EL-AHKÂMU'S-SULTÂNİYYE

İSLÂM'DA HİLÂFET ve DEVLET HUKUKU

imam
EBÜ'L-HASAN
EL-MÂVERDÎ

الأحكام السلطانية

EL-AHKÂMU'S-SULTÂNİYYE

İSLÂM'DA HİLÂFET ve DEVLET HUKUKU

imam
EBÛ'L-HASAN
EL-MÂVERDÎ

الأحكام السلطانية

İMAM MÂVERDÎ
EL-AHKÂMU'S-SULTÂNİYYE
IR
297.54
MAV.A
1976
35 TL

İmam Mâverdî

El-Ahkâmu's-Sultâniyye

Bedir Yayınevi

Kitap No. 112

TAKDİM

— Bismihi Teâlâ —

ONDÖRT asır boyunca kıymetli büyüklerimizin bizlere miras bırakmış oldukları temel İslâm klâsiklerinin çoğu Kur'an dili olan Arapça ile kaleme alınmıştır. Bu eserleri Türkçeye tercüme ettirerek genç nesillere sunmak, kültür savaşımızın baş hedeflerinden biridir.

ELİNİZDEKİ bu İslâm klâsiğinin sadece Fransızca iki ayrı tercümesinin bulunduğunu söylemek bile, onun dünya çapındaki ehemmiyetini anlatmaya yeterlidir sanırız. Böyle bir eseri muasır Türk kültürüne kazandırmış olmaktan haklı bir iftihar duymaktayız.

MÜSLÜMAN bir yayınevi olarak gayemiz, en önde gelen bellibaşlı İslâm klâsiklerini, kısa zamanda Türkçemize kazandırmaktır. Türkiye müslümanları bir uyanış ve diriliş sancısı içindedirler. Uyanış devirlerinde tercümenin rolü büyüktür. Mâziden hız ve kuvvet alarak âtiye koşmak...

ESERİN müellifi İmam Maverdî hazretlerini saygıyla anıyor ve kendisine Hak Teâlâdan rahmetler diliyoruz.

BEDİR YAYINEVİ

İmam
Ebû'l - Hasan el Mâverdî

El - Ahkâmu's - Sultâniyye

الأحكام السلطانية

İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku

Çeviren :
Dr. Ali Şafak

BEDİR YAYINEVİ
Ankara cad. 7/1
İSTANBUL

1396 - 1976

İslâm ilimlerini tahsil ve tedris uğruna ömrünü vakfeden, büyükbabam, Yeşilhisar'lı Yusuf zâde Şükrü'nün azîz ruhuna ithaf ediyorum.

Dr. A. ŞAFAK

Bu eserin bütün hukuku
Bedir Yayınevine âittir.

Kapak filim ve baskısı:
Arısan - Ofset - Tel.: 22 22 65

Doyuran Matbaası

ÖNSÖZ

Hicrî 5 inci asırda yaşamış olan Ali b. Muhammed b. Hasanı'l-Mâverdî, çeşitli dînî ilimlerde ve özellikle İslâm Âmme Hukuku sahasında, Şafiî mezhebinin hukuk usûllerini esas almakla beraber diğer İslâm Hukuku mezheblerine mensub hukukçuların da görüşlerine yer vermek suretiyle, kıymetli eserler yazmıştır. Onun hayatı hakkında ileride verilecek mâlûmatta bu husus rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kıymetli eserlerinden biri de tercemesini yapmak sûretiyle milletimizin ve hukuk alimlerimizin istifadesine arz etmeye çalıştığımız müellifin kendi verdiği isimle «AHKÂMU'S-SULTANİYYE»'sidir.

Mâverdî'nin İslâm Âmme hukuku alanında önemi hâiz bu eseriyle ilk olarak Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi iken 1965 yılında meşgul olduk. O zaman yapmış olduğum seminer çalışmaları sebebiyle eserin yalnız bir bölümü ile yakından ilgilendik. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra beni tekrar bu eserle ilgilenmeye ve terceme etmeye sevk eden âmil, İslâm Hukuku sahasında kıymetli çalışmalarda, araştırmalarda bulunan değerli meslekdaşım Dr. Y. Ziya Kavakçı'nın tavsiyeleri, teşvikleri ve Bedir Yayınevi ilgililerinin eseri teminle terceme etmeme teşvikleridir.

«Ahkâmu's-Sultaniyye» müellifin vefâtından sonra muhtelif zamanlarda istinsah edilmiştir. Kütüphânelerimizde yazma ve matbu nüshalarına rastlanılabilir. Tercemeye esas olan nüsha, Mısır'da 1386 hicrî - 1966 mîlâdî yılında ikinci baskısı yapılan nüshadır. Bu eser 1915 yılında E. Fagnan tarafından Fransızcaya terceme edilmiş ve basılmıştır. (*)

Mâverdî'nin eserde takib etmiş olduğu metod: Hukukçuların ayrılık göstermediği konularda kendi mezhebi esaslarına göre fikirleri aynen almış, fikir ayrılıkları olan noktalarda farklı görüş sahiplerinin isimlerini ve fikirlerini aynen belirtip mensubu olduğu Şafiî mezhebinin o noktadaki esaslarını kabullenmiş, tercih etmiş, diğer hukukçulara karşı savunmuştur. Çok az yerlerde de başka mezheblere mensub olan hukukçuların görüşlerini de «Tercihe değer görüş budur», «İsâbetli olan budur» diyerek kendi mezhebinin görüşüne tercih etmiştir. Âme ve İdare Hukuku alanında ortaya çıkmış ve çıkması umulur mes'eleleri tarihî seyir içerisinde na-

(*) Kont Léon Ostrorog'un fransızca tercümesi tamamlanmamıştır. (El-Ahkâm Es-Soulthâniya, Traité de Droit Public Musulman. Paris, 1901)

killere, tatbikata dayanarak cevaplandırmış, halletmiştir. Asıl kaynaklarda bir esas bulunmayan konularda Hulefâ-ı Raşidîn'in ve sonraki İslâm Devletleri halifelerinin, hukukçuların tatbikatı ve fikirleri halli gerekli o konu için esas olmuştur. Aklî çözüm yoluna pek rağbet etmemiştir. Bu bakımdan, ilk zamanlarda Mu'tezile fikirlerini savunduğunu belirtenlere karşı Mâverdî'nin, hukukta takip ettiği bu usûl tekzîb edici sebep sayılır.

Eserde geçen yer isimleri, coğrafî tanıtmalar, zaman ve mekâna izâfe edilen hususlar, örf ve âdete dayanan ölçü, tartı, alan birimleri, Devlet Teşkilâtına verilen isimler ve benzerlerinin tamamı Mâverdî'nin bizzat kendi zamanında kullanılan ve kullanılagelen mefhumlardır. Eseri okurken daima bundan 941 sene önceki bir İslâm Hukukçusunun anlayışlariyle karşı karşıya olduğumuzu unutmamalıyız. Kitap 941 sene önceki müslümanların ulaştıkları Âmme ve İdare Hukuku alanındaki seviyeyi göstermektedir. Böyle düşünüldüğünde eser oldukça enteresandır. Verilen hukukî bilgiler için müşahhas örnekler vermiş, şiirler kaydetmiştir. Eserde anlatılan konular hakkında bizzat kendisi eserinin sonunda şöyle demektedir:

«Bizim bu kitapta temas ettiğimiz konular, diğer hukukçuların hiç temâs etmediği veya çok kısa temâs ettikleri konulardır. Onların hiç temâs etmediklerini anlattık, kısa olarak geçtiklerini açıkladık... Allah Teâdâ'dan başarılar, yardımlar niyaz ederim.»

Bugünkü Laik hukuklarda da benzeri hukuk müesseseleri bulunan işbu eserin tercemesi ile yeni nesle eski hukukumuzun kaidelerinin neler olduğunu okuyup öğrenme fırsatını sağlama gâyesi göz önünde tutulmuştur. Eser ilmî ve teknik konuları ihtivâ ettiğinden tercemenin yanlışsız olduğunu iddia edemeyiz. Metne sadakat yanında bazı hukuk müesseselerinin bugünkü hukuklardaki karşılıklarını birlikte kullandık. Bu itibarla muhterem okuyuculardan bilhassa Âmme ve İdâre Hukuku âlimlerinden yapıcı tenkidlerini bekler, eserin milletimize faydalı olmasını Allah Teâlâ'dan duâ ve niyaz ederim.

Dr. Ali ŞAFAK

İMAM MAVERDİ ve ESERLERİ

Ali b. Muhammed b. Habîb Ebi'l-Hasanı'l-Mâverdî (D. 974 m. 364 h.-V. 1058 m. 450 h.) Basra'da 364 hicrî yılında doğmuştur. Büveyh oğullarının iktidarı zamanında yetişmiş, Basra ve Bağdad'da Hasan b. Ali el-Huzelî, Muhammed b. Adiyi'l-Minkarî, Muhammed b. Mualla el-Ezdî, Ca'fer b. Fazlı'l-Bağdadî'den ders okumuştur. Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Tefsîr, Hadîs ilimlerini tahsil etmiştir. Hukukçu, Usûlcü, Tefsirci, Edebiyatçı, Siyâsetçi bir âlimdir. Hukuk sahasında İmam Şafii'nin mezhebini takip etmiştir. Kendisinden de pek çok talebeler ders okumuş, rivâyette bulunmuştur.

Muhtelif şehirlerde hâkimlik yapmış, Nişabur yakınında Ustuvâ şehrinde Baş kadılık (Kadu'l-Kuzzât) görevinde bulunmuştur. Büveyh oğullarından Halîfe el-Kadir'in sarayında müsteşar olarak çalışmıştır. «Şehinşah», «Meliku'l-Mülûk» gibi büyüklük belirten sıfatların halifelerin ismi önünde kullanılması ve hutbelerde okunması mes'elesi yüzünden Halîfe El-Muktazî ile araları açılmıştır. El-Muktazî, bu isimlerin hutbede okunabilip okunamıyacağını Mâverdî'den sormuş, o da: Okunamıyacağını, sıfat olarak kullanılamıyacağını belirtmiş, delil olarak da:

«Kıyâmet gününde, Allah Teâlâ nezdinde isimlerin en bayağısı, bir kimsenin —Meliku'l-Mülûk» ismiyle isimlenmesi, anılmasıdır», hadîs-i şerifi ve bu anlama yakın hadîsleri göstermiştir.

Büveyh oğullarından Halîfe Celâlü'd-Devle, Mâverdî'nin bu fetvâsına dayanarak, Halîfeliği zamanında isimlerin başındaki büyüklük bildiren sıfatları, isimleri kaldırmıştır.

«Mâverdî» lakabı: Gül suyu ticâretiyle de meşgul olduğundan «Mâu'l-Verd» (Gül suyu) terkibinden gelmektedir. San'atına işâret eden bir lakabtır. 450 hicrî, 1058 milâdî yılında Bağdad'da vefât etmiştir.

ESERLERİ :

Mâverdî, tefsîr ve bilhassa fıkıh ve usûl-i fıkıh konusunda, Şafiî mezhebine göre, pek çok eserler yazmıştır. Sağlığında hiçbir eserini açığa çıkarmamış, kimseye göstermemiştir. Bu hususta şöyle bir rivâyet kaydedilir:

Vefâtı yaklaştığı zaman güvendiği birisine:

— Falan yerde bulunan kitapların hepsi benim eserlerimdir. Onları şimdiye kadar açığa çıkarmadım. Çıkarmayı da pek istemiyorum. Gördüm ki ölüm bana yaklaşıyor. Elini elime ver. Şayet ölürken elini tutar

ve sıkarsam, bilesin ki, o eserlerimin hiçbirisi Allah tarafından kabûl olunmamıştır. Kitapların hepsini alır, Dicle'ye atarsın. Elimi açar, elini kavramazsam, bilesin ki, eserlerim Allah tarafından kabul olmuştur. Kitapları oradan alırsın, umduğum sevaplar için etrafa yayarsın, der.

Olayın muhatabı olan şahsın anlattığına göre:

— Ölüm Mâverdî'ye yaklaşınca elimi, elinin içine koydum. Elini açtı, elimi kavramadı. Kabul anlamına bir işaret saydım ve ölümünden sonra, kitaplarını çıkardım, yaydım, der.

1 — TEFSÎRU'L-KUR'ÂN (KİTÂBU'L-FIQH VE'L-U'YÛN)

Tefsîr ilmine âit bir eser olup yazma nüshaları mevcuttur. Bazılarına göre: Mâverdî Tefsîrinde Mu'tezile görüşlerine yer vermiştir. Onun için halka tavsiye edilemez. Ancak ilim erbâbı için faydalanılacak bir tefsîrdir.

Bu iddiaya rağmen, Mâverdî, Mu'tezile mezhebine girmemiş, onların pek çok fikirlerini reddetmiştir. Tefsîrinde de ilk bakışta Mu'tezile görüşleri anlaşılmaktadır.

2 — KİTÂBU'L-HAVÎYÎ'L-KEBÎR FÎ'L-FURU'

Şafiî mezhebi fıkhına dair büyük bir eserdir. Yazma nüshaları vardır.

3 — AHKÂMU'S-SULTANİYYE

Devlet Başkanlığı ve Dînî idarelere ait mevzuları ihtivâ eden bu eseri basılmış, muhtelif dillere tercümeleri yapılmıştır.

4 — KİTÂBU NASÎHATİ'L-MÜLÛK

Devlet adamlarına öğütleri, tavsiyeleri ihtiva eden bir siyaset kitabıdır. Yazma nüshaları vardır.

5 — KİTÂBU TESHİLİ'N-NAZAR VE TA'CİLİ'Z-ZAFER

Bu da yine siyâsî konuları ihtiva eden bir eserdir. Yazma nüshaları mevcuttur.

6 — KİTÂBU KAVANİYNİ'L-VÜZERÂ

Vezirler ve görevlerine ait konuları içine alır, yazma nüshaları vardır.

7 — KİTÂBU A'LAMİ'N-NÜBÜVVE

Baskısı yapılmış olup bir bakıma kelâma ait konuları içine alan bir eserdir.

8 — KİTÂBU ÂDABİ'L-KADÎ

Hâkimlerin muhâkeme usûllerinden bahseder. Yazma nüshaları vardır.

9 — KİTÂBU'L-EMSÂL VE'L-HİKEM

300 hadis, 300 darb-ı mesel, 300 beyti ihtivâ eden, her biri 30 darb-ı meselllik on fasıldan ibâret bir eserdir. Baskıları yapılmıştır.

10 — KİTÂBU'L-BUGYETİ'L-ULYÂ FÎ EDEBİ'D-DÜNYÂ VE'D-DİN

Pek çok konularda hâlâ istifâde edilen, şerhleri ve baskıları yapılan bir eserdir.

11 — SİYÂSETÜ'L-MÜLÛK

Devlet idaresi, siyâsetle ilgili bir eserdir. Yazma nüshaları mevcuttur.

12 — EL-İĞNA

Fıkıh konularını içine alır, yazma nüshaları vardır.

13 — MA'RİFETÜ'L-FEZÂİL

İdarecilerin üstünlüklerinden, vasıflarından bahseder, yazma nüshaları vardır. (*)

(*) Kaynaklar:

1 — Brockelmann: İslâm Ansiklopedisi «Mâverdî» maddesi.

2 — Hayruddîn ez-Zerkli: El-A'lâm, üçüncü baskı, Beyrut 1389: 1969, c.V, s. 146-147

3 — Tâcuddîn Ebû Nasr Abdi'l-Vehhab b. Ali Abdi'l-Kafii's-Subkî: Tabakâtu'ş-Şafiiyyeti'l-Kübrâ, birinci baskı, Mısır, 1386: 1967, c. V, s. 267-285.

4 — Ömer Rıza Kahhal: Mu'cemu'l-Müellifîn, Şam 1378: 1959, c. VIII, s. 169

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ... I-II
İÇİNDEKİLER ... III-IX
MÂVERDÎ, Hayatı ve Eserleri ... IX-XII
GİRİŞ ... 3

I. BÖLÜM : Hilâfet ... 5-25

A. Halîfenin tâyini ... 5
B. Halîfenin seçimi seçimi, seçecek olanlarda aranılan şartlar ... 6
C. Halîfe olacak şahısta aranılan şartlar ... 6
D. Hilâfet makamına geliş usûlü ... 7
E. Halîfe seçme usûlleri ... 7
F. İki şahsın halîfelik iddiaları ve ihtilâfın çözüm tarzı 10
G. Hilâfet ihtilâfında kur'a çekme usûlü, hukukî mahiyeti ... 11
H. Veliahd Usulü ile halîfe tâyini ... 11
I. Veliahd tâyininde şartlar, bazı özel durumlar ... 12
J. Birden fazla veliahd tâyini ve Hukûkî durumu ... 16
K. Halîfeye itaat ve halîfenin vazîfeleri ... 18
L. Halîfe olmaya mâni haller ... 20
M. Halîfenin sakatlanması, âzâlarının noksanlaşması 22
N. Halîfenin hukukî tasarruflarında, şuurundaki noksanlıklar ... 24
O. Halîfenin önemli idârecileri ... 25

II. BÖLÜM : Vezirlik ... 26-34

A. Vezirliğin çeşitleri, vezirlik şartları, Tâyin Usûlü 26
B. Tam Yetkili Vezirin Yetkileri, görev sahası ... 29
C. Tenfîz (İşleri Yürütme) Vezirliği ve görevleri, iki vezirlik arasındaki farklar ... 30
D. Toplu veya tek olarak tenfîzî vezir tâyin etmek, birden fazla tefvîzî vezir tâyininin hukukî mahiyeti. Vezirlerin azli ... 33

III. BÖLÜM : Eyâlet Vâlileri ... ... 35 - 41
A. Eyâletlere Vâliler tâyini, Eyâlet vâlîlerinin çeşitleri, görevleri, tâyinle iş başına gelen vâli, özel vâlilik 35
B. İstilâ (Zor) ile vâli olmak, hukukî durumu, görevleri 39
IV. BÖLÜM : Harp komutanlığı ... ... 42 - 62
A. Kumandanlığın kısımları, vazîfeleri, orduyu sevk ve idare etmek 42
B. Komutanın harbi sevk ve idaresi, düşmanla savaşması, savaş anındaki hukûkî mes'eleler, düello ... 44
C. Kumandanın orduyu idaresi, bu hususa ait görevleri nelerdir? 50
D. Savaşçıların kumandanlarına karşı görevleri, esirlere karşı yapılacak muâmele, ganimetleri koruma 52
E. Kumandanın harp sonu görevleri, esirlere yapılan işlemler, düşmanla sulh anlaşması yapma 57
F. Kumandanın düşmanı kuşatması, kuşatma anında yapacağı işler, ganîmetleri taksim etmesi 60

V. BÖLÜM : İç İsyanlar ... ... 63 - 73
A. İsyanların çeşitleri, dinden çıkanlarla savaş, onlara karşı yapılacak işlemler 63
B. Âsîlerle (Bağîlerle) savaş, savaş şartları, özel durumlar 66
C. Yol kesen, şâkîlerle savaş 70

VI. BÖLÜM : Adâlet İşleri ... ... 74 - 84
A. Hâkimliğin şartları, Hâkimin dikkat edeceği hususlar 74
B. Hâkimin Selâhiyetleri, yetkisinin sınırlanması ... 76
C. Hâkimliğe tâyin muâmelesi, tâyin şekilleri, tâyin işleminde aranılan şartlar 78
D. Genel ve özel hâkim, genel ve özel hâkimin görevleri 79
E. Hâkimin yer bakımından yetkileri 81
F. Bir yere birden fazla hâkim tâyini, hukûkî durumları 81
G. Hakemlik müessesesi, duruşma yer ve zamanının önceden belirtilmesi suretiyle hâkim tâyini 82
H. Hâkimlik görevine tâyin isteme, bu iş için rüşvet verme 83
I. Hâkimlerin hediye almaları ve diğer müteferrik hususlar 84

VII. BÖLÜM : Mezâlim (Fevkalâde Yetkili) Mahkemeleri 85 - 103
A. Fevkalâde Muhakeme (Mezâlim) usûlünün tarihçesi, İslâmdan önce ve sonraki durumlar 85
B. Fevkalâde mahkemelerin görevleri, fevkalâde yetkili hâkimle genel hâkim arasındaki farklar ... 88

C. Fevkalâde Yetkili Mahkemede yargılama (muhâkeme) usûlü, dâvâ çeşitleri, ispat şekilleri ... 92
D. Delillerin ibrazı ve iade-i muhâkeme usûlü 96
E. Delillerin müsâvî olması halinde hüküm verme ... 98
F. Fevkalâde yetkili mahkemelerin kararlarının tekemmülü 101

VIII. BÖLÜM : Nakiblik (nüfus işleri) teşkilâtı ... ... 104 - 108
A. Nakiblik (Nüfus) idâreciliği ve özel nüfus idarecisinin görevleri 104
B. Genel nüfus idâreciliği, görevleri ve nüfus işlerinde muâmelât usûlü 105

IX. BÖLÜM : Namazlara imam tâyini ... ... 109 - 117
A. İmamlığın çeşitleri, tâyinindeki usûl, imamlıkta dikkat edilecek hususlar 109
B. İmam olabilme şartları ve tercih sebepleri 111
C. Cuma imamlığı, cuma namazını kıldırma usûlü, cumanın farziyyeti 112
D. Özel sünnet namazlarına imamlık etme, bayramlar, Husuf ve Küsuf (Ay ve Güneş Tutulması), İstisqa (Yağmur) namazları 114

X. BÖLÜM : Hacc işlerini idâre (Hacc Emirliği) ... ... 118 - 124
Hacc Emiri olacak şahısta aranılan vasıflar, şartlar, görevleri 118
Hacc merâsim ve menâsiklerinin yerine getirilmesi ve diğer müteferrik hacc hükümleri, görevleri 120

XI. BÖLÜM : Zekât İşlerini İdare ... ... 125 - 155
A. Zekât memurluğu, zekâta tâbi açık mallar, zekât memurunun yetkileri 125
Hayvanların (Deve, sığır, manda, koyun ve keçilerin) zekâtı 126
B. Meyvelerin zekâtı ve bazı hukukî mes'eleler 129
C. Hubûbatın zekâtı ve bu konuda bazı mes'eleler ... 130
D. Altın ve gümüşün zekâtı ve bu konuya dâir hukukî mes'eleler 131
E. Maden ve definelerin zekâtı 132
F. Zekâtın ödenmesinde usûl, mükelleflerin dikkat edecekleri hususlar 133
G. Zekâtın dağıtım usûlü, zekât alacak zümreler, müşterek esaslar 134

XII. BÖLÜM : Fey ve Ganimetler ... ... 140 - 158
A. Fey, ganimet, zekât arasındaki münasebetler, fey'in toplanmasında usûl, taksim şekli, fey memurunun şartları, yetkileri 140

B. Ganîmetler ve harb esirleri, esirler hakkında uygulanacak hükümler ve bazı tarihî olaylar 145
C. Esir alınan yaşlılar ve din adamları 148
D. Harb esiri kadın ve çocuklar, haklarında yapılacak çeşitli işlemler, bazı hukûkî mes'eleler 149
E. Düşman arazilerinin hukukî durumu 152
F. Düşmandan elde edilen menkul mallar ve taksim usûlü, bazı tarihî olaylar 154

XIII. BÖLÜM : Cizye ve Harac ... ... 159 - 175

A. Cizyenin hukukî mahiyeti, toplama usûlü, cizye ile mükellef olanlar, cizye almanın şartları, zimmîlerin görevleri 159
B. Harac vergisi ve toplama usûlü, haracın konulma şartları, miktarı, harac miktarını tâyine tesir eden amiller, arâzînin durumu, sulama tarzı, harac memurunda aranılan şartlar 163
C. Muhtelif ölçü birimleri, uzunluk, alan, ağırlık, hacim ölçülerine ait bilgiler 170

XIV. BÖLÜM : Şartları Değişik Bölgeler ... ... 176 - 197

A. Bölgelerin taksîmi, birinci derecede önemli olan yasak (haram) bölge, Beyt'ullah ve Mekke'nin husûsiyetleri, Kâ'be'nin inşaası, Mescidin genişletilmesi, Kâ'be örtüsü, Mekke şehri, toprak mülkiyeti durumu 176
B. Haram ülke (yasak bölge) statüsü, ayırıcı şartlar 185
C. Hicaz bölgesi, Peygamberin (S.A.V.) özel mülkleri, Hicaz bölgesinin ayırıcı vasıfları, şartları 188
D. Serbest bölgeler ve Irak toprağı (Sevad arazisi), harac ve öşür durumu, haracın takdiri, harac memurunun görevi 193

XV. BÖLÜM : Toprağı İşleme (İhyâ) ... ... 198 - 207

A. Ölü toprağı işleme şartları, Irak (Sevad) topraklarının hukukî durumu 198
B. Suların kısımları ve hukûkî durumları, kuyu sahiplerinin hak ve vazîfeleri 201
b. Kuyular hakkında diğer bilgiler 204
C. Pınarlar ve hukukî durumu, pınar sahiplerinin hak ve vazîfeleri 206

XVI. BÖLÜM : Otlaklar ve İrtifaklar (Âmme mülkleri) 208 - 213

A. Mer'alar (Koruluklar), bunlardan istifade 208
B. İrtifaklar (Amme mülkleri) ve hukûkî durumu, kısımları 210
C. Câmîlerden faydalanma, ders okutma, talebe ve halka ders verenlerin görevleri 212

XVII. BÖLÜM : Mîrî Arâzîler ve Mülk Verme Usûlü ... 214 - 224

A. Devlet arâzîsinden ferde mülkiyet hakkı tanıma, arâzîyi işlemek için gerekli zaman 214

B. İşlenmiş arâzîlerin şahsî mülkiyete çevrilmesi, önceden işleme ve mülk hakkı tanımak 216

C. Öşür ve haracın şahsa havâle edilmesi (İltizam Usûlü), haracın çeşitleri, iltizam 'akdinin yapılış nevileri, şartları, devletin asker ve diğer memurlarını besleme 219

D. Mâdenler ve İşletilmesi, mâden hakları ve mükelleﬁyetleri 222

XVIII. BÖLÜM : Dîvanlar Tesisi, Hukûkî Durumları ... 225 - 248

A. Dîvanın tarihçesi, İslâm Devlet idaresinde yer alışı, Hz. Ömer'in hizmetleri 225

B. Dîvanın kısımları, harb dîvanı, asker tesbiti, asker olabilme şartları 230

C. Askere alınacakların kayıt işlemleri usûlü, soyların gruplanması 232

Ç. Askerlerin ihsan ve ücretleri 233

D. Devletin malî gelirlerine bakan Dîvan, görevleri, öşür, harac, cizye ve maden gelirlerinin alınması, tahsîli 235

E. Personel İşleri, Memurları Tâyin ve Azil Dîvanı, devlet memuriyetinde aranılan şartlar, görev süreleri, yetki tâyini 237

F. Devlet hizmetlerini, yatırımlarını yürütme dîvanı, Hazîneden mal sarf etme işleri 242

G. Dîvan kâtiplerinin (Sekreterlerinin) görevleri, kâtipliğin şartları, görev ve yetkileri, idarî ve mâlî ihtilâfları halletme, memurları kontrol 244

XIX. BÖLÜM : Suçlar ve Cezâları ... ... 249 - 271

A. Suçla itham ve genel muhâkeme usûlü 249

B. Cezalar ve infaz şekilleri, emir ve yasaklara uymamanın cezâları 251

Zina suçu ve cezası 253

Hırsızlık ve cezası (Mal aleyhine cürümler) 256

İçki içme ve cezası 258

Zina iftirası (Kazif) ve la'netleşme (Li'an) cezâları ... 260

Şahıs aleyhine işlenen suçlar (cürümler) da kısas ve diyet cezâları, kasden, hataen ve hataya benzer kasıtla adam öldürme cürümleri, faillerine verilecek cezalar 261

Şahıslara karşı işlenen müessir fiiller ve cezâları ... 265

C. Diğer suçlar, kabahatler ve ta'zir cezâları, asıl cezâlarla ta'zir cezâları arasındaki farklar 267

XX. BÖLÜM : Hisbe Teşkilâtı ve Görevleri ... ... 272 - 292

A. Muhtesib ve fahrî memur nedir? Aralarındaki farklar 272

B. Hisbe işlerinde muhâkeme usûlü 273

C. Hisbe Teşkilâtının vazîfeleri, Allah'ın hakkı olan emirlere teşvik, bu konudaki kötülükleri önleme 275

D. İnsanların haklarına ait iyilikler, âmme işlerinin yerine getirilmesini temin 277

E. Allah hakkıyla kul hakkı arasındaki müşterek iyilikler 279

F. Halkı kötülüklerden uzaklaştırmak 280

G. Haram ve şüpheli işlerden halkı men etmek, bu konuda takib edilecek usûl, örnekler 282

H. Harama götürücü hileli işleri kontrol ve yasaklamak, ölçü ve tartı âletlerini kontrol ve tesbit, pazar yerlerini, çarşıları denetlemek 286

I. Yalnız, insanların haklarından doğan yasaklar, meslek gruplarının iş ve çalışmalarını denetleme yetkisi 288

J. Allah haklariyle kul haklarını müştereken ihlâl eden kötü hareketler, günlük cemiyet hayatını, nakil vasıtaları, cadde ve sokakları denetlemek yetkisi 290

İNDEKS : Şahıs ve yer isimleri (İsimlere göre) ... ... 333 - 345

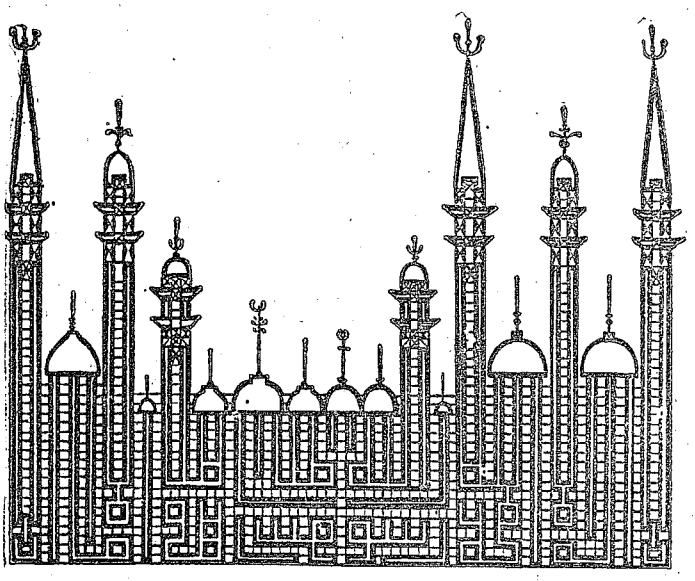

El - Ahkâmü's - Sultaniyye

Tercümesi

GİRİŞ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adı ile...

«İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi, Allah emreder...» (4 : 58)

Allah'ın rahmet ve selâmeti Efendimiz Muhammed'e, âile efradına, âline, ashâbma olsun.

Din ulusu, müslümanların önderi Ebu'l-Hasani'l-Mâverdî der ki:

Dînî bilgileri bize açıklayan, Kitab-ı Mübîni bize gönderen, işlerin yürütülmesinde bizlere hükümler koyan, helâl ve haramı açıklayan Allah'a sonsuz hamd ve senâlar olsun. Onun dünyâda hüküm olarak koyduğu şeylerle yaratılmışların hakkı kesin olarak tesbit edilmiş, hakkın kaideleri bunlarla sâbit olmuş, insanlık için takdir ettiği şeylerin en güzelleri ile hükmetmiş, hükümleri kuvvetlendirmiştir. O'na, takdir ettiği ve bizlere bıraktığı şeyler için hamd olsun. Allah'ın emirlerini açıklayan, bunlarla hakkı öğreten, ayakta tutan Resûlü Muhammed'e, âline, âile fertlerine, dostlarına salât ve selâm olsun.

Allah'ın hükümleri, işlerin yürütülmesi için en uygun olanıdır. İlâhî hükümlerin bütün işlerle kaynaşması, insanların siyâsetle, idarî işlerle meşgûl olmasına rağmen bu hükümlerden uzaklaşmalarını, yüz çevirmelerini önler. Hukukçularca, ilâhî hükümlerdeki hukûkî yolların bilinmesi, onlardan istifâde, yerine getirilmesi gerekli olanların yerine getirilmesi için, kaza işlerinin çözümünde, adaletin tevziinde hakkâniyet ve nısfet esaslarının araştırılması, bu esaslara uyulması için gerekli olan işlere giriştim ve bu konuda bir kitap yazdım. Allah'dan bana yardımcı olmasını, başarıya ve doğruluğa ulaştırmasını dilerim. O, bana kâfîdir.

Bundan sonra, şüphesiz ki Allah gönderdiği dinden idarî hükümlerin, kâidelerin çıkması uygun olan görüşte fikirlerin birliği için Peygamberin (S.A.V.) şerefli bir ümmeti olan müslümanlara kudretini açıkladı, güzellikleri saydı, kendi hoşnudluğunun nerede olduğunu gösterdi. Onun kuralları siyasî, idarî işlerin yürütülmesi, İslâm toplumunun her türlü ihtiyaçları için yeterlidir. Hilâfet bu hükümlerin yürütülmesi için Devletin temel müessesesidir. Milletin uyacağı kâidelerin tatbiki ancak onun başta bulunması ile mümkündür. Devlet Başkanı, âmmenin işlerini tesbitte, yürütmede, topluluğun yararına olan işleri yapmada bu kurallara

başvurur ve ancak onlarla yürütebilir. İşlerin yürütülmesi, yerine getirilmesi ânında özel birtakım idare şekilleri ortaya çıkar. Bu bakımdan bölümlerin biribiriyle olan ilişkisine dikkatle, göndermeler yaparak idare hükümlerinin sıraya konulması gerekmiş, devlet başkanı İMÂM'ın hukûkî durumu, hükümleri ilk olarak ele alınmıştır. Devlet başkanlığının hukûkî durum ve hükümlerini, âmme ve idâre hukûku kâidelerini içine alan bu kitap yirmi bölümden ibarettir.

I. Bölüm Halife tâyini ve Hukûkî durumu
II. Bölüm Vezirler tâyini
III. Bölüm Eyâlet Vâlileri Tâyini
IV. Bölüm Ordu Kumandanları Tâyini
V. Bölüm Dâhilî Huzuru Temin, İç İsyanlara Kumandanlar Tâyini
VI. Bölüm Kaza (Adliye) İşleri
VII. Bölüm Fevkalâde Mahkemeler
VIII. Bölüm Nüfus İşleri
IX. Bölüm Namazlara İmam Tâyini
X. Bölüm Hacc Emirleri ve Haccı İdare
XI. Bölüm Zekât ve Zekât İdaresi
XII. Bölüm Feyy ve Ganîmetlerin taksîmi
XIII. Bölüm Cizye ve Harac
XIV. Bölüm Değişik Statülere Tâbi Ülkeler
XV. Bölüm Arâziyi İhyâ ve Sular Çıkarma
XVI. Bölüm Ormanlıklar, Otlak Yerleri ve İrtifak Hakları
XVII. Bölüm Arâzînin Mülkiyetini Bir Şahsa Verme
XVIII. Bölüm Divân Tesisi ve Hükümleri
XIX. Bölüm Suçlar ve Hükümleri
XX. Bölüm Belediye İşleri —İyilikleri Emir ve Kötülüklerden Uzaklaştırma, Hisbe Teşkilâtı—

BİRİNCİ BÖLÜM

Halife Tâyini Ve Hukûkî Durumu

A — HALİFENİN TÂYİNİ

İmâmet ismi verilen Hilâfet, Din ve Dünyâya âit işlerin yürütülmesi için Nübüvvete halef olarak konulmuş, kabûl edilmiş bir müessesedir. Devlet Başkanlığı vazîfesini yürütene, sağırlar hariç bütün müslüman topluluğunun uymasının gerektiği hususunda icmâ vâki olmuştur. Devlet Başkanma uymanın bir akıl işi mi yoksa dînin emri mi olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır.

a) Halîfeye uymanın aklen vâcib olduğunu söyleyenlerin görüşü: Devlet Başkanına uyma, halkı kötülükten, zulümden uzaklaştırır. Halîfe taraflar arası düşmanlıkları çözer, giderir. Bütün bunlar akılla düşünülebilen hususlardır. İdareciler olmasa halk son derece karışık, bayağı, zulümler içinde yüzen bir hayat içinde yaşar. Câhiliyet devri Arap şâirlerinden El-Afuhu'l-Evdî şiirinde,

«İnsanların câhilleri idareci olduğunda, insanlar kötülüklerden, anarşiden kurtulamıyacağı gibi sürûr ve rahatlığı da bulamıyacaklardır.» der.

b) Dinen Halîfeye uymanın gerektiğini belirtenlere göre: (Dinen Devlet Başkanma bağlanmanın vâcib olduğu, fikrine göre), Dinî işler bir yana bırakılırsa akıl yolu ile Halîfenin dünyaya ait hukûkî işleri yürütebileceği kabûl edilebilir. Fakat akıl, fertlerin dîne ve kanuna bağlılığını, uymalarını emredemez. Yalnızca akıl sahibi her şahsın kötülük yapmasını, birbirine zarar vermesini önler. Merhamette, yakınlaşmada adâletin icapları ne ise onu kabullenir. İşe aklî bir adâlet mefhumu ile başlar. İnsan yalnız kendi akıl ve düşünceleri ile işleri yürütür. Başkalarının düşüncelerinden pek faydalanmaz. Halbuki din sahasında işleri yürütenlere dünyâya ait işlerin de verilmesini din emreder. Allah Taâlâ da: **«Ey îmân edenler, Allah'a itâat edin, Peygambere (S.A.V.) ve sizden olan emir sâhiplerine de itâat edin.»** (K. K. 4 : 59) âyetini göndermiştir.

Bize, bizden olan Emretme yetkisini hâiz Halîfelere ve diğerlerine itâat etmek, uymak farz olmuştur. Hişam b. Urve, Ebu Sâlih'den, O da Ebû Hüreyre'nin Peygamber'den (S.A.V.) şöyle naklettiğini rivâyet eder: Peygamber (S.A.V.) buyurmuştur ki: **«Benden sonra bir kısım idareciler sizi idare edecektir. İyiler iyilikleriyle, kötüler de kötülükleriyle sizi idare edecektir. Hakka uygun olan her hususta onlara itâat edin, dinleyin. İyilik ederlerse bu, hem sizin için hem de onlar için iyidir. Kötülüklerde bulunurlarsa sizin lehinize, onlarınsa aleyhinedir.»**

B — HALÎFEYİ SEÇECEK OLANLAR VE ŞARTLARI

Devlet Başkanlığının lüzûmu, onun hakkında bilgi, harp ve ilim öğrenmek gibi bir farz-ı kifâyedir. İslâm topluluğunun bir kısmı bu görevi yerine getirince diğerleri de borçtan kurtulur. İnsanlar arasından biri çıkıp Devlet Başkanlığı görevini yerine getirmeyince, topluluktan iki grup çıkar. Birincisi seçmenler topluluğu: Bunlar topluluk için bir halîfe seçerler. İkincisi, Halîfe olacak kimseler, Halîfe adaylarıdır. Aralarından biri Halifeliğe seçilir. Müslüman halkın meydana getirdiği toplumda, bu iki grubun dışında kalanlar için Halîfenin seçiminin gecikmesinde zorluk ve günah yoktur. Halîfenin mecbûri olarak varlığını kabulde sözü geçen iki grubun hukûkî varlığı ayırt edilince her grup için bir takım şartlar aranır.

a) Seçmenler Grubu için aranılan şartlar :

1 — Her yönü ile doğru bilinen, âdil bir şahıs olmak.

2 — Halîfeliğe aday olan kimsedeki aranılan şartları bilmeye yeterli ilim sahibi olmak.

3 — Birden fazla Halîfe adaylarından hangisinin Âmme işlerini idareye muktedir, bu nevi işleri daha iyi bileni seçmeye götürücü bilgi ve görüş sahibi olmak.

Halîfe adaylarının memleketinden olan seçmenlerin, başka yerlerden olan seçmenlere bir üstünlükleri yoktur. Ancak dînî mahiyette olmayıp örfen, halîfenin seçimi işleminde, işlerin yürütülmesi için, halîfe adaylarının ülkesinin hazır olan seçmenlerinden biri seçim işleri için idareci olabilir. Çünkü geçip giden halîfenin yaptığı işlere, tasarruflara, giden halîfenin ülkesinden kimlerin halîfeliğe ehil, lâyık olduğuna dair yeterli bilgi mevcuttur.

C — HALÎFEDE ARANILAN ŞARTLAR

b) Halifeliğe ehil olanlarda aranılan şartlar:

aa) Her yönü ile âdil bir kimse olmak,

bb) Hilâfetin görevleri içine giren bütün işlerde, hükümlerinde, kararlarında ictihadda bulunabilecek derecede ilim sahibi olmak,

cc) Kulak, göz, dil gibi hassalarının, bu organlarla yapıp anlayabileceği işlerde kolaylığı, yakınlığı temin için, sağlam olması,

dd) Hareket etmeye, süratle kalkıp oturmaya engel olan organ sakatlıklarından kurtulmuş, sâlim olmak,

ee) Âmme işlerini idareye, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarıyan fikir ve bilgiye sahip olmak,

ff) Düşmanla harbe, topluluğu korumaya imkân veren güç ve kuvvete, cesârete sahip olmak.

gg) Soy bakımından KUREYŞ soyundan olmak. Zîra bu hususta hadis-i şerif mevcuttur. Geçmişteki müslümanlar bu konuda fikir birliğine varmışlardır. Her ne kadar bâzı hukukçularca bu şart tenkid edilmişse de insanların hepsi sonunda kabûl etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir, Ensârın, Devlet Başkanı —Halîfe— olarak Sa'd b. Ubâde'ye bîat etmesi üze-

rine Sakîfe günü Ensâr'a, Peygamberin (S.A.V.) **«Devlet Başkanı İmâm Kureyştendir.»** hadis-i şerîfini delîl getirmiş, Ensâr da ihtilâfı bırakarak «Ebû Bekir'in rivâyetini tasdîk ve teslim için bizden bir emir, sizden de bir emir.» fikrinden vaz geçtiler. Hz. Ebû Bekir'in,

«Bizler Âmirleriz, sizlerse vezirlersiniz.» sözünden memnun kaldılar. Peygamber de (S.A.V.): **«Kureyş'i öne alınız, ona başkalarını tercih edip, öne geçirmeyiniz»** buyurmuştur.

Bütün Müslümanlarca kabûl edilen bu delîle karşı bir şüphe mevcut değildir Aksi bir rivâyet, söz de yoktur.

D — HALÎFENİN TENSİBİ

a) Seçmenlerin seçmesi sûretiyle. b) Önceki halîfenin tâyiniyle olmak üzere iki şekilde vukû' bulur.

a) Seçmenlerin seçmesi sûretiyle teşekkül eden halîfeliğin tam teşekkülünde, in'ikadında, bulunması gerekli seçmen sayısında bazı görüşler mevcuttur. Şöyle ki:

aa) Bütün bir Devlet sınırları içinde bulunan halkın bağlılığı olmadıkça hilâfet teşekkül etmiş olmaz. Bu görüş Hz. Ebû Bekir'in Halîfe seçiminde tatbik edilen muâmele ve bîat ile kabûle şâyân olmamıştır. Zîra Hz. Ebû Bekr'i hazır olanlar seçip bîat etmiştir, gâip olanların gelip bîat etmesi beklenmemiştir.

bb) Hilâfetin teessüsü için aranılan en az seçmen miktarı 5 kişidir. Bunların bir araya gelmesi ve içlerinden birini rızaları ile halîfe seçmeleri ile seçim tamam olur. Bu görüşün delilleri ikidir. Birincisi, Ebû Bekr'in bîatı işlemi 5 kişi ile olmuştur. Sonradan halk, yapılan bu işleme uymuşlardır. Bu 5 kişi de: Ömer b. El Hattâb, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Useyd b. Hudeyr, Bişr b. Sa'd, Ebû Huzeyfe'nin Kölesi Sâlim'dir. İkinci delîl ise; Hz. Ömer 6 kişiden meydana gelen bir danışma meclisi kurdu. İçlerinden 5 kişinin diğer birini halîfe seçmelerini, ona rızaları ile bîat etmelerini istedi. İşbu ikinci görüş İslâm Hukukçularının çoğunun ve Basra'lı Kelâmcılarındır.

cc) Kûfe'li âlimlerden diğer bazıları da 3 şahısla hilâfet işlemi tamamlanır derler. Nikâh akdinde bir velî ve iki şahitle akdin tamam olduğu gibi. Hilâfette de 3 kişiden ikisinin rızası ve birinin halîfe olması, 2 kişinin ona bîat etmesi ile akit tamam olur fikrini savunurlar.

dd) Bir fikre göre de 1 şahısla hilâfet teessüs edebilir. Zira Hz. Abbas, Hz. Ali'ye «Elini uzat, sana bîat edeyim» demiştir. Bu vaziyette insanlar «Hz. Peygamberin (S.A.V.) amcası, Peygamberin (S.A.V.) amcası oğluna bîat etti. Onların iki oluşunda şüphe yoktur. Onun bîatı hüküm ifade eder, geçerlidir.» demişlerdir.

E — HALÎFEYİ SEÇME USÛLLERİ

Seçmenler Heyeti, Halîfenin seçimi için toplandıklarında Hilâfete aday olanlarda bulunan şartları karşılaştırırlar. Üstün ve faziletli olana, insanların hepsinin derhal itâat edebileceği adaya bîat ederler, bu durumda olan adayı diğerlerine tercih ederler. Seçmenler Heyeti üyele-

rinden birinin halîfe olacağı söz konusu ise bu görev kendisine teklif edilir. Şâyet olumlu cevap verirse görev ona tevdî edilir, Kurul bağlılığını bildirir, sonuç olarak da Halîfeliği kesinleşir. İslâm topluluğunun tamâmının ona bağlı olmaları, emirlerine uymaları gerekir. Eğer yapılan teklife olumsuz cevap verirse, kabulü için zorlanamaz. Zira Hilâfet akdi tamamen serbest bir rızâ beyânı, açıklaması ile olmalıdır. Cebir ve baskı sonucu teşekkül etmemelidir. Rızâsı olmayan adaydan vaz geçilerek, hilâfete lâyık bir başkasına teklifte bulunulur.

Halîfe adaylarının ikisinde bulunan şart ve vasıflar eşitse, yaşça büyük olan tercih edilir. Yaşça da eşitseler daha olgun vakar sahibi olan tercih edilir. Durum bu olmakla beraber, yaşça küçük olana da bîat edilir, seçilebilir. Halîfe adaylarından biri daha çok bilgili, diğeri daha çok cesâretli ise zaman hangisini gerektriyorsa o sıfat ve şartları taşıyan tercih edilir. Söz gelişi zaman ve ihtiyaçlar anarşinin, isyanların önlenmesini gerektiriyor, huzur ve sükûna ihtiyaç duyuluyorsa cesaretçe, güç ve kuvvetçe üstün olan tercih edilir. Şâyet ihtiyaçlar ilimce üstün olmayı gerektiriyorsa, belâlı, sapık fikirlerin, bid'atların, yanlış düşüncelerin durdurulması, önlenmesi için ilimce üstün olan Hilâfete tercih edilir.

İki halîfe adayından birini seçmede imkânsız, güç bir durum ortaya çıkmışsa, adaylar çekişmede bulunuyorsa böyle hallerde:

a) **Bir kısım İslâm Hukukçularına göre:** Her iki adaydan da vaz geçilir, ikisinin dışında birine müracaat edilir. Böylece birinin diğerini tenkid etmesi de önlenmiş olur.

b) **Âlimlerin ve hukukçuların çoğunluğuna göre de:** Halîfe adaylarının biribiriyle ihtilâfı içlerinden birinin halîfe olmasına engel teşkil etmez. Halîfe olmayı arzu etmek mekruh değildir. Seçmenler heyeti ihtilâf etmişse, halîfelik teklif olunmuş birinden bu teklifin geri alınması uygun düşmez. Durumları eşit olan iki halîfe adayı arasındaki ihtilâfın çözümlenmesinde bu gruptaki hukukçular ihtilâf etmişlerdir.

aa) **Bir kısmına göre:** İkisi arasında kur'a çekilir. Hangisi çekmişse o halîfe adayı olur, hemen bîat edilir.

bb) **Diğer bir kısmına göre de:** Böyle bir kur'aya gidilmeksizin seçmenler heyeti hangisine bîat etmeyi dilerse onu seçmekte serbesttir.

Seçilmek üzere ortada yalnız bir halîfe adayı varsa, o da topluluğun üstün şahıslarındansa heyet hilâfete getirir. Sonradan daha üstün biri halîfe adayı olarak ortaya çıkarsa, bu durum ilk seçilen halîfenin hilâfetine tesir etmez, onun halîfeliği kesinleşmiştir. Daha üstün olan bir şahıs dururken üstün olan bir adayın hilâfetine bîat edilmeye başlanılmışsa duruma bakılır, böyle bir bîat daha üstün olan şahıstaki hastalık, gâiblik gibi bir sebepten veya üstün olan şahsın insanlar arasında daha çok sevilir oluşundan ileri geliyorsa, üstün olan şahsa yapılan bîat, onu seçme işi tamamdır ve halîfeliği hukûken muteberdir. Yukarıda sayılan sebeplerin dışında, özürsüz üstün olana bîat edilmiş, daha üstün

olan ihmâl edilmişse, yapılan bîatın, üstün olanın halîfeliğinin sıhhatinde ihtilâf gösterilmiştir.

aaa) Câhiz ve tarafdârlarına göre: Halîfeye bîat, hilâfet akdinin teşekkülünü sağlıyamaz, akid in'ikad etmez. Zira hukûkî hükümlerde, konularda içtihadda bulunulurken en uygun ve münasibi tercih edildiği gibi, seçmenler heyetinin de iki adaydan daha üstün olanını seçip, bîat etmeleri, bağlılıklarını bildirmeleri vazîfeleridir. Bu şekilde hareket etmekten kaçınılamaz.

bbb) Hukukçular ve kelâmcıların çoğunluğuna göre: Daha üstün varken üstün olana bîat, bağlılık bildirme hukûken muteberdir, herhangi bir engel yoktur. Daha üstün olan biri varken, üstün olanı adliye işlerini yürütmeye tâyin nasıl mümkün ve muteberse, imâm olabilme şartlarını üzerinde taşıyan üstün bir şahsı da, kendisinden daha üstün biri varken imâm tayin edip bağlılık bildirmek hukûken doğru ve muteberdir. Çünkü daha üstün bir durum seçimde tercih sebebidir. Yoksa hak kazandırıcı şartlar bakımından muteber değildir.

Bir anda Halîfe olabilme şartlarını şahsında bulunduran bir tek şahıs varsa, aynı şartlara hâiz başka kimse bulunmuyorsa, o halîfe tâyin edilir, başkasına bîat etmek, bağlanmak doğru değildir. Seçimsiz ve anlaşmasız bir şahsın imamlığının teşekkül edip edemiyeceği, idarecili-ğinin sâbit olup olamıyacağı konusunda İslâm bilginleri ihtilâf göstermişlerdir.

a) Bir kısım Irak hukukçularına göre: Seçmenler heyeti tarafından seçilip bîat edilmeden de bir şahsın imamlığı teessüs edebilir ve halkın ona bîatı, itâatı gereklidir. Zira seçimden maksad imâmı seçmektir. Binâenaleyh bu makâma gelen bir şahısta artık Halîfelik sıfatı teşekkül etmiştir.

b) Hukukçuların ve kelâmcıların çoğunluğuna göre : Kendiliğinden hilâfet makamına gelen bir şahsın halîfeliği teessüs etmiş olmaz. Çünkü hilâfet rızâ ve seçimle teşekkül eder. Seçmenler heyetinin ona halîfeliği vermesi suretiyle teşekkülü temin edilmelidir. Şâyet hepsi birleşir, onu seçerlerse imamlık akdi tamamlanmıştır. Zira böyle bir akid ancak tâyin ile tamam olur. Tıpkı ihtilâflı bir mevzuda hakem seçiminde taraflardan birinin razı olup da, diğerinin râzı olmadığı bir şahsın hakem olamıyacağı gibi. Her iki taraf anlaşır ve seçerse o zaman hakem olabilir. Bu hususta yine bu görüşe mensub olanların bir kısmı, Hakemlik konusunda ehil tek bir şahıs varsa o hakem olarak kabûl edilir. Tıpkı halîfe adayı olacak şartları taşıyan tek bir şahsın bulunmasında onun halîfe seçilmesi gibi. Hakemlik ile imamlık arasındaki fark ise, hakemlik özel bir niyâbet, başkası adına harekettir. Hakemlik, sıfatının bulunmasına rağmen tâyininden vazgeçilebilir. Nâib olarak tâyin edilmedikçe hakemliği hukûken teşekkül etmez. İmamlık ise âmme haklarından, Allah'ın hakkı ile insanların hakları arasında ortak bir hakdır. Sıfat ve şartların hepsini şahsında toplayan ve imamlığı kesinleşmiş birinden vazgeçerek, daha layık olanının tâyini doğru değildir.

F — İKİ HALİFENİN HİLÂFETİ

Bir devlette iki ayrı imâma imamlık vazifesi verilirse, bu durumda her ikisinin de imamlığı teessüs etmiş olmaz. Bazı Hukukçular böyle bir durumun olabileceğini kabul etse de İslâm Hukûkunda genel olarak müslüman topluluk için bir anda iki Halîfenin olabileceği kabûl edilmemektedir. İki Halîfenin hangisinin hilâfetinin hukuken muteber olduğu konusunda Hukukçular farklı görüştedirler.

a) Bir topluluğa göre: Onceki halîfenin vefât ettiği yerde seçilen şahsın halîfeliği muteberdir. Zira o ülkenin böyle bir halîfe seçmesi, seçmeye teşebbüsleri haklarıdır, lâyıktırlar. Diğer bütün bölgelerin müslümanları, halîfenin vefât ettiği ülke halkına bu görevi vermeleri, kargaşalığın, fikir ayrılıklarının çıkmaması için onların bîat ettiği, halîfe olarak seçtikleri şahsa teslim olmaları zarurîdir.

b) Diğer bir görüşe göre de: Karışıklıkların çıkmaması, seçmenler heyetinin tarafsız bir şekilde ikiden birini veya bir başkasını halîfe seçebilmesi için her ikisinin de hilâfeti tanınmaz.

c) Üçüncü bir fikre göre de: İhtilâfın, çatışmanın önlenmesi için ikisi arasında kur'aya başvurulur. Hangisi kur'ayı çekmişse o hilâfete hak kazanmıştır.

d) Bu konuda doğru olan ve İslâm araştırmalarının, hukukçularının fikirlerine göre: İki halîfeden hangisi önce halîfe olmuşsa hak onundur. İki velînin ayrı ayrı nikâhla bir kadını evlendirmeleri gibi. Burada ilk yapılan nikâh muteberdir. İki halîfeden hangisinin önce seçildiği biliniyorsa, halîfe odur. Diğerinin ona teslîmi, itâati gerekir, şayet ikisi aynı anda halîfe olmuşlarsa, hangisinin önce seçildiği bilinmiyorsa her ikisinin halîfeliği de fasiddir. Hilâfet ikiden birine veya bir başkasına seçmenler heyeti tarafından verilir. İkiden birine uyma, bîat işlemi önce olur, fakat hangisinin önce olduğunu tesbit güçlük arzederse, durumu araştırmak gerekir. Her iki imâm ihtilâf gösterirler, her biri kendisinin önce seçildiğini söylerse iddialarına bakılmaz, yemîn teklif edilmez. Çünkü imâmı tesbit Müslüman topluluğunun tamâmının hakkıdır. Yaptıkları yemînin, serdettikleri delîl ve iddiaların, hattâ halîfelik hakkından vazgeçmesinin bir önemi yoktur. Aynı şekilde hilâfetteki ihtilâf, anlaşmazlık birinin diğerine teslim olması sonucu, sona erse de diğerinin halîfeliği kesinleşmiş olmaz. Ancak onun önce seçildiğine dair bir delîlin, şâhidin bulunması ile muteber olur. Diğerinden önce halîfe olduğunu üçüncü bir şahıs ikrâr eder, diğeri hakkında üçüncü şahıslar tarafından böyle bir ikrâr bulunmazsa ikrâr sahibi şahsın sözlerine îtibar edilir. Çünkü bildiği hususta ikrarda bulunmak her müslümanın hakkıdır. İkrarda bulunan kimse şâhit de gösterse o şâhidin şâhitliği dinlenir, ifâdesine başvurulur. Şâhit şüpheli ifâde verirse, ifâdesine önem verilmez, nazara alınmaz. Şüpheli ifâde vermez, yalan da söylememişse ikrâr sahibi ile şâhidin ifâdelerine hak verilir.

G — HİLÂFET İHTİLÂFINDA KUR'AYA MÜRACEÂT

Her türlü araştırmalara rağmen iki imâm arasında şüphe devam ediyor, ikiden hangisinin önce seçildiğine dair bir delil yoksa iki sebepten ötürü aralarında kur'aya müraceât edilmez.

1 — İmamlık bir akiddir. Kur'a ise akde dahil olmayan, tesiri bulunmayan bir şeydir.

2 — İmamlık makâmı hiç şüphesiz ortak kabul etmiyen bir makâm ve görev yeridir. Ortaklık kabul edilmeyen bir yerde kur'aya müraceât doğru değildir, herhangi bir tesiri de yoktur. Aynen bir kadını iki defa ayrı ayrı nikâhlamada olduğu gibi. Kur'a ancak mal ve benzeri ortaklık kabil olan şeyler hakkında uygulanabilir. İki şahıs hakkında tahakkuk eden imamlıkta kur'aya müraceât, işi kesin sonuca ulaştırmaz, aksine devamlı bir şüphe taşır. Böyle bir şüphenin olmasındansa her ikisinin imamlığı bâtıl kabul edilir, seçmenler hey'eti ikiden birini veya bir başkasını serbestçe seçerler. Bu hususta,

a) Bir görüşe göre: Halîfe adaylarının ikisinin dışında birisini seçmenin doğru olacağı kabûl edilir.

b) Bir diğer görüşe göre de: Şüphe ve tereddütlere rağmen ikiden birine bîat etmek isâbetli olur. Tereddütler, her ikisinden birinin halîfe oluşuna engel değildir.

H — VELİAHD USULÜ İLE HALİFE TAYİNİ

Halîfenin, kendisinden önceki halîfe tarafından tâyin olunabileceği, hilâfet akdinin in'ikad edebileceği mes'elesine temâs etmek gerekirse; bu yolla da halîfenin tâyin olunabileceği hususunda icmâ vâki olmuş, sıhhati ittifakla kabûl edilmiştir. İki sebepten müslümanlar bu şekilde hareket etmiş, her iki sebebi de kötü görmemişlerdir. Bunlar da: 1 — Hz. Ebû Bekr vefatından önce Ömer'i halîfe olarak göstermiş, onun tâyinini ve Ömer'in halîfeliğini bütün müslümanlar kabûl etmişlerdir.

2 — Hz. Ömer, kendisinden sonraki halîfenin seçimi hususunu şûrâya havâle etmiştir. Bütün müslümanlar da kurulan bu meclisi kabûl etmişlerdir. Çünkü heyet üyelerinin hepsi de inanç ve ahlâk yönünden zamanın tanınmış kimseleriydiler. Diğer müslümanlar heyetten hariç bırakılmışlardır. Hz. Abbas'ın, Hz. Ali'nin bu heyete alınmayışını ayıp görmesi, durumu Hz. Ali'ye söylemesi üzerine Hz. Ali, Abbas'a:

— «Halîfelik İslâmın işlerinin mühimlerinden biridir. Şahsımın heyetten uzak tutulması benim için önemli değildir.» demiştir.

Böylece imâmın seçiminde bir heyetin önceden tâyininin hukûken mahzurlu olmadığına dair icmâ vâki olmuştur. Şâyet imâm, veliahd usulü ile bir aday tâyin edecekse, en lâyık, imamlık şartları en kuvvetli olanını arayıp bulması şahsı için vâcib, çok önemli bir vazîfedir. Araştırma sonucu bir namzet, aday, tesbit etmişse duruma bakılır, tesbit ettiği şahıs oğlu veya babası değilse, seçmenler heyetinden birine de danışmamışsa veliahd kabûl edip etmemek câizdir. Ancak veliahd tâyin edilen

kimseye bîat edip etmemek hususunda seçmenler heyetinin rızâsının açıklanmasının gerekip gerekmediğinde görüş ayrılığı vardır.

a) **Basra'lı bazı hukukçulara göre:** Müslüman topluluğu için önemli olan bu konuda veliahd tâyin edilene seçmenler heyetinin muvâfakat göstermesi şarttır. Çünkü toplumun hakkı olan imâm seçme meselesinde kendi aralarından seçtikleri seçmenler heyetinin rızâsı ve muvafakatı olmadan bir veliahd tâyini toplumu bağlayıcı, ilzâm edici değildir.

b) **Doğru olan ve yaygın fikir ise:** Veliahd tâyin edilene tâyin edenin biatı, imâm olması için yeterlidir. Burada seçmenler heyetinin rızâsını aramak uygun düşmez. Çünkü Hz. Ömer'e yapılan bîatta ashâbın rızâ ve muvafakatına dayanılmamıştır. Hâlen imâm olanın veliahde bîatı daha tesirli, veliahdi seçmesi, tesbiti daha çok geçerlidir. Bu konuda imâmın sözleri hepsinden tesirlidir.

Veliahd oğlu veya babası olursa bîat edip etmemenin hukûken doğruluğu konusunda üç ayrı çözüm yolu vardır. **Birinci yol:** Seçmenler heyetine danışıp onlar hilâfet için veliahdi ehil görmedikçe, oğlu veya babasına halîfenin bîat etmesi doğru değildir. Seçmenler heyeti lâyık görürse onların bu görüşü, veliahdi tezkiye kabul edilir, halîfenin bîatı da uygundur. Halîfenin müslüman toplumuna veliahd tâyini tasarrufu hakem makamına oturuşundandır. Veliahd tâyin edilene karşı meyli de artık bir tenkid ve kötülemeye hak vermez. **İkinci Yol:** Halîfenin oğlunu veya babasını veliahd tâyin etmesi halinde ona bîat etmemek doğru olur. Çünkü halîfenin emri, topluluğun iyiliğine ve kötülüğüne olan hususlarda geçerlidir. Makam nesebten daha üstündür. Yüklenmiş olduğu emaneti, hilâfet görevini istismara, kötüye kullanmıya hakkı yoktur. Bu görüşte hilâfeti kötülemeye fırsat vermemek isteniyor. Topluluk içinde çatışmanın çıkması arzulanmıyorsa oğlunun veya babasının dışında birini veliahd göstermelidir. Babasını veya oğlunu veliahd tâyin etmesi halinden sonra seçmenler heyetinin rızâsının İslâm topluluğunu bağlayıcı olup olmadığı, hukûken muteberliği câiz midir, değil midir? meselesi daha önce incelenmiştir. **Üçüncü Yol:** Babasına yapılan bîat akdinden ayrılmak câizdir, oğluna yapılan bîattan ayrılmak câiz değildir. Çünkü oğula olan temâyülün babaya olan temâyülden fazla oluşu yaratılışı îcâbıdır. Bu sebepledir ki kazandığı, râzı olduğu şeylerin çokçasını babadan ziyâde oğula bırakmak ister, bırakır.

Halîfenin, asabesinden veya soyundan olan yakınlarından birine veya kardeşine bîatı, veliahd tâyin edişi, yabancı bir şahsı veliahd tâyin edişi gibidir. Oradaki sözler burada da geçerlidir.

I — VELİHAD TÂYİNİ ŞARTLARI, BAZI ÖZEL DURUMLAR

Kendisinde halîfe olabilme şartları bulunan bir kimseyi, Halîfe veliahd olarak tâyin ettiğinde, bu ahdi veliahd olanın kabûlü gerekir. Yâni veliahd tâyini işlerinin kesinleşmesi, veliahd olacak şahsın kabûlüne bağlıdır. Veliahdin, halîfe adayının hilâfet görevini kabul beyânı zamanı hakkında ihtilâf mevcuttur.

a) **Bir fikre göre:** Veliahd tâyin edenin, ölümünden sonra münâsib olan en kısa zamanda veliahdin, hilâfet görevini kabûl ettiğini açıklaması gerekir.

b) **Doğru olan bir diğer görüşe göre de:** Veliahd tâyin edilenin, halîfenin ölümünden önce bu görevi kabûl ettiğini bildirmesi gerekir. Önceden kabûl beyânında bulunmalıdır ki halîfenin ölümü ile hilâfet görevi hemen kendisine geçsin. Ölüm vak'ası yalnız vazîfenin birinden diğerine geçişi içindir.

Veliahd tâyin eden Sultan, tâyin ettiği şahsın durumu değişmedikçe azledemez. Nâib tâyin ettiği şahısları azletmek her ne kadar mümkünse de veliahdlik bunlara benzemez. Zira işlerinin yürütülmesinde tâyin ettiği memurları kendi şahsı için tâyin etmiştir. İstediği an nâiblerini azleder. Fakat veliahdi müslümanların hakkı olarak tâyin etmiştir. Azletmesi mümkün değildir. Durumu değişmedikçe, seçmenler heyetinin bîat ettikleri halîfeyi azledemedikleri gibi.

Halîfe, veliahd tâyin ettiği bir kimseyi veliahdlikten azl eder ve onun yerine bir başkasını tâyin ederse, ikincinin veliahdliği bâtıl ve hükümsüz olur; birincisininki muteber olarak kalır. Birinci veliahd, veliahdlikten feragat eder, vaz geçerse, ikincinin tâyini yine de muteber olmaz. Birincinin feragatinden sonra, ikincinin yeniden tâyini lâzımdır.

Veliahd tâyin edilen mücerret istifa ederse, istifası ile veliahdlik sona ermez. Veliahd tâyin eden imâmın da bu istifâyı kabûlü gerekir. Ondan başka veliahd olabilecek birisi varsa istifası kabûl edilir. Veliahd tâyin edenle veliahdın istifâ hususunda anlaşmaları ile veliahd veliahdlıktan çıkmış olur. Şâyet veliahd olabilecek bir başkası yoksa istifa etmesi ve istifâsının tâyin eden tarafından kabûlü doğru olmaz. Toplum menfaatine binâen veliahd tâyin eden ve edileni böyle bir muâmele bağlayıcıdır.

Veliahd tâyin edilende, veliahd tâyin edildiği zamanda imâm olabilme şartlarının bulunması gerekir. Veliahd tâyini zamanında küçük veya fasıksa ve veliahd tâyin edenin ölümü zamanında bâliğ veya âdilse veliahdin hilâfeti ancak seçmenler heyetinin tarafsız bir şekilde bîatı ile tamâm olur. Halîfe sağlığı bilinmeyen birini veliahd tâyin ederse onun bu tâyini doğru değildir. Sağ olduğu biliniyorsa, tâyin işlemi onun gelmesine bırakılır. Veliahd gâibken başkan vefât ederse, seçmenler heyeti onun gelişini bekler. Veliahd uzaklarda ise, müslümanlar onun gelmesini beklemek suretiyle işlerinde sıkıntı çekiyorlarsa, seçmenler heyeti ona nâib olarak birini tâyin eder, nâibliğine bîat ederler. Gâibte, uzaklardaki veliahd gelince nâib olan halîfe azlolunur. Halîfenin gelmesinden önce yaptığı bütün işler hukûken muteber, onun gelişinden sonra yaptığı işler ise muteber değildir, hüküm ifade etmez.

Veliahd, halîfenin ölümünden önce bir başkasını veliahd tâyin etse, bu işlem muteber olmaz. Çünkü hilâfet vazîfesi ve statüsü hakkında henüz kesinleşmemiştir. Kendini veliahd tâyin eden öldükten sonra böyle bir tasarrufta bulunabilir. Aynı şekilde, bir şahıs için «Ben halîfeliğe

başladığımda sen benim veliahdımsm». dese yine hüküm ifâde etmez. Çünkü halîfe olmamıştır ki veliahd tâyin edebilsin. Halîfenin bizzat kendisi, kendisini bu görevden azlederse, imamlık görevi veliahde geçer. Kendi kendini azletmesi ölümü gibidir.

İmâm iki şahsı veliahd tâyin etmiş, birini diğerine tercihte bulunmamışsa, böyle bir işlem doğru olabilir. Onun vefâtından sonra seçmenler heyeti ikiden birini başkan seçer. Hz. Ömer'in 6 şahıs hakkında tereddüt göstermesi, onlara veliahd olarak işarette bulunması üzerine şûrâ'nın imâm seçişi gibi. İbnu İshak'ın Zührî'den, Onun da İbnu Abbas'dan şu vak'ayı naklettiği anlatılır:

İbnu Abbas bir gün Hz. Ömer'i üzgün görür, Hz. Ömer, ona:

— Hilâfet işinde ne yapacağımı, yerime kimi tayin edip de geriye çekilip istirahat edeceğimi bilmiyorum, der. Bunun üzerine İbnu Abbas:

— Senin için Ali (K.V.) münâsiptir .

— Şüphesiz imamlık için Ali (K.V.) ehildir. Fakat O henüz bu hususta acemidir. Şâyet idare işleriniz ona bırakılırsa tahmin edebileceğiniz bir hak yolda size bir takım yükler yükler. Ben böyle görüyorum.

— Hz. Osman'ı bu iş için nasıl bulursunuz?

— Ben onu halîfe adayı göstersem, İbnu Ebî Muayt insanların arasından, arkasından hücûma geçer, Osman'ı (R.A.) tenkid eder. Sonra da Osman'ın boynunu vuruncaya kadar müslümanlar bu işe râzı olmazlar. Allah'a and içerim ki ben onu halîfe olarak seçersem. İbnu Ebî Muayt da dediğimi yapacak, müslümanlar da bir cinâyete kadar sürüklenmiş olacak.

— Talha (R.A.) nasıl?

— Talha (R.A.) biraz büyüklenir birisidir. Halbuki Allah Taâlâ Muhammed (S.A.V.) ümmetini idare, işlerini yürütme için kendisini büyük görenlere müsâade etmemiştir.

— Zübeyr (R.A.) bu iş için nasıldır?

— O, cesûr, bahâdır birisidir. Fazlaca vergiler alır, çarşı ve pazarlarda bolluk ve darlığı icâb ettiren işler yapar. Böyle birisi mi müslümanların işini yürütsün?

— Sa'd b. Ebî Vakkas (R.A.) nasıl?

— O, burada yoktur. Hiç şüphesiz ki O kuşatılmış, techiz edilmiş bir deve sahibidir. Devamlı olarak onun üstünde savaşır. Halbuki devlet işlerini yürütecek olan böyle olmamalıdır.

— Öyleyse Abdurrahman b. Avf (R.A.)?

— O, güzel bir şahıstır. Hatırımda yok değil. Fakat zayıfcadır. Allah'a and içerim ki bir Halîfe böyle olmamalıdır. Ey İbnu Abbas. Halîfe âcizlik, zayıflık göstermiyen bir yumuşaklılıkta olmalı, şiddeti bırakmalı, cimri olmayan fakat hesâbını sağlam yapan israfsız bir cömert olmalıdır.

Râvi İbnu Abbas der ki: Hz. Ömer'i Ebu Lü'lü' yaraladığında tedâvi eden doktor durumdan ümidsiz olunca Sahabeler ona,

— Veliahd tâyin et, dediler. Hz. Ömer de 6 kişilik bir Şûrâ meclisi kurdu ve,

— Eğer imamlık Ali (K.V.) ye verilecek olursa mukabilinde, denginde

Zübeyr, Osman'a verilecek olursa, karşısında Abdurrahman b. Avf, Talha'ya verilecek olursa, hizasında Sa'd b. Ebi Vakkas (Radıyallahü anhüm) vardır, dedi.

Hz. Ömer'in vefatından sonra Danışma Meclisi (Şûrâ) toplandı. Abdurrahman b. Avf (R.A.),

— Başkanlık işinizi sizden 3 kişiye verin, dedi. Zübeyr,

— Ben hakkımı Ali'ye (R.A.) veriyorum. Talha (R.A.),

— Ben Osman (R.A.) lehine ferâgat ediyorum. Sa'd da (R.A.),

— Ben de Abdurrahman'a (R.A.) bırakıyorum, dedi.

Böylece 6 kişilik şûrâ adı geçen 3 kişiye indi. Diğer 3'ü aradan çıkmış oldu. Bunun üzerine Abdurrahman (R.A.),

— Hanginiz imâm işine en münâsibse onu imâm yapalım? Topluluğun işlerinin doğruluğuna, iyiliğine hizmette Allah şâhiddir, kefildir. Abdurrahman'ın sorusuna kimse cevap vermedi. Abdurrahman (R.A.) tekrar,

— Şâyet beni imâm yapacaksanız ben bu işten kendimi çıkarıyorum. Allah şâhiddir ki size nasihat etmek suretiyle sizi küçük düşürmek istemem, dedi.

Böylece 6 dan üçe inen şûrâ Abdurrahman'ın çekilmesiyle de 2 kişiye, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye indi. Abdurrahman müslümanlar arasındaki durumu öğrenmek üzere gitti. Gecenin karanlığı çökünce Misver b. Mahreme'yi çağırdı, beraberine aldı. Hangisine bîat edileceği konusunda müzâkereye başladılar. Allah'ın kitabı ve Peygamber'in (S.A.V.) sünneti ile amel ve hareket eden ikiden birine bîat edilmesini, biri diğerine bîat edince halkın da dinleyip itâat etmesi hususlarını görüştüler. Sonra Hz. Osman'a bîat olundu. Böylece seçim heyeti tarafından seçilen birinin imamlığına bîat, imâmın veliahd suretiyle de olabileceğine icmâ vâki olmuştur.

Adedleri belli olduktan sonra, seçim heyetinin 2 veya daha çok kimseden kurulmasında bir fark ve mahzur yoktur. Bu takdirde kurulan seçim heyetinden birinin halîfeliğe seçilmesi söz konusu olur ve seçilirse, diğer bütün müslümanların ona bîatı gerekir. Bu yolla halîfe olan biri başkasını veliahd tâyin edebilir. Halîfe, seçim için bir seçmenler heyeti mahiyetinde danışma kurulu kurmuşsa, henüz halîfe sağ iken bu kurul içlerinden birini halîfe olarak seçemez. Eğer halîfe henüz kendisi sağ iken, kurulun ileride halîfe olacak şahsı seçmesine müsâade etmişse, önceden seçim yapılabilir. Çünkü o anda hilâfet makâmı hakkında asıl hak ve yetki sahibi odur. Yetki verirse ne âlâ, yoksa hayatta iken bir ortağı seçilemez. Halîfenin ölümünden sonra işlerin aksamasından, dağılmasından korkuluyorsa, kurul, halîfeden izin ister, izin verirse müteâkip halîfeyi önceden seçerler.

Halîfe tedâvisi güç, ümidsiz bir halde ise durumuna bakılır. Şâyet emretme kudreti, düşünme kaabiliyeti kalmamışsa, sanki ölmüştür, kâbûl edilir ve bir halîfe seçilir. Böyle hareket etmede herhangi bir mahzur yoktur. Düşünebilme, iyi ve kötüyü ayırt etme kudreti mevcutsa, seçmenler heyeti ancak halîfenin müsâadesiyle bir halîfe seçerler. İbnu

İshak'dan nakledildiğine göre, Hz. Ömer, yaralı olarak evine getirildiğinde dışarıdan yüksek bir ses işitti ve,

— Halka ne oluyor? dedi. Etrafındakiler,

— Sizi ziyâret etmek istiyorlar. Onlara müsâade edin, dediler. Müsâade edilip halk içeri girince hep bir ağızdan,

— Ya Emir al-Mü'minin, Veliahd tâyin et, Hz. Osman'ı imâm yapınız, dediler.

— Mal ve Cennet nasıl sevilebilir? dedi. Halkı Hz. Ömer'in yanından çıkardılar. Hasta halîfe dışarıdan yüksek bir ses daha işitti ve,

— Halka ne oluyor? dedi. Etrafındakiler,

— Sizi ziyaret etmek istiyorlar, izin verirseniz içeri girsinler, dediler. Halk,

— Hz. Ali'yi imâm yapınız, dediler. Hz. Ömer,

— Hak yolda size yükler yüklemiş olur, dedi. Bu konuşma üzerine Abdullah b. Ömer (R.A.),

— Halkı susturdum. Ya Emir al-Mü'minin sizi böyle bir tâyin işi yapmaktan men eden nedir? diye sordum. Babam da,

— Hilâfeti bana hem diri ve hem de ölü iken mi yüklemek istiyorsunuz, dedi.

Bu olaylardan sonra varılan sonuç şudur ki, Halîfenin veliahd tâyin etmesi, bunun için bir heyet tesbiti hukuken muteber olduğu gibi, yalnızca seçmenler heyetini tesbiti de muteberdir. Bu durumlarda halîfenin gösterdiği kimselerden birini seçmek gerekir. Aynen veliahd tâyin edilenin seçmenler heyetince kabûl edildiği gibi. Çünkü veliahd tâyinini veya seçmenler heyetinden birinin tâyinini istemek, halîfenin hilâfet haklarındandır.

J — BİRDEN FAZLA VELİAHD TÂYİNİ

Bu başlık altında halîfenin birden fazla veliahd tâyin etmesi ve halifeliğin aralarında sıraya konulması meseleleri incelenecektir.

Halîfe iki veya daha çok şahsı veliahd tâyin ederse, hilâfet hususunu aralarında bir sıraya korsa, meselâ, «Benden sonra halîfe falandır, eğer o ölürse, onun ölümünden sonra falandır, onun ölümünden sonra da falandır.» derse böyle bir tâyin işlemi câizdir. Hilâfet her üçüne de sırasıyla intikal eder. Resûlullah (S.A.V.) Mute ordusuna Zeyd b. Hârise'yi kumandan tâyin ettiğinde, «Şâyet o şehîd olursa kumandan Ca'fer b. Ebî Tâlib'dir. O da şehîd olursa kumandan Abdullah b. Revâha'dır. O da şehîd olursa müslümanlar aralarında birini kumandan seçsin ve ona rızâ göstersinler.» buyurmuştur. Zeyd başa geçmiş, şehîd olunca, sancağı, emir ve komutayı Câfer devr almış, başa o geçmiş, şehîd olunca, sancağı, Abdullah b. Revâha teslim almış, komutan olmuştur. O da şehîd olunca müslümanlar Halid b. Velid'i kumandan seçmişlerdir. Resûlullah (S.A.V). her ne kadar harp komutanlığında böyle bir tasarrufda bulunmuşsa da aynı durum hilâfet için de söz konusu olabilir. Hilâfet sıfat ve şarta göredir. Komutanlıklar ise şartlar ve sıfatlara bağlı değildir, fikri ileri sürülürse cevâben, bütün bunların hepsinin hükümleri hususî, tatbikâtı geneldir. Emevîler ve Abbasîlerde bu şekilde harekette bulunulmuş,

zamanın âlimleri delîl kabûl edilen hadîs-i şerîfi inkârla, bu harekete karşı çıkmışlardır. Tarihte ilk tatbikat Emevîler'de olmuştur.

Emevî halîfesi Süleyman b. Abdi'l-Melik, Ömer b. Abdi'l-Aziz'i veliahd tâyin etmiş, ondan sonra da Yezid b. Abdi'l-Melik'i veliahd göstermiştir. Süleyman için bir hukûkî mesned, delîl olmasaydı muâsırı Tabiûn âlimleri, hakîkati söylemekten çekinmeyenlerin tenkidleri olurdu Halbuki böyle bir tenkid olmamış, onun bu tatbikatı da delîl olarak alınmıştır. Abbasî Halîfelerinden Harun Reşid de oğullarından her üçünü de, önce Emîn, sonra Me'mûn, sonra da Mu'temen'i, zamanın büyük âlimlerine danışma sonucu veliahd tâyin etmiştir. Durumdan da anlaşıldığı üzere, halîfe üç şahsı veliahd tâyin eder, halîfeliği aralarında bir sıraya kor, her üçü de sağ iken ölürse, halîfelik ilk veliahdındır. Birinci veliahd halîfenin hayatında ölürse, halîfenin ölümü üzerine hilâfet makâmına ikinci veliahd gelir. Birinci ve ikinci veliahdin her ikisi de halîfenin sağlığında ölürlerse halîfenin vefâtından sonra üçüncü veliahd halîfe olur. Çünkü her birerleri için halîfelik veliahd tâyini suretiyle olmuştur.

Halîfe ölür ve her üç veliahd de sağ olursa hilâfet görevi ilk veliahde geçer. Şâyet ilk veliahd bu görevi kendisinden sonraki iki veliahdin dışında birini veliahd tâyin etmek suretiyle devretmek isterse, veliahd tâyin ederse, bu işlemin hukûkîliği nedir? sorusuna hukukçular farklı cevap vermişlerdir.

a) **Hukukçulardan bazıları:** Sıraya uymanın îcâbı böyle bir tâyin işlemini doğru bulmamışlardır. Şâyet gönül hoşnudluğu ile kendisinden sonraki veliahdleri vaz geçirilebilirse yaptığı iş muteber olur. Seffah, Mansur'u veliahd tâyin etti, ondan sonra da İsa b. Musâ'yı tâyin etti. Mansur sultan olunca Mehdî'yi İsâ'ya tercih etmek istedi İsâ'yı veliahdlık hakkında vaz geçirerek sıradan çıkardı. Zamanın hukukçuları da gönül rızası ile veliahdlıktan vaz geçilip sıradan çıkıncaya kadar yapılan işlem hukûken muteber değildir, vaz geçildikten sonra hukûken bir mahzur yoktur, hukûka uygundur, demişlerdir.

b) **Şafiî mezhebine ve hukukçuların ekseriyetine göre:** Bilinen husus, veliahd suretiyle hilâfet görevine başlıyan şahsın kendisinden sonraki veliahdlerin sırasına uymaksızın veliahd tâyin edebilir. Bu durum karşısında yeni tertibe göre, halîfenin vefâtından sonra veliahdler hilâfet görevini yürütürler. Hilâfet görevi duruma göre konulan sıradaki veliahdlere verilir. Binâenaleyh önceden yapılan sıra sonraki halîfeler tarafından yeniden değiştirilebilmektedir. Çünkü halîfelik görevi âmme işlerindendir. Emirleri kesin hüküm ifade eder. Halîfenin hakkı kuvvetli, veliahd tâyini de geçerlidir. Fakat bu hareket tarzı Peygamberin (S.A.V.) Mute muharebesindeki kumandan tâyinindeki hadîs-i şerîfin tatbikatına zıd düşmektedir Çünkü gördüğümüz gibi Peygamber (S.A.V.) hayatta iken böyle bir vak'a olmuş, vazife ancak birinin vefâtından sonra diğerine geçmiştir. Bu bakımdan kumandanlıktaki tatbikatla Halîfelikteki veliahd tâyini işlem ve tatbikatı birbirinden ayrılmıştır. Halî-

fe Mansur'un Îsâ b. Mûsa'nın şahsını temize çıkarışından maksad, henüz devlet yeni kurulmuş, kabilesindeki fertler arasında ehliyet yönünden bir eşitlik mevcuttu. Fertler arası kaynaşmayı sağlamak için böyle yapmıştır. Îsâ b. Mûsa'nın yaşı genç, siyâsete karşı intikâl kaabiliyeti azdı. Bu durum karşısında hilâfet başkasına geçebilmektedir.

Üç veliahdın 1 incisi hilâfet görevini yerine getirdikten sonra ölür ve kendisinden sonra da bir veliahd tâyin etmemişse, 2 nci veliahd halîfe olur. İkincisi de veliahd tâyin etmeden ölürse 3 üncüsü halîfe olur. Çünkü ilk defa sıra ile 3 veliahdi tâyin edenin bu tâyin işleminin neticesi 1, 2, 3 üncüsü sıra ile halîfe olur. Birinci hakkındaki veliahdlik kesin bir hüküm ifâde eder. Fakat 2 ve 3 üncünün halîfe olmaları kendilerinden öncekilerin tasarruflarına bağlıdır. Zira bir önceki kendisinden sonra bir başkasını veliahd tâyin ederse sırada bekleyen 2 ve 3 üncü veliahdlerin halîfe olmaları imkânsız veya güç bir hâle girer. İşte bu görüşe göre ilk tertibden ayrılmak câiz ve mümkündür. Sonuç olarak 2 ve 3 üncü veliahdlerin imâm olabilmeleri bazı tasarrufların yapılmamasiyle mümkündür.

Eğer 3 veliahdden birincisi imamlık görevini yapıp veliahd tâyin etmeden vefât ederse, seçmenler heyeti 2 nci veliahdin dışında bir başkasını hilâfet için seçemezler. Bu doğru bir hareket değildir. Aynı şekilde 2 nci de bir veliahd tâyin etmeden ölürse, seçmenler heyeti 3 üncü veliahdin dışında bir başkasını imâm seçemezler. Her ne kadar 2 nci veliahd imâm olunca 3 üncünün dışında birini imamlığa veliahd olarak gösterebiliyorsa da, böyle bir hakkı varsa da seçmenler heyetinin hakkı yoktur. Çünkü veliahd tâyini kesindir. Hakkında hukukî delîl vardır. Seçmenler heyeti böyle bir hakkı kullanamaz.

Fakat veliahd tâyin eden halîfe, «Falanı veliahd tâyin ettim» dese, «o da halîfelik görevini yerine getirdikten sonra hilâfet falan şahsındır.» dese ikincinin halîfeliği muteber değildir. Sebebi ise ikincinin veliahdlığını ve halîfeliğini, birincinin hilâfet görevini yerine getirişine bağlamıştır. Eğer birinci halîfe olmadan ölürse, şart gerçekleşmediğinden ikinci veliahd halîfe olamaz, olursa hilâfeti bâtıldır. Birinci halîfe olunca da daha önce görüldüğü gibi kendisinden sonra bir başkasını veliahd tâyin edebilmektedir. Şâyet birinci veliahd tâyin etmeden ölürse onun vefâtını müteakip seçmenler heyeti başkasını halîfe olarak seçebilir.

K — HALÎFEYE İTÂAT VE HALİFENİN VAZİFELERİ

Seçimle veya veliahdlık suretiyle şahsında halîfeliği kesinleşmiş olanın sıfat ve genel durumunu, bu görevde lâyık birinin bulunduğunu bilmek bütün islâm toplumunun vazîfesidir. Şahsını, ismini, özel durumlarını bilmek yalnız seçmenler heyeti için şarttır. Zira onlar o şahsı halîfe seçecekler, bîat edecekler. Süleyman b. Cerîr ise:

— İnsanların hepsine Allah ve Resûlünü ((S.A.V.) bilmek gibi, Halîfenin zâtını ve ismini bilmek vâciptir, der.

Âlimlerin çoğuna göre de, halîfe hakkında özlü bilgiye sâhib olmak herkes için gereklidir, geniş bilgiye lüzum yoktur. Ancak halîfeye hu-

sûsî işi düşenin, muhtaç olanın, halîfenin ismini ve şahsını bilmesi icâb eder. Tıpkı hâkimleri, müftîleri işi düşmeyen genel olarak bilir. İşi, dâvâsı, soracağı mes'elesi olanlar özel olarak bilir. Durum halîfe için de böyledir. Topluluğun her ferdinin Devlet başkanının şahsını, ismini, cismini, özel durumlarını bilmesi şartı kabul edilecek olursa, o takdirde hükümet merkezine yakında ve uzakta olan herkesin gitmesi, görmesi, konuşması gerekir. Bu durum ihtilâflara, güçlüklere sebep olur. Âdete muhalif bir hal arz eder. Fakat genel bilgi yeterlidir, şartı kabul edilirse bazılarının verdiği bilgi, bilvekâle gönderilenlerin dönüşte söyleyecekleri hususlar kâfidir.

İslâmlıkta Devlet Başkanına Halîfe denilmiştir. Çünkü topluluğu sevk ve idarede Peygambere (S.A.V.) halef olmuştur. Binâenaleyh «Ey Peygamberin (S.A.V.) Halîfesi» demekte sakınca yoktur. Genel olarak «Halîfe» terimi kullanılır. «Ey Allah'ın (C.C.) Halîfesi» demenin uygun olup olmıyacağı hususunda iki fikir vardır.

a) **Böyle bir sözün kullanılmasında sakınca görmiyenler:** «İnsanlar arasında Allah'ın hak ve kanunlarını yürüttüğünden Allah'ın halîfesi terimi kullanılabilir», derler. Kur'ân-ı Kerîmden delilleri: **«O, Sizi yerin halîfeleri yapan, (size verdiği şeylerde sizi imtihana çekmek için) kiminizi derecelerle kiminizin üstüne çıkarandır.»** (K. K. 6:165) âyetidir.

b) **Âlimlerin ekseriyeti:** «Böyle bir sözün söylenemiyeceği, söyleyenin fısk ve fücûr, kötülük sahibi olduğu, ancak ölen veya kaybolanın halef bırakabileceği, Allah'ınsa hâşâ ölen veya kaybolan birisi olmadığından bu sözün söylenemiyeceği» fikrindedirler. Hz. Ebû Bekir'e «Ey Allah'ın Halîfesi» diye söylenince hemen cevâben «Ben Allah'ın (C.C.) Halîfesi değilim, fakat Resûlullah'ın (S.A.V.) halîfesiyim» demişlerdir.

Halîfenin göreceği önemli olan âmme işleri 10 tanedir:

1 — Vaz' olunan kâidelere, selefin icmâ ettiği hususlara uygun olarak dini koruma, muhafaza etmektir. Din hakkında bir şüphe yayılırsa, delillerle bunu açıklar ve doğru yolu gösterir. Kendisine lâzım olan ilâhî kânun ve cezâları dinin fesaddan, bozulmaktan korunmasında, halkın kötülüklerden, bayağılıklardan uzaklaştırılmasında tatbik eder.

2 — İhtilâflıların ihtilâflarını çözmede, çekişmelerin, nizâlı kimselerin nizâlarına son vermede, merhametin temininde dînî hükümleri tatbik eder. Zâlim taşkınlık edemez, mazlum da zayıf düşürülemez.

3 — Topluluğu himâye, koruma, mal, can, her türlü yol emniyetini sağlamak suretiyle insanların yeryüzünde geçimlerini, kazançlar sağlamalarını temin eder. Yasak olan sahalardan ve başkasına ait haklara zarar vermekten uzaklaştırır.

4 — Allah'ın koyduğu yasakları aynen uygulamak, değiştirilmelerinin önüne geçmek, insanların haklarının ortadan kalkmasını önlemek, hakları korumak uğruna cezâlar tatbik etmek.

5 — Müslümanların, zımmîlerin ve müslümanlarla anlaşmalı olanların kanlarına, hayatlarına, mallarına kasdetmek isteyen, dini ortadan kaldırmaya teşebbüs eden düşmana karşı harp hazırlığı yapmak, kaleler, engeller inşâ ettirmek.

6 — İslâmiyetin bütün dinlere üstün olduğu konusunda gerekli isbatı yapmak, Allah'ın hakkının ayakta tutulması için dâvete rağmen müslüman olmayan kimselere karşı İslâmiyete girinceye veya zımmîliği kabul edinceye kadar harbetmek.

7 — Korku duyurmadan, zulüm ve baskı meydana getirmeden dince ve ictihadca üzerlerine farz olan kimselerden zekât ve diğer vergileri, ganîmetleri toplamak.

8 — İsraf ve cimrilik yapmaksızın, Hazîneden lâyık olanlara tam vaktinde yardımlarda, ihsanda bulunmak.

9 — Vergilerin toplanması, halka nasihatın sağlanması için emniyet memurları, nasihatçılar tâyin etmek, görevlendirmektir. Bundan maksat herkes için işler eşit ve sağlam bir şekilde yürütülsün, mallar emniyet içinde korunsun.

10 — Topluluğun işleri ve durumları ile bizzat meşgul olmak, yakînen tâkib etmek. Böylece halkın idaresi, milletin himâyesi daha iyi sağlanır, hilâfet görevini yalnız eğlencelerle veya yalnız ibâdetlerle ihmâl etmemiş olur. Tâyin ettiği memurlar hâinlik edebilir, görevini aksatır. Allah Teâlâ da:

«Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde bir halîfe yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adâletle hükmet. Hevâ ve hevesine tâbi olma ki bu, seni Allah yolundan saptırır» (K. K. 38 : 26) buyurmuştur. Allah yalnız nefse uymayı, dalâletle vasıflandırmıştır. Hilâfet görevi bu şekilde sarsılmış olur. Lâyık olan o makâma geçince, dinin hükümlerini, hilâfet makâmını koruması gerekir. Peygamber de (S.A.V.):

«Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz» buyurmuştur.

Şâir de şerefli, çalışkan bir halîfeyi şöyle vasfeder: «İşlerinizi yapacak olanlara verin, tâyin edin, ne iyiliğiniz varsa Allah'adır. Refah ve saâdetin çokluğu her yere yetişen ellerin, emirlerin sâyesindedir.

Hayat her türlü refâhını müsâade etse de dünyâda bol bir nimet yoktur. Emir sahipleri zorlayacak olsa da onlara asla huşû yapılamaz.

Zamanın hayır yönünden her şeyini sağdılar, bir takım şeyler sayıp döktüler. O insanlar bir gün tâbi oldular, bir gün tâbi olundular.

Gidişâtı öfkeli bir şekilde devam etse de, görüşü kuvvetli, fikirleri gâyet isâbetli olan kimse için büyüklenmede bir zelillik de yoktur.»

Muhammed b. Yezdad da vezîri bulunduğu Halîfe Me'mûna şöyle yazmıştır:

«Kim dünyayı arzu ederse insanların tamâmı uykuda iken uyumamak şartiyle arzusuna ulaşır. İşlerini halletmeyi, bir an evvel sonuca ulaştırmayı çok arzu eden nasıl olur da zayıf düşüp uzun bir uykuya varır, gözlerini kapar.»

L — HALÎFE OLMAYA MANİ HALLER

Topluluğun haklarını, kendi vazîfelerini Halîfe nasıl yerine getirir? Halîfe yukarıda sayılan âmme görevlerini yerine getirirken topluluğun lehine (iyiliğine) ve aleyhine (kötülüğüne) olan Allah'ın haklarını her

şeyden önce edâ eder. Halîfe durumunu bozmadığı müddetçe topluluğun ona itâat etmesi, yardımda bulunması mecburîdir. Bunlar topluluk üzerinde halîfenin hakkıdır. Durumunu değiştiren halîfeyi hilâfet makâmından düşüren iki şart vardır. a) **Adâletten ayrılması, b) Bedenine noksanlıkların gelmesidir.**

a) **Adaletten ayrılması**, bu yönden tenkîd edilmesi onun bozukluğu, fıskı sayılır. Bu da ikiye ayrılır. aa) Şehvete düşkünlüğü, nefsinin arzularına uyması, bb) Şüphe çekici işler yapması.

aa) **Şehvetini kuvvetlendirmek, arzularına boyun eğmek suretiyle kötü işler işlemeye, yasak edilen şeyleri yapmaya başlamasıdır.** Bunlar bedenine ait fiillerdir. Böyle bir durum hilâfet akdinin meydana gelişine engeldir. Halîfe olduktan sonra bu tür işler yaparsa o makamdan çıkmış, hilâfet görevini ihlâl etmiş sayılır. Eski iyi hâline, doğruluğuna dönse de artık muteber sayılmaz. Yeniden tekrar halîfe seçilirse ne âlâ. Kelâmcıların bazıları da, adâlet ve doğruluğa dönerse, hilâfetten de ayrılmamışsa, tekrar bîatın güç olması, âmme işlerinin aksamaması, önceki bîatın devâm edişi neticesi halîfe olarak kalır derler.

bb) **Şüpheyi çeken işler ise:** İnançla ilgili şüpheli hareketleri olup bunlar hak olana zıd düşüyorsa böyle durumlarda, aaa) Âlimlerin bir kısmı, yaptığı şüpheli işler te'villi veya te'vilsiz fıskını, bozuk inançlılığını gerektiriyorsa bu durumda kâfir olmuş sayılır. Böyle inançlarında devâm ederse hilâfet makâmına duramaz. Görevi sona ermiştir. bbb) Basra âlimlerinin pek çokları ise, kaza işlerini yürütmede, şahidlikte bulunabilmede bu türlü hareketler bir engel olmadığı gibi, halîfeliğine de mâni olmaz, görevden de çıkarmaz.

b) **Halîfenin bedeninde meydana gelen sakatlıklar da 3 kısma ayrılır. aa) Beş duyusunda ve aklındaki noksanlıklar. bb) Âzâlarındaki noksanlıklar. cc) Hukûkî tasarruflarındaki, şuûrundaki noksanlıklar.**

aa) **Beş duyusundaki noksanlıklar 3 kısımdır. aaa) Bir kısmı hilâfete engeldir. bbb) Bir kısmı hilâfete engel olmaz. ccc) Bir kısmı hakkında da ihtilâf mevcuttur. aaa) Halîfeliğine engel olan noksanlık;** görmesini ve aklını kaybetmesidir. Aklı kaybetme de kendi içinde ikiye ayrılır. 1 — Arızî akıl hastalığı ki ileride tedâvisi, geçmesi mümkündür. Bayılma gibi. Böyle bir akıl hastalığı halîfe olmaya mâni, halifelikten çıkmaya sebep teşkil edici değildir. Çünkü tedâvisi, geçmesi mümkündür. Hz. Peygamber de ölüm hastalıklarında böyle bir akıl hastalığına maruz kalmıştır. 2 — Bu gruptaki akıl hastalığı deliliktir. Tedâvisi, geçmesi ümîd edilmeyen bir hastalıktır. Bu da ikiye ayrılır. Birincisi, tam bir akıl hastalığıdır ki kurtulması imkânsızdır. Böyle bir hastalık hem halîfe olmaya, hem de halîfeliğin devâmına manîdir. Hilâfet bâtıl olmuştur. İkincisi, hastalığın tedâvi sonucu ileride geçmesi mümkün, selâmete dönebileceği umuluyorsa, iyileşinceye kadar beklenir. Delilik zamanları akıllılık zamanlarından çoksa hastalık devâm ediyor sayılır. Hilâfete ve hilâfetin devâmına engeldir. Akıllılık hâli delilik halinden fazla ise, bu

durum halîfe olmaya mâni, halîfeliğin devâmına mâni değildir. Hukukçuların bir kısmı halîfeliğin devâmına da mânidir, derler. Şâyet mâni değildir denilirse, bu işe lâyık olanın hakkı ihlâl edilmiş sayılır. Bir kısım hukukçular da böyle bir akıl hastalığı her ne kadar başlangıçta halîfe olmaya engelse de hilâfet ânında ortaya çıkan bu türlü hastalık halîfeliğin devâmına engel değildir. Halîfelik akdinin başlangıcında, ilk meydana gelişinde tam bir aklî olgunluk istenir. Halîfelikten çıkmak da tam bir akıl hastalığı ile olur.

Gözdeki noksanlığa, görme hassasının kaybolmasına temâs etmek gerekirse, görmeyenlerin hâkimliği, şâhidliği nasıl makbûl ve muteber değilse, böyle bir şahsın halîfe olması veya bu vazîfeye devâm etmesi de bâtıldır, muteber değildir. Gözün gece görmemesi halîfe olmaya ve hilâfetin devâmına engel değildir. Çünkü bu nevi hastalık belirli bir zamana mahsus, tedâvisi mümkün bir hastalıktır. Görme zayıflığına gelince: Şâyet şahısları gördüğünde tanıyabiliyorsa halîfeliğe engel değil, şahısları anlıyor, fakat kim olduğunu bilemiyorsa, halîfe olmaya ve halîfeliğin devâmına engel teşkil eder.

bbb) Hassaların noksanlığından ikinci nevi; halîfeliğe engel değildir. Bunlar da burunda koku almaya, kokuları ayırt etmeye mâni bir hastalıkla, tad alma duygusu bulunmamasıdır. Her ikisi de insanın zevkine, lezzetine tesir eder. Görüş, fikir ve hareketlerine tesir etmez. Bu bakımdan halîfe olmaya engel değildir.

ccc) Hassaların noksanlıklarında ihtilâf konusu olan şey ikidir: Onlar da sağırlık ve dilsizliktir. Bu iki noksanlık halîfe olmaya kesin olarak mânidir. Çünkü halîfe olacak şahsın bütün sıfatlarında mükemmel olması gerekir. Sağırlık ve dilsizlik bu yönden birer engeldirler. Fakat bu iki noksanlığın hilâfet görevinden çıkarma konusundaki tesirinde ihtilâf mevcuttur. 1 — **Bir gruba göre,** işlerin tam olarak yürümesine, sevk ve idareye tesir ettiklerinden sağırlık ve dilsizlik hilâfetten çıkarır. 2 — **Diğer bir gruba göre de,** bir takım işâretler dil ve kulak yerine geçeceğinden dilsizlik ve sağırlık halîfeyi halîfelikten çıkarmaz. Tam bir noksanlık hilâfetin devâmına mânidir. Bunlarsa tam bir noksanlık sayılmazlar. 3 — **Bu görüşe göre,** halîfe yazı yazmayı biliyorsa dilsizlik ve sağırlık halîfelik görevinin devâmına mâni değildir. Yazı yazmayı bilmiyorsa mânidir. Çünkü yazı ile maksadın ne olduğu anlaşılabilir. İşâretler şüphe ifade eder.

Sağırlık ve dilsizlik konusunda birinci görüş en isâbetli olanıdır. Kekemelik, pepelik, ağır işitme, sesleri işitebiliyor, haber verebiliyorsa halîfelik görevinden çıkarıcı noksanlıklar sayılmaz. Halîfe olmadan önce var olan pepelik ve ağır duymanın halîfe olmaya mâni olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mâni olmadığını söyleyenler de mevcuttur. İkincilerin delili: Mûsa Peygamberin lisanının pepe oluşudur. Peygamberliğe engel olmayan bu hâl halîfe olmaya da engel olmaz.

M — HALÎFENİN SAKATLANMASI

Halîfenin âzâlarını kaybetmesi durumu 4 kısma ayrılır. a) Halîfe ol-

maya ve devâmına mani olmayan noksanlıklar. Çünkü bunlar düşünmeye, hareket etmeye, ayakta durmaya, görünüşe tesir etmiyen ârızalardır. Erkeklik uzvu ve husyelerinin kesilmesi gibi. Böyle bir noksanlık halîfe olmaya ve halîfeliğin devâmına engel değildir. Bunlar çocuk yapmaya tesir edicidir. Düşünmeye, tecrübeye tesir etmez. Kısırlık gibi muâmele görür. Allah Teâlâ Yahyâ b. Zekeriyyâ'yı bu şekilde niteledi ve şu âyet-i kerime ile öğdü:

«Bir efendi, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir Peygamber olmak üzere Yahya'yı müjdeler.» (K.K. 3:39) buyurmuştur.

Kısırlık hususunda iki fikir mevcuttur: İbnu Mes'ûd ve İbnu Abbas'a göre: Kadınla cinsî münâsebete imkân vermeyen kısırlık, Saîd b. Müseyyeb'e göre de erkeklik ve dişilik uzvu birbirine karışmış, veya ufak nokta, çekirdek şeklinde cinsî uzvu olan şahıs. Her iki durum da Peygamberliğe engel olmadığı gibi halîfe olmaya da evleviyetle mâni olmaz. Kulakların kesilmesi de böyle olup düşünme ve harekete mâni değildir. Gizlenmesi, telâfisi mümkün bir noksanlıktır.

b) Bu gruptaki noksanlıklar halîfe olmaya ve devâmına engeldir. Çünkü hareket etmeye, iş yapmaya imkân vermemektedir. İki elin veya ayağın kesilmesi gibi. Böyle olan bir şahıs topluluğa hizmetten âciz ve geri kalır.

c) Halîfe olmaya kesin olarak engeldir, fakat halîfeliğin devâmına engel olup olmadığı ihtilâflı olan noksanlıklar. Bu şekildeki bir noksanlıkla bâzı işler, hareketler yapılabiliyor, bâzıları ise yapılamıyor. İki elden veya iki ayaktan birinin olmaması gibi. Böyle olan bir şahıs organ bakımından tam olmadığından halîfe olamaz. Halîfe iken böyle bir noksanlık gelmişse bu konuda hukukçular ikiye ayrılır. aa) Bir görüşe göre halîfe olmaya engel olan bir noksanlık devâmına da engeldir. Dolayısiyle hilâfet sona erer. bb) Bir görüşe göre de halîfe olmaya engel, fakat devamına engel değildir. Hilâfetin devamına mani olmak için tam bir noksanlık gerekir. Halbuki bu durum tam bir noksanlık sayılmaz.

d) Halîfeliğin devâmına engel olmayan noksanlıklar. Halîfe olmaya engel olduğu hususunda ihtilâf vardır. Gözlerden birinin çıkması, burunun kesilmesi gibi noksanlıklardır. Bunların iş görmeye, yürümeye bir etkisi yoktur. Fakat kötü ve çirkin göstericidir. Bu türlü noksanlıklar halîfeliğin kesinleşmesinden sonra olursa bir maniliği yoktur. Çünkü ârızaların hilâfet görevlerinden herhangi birine tesiri gözükmemektedir. Halîfe olmadan böyle bir noksanlık mevcutsa iki görüş vardır. aa) Bir görüşe göre Halîfe olmaya engel hâli yoktur. Esaslı şartlardan sayılmaz. bb) Diğer görüşe göre: Halîfe olmaya engeldir. Halîfenin her bakımdan mükemmel olması gerekir. Milletin işlerini yürütmede bu türlü noksanlık, tenkîdi, kötülemeyi gerektirir, halîfenin heybetli şahsiyyetine gölge düşürür, emirlerine itâati zayıflatır. Topluluğun haklarına noksanlıklar, zararlar getirir.

N — HALİFENİN HUKÛKÎ TASARRUFLARINDA (ŞUÛRUNDA) Kİ NOKSANLIKLAR

Halîfenin tasarruflarındaki noksanlıklar a) Hacir, b) Kuhre hallerîdir.

a) Hacir hâli: Halîfenin idarecilerinden, en yüksek memurlarından birinin Devlet işlerini bir kötülük, suiistimal yapmaksızın aksatmadan yürütmesidir. Böyle bir hâl halîfenin halîfeliğine engel olmaz. Halîfenin hukûkî tasarruflarının sıhhati tenkîd edilmez. Yalnız işlerine idareci tâyin ettiği şahsın durumuna bakılır. Eğer dînî hükümleri aksatmaksızın yürütüyor, adâletin gerektirdiği şekilde hareket ediyorsa, topluluk içinde bir fesâdın, bozuk nizamın yayılmaması, dînî işlerin, muâmelelerin durmaması için halîfenin bu işleri kabûlü, tasdîki gerekir, esasen tasdîk edeceği de düşünülür. İşleri yürütmek üzere tâyin edilen şahsın dînî hükümlere, adâletin îcablarına uymadığı görülürse Halîfenin diğer ileri gelen memurları bunu önlerler. Böylece o şahsın baskısı, yanlış hareketi önlenir, giderilir.

b) Kuhre ise: Savaşta galip gelen düşman eline Halîfenin düşmesi, kurtulmaya da imkân bulunmamasıdır. Esîr düşen, halîfe adayı ise bu durum halîfe olmasına engel teşkil eder. Esir alan topluluk ister müşrik, ehl-i harp olsun, isterse taşkınlık, dahilî isyân çıkaran müslümanlar olsun fark etmez. Topluluk, müslümanlar onun dışında birini halîfe seçerler. Şâyet halîfe olduktan sonra esir düşmüşse, o takdirde harple veya fidye vermek suretiyle onu kurtarmak müslümanların görevidir. Onun Devlet Başkanları olması bu yardımı gerektirir. Esir halîfenin hayatından ümid kesilirse, ümidsizlik mevcutsa, esir alanlarla (Müşrikler veya müslümanların isyân çıkaranları olsun) müslümanların aleyhine olan bir anlaşma yapılamaz. Halîfe ehl-i harbin (müşriklerin) eline esir düşer, her türlü çalışmalara rağmen esâretten kurtulması da ümitsiz olursa, seçmenler heyeti bir başkasını halîfe olarak seçer ve ona bîat ederler. Esarette iken hilâfete veliahd tâyin etmişse, veliahdi tâyin durumuna bakılır, şâyet kurtulması ümidsiz bir durumda iken veliahd tâyin etmişse bu tâyin işlemi bâtıldır. Çünkü halîfelikten çıktıktan sonra veliahd tâyin etmiştir. Kurtulması ümid edilebilir bir durumda veliahd tâyin etmişse henüz hilâfet vazîfesinin devâm ettiği kabûl edildiğinden bu tasarrufu muteberdir. Halîfenin kurtulması sonradan ümidsizliğe düşerse, veliahd halîfe olur. Zira ümidsizlikle halîfeliği sona ermiştir. Halîfe esarette iken veliahd tâyin ettikten sonra esaretten kurtulursa, kurtuluşuna bakılır; eğer kurtulması ümid edilmediği andan itibaren geçen bir zaman içerisinde kurtulmuşsa halîfeliği kabûl edilmez. Çünkü ümidsizlikle bu görevden çıkmıştır. Veliahd, halîfe olur. Kurtulması ümidsizliğe düşmeden önce kurtulmuşsa halîfeliği devâm eder. Veliahd her ne kadar halîfe olamazsa da veliahdlığı, hakkındaki tâyin işlemi muteber ve bâkidir.

Halîfe müslümanların isyankârlarının, iç isyân çıkaranların, eline esir düşmüşse, esirlikten kurtulması da ümîd ediliyorsa halîfeliği devâm

eder. Kurtulması umulmuyorsa isyankârlar iki durumdan biri ile başbaşadırlar. Ya kendilerine bir halîfe tâyin ederler veya etmezler. Her ne kadar isyân çıkarmışlar, halîfeyi tanımamışlarsa da esasen halîfe kendilerinde esirdir. Daha önce onun hilâfetini tanımış, kabûl etmişlerdir. Bu bakımdan esir halîfeye itâat etmek şahıslarını bağlayıcıdır. Aynen hacir altında bulunan halîfenin âdil kimselerin kontrolünde bulunuşu gibidir. Böyle bir esaret sonucu seçmenler heyeti işlerin yürütülmesi için bir nâib seçerler. Şâyet esir halîfe, nâibini tâyin edebiliyorsa onun tâyini daha muteberdir. Esir halîfe esirlikten kurtulur, yahut ölürse nâib halîfe hilâfette ısrar edemez. Çünkü mevcut olan bir halîfeye nâibdi. O ortaya çıktığına, veya öldüğüne göre nâibliği son bulmuştur.

Âsîler kendilerine bir halîfe seçmişler, ona uymuşlarsa esir olan halîfenin esaretten kurtulması ümidsizse halîfeliği sona erer. Zira isyankârlar grubu, hükümleri ayrılan bir topluluk kurmuşlar, kendilerine tamâmen ayrı bir halîfe tâyin etmekle itâat etmediklerini göstermişlerdir. Âdiller, itâatkâr müslümanlar topluluğunun onlara yardımı olamaz. Onlar içerisinde esîr olanın da artık bir idarecilik kudreti yoktur. Dâr-ı adl'deki seçmenler topluluğu münâsib gördükleri bir şahsı halîfe seçerler. Bu muâmelelerden sonra esir halîfe esaretten kurtulsa da halîfeliği kabûl edilemez. Çünkü kurtulması ümidsizliğe düştükten sonra halîfelikten çıkmış sayılır.

0 — HALİFENİN MÜHİM İDARECİLERİ

Müslüman topluluğun idaresi, işlerinin yürütülmesinde, halîfenin halîfelik hükümlerinden olan ve önce de anlatılan hususlar açıklanacak olursa: Halîfelik akdi kesinleştikten sonra onun idare yönünden işlerini yürütecek olan memurları dört kısımdır. 1 — Herhangi bir sınırlama olmaksızın bütün işlerde halîfeye nâib olan vezîrlerdir. Bunlar genel bir idare yetkisi (VELÂYET-İ ÂMME) ne sâhiptirler. 2 — Özel işlerde genel, mutlak bir idare yetkisine sahip olan eyâletlerin vâlileri (EMİRLERİ) dir. Görecekleri işler ve yerler belirli fakat o sahada genel bir yetki ve hareket serbestîleri mevcuttur. 3 — Genel işlerde özel bir idare yetkisi olanlardır. Baş Kadı (KADI'L-KUZZAT), Baş Komutan, Hudud Muhafızları, Harac ve Zekât toplayanlar gibi. Bunlar özel bir idare yetkisini haiz olup o sahada her türlü işi yapabilirler. 4 — Özel işlerde Özel idare yetkileri olan idareciler topluluğudur. Bir ülkenin, bölgenin hâkimi, harac ve zekât toplayıcısı, sınır koruyucusu, ordunun komutanı gibi. Bunlar o muhitte, ülkede kendilerine ait sahada idare yetkisini haizdirler. İşbu dört grup idarecilerin her birinin bazı şartları mevcuttur. Şartlar bulununca idareci olabilirler ki önümüzdeki bölümlerde kısmet olursa bunlar açıklanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

Vezirlik Ve Vezirler Tâyini

A — VEZİRLİĞİN ÇEŞİTLERİ

Vezirlik iki kısımdır. a) VEZÂRET-Î TEFVÎZ: Tam Yetkili Vezirlik. b) VEZÂRET-İ TENFÎZ: Yürütme, Görevleri Yerine Getirme Vezirliği.

a) TEFVÎZÎ VEZİRLİK (Tam yetki ile donatılmış vezirlik) : Halîfenin, işlerinin yürütülmesinde kendi görüş, fikir ve ictihadına göre serbestçe hareket edebilen bir şahsı vezîr tâyin etmesidir. Bu türlü vezirliğin doğru olabileceği hususunda Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'dan haber verdiği:

«Bana kendi âilemden bir de birâderim Hârun'u vezir ver. Onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak yap.» (K. K. 20:29 - 30) âyetleri mevcuttur.

Böyle bir vezirlik Peygamberlik için câiz olunca halîfelik için evleviyetle câizdir. Halîfenin, âmmenin işlerini görmede vermiş olduğu vekâlet bütün işlerde aynı kudrete sahip olduğunu göstermez. Ancak halîfeye nâib olarak hareket eder. Halîfenin işlerine ortak olan vezirin nâibliği daha çok devlet işlerinin yerine getirilmesinde, halîfeliğe zarar verecek işlerin dışında kendi kendine hareket etmesi gerekir.

Tam yetkili vezir tâyininde aranılan şartlar: Neseb şartının haricinde bir halîfede aranılan şartların aynısıdır. Tam yetkili vezirin görüşleri keskin ve muteber, makul olmalıdır. Bir müctehid hukukçu için bulunması gerekli sıfatlar kendinde bulunmalıdır. Hilâfetteki şartlara ek olarak harp ve harac vergisi gibi işlere görevlendirildiğinde, bu işlere yeterli, lâyık biri olmalıdır. Harp ve vergiler konusunda bilgisi bulunmalıdır. Bunları bazan bizzat yerine getirecek, bazan kendine nâib de tâyin edecektir. İşe lâyık olan ancak kendi gibi lâyık olan birini nâib tâyin eder. Bilgisiz bir kimsenin böyle bir işe girişmesi ne kadar uygun düşmezse, bilgisiz bir vezirin durumu da aynıdır. Vezire nâib olacaktaki şartlar vezirlik için aranılan şartların aynısıdır. Devlet işleri ancak böyle ağır şartları taşıyan insanlarla yürütülebilir.

Anlatıldığına göre: Me'mun, vezir tâyin etmek için tanıdığı birine yazmış olduğu mektupta şöyle yazar, «Ben işlerimin idaresi, yürütülmesi için her türlü üstün sıfatları, şartları şahsında toplamış bir adam seç-

tim. O yaratılışında, huylarında iffetli, tuttuğu yolda doğruluk sâhibidir. Edeplerini güzel, tecrübelerini kuvvetli buldum. Sırlarıma emin, güvenilir bir şahıstır. En mühim işleri yerine getiricidir. Yumuşaklılıkla susar, ilimle konuşur, anlamlı bir bakış ona maksadı anlatmaya yeter. Onda komutanların kuvveti, hikmet sahibi filozofların isâbeti, âlimlerin alçak gönüllülüğü, hukukçuların anlayışı mevcuttur. İyilik edildiğinde teşekkür eder. Kötülüklere mâruz kaldığında sabreder. Yarımından mahrum kalma uğruna bu günün nâsibini satmaz. Güzel açıklaması, tatlı lisânı ile insanların kâlbini çalar.»

Bazı Arap şâirleri bu vasıfları şiirlerinde özlü bir şekilde belirtmişlerdir. Abbasî Devleti vezirlerinden bazılarına bu konuda şiirler yazmışladır. Bunlardan biri şöyledir:

«İnsanlar için bazı işler şüpheli, kapalı göründüğünde o vezirin açıklaması, düşünmesi, anlayışı bir anda olur.

Bir gün müşâvirler ve müşirler yorulup âciz kalsalar da o vezir bütün işlerini ömrü boyunca hâl ve zabteder.

Her kalb sıkıntılardan daralsa, üzülse de onda sıkıntılara karşı koyucu, geniş göğüs, kâlb vardır.»

Bu vasıflar iyi bir idarecide bulunursa görüşlerine irâde ve idaresine ait bütün işler tam olur. Eğer noksan vasıflı olursa vezirin iyiliği de bozuk, noksan olan sıfat nisbetinde aksar, işlerde, idarelerde o nisbette gecikme, bozukluk, atâlet olur. Bu şartlar her ne kadar dînî şartlar değilse de milletin doğruluğa sevki, iyiliğe taalluk eden dînî şartlarla kaynaşması siyâsî şartlardır. Vezirliğe lâyık bir şahısta bütün bu vasıflar tam olunca, vezir tâyin edecek olan halîfenin muteber, açık sözleri ile tâyini gerekir. Çünkü vezirlik bir akid, anlaşmadır. Akidlerse ancak açık, anlamlı sözlerle olur. Halîfenin bir şahsa vezir gözü ile bakması, ona izin vermesi, onun hükmen vezir tâyinini gerektirmez. Örfen, vezir idarecilik makâmına gelse, vezirliği iki şartı taşıyacak bir sözle sâbit ve kesin olur. 1 — Genel bir fikir, 2 — Nâibliktir.

1 — Yalnız genel bir fikirle görevlendirilmişse idareciliğe tâyini hususi olmuştur, hususi idarecidir. Böyle genel bir fikir ve düşünce ile vezir tâyini olamaz.

2 — Yalnız Nâiblikle tâyin ise: Belli olmayan bir işe nâib tâyin edilir. Özel olarak veya bir işin yapılması, görevin devri şeklinde olursa yine vezirlik akdi teşekkül etmez. Bu iki ayrı şartın ikisini bir arada taşıyan söz vezirliğin tâyinini tamamlar, vezâret anlaşması meydana gelir. İki şartı birden bulundurma da iki suretledir.

1 — Akitlerde tâkib edilen yolla olur. «Seni kendime vezir tâyin ettim», «Seni kendime nâib tâyin ettim.» derse vezirlik meydana gelir. Çünkü böyle bir söz genel bir fikri ve bu fikirde nâibliği, vezirliği toplamıştır. «Bana ait olan şeylerde bana nâib ol» derse bir ihtimâle göre vezirlik teessüs etmiştir. Çünkü bu sözde de genel bir fikir ve özel bir nâiblik tâyini mevcuttur. Bir diğer ihtimâlde de vezirlik teessüs etmemiştir. Çünkü akdin teşekkülü ve müteâkiben de izin verilmesi gere-

kir. Yani akid mâhiyetinde olan işlerde akid hükümleri o hususiaki akdin yapılmasından sonra yürür. Fakat «bana ait hususlarda seni nâib tâyin ettim» denilirse vezirlik tamam olmuş olur. Çünkü yalnız izinden akid sözlerine geçebilme imkânı mevcuttur. Şayet «Bana ait şeylere bak» derse vezirlik akdi teşekkül etmez. Böyle bir sözde yüz çevirerek bakma, o işi yerine getirme veya o işin başında durma mânâları mevcuttur. Halbuki akidler ihtimâlli sözlerden uzak olmalıdır.

Sultanlar ve milletlerin hükümdarları genel olan akidlerden, tekidli şartlardan meydana gelen özel akitlerden, faydalandıkları kadar faydalanmamışlar, genel akidlerle vezir tâyinine iki sebepten pek mürâceât etmemişlerdir. Birincisi, halîfe ve hükümdarlar sözün kısa olanını, çoğuna tercih etmişler, az sözle konuşmayı âdet edinmişlerdir. Bu durum onlara mahsus bir örf olmuştur. Sözün ağır geldiği her yerde açık bir dînî hüküm bulunmadığında kısaltmışlar, işâretle yetinmişlerdir. Böylece onların bu türlü örflerinden hukukî hükümler çıkarılmıştır. Genel akidlere mürâceât etmeyişlerinin ikinci sebebi, sultan ve hükümdarların bir şahsı vezirliğe dâvetlerinde durumun şâhitleri, belirtileri bir ihtimâle fırsat vermeden kasdolunan fikri kısa sözlerden anlamak için açık ve keskin sözlerle hareket etmişlerdir. Bir diğer görüşe göre: tâyin hususunda özel akidlere mürâceât bir örfdür. Meselâ, «Nâibliğe yükselmek üzere seni vezir tâyin ettim» demesi gibi. Burada «Seni vezir yaptım» genel bir fikri ile «Nâibliğe yükselmek üzere» sözündeki «Nâiblik» özel durumu bir arada bulunmuştur. Vezirlik kesinleşmiştir. Niyâbet söz konusu olduğundan Tenfîzî Vezirlik: İşleri yürütme vezirliği, Tefvîzî Vezirlik: Tam yetkili vezirliğe yükselmiştir. Sultan şâyet «Seni vezirliğime tam yetkili olarak görevlendirdim» derse bir ihtimâle göre vezirlik «Tefvîz: Tam yetkili» kelimesinin kullanılmasiyle meydana gelmiştir. Yürütme vezirliği değil tam yetkili, Tefvîzî vezirliktir. İkinci ihtimâle göre «Tam yetki» kelimesinin hüküm taşıyabilmesi de kendinden önce bir akdin yapılmasına lüzum gösterir. Bu bakımdan böyle bir söz hüküm ifade etmez. Birinci ihtimâl daha doğrudur. Bu duruma göre «Seni vezirliğe tam yetkili olarak görevlendirdik» sözü de hüküm ifade eder. Çünkü işleri idare eden çoğul sîgası ile başka bir şahsı sözüne ortak yapmamak suretiyle kendini büyütüyor. Bu bakımdan «Seni vezirliğe tam yetkili olarak görevlendirdik» sözü «Seni vezirliğe tam yetkili görevlendirdim» sözünün aynısıdır. «VEZÂRET» ve «VEZÂRETÎ : Vezirliğim» sözleri makâmı ifade eder. İkinci söz daha kuvvetlidir. Buna göre «Onu tam yetkili vezirliğe tâyin ettim» sözünden «Onu vezirliğime tam yetkili olarak görevlendirdim» sözü daha kesin ve kuvvetlidir. Hükümdârlardan başkaları izâfeti, tamlamayı terk ederek çoğul sîgasını nefislerinden kinâye olarak kullanırlarsa kinâye söz alışılan lisan örfünün dışında olduğundan bir tek şahsa delâlet etmez.

Halîfenin «Seni vezirliğime tâyin ettim» veya «Seni vezirliğe tâyin ettik» sözleri tefvîzî vezirliğe delâlet etmez, o anlama gelmez. Ancak «Tefvîz: Tam yetkili» kelimesini veya ona işâret edici sözleri kullanmakla «tam yetkili vezirlik» olur. Çünkü daha önce geçen «Bana kendi âilem-

den bir de kardeşim Hârun'u vezir ver, onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak kıl.» (K.K. 20:29 - 32) âyet-i kerîmelerinde Allah Teâlâ, Musa Peygamberden haber verirken Hz. Musa yalnız vezir istemiyor, vezirle sırtının kuvvetlenmesini, işlerine vezirin de ortak olmasını istiyor. Zira **«VEZÂRET isminin türemesinde üç ayrı fikir vardır. a) «VİZR: ağırlık» kelimesinden alınmıştır.** Çünkü vezir de halîfenin yüklerinin bir kısmını yüklenmektedir. **b) «EZR: Sığınak» kelimesinden alınmıştır.** Âyet-i kerimede de: **«Hayır hiç bir sığınak yok»** (K.K. 75:11) tur buyurulmuştur. Halîfe de vezirinin görüşlerine, yardımlarına sığınmaktadır. Bu bakımdan «VEZİR» denmiştir. **c) «EZR: arka, sırt» kelimesinden alınmıştır.** Çünkü halife veziri ile kuvvet bulmaktadır. Aynen vücudun kuvvetinin sırtla oluşu gibi. Her üç kökün hangisinden türerse türesin hiçbirinde de işlerde istibdâdı gerektirici, hak verici bir mâna yoktur.

B — TAM YETKİLİ (TEFVİZİ) VEZİRİN YETKİLERİ

Tam yetki ile donatılmış olan vezirlik tâyin işlemi ile kesinleştikten sonra bunun yetkisi konusunda iki görüş vardır. a) Halîfelikle vezirlik arasında bir farkın olması için iki şarta uyulur. 1 — Vezirin halîfe gibi mutlak yetkili olmaması için vezir işlerin idaresinde, yerine getirilmesinde, bazı tâyin ve görevlendirme işlemlerinin yapılışında halîfenin imzâ etmesi için sözü geçen işlerde halîfenin önceden görüşlerini, mütâleâsını almalıdır. Bu tam yetkili vezîre âit bir şarttır. 2 — Halîfeye ait olan ikinci şart ise, devletin işlerini asıl idare edecek, yürütecek, asıl fikir ve görüş sâhibi başkan olduğundan, vezirinin işlerini, işlerinin idaresini, doğru olup olmadığını, görüşlerine aykırı düşenin var olup olmadığını halîfe araştırır, kontrol eder.

Tam yetkili vezirin kendi kendine hüküm vermesi, hâkimler tâyin etmesi mümkündür. Çünkü böyle bir vezirliğin görevinin sonucu, bahşedilen imkânların bir neticesidir. Halîfenin görevi gibi görevleri yapabilir. Fevkalâde yetkili mahkemelere (Mezâlim Mahkemelerine) başkanlık eder. Olağanüstü yargılamalarda bulunur, halkın şikâyetlerini dinler, bu gibi işlere nâib tâyin eder. Fevkalâde Mahkemeler hâkiminin şartları Tam yetkili vezirin bu mahkemede hâkimlik makâmında bulunmasına, işgâl etmesine mâni değildir. Bizzat harp işlerini yürütür, harbin durumu müsâid oldukça komutanlar tâyin eder. Görevi sınırı içine giren işleri ya bizzat yürütür, yapar yahut da nâib tâyin eder. Özlü olarak belirtmek gerekirse 3 husus hariç, halîfenin yapabildiği her işi tam yetkili vezir de yapar. **Bu üç istisna; yalnız halîfenin yaptığı şeylerde:**

1 — Veliahd tâyin etmek. Tam yetkili vezirin böyle bir yetkisi yoktur.

2 — Halîfe, kendisinin hilâfetten azledilmesini halkından isteyebilir, Tam yetkili vezirin halktan böyle bir azil, af isteme yetkisi yoktur.

3 — Halîfe vezirin tâyin ettiğini azledebilir, fakat vezir halîfenin tâyin ettiği memuru azledemez.

Sözü geçen 3 işin dışında tam yetkili vezirin yaptığı bütün işler hukûken muteberdir. İsterse yapılan bu işler halîfenin imzâ etmediği, yahut karşı çıktığı işler olsun. Vezirin yaptığı iş, bir eşyâ hakkında girişti̇ği tasarruf, halîfenin görüşlerine uygun da olmasa, artık o iş ve tasarruftan dönüş yapılamaz. Şâyet vezir, Vâli tâyin etmiş, ordu donatmış, bir harp plânı düşünmüş, hazırlamışsa, halîfenin bu türlü tasarruflara karşı çıkması, vâliyi azletmesi, donatılan orduyu bir başka maksadla kullanması, harp plân ve idaresini daha iyi olan bir yöne değiştirmesi mümkündür. Halîfe bu işleri kendi şahsına âit hareket ve düşüncelerden istifâde ederek yapar, şüphesiz ki halîfenin düşünce ve hareketleri normal olarak vezirinin düşüncelerinden, görüşlerinden üstündür.

Bir işe halîfe bir idareci, vezir de bir idareci tâyin etse, tâyin edilen idarecilerden ilk tâyin olunana bakılır, halîfenin tâyin ettiği daha önce ise muteberdir, vezirin tâyin ettiği idareci olamaz. Vezirin tâyin ettiği önce ise, halîfe de işe vezir tarafından bir idareci tâyin olunduğunu biliyorsa, böyle olmasına rağmen aynı işe bir başka idareci tâyin ederse bu durumda vezirin tâyin ettiği idareci azledilmiş, halîfenin yaptığı tâyin muteber olmuş olur. Eğer vezirin idareci tâyin ettiğinden halîfenin haberi yoksa, vezirin tâyini muteber, halîfenin tâyin ettiği idarecinin tâyini muteber değildir. Çünkü ikinci idarecinin tâyini birincinin tâyin işlemi bilinmediğinden yapılmıştır. Dolayısiyle ikinci tâyin birincinin azli anlamına gelmez. Meğer ki önceden tâyini bilinsin.

Bazı Şafiî âlimleri de, halîfenin, vezirin tâyin ettiğini bilmesine rağmen kendisinin de aynı işe ikinci bir idareci tâyin etmesi birincinin azli anlamına gelmez, derler. Şâyet halîfe «Vezirin tâyin ettiği önceki idareciyi azlettim» derse vezirin tâyin ettiği birinci idareci azlolunmuştur. Ama mücerred ikinci bir tâyin birincinin azlini gerektirmez. Bu durumda bakılır, tâyin olundukları işte iki idarecinin beraberce işi yürütmeleri mümkünse her ikisinin tâyini de muteberdir. İşe beraberce nezâret ederler. İştirakleri mümkün değilse her ikisinin tâyini de, ikiden birini azle, diğerinin tâyinine bağlıdır. Halîfe idareci tâyin edecekse ikiden istediğini azleder, istediğini idareci olarak bırakır. Vezir idareci tâyin edecekse kendi tâyin ettiğini azleder. Halîfenin tâyin ettiği idareciyi azletmesi uygun düşmez.

C — İŞLERİ YÜRÜTME (TENFİZ) VEZİRLİĞİ VE GÖREVLERİ

İşleri yürütmekle görevli tenfîz vezirlerinin hükmü daha zayıf, şartları daha azdır. Çünkü bunların idareciliği, fikirleri imâmın görüş, fikir ve idaresi ile sınırlıdır. Yürütme vezirliği imamla halk arasında, imamla idareciler arasında bir vasıtadır. İmâmın emrettiğini yerine getirir, söylediklerini yapar, hükmettiği hususları kayda geçer. İmâma idareciler tâyinini, ordunun donatımını, techizini haber verir, mühim ve yeni hâdiseleri imâma haber verir. İnfaz, yürütme vezirliği işlerin yerine getirilmesiyle görevlidir. Müstakil bir idareci veya gözcü değildir. Fikirlere katılması isteniyorsa o takdirde ismi Özel Vezirlik'tir. Fikirleri istenmiyorsa Vezâret-i Vâsıta veya Sefâret gibi isimler alır.

Yürütme vezirliği bir tâyin tasarrufuna bağlı olmayabilir. İmâmın yalnız izni de vezirlik için yeterlidir. Vezirliğe ehil olanda hürriyet ve bilgi şartı da aranmaz. Çünkü onun tek başına idare ve tâyinde bulunma yetkisi yoktur ki hürriyet istensin, yine tek başına hüküm verme yetkisi yoktur ki ilim aransın. Yürütme veziri iki işle sınırlıdır. a) İmâma karşı hürmetli, görevini yerine getirici olmak, b) İmâmın emirlerini uygulamak, yerine getirmek. Yürütme veziri bu sınırlı işleri yaparken kendisinde yedi sıfat aranır. Veya bu yedi sıfatı şahsında bulundurması gerekir ki, bunlar da:

1 — EMÂNET: Kendisine yapmak üzere tevdi edilen işlere ve diğer hususlara kötülük yapmamak, doğru olarak bilinen şeylere başka bir şey karıştırmamak.

2 — DOĞRU SÖZLÜLÜK: Böylece yaptığı ve yerine getirdiği devlet işlerinde vermiş olduğu haberlere güvenilir. Söylemiş olduğu şeylerde şüphe edilmez, yasak ettiği hususlarda da yine sözlerine itimad edilir.

3 — TAMAHKÂR OLMAMAK: Böyle olmalı ki idare etmiş olduğu işlerde rüşvet almamalı, aldanmamalı, kendisini küçük düşürmemelidir.

4 — Kendisi ile insanlar arasında düşmanlık, kin olmamalı. Çünkü düşmanlık insanı merhametten uzaklaştırır, kin, intikam sahibi yapar, insafı elden bıraktırır.

5 — KUVVETLİ HÂFIZAYA SAHİP OLMAK: Öyle ki, halîfeye verdiği bilgilerde, anlattığı şeylerde isâbet etsin, yanılmasın. Vazifesi onun, Halîfenin lehinde veya aleyhinde dürüst bir şâhid ve müşâhid olmasını gerektirmektedir.

6 — ZEKÂ VE ANLAYIŞ SAHİBİ OLMAK: Emirleri değiştirip saklamamalı, şüpheye, tereddüde düşmemeli, işleri birbirine karıştırmamalı. İşlerde şüpheye düşmek, birbirine karıştırmak, benzetmek devlet işlerini çıkmaza sokar, güçlükler ortaya çıkarır. Bu hususu Me'mun'un veziri Muhammed b. Yezdad şiirinde şöyle belirtmiştir:

«İnsanın maksadının isâbetliliği, sözünün ruhudur. Şâyet maksadında hatâ ederse bu ne kötü bir ölümdür. İnsan kalbi, sözü saklamadan ne kadar uzak olursa, uyanıklılığı âlemlere derin bir uykudur, zarardır.»

7 — HEVÂ EHLİ OLMAMALI: Çünkü nefse uyma, arzuların esiri olma insanı doğrudan eğriye götürür, hak olanla bâtılı karıştırır, akıllara bir hîle, doğruyu düşünmekten vaz geçiricidir. Bu nedenle Peygamber (S.A.V.) de hadîs-i şerifte:

«Senin bir şeyi sevmen, seni kör ve sağır yapar.» buyurmuşlardır.

Şâir de: «Nefsin şikâyetleri az olduğunda, konuşana karşı dinleyici, sustuğunda rahat buluruz,

Biz âdil hâkimin hükmü ile hükmedersek, topluluk da akılları sâyesinde kuvvetli, cesur olur.

Bâtılı hakkın yerine geçirmeyiz, haksız bâtılı da dile almayız,

Yalancı rüyalarımızın bizleri sarhoş etmesinden korkarız. Fakat zamanı bütün yükleri ile yükleniriz.»

Yürütme, işleri yerine getirme ile görevli vezir, halîfenin fikirlerine iştirak ediyor, müşâvir olarak bulunuyorsa bir 8 inci şart daha aranır, o da: TECRÜBE VE İHTİSASdır. Bu vasıf, görüşün sağlamlığına, tedbirde doğruluğa ulaştırır. Tecrübelerde işlerin sonu hakkında haberler mevcuttur. Görüşlere iştirak etmiyor, müsteşar olarak bulunmuyorsa bu sıfata lüzum yoktur. Şâyet çok iş görme ve alıştırma ile vezir tecrübe sahibi olmuşsa onun bu hâli de müşavir vezir olmak için yeterlidir.

Bu vazifenin kadına verilmesi câiz değildir.

Hz. Peygamber'den (S.A.V.) naklolunan «İşlerini kadına bırakan topluluklar kurtuluş bulamaz» hadîs-i şerîfine göre kadının vezir olması doğru değildir. Çünkü vezirlikte devamlı azim, sabır, fikir istenir ki kadınlar bu konuda zayıftırlar. İdarî işlerle bizzat meşgul olma onlar için aleyhlerine olan pek çok sakıncalar meydana getireceği gâyet açıktır.

Ehl-i zimmetten yürütme vezirinin olması mümkündür. Her ne kadar zimmîlerden tam yetkili vezir olmasa da icrâ veziri olabilir. İki vezirlik arasındaki mevcut yetki farkından bu sonuca varılabilmektedir.

Tam yetkili vezirlik ile İşleri yürütme vezirliği arasındaki yetki farkı dört bakımdandır. 1 — Tam yetkili vezir bizzat hüküm verebilir, Fevkalâde yetkili (Mezâlim) mahkemelerine bizzat bakar. Yürütme vezirinin böyle bir yetkisi yoktur. 2 — Tam yetkili vezir devlet işlerine idareciler tâyin eder, yürütme vezirinin bu yetkisi yoktur. 3 — Tam Yetkili vezir yalnız başına orduyu sevk ve idare eder, harbe hazırlanır, Yürütme (Tenfîz) vezirinin böyle işleri yapmaya yetkisi yoktur. 4 — Tam yetkili vezir Hazîne mallarından harcamalarda bulunur, Hazîne namına mallar, gelirler toplar, alır. Yürütme vezirinin bu nevi yetkisi de yoktur. Şu sayılan esaslar dışında bir yetki ile zimmîlerin vezir tâyininde bir engel yoktur. Ancak uzun müddet yine de yürütme, İcrâî vezirlikte bulunmamalıdırlar.

Yetkiler bakımından bu dört farklılık karşısında iki nevi vezirlik için aranılan şartlarda da 4 yerde ayrılık (göze çarpar) mevcuttur. Şöyle ki: 1 — Tam Yetkili Vezirlikte HÜRRİYET şartı aranır. Tenfîz, yürütme, vezirliğinde böyle bir şart yoktur. Köle de olabilir. 2 — Tam yetkili vezirlikte MÜSLÜMAN olmak şarttır. Yürütme vezirliğinde müslüman olmayan da yürütme veziri olabilir. 3 — Şer'î, kanûnî hükümler bilme, tam yetkili vezirlikte şarttır. Yürütme vezirliğinde böyle bir şart aranmaz. 4 — Tam yetkili vezirin harp, vergi ve benzeri âmme hukûku sahasına ait müesseseleri bilmesi şarttır. Yürütme vezirinin bunları bilen biri olması şart değildir. Şu sayılanlar da göz önünde tutulunca her iki vezir tâyin şartları bakımından da birbirinden ayrılmaktadır. Yetki sahalarına ait sözü geçen ayrılıklarla, şahıslarına ait şartlardaki bu ayrılıkların dışında haklar ve şartlar bakımından denktirler.

D — TOPLU VEYA TEK OLARAK YÜRÜTME VEZİRİ TÂYİN ETMEK

Halîfenin, toplum işleri için bir veya birden fazla olarak Yürütme vezirleri tâyin etmesi câizdir. Fakat toplum işlerini sevk ve idare için birden fazla Tam Yetkili Vezir tâyin edemez. Aynen Müslüman bir Devlet içinde bir anda iki halîfenin olamıyacağı gibi. Böyle bir tâyin olursa devamlı çatışmalar, siyasî ve idarî uyuşmazlıklar çıkar. Allah Teâlâ da:

«Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı bunların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti.» (K.K. 21:22) buyurmuştur.

Şâyet halîfe, iki tam yetkili vezir tâyin etmişse, her ikisinin tâyin durumu 3 hususdan birine girer.

a) Her birini bütün işlere bakmaya tam yetkili olarak görevlendirmesi. Böyle bir tâyin yukarıdaki açıklama ve deliller karşısında uygun düşmez. Her ikisi de aynı anda beraberce tâyin olmuşsa ikisinin tâyin işlemi de bâtıldır. Birini önce, diğerini sonra tâyin etmişse ilk tâyin olunanın tâyin işlemi hukûken muteber, ikincininki bâtıldır. Bu noktada tâyinin fesadı ile azl arasındaki farka temas gerekirse: Tâyinin fesadı, böyle bir tâyinle iş başına gelenin yaptığı işler hüküm ifade etmez, geçersizdir. Azilde ise; Azilden önce vezirin yaptığı işler muteberdir, hukûken hüküm ifâde eder.

b) İşleri sevk ve idarede ikisi müşterek hareket ederler. Vezirlik yalnız birinin değil, her ikisinindir. Müşterek yaptıkları, hareket ettikleri işler ikisi için de geçerlidir. İhtilâf etmişlerse ikisi için de hüküm taşımaz. Böyle hâllerde sonuç halîfenin fikrine göredir. Halîfe ihtilâf ettikleri işlerde ikisinin de fikrini almadan yalnızca kendisi karar verir. Bu türlü ihtilâf yalnızca tam yetkili vezirliğe âittir. İşleri yaparlarken iki durumları karşıya çıkar. aa) İttifak ettikleri yerlerde işi beraberce yaparlar. bb) İhtilâfa düştükleri yerlerde birliğin sağlanamamasında, ihtilâftan sonra birleşmişlerse duruma bakılır. İhtilâftan sonra doğru olanda birleşmişlerse halîfe de onların görüşüne katılır, o işi iki vezir beraberce yaparlar. Çünkü ihtilâfın ittifaktan önce olması birleşmeye mâni olmaz. Şâyet ikisi arasında ihtilâf eder de ihtilâfları devâm etmesine rağmen biri diğerine tâbi olursa, tâbi olan vezirin kendi görüşünden ayrılması demek olup doğru görmediği şeyi yerine getirmesi iyi olmaz.

c) İşlerin görülmesinde müşterek hareket etmezler, birinin yapacağı işler diğerininkinden ayrılır. Bu görev taksimi de iki şekilden birisi ile olur. aa) Ya her birerlerine bakmaları genel, yapmaları özel bir iş tahsîs edilir. Meselâ, birinin doğu ülkelerine, diğerinin batı ülkelerinin vezirliğine tâyininin yapılması gibi. bb) Yahut her birerlerine yapması genel, bakması özel işler verilir. Meselâ, ikiden birini harp işlerine, diğerini vergi işlerine vezir tâyin etmesi gibi. İşte bu şekilde vezirler tâyini mümkün ve muteberdir. Şu kadar var ki her ikisi de muhtelif işlere tam yetkili vezir olarak tâyin olamazlar, ama idareci olabilirler. Çünkü tefvîzi, tam yetkili, vezirlikte, her iş ve idarede ikisinin de emirleri geçer-

lidir. Ancak her ikisinin tâyin ve tesbit edilen işlere tâyini doğru olur. Çünkü birinin diğerine fikir ve iş bakımından karşı çıkması söz konusu olmaz.

Sultan bir anda Tam yetkili vezirle yürütme vezirini tâyin edebilir. Tam yetkili vezir mutlak tasarruf sahibidir. Yürütme vezirinin görevleri ise sultanın emir verdiği yerlerdir. Yürütme veziri bir idareciyi tâyin ve azledemez. Fakat tam yetkili vezir idareciler tâyin ve azledebilir. Sultan Tam yetkili vezirin tâyin ettiği idareciyi normal olarak azledemez. Yürütme veziri sultanın izni olmadan kendi başına bir iş yapamaz. Tam yetkili vezir ise kendiliğinden, re'sen kendi çalıştırdığı kimselere ve başkalarının görevlendirdikleri şahıslara emirler verir, onlarla hukûken bağlayıcı işler yapar, işlerini kabul eder. Ancak sultanın genel ve özel emri devlet işlerine etkili olur. Sultan yürütme vezirini azledince onun idarecileri de kendiliğinden azlolur. Tam yetkili veziri azlederse bu azil işlemi ile tabiatiyle o vezirin yürütme, görevli, memurları da azlolmuş sayılır. Fakat tam yetkili vezirin işçileri, idarecileri azlolmaz. Çünkü yürütme vezirinin işçileri, memurları tam yetkili vezirin nâibidirler, tam yetkili memurlar ise müstakil birer idarecidirler. Tam yetkili vezir kendisine bir nâib tâyin edebilir. Yürütme veziri kendisine nâib tâyin edemez. Çünkü nâib ve halef bırakma bir tayin işidir. Eğer sultan tam yetkili vezirini halef tâyin etmekten men etmişse o zaman halef tâyin edemez. Sultan, yürütme vezirine halef tâyin etme yetkisi vermişse o da halef tâyin edebilir. Çünkü her bir vezir sultanın emir ve yasaklarına göre hukûkî tasarruflarda bulunmaktadır. Her ne kadar iki vezirin tâyin şekilleri ayrı olsa da.

Zamanımızın idarecilerinde olduğu gibi yeni feth olunan ülkelere işlerin görülmesine vekil tâyin edilen, o ülkelerin işlerine, idaresine başkanca bir kimse görevlendirilirse, her bir ülkenin bu şekilde görevlendirilen hükümdarı, idarecisi de vezir tâyin edebilir. O zaman eyâlet vâlisi, hükümdarının, vezirinin hükmü, sultanın vezirlerinin hükmü gibidir. Tam yetkili vezirlikle, yürütme vezirliği hakkındaki hükümler aynen burada da geçerlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Eyâlet Vâlileri Tâyini

A — EYÂLETLERE (ŞEHİRLERE) VÂLİLER (EMİRLER) TÂYİNİ

Halîfe bir eyâlete, bir şehre vâli tâyin ederse, tâyin olunan vâli, emir, tâyin cihetine göre a) Genel Vâli, b) Özel Vâli olmak üzere ikiye ayrılır.

a) GENEL VÂLİLİK, Emirlik de ikiye ayrılır. aa) Serbest bir tâyin işlemi ile meydana gelen vâlilik, bb) İstilâ suretiyle, mecbûrî bir tâyin ve tanıma işlemi ile, meydana gelen vâlilik.

aa) Halîfenin vâliyi serbestçe seçmesi ve tâyini suretiyle meydana gelen vâlilik belirli işleri, görevleri ihtivâ eder. Serbestçe tâyin olunan vâlilikte halîfe bir eyâletin, ülkenin halkının hepsini idare etmek, her türlü âmme işlerine bakmak için bir şahsı görevlendirir, tam bir yetki (Tefvîzî yetki) verir. Bu bakımdan tâyin olunan vâlinin sınırlı, belirli olan bütün işlerde genel olarak tam bir nezâret yetkisi vardır. Genel vâlinin göreceği işler 7 grupta toplanabilir.

1 — Vâli bulunduğu muhitin ordularını sevk ve idare eder, halîfenin belirttiği miktar dahilinde onların yiyecek ve içeceklerini sağlar.

2 — Muhakeme işlerine bakar, mahkemelere hâkimler tâyin eder.

3 — Haraç, Zekât ve benzeri âmme vergilerini toplar, bu maksatla memurlar tâyin eder. Toplanılan zekâtı dinin belirttiği, zekâta muhtaç olan kimselere dağıtır.

4 — Dînî emirlerin tam bir uygulamasını sağlar, halkın namusunu korur, dînî hükümlerin değiştirilmesine, yanlış uygulanmasına engel olur.

5 — Allah ve kul haklarının ihlâl edilmesi hâlinde suçlulara cezâlar tatbik eder. Hakların kötüye kullanılmasının önüne geçer.

6 — Cuma günleri ve diğer zamanlarda cemâate imâm olur veya bu iş için bir halef bırakır.

7 — Hacca gidenleri yolcu eder, geride bıraktıkları kimseleri dönüşlerine kadar korur.

8 — Genel vâlinin bulunmuş olduğu ülke düşmanla hem hudud, düşman tehlikesi mevcutsa bir sekizinci şart daha eklenir ki bu da, düşman-

la savaş, savaş sonucu elde edilen ganîmetleri taksim, bu ganîmetlerin beşte birini hazîne namına alma.

Böyle bir vâliliğe tâyin edilen şahıslarda Tam yetkili vezirde aranılan şartlar aranır. Çünkü aralarındaki fark Vâlinin İdaresi özel, Tam yetkili vezirin idaresi ise geneldir. Böyle durumlarda idareciliğin genel ve özel oluşu şartlarda değişikliği gerektirmez.

Eyâlet vâlisinin tâyin işlemine bakılır, halîfe tâyin etmişse Tam yetkili veziri halîfenin bu tâyin işlemine uyar, bir başka eyâlete, ülkeye nakledemez, azledemez. Şâyet vâliyi Tam yetkili vezir tâyin etmişse iki durum mevcuttur. 1 — Halîfenin izni ile tâyin etmişse o takdirde başkanın izni, emri olmadan bu vâliyi azledemez, bir başka yere nakledemez. Tam yetkili vezir tek başına azletse de böyle bir tâyinle gelen vâli azledilmiş olmaz. 2 — Tam yetkili vezir kendi kendine böyle bir vâli tâyin etmişse kendisinin o yerde nâibi sayılır. Tek başına, nâib durumunda olan bu vâliyi, azletmesi değiştirmesi mümkündür. Her ne kadar vezir tâyin ettiği vâliye, böyle bir tâyinde halîfenin emri ile veya kendiliğinden tâyin ettiğini söylemese de tâyin işlemi vezir tarafından yapılmış sayılır. Bu bakımdan tek başına tâyin ettiği vâliyi azledebilir, vâli herhangi bir itirazda bulunamaz. Tam yetkili vezir azlolunca, kendisinin tâyin ettiği vâliler de azlolunur. Ancak halîfe o vâliyi idarecilikte tekrar bırakırsa bu tasarruf vâlinin idareciliğinin yenilenmesi sayılır. Ayrıca, akid yeni teşekkül etmediğinden, yeni şartlara, açık sözlere lüzum yoktur. Bu bakımdan halîfe, «Seni idareciliğinde, vâliliğinde bıraktım» demesi yeterlidir. Halbuki ilk tâyin tasarrufunda «Seni şu ülkeye, eyâlete idareci, halkına emir olarak, orada bütün işlere bakmak suretiyle vâli tâyin ettim» gibi geniş sözler kullanmak îcâb eder. Kısa söz kullanıp ihtimâle, şüpheye yer vermemelidir.

Halîfe bir vâliyi (emiri) böylece yerinde bırakırsa artık vezir onu azledemez, kendi de tâyin etmiş olsa tâyininden vaz geçemez. Halîfenin tâyin ettiği vâliyi Tam yetkili vezir, yürütme vezirliğine tâyin ederse, bu işlem o vâlinin vâlilikten azli sayılmaz. Çünkü halîfenin bir şahsı özel bir vazifeye tâyini ile Vezirinin aynı şahsı genel bir vazifeye tâyini devlet idaresinde, işlerinde birleşirse, bu durumda genel tâyinin özel tâyine uyması, onun şartlarına riâyet etmesi, gözetmesi gerekir. Vâli özel tâyinin gereği olan işlere yine devâm eder.

Halîfenin tâyin etmiş olduğu vâli, halîfenin emri olsun veya olmasın ülkesi işlerinin yürütülmesi için kendisi bizzat yürütme vezirleri tâyin edebilir. Eyâletine tam yetkili bir vezir tâyin edecekse bu hususta halîfenin izin ve emrini alması gerekir. Çünkü yürütme vezirinin işleri, yetkileri belirlidir. Tam yetkili vezirin yetkileri daha geniş, şümullü, vazîfeleri ise çok daha geniştir. Eyâlet vâlisi ordusunun erzâkını sebepsiz artırmak isterse, haksız yere malın boş yere tüketilmesi doğru olmaz. Şâyet bir sebebe dayanarak erzâkı artırmak isterse sebebe bakılır, telâfisi mümkün bir sebebse erzâkı çoğaltmak maksadıyla böyle bir karar alamaz, kararlaştıramaz. Bir sıkıntıyı gidermek, kötü bir olayı önlemek, veya bir harpte yeme ve içme işlerini karşılamak için yaptığı ziyâdeler

gibi. Bu durumlarda ihtiyaç duyulan miktarı hazîneden karşılaması, çoğaltması mümkündür. Halka mürâceât edemez, devlet merkezinden talepte bulunamaz. Çünkü kendi hazinesinden bu gibi ihtiyaçlar karşısında harcamalarda bulunma yetkisi kendisine verilmiştir. Ama artırma sebebi, büyük bir harp tehlikesini gidermek, zafere ulaşmak ise, halîfeden müsâade ister. Onun müsâadesi olmadan tek başına bir işlem yapamaz. Elinde mevcut ordu ve erzâk ile yetinir. Onları istediği gibi yedirir, içirir, ihsanda bulunur. Yeni bir ordu ve kuvvet teşkilini ancak halîfenin emri ile yapar.

Harac vergileri ve diğer gelirleri ordusunun ihtiyacından fazla ise, âmme işlerine harcanılmak üzere Beytü'l-Mâlde saklanılması için halîfeye gönderir. Zekât ve sadaka malları yapacağı işlere, ihtiyaç sahiplerine vermek, harcamakla beraber fazla gelirse bunların fazlasını merkezî hükûmete, halîfeye göndermesi gerekmez. Yine zekât almaya muhtaç olan kendi eyâletine yakın eyâlet ve şehirlere dağıtılmak üzere gönderir. Haraç yolu ile topladığı malları ordusunun yeme ve içmesine yetmezse devlet hazînesinden noksan kısmın tamamlanması için halîfeden yardım talebinde bulunur. Fakat zekât ve sadaka malları kendi ülkesinin fakirlerine, muhtaçlarına yetmezse noksan kısmın tamamlanmasını halîfeden isteyemez. Sebebi ise ordunun ihtiyacı, yeteri kadar tahmin edilen miktar önceden tesbit, takdir edilmiştir. Takdir ve tesbitteki hatâ merkezden giderilir. Ama zekâta muhtaç olanların hakları, ihtiyaçları ancak o anda mevcut olan zekâta göredir. Muhtaçların toplanılan zekâttan, sadakadan daha fazla bir miktar isteme hakları olamaz.

Eyâlet vâlisinin tâyini halîfe tarafındansa halîfenin ölümü ile vâli azlolunamaz. Ama vezir tâyin etmişse, vezirin ölümü ile emir (vâli) de azlolunmuştur. Çünkü halîfenin tâyini, bu konudaki tasarrufu müslümanlar adınadır. Vezirin tâyini ise kendi şahsı içindir. Her ne kadar vâli azlolunmasa da, tâyin olunan vezir, halîfenin ölümü ile azlolunmuştur. Sebebi ise Vezir tâyini işlemi, halîfenin halîfelik makâmı adına şahsı için yaptığı bir tâyin tasarrufudur.

İşte buraya kadar anlatılan iki genel vâlilikten birincisi olan serbest bir tâyin tasarrufu ile tâyin edilen tam bir vâliliktir. Zorla vâliliğe geçmeden, serbest bir tâyin tasarrufu ile işbaşına getirilen Özel Vâliliğe temas etmek, anlatmak, farkların tesbiti bakımından uygun düşecektir.

b) ÖZEL VÂLİLİK (EMİRLİK) : Orduyu, bir toplumu sevk ve idareye, topluluğun haklarının korunmasına, yasaklara halkın riâyet etmesini temine ve benzeri işlere tâyin edilen vâlilerdir. Adliye, muhakeme, vergi ve zekât toplama işlerine karışması mümkün değildir. Verilen cezâları yerine getirip getirememe, infaz işlerinin özel vâlinin yetkisi sınırı içine girip girmediği, işlerini yaparken lüzum duyduğu cezâyı tatbik edebilip edemiyeceği konusunda hukukçular ihtilâf etmişlerdir. İhtilâflı kimseler arasında ihtilâfın giderilmesi yönünden delillere muhtaçsa, deliller arası tercih yapma durumu söz konusu ise vâliliğinin özel oluşu sebebiyle deliller toplaması, kendi kendine tercihte bulunması doğru değildir. Seçme ve delile muhtaç değilse veya her ikisine muhtaçsa hâkimin

kararına veya kendi önünde delîller serdedilmesine müsâade eder. İhtilâf konusu Allah veya kul hakkı olur. Cezânın tatbiki insanların hakkının ihlâlinin sonucu ise, İftirâ cezâsı (Hadd-i Kazif) ve Kısas gibi, bu durumda cezânın tatbikini isteyenin durumuna göre hareket edilir. Şâyet vâli yerine hâkime mürâceât ederse cezânın yerine getirilmesi, infâzında hâkim vâliden daha üstündür. Çünkü esas hakları koruyan, gözeten, cezaları infaz eden hâkimdir. Hakkı ihlâl olunan cezânın veya kısasın tatbikini vâliden isterse vâli cezâyı infaza daha lâyıktır, üstündür. Çünkü cezâların yerine getirilmesi hüküm sayılmaz. Hakkın temini, çiğnenen hakkın belli olan cezâsının yerine getirilmesi bir nevi yardıma muhtaç olana yardım etme sayılır. Bu konularda da vâli hâkimden daha üstündür. Tatbik edilecek cezâ yalnız Allah'a ait bir hakkın ihlâlinden, çiğnenmesindense, zina cürmü sonucu dövme veyâ taşlama gibi; böyle bir cezânın uygulanmasında vâli hâkimden daha üstündür. Çünkü toplumun korunmasında, sevk ve idaresinde, hakların himâyesinde, halkın kötülüklerden uzaklaştırılmasında asıl görev vâlinindir. Cemiyetin iyiliğine olan hususlarda halkın vâliye yardımcı olması da bir vazifedir. Hâkimler ise husûmet sahipleri arasındaki ihtilâfı çözen kimseler olup idare işlerine karışmazlar. Bu sebeple Allah'ın hakkını ihlâl cezâlarını infaz daha çok vâliliğin haklarındandır. Ancak açık bir hükümle bu görev hâkime verilebilir.

Özel Vâlinin fevkalâde mahkemelere bakması, hâkimlerin tasdik ettiği bir hükmü uygulayacaksa, haksıza karşı hak sahibine yardım, geç ikrar ve itirafta bulunana karşı haklıyı koruma yönünden bu kararları, hükümleri yerine getirir. Çünkü özel vâli zulmü, haksızlığı önlemekle, mütegallibe geçinenlerin önüne geçmekle, halk arasında âtıfet ve merhâti sağlamakla görevlidir. Hakkın meydana çıkmasında yapılan duruşma genel yargılama hükümleri ile ilgili olup yalnızca hâkimlere âit bir görevse vâli buna bakamaz, bu tür bir ihtilâf vâlilik görevi ile ilgili olmadığından ülkesinin, şehrinin hâkimine gönderir. Hâkim hükmü yerine getirmekten âciz kalırsa, hükmün uygulamasını vâli yapar. Vâlinin ülkesinde, bulunmuş olduğu şehirde âdil hâkim yoksa veya hiç bulunmuyorsa ülkesinin, eyâletinin en yakın diğer bir hâkimine gönderir. Şâyet iki hâkimin arası bozulacaksa ikisine de göndermeyip halîfeden izin ister, ihtilâflı mes'eleyi kendi çözer, karar verir, verilen kararı da bizzat kendisi uygular.

Hac işlerini organize etme de vâliliğine dahil işlerdendir. Çünkü bu görev de topluluğa yardım sayılır, yapması kendisi için uygundur. Cuma ve bayramlarda imamlık yapmasına gelince, bir görüşe göre, bu işlerde hâkimler özel vâlilerden daha çok tercih edilir. Şafiî mezhebinin görüşü budur. Bir başka görüşe göre de, bütün vâliler cuma ve bayram namazları imamlığına daha çok layıktırlar. Hanefî mezhebinin görüşü de budur.

Özel vâlinin bulunmuş olduğu eyâlet, ülke düşmanla komşu bir yer ise ancak halîfenin emri ve müsâadesiyle oranın halkına karşı savaşır. Şâyet düşman ansızın vâli üzerine hücuma geçerse halîfenin iznini bekle-

meden derhal karşı kor, harbe girişir. Çünkü görevlerinden biri de, toplumun haklarını korumak, topluma gelecek iç ve dış tehlikeleri önlemektir.

Özel vâli'de aranılacak şartlar, yürütme vezirliğindeki şartların ve vasıfların aynı olup onlara iki şart daha eklenir. 1 — Müslüman olmak, 2 — Hürriyet. Bu iki şartın aranmasının sebebi, dînî işleri de idare etmesidir. Zimmîlik veya kölelik bu görevleri yerine getirmeye engeldir. İlim ve hukuk bilgileri aranmaz. Ama âlim veya hukukçu olan kimseler diğerlerine tercih edilir. Genel vâliliğin şartları Tam yetkili vezirliğin şartlarının aynıdır. Sebebi de önce de belirtildiği gibi, her ne kadar görevleri bakımından farklı durumları varsa da genel olarak işleri yaparken, yürütürken ikisi de aynı şekilde hareket ederler. Özel vâlilik şartları Genel Vâlilik şartlarından bir şartla biraz daha sınırlıdır. Bu da âlim olması. Vâliliği genel olan olaylar karşısında hüküm vermekle de görevlidir. Özel vâlilikte bu durum yoktur. Her iki vâlinin vâlilikleri icâbı belirli olan işleri yapmalarına halîfenin görüşünü, tasdikini almalarına lüzum yoktur. Halîfenin iznini almışlarsa bu hâl ona itâati gösterir. Vâlilik görevlerinin hâricinde bir iş çıkmışsa halîfenin fikrini, düşüncesini ,emrini beklerler, onun emri ile hareket ederler. Halîfenin emrini beklemekle tehlikenin yayılmasından korkuluyorsa, tehlikenin giderilmesine hemen başlarlar, halîfenin izni yaptıkları iş hakkında beklenir. Çünkü beklenmedik olaylarda yapılan işleri tasdik ve meşru hâle koymak için halîfenin görüşü beklenir.

B — İSTİLÂ (ZOR) İLE VÂLİ OLMA

İstilâ vâliliği, bir mecburiyet sonucu meydana gelen vâliliktir. Bir şehri, ülkeyi asker zoru ile ele geçirdikten sonra o şehrin sevk ve idaresine imâm tarafından, asker zoru ile ele geçiren şahsın görevlendirilmesidir. Ülkeyi kuvvetle ele geçirmesi sebebiyle siyâset ve idaresinde müstebid olur. İmâmın böyle bir şahsın vâliliğine izin vermesi ise, bozukluktan dürüstlüğe, zararlı durumdan iyi duruma dönmesi, dînî işlerin geçerli olması sebebiyledir. Bu şekilde bir vâlilik, şartları bakımından örfe aykırı ise de dînî hükümlerin yerine getirilmesi, hükümlerin askıda kalmaması, sakat ve yanlış işlerin yapılmaması sebebiyle normal karşılanır.

Zorla vâli olmasına, serbestçe tâyin tasarrufunun yapılmasına aykırı düşmesine, kudret ve âcizlik şartları arasında ayrılığın vukûuna rağmen cevaz verilmiştir. Müstevlîyi tâyini, onu meşru, hukûken muteber tanımayı gerektirici 7 dînî sebeb vardır. Bu sebeplere göre imâmın onun işlerine iştiraki gerekir.

1 — Peygambere (S.A.V.) halef olması sebebiyle hilâfet makamını korumak, topluluğun işlerini yürütmek, bu hususta makâmı için yapılması gereken şeyleri yapmak, toplumun haklarını gözetmektir.

2 — Hilâfete beslenen dînî itâat, müstevlîyi Vâli tâyin etmekle kalkar. Halîfeliğe aykırı düşen bir vebâl altına girer. Ama bu vebâl zorla

Vâli olan müstevlîde kalır. Çünkü âmme menfaatı müstevlîyi tanımayı gerektirmiştir.

3 — Yardımlaşmaya, dostluğa dâir hususların birleşmesi îcâb eder. Bu şekilde müslümanlar düşmana karşı bir birlik gösterirler.

4 — Dînî idarelerin akitleri sıhhatli, dînî alandaki hükümleri tesirli olmalıdır. Fâsid bir anlaşma ile bâtıl hâle konulmamalıdır. Yapılacak olan bu ahidlerin, sözleşmelerin mûteberiyeti de müstevlîyi halîfenin tanımasiyle mümkündür.

5 — Dînin koymuş olduğu vergileri toplama, onlardan istifade etmek, dînî vergilerini verenlerin bu tasarruflarının hukûken muteber olması için müstevlînin vâliliğini halîfe tanır. Böylece işler aksatılmadan yürütülmüş olur.

6 — Cezâlar, cezâları vermeye ehil olan kimseler tarafından verilmeli, müstehak olana uygulanmalıdır. Mü'min tarafını koruma ancak Allah'ın koyduğu haklarla ve takdir ettiği cezalarladır. Bu cezâların tatbiki ise imâm veya görevli memurları vasıtasıyladır. Bu bakımdan müstevlînin vâliliğinin meşruluğu kabûl edilir.

7 — Vâli dînî hükümleri, kuralları koruma, hükümlerini yerine getirmede Allah'ın haramlarından sakınmalı, itâat olunduğunda da halkının hakkını vermelidir. Halkın dînî emirlere karşı gelmesinde de onları doğruya çağırmalıdır.

Sözü geçen ve dînî esaslardan çıkarılan bu 7 sebeble hilâfetin haklarını korumak, müstevlînin bulunduğu ülke halkının yararını gözetmek için zoraki valiliğin meşruiyeti, hukûken tanınması gerekmiştir. Şâyet zorla vâli olanda vâli olma şartları varsa vâliliğinin tanınması kesinlik ifade eder, halkın itâat etmesi şarttır. Vâlilik konusunda ona izin verme milletin hak ve hukuk alanındaki işlemlerini geçerli yapmak içindir. Îmâm gibi bu vâli de tam yetkili veya yürütme vezirleri tâyin edebilir. Şâyet emirlik, Vâlilik şartlarını taşımıyorsa ona karşı gelmeyi önlemek, itaati sağlamak için vâli tâyin ettiğini imâmın açıklaması gerekir. Veya hak ve görevlerde zoraki vâlinin tasarruflarını hukûken muteber kılmak için imâm vâlilik şartlarını taşıyan birini onun yanına nâib tâyin eder, zoraki vâlinin noksanlarını giderir. Bu durumda müstevlî vâli olarak, nâib de işlerin muteber bir şekilde yürütülmesi için tâyin olunmuştur. Her ne kadar alışılmış olan usule uygun değilse de iki sebeb bu türlü bir tâyin tasarrufunu gerektirmiştir.

1 — Kuvvetli olandaki noksan şartları gidermek mecburiyeti,

2 — Âmme menfaatindeki şartlarla, hususî menfaatlerdeki şartların karışmaması, âmme menfaatinin korunması için böyle bir nâib tâyini şarttır.

Zoraki vâlîlik hukûken muteber kabûl edilince bununla, serbest bir tâyin sonucu kesinleşen vâlilik arasında 4 yönden fark vardır. 1 — Zoraki vâlilik, bir yeri asker zoru ile ele geçirmekledir. Tâyinle kesinleşen vâlilik,

imâmın serbest bir tâyin tasarrufu sonucudur. 2 — Zoraki vâlilik, müstevlînin ele geçirdiği topraklarda geçerlidir. Tâyin sonucu işbaşına gelen vâlinin vâliliği tâyin edenin göstereceği topraklarda geçerlidir. 3 — Zoraki vâlilik belirli, az işlere bakmayı gerektirir, tâyin vâliliği görülmesi gerekli bütün işlere bakmayı îcâb ettirir. 4 — Zoraki vâlilikte imâm o ülkeye tam yetkili vezir tâyin edebilir. Tâyinle gelen vâliliklerde böyle bir vezir tâyini doğru olmaz. Çünkü zoraki vâli belirli az işe bakar, geri kalan işleri tam yetkili vezir tamamlar. Tâyin vâlisi ise bütün işleri görebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ordu Kumandanları Tâyini

A — KUMANDANIN VAZİFELERİ

Harplerde kumandan tâyin etme müşriklerle savaşmaya mahsustur ki bu da iki kısımdır. a) Ordu politikasına, harbi sevk ve idareye tâyin edilen komutan, diğer adı ile özel komutanlık. Bu komutanlıkta aranılan şartlar özel vâlilikte aranılan şartlardır. b) Ganîmetleri taksim, sulh anlaşması yapma, ve sâir harp işlerine dâir bütün yetki ve görevler verilen komutanlıktır. Genel komutanlık da denir. Burada da genel vâlilikte aranılan şartlar aynen istenir. Harp komutanlığı, taşıdığı hükümler bakımından özel idarelerin en genişi, kısımları en çok olanıdır. Fakat özlü olarak ana konulara temas edilecek, bu arada genel komutanlık içinde özel komutanlığa da yer verilecek, ayrıca bir başlık açılmıyacaktır:

Harp Komutanlığı genel bir komutanlıksa esaslı 6 görevi ve aynı zamanda hakkı vardır.

a) Orduyu sevk etme. Orduyu sevk hususunda 7 hakkı mevcuttur.

1 — Yürüyüşte mülâyim hareket etme: Zira ordunun en zayıf askeri de savaş mahalline gitmeye muktedir olmalı, kuvvetlilerin kuvveti korunmalı. Bu şekilde hareket etmezse intikâl çekilmez olur, zayıflar ölür, kuvvetlilerin sıhhati bozulur. Peygamber (S.A.V.) de:

«Şu yol kuvvetlidir, çetindir. Onda siz yumuşaklıkla yürüyün, yürütün. Zira yumuşak, kesik kesik yürüyüşte geçilmedik toprak, aşılmadık sırtlar kalmaz. Yürüyüşün en kötüsü gecenin ilkinde süratle yapılan yürüyüştür» buyurmuşlardır. Ve Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivâyet edilmiştir ki:

«Zayıf düşmüş olan, yumuşak olanın, gücü bulunanın emîridir.» buyurmuşlardır. Bu hadislerden maksad hayvanı zayıf olanın yürüyüşüne göre yürümenin icâb ettiğidir.

2 — Üzerinde harp edebilmeleri, binek hayvanı olarak kullanmaları için atlar ve benzeri hayvanlar teminini askerden istemek. Harp hayvanları atlar ve diğer hayvanlar arasına çok yaşlılar, alçak boylular, çok yem yiyenler, yağlı, yaramaz, itâatsiz, terbiye edilmemiş olanlar alınmaz. Binek hayvanlarına yükler yüklenir, süvâriler biner, böylece çok yüke ve yürümeye dayanamıyanlar harp hayvanları arasından çıkarılır. Allah Teâlâ da,

«Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın» (K.K. 8:60) buyurmuştur. Resûlullah (S.A.V.) de,

«Atlar besleyin, zira onun sırtında sizler için şeref, yücelik, karınlarında ise hazineler vardır.» buyurmuştur.

3 — Savaşta iki sınıf kimselerden faydalanmak. Birincisi: Müsterzika denilen, Harp Divânınca askere yazılmış, silâh altında hazır kuvvet olarak devamlı beslenen, elde tutulan askerlerdir. Bunlar harpten anlıyan, duruma göre kendilerine hazîneden yardımda bulunulan veya eyâletlerde bu maksatla beslenen askerlerdir. İkincisi, Mütetavvia denilen ve harp zamanı gönüllü olarak savaşa katılan, emir ve komuta altına girenlerdir. Allah Teâlâ bunları Kur'ân-ı Kerîm'de öğmüştür. Nitekim bir âyet-i celilede:

«Ey mü'minler sizler gerek hafif gerek ağırlıklı olarak el birlik savaşa çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin...» (K.K. 9:41) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmedeki «Gerek hafif, gerek ağırlıklı...» emrine uyanlardır ki bunun 4 türlü mânâlandırılışı vardır. Hasan ve Akreme'nin görüşüne göre: Genç ve ihtiyar olarak, Ebû Sâlih'in görüşüne göre: Zengin ve fakir olarak, Ebû Amr'in deyişine göre: Binitli veya yaya olarak, Ferra'nın fikrine göre: Çoluk ve çocuğunuzla veya yalnız olarak. İşte bu gönüllü askerlere zekâttan verilir, harp ganîmetlerinden verilmez. Peygamber (S.A.V.) zekâtın sarfedileceği yerleri gösteren âyet-i kerimeyi böyle uygulamıştır. Harp ganîmetlerinden verilmesi uygun düşmez, onların hakkı zekâttır. Hazîneden beslenen askerlere ganîmet ehline de zekât verilmez. Onların hakkı da ganîmetlerdir. Her iki gruptan biri diğerinin mal ve hakkına ortak olamaz. Ebû Hanife'ye göre iki sınıf mal, iki grup askere ihtiyaç nisbetinde harcanabilir. Halbuki Allah iki grubun arasını ayırt etmiştir. İkisini bir hüküm altında toplamak doğru olmaz.

4 — Muvazzaf ve Gönüllü askerlerin âdetlerinden, huylarından anlayan bir komutan olmalı. Örflerinden, huylarından anlayan gözcüler tâyin etmeli, hallerini kontrol ettirmeli, onları savaşa çağırdığında hemen yanlarına yaklaşmalı, yakînen birbirlerini tanımalıdır. Hz. Peygamber de bu hususa harplerinde çok riâyet etmiştir. Yüce Allah da âyet-i kerîmesinde:

«Sizi birbirinizle tanışmanız için cemiyetlere ve kabilelere ayırdık.» (K.K. 49:13) buyurmuştur. Bu âyet üç türlü mânâlandırılmıştır. Mücâhid'in fikrine göre: Cemiyetler; yakın akrabalar, soylar, kabileler ise uzak soylar anlamınadır. Bir diğer görüşte: Cemiyetler; Kahtan Arapları, kabileler de Adnan Arapları anlamınadır. Üçüncü görüşte ise: cemiyetler; Arap olmayan milletler, kabileler ise, Arap soyundan olanlar anlamınadır.

5 — Her bir grup asker için birer kapalı isim vermek: Verilen bu gizli, kapalı isimle seslenilmeli, gruplar birbirinden bu isimle ayırt edil-

meli, çabucak toplanmaları sağlanmalıdır. Urve b. Zübeyr babasından şu hadîs-i şerîfi nakletmiştir:

«Şüphesiz Allah'ın Resûlü Muhacirlere kapalı isim olarak Abdurrahmân Oğulları, Hazrec kabilesine Abdullah Oğulları, Evs kabilesine Ubeydullah Oğulları, kendi atına da Allahın Atı ismini verdi.»

6 — Askerleri, aralarında bulunan ve düşmana casusluk eden, isyâna teşvikte bulunan, alay eden kimselerden yüz çevirttirmek. Beşinci kol kuvvetlerine karşı koymak. Müslümanlarla alay etmesi yüzünden, Resûlullah (S.A.V.) de bazı harplerinde Abdullah b. Ubey b. Selûlü harbe katılmadan men etmiş, askerlerden uzaklaştırmıştır. Allah Teâlâ da,

«Fitneden eser kalmayıncaya, din de Allah'ın dîni oluncaya kadar onlarla savaşın..» (K.K. 2:193) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeden maksad, bazınız bazınıza fitne olmasın, ayrılık göstermesindir.

7 — Soy ve fikir bakımından kendi soy ve fikrinde olanlara, kendi mezhebinde bulunanlara meyletmemek, soy, fikir ve mezhepte ayrı olanlara sırt çevirmemek. Ufak çapta nahoş düşen hususlara büyük önem vermek, işi büyütmek suretiyle ihtilâfa, ayrılıklara yol açar. Bu bakımdan önemsiz olan hususların üzerini hemen kapatmak, işi büyütmemek, gerekir. Peygamber (S.A.V.) de dinde zıd olmalarına rağmen münâfıklara harpler esnasında göz yummuştur. Zâhire göre haklarında hüküm vermiştir. Maksadı ordunun her türlü üstünlüğünün sağlanması, adetlerinin artması içindir. Kâlblerinde nifaktan gizlemiş oldukları düşünceleri Allah'a havâle etti. Hesâbını ona bıraktı. Allah Teâlâ da âyet-i kerîmede:

«Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile za'fa düşersiniz, rüzgârınız kesilip gider.» (K.K. 8:46) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeye iki türlü mâna veriş vardır. Bir fikre göre: Rüzgârdan maksad, Ebû Ubeyd'e göre devlettir. İkinci fikre göre de: Rüzgârdan maksat kuvvettir, rüzgâr ismi de kuvvetli esmesi sebebiyle buradan alınmıştır.

B — KUMANDANIN HARBİ İDARESİ VE DÜŞMANLA SAVAŞMASI

Ordu komutanlığının ikinci (b) görevi ve hakkı harbi sevk ve idaresidir. Harp ülkesinde bulunan müşrikler iki sınıftır. Birinci sınıf: Kendilerine İslâm dinine girmeleri hususunda dâvet yapıldığı halde müslüman olmaktan kaçınan, yapılan dâvete sırt çevirenlerdir. Ordu komutanı iki hususdan birini haklarında tatbikte serbesttir. Ya gece-gündüz sıkıntı vermek, ölümle ve yakmakla tehdîd etmek, veya harple, ölümle korkutmak. Müslümanlar için bu tedbirlerden hangisi uygun düşüyorsa onu müşrikler hakkında uygular. İkinci sınıf müşrikler: Kendilerine, müslümanlığa dâvet hususu ulaşmıyanlardır. Bu sınıf müşrikler bugün az sayıda kalmıştır. Çünkü Allah, Peygamberinin (S.A.V.) dâvetinin her tarafa yayılmasını sağlamıştır. Ancak Türklerden, Rumlardan karşılaştığımız yerlerin ötesinde olanlarla, uzak doğu ve batıda bulunanlar vardır. Onlara dine dâvetin ulaştığı bilinmediğinden, birden bire öldürülmelerine,

yakılmalarına girişmek yasaktır. Onlara önce dîne dâvet işlemi yapılır, girmeleri bildirilir. Peygamberin (S.A.V.) peygamberlik mûcizeleri anlatılır, dîni kabul etmeleri hususunda deliller getirilir. Bütün bunlara rağmen küfürde devâm ederlerse, o zaman harp edilir, öldürülür. Allah Teâlâ da âyet-i kerîmesinde:

«İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et; onlarla mücâdeleni, en güzel yol hangisi ise onunla yap.» (K.K. 16:125) buyurmuştur ki, maksad, Allah'ın yoluna, dînine hikmetle dâvette bulun demektir. Hikmete iki türlü mânâ verilmiştir. 1 — Hikmetten maksat Peygamberlik, 2 — Kur'ândır. Bu Kelbî'ye göredir. Güzel öğütte de (meviza) iki türlü anlam vardır. 1 — Yine Kelbî'ye göre: Kur'ânın güzel sözleri, 2 — Başkalarına göre, Kur'ândaki emir ve yasak mâhiyetinde olan şeyler, hükümlerdir. «Onlarla mücâdeleni en güzel yol hangisi ise onunla yap» lâfzında da, düşmanlara hakikatler açıklanır, deliller izâh edilir, demektir.

Şâyet bu ikinci sınıf müşrikler, dîne dâvet işi yapılmadan, deliller getirilmeden, gerekli korkutma yapılmadan, birdenbire öldürülürlerse, Şâfiî mezhebine göre: Bir müslümanın diyeti gibi diyet verilir. Bir başka görüşe göre de, dinleri ayrı olması sebebiyle kâfirin diyeti gibi diyet verilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise, öldürülmelerinden ötürü diyet vermek gerekmez.

Ordu safları, hatlar savaşa girdiğinde, emir ve komutasında bulunan askerlerin kendisini tanımaları için, diğer atlardan ayırıcı renkleri taşıyan, özellikle alacalı bir ata binmesi gerekir. Şâyet ordudaki atların hepsi yalnız siyah veya yalnız kırmızı ise Ebû Hanîfe'ye göre, komutanın onlardan tamamen ayrı bir renkte olan ata binmesi doğru olmaz. Çünkü düşman tarafından komutan kolayca tanınır, bilinir. Ama nihayet bu bir fikirdir. Abd b. Avnillah, Umeyr'den, O da Ebû İshak'tan Peygamber'in (S.A.V.) Bedir savaşında şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

«Kırlarda otlayan atlar besleyin. Şüphesiz melekler de böyle atlar beslediler.»

Komutan karşılıklı mübârezeye, düelloya çağırıldığında cevap vermelidir. Ubey b. Halef, Uhud muharebesinde Peygamberi (S.A.V.) mübârezeye çağırdı. Peygamber (S.A.V.) de onu öldürdü. Peygamber'in (S.A.V.) ilk yaptığı Bedir Muharebesinde Kureyş'in uluları Utbe b. Rebia, Oğlu Velid, kardeşi Şeybe ortaya çıkarak karşılıklı döğüş, düello istediler. Peygamber (S.A.V.) de Ensar'dan Afra'nın oğulları Avf ve Mes'udu ve Abdullah b. Revaha'yı karşılarına çıkardı. Kureyşliler bu üç bahadıra, «Biz sizleri tanımıyoruz. Biz bize denk kişiler isteriz.» dediler. Bunun üzerine Peygamber (S.A.V.), Haşim oğullarından üç kahramanı gönderdi. Ali b. Ebi Talib (K.V.) Velid'le döğüştü ve onu öldürdü. Hamza b. Abdil-Muttalib (R.A.) Utbe ile çarpıştı ve onu öldürdü. Ubeyde b. el-Haris (R.A.), Şeybe ile döğüştü ve iki vuruşta ayrıldılar. Şeybe de bu harpte öldü. Ubeyde sağ olarak, ayağının biri yaralı vaziyette ata bindirildi. Safra denilen yerde öldü. Ka'b b. Malik bu hususta şu mersiyeyi söylemiştir:

Ey gözlerim, cömert olun, göz yaşlarınızı esirgemeyin, az az değil, devamlı akıtın.

Şehidlerin ilki, en güzeli ve ölümü bizi mahveden o efendi üzerine ağlayın.

Yarının sabahında, pek fena olmayan bir vakitte, beklenmedik bir anda Ubeyde ölmüştü.

Şüphesiz harbin keskin kılıcı ile yaralanması ona çok ızdırap veriyordu.»

Bu olaydan sonra Utbe'nin kızı Hind, şâyet Hamza'yı öldürürse kendisine büyük mükâfatlar vereceğini Vahşî'ye vaad etti, Uhud'da Vahşî Hamza'yı şehîd edince, Hind şehîdin karnını yardı, ciğerini çiğnedi. (Allah Yüce şehidden razı olsun..). Hind bu vak'a hakkında şu şiiri yazdı:

«Utbe'den, kardeşimden, amcasından ve Bekr'den bana bir sabır da yoktur.

Nefsime şifâ verdin, nezrimi ödedin, ey Vahşî, göğsümün ateşine şifâ verdin.

Ömrüm hakkında yemin ederim ki kemiklerim kabrimde çürüyünceye kadar şükürler eder.»

İşte şu olaylar gösteriyor ki Peygamber (S.A.V.) Hâşim ve Abdul-Muttalib oğullarından en yakın âile fertlerini, onların en parlağı, onlara en çok şefkatli olmasına rağmen karşılıklı mübârezelere, düellolara çıkarmıştır. Ubey'le karşı karşıya Uhud'da mübâreze etmiştir. Hendek'te Amr b. Abdi Vüdd'ün ağır konuşması karşısında çok sevdiği amcası oğlu Ali'yi karşısına çıkarmıştır. Şöyle ki: Kureyşliler Medine'yi kuşattıklarının ilk günü Amr b. Abdi Vudd, müslümanlardan er istedi, cevap veren olmadı. İkinci günü yine er istedi, yine cevap veren olmadı. Üçüncü günü yine er istedi, kendisinden kaçınıldığını görünce:

«Ey Muhammed (S.A.V.), ölülerinizin, şehidlerinizin Cennette diri olduğunu, Rablarının onları rızıklandırdığını, bizim ölülerimizin Cehennemde cezalandırıldığını boş yere iddia eden siz değil miydiniz? Sizin hiçbirinize kıymet vermem.» dedi. Bunun üzerine Allah'dan bir iyilik olarak veya düşmanın ateşe biraz daha yaklaşması için Hz. Ali ileri atılarak şu şiirleri okudu:

«Küçücük topluluklarından er var mı diyen sese döndüm. Durdum, baktım ki şecaatli korkak, korktuğu yerde hazır dona kalmış.

Şüphesiz ben, onun azgın develer bağırışı gibi bağırmakta acele etmedim. Onun gibi olmadım.

Şüphesiz ki şecâat, hayırların en asîli olan cömertlik genç delikanlılarındır.»

Bu şiirlerden sonra Hz. Ali, Peygamber'den (S.A.V.) izin istedi, o da müsâade ederek,

«Çık Ya Ali, Allah seni korusun, her türlü kötülüklerden esirgesin.» Bu duâdan sonra Hz. Ali de hemen şu şiiri söyleyerek ileri doğru çıktı.

«Müjde sana, deve bağırışı gibi olan sesine, âciz olmayan biri (sana) cevap vermeye geldi.

Gelen gelişinde samîmidir. Bilerek geliyor. Umarım ki bu iş sabah vaktinde bitsin de kurtulsun.

Hakikaten ben, başının üzerinde, cenâzelerde çığırtkanlıklar yapan bir kadın dikmek ve görmek istiyorum.

Deve haykırışı anında, birden bire parlayan, nefesleri kesen, geniş kılıcı vurmak suretiyle.»

Her ikisi harp meydanında dolaştılar, ortalığı toz toprak bürüdü. İkisi de toz içerisinde gözden kayboldular. Sonra ikisi de gözüktü. Ali (K.V.) kılıcını Amr'in elbisesine siliyordu. Amr o anda öldürülmüştü. Bu olayı etraflı bir şekilde Muhammed b. İshak Meğazi kitabında anlatır. Bu iki olay gösteriyor ki nefse güç de gelse komutan düelloya çağırıldığında ortaya çıkmalıdır. Savaşçının ilk düelloya dâvetine cevap vermeyi Ebû Hanîfe men etmiştir. Çünkü düelloya çağırmak, ilk olarak bu işle başlamak taşkınlıktır. Şafiî ise, karşılıklı döğüşmeye, Allah'ın yolunda, dininde kuvvet gösterilmesi, Peygamberine (S.A.V.) yardımda bulunulması sebebiyle câiz görür. Peygamber (S.A.V.) mübâreze yapılmasını uygun buldu, teşvik etti. Bazan kendisinin de çıkmasına rastlandı. Muhammed b. İshak'ın anlattığına göre: Bir gün Uhud muharebesinde Resûlullah (S.A.V.) zırhları arasından bir kılıç aldı. Onu hareket ettirerek:

— «Bu kılıcın hakkını kim alacak?» dedi. Hz. Ömer ayağa kalktı,

— «Ben onun hakkını alırım» dedi. Peygamber (S.A.V.) Ömer'den vazgeçti, tekrar,

— «Bu kılıcın hakkım kim alacak?» diye sordu. Zübeyr b. Avam kalktı ve,

— «Kılıcın hakkını ben alırım!» dedi. Peygamber (S.A.V.) üçüncü defa,

— «Bu kılıcın hakkını kim alacak?» diye sordu..

Ebû Dücâne Simak b. Huraşe ayağa kalktı,

— «Onun hakkı nedir Ya Resûlallah?» diye sordu. Peygamber (S.A.V.) de,

— «Kılıç eğilinceye kadar düşmana vurmandır.» dedi. Kılıcı Peygamber'den (S.A.V.) aldı, Sapı kırmızı idi. İnsanlar kılıcı gördüklerinde hemen öldürecek ve yaralıyacak zannederlerdi. Ebû Dücâne şu şiiri okuyarak yürüyordu:

«Resûlullah (S.A.V.) kılıcın hakkını kim alacak dediğinde, onun yumuşaklığından faydalandım, ben aldım.

Kâdir ve Rahman olan Allah'ın yarattıkları arasında âdil ve doğru olduğu bilinenden aldım, kabul ettim.

O Peygamber (S.A.V.) bol bol ganîmetlere kavuşan, doğu ve batıda malları olandır.»

Sonra Ebû Dücâne saflar arasında gururlu gururlu dolaşıyordu. Peygamber (S.A.V.) bunun üzerine, «O öyle bir yürüyüştür ki Allah bu top-

raklarda ona gıpta eder.» buyurdu. Savaşa ilk başlıyan olarak , belâlar, ölümler yağdırarak girdi ve şu şiiri okuyordu:

«Sevgilim (Kılıcım), benimle anlaşma yapan birisin. Bizler kanlar döken bahadırlarız.

Allah'ın ve Resûlünün kılıcını aldım. Acaba zaman dönemecinde durmaz mı?»

Yukarıdan beri açıklanan delillerden anlaşıldığı üzere, düelloda bulunmak iki şartla câizdir. 1 — Düelloya çıkacak müslüman, genç ve cesur olmalı, ve bilmeli ki düşmanın karşı koymasında âciz kalmıyacaktır. Şâyet böyle cesur, genç biri değilse düelloya çıkması önlenir. 2 — Ordunun komutanı, pek ileri gelen erkânından biri de olmamalı. Çünkü ilk hamlede böyle önemli bir şahsın kaybolması orduyu üzüntüye, bozulmaya götürür, sevk eder. Peygamberin (S.A.V.) düellolarda ilk defa kendini öne sürmeleri Allah'ın yardımına bağlanışları, Allah'ın zaferinin yalnız kendi hakkında tecelli edeceğini bilmesidir.

Ordu komutanının harp esnasında en ön safta çarpışması, askeri şehitliğe teşvik etmesi iki maksaddandır. Ya müslümanları harbe teşvik, veya Allah'ın yardımından cesâret alarak ümid ederek düşmanı yenilgiye uğratmak içindir. Muhammed b. İshak'ın anlattığına göre Bedir harbinde Resûlullah (S.A.V.) yüksek bir kerevet üzerine çıktı, müslümanları harbe teşvik etti ve **«Her insana acaba ne isâbet etti diye sorduklar? Ve nefsim kudreti tahtında olan Allah'a yemin ederim ki bir adam bugün düşmanla çarpışır, sabırla ve ecrini Allah'tan isteyerek göğüs göğüse çarpışma esnasında er meydanından geri kaçmaksızın öldürülürse Allah onu cennetine koyar».** Mesleme oğlu Ümeyr b. Himam elinde hurmaları yer durumda iken, «Ne güzel, ne güzel buyurdunuz. Benimle Cennet arasında şu topluluğun beni öldürebileceği kadar bir mesâfe kaldı.» dedi. Ellerindeki hurmaları hemen attı, kılıcını aldı, şehîd oluncaya kadar düşmanla çarpıştı. Allah rahmet etsin. Savaşma ânında şu şiiri okuyordu:

«Takvâ, âhirete âit ameller ve Allah'a karşı sabırdan başka azık olmaksızın harbde Allah için koşmak gerekir.

Takvâ, iyilik, doğruluk azıklarından başka her türlü azık fânîdir.»

Bir müslümana, harpte olsun, harbin dışında olsun eline geçen müşrikleri öldürmesinde sakınca yoktur. Onların yaşlılarını, din adamlarını, ruhbanlarını öldürmek hususunda görüş ayrılığı vardır. Bir görüşe göre, savaşmaya teşebbüs etmezlerse öldürülmezler. Çünkü onlar mâbedleri gibi vedia bırakılmışlardır. İkinci görüşe göre, harbe teşebbüs etmeseler, silâha sarılmasalar da öldürülürler. Çünkü onların bir fikir açıklamaları, etrafında bulunanlara teşvik edici işâretler yapmaları müslümanlarla göğüs göğüse savaşmalarından daha tehlikelidir. Hevâzin harbinde, Huneyn harbi günü Dureyd b. Summa 100 yaşını geçtiği halde öldürülmüştür. Resûlullah (S.A.V.) bu olayı gördüğü halde, böyle yapılmasını kötülemedi. Dureyd öldürülürken şu şiiri terennüm ediyordu:

«Ben onlara yüksek bir tepelikten hücûm emri verdim. Onlar henüz ömürlerinin sabahında delikanlılardı.

Fakat onlar, kendilerinden olmama rağmen beni bu âkibetten korumadılar, gördüm ki onlar sapmışlar, dîn değiştirmişler. Halbuki ben din değiştirmemiş, hidâyete ermemiştim.»

Peygamberin (S.A.V.) yasak etmesi sebebiyle kadınların, çocukların harb ânında veya harbin dışında öldürülmeleri doğru değildir. Bu hüküm onların harb etmemeleri şartına bağlıdır. Hizmetçilerin, idarecilerin, hükümdarların öldürülmesini de Peygamber (S.A.V.) yasaklamıştır. Kadınları ve çocukları öldürenler alınlarından vurulmak üzere ölüm cezâsına çarptırılırlar. Düşman tarafı, kadın ve çocuklarını kendilerine siper ediniyorlarsa yine de kadın ve çocukların öldürülmemesine çalışılır. Şâyet düşmanı öldürebilmek, önlerinde bulunan kadın ve çocukları öldürmekle mümkünse o zaman öldürülmelerinde bir mahzur yoktur. Düşman müslüman esirleri kendilerine siper ediniyorlarsa, müslüman esirler öldürülmeden düşman öldürülemiyorsa müslüman esirler öldürülmezler. Kuşatma suretiyle müslümanlara ulaşmak, esâretten kurtulmak veya kurtarmak nasıl mümkünse o çareye baş vurulur. Azamî derecede düşmanın, ellerindeki müslüman esirleri öldürmelerinden, veya müslümanın müslüman esiri öldürmesinden kaçınılır. Bir müslüman esir bir müslümanı bilerek öldürürse katiline diyet ve keffâret gerekir. Müslüman olduğunu bilmiyorsa yalnız keffâret gerekir.

Bâzı hukukçular uygun görmese de genel olarak düşmanın savaş atları, binek hayvanları öldürülür. Hanzala b. Râhib, Uhud harbinde Ebû Süfyân'ın atını öldürdü. Ebû Süfyân'a da öldürmek üzere koştu İbnu Şuub bu olayı görünce Hanzala'yı şu şiiri ile düelloya dâvet etti:

«Efendimi, dostumu, göz bebeğim ve canımı elbette ki güneşin ışığından koruduğum gibi kılıç darbesinden de korurum.»

Sonra Hanzala'ya kılıcını vurdu ve öldürdü. Bu esnada durumdan istifade eden Ebû Süfyan kaçıp kurtuldu. Ve o anda şu şiiri söylüyordu:

«Atım sabahtan akşama kadar onlarla köpekler gibi, kişneyerek harbediyordu.

Onları yaralamak suretiyle öldürüyor, üstün olana teslim olmalarını söylüyor, onların kılıç darbelerini kendimden uzaklaştırıyordum.

Atım öldürülünce beni kurtarmak için toy bir at aradım, İbnu Şuuba ne kadar minnet duysam azdır.»

Ebû Süfyan'ın bu şiiri İbnu Şuub'a ulaşınca cevâbî mahiyette, teşekkür etmeksizin şu şiiri söyledi:

«Ey Harbin oğlu, benim düşmanı uzaklaştırmam olmasaydı, cevap vermeye fırsat kalmaksızın seni o şahıs bu tepede telef ederdi.

Yüce yerde atın hîlesi olmasaydı, köpekler ve sırtlanlar onun üzerine büyük bir uluma ile varırlardı.»

Bir müslüman kendi atını öldürmek isterse: Anlatıldığına göre, Ca'fer b. Ebi Tâlib Mute Muharebesinde, harbin kızıştığı bir anda kırmızı atından inmiş ve öldürmüş, şehîd edilinceye kadar yaya harbetmiştir. Böylece müslümanlıkta atını ilk öldüren şahıs olmuştur. Fakat genel olarak hiçbir şahsın atını öldürmesi doğru karşılanmamıştır. Çünkü at düş-

manla harbe hazırlanması emredilen bir harp vasıtasıdır. Âyet-i Kerîme'de de:

«Siz de onlara, düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı... korkutasınız.» (K.K. 8:60) buyurulmuştur. Ca'fer etrafı düşmanla çevrildikten sonra atını düşmanın eline geçip onların kuvvet bulmaması için öldürmüştü. Sanki düşmanın atını öldürme gibi kendi atını öldürme mübah hâle gelmiştir. Yoksa din yönünden Ca'fer, dinin emrine bağlılıkta herkesten kuvvetli, hürmetlidir.

Ordu, düşmanla savaşırken, bir ara geri dönüp tekrar düşmanla karşılaşınca Peygamber (S.A.V.) müslümanları harbe teşvik ediyor, orduyu geri, uygun bir yere çekiyordu. Müslümanlar, «Aman firâr başladı, firâr, niçin kaçıyorsunuz?» diyorlardı. Peygamber (S.A.V.) de, «Bu firâr değil, fakat inşaallah bir harp oyunudur.» diye cevap verdiler. Bu bakımdan harp taktiği olarak geri çekilme doğru karşılanmıştır.

C — KOMUTANIN ORDUYU İDARESİ

Harp komutanlarına ait görevlerden üçüncüsü, komutanın orduyu sevk ve idaresidir. Bu konuda bilinmesi ve yapılması gereken 10 çeşit vazîfe vardır. Şöyle ki:

1 — Orduyu daima uyanık, hazır bir halde tutma, gâfilliğe, tembelliğe düşürmeme. Bu şekilde hareketle düşmana üstün gelinir. Orduyu kamufle imkânlarını aramakla, ordunun her türlü harekâtını gizli tutmak, şahıs mallarını emniyet altında tutacak bekçiler bulundurmakla mümkündür. Böylece sulh zamanı istirahat ederler, harp vaktinde bu siperler altında emin olurlar.

2 — Düşmanla savaşabilecek kritik bir arâzî kesimi aramak. Otlağı, suyu, siperleri, mevzileri, çevresi münâsib bir yer seçmek. Böyle bir yer; birliği, irtibatı, ikmâl işlerini sağlamada yardımcı olur.

3 — İhtiyaç zamanında askerin lüzum hissedeceği yiyecek, içecek, techizat ve diğer ihtiyaç maddelerini, harp vasıtalarını önceden yeteri derecede hazırlamak. Ordunun her türlü ihtiyacı vaktinde hazırlanır, savaş zamanı tam bir ikmâl sağlanırsa zafere ulaşılır, düşman mevzileri kolayca ele geçer.

4 — Düşman tarafın durumunu öğrenmek, istihbârâtı hiçbir zaman bırakmamak, düşmandan gelen haberleri değerlendirmek, düşmanın hîlesinden emin olarak gafleti ânında hücûma geçmek.

5 — Orduyu savaş ânında bir tertip ve düzene koymak, saflar arasının kopmasını, çözülmesini önlemek, tedbirler almak. Cephede daima orduyu denetlemek. Düşmanın ikmâl yollarını ele geçirmek, kendi ikmâl yollarını daima açık bulundurmak, muhafaza etmek.

6 — Moral bakımından askeri en yüksek seviyede tutmak, zafere ulaşma yönünden askeri üstün bir potansiyel sahibi yapmak. Zafere ulaş-

manın yollarını zihinlerine yerleştirmek. Düşmanı gözlerinde küçük düşürmek. Bu şekilde hareketle zafere ulaşma kolay olur. Allah Teâlâ da,

«Hani Allah onları uykuda sana az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi elbette başarısızlığa uğrardınız. (Çekinecektiniz) ve iş hakkında elbette çekişirdiniz.» (K.K. 8:43) buyurmuştur.

7 — Askerlere sabır telkîn etmek, belâlara göğüs germeyi tavsiye de bulunmak. Âhirete düşkünlerse Allah'ın sevâb vereceğini, Dünyaya düşkünlerse, dünyâ malına meyilleri fazla ise harb sonu ganîmetlere ulaşacaklarını telkinde bulunmak. Allah Teâlâ da,

«Kim dünya menfaatini dilerse kendisine ondan veririz. Kim de âhiret sevâbını dilerse ona da bundan veririz,» (K.K. 3:145) buyurmuştur. Âyet-i Kerîmede geçen **«Dünya menfaatı, sevabı»** harp ganîmetleri, **«âhiret sevabı»** ise Cennettir. Allah Teâlâ askerlerin iki grubunu da teşvik için iki mükâfaatı bir âyette zikretmiş, yan yana getirmiştir.

8 — Karışık hususlarda malûmât sahipleri, karargâhı ile istişârede bulunmak, durum muhâkemesi yapmak. Bu şekilde zilletten, yenilgiden, hatâdan kurtulur. Sonuç olarak da zafere ulaşması çok yakın olur. Allah Teâlâ da,

«İş hususunda onlarla müşâvere et. Bir kerre de azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan...» (K.K. 3:159) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîme ye mânâ vermeye çalışanlar, Allah'ın, Peygamberine (S.A.V.) müşâvere ile ilgili bu emrini, te'yid ve yardım anlamında dört şekilde mânâlandırmışlardır. Birincisi Hasanü'l-Basrînin görüşü ki; Allah harp hususunda tam bir fikrin ortaya çıkması, kesinleşmesi ve onunla amel etmesi için, Peygamberine (S.A.V.) müşâvereyi emretmiştir. Nitekim, **«Ancak müşâverede bulunan bir kavim işlerinde doğruya ulaşmıştır»** demiştir. İkincisi, Katâde'nin görüşüdür ki: Allah, müslümanlarla müşâvereyi emretmekle Resûlünün (S.A.V.) onlarla dostluğunun kuvvetlenmesini ve müslümanların nefislerini takdir içindir. Üçüncüsü Dahhâk'ın görüşüdür ki: Allah'ın müşâvereyi emretmesi, müşâverede fazîlet ve fayda olduğundan dolayıdır. Dördüncü fikir olan Süfyân'ın görüşüne göre de: Allah meşvereti, danışmayı emretmiş ki, Peygamberin (S.A.V.) ümmeti için sünnet olsun. Meşveretten ayrılmayıp kendilerini uzak tutmamaları içindir.

9 — Orduda disiplini sağlamak, haklardan, emirlerden, cezâlardan Allah ne emretmişse onunla hareket etmek. Haktan dönmemektir. Dîn için cihad eden bir kimsenin dînin hükümlerini evleviyetle bilmesi ve tatbik etmesi üzerine vâcibdir. Haris b. Nebhan, Eban b. Osman'dan, O da Resûlullahtan (S.A.V.) Peygamberin (S.A.V.) şöyle dediğini rivayet etti:

«Askerlerinizi fesattan uzaklaştırın. Şüphesiz ki bir ordu aslâ fitne çıkarmaz. Çıkarırsa Allah kalblerine fitne tohumları atar. Askerlerinizi yağmadan uzaklaştırın. Ordu asla yağma yapmamalı, yaparsa Allah onlara insanlardan bir sel felâketi gönderir. Orduyu zinadan sakın-

dırın, ordu mensubları asla zina etmemeli, ederse Allah da onlara köklerini kurutan acı bir ölüm verir.» buyurmuştur.

Ebû Derdâ da «Ey insanlar, harpten önce dâima iyi iş yapın, siz ancak amellerinizle savaşırsınız.» demiştir.

10 — Düşmana karşı sabırsızlığa, askerliğe, savaşmaya karşı samimiyetsizliğe yöneltici, gerekli önemi vermeye mâni ticâret, ziraat ve benzeri şeylerle askeri uğraşmadan menetmeli. Peygamberden (S.A.V.) şu hadis-i şerif rivâyet edilmiştir.

«Ben düşmana üstün, merhamet sahibi olarak gönderildim. Tâcir ve ziraatçi gönderilmedim. Dinine karşı hassas olanlar hariç, ümmetin en şerlisi tâcir ve ziraatçilerdir.» buyurmuştur. O, Allah'ın Peygamberlerinden savaş yapan bir peygamberdir (S.A.V.). Ve bir harbinde şöyle buyurmuştur:

«Benimle birlikte harb etmeyen bir kimse, inşaat yapıp da tamamlamıyan, evlenip de henüz zifafa girmeyen, mahsul ekip de neticesini alamayan bir adama benzer.»

D — SAVAŞÇILARIN KUMANDANLARINA KARŞI GÖREVLERİ

Ordu Komutanının dördüncü görevi, bir nevi asker üzerindeki hakları sayılır. Komutanla bulunan savaşçıların iki görevi şunlardır: a) Allah'a karşı vazîfeleri, b) Baştaki komutanlarına karşı vazifeleri.

a) Allah'ın askerler üzerinde olan ve askerlerin yapması gereken hakları 4'dür.

aa) Ordular karşılaştığında düşmanla sabırla çarpışmak, yenilgiye uğramamak için düşman tarafın miktarı ne olursa olsun savaşmak. İslâmın ilk zamanında her müslümanın 10 müşrikle savaşmasını Allah emretmişti.

«Ey Peygamber, mü'minleri harbe teşvik et. Eğer içinizden sabr ü sebata mâlik 20 kişi bulunursa 200 e galebe ederler. Eğer sizden 100 kişi olursa kâfirlerden 1000 kişiyi yener. Çünkü onlar anlamazlar güruhudur.» (K.K. 8:65) buyurulmuştur. Bilâhare İslâmiyet kuvvet bulunca bu hükmü Allah Teâlâ hafifletti, her müslümanın iki düşmanla savaşmalarını emr etti, ve,

«Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki sizde muhakkak bir zaaf vardır. O halde içinizden sabırlı 100 kişi olursa 200 yenerler, eğer sizden 1000 kişi varsa 2000'e galebe çalarlar, Allah'ın izniyle. Allah sabr ü sebat edenlerle beraberdir.» (K.K. 8:66) buyurdu.

İki durum dışında bir müslümanın iki misline yenilmesi haram olmuştur. Ya bir harp oyunu veya istirahat edip tekrar savaşa devam etmek için, yahut da arkadan gelen birliklerle birleşip tekrar hücûm etmek için geri dönmek. Âyet-i kerîmede de,

«Tekrar muharebe için bir tarafa çekilenin, yahut diğer bir fırkaya ulaşıp mevkî tutanın hâli müstesna olmak üzere, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse o, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır...» (K.K. 8:16) buyurulmuştur. Katılacak birlik yakın olsun, uzak olsun durum

farksızdır. Hz. Ömer Kadisiye muharebesinde, geri dönen, yenilen orduya «Ben her müslümanın destekçisiyim» demiştir. İki misliden fazla düşman olursa, sabretmeye, karşılarında durmaya da bir imkân olmazsa, bir harp oyunu olmadan, bir destekçi birliğe katılmadan da savaştan geri dönmek câizdir. İmam Şafiî'nin görüşü budur. Şafiî mezhebi âlimleri «İki misli düşmana karşı çıkılamadığında geri dönüp kaçmalı mı, yoksa savaşıp ölmeli mi?» konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir gruba göre geri dönüp kaçmak, âyet-i kerîmenin hükmü icâbı doğru olmaz. Bir gruba göre de harp oyunu ümidi, niyyeti veya bir topluluğun kendilerine katılma ümit ve arzusu ile geri dönmekte beis yoktur. Öldürülmektense böyle hareket edilir. Zira sabretmekten âciz olsalar da, bu niyyet ve arzudan âciz değillerdir. Ebû Hanîfe'ye göre de: böyle bir açıklamaya lüzum yoktur. Sabredemez, âciz kalır, öldürülmekten korkulursa geri dönülüp çekilinebilir, der.

bb) Askerler, komutanın girişmiş olduğu savaşın Allah'ın dînine yardım, ona zıd olan dinlerin iptâli için yapıldığını bilmelidir.

«O, Resûlünü hidâyetle, hak dîn ile (sırf) o dîni her dine üstün kılmak için gönderendir. İsterse müşrikler hoş görmesin.» (K.K. 9:33) buyurulmuştur. İşte bu inanç Allah'ın emirlerine uymayı, dînine yardımı, düşmana karşı zafere ulaşmayı, karşılaşılan güçlüklerin kolayca aşılmasını emreder. Böylece çok sebatlı, son derece kuvvetli olunur. Harb de ganimetlerden yararlanma harbi olmaz. Eğer bu niyyet varsa savaşanlar mücâhitler değil, müktesibler olurlar (maddî menfaat için savaşmış olurlar). Resûlullah (S.A.V.) Bedir esirlerini topladı. Bunlar 44 kişi kadar erkektiler. Kendileri gibi esirler de Kureyş'in ileri gelenlerindendi. Haklarında ashab ile istişârede bulundu. Hz. Ömer dedi ki:

«Ya Resûlallah, Allah'ın düşmanlarını, küfrün önderlerini, sapıkların reislerini öldür. Şüphesiz ki onlar seni yalanladılar, ülkelerinden çıkardılar.» Ebû Bekir (R.A.) de:

«Onlar senin kabilenden, aile soyundandır. Onlardan vaz geç. Allah senin yüzünden onları Cehenneminden korusun.» dedi.

Resûlullah (S.A.V.) bir gece ortalık kararmadan Medine'ye yürüyerek geldiğinde, müslümanların bazıları Hz. Ömer'in, bazıları da Hz. Ebû Bekir'in dediğini diyorlardı. Sonra Resûlullah (S.A.V.) ashabının yanına gitti. Ve dediler ki:

«Bu iki şahıs hakkında sizlerin görüşü nedir? Onların durumu daha önce sanki iki öz kardeş durumu gibiydi. Nuh Peygamber dedi ki: «Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma.» (K.K. 71:26). **Ve Hz. Musa da: «Ey Rabbimiz, Sen onların mallarını yok et, kalblerini şiddetle sık ki...»** (K.K. 10:88), **Hz. İsa da: «Eğer kendilerine azab edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları yarlığarsan mutlak gâalib ve yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da hakikat sensin sen.»** (K.K. 5:118), **Hz. İbrahim de: «Bundan sonra kim bana**

uyarsa işte o bendendir. Kim de bana karşı gelirse hakikat sen çok affedici ve çok rahîmsin» (K.K. 14:36) diye duâda bulunmuşlardır. Şüphesiz Allah, insanların bazılarının kalblerini taştan katı yaratmıştır. Bazılarının kalbini de sütten daha mülâyim, yumuşak yaratmıştır. Sizlerden her kim fakirse ve kurtulmak istiyorsa ancak fidye ile kurtulur. Yoksa boynu uçurulur.» buyurdular. Resûlullah (S.A.V.) her bir esirle 4000 dirheme fidyeleştiler. Esirler arasında Ebu'l-Yüsr'ün esir aldığı Abbas b. Abdi'l-Muttalib de vardı. Abbas iri yarı, Ebu'l-Yüsr de ufacık, derli toplu bir zât idi. Resûlullah Ebu'l-Yüsr'e dedi ki:

— «Ey Ebu'l-Yüsr, Abbas'ı nasıl esir aldın?» Cevaben:

— «Ey Allah'ın Resûlü, hiç görmediğim bir adam, onu esir alırken bana öyle yardım etti ki, şekli de şöyle idi» dedi. Peygamber (S.A.V.) de,

— «Şüphesiz ki sana çok güzel bir melek yardım etmiş», Abbas'a da dediler ki,

— «Şahsına, kardeşinin oğlu Akîyl b. Ebi Talib'e, Nevfel b. el-Haris'e, arkadaşın Utbe b. Amr'e fidye ver.» Abbas da cevaben,

— «Ya Resûlallah, ben müslüman olduydum. Fakat kabilen beni zorluyordu.» Peygamber (S.A.V.) de:

— «Müslüman olduğunu öğrendim. Bu gerçekse Allah da seni mükâfatlandırır. (Amma fidye vermekten kurtulamazsın).

Abbas şahsı için 100 Ukiye (12,8 kg.) gümüş ve diğer akrabalarının her biri için 40 Ukiye (5,120 kg.) gümüş fidye vermiştir. Abbas hakkında şu âyet nazil oldu:

«Ey Peygamber, ellerindeki esirlere de ki: Eğer Allah'ın ezelî ilmine göre yüreklerinizde bir hayır varsa o, size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi affeder. Allah çok affedici ve rahîmdir.» (K.K. 8:70).

Resûlullah (S.A.V.) Bedir esirlerinden aldıklarını Medîne'nin fakir muhacirlerinin ihtiyaçlarına tahsis etmişti. Allah Teâlâ, Peygamberinin (S.A.V.) bu hareket tarzını tenkid etmiştir.

«Hiçbir Peygamber'in yeryüzünde ağır basıp (katledip) zaferler kazanıncaya kadar esirler alması olmamıştır. Siz geçici dünyâ malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah Teâlâ âhireti, âhiret sevabını kazanmanızı ister. Allah azîzdir. Dostlarını düşmanları üzerine gâalib kılandır. Hakîmdir, sizler hakkında istediği şeyi hikmetiyle bilendir.» (K.K. 8:67) ve «Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı aldığınız fidye de size herhalde büyük bir azâb dokundururdu.» (K.K. 8:68) âyetleri nâzil olmuştur. Bu âyet-i kerîme üç türlü mânâlandırılmıştır. Birincisi: Mücâhidin görüşüne göre: Bedir ehli hakkında onlara azâb olunmaması hususunda Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, Bedir esirlerinden aldığınız fidyeden ötürü size büyük bir azâb vardı, demektir. İkinci görüş İbnu Abbas'ındır: Ganîmetler konusunda onların helallığı hakkında âyetler gelmemiş olsaydı, Bedir esirlerinden ganîmetleri acele almanız sonucu size büyük

bir azâb dokunurdu. Üçüncüsü İbn'i İshak'ın görüşüdür ki: Kişiyi cehâleti sonucu işlediği ameliyle muâheze etmiyeceği hususunda Allah'ın âyeti inmeseydi, almış olduğunuz fidyelerle büyük bir azâb size gelirdi, demektir. Resûlullah (S.A.V.) bu âyet-i kerîmenin inmesinden sonra:

— **«Ey Ömer, bu âyetin gereğiyle Allah bize azâb etseydi senden başka kurtulanımız olmazdı.»** buyurdular.

cc) Emânetlere riâyet edip elde ettikleri ganîmetleri getirip teslîm etmek. Mücâhitlerin hiçbiri, ganîmetler harbe iştirak edenler arasında taksim edilmeden hâinliğe teşebbüs etmezler. Düşmandan temin edilen her ganîmet malında bütün savaşçıların hakkı vardır. Allah Teâlâ da:

«Bir Peygamber için emânete, ganimet malına hâinlik etmek olur şey değildir. Kim böyle eder ganimetten bir şey gizlerse, kıyâmet günü hâinlik ettiği o şeyin günahını yüklenerek gelir.» (K.K. 3:161) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeye üç türlü mânâ verilir. İbnu Abbas'a göre: Bir harp ganîmetini Peygamber'in gizleyerek, ashabına hâinlikte bulunması gibi bir iş olamaz. Hasan ve Katâde'ye göre: Harp ganîmetlerinden bir kısmını hâinlikle Peygamberin, ashabından gizlemesi, ashabının da böyle hıyânette bulunmaları olur şey değildir. İbnu İshak'a göre: Peygamber'in (S.A.V.), Allah'ın kendisine verdiği, gönderdiği ve ümmetini korkutucu veya teşvik edici emirleri ümmetinden gizlemesi olmaz.

dd) Allah'ın haklarından olan dördüncüsü de askerlerin müşriklerden yakın akrabalarına karşı meyletmemeleri, sevgi beslememeleridir. Çünkü Allah'ın hakkı en lüzumlu, Allah'ın dînine yardım da en önemli bir iştir. Allah Teâlâ da:

«Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dostlar edinmeyin, sevgi göstermeyin. Çünkü onlar size gelen hakka (Kur'ân'a) küfretmişlerdir.» (K.K. 60:1) âyet-i kerîmesini göndermiştir. Bu âyet Hatib b. Ebi Belta hakkında inmiştir. Şöyle ki: Peygamber (S.A.V.), Mekkeliler üzerine harbe hazırlanırlarken Hatîb durumu bir mektup yazarak Mekke'lilere bildirmek teşebbüsünde bulundu. Mekke'lilere yazdığı mektubu Abdu'l-Muttalib oğullarının kölesi Sara ile yolladı. Allah, durumu Resûlüne (S.A.V.) bildirdi. Derhal Ali ve Zübeyr'i Sara'nın peşine gönderdi. Mektubu başında, saçlarının arasından çıkardılar. Hatîb'i çağırdılar. «Yaptığın işin sorumluluğunu biliyor musun?».

Hatîb: — Ey Allah'ın Resûlü, ben Allah'a, âhiret gününe, Resûlüne inanırım. Küfür de etmedim, din de değiştirmedim. Fakat burada benim kimsem yok, âile fertlerimin hepsi Mekke'de. Durumu, kurtulmaları için onlara bildirdim.

Bunun üzerine Resûlullah (S.A.V.) onu afvetti.

b) Komutanın askerler üzerindeki haklarına, uyma hususunda savaşçıların yapması gerekli şeyler ise dörttür.

a) Komutana, uyma, itâat, idaresi altına girme. Çünkü komutanın onlar üzerinde idareciliği tâyinle olmuştur. İtâat de idareciliğinin bir sonucudur. Âyet-i kerîmede.

«Ey îman edenler, Allah'a itâat edin, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.» (K.K. 4:59) buyurulmuştur. Âyet-i kerîmedeki emir sahipleri teriminde iki mânâ veriş vardır. İbnu Abbas'a göre: Bunlar komutanlar, ümerâdır. Câbir b. Abdillah, Hasan ve Atâ'ya göre: Âlimlerdir.

Ebû Salih, Ebû Hureyre'den, O da Resûlullah (S.A.V.) dan şu hususu rivâyet etmiştir:

«Kim bana itaat ederse, hakikat Allah'a itaat etmiştir. Kim komutanlarına itaat etmişse bana itaat etmiştir. Kim bana karşı gelmişse hakikat Allah'a karşı gelmiştir, kim komutanına karşı gelmişse bana karşı gelmiştir.»

bb) Askerler işlerinin hâllini komutanlarına havâle etmelidirler. İdarelerinde onu vekil bırakmalılar. Böylece görüş ve fikir ayrılıkları olmaz, araları açılmaz, dirlikleri bozulmaz. Allah Teâlâ da bu hususta,

«Onlara emînlik ve korku haberi geldiği zaman onu yayıverirler. Halbuki bunu Peygamber'e ve onlardan emir sahiplerine döndürmüş olsalardı o haberi arayıp yayanlar bunu elbet onlardan öğrenirlerdi.» (K.K. 4:183) buyurmuştur.

İşlerin emir sahiplerine havâlesi ilminin temini, ihtilâfın önlenmesi için olmuştur. Doğru bir fikir, komutanın dikkat nazarından kaçmışsa açıklanır ve müşâvere edilir. Bu sebeple doğruya ulaşmak için müşâvere de bulunma tavsiye edilmiştir.

cc) Komutanın emirlerini derhal yerine getirmek, yasakladığı, sakındırdığı şeylere de teşebbüs etmemek. Çünkü uyma ve sakınma itâatın bir gereğidir. Şâyet komutanın emrettiğini yapmazlar, yasaklarından sakınmazlarsa, komutan muhalefet etmeleri sebebiyle durumlarına göre haddi aşmadan cezalandırır. Âyet-i Kerîme'de de:

«Sen Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer katı yürekli olsaydın, onlar etrafından herhalde dağılıp gitmişlerdi bile.» (K.K. 3:159).

Said b. el-Müseyyeb şöyle rivâyet etmiştir. «Resûlullah (S.A.V.) buyurmuştur ki, «Yolunuzun hayırlısı kolay olanıdır.»

dd) Komutanla askerleri, komutanın ganîmetler taksim etmesinde ihtilâfa düşmemek, komutanlarının ganîmetleri aralarında adâletle taksimine memnun olmalıdırlar. Ganîmetlerin taksiminde şerefli ile müşerref olanı, kuvvetli ile zayıfı Allah (C.C.) bir tutmuştur. Amr b. Şuayb babasından, o da Ceddinden şunu nakletmiştir:

«İnsanlar Huneyn muharebesinde Peygamber'e (S.A.V.) uydular. Resûlullah'ı (S.A.V.) bir ağacın yanına getirdiler ve bize harp ganîmetlerimizi taksim et dediler. Elbiselerini üzerlerinden çıkararak yere serdiler. Ve Ey insanlar, bilesiniz ki şu elbisem ganîmettir, hemen size vermek isterim. Ve yine bilesiniz ki Tihame mevkii ağaçları kadar harp ga-

nîmeti olsa hemen size taksim ederim. Siz de beni cimri, korkak ve yalancı bulamazsınız. Sonra devesinin sırtındaki yükü aldı ve kaldırdı. Ey insanlar, Allah'a yemin ederim ki benim şahsıma ait bir mal yok. Ancak şu deve yükünün beşte biri vardır. Esâsen beşte bir ganîmetin dışındakiler size verilir. Harp ganîmetinden yanımızda iğneden ipliğe ne varsa getiriniz. Zira ganîmet malını ehlinden gizlemek, gizleyene kıyamette meşakkat verir, ayıp ve fenadır. Ensârdan birisi bir yığın koyun yünü ile Peygamber'e (S.A.V.) geldi ve «Ey Allah'ın Resûlü, soğuk havalarda kendimi ve devemi korumak için keçe yapmak üzere bu yün tomarlarını aldım.»

Resûlullah buyurdular ki: «Şâyet bana düşecek hisse o yünde ise sana bağışlarım. Ancak hissen kadarsa o zaman bana hiç lâzım olmaz» dedi. Eli ile çıkarıp Peygamber'e (S.A.V.) yünleri verdi.

E — KUMANDANIN HARP SONU GÖREVLERİ

Komutanın beşinci görevi, harp ne kadar uzarsa uzasın, düşmanla harbe sabretmesidir. Harpten kaçmak yasaktır. Allah da âyet-i kerîmesinde:

«Ey îman edenler, sabredin, sabır yarışı edin, onlara galebe çalın. Sınırlarda nöbet bekleyin, yurdunuzu çiğnetmeyin, bu sâyede felâh bulacağınızı umabilirsiniz.» (K.K. 3:200) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmede üç türlü mânâ veriş vardır. Hasan'ın dediğine göre: Allah'a itâate sabredin, Allah'ın düşmanlarıyla sabır yarışı yapın, Allah yolunda nöbetleşin, kenetlenin. Muhammed b. Ka'b'a göre: Dininizde sabırlı olun, size va'd olunan şeye ulaşmada sabır yarışı yapın. Benim ve sizin düşmanlarınıza karşı nöbetleşin, birleşin. Zeyd b. Eslem'e göre: Harbe sabredin, düşmanla sabır yarışı yapın, nöbet mahallerinde, sınırlarda nöbetleşin, savaşta sabırlı olma, harp hukûkundan olunca komutanın dört güzel sıfattan biri ile zafere ulaşması için lüzumludur.

a) Düşmanın müslüman olması, böylece bizim iyiliğimize olan onların da iyiliğine, bizim kötülüğümüze olan onların da kötülüğünedir. Düşman müslüman olursa mal ve mülkleriyle beraber bırakılırlar. Resûlullah (S.A.V.) da:

«İnsanlarla, lâ ilâhe illallah deyinceye kadar harbetmem emredildi. Eğer bu sözleri söylerlerse bizim tarafımızdan canları, malları emniyettedir. Demezlerse savaşı hak etmişlerdir.» buyurmuşlardır.

Müslüman olunca, ülkeleri dâr-ı İslâm olur. Ve İslâmî hükümler tatbik edilir. Tam savaş anında az veya çok bir grup müslüman olur, İslâm orduları da galebe çalarlarsa onların Dâr-ı Harpteki mal ve mülklerini müslüman olmaları sebebiyle alırlar. Müslüman olanın malı ganîmet olarak alınmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Gayr-ı menkul arâzî ve evleri ganîmet olarak alınır, menkulleri alınmaz. Bu görüş sünnete muhalif düşmektedir.

Beni Kureyza kuşatmasında Yahudi Şu'be'nin oğulları Sa'lebe ve Esid müslüman oldular. Müslüman olmalarıyla malları kendilerinde kaldı. Müslüman olanların küçük çocukları ve ana rahminde olanlar da müs-

lüman olmuş kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Kâfir, İslâm ülkesinde müslüman olursa küçük çocukları müslüman olmuş olmaz. Düşman ülkesinde müslüman olmuşsa küçük çocukları da müslüman olmuş sayılır. Fakat karısı ve ana rahmindeki çocuk müslüman sayılmaz, ganîmet sayılır. Bir müslümanın düşman ülkesinde (Dâr-ı Harpte) bazı menkul ve gayrı menkulü olsa müslümanlar orayı fethetmeye geldiklerinde satın aldığı mallara tam mâlik de olmamış olsa, fetholunup alındığında o malları satın alan satın aldığı malları almaya daha üstün hak sahibidir. Ebû Hanîfe'ye göre: Arâzîden satın aldığı ganîmet sayılır, menkuller kendine verilir.

b) Allah, komutan ve ordusunu zafere ulaştırınca, müşrik olanları, çocuklarını esir alırlar, mallarını ganîmet olarak elde ederler. Esir olmayanları da öldürülür. Esirleri de dört şeyden hangisi uygunsa o şekilde kullanır, muâmele yapar.

1 — Şirklerine devam ederlerse boyunlarından öldürülür.

2 — Köle kabul edilir. Köle hükümlerine tâbi olur, satılır veya âzâd edilir.

3 — Ya fidye alınır, yahut başka esirlerle mübâdele edilir.

4 — Emin olarak bırakılır, afvedilirler.

Allah Teâlâ âyet-i kerîmesinde:

«Onun için o küfredenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun» (K.K. 47:4) buyurmuştur. Bu âyette iki ihtimal vardır. Birincisi kâfirlere üstün gelindiğinde, esir ettikten sonra boyunlarını uçurmak, ikincisi savaşta silâhla öldürmek, hemen boyunlarını uçurmak. Sonra yine âyet-i kerîmede:

«Nihâyet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman artık bağı sıkı tutun.» (K.K. 47:4) buyurulmuştur. Yani boyun eğdirerek, vurarak, esir alarak sıkı tutun demektir.

«Bundan sonra ise ya iyilik yapın, yahut fidye alın.» (K.K. 47:4) âyetteki «iyilik edin» emrinde iki söz mevcuttur. Birincisi, afvetmek, bırakmak, salıvermek mânâsınadır. Peygamberin (S.A.V.) Semâme b. Esal'i esir aldıktan sonra afvetmesi gibi. İkincisi, kölelikten sonra âzâd etmektir. Mukâtilin görüşü budur. «Fidye alın» âyeti hükmünde de iki söz vardır. 1 — Ya alınabilen bir malla fidyeleşmek veya esir mübâdelesi yapmak. Peygamber (S.A.V.) Bedir esirlerinden bazılarını mal karşılığı bırakmış, bazılarını da bir esire karşı iki müslüman esirle mübâdele yapmıştır. 2 — Yahut Mukâtil'e göre: Esiri satmak demektir. **«Yeter ki harp erbabı ağırlıklarını bıraksın»** (K.K. 47:4) âyet hükmünde de iki mânâ veriş vardır. 1 — Küfrünü, günâhını müslüman olmak suretiyle bırakmak. 2 — Harp ağırlıklarını, silâhlarını bırakmak. Bu bırakılan silâhtan kasıd da, ya müslümanların zaferle silâhı bırakması, yahut yenilmek suretiyle müşriklerin silâhını bırakması. Zikredilen bu dört hükmün geniş açıklaması Ganîmet bahsinde yapılacaktır.

c) Sulh, anlaşma, emniyet sağlamadır. Komutanın askerlerle sulh anlaşması yapması iki şekilde câizdir. aa) Vakitlerini komutanın emrine harcamak, bir güçlük çıkarmamak, atları ve binek hayvanlarını ganîmet alanlara taksim etmektir. Bu tür hareket askerin komutana karşı îtimadını sağlar, ayrıca müteâkip harplere teşvik edici olur. bb) Her günlerini devamlı komutanın emrine harcamak, tahsis etmek bir güçlük çıkarır. Ama ganîmeti taksimle güçlük kaldırılmış olur. Gelecek yılların harp ganîmeti de askerlere dağıtılır. Yalnız bir harpte elde edilen malı harcamak, müteâkip harplerden vazgeçmek uygun değildir.

Düşmanlardan islâm ülkesine girince, yapılan sulh anlaşması canı ve malı için bir emniyettir. Düşmanlar anlaşmada belirtilen malı vermezlerse sulh anlaşması bozulmuştur, yeniden savaşmak gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre: Cizye ve sulh anlaşmasındaki malları vermeme anlaşmaya noksanlık vermez, bozulmuş olduğu neticesine ulaşılmaz. Çünkü cizye ve anlaşmada belirtilen malların verilmesi müslümanlar için bir haktır. Bunları talep etme akde muhalif olmaz. Tıpkı borç gibi. Düşmanın hediye vermesi muâhede sayılmaz, gerekirse harp yapılır. Çünkü muâhede akid ile olur.

d) Dördüncü ve son meziyyet, sabrın ve iyi muâmelenin kazandırdığı husus: Düşman emân ve sulh isterse, o anda zafer ihtimâli de yoksa, mal alma imkânı da olmasa, belirli bir süre için komutan onlarla bu istek üzerine anlaşma yapabilir. Peygamber (S.A.V.) de Hudeybiye'de Kureyşlilerle 10 yıllığına sulh anlaşması (*) imzâ etmiştir. Bu tatbikata göre sulh anlaşmasında ancak 10 yıllığına bir anlaşma yapılır. 10 yıldan fazla bir süre ile sulh anlaşması yapılmışsa 10 yıldan sonraki müddet bâtıldır. Anlaşmanın 10 yıla kadar olan kısmı muteberdir. Anlaşma süresi içinde düşmanla, anlaşmalılarla her türlü emniyet kurallarına riâyet edilir, hakları gözetilir. Askerler de onlarla savaşmaz. Düşman yapılan sulh anlaşmasını süresinden önce bozarsa onlarla harbedilir. Kureyşliler de Hudeybiye anlaşmasını bozdular. Peygamber (S.A.V.) de Mekke'nin fethi günü onların üzerine yürüdü. İmam Şafi'ye göre Resûlullah (S.A.V.) anlaşma ile, Ebû Hanîfe'ye göre kuvvet zoru ile Mekke'ye girmiştir.

Düşman sulh anlaşmasını bozarsa elde bulunan rehineleri öldürmek doğru olmaz. Rumlar Hz. Muâviye zamanında anlaşmayı bozdular, fakat müslümanlar Rumlara ait eldeki rehineleri öldürmediler. «Onların sulhu bozmasına rağmen bizler sulha uyuyoruz» dediler. Peygamber (S.A.V.) de:

«Sana bir şey emanet edene, bıraktığı emaneti geri ver. Kötülük edene kötülük etme.» buyurmuştur. Her ne kadar rehineleri öldürmek doğru değilse de savaşa girilmedikçe serbest bırakılmazlar. Savaşa başlanmışsa rehineler serbest bırakılır. Erkekler, kendilerine emniyette oldukları bildirilir. Kadın ve çocuklar rehine ise kendi kabîlelerine iletilir. Çünkü onlardan ayrılmaz birer parçadırlar. Sulh anlaşması yapılırken rehine ola-

(*) Bu fasılda geçen sulh anlaşması tâbirleri mütâreke mânâsınadır.

rak bırakılanlardan müslüman olan erkeklerin geri verilmesi şart olarak ileri sürülebilir. Sulh anlaşması yapılanlardan geri verilen bu müslümanlara emniyet sağlanacağı da şart koşulur. Ondan sonra iade edilirler. Kadın rehinelerden müslüman olanların geri verilmesi şart koşulamaz. Çünkü onların müşriklerle olan nikâhı veya müşriklerle nikâhlanması haram duruma girmiştir. İâde edilmeleri şart koşulsa da kocalarına verilemez. Kocaları mehirlerini geri vermek zorundadırlar. Zarurî durumlar sulh anlaşmasına imkân vermezse anlaşma teklifi kabul edilmez. 4 aylık bir mehil verilir. Bu süreden daha aşağı veya daha yukarı bir süre mehil olarak verilemez. Âyet-i kerîmede de:

«Ey müşrikler, haydi yer yüzünde dört ay daha güvenlikle dolaşın...» (K.K. 9:2) buyurulmuştur.

Özel anlaşmalara hür ve köle, kadın ve erkek herkesin uyması mecburidir. Hadîs-i şerîfte de:

«Müslümanların kadınları diğer müslümanlarca korunmuştur. Onların kan ve canları da en azından bir köle gibi korunmak, bu hususa riâyet etmek gerekir.» buyurulmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre: Köleye savaş yapmaya izin verilirse özel anlaşmalarda bu konuya da riâyet edilir, hak tanınır. Yoksa onlar hakkında husûsi bir anlaşma yapılmaz (*).

F — KUMANDANIN DÜŞMANI KUŞATMASI

Komutan düşmana yaklaştığında kalelerine mancınıklarla taarruzda bulunabilir. Peygamber (S.A.V.) de Tâiflilere mancınıklarla taşlar atan savaşçılar göndermiştir. Evlerini üzerlerine yıkmak, geceleyin taarruzda bulunmak, evlerini yakmak câizdir. Şâyet hurmalık ve ağaçlıkları varsa ve savaş için bunlardan her türlü fâideyi sağlıyorlarsa imhâ edilir. Böyle bir fâideyi sağlıyamıyorlarsa yakılmaz, imhâ edilmez. Peygamber (S.A.V.) Tâiflilerin üzüm bağlarını kestirmiş, onlar bunun sonucu müslüman olmuştur. Beni Nadır harbinde de ağaçların arasında bulunan ve meyve veren ağaçları, sarı ve verimli hurma ağaçlarının kesilmesini Resûlullah emr etmiştir. Hurmaların kesilmesine o yerde oturanlar üzülmüştür. Bu olay karşısında Yahudi Semmak şu şiiri söyledi:

«Bizler Hz. Mûsa'nın getirdiği ilâhî kitaba varis değil miyiz? Hem de ondan ayrılmadık,

Sizlerse Tihame ve Ahnef taraflarındaki koyunların otlağının, koruluğunun koruyucularısınız.

Size yardım için zaman da bütün gücü ile çalışmakta, ağaçlıklarımızı yok etmede yardımcı olmaktadır.

Ey karşımda dinleyen sizler, zulümden, koruluklarımızı ellerinizde tutmaktan ve onları kesmekten vaz geçin.

Geceler ve zamanın geçişi sizin âdil ve insaflı olmanızdan daha iyidir.

O zaman mefhumu, sizin Nadır hurmalarını kesmenizi, temizlemeni-

(*) Özel anlaşma: Bir veya birkaç kişiye verilen Husûsi Emân mânâsınadır.

zi hiç de iyi karşılamaz.» Bu şiire karşı müslüman şâir Hassan b. Sâbit de şöyle cevap vermiştir:

«Evet sizler kitap gönderilenlersiniz. Fakat sizler o kitabı tahrif ettiniz, kaybettiniz, helâk ettiniz.

Resûl gelip tasdikini istediği halde sizler Kur'ânı inkâr ettiniz.

Benî Lüey koruluğunu yaygın bir ateşle helâk eden sizler değil misiniz?»

Nadır oğullarına Resûlullah (S.A.V.) böyle bir muamele yapınca müslümanlar, Peygambere (S.A.V.) «Ağaçları kesmemizden bir mükâfaat, kesmememizden de bir günâh var mıdır?» diye sormuşlardır. Allah Teâlâ da:

«Herhangi bir hurma ağacını kestiniz, yahut kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah'ın izniyledir. Bu izin de fâsıkları rüsvay edeceği için verilmiştir.» (K.K. 59:5) buyurmuştur. Ayet-i kerîmede geçen «Liyne: Hurma ağacı» kelimesine dört mâna verilmiştir. Mukâtil'e göre: Hangi cinsten olursa olsun hurma ağacı demektir. Süfyân'a göre: En iyi cins hurma demektir. Üçüncü mânaya göre: Küçük boylu hurmalar. Çünkü en yumuşak olan hurmalar bunlardır. Dördüncü anlama göre: Hayat ve geçim için lüzumlu bütün ağaçlar, demektir.

Düşman üzerine sular göndermemek, akar sularını kesmek câizdir. İçlerinde her ne kadar kadın ve çocuk da olsa böyle yapılır. Bu şekil bir hareket düşmanın zayıflamasına, sulh yapmaya veya kuvvetle zafere ulaşmaya bir vesîledir. Böyle bir durumda susuz biri su isteğinde bulunursa komutan muhayyerdir. İsterse verir isterse vermez. Tıpkı düşman esirlerini öldürüp öldürmemekte serbest olduğu gibi. Gözden uzak bir yerde bir düşman öldürülürse kefenlenmesi gerekmez, gömülüverir. Peygamber (S.A.V.) de Bedir harbinde öldürülenlerin kuyuya atılmasını emretmiştir. Ölü veya diri yakılması doğru değildir. Peygamber (S.A.V.) de bu hususta,

«Allah'ın kullarına Allah'ın azâbı ile azâb etmeyiniz» buyurmuştur. Fakat Hz. Ebû Bekir Hilâfeti zamanında dinden çıkan bir toplumu yakmıştır. Belki o zaman bu hadîs-i şerif ona ulaşmamıştır.

Şâyet müslümanlar şehîd olursa, üzerlerindeki elbiselerle, yıkanmadan, cenâze namazları kılınmadan bir mezara defnedilir. Resûlullah (S.A.V.) Uhud şehidleri hakkında:

«Onları kanları, yaraları ile gömün. Şüphesiz onlar kıyâmet gününde damarlarından kanlar akarak dirilecekler ki rengi kan rengi, kokusu misk kokusu gibidir.» buyurmuştur. Sahabe de şehitlere hürmeten böyle yapmışlardır. Allah (C.C.) da âyet-i kerîmesinde:

«Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilâkis onlar Rableri katında diridirler. Lütfu inâyetinden kendilerine verdiği ile hepsi de şâd olarak rızıklanırlar.» (K.K. 3:169) buyurmuştur. Bu âyete iki türlü mâna verilir. Bir mânaya göre: Onlar ba'sten sonra Cennette diridirler.

Yoksa dünyâ hayatında değil. İkinci mânâya göre: Çoğunluk tefsircilerin belirttiği mânâdır ki, şehîdler öldükten sonra da diridirler. Âyetin zâhiri böyledir. Fakat hakîkaten yaşıyanlardan farklı bir yaşayışla diridirler.

Ordular harp ülkelerinde yemek yemelerinden, hayvanlarının karınlarını doyurmalarından alıkonulamaz. Hesap da sorulmaz. Elbise hususunda ve binilecek hayvanların otlatılmasında hesapsız hareket edemez. Ancak ihtiyaçlarını giderecek kadar giyerler, binerler. Geri kalanı harp ganîmeti olarak iâde ederler. Tükettiği şeyler hariç üzerine giydiği elbiseler, üzerine bindiği hayvan hissesinden mahsub edilir. Ancak harp esirleri dağılıp kendisine de bir câriye düşmüşse onunla cinsî münasebette bulunabilir. Taksimden önce cinsî münâsebette bulunmuşsa ta'zir cezası verilir. Had tatbik edilemez. Zîra ganîmette onun da sehmi vardır. Mihri mislini verir. Ganîmetlere o câriye de katılır. Câriye hâmile kalmışsa çocuk babaya aittir. Anne de çocuğun annesidir. Câriye o şahsa verilir. Esir olmayanla cinsî münasebette bulunmuşsa hadd-i zina uygulanır. Çünkü zina sayılır, çocuk da erkeğe ait olmaz.

Ordu komutanlığı bir harp için ise bir başka harbe o komutanın komuta etmesi gerekmez. Şâyet komutanlık genelse her zaman bir harpten diğerine gidebilir. Engeller kalkıp askerin her türlü ikmâli sağlanınca bir diğer harbe gider. Bu arada emrine yeni askerler de verilmişse onların da emir ve komutasını eline alır. Ama başka birliklere komuta edemez. Sadece emrine giren birliklerin işini görür, sevk ve idâre eder. Özel bir komutansa, o hususiaki özel hükümlere tâbidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Dâhili Huzuru Temin, İç İsyanlara Kumandanlar Tâyini

A — İÇ İSYANLARIN ÇEŞİTLERİ, DİNDEN ÇIKANLARLA SAVAŞ

Müşriklerle yapılan savaşların hâricindeki savaşlar 3 gruba ayrılır.

a) Dinden çıkanlarla savaş,

b) Kanuna karşı gelen, taşkınlık çıkaranlarla savaş,

c) İç isyânda bulunan, savaşa teşebbüs edenlerle savaş.

a) DİNDEN ÇIKANLARLA SAVAŞ: İster müslüman doğup büyüsün, ister kâfir iken müslüman olsun İslâm dininde olup da sonradan bu dinden çıkanlarla savaştır. Yeni seçilen din semâvî olsun, gayr-ı semâvî olsun hiçbir farkı yoktur. Hakikat olan, dini kabul, bütün hükümlerine uymayı gerektirir. Çıkan için de o dinin bu konudaki hükümleri aynen uygulanır. Peygamber (S.A.V.) de: «**Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz.**» buyurmuştur. Hak dîn olan İslâmiyetten çıkıp da başka dinlere girenlerin, öldürülmesi gerekenin hâli iki durumdan birine girer.

aa) Müslümanlardan ayırt edici bir ülkeye gidemeden tek veya toplu dinden çıkanlar. Müslüman devletin idaresi altında böyle bir durumda öldürülmezler. Önce dinden çıkış sebepleri aranır. Şüphe ettikleri hususlar varsa açıklanır, deliller getirilir, hakikat olan ne ise anlatılır. Bâtıl yoldan hak yola girmeleri istenir, teklif edilir. Bu hususta İmam Mâlik der ki: Kitâbî dinlerin haricinde bir dine girenlerin tevbe etmesi istenmez. Ancak kendi kendine hemen dönüverirse kabûl edilir. Kitâbî dinlere girenlerin tevbe etmesi istenir, tevbeleri kabûl edilir.

Dinden çıkanlar, çıkmadan önce namazın, orucun, farz olduklarını bildiklerinden, dinden çıktıklarında geçirdikleri namazı, orucu kaza ederler. Ebû Hanîfe'ye göre kaza etmeleri gerekmez. Tıpkı kâfirken müslüman olma gibidir. Müslüman iken haccetmiş, sonra dinden çıkmış, sonra yine tevbe edip müslümanlığa dönmüşse haccı bâtıl olmaz, kazası gerekmez. Ebû Hanîfe'ye göre yeniden haccetmesi gerekir. Her türlü telkine rağmen dinden çıkmada ısrar eden, tevbe etmeyen kadın olsun erkek olsun öldürülür. Ebû Hanîfe'ye göre dinden çıkan kadın öldürülmez. Halbuki Peygamber (S.A.V.) dinden çıkan kadın da olsa öldürmüştür.

Dinden çıkanın cizye vermesi, anlaşma teklifi kabul edilmez, kestiği

şey yenilmez, müslüman bir kadın onunla evlenemez. Hukukçular dinden çıkanın derhal öldürülüp öldürülmeyeceği hususunda ikiye ayrılmışlardır. Bir gruba göre: Allah'ın hakkının yerine getirilmesi için derhal öldürülür. Gecikmeye mahal yoktur. İkinci görüşe göre: Belki tevbe etmeyi düşünür diye üç gün bekletilir. Hz. Ali de Müstevridu'l-İclî'yi tevbe eder diye üç gün öldürmedi. Üç günden sonra öldürdü. Öldürülecek olan şahıs güçlük çekmesin diye kılıçla öldürülür. Şafiî hukukçusu İbnu Süreyc'e göre, mürted ölünceye kadar odunla dövülür. Çünkü kılıçla öldürmeden daha ağır bir ölümdür. Belki bu arada tevbe de edebilir. Ölünce yıkanmaz, namazı kılınmaz, bir çukura atılır. Dinden çıktığından müslüman mezarlığına da gömülmez. Müşrik mezarlığına da gömülmez. Çünkü dinden çıkmadan önce müslümandı. Malları hazîneye kalır, ganîmet alacak olanlara harcanır, Müslüman veya kâfir bir şahıs mirasçısı olamaz. Ebû Hanîfe'ye göre dinden çıkmadan önce kazandığı mallara mirasçı olunur. Dinden çıktıktan sonra kazandığı mallar ganîmettir. Ebû Yusuf'a göre de her iki hâlde kazandığı mallara mirasçı olunur. Dinden çıkan, harp ülkesine gitmişse, malları bekletilir, islâm ülkesine dönerse malları geri verilir. Dönmez de orada ölürse ganîmet olarak kalır. Ebû Hanîfe'ye göre düşman ülkesine gidene ölmüş nazarı ile bakılır, malları mirasçılarına taksim edilir. İslâm ülkesine dönerse mîrasçıları elinde kalan malları geriye alır, harcadıkları miktar için ona borçlu olmazlar. Buraya kadar anlatılanlar müslümanlar arasında bulunan, ayrı bir yeri olmayan dinden çıkan şahıslar içindir.

bb) İkinci durum; dinden çıkanlar müslümanlardan ayrı bir yerde toplanır, tutulurlar. Verilen müddete, her türlü delillere rağmen dinden çıkma işinde ısrar ederlerse öldürülürler. Bunları korkutma, cezalandırıldıktan sonra öldürülmeleri, geceleyin, gündüzün, ansızın öldürülmeleri müşriklerle yapılan harplerdeki gibidir. Takdir bu işte görevlendirilene aittir. Önden veya arkadan öldürülürler. Tevbe etmezlerse hemen kılıçla öldürülür. Şafiî'ye göre bir yerde yalnızca bekletme münâsib olmaz. Dinden çıkanlar esir de olmazlar. Çocukları da velilerinin dinden çıkışından sonra esir olmaz, kendileriyle ayırt edilemezler. Bir görüşe göre: Dinden çıktıktan sonra çocuk doğarsa köle olur. Ebû Hanîfeye göre: Düşman ülkesine giden dinden çıkmış kadınlar esir olurlar. Dinden çıkanların malı ganîmet olarak paylaşılmaz. Hazînenin geliri olur, ganîmet ehlinin ihtiyacına harcanır. Sağ olanların malı bekletilir. Müslüman olurlarsa geriye verilir. Dinden çkımış olarak ölürlerse hazineye kalır.

Güç olan husus: Askerlerin durumu bilme ihtimali varsa ganimet malları Feyy olur. Müslümanların harb esnasında tükettikleri şeyleri dinden çıkan tekrar müslüman olursa, ödemezler. Fakat Müslümanların mallarından harp dışında harcadıkları, tükettikleri şeyleri ödemeleri gerekir. Dinden çıkan kimsenin harp esnasında tüketilen mallarının ödenmesi konusunda âlimler ikiye ayrılır.

Bir gruba göre: Ödemek gerekir. Çünkü onların dinden çıkması tazminatı gerekli borçlanmaları düşüremez. Dünya borcu borç olarak dâima kalır. İkinci gruba göre: Mal ve kandan helâk olan şeylerin ödenmesi gerekmez.

Dinden çıkanlar Hz. Ebû Bekir zamanında da vardı. Şahısları ve malları da biliniyordu. Bunların mallarını yiyenler de biliniyordu. Hz. Ömer dedi ki: «Bizim savaşçılarımız ödüyor, onların savaşçıları ödemiyor.» Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir,

— «Bizim savaşçılarımız onlara, onların savaşçıları da bize ödemiyorlar.» şeklinde cevap verdi. Bu hüküm her ikisinin zamanında aynen uygulandı. Tuleyha esir olduktan sonra müslüman oldu. Fakat esirlikten öldürüldü. Hz. Ömer ölümünden sonra müslümanlığını tasdik etti. Mal ve kan bedeli alınmadı. Ebû Şecere b. Abdi'l-Uzza din değiştirenlerdendi. Ömer b. Hattab'a ((R.A.) ganimetleri taksim ederken geldi ve,

— «Bana da ver, çünkü ihtiyacım vardır» dedi. Hz. Ömer de:

— Sen kimsin?

— Ebû Şecere'yim.

— Vay sen Allah'ın düşmanısın. Sen şunları söylemedin mi? «Hâlid'in ordularına kılıç çektim. Çünkü onları öldürdükten sonra yaşamak istiyordum.» Yine de Hz. Ömer, Ebû Şecere'nin başına bir inci koydu, kabîlesinin işlerini idareye gönderdi. Giderken de şu şiiri terennüm ediyordu:

«Ebû Hafs Ömer bana ganîmet malında cimrilik gösterdi. Halbuki her unutan kendisine de bir yaprak hisse ayırmakta.

Ona durumumu haber verdim, beni koğdu. Bilmeli ki, bazı cimrileri aydınlık gizler. Ebû Hafs ve polislerinden doğrusu korktum. O ihtiyar, ganîmet taksiminde bazan kur'a çekiyor, bazan kur'a çekmeyi unutuyor.»

Hz. Ömer Ebû Şecere'ye müslüman olduktan sonra sürgün cezâsından başka cezâ vermedi.

Dinden çıkanların ülkesinin (Daru'r-Ridde'nin) hukûkî durumu: İslâm ülkesi ile harp ülkesinden farklı bazı durumlar arzeder. Şöyle ki:

a) Dâr-ı Harpten (Harp ülkesinden) ayrıldığı noktalar 4 dür. 1 — Ridde topluluğu (Dinden çıkanlar) ile mütâreke yapılmaz. Halbuki harp topluluğu ile mütâreke yapılır. 2 — Dinden çıkmalarını gerektirici şey hususunda anlaşma olmaz. Harp topluluğu ile harbi gerektirici şey hakkında anlaşma yapılır. 3 — Dinden çıkanlar topluluğunu köle olarak, kadınlarını da esîre olarak almak olmaz. Halbuki harp ehlinin erkekleri köle, kadınları esîre olarak alınabilir. 4 — Dinden çıkanlar topluluğu ile savaşılsa da malları harp ganîmeti olarak alınmaz. Harp ehlinin malları harp ganîmeti olarak alınır, savaşçılara taksim edilir. Ebû Hanîfe'nin bu hususdaki görüşleri: Ridde topluluğu artık dinden çıkmış, kâfir olmuştur. Ülkeleri harp ülkesidir. Esir olarak alınırlar, malları harp ganîmeti sayılır. Toprakları savaşçılara dağıtılır. Onlar aynen puta tapan Araplar gibidirler.

b) İslâm ülkesinden ayrıldığı taraflar ise, yine 4 dür. 1 — Çekinmeksizin her türlü savaş yapılır. Müşriklerle savaş ve onları öldürme gibi bunlar da öldürülür. 2 — Esir olarak alınmaları ve katledilmeleri mübahtur. 3 — Bütün müslümanlar için, savaşa katılsın katılmasın, malla-

rı ganîmettir, hazîneye kalır. 4 — Dinden çıktıktan ve bekleme müddeti geçtikten sonra, dinden çıkanların nikâhı bâtıl olur. Ebû Hanîfe'ye göre de: Karı-Kocadan birinin dinden çıkması ile nikâh bâtıl olur. İkisi birden çıkarsa nikâhları bâkîdir.

Bir şahsa dinden çıkmıştır denilse, fakat kendisi de bunu inkâr etse yeminsiz bu inkârı kabul edilir. Ama dinden çıktığına delil getirilir, isbât edilirse, mücerred dinden çıkma iddiasını inkâr, müslüman olduğunu kabul ettirmeye yeterli değildir. İki defa kelime-i Şehâdet getirmesi gereklidir. Devlete, zekât vermeyi inkâr suretiyle zekât vermekten kaçınanlar, zekâtın asıl hükmünü inkâr etmiş sayılırlar. Haklarında dinden çıkanlar hakkındaki hüküm uygulanır. Zekâtı ödemeden kaçınırlarsa, farz olduğunu kabul etmelerine rağmen, taşkınlık çıkarmış sayılacaklarından, zekât vermeleri uğruna kendileriyle savaşılır. Ebû Hanîfe'ye göre savaşılmaz. Fakat Hz. Ebû Bekir, müslümanlıklarını muhafaza ve zekâtı inkâr etmelerine rağmen, zekât vermeyenlere savaş açmıştır. (*) Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e:

— Ne sebeple onlara savaş açıyorsun? Zira Resûlullah (S.A.V.): «**İnsanlar Allah'dan başka ilâh yoktur deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer onlar bu sözleri söylerse, benim yönümden kanları, canları, çocukları masum ve emîndirler. Çünkü o sözlerin hakkı bunu gerektirir.**» buyurmuştur. Bu söz üzerine Hz. Ebû Bekir de:

— Zekât vermek de kelime-i tevhîdin bir hakkı, icâbıdır. Şâyet senin dediğin gibi olsa namazı terketmeyi, orucu bırakmayı, haccı yerine getirmemeyi isterlerse ne yapabilirsin? Bu takdirde yapayalnız, sözden ibâret bir müslümanlık kalır. Yemîn ederim ki Peygamber'e (S.A.V.) verdikleri şeyi benden esirgerler, güçlükler çıkarırlarsa onlarla sonuna kadar zekât için savaşırım. Bu sözler üzerine Hz. Ömer:

— Allah, Ebû Bekrin kalbini açık ettiği hususta benim de kalbimi aydınlatmıştır.

Onların bu hareketleri, zekâttan kaçınmaları İslâmiyetten kaçınma kabul edilmiştir. Zekâttan kaçınan Hârise b. Sürâkâ da şiirinde şöyle demiştir:

«Ortalık ağarmadan dikkat buyurun Ey Dostlarım, iyilikler çok yakındır, fakat bilmeyiz.

Aramızda cereyan eden hususlarda Allah'ın Resûlüne itâat etmiştik. Hz. Ebû Bekrin bu tarz bir idaresi acaba nereden geliyor?

Şüphesiz sizlerden istediler, sizler men ettiniz. Oysa onların hurmaları, ziynet eşyaları sizler içindir.

Bizde kalan az bir şeyi, sizden esirgedik. Zira sene kıtlıklar, güçlükler getirmiştir.»

B — ASİLERLE MUHAREBE

Bir grup müslümanlar azar, topluluğun görüşlerine muhalefet eder,

---

(*) Farz olduğunu kabûl edip de zekât vermekten kaçınanlar Hz. Ebû Bekir'e şöyle demişlerdir: «Allah'a yemin olsun ki biz imân ettikten sonra küfr etmedik. Sadece cimrilik yaptık.»

yeni uydurulan bir mezhebe girerlerse duruma bakılır, bu inançla başkana yardım etmekten, itâatte bulunmaktan vaz geçmez, başlı başına bir ülke seçmezler, ayrı ayrı harekette bulunmazlarsa, aralarında devletin kanunları yürürlükte olursa kendi hallerine terk edilir, savaşılmaz, hukûkî ve cezaî yönden leh ve aleyhlerine âdil hükümler tatbik edilir. Haricîlerden bir grup Hz. Ali'nin görüşüne karşı çıkmışlar, onunla mücâdele etmişlerdir. Onlardan birisi kürsüden:

«Hüküm ancak Allah'ındır.» deyince Hz. Ali de,

— «Sizlerin, aleyhimize verdiğiniz kararlardaki hak kelimeler sizleri 1 — Allah'ın ismini mescidlerde anmaktan alıkoymaz, 2 — Onun için savaşmayız, 3 — İdareniz bizde olduğu müddetçe ganîmetleri vermemezlik edemeyiz.» demiştir.

Şâyet âsîler inançlarını doğru yolda olanlarla mücâdele uğruna açıklarlarsa, halîfe inançlarının kötülüğünü, uydurdukları mezhebin bâtıllığını açıklayıp topluluğun inandığı hak yola, doğru inanca girmelerini ister. Cezâî bir hüküm ve öldürmeye götürücü olmaksızın fesad çıkarmaya sebeb olmaları neticesi ta'zir cezâsı verilir. Resûlullah (S.A.V.) den şu hadîs-i şerif rivâyet edilmiştir:

«Bir müslümanın kanı şu üç sebepten birisiyle akıtılır, öldürülür. İmandan sonra küfre dönme, evlendikten sonra zina yapma, haksız yere adam öldürme.»

Bir grup, adâlet ehlinden ayrılır, müstakil bir ülke edinir, topluluğun fikirlerine muhalefet ettikleri ortaya çıkar, fakat kendileri de hak olandan kaçınmazlar ve itâatten ayrılmazlarsa böyle bir grupla harp edilmez. Çünkü itâat ediyor ve haktan ayrılmıyorlardır. Nehrevan'da bir grup haricîler Hz. Ali'den ayrıldılar. Bunlara bir idareci tâyin etti. Haricîler bir süre, anlaşma gereği, Vâli'ye itâat ettiler. Sonra vâliyi öldürdüler. Hz. Ali onlardan katili teslim etmelerini istedi. Onlar da:

— «Hepimiz ölürüz yine teslim etmeyiz» dediler. Bu söz üzerine Hz. Ali onlara harp açtı, çoklarını öldürdü. İslâm topluluğundan fikir yönünden ayrılan böyle bir grup, halîfeye itâatten kaçınır, devlete olan görevlerini yerine getirmez, vergi toplamada, hükümleri icrada, tatbikte, tamâmen ayrılık gösterirlerse, kendi başlarına bir reis getirmezler, getirdikleri halde uymazlarsa, bir önder seçtikleri halde vergilerini ve diğer görevlerini yapmazlarsa, kendileriyle savaşılır. Hakkı yerine getirmeyen bir kısım hükümler uygularlarsa itâat etmeleri istenir. Yoksa harbedilir. Âyet-i Kerîme'de de:

«Eğer mü'minlerden iki zümre birbiri ile döğüşürlerse, aralarını bulup barıştırın. Eğer onlardan biri hâlâ diğerine karşı tecâvüz ediyorsa siz o tecâvüz edenle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Binnetice eğer Allah'ın emrine dönerlerse artık adâletle aralarını bulup barıştırın. Her işinizde adâletle hareket edin. Allah şüphesiz ki âdil olanları sever.» (K.K. 49:9) buyurulmuştur. Âyet-i kerîmedeki **«Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa»** şartında iki vecih vardır. Birincisi savaşa teşebbüs etmekle tecâvüzde bulunmak. İkincisi, sulhdan ayrılmak

ile tecâvüzde bulunmak. Yine âyet-i kerîmedeki «**Siz o tecâvüz edenle savaşın...**» hükmünden maksat: taşkınlığı bırakıncaya, muhâlefetten vaz geçinceye kadar kılıçla, silahla savaşın demektir. «**Allah'ın emrine dönünceye kadar**» hükmünde de iki yön vardır. Said b. Cübeyr'e göre: Allah'ın emrine, sulha, sükûna dönünceye kadar. Katâde'ye göre leh ve aleyhlerine olan her hususta hüküm ihtivâ eden Allah'ın kitabına ve Resûlünün (S.A.V.) sünnetine dönünceye kadar. «**Aralarında adâletle hareket edin...**» hükmünde de iki türlü mânâ vardır. Birincisi, hakla hükmedin. İkincisi, Allah'ın kitabıyla hükmedin.

Halîfe, âsîler üzerine savaşmak için komutan tâyin ederse, Komutan önce onları korkutur, sapık yoldan vaz geçirmeye çalışır. Eğer taşkınlıkta ısrar ederlerse savaşır. Fakat yine de ansızın, geceleyen, bir hücumda bulunmaz. Asîlerle, sapıklarla savaşma, müşriklerle ve mürtedlerle savaşmadan 8 yönden ayrılır.

1 — Bunlarla savaşma öldürmek için değil, sapıklıktan uzaklaştırma, terk ettirmek içindir. Mürted ve müşriklerle savaş onları öldürmek içindir.

2 — Göğüs göğüse savaşılır, kaçarlarken peşleri takip edilmez, savaşılmaz. Halbuki kâfirler ve mürtedlerle her iki durumda da savaşılır.

3 — Yaralıları bırakılıp, terk edilmez. Müşrikler ve mürtedlerin yaralıları harp meydanında terk edilir. Hz. Ali, Cemel vak'asında: Kaçanları takîb etmeyin, yaralıları öldürmeyin, demiştir.

4 — Esirleri öldürülmez. Müşrik ve mürtedlerin esirleri öldürülür. Tekrar savaşa dönmeyeceğinden emin olunursa serbest bırakılırlar. Karşı tarafa kaçacağı ihtimâlleri varsa harp sonuna kadar hapsedilirler. Ondan sonra bırakılırlar. Haccâc, Katarî b. el-Fücae'nin dostlarından bir grup esiri kendi tarafında kalacaklarını bildiğinden serbest bıraktı. Katarî adamlarına,

— «Allah'ın düşmanı Haccâc'a karşı savaşa hazırlanın» dedi. Haccâc da,

— Çok uzak bir ihtimâldir. Azad edenin eli onların boyunları üzerindedir, dedi ve şu şiiri okudu:

«Vâli olarak gelen Haccâc'ın idaresine karşı mı savaşacağız dersiniz? Şunu bilin ki, ben kötülüğü kahretmesini bilen ve önleyen ziyâretçiyim.

Fiillerinden deliller getirsek Haccâcın safında onunla nasıl savaşabiliriz? Ne diyebiliriz?

Bize kötülük ve sıkıntı mı etti diyeceğiz? Hayır, bizlere o ve komutanları sıkıntı etmedi. Katarî kötülük etti.

Kavimler hep şunu söyleyecekler ki: «Fesleğen ektim ot bitti.» (Asker yetiştirdim, fakat Haccâc'ın safına kaçtı.)

5 — Malları ganîmet olarak, çocukları da esir olarak alınmaz. Peygamberden (S.A.V.) şu hadîs-i şerif rivâyet edilmiştir:

«**Dâr-ı İslâm ve içindekilerin hepsi masundur, haramdır. Dar-ı Şirk ve içindekilerin hepsi mübahtır.**» buyurmuştur.

6 — Onlarla savaş için anlaşmalı müşriklerden, zimmîlerden kuvvet yardımı istenmez. Dinden çıkan ve müşrikler için yapılan harplerde âsîlerden kuvvet yardımı istenir.

7 — Bir müddet için anlaşma yapılmaz, mallarının korunacağı vâadinde bulunulmaz. Anlaşma yapılsa da bağlayıcı değildir. Sultan zayıfsa kuvvet buluncaya kadar bekler. Kuvvet bulduktan sonra savaşır. Sulh anlaşması yapılınca mallara bakılır. Bu mallar harp ganîmetleri veya zekât mallarındansa kendilerine verilmez. Zekât malı lâyık olanlara, harp ganîmetleri de hak kazananlara dağıtılır. Ama öz malları ise temellük edilmez, geriye kendilerine verilir.

8 — Mancınıklarla üzerlerine şiddetli taş atışları yapılmaz, evleri yakılmaz. Meyve ve sebzelikleri imhâ edilmez. Her ne kadar orada oturanlar isyân çıkarmışlarsa da ülkeleri islâm ülkesidir. Taşkınlık yapanlar itaâtkâr, adâletli topluluk tarafından kuşatılmışsa, onların kendilerini öldürmelerinden de korkuyorlarsa o takdirde müslüman tehlikeyi kovmak için silâhlanır. Âsîler üzerine ağır silâhlarla atışlar yapılır. Çünkü müslüman, savaşın dışında da mal ve canını korumak için silâhlanabilir. Asîlerin hayvanlarından ve silâhlarından kendilerine karşı yararlanılmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Harp devâm ettiği sürece onlarla savaşta mallar ve silâhlarından faydalanılır. Halbuki Hz. Peygamber (S.A.V.):

«Bir müslümanın malı gönül rızasiyle verilirse helâl olur.» buyurmuştur.

Harp sona ererse: Âsîlere âit mallar kendilerine verilir. Savaşın dışında telef olan mallarını telef eden öder. Harp esnasında telef olan, yok olan geçip gitmiştir. Âsîler de harbin dışında adâlet ehlinin, itaâtkâr topluluğun malını telef etmişlerse tazmin ederler. Savaş esnasında telef olmasına sebeb oldukları malların ödenmesine gelince, bu hususta iki görüş vardır. Birinci fikre göre: giden gitmiştir. Ödenmez. İkinci fikre göre: Ödemek zorundadırlar. İsyân çıkarmak, kötü bir davranışta bulunmak hakkı iskat etmez, borç bâkîdir.

Kasden adam öldürmede adam öldüren âsî hemen kısas edilir. Hatâen adam öldürmüşlerse diyet ödemek zorundadırlar. Âsîlerin ölüleri yıkanır, cenâze namazları kılınır. Ebû Hanîfe, cezâ olarak namazları kılınmaz, der. Halbuki ölüye bu dünyada bir cezâ verilmez. Peygamber (S.A.V.) de:

«Ümmetime, ölülerini yıkamaları, namazlarını kılmaları emrolundu.» buyurmuştur.

Âsîlerle savaşan adâlet ehlinin, halîfenin ordusunun ölülerinin yıkanması ve cenâze namazlarının kılınmasında iki görüş vardır. Bir görüşe göre: Müşriklerle savaşıp şehîd olanlar gibi ikram ve şeref için yıkanmazlar, namazları kılınmaz. İkinci görüşe göre: Her ne kadar âsîler öldürmüşse de yıkanırlar ve namazları kılınır. Müslümanlar Hz. Ömer'in, Osman'ın, Ali'nin cenazelerini yıkamış ve namazlarını kılmışlardır. Biribirine mirasçı olan âsî, âdili (başkanın emrinde olanı) veya âdil, isyan-

kârı (âsîyi) öldürmüşse mirasçı olamazlar. Hadîs-i şerifte de «Kaatil mirasçı olamaz.» buyurulmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre: âsîyi öldüren itâatkâr akrabası ona mirasçı olur, mirasçı olma hakkıdır. Âsî, itaatkâra mirasçı olamaz. Onun bu hâli mânidir. Ebû Yusuf'a göre her biri diğerine mirasçı olur. Ölümleri te'vil edilebilir, başka sebeplere bağlanır. Zimmet ehlinin tüccarları, âsîlerin vergi, öşür toplayıcısına rastlarlarsa, mallarından öşür alırlarsa bu uygun bir hareket değildir. Onu ancak devlet alır. Ama zekât almışlarsa, istemişlerse ona bir diyecek yoktur. Zayıf bir zamanda âsîlere cezâ uygulamak gerekiyorsa, bu cezâ devletin uygulamak için kudret bulmasına bırakılması, tehir edilmesi daha uygundur.

C — YOL KESEN ŞÂKÎLERLE SAVAŞ

Fesadçılardan bir grup toplanır, silâh zoruyla bir şehri alır, yol keserse, yol emniyetini bozar, ihlâl eder, malları yağmalar, insanları öldürürse bunlara muharib denilir. Âyet-i celîlede durumları şu şekilde açıklanmıştır:

«Allah'a ve Resûlüne harp açanların, yer yüzünde yol kesmek suretiyle fesatçılığa koşanların cezâsı, ancak öldürülmeleri ya asılmaları, yahud sağ elleriyle sol ayaklarının çaprazvârî (*) kesilmeleri yahud da bulundukları yerden sürülmeleridir.» (K.K. 5:33) buyurulmuştur. Âlimler bu âyetin hükmünde üçe ayrılmışlardır. Şöyle ki:

a) Saîd b. el-Müseyyeb, Atâ, Mücâhid ve İbrahimu'n-Nahaî'ye göre: İmâm veya onlarla savaşa gönderdiği komutan şu hususlardan birini yapmada serbesttir. 1 — Ya asmadan öldürür, 2 — Ya öldürür ve asar, 3 — Ya sağ eli ile sol ayaklarını çaprazvârî keser, 4 — Veyahut bulundukları yerden sürer.

b) Mâlik b. Enes ve Medineli hukukçulardan bir gruba göre: Yol kesen ve fesat çıkaranların fikir adamları öldürülürler, af olunmazlar. Bu fikirleri icrâ edenlerin ise el ve ayakları kesilir. Böyle bir durumları yoksa sürgün ve hapsedilirler.

c) İbnu Abbas, Hasan, Süddî, Katâde ve Şafiî mezhebine göre: Yol kesen ve fesat çıkaranların işlemiş oldukları fiile bakılır, durumlarına bakılmaz. İşledikleri suç adam öldürme ve mal alma ise, öldürülürler ve asılırlar. Adam öldürürler fakat mal almazlarsa öldürülürler, asılmazlar. Mal alır, adam öldürmezlerse sağ el ve sol ayakları çaprazvârî kesilir, öldürülmezler. Adam öldürmez, mal almaz, fakat yol emniyetini ihlâl ederlerse sürgün edilirler.

Ebû Hanîfe'ye göre: Adam öldürür, mal alırlarsa halîfe önce öldürüp sonra asmada, önce el ve ayağını kesip sonra öldürmede serbesttir. Yol emniyetini bozan, ihlâl eden, seyahat hürriyetini tehdid edenlerin hükmü de önceki fiilleri yapanların hükmü gibidir. Âyetteki «Yahut da bulundukları yerden sürülmelidirler.» hükmünde âlimler 4 mâna vermiş-

(*) Sağ el ile sol ayağın veya sol el ile sağ ayağın kesilmesi şeklidir.

lerdir. 1 — Mâlik b. Enes, Katâde, Zührî'ye göre: Yol kesen ve fesat çıkaranlar, İslâm ülkesinden düşman ülkesine sürülürler. 2 — Ömer b. Abdi'l-Aziz, Said b. Cübeyr'e göre: Bir İslâm şehrinden diğerine sürülürler. 3 — Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre: Hapsedilir. 4 — İbnu Abbas ve Şafii'ye göre: Cezâların tatbikinden sonra sürgün edilirler, uzaklaştırılırlar.

Fakat «Şu kadar var ki, siz kendileri üzerine kaadir olmazdan önce tevbe eden muhariblerle yol kesenler müstesnâdırlar.» (K.K. 5:34) âyet-i kerîmesi hususunda 6 görüş açıklanmıştır. 1 — İbnu Abbas, Hasan, Katâde ve Mücâhid'e göre: Küfür ehlinden fesat çıkarıp da sonradan şirkten vaz geçip müslüman olan muhariblerdir. Fakat müslüman fesatçıların, muhariblerin tevbesi cezâyı düşürmez, hak iddia ettirmez. 2 — Ali b. Ebu Talib ve Şa'bi'ye göre: Âyet müslüman muharib, fesadçılar için vâriddir. Üzerlerine hareket etmeden önce imâmın emân vermesi üzerine tevbe ederlerse cezâ uygulanmaz. Emansız tevbe cezâyı düşürmez. 3 — Urve b. Zübeyr'e göre: Düşman ülkesine kaçıp da üzerlerine kâadir olup harekete geçmezden önce tevbe edip geri dönenlerdir. 4 — İbnu Ömer, Rebia, Hakem b. Uyeyne'ye göre: İslâm ülkesinde isyân çıkarıp, herhangi bir korkusu olmadığı halde, üzerlerine harekete geçmezden önce tevbe eden kimseler demektir. Cezâları sâkıt olur. Ama korkusu sebebi ile tevbe etmişse cezâyı düşürmez. 5 — Şafii'ye göre; üzerine hareket etmezden önce tevbe ederse, hiçbir isyân sebebi de olmasa, Allah'a ait cezâlar düşer, uygulanmaz. İnsanların hakları ise sakıt olmaz. 6 — Mâlik b. Enes'e göre: Üzerlerine hareket etmezden önce tevbe ederlerse, bütün cezâlar ve haklar sakıt olur, geri bırakılır. Ancak adam öldürmüşlerse bunun cezâsı düşmez. Burada kaydedilen görüşlerle âyetin mânası açıklanmış olmaktadır.

Fesadçı muharibler, yol kesenler, anarşistler tevbe etmez, hareketlerini devâm ettirirlerse genel olarak âsilerle savaş gibi bunlarla da savaşılır. Beş bakımdan onlarla yapılan savaştan ayrılır.

1 — Karşı karşıya ve kaçarken savaşılır ve öldürülür. Kendilerine idareci tâyinleri de doğru değildir.

2 — Bizzat öldürmek niyetiyle bunlarla harbedilir.

3 — Harp esnasında ve harbin dışında zarara sebeb oldukları can ve mal kaybından ötürü yargılanır, bunların tazminine hükmedilir.

4 — Esir olarak alınanlar durumlarını düzeltinceye kadar hapsedilirler.

5 — Vergi ve zekât olarak almış oldukları şeyler zorla gasbedilmiş mal gibidir. Vergi ve zekât mükellefleri yeniden bu borçlarını ödemek zorundadırlar. Bunlarla beraber zorla alınan malları istemeye hakları vardır.

Yol kesenlerle savaşa gönderilen komutanın görevi onlarla savaşmak-

tır. Haklarında cezâlar uygulayamaz, hakların yerine getirilmesini isteyemez. Cezâların tatbiki, kaybolmuş hakların yerine getirilmesi için halîfeden müsâade ister. Şâyet komutanın ilk yetkisi içine cezâların tatbiki, kaybolan hakların yerine getirilmesi giriyorsa ayrıca bu hususlar için izin almadan yetkisine dayanarak o işleri yapar. Cezâların yerine getirilmesinde, hakların îfâsında ilim ve adâlet sahiplerinden, hâkimlerden faydalanır. Yol kesen ve isyân çıkaranların durumları incelenirken şöyle bir yol tâkib edilir. Ya zorlamadan, baskısız, suçları hakkında ikrarları, itirafları, veya inkâr edenlerden inandırıcı deliller getirmesi istenir. Bu iki yoldan biri ile suçları sâbit olanların suçunun durumuna bakılır. Adam öldürmüş, mal almışsa önce öldürülür, sonra asılır. İmam Mâlik'e göre; diri asılır, ölünceye kadar ok atışları yapılır. Aslâ afvedilmez. Üç gün o şekilde asılı kalır. Onu afvetmek isteyenin bu isteği boştur. Afvedilecek olursa o şahsın ödeyeceği diyeti afveden öder. Adam öldürmüş fakat mal almamışsa öldürülür, asılmaz. Yıkanır, namazı kılınır. Mâlik'e göre öldürülmesine hükmedenden başkası namazı kılar. Mal alır, adam öldürmezse, çaldığı için sağ eli, bu işi alenen yaptığından sol ayağı çaprazvârî kesilir. Mal almamış, adam öldürmemiş, fakat yaralamışsa, yaraladığı uzuv kendinde de varsa kısas yapılır. Yaralamada kısasa giderken iki durum vardır. 1 — Kısas kesindir, afvetmek olmaz. Aynen öldürülmek gibi. 2 — Kısası isteyecek kimse (yaralı) serbesttir. Kısas isterse, uygulanır, afvederse kısas cezâsı düşer. Yara kısas olmıyacak bir yerde ise, yaralının isteği üzerine diyeti verilir. Yaralı afvederse diyeti düşer.

Öldürmek, yaralamak, mal almak kasıtları olmaksızın, korkutmak, yol emniyetini ihlâl etmek için böyle bir iş yaparsa uslanması, huyundan vazgeçmesi için cezâ olarak sürgün edilir, hapsedilir. Hapis de bir nevi sürgündür. Böyle bir iş yapan öldürülmez, el ve ayağını kesme cihetine gidilmez. Ebû Hanîfe'ye göre adam öldürmeye, mal çalmaya, yaralamaya tam teşebbüs olduğundan öldürmek ve kesmek uygundur. Üzerlerine hareket etmeye teşebbüsten sonra suçlarından vazgeçerlerse, savaşa sebeb olan günahları düşer, yaptıkları kötülükler düşmez. Üzerlerindeki haklar ve cezâlar nelerse onlar aynen uygulanır. Üzerlerine henüz harekete hazırlanmadan önce vazgeçerlerse günahları ile birlikte Allah'ın hakkına ait cezâlar düşer, insanların hakları düşmez. Yol kesip taşkınlık çıkaran bir şahıs, adam öldürdüyse öldürülenin mîrasçıları isterlerse kısas yapılır, isterlerse afvederler. Tevbeleri ile kesin ölüm cezası düşer. Mal almışsa malı alınanın afvetmesi üzerine el ve ayağı kesilmez, ama aldığı malı ödemek zorundadır.

Şehirlerde yol kesen muharibler hakkında da sahralarda ve denizlerde yol kesenler (korsanlar) için uygulanan hükümler aynen uygulanır. Her ne kadar bu suçu şehirlerde işlemişlerse de yaptıkları iş mâhiyet itibariyle aynıdır. Ebû Hanîfe'ye göre: Bu hükümler yardım istemek imkânı olmayan sahralarda, ıssız yerlerde işlenen suçlarda uygulanır. Yardım isteme imkânı olan şehir içi veya kenarında işlenen suçlara uygulanmaz.

Üzerlerine hareketten önce tevbe ettiklerini iddia ederler ve iddia delille isbât edilmezse dinlenilmez. Cezâları ne ise uygulanır. Ama iddiaları bir takım emârelere, belirtilere dayanıyorsa, mukarinse, başka bir şey aramadan iki ihtimâlden biri ile hareket edilir. 1 — İddia kabûl edilir. İşe şüphe karıştığından cezâ uygulanmaz. 2 — İnandırıcı deliller istenir. Çünkü hükümler kesindir. Şüphe işlenilen fiile yakın olmalı, fiilden sonra ve uzak olan şüphe cezâyı düşürmez.

ALTINCI BÖLÜM

Kazâ (Adliye) İşleri

ADÂLET (KAZA: YARGILAMA) İŞLERİ VE TEŞKİLÂTI

A — HÂKİMLİĞİN ŞARTLARI

Yargı, (kaza) işlerine kendilerinde bir takım şartlar bulunan kimseler tâyin edilebilir. Tâyin olunan (atanan) şahsın bu işleminin hüküm ifade etmesi, geçerli olabilmesi için 7 şart aranır.

a) **ERKEK OLMAK:** Bâliğ, olgun bir erkeklik aranır. Olgun olmayanların kendileri hakkında yaptıkları işler hukûken muteber olmadığından, başkaları hakkında yapacakları işler de evleviyetle muteber olmaz. Kadınlar ise, her ne kadar sözleri hukûken hüküm ifâde etse de idarî işlerde erkeklerden derece bakımından aşağı durumdadırlar. Ebû Hanîfe'ye göre: Yalnız kadınların şâhitliklerinin muteber olduğu hususlarda kadın, hâkim olabilir. Yalnız kadınların şâhitliklerinin muteber olmadığı hususlarda, işlerde kadınlar hâkim olamazlar. İbn u Ceriri't-Taberî her hususta kadının hâkim olacağını belirtir, doğru bulur. İcmâ vâki olan ve hakkında şu hüküm bulunan bir hususta Cerir'in sözüne pek itibar edilmez.

«Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. O sebeple ki Allah onlardan kimini (erkekleri) kiminden (kadınlardan) üstün kılmıştır.» (K.K. 4:34). Bu üstünlük akıl ve fikir yönündendir. Kadınların erkeklerden üstün tutulması doğru değildir.

b) **ZEKÂ:** Zarûrî ve lüzumlu olan her bilgiyi anlayacak bir zekâya, iyiyi, kötüyü ayırt eden, unutkan ve gaafil olmayan, müşkilleri güçlük çekmeden açıklayan, karışık mes'eleleri çözen bir kafaya sahip olmak.

c) **HÜRRİYET:** Kendi irâdesi noksan olan, bir başkasının irâdesine etkili olamaz. Kölelik şâhitliğe engeldir. Bu durum hâkimliğe, hükümlerin infazına, yerine getirilmesine evleviyetle tesir eder. Noksan köle olan (Müdebber, mükâtep, Ümmü Veled) köleler de yine hâkim olamaz.

Fakat kölelik, fetvâ vermeye, rivâyetlerde bulunmaya mâni değildir. Çünkü fetvâ ve rivâyette bulunmada idârî bir yön yoktur. Köle âzâd edilirse hâkim olur. Çünkü neseb hâkimlikte aranılan bir şart değildir.

d) **MÜSLÜMANLIK:** Şâhitlikte arandığı gibi hâkimlikte de aranır. Âyet-i kerîmede:

«Allah, kâfirlere, müminlerin aleyhinde galebeye aslâ bir yol ve imkân bahşetmez.» (K.K. 4:141) buyurulmuştur. Binâenaleyh kâfir, mü'minlere ve kâfirlere hâkimlik edemez, tâyin olunmaza. Ebû Hanîfe'ye göre kendi dininden olanlara hâkim tâyin edilir. Her ne kadar bu görüş örf ve âdete dayanıyor, tatbikatta reis ve komutan olarak kâfirlerin kendi dininden olanlara tâyini yapılmışsa da hâkim olarak yapılmamıştır. Çünkü hâkimin hükmü kesinlik ifâde eder. Halbuki kabîle reisliğinin, komutanlığın emir ve hükmü kesin değildir, kabûl edilmeyebilir. Kâfirin verdiği hükme uymaya zorlanılamaz. Geçerli ve tesirli olan müslüman hâkimin verdiği hükümlerdir.

e) ADÂLET: Her nevi devlet memurluğunda aranılan bir şarttır. Adâletten maksad: Doğru sözlü, iffetli, emânete uyan, haramdan, günahlardan sakınan, şüpheli işlerden uzak olan, rızâlı ve rızâsız işleri ayırt eden, din ve dünyâ işlerinde aynı şahsiyyetini koruyan kimse demektir. Böyle olan biri her türlü memuriyete atanır, şâhitliği kabul edilir. Bu şartın içine giren sıfatlardan birisi olmazsa şâhitliği dinlenmez, hükümlerine uyulmaz, tesirsiz olur, hâkim de tâyin olunamaz.

f) VÜCUT SIHHATİ: Göz ve kulağı sağlam olmak. Hakkın isbâtı, alacaklı ve borçlunun arasının ayırt edilmesi, ikrar edenle, inkâr eden, doğru ile yalan, haklı ile haksız ancak görme ve işitme ile anlaşılır, ayırt edilir. Bu şart bulunmayan kimse idâreci ve hâkim olamaz. İmam Mâlik, a'mâ olan şâhit olduğu gibi, hâkim de olur, der. Fakat sağır olana gelince hilâfetteki ihtilâf burada da mevcuttur: Diğer âzâlarının sağlam olup olmaması önemli değildir.

g) HUKUK BİLGİSİ: Usûl ve Furûunu bilmesi gerekir. Şer'î hükümlerin usûlü de dörttür. aa) Allah'ın kitabını: içindeki ahkâm âyetlerinin nâsihini, munsuhunu, muhkemini, müteşâbihini, Umûmunu, husûsunu, mücmel ve müfesserini bilmek gerekir. bb) Resûlullah'ın (S.A.V.) sâbit olan sözlü veya fiilî sünnetlerini, tevâtür, meşhur veya ahad yolla geliş tarzını, fâsidlerini, mutlak olarak mı? yoksa bir sebeple mi? yapılıp söylendiğini bilmektir. cc) Selefin icma'da bulundukları hükümleri, ihtilâf gösterdikleri yerleri bilmek ve buna göre de ihtilâflı hükümlerde ictihadı, görüşü ile hükmetmek. dd) Önceki asırlarda sâbit olmayan furûa âit bir konuda kıyâsı ve bunun sebeplerini bilmek, yeni hâdiselere uygulamak suretiyle hak ile bâtılı ayırt etmek.

Hâkimin ilmi bu dört Şer'î, hukûkî esâsı ihtivâ ederse dinde müctehid sayılır. Hükmeder, fetvâ verir, hükmetmesi, fetvâ vermesi istenilir. Bu şartta sayılanları ihlâl etse, ihlâl edecek bir hareketi olsa ictihad yapma imkânını kaybeder. Fetvâ vermesi, hükmetmesi doğru olmaz. Her nasılsa hâkimliğe tâyin edilse doğru veya yanlışla hükmetse de tâyini bâtıldır. Verdiği kararlarda ister doğru ister yanlış olsun kabûl olunmaz. Hâkimlik mevkiine tâyinde her ne kadar güçlükler çıksa da bu şart böyledir. Ebû Hanîfe, içtihad ehlinin olmadığı zamanlarda başkaları da tâyin edilir. Fetvâ ve kararı alınır, der. Hukukçuların çoğunluğu ise ehil olmayanın hâkimliğine muhâlif, hükmü kabûl olunmaz derler. Çünkü tâyin

işi şer'î hükümlerin furûâtında hüküm aramayı da ihtivâ eder. Hakka bağlanmak gerekir. Resûlullah (S.A.V.) da Muâz'ı Yemen'e vâli gönderdiğinde şunu sordu:

— Ne ile hükmedeceksin?
— Allahın kitabiyle?
— Onda bir şey bulamazsan?
— Resûlullah'ın (S.A.V.) sünnetiyle.
— Onda da bir şey bulamazsan?
— Kendi re'yimle ictihadda bulunurum.
— Allah'a şükürler olsun ki Allah, Resûlünü (S.A.V.), göndereceği vâlisi ile Resûlünün (S.A.V.) hoşlanacağı bir hususta birleştirdi.

Haber-i vâhide önem vermiyen kimsenin idareciliği uygun olmaz. Çünkü o, sahabe ve tabiîlerin pek çoğunun söylediklerini, icmâ ettiklerini terk etmiş oluyor. Haber-i vâhid pek çok defa nassdır. Kıyası kabul etmiyenler iki gruba ayırt edilir.

Bir grup kıyası redle nasların, açık hükmüne bağlanırlar. Hüküm bulamazlarsa geçmişlerin sözlerinden yararlanırlar. İctihadda, hüküm çıkarmada bulunmayı reddederler. Böylelerinin de hâkimliğe tâyini olmaz. Çünkü hükümlerinde hatâ ederler.

Bir diğer grup da kıyâsı terk eder, ama sözün mânâsından, hitaptan anlaşılanda ictihadda bulunanlar ki Zâhir ehli böyledir.

Şâfiîler bu gruba dâhil olanların hâkimliğe tâyininde ihtilâf etmişler. Bir kısım: Bir önceki gruptaki gibi, tâyinleri doğru olmaz demişlerdir. Bir kısım da: Tâyinleri doğru olur, çünkü her ne kadar kıyastan vaz geçiyorlarsa da nassların zâhirinden hüküm çıkarmayı benimsiyorlar, derler.

Yukarıdaki 7 şartın mevcut olduğu anlaşılırsa, bu şahsın hâkimliğe tâyini doğru olur. Şartlar da ya bizzat, ya imtihanla, ya da araştırma ile öğrenilebilir. Resûlullah (S.A.V.), Hz. Ali'yi Yemen'e hâkim tâyin ederken imtihan etmemiştir. Zira Ali'nin durumunu biliyordu. Fakat hükmederken nasıl harekette bulunacağını tenbih etmiştir. Şöyle ki:

«İki hasım huzûruna geldiğinde ikisini de dinlemedikçe hükmetme.» Hz. Ali dedi ki:

«Bu tavsiyeden sonra hüküm vermede güçlük çekmedim.» Peygamber (S.A.V.), Muâz'ı, Yemen tarafına Vâli tâyin ederken imtihan etmiştir.

B — HÂKİMİN YETKİLERİ (SALÂHİYETLERİ)

Şafiî mezhebinde olan bir şahıs, Hanefî mezhebindeki bir şahsı hâkim tâyin edebilir. Çünkü hâkim kendi görüşü ile hükmeder. Olaylarda ve hükümlerde mezhebinin îcâbını yapmak mecburiyeti yoktur. Şâyet ictihadı Ebû Hanîfe'nin görüşünü almayı gerektirmişse alır, hükmeder, Şafiî'nin görüşünü tutuyorsa alır, onunla karar verir. Bazı hukukçular bir mezhepte olanın diğer mezhepten bu türlü istifâdesini uygun bulmaz. Bu sebeple, Şafiî olan Hanefî görüşü ile, Hanefî olan Şafiî görüşüyle hükme-

demez. Her ne kadar ictihadı böyle yapmayı gerektirirse de. Çünkü hüküm ve kararlarda tenkidi îcâb ettirir, derler.

İhtilâfı halletmek için, taraflara en yararlı iki mezhebin dışında bir mezhebin görüşüyle ictihadla hükmederse, ictihad bir hak olduğundan hareketi normaldir. Bu hükmü verip infaz ettiğinde, sonradan hükmünü değiştirici bir ictihadda bulunsa yeni ictihadı eski hükmüne muhâlif de olsa ikinci ictihadıyla hükmeder. Zîra, Hz. Ömer bir olayda önce ortaklığa hükmetmiş bilâhare ortaklığın ayrılığına karar vermiş, niçin böyledir? diye sorulunca, «Geçmişte o şekilde hükmetmiştik, şimdi de böyle hükmediyoruz.» cevabını vermiştir.

Bir Şafiî veya Hanefî hâkime, yalnız iki mezhepten biriyle hükmetmesi şart koşulursa bu hususta iki görüş vardır. a) Hâkimi tâyin eden makâm bütün hükümlerde bu şartı ileri sürerse tâyin edenin mezhebine uysun veya uymasın bu şart bâtıldır. Tâyinin sıhhati ise, hukûken muteber ve makbûldür. Faraza «Seni hâkim tayin ettim, Şafiî mezhebine göre hükmet.» şeklinde emirle yahut «Seni hâkim tâyin ettim, fakat Hanefî mezhebince hükmetme.» şeklinde nehiy ile tâyin etse, tâyin işlemi muteber, emir veya yasak şeklindeki şartlar bâtıldır. Şartlara uysun, uymasın ictihadına göre hükmeder. Tâyin eden bu şartın koşulamıyacağını bilerek şart koşmuşsa tenkîde müsâittir. Bilmeyerek şart koşmuşsa tenkîde müsâid değildir. Bilmemesiyle de şart yine sahih olmaz.

Tâyin işlemini şarta bağlı veya şarttan sonraya getirerek yaparsa «Şafiî mezhebinden başka bir mezheble karar vermemek üzere seni hâkim tâyin ettim.» veya «Ebû Hanîfe'nin sözleriyle hükmetmemek şartiyle seni hâkim tâyin ettim.» gibi sözlerle olursa tâyin işlemi de fâsid şarta bağlı olduğundan bâtıldır. Iraklı hukukçular ise: Tâyin muteber, şart bâtıldır, derler.

b) Tâyin emrinde belirli bazı hükümler için emir veya yasak şeklinde şart bulunursa, faraza (emir şekli) «Köle ile hürü, müslümanla kâfiri kısas yap.» ve «Kasden olmayan adam öldürmelerde kısas yap» şeklinde ise şartlar sebebiyle emir fâsid olur, tâyin işlemi de fâsiddir. Tâyin eden tâyinde böyle bir şartı ileri sürmezse, hâkim ictihadiyle tâyin edenin belirttiği şekillere uygun hükmetmesinde mahzur yoktur, tâyin sağlamdır. Yasak şeklinde ise: İki kısımdır. aa) Müslümanın kâfirle, hürün köle ile kısas edilmemesi, öldürülmemesi gibi. Hâkim esasen dinde de böyle bir hüküm olduğundan kısas yapmaz. Tâyin işlemi muteberdir. bb) Genel hüküm vermekten men etmeyip kısasla hükmetmekten men etmesi. Şafiîler bu türlü bir yasak da hâkimin ne tarz hareket etmesi gerektiğinde ihtilâf etmişlerdir. Şöyle ki:

1 — Böyle bir yasağa uyarak kısas da gerektirse onunla hükmedemez, diğer hususlarda hükümler verir. Hâkimin yetki sahası sınırlanmıştır. Tâyin eden kısası gerektiren hususta kısas yerine başka bir şeyle hükmetmesini istememiştir, kasdı o değildir.

2 — Kısası gerektiren hususlarda da sanki hiç yasak edilmemiş gibi hükmünü verir. Yetki sınırlaması olamaz.

C — HÂKİMLİĞE TÂYİN İŞLEMİ

Hâkimliğe tâyin: Tâyin edenle tâyin olunacak hazırlarsa sözlü tâyin yapılır. Gâibler arasında ise yazışmayla, kararname ile, mektupla olur. Şu kadar var ki, tâyin edenle tâyin olunanlar üzerinde bu hususa ait bir takım karîneler, deliller, belirtiler olmalı, durum anlaşılmalıdır. Tâyin işlemine âit sözler iki gruptur. a) Açık, b) Kapalı (kinâyeli).

a) Açık sözler dörttür. 1 — Muhakkak seni tâyin ettim, 2 — Muhakkak seni idareci tâyin ettim. 3 — Muhakkak seni işlerimi yürütmeye halef yaptım. 4 — Muhakkak ki seni nâib tâyin ettim. Tâyin eden bu sözlerden birini söylerse hâkimliğe tâyin tamam olur. Diğer grup idarecilikiere tâyinde, tâyin için bir şarta ve sâireye ihtiyaç yoktur. Tekidli de söylese, söylemese de oralardaki tâyin sahihtir.

b) Kapalı sözler ise; bazı Şafiî hukukçuları 7'dir derler.

1 — Muhakkak sana güvendim, 2 — Muhakkak sana meylettim, 3 — Muhakkak sana işleri gönderdim, 4 — Muhakkak işleri sana bıraktım, 5 — Muhakkak seni yetkili kıldım, 6 — Muhakkak seni vekil tâyin ettim, 7 — Muhakkak sana itimad ettim. Bu türlü kapalı sözlerin önünde veya sonunda hâkimlikle, hüküm vermeyle ilgili sözler mevcutsa hâkimliğe tâyin anlamınadır. Böyle bir belirti yoksa hâkimliğe tâyin anlamına gelmez. Meselâ: «Sana güvendiğim hususlarda hüküm ver» cümlesi hâkimliğe tâyin sayılır. «Bâzı hususlarda sana güvendim.» hâkimliğe tâyin anlamına gelmez.

Gerek açıkça, gerek kapalı yol ile, gerekse yazışmayla yapılan tâyinlerde tâyin işlemi kabûl ile tamâm olur. Sözlü tâyinde kabûl hemen bildirilmelidir. Mektupla, yazışmalı tâyinlerde gecikme normaldir. Sözle veya yazıyla kabûlünü normal bir süre içinde bildirir.

Bâzı hukukçular yazışmayı da sözlü gibi kabûl ederler. Diğerleri de böyle şey olmaz demişlerdir. **Kabûl beyânına rağmen tâyinin tamam olması için 4 şart vardır.**

1 — Tâyin eden tâyin edeceği şahsı tanımalıdır. Bilmeden yapılan tâyin muteber değildir. Tâyin edilenin durumunu sonradan öğrenirse, bu tâyine itibar edilmez. Yeniden tâyin gerekir.

2 — Tâyin eden tâyin edeceği şahsın hâkimliğe ehil olup olmadığını, vasıflarını bilmesi. Bu vasıfları bâzan umumî haberlere dayanarak da öğrenir.

3 — Tâyin eden şahsın tâyine âit söz ve yazılarından neye tâyin ettiği anlaşılmalıdır. Meselâ: Hâkim olarak mı, idareci mi yoksa vergi toplamak için mi? Eğer tekliften bu anlaşılmıyorsa tâyin fâsiddir.

4 — Tâyin olunanın tâyin olduğu yeri bilmesi, tâyin işleminde, yerin de belirtilmesi gerekir. Bilinmiyorsa tâyin yine muteber değildir.

Bu sayılan şartlar varsa tâyin işi tamamdır. Başka şartlara lüzum yoktur. Bunun yanında tâyin edene itâatli olması, hürmette bulunması ve vazîfeli olduğunu halka ilân etmesi gibi şartlar tâyin işleminin icâbıdır. Tâyin işlemi bu şekilde tamamlanınca vekâlet akdi gibi bir akit yapılmış sayılır. Tayin eden ve tayin olunan yönünden birbirini ilgilendiren bir husus yoktur. Tâyin eden istediği zaman azledebileceği gibi, tâyin olunan da

kendini istediğinde azlettirir. Şu kadar var ki tâyin eden rastgele azledemez.

Müslümanların haklarını ihlâl edici bir durum varsa o takdirde azleder. Azletme yahut azlolunmada azil işlemi açıklanmalı ki bundan sonra azlolunan hâkime dâvâlar gelmesin, verdiği hükümler geçerli olmasın. Azledilen hâkim bunu bildiği halde hükmederse hükmü geçerli değildir. Azledildiğini bilmeden hükmetmişse vekâlet akdindeki ihtilâflarda olduğu gibi, verdiği hüküm geçerlidir.

D — GENEL (TAM YETKİLİ) HÂKİM VE ÖZEL HÂKİM

Hâkimin hâkimliği ya genel olur ya özel. Genel bir hâkimse 10 grup işlere bakar.

1 — Anlaşmalzıkları, ihtilâfları, düşmanlıkları halletmek, çözmek. Ya sulh yolu, anlaşma ile yahut zorla verdiği kararı tatbik suretiyle.

2 — İhlâl edilen hakları haksızdan alıp hak sahibine vermek. Bu da delillerle veya ikrarla olur. Burada hâkimin, bilgisiyle hüküm verip vermeyeceği hususunda ihtilâf vardır: Şafiî ve Mâlik'e göre: Hükmedebilir. Diğer bir görüşe göre hüküm veremez. Ebû Hanîfe'ye göre hâkim olduktan sonra hâdise hakkında bilgisi olması gerekir. Hâdise hakkındaki bilgisi hâkim olmadan önceye dayanıyorsa hükmedemez.

3 — Delilik ve küçüklük gibi, hukûkî işleri yapmaya enel durumları olanlara velî tayin etme, sefih ve iflâs etmiş olanların mallarını, haklarını korumak, yaptıkları anlaşmaları düzeltmek için Hacr altına almak.

4 — Vakıflara bakmak, aslını korumk, furûunu geliştirmek ,vakfı almak, vakfın gayesine uygun olarak sarf etmek. Husûsî hâkimler de bu konuda hüküm verebilir.

5 — Vasiyyetleri yerine getirmek, vasiyyet yapanın şartlarına (Şâyet dînî şartlara uygunsa) uymak. Muayyen şahıslara verilecekse onlara vasiyyet konusu şeyi vermek. Şahıs belirtilmişse, şartları da yoksa hâkim durumu re'sen takdirle vasiyyeti yerine getirir.

6 — Yetim ve kimsesiz olanları denkleri ile evlendirmek. Ebû Hanîfe bu yetkiyi hâkime tanımaz. «Nikâh akdinde özel velâyet aranır». der.

7 — Suçlulara cezâlar vermek, Allah'ın hakkını ihlâl sonucu verilen bir cezâ ise hâkim tek taraflı (Dâvâcısız, nizâsız) işi ele alır. Suçlunun ikrarıyla veya delillerle cezâyı verir, yerine getirir. İnsanların haklarını ihlâl ise, dâvâcının dâvâsı (şikâyeti) üzerine işi ele alır, ceza verir. Ebû Hanîfe, her iki türlü cezâları hâkim, dâvâcının dâvâsı üzerine verir, der.

8 — Hasımsız, nizâsız da olsa: İyi olan işleri kontrol, yollara tecâvüzleri, yollardaki fenâlıkları men etmek, inzibatî cezâları, cünhâları, haksızları çıkarmak, tesbit etmek. Ebû Hanîfeye göre: Hâkim, hasımsız olarak bu işlere bakamaz. Halbuki bunlar Allah'ın haklarıdır. Her zaman hasım aranmaz.

9 — Şâhitlerden ve Emniyyet kuvvetlerinden yüz çevirmek, dostlarından nâib tâyin etmemek. Bununla beraber onların desteğinden mahrum kalmak, bâzı suçların ortaya çıkmasında şâhitlerden, emniyyet kuvvetlerinden, nâiblerden yardım sağlamak gerekir. Bu kuvvetlerden zayıf

olan hâkim ise ya daha kuvvetli ile değiştirilir, yahut daha kuvvetli biri yardımına yollanır.

10 — Kuvvetli ile zayıf, üstün olanla aşağı olanlar arasında eşit ve adâletli hareketle hükmetmek. Bir takım hislerle taraf tutmamak, arzusuna uymamak. Âyet-i kerîmede:

«Ey Dâvûd, Biz seni yer yüzünde bir halîfe yaptık. O hâlde insanlar arasında hak ve adâletle hükmet. Hükmünde hevâ ve hevesine uyma ki bu seni Allah yolundan saptırır. Çünkü Allah yolundan sapanlar yok mu, hesap gününü unuttukları için onlara pek çetin bir azâb vardır.» (K.K. 38:26) buyurulmuştur .Hz. Ömer, Ebû Musâ'yı Kadı tâyin ettiğinde hükmetmenin şartlarını, yargılama usullerini anlatmış ve şöyle demiştir:

«Bundan sonra yargılama işi bir farz ve uyulması gerekli bir sünnettir. Sana bir iş geldiğinde iyi anla, dinle. Zîra infâzı mümkün olmayan bir şeyle konuşmada fayda yoktur. İnsanlar arasında durumunla, adâletinle, mahkemedeki celselerinle ümidsizlik ver ki üstün olan senden bir şey beklemesin, zayıf olan da adâletinden ümidsizliğe düşmesin. Dâvâcıya delîl, inkâr edene de yemîn teklif etmek gerekir.

Helâlı haram, haramı helâl yapmayan sulh, müslümanlar arasında muteberdir. Önce verdiğin karardan bilâhare dönmeni gerektiren bir şey olursa eski kararından dönmekten çekinme. **Çünkü hak kadîmdir, hiçbir zaman çiğnenmez.** Hakkı aramak, hakka mürâceât etmek, bâtıl ve yanlışta ısrardan hayırlıdır.

Allah'ın kitabı ve Resûlünün (S.A.V.) sünnetinde bulunmayan ve içinde bir vesveseye yol açan hususları iyi araştır, anla. Sonra misâller ve benzerler bul. Benzeyenleri biribirine kıyas et.

Dâvâcıya ve delîller getirene ve bu suretle hakkını isbât edene hakkını ver. Hak isbât edenindir. İsbât edemezlerse senin hükmüne bağlıdır. Bu durum tereddüt etmekten, hiç hüküm vermemeden daha iyidir. Müslümanlar biribirine karşı çok âdildirler. Şâhidlikleri muteberdir. Şu kadar var ki, bir zina iftirası cezâsına çarptırılan, yalancı şâhitliği denenmiş olan, yakın akraba olması sebebiyle yalan söyleyeceği zannedilenler hâriçtir. Böylelerine yemin vermekten, delillerini kabul etmekten, Allah hâkimleri uzaklaştırmıştır.

Kalbine vesvese veren şeylerden, dar kalblilikten, taraflara kızmaktan kaçın. Adâlet makâmında hak ile hareket edeni Allah mükâfatlandırır, iyilerden yapar. Selâmlar sana olsun...» Bu tâyin işleminde iki tenkide değer nokta vardır:

1 — Tâyin kelimelerini ihtivâ etmemesi, 2 — Zâhirî adâlette şâhidlere itibar olabilirse de gizli kapalı adâlette ancak araştırıp sorduktan sonra şâhide itibar olur denilirse: Birinci itiraza iki cevap mektupta mevcuttur. 1 — Tâyin daha önce yapılmıştır. Sonradan yargılama ile ilgili mektup gönderilmiştir. 2 — Tâyini ifade eden cümleler de vardır. Şöyle ki: «Sana bir iş getirildiğinde iyi anla.» ve «Kim delilini getirirse bununla hakkını ver.» cümleleri böyledir. Eğer bu şekilde sözler ve vak'a ol-

masa bu emirlerin mânâsı tâyin anlamına gelmeden bir durumu anlatmak olurdu.

İkinci tenkide (Şâhide itibar zahirî adâlettir) iki cevab var. 1 — Doğru olan, inanan, olayı gören bir kimsenin şâhitliği söz konusudur. 2 — Araştırıp sorduktan sonra, şâhitliklerinden şüphe edilmeyenlerin şâhitlikleri esastır.

Tam yetkili hâkimin harac toplamıya yetkisi yoktur. Çünkü haracın harcanacağı yeri, miktarı tesbit, harac memuruna ait bir görevdir. O bölgeye zekât memuru da tâyin edilmişse zekât da toplayamaz, Yoksa zekâtı toplar, lâyık olanlara harcar. Çünkü zekât Allah'ın haklarındandır. Bâzı hukukçular aksi fikirde olup zekât toplayamaz, çünkü insanların malını ilgilendiren bir iştir. Halîfelerin, idarecilerin görüşü ile toplanılır. Tam yetkili, genel hâkim Cuma ve Bayram günleri imamlık da yapamaz.

Özel hâkim ise: Tâyininde belirtilen işleri yapar, nezâret eder. Sözü geçen işlerden bir kısmına bakacağı sayılmışsa, ikrar edildiğinde hükmedeceği, delîl araştırmayacağı, yalnız borç işlerine bakıp evlenme işlerine bakamıyacağı, zekât ölçülerini tesbit edebileceği gibi hususlar sayılmışsa bu tâyin uygundur. Tâyin olunan özel hâkim belirtilen yetkilerin dışına çıkamaz Aynen vekâletteki gibi, çıktığında fesholunur.

E — HÂKİMLERİN YER BAKIMINDAN YETKİLERİ

Hâkimin göreceği işler genel, yapacağı iş yeri ise özel, sınırlı olabilir. Bir ülkenin herhangi bir yerinde veya bir mahallede bütün işlere bakmak üzere tâyin olunabilir. Orada bulunan veya oraya gelen her şahsın işine bakar. Eğer oraya geçici olarak gelenlerin işlerine bakmıyacağı belirtilmişse o zaman bakamaz. Bir ülkeye, herhangi bir yerinde veya mahallesinde kararlar vermek üzere tâyin edilirse, o ülkenin her yerinde hüküm verebilir. Çünkü hâkimin belli genel hâkimliği ile beraber bir yerde oturması kısıtlanamaz, kararlaştırılamaz. Söz gelişi, bir yerden kalkıp bir başka yere giderse bu sınırlama ile hükmünün reddedilmesi gerekir kî bu da olacak şey değildir. Ama yalnız evinde veya mescidde muhâkeme yapacağı şartı konulmuşsa bu şartlar muteberdir. Başka yerde duruşma yapamaz. Dâvâcılar ancak bu iki yerden birinde hâkime müracâat ederler. Hükümde bu şarta da dikkat edilir.

Ebû Abdi'l-lahi'z-Zübeyrî der ki: Zamanımızda uzun müddet Cuma mescidlerinde hükümler veren hâkimler vardı. Kendilerine «Kadıyu'l-Mescid» denirdi. 200 dirhem yahut 20 dinar ve daha ağır davalara bakarlar, nafakaları, zekâtı dağıtırlardı. Yerlerini değiştirmezler, belirtilen miktardan fazla ihtilâflara bakmazlardı.

F — BİR YERE BİRDEN FAZLA HÂKİM TÂYİNİ

Bi ülkeye iki hâkim tâyini yapılırsa her iki hâkimin tâyini de üç sebeple muteber olur. 1 — Her ikisine ayrı ayrı yerler göstermek suretiyle görevleri belirtilir. O yerlerde hâkimliklerini yaparlar. 2 — Aralarında görev taksimi yapmak suretiyle tâyinleri yapılır. Birine borçlar hu-

kûku ihtilâflarını, birine âile hukûku ihtilâflarını verir. Her ikisi de aynı ülkede kendilerine âit özel görevlere bakarlar. 3 — Aynı ülkede her ikisine de bütün ihtilâflara bakma yetkisi verilir. Şafiîler bu türlü tâyinde farklı görüştedirler. Bir gruba göre: Böyle bir tâyin, işlerde karışıklıklara, ihtilâflara, yetki müdâhalesine yol açacağından, bir ihtilâf her ikisine de gidebileceğinden karışıklık sürer gider. Bu bakımdan böyle bir tâyin hukûken doğru değildir. Birincinin tayini muteber olur. Eğer bir ihtilâf çıkmıyorsa her ikisinin hâkimliği de muteber olarak kalır. Ekseriyeti teşkil eden Şafiî hukukçularına göre de: Vekâlet gibi bir niyabet olduğundan böyle tâyinler câizdir. Dâvâcı tarafından, dâvâ her ikisine de götürülebilir. İhtilâfın çözümü şöyledir: Eğer yer bakımından her ikisi de dâvâ mahalli hâkimine aynı uzaklıkta iseler yakın olan hâkim tercih edilir. Taraflar yerce aynı uzaklıkta değillerse aralarında kur'a çekilir. Bir görüşe göre de, taraflar anlaşmadıkça hâkimliğe mürâceât uygun olmaz.

G — HAKEMLİK, DURUŞMA İÇİN ZAMAN TÂYİNİ

Hâkimin hâkimliği iki şahıs arasında belirli bir iş ve hükme mahsus olmak üzere tâyini câizdir. Her iki taraftan başka yere mürâceatları câiz olmaz. İki şahıs arasında ihtilâf devâm ettiği müddetçe hâkimin hâkimlik görevi devâm eder ki bu türlü hâkimliğe hakemlik denir. Hâkem, taraflar arasındaki ihtilâfı çözmüşse, hükmünü vermişse görevi sona ermiştir. Sonradan taraflar arasında bir başka uyuşmazlık çıkarsa ancak yeni bir izinle bu işe bakar.

Duruşma günleri tesbit edilmemişse haftanın her günü veya istediği bir günde duruşma yapar. Tâyin yapan «Seni yalnız Cumartesi günleri dâvâlara bakmak üzere tâyin ettim.» derse o gün bütün dâvâlara bakar. Güneşin batması ile hâkimin bakma yetkisi sona ermiş olur. Veya «Her Cumartesi, dâvâlara bakmak üzere seni tâyin ettim» derse yalnız o günler dâvâlara bakar. Diğer günler hâkimliği ortadan kalkmaz. Çünkü haftanın Cumartesi günleri tekerrür eder, gider. Her ne kadar diğer günler bakmasa da.

Herhangi bir şahıs ismi verilmeden «Cumartesi günleri dâvâlara bakan benim hâkimimdir.» denilirse bu tarz bir tâyin muteber değildir. Çünkü muhtemelen ehil olmayan da o gün dâvâlara bakabilir. Bilinmeyen birini tâyin etmek önce de belirtildiği gibi hukûken muteber olmaz. Aynı şekilde «İctihad erbâbı kim Cumartesi günleri dâvâya bakarsa benim hâkimimdir.» denilse yine muteber olmaz. Şahıs bilinmemektedir. Hâkim olan müctehidin isim olarak belirtilmesi gerekir. Tâyin edecek olan «Şafiî hocalarından kim veya Hanefî müftilerinden kim dâvâya bakarsa o benim hakimimdir» dese yine muteber olmaz. «Şu, şu, şu şahıslardan kim ihtilâfları çözerse benim hâkimimdir.» dese, adedleri az veya çok da olsa tâyin işlemi yine muteber değildir. Çünkü tâyin olunan yine kesin olarak bilinmemektedir. Ama «Şu, şu, şu şahısları dâvâlara bakmak üzere tâyin ettim.» derse, adedleri az veya çok da olsa tâyin işlemi muteberdir. Onlardan biri dâvâlara bakınca hâkimliği kesinleşir. Diğerlerinden

dâvâlara bakmak yetkisi kalkar. Ancak onlardan birisi hâkim olur. Eğer hepsi de bakarsa, adedleri de çoksa tâyin işlemleri muteber olmaz. Adedleri az olursa, aralarında ihtilâf da bulunmazsa, hepsi de hâkim olur.

H — HÂKİMLİĞE TÂYİN OLUNMA İSTEĞİ

Bir kimse ictihat ehli değilse bir olay için veya daimî olarak hâkimlik yapma görevi için istekte bulunması doğru değildir. İctihad ehli işi görmeye lâyıksa onun hâkimlik istemesinde üç durum vardır:

a) Hâkimliğe tâlib olanın bu talebi mevcut hükmün, bilgisizliğine veya zulmüne istinâden ise ve bu isteğinde haklı ise ecir kazanır. Bu meyanda hâkimlik yapma arzusu da olsa tâyini mübahtır.

b) Dâvâlı konuda veya bir bölgede hâkim olmak isteğinde bulunanın taraflardan birisiyle, o bölge sâkinleriyle ilgisi varsa ve bu sebeble hâkim olmayı istiyorsa isteği makbûl sayılmaz, tâyininin yapılması mahzurludur.

c) Hâkimlik isteğinde bulunan şahsın diğer devlet memuriyetleriyle alâkası olmamalıdır. Esasen yargılamada nâzır ve benzeri memurlar bulunmamalıdır. Ancak lüzum anında istek üzerine bulunabilirler. Hazîneden yardım alacakların durumları ile ilgili bir duruşma ise hazîne yetkilisinin duruşmada hazır bulunma isteği kabûl edilir. Hakkın ortaya çıkması isteniyor, haksızın huzursuzluk çıkarması muhtemelse hâkimin kuvvet talebi normaldir. Hâkimin niyyeti öğünmek ve mevki' sahibi olduğunu göstermekse, bir görüşe göre zâbıta çağırması doğru ise de hareketi mekruhtur. Aynı şekilde mücerred öğünmek için hâkimlik görevi talebi de mekruhtur. Bir görüşe göre de yalnızca öğünme niyyetini taşımak ve bu maksatla hâkim olmak mekruhtur. Allah Teâlâ da âyet-i kerîmesinde:

«İşte âhiret yurdu. Biz onu yeryüzünde ne tegallüb ne fesad arzusuna düşmeyeceklere veririz. İyi sonuç Allah'ın ikâabından sakınanlarındır.» (K.K. 28:83) buyurmuştur.

Diğer bir kısım hukukçular bu işin mekruh olmadığına kânidirler. Çünkü mevki isteği mübahtır, mekruh sayılmaz. Yusuf Peygamber, Firavn'dan idarecilik ve halîfelik istemiştir. Âyet-i Kerîmede:

«Yusuf: Beni memleketin hazineleri üzerine memur et, çünkü ben onları korumaya muktedirim. Bütün tasarruf şekillerini de bilenim dedi.» (K.K. 12:55) buyurmuştur. Yusuf Peygamber nefsini anlattıktan sonra **«Çünkü ben onları korumaya muktedirim.»** idârecilik isteğinde iki te'vil vardır. 1 — Bana bırakılanı korurum. İdâreci tâyin edildiğim işleri bilirim. Abdurrahman b. Zeyd'in görüşü budur. 2 — İshak b. Süfyân'a göre: Hisablarını yapar, lisanlarını anlarım. Hükmü zarûrî bir sebebten ötürü ortaya çıkmış nefsi öğmek, temize çıkarmak maksadıyla çıkmamıştır. Bu sebepledir ki zâlim bir hükümdar yönünden böyle bir istek

uygundur. Bir gruba göre: Hâkim tâyin edildiği hususta doğru ile amel ederse, durumu ile öğünmede bir mahzur yoktur. Çünkü Yusuf (A.S.) Firavn'ın zulmünü adâletiyle gidermek için böyle bir vazîfe isteğinde bulunmuştur. Bir grubun fikri de: Zâlime yardım, işine ortak olunacağından tâyinleri için nefislerini öğmeye lüzum olmadığını belirtmişlerdir. Bu fikir taraftarları, Yusuf Peygamber'in Firavn'den idarecilik isteğine de iki şekilde cevap vermişlerdir:

1 — Yusuf devrinin Firavn'ı iyi insandı. Ama Mûsâ devrinin Firavn'ı sapık ve âsî idi.

2 — Yusuf, Firavn'ın hazînesine bakmış, adâlet ve sâir işlerine bakmamıştır.

Hâkimlik isteği uğruna mal harcama büyük bir hatâ ve mahzurdur. Rüşvet sayılır. Alan ve veren büyük tenkidlere maruz kalmıştır. Sâbit, Enes (R.A.) den şunu rivâyet etmiştir:

«Hakikat Resûlullah (S.A.V.) rüşvet alanı, vereni, aracı olanı la'netlemiştir.» Bu metin de geçen, **RAŞÎ:** Rüşvet veren, **MÜRTEŞÎ:** Rüşvet alan, **RAYİŞ:** İkisi arasında aracı olandır.

İ — HÂKİMLERİN TARAFLARDAN VEYA BAŞKALARINDAN HEDİYE ALMALARI

Hâkim tâyin edilen kimse, hasımdan veya herhangi bir işi olandan hediye alamaz. Dâvâlar hasımsız, nizâsız da olsa hediye alamazlar. Peygamberden, (S.A.V.):

«Âmirlerin hediyeleri, onlara hediye verme ihânettir, onları doğruluktan saptırmadır.» hadîs-i şerîfi rivâyet edilmiştir.

Hâkim hediyeyi kabul etmişse ve mallarıyla karışmışsa kendisine terk edilir. Şahsına âit mallarla karışmamışsa Hazîne alır. Hediye edene verilemiyorsa, verme imkânı yoksa Hazînenin alması tercih edilir.

Hâkim özürsüz dâvâyı geciktiremez. İstirahat saatleri hariç ara veremez. Ana-babası evlâdı hakkında hüküm veremez. Onların taraf olduğu dâvâya bakamaz. Çünkü tenkidi gerektirir. Aynı şekilde onların leh ve aleyhlerine şâhit de dinleyemez, şâhit olarak dinlenemez. Düşmanının lehine şâhitliği dinlenir. Hâkim düşmanı lehine karar verebilir, aleyhine karar veremez. Çünkü hüküm sebebleri açıktır. Şâhitlik sebebleri kapalıdır. Verdiği hükümde tenkid edilmez, şâhitliğinde tenkid edilir.

Hâkim ölürse vekil tâyin ettikleri de azlolunmuş sayılır. Halîfe ölürse hâkimleri azlolunmaz. Bir ülkenin hâkimi yoksa, halkı bir hâkim tâyinini kendi aralarında yapabilirler. Halîfe varsa halkın hâkim tâyini bâtıldır. Halîfe kayboimuşsa halkın hâkim tâyini meşrudur, kararları geçerlidir. Halîfenin tâyin ettiği hâkim geldikten sonra halkın tâyin ettiği hâkimin işi sona erer. Önceden verdiği kararlar geçerlidir. Halîfe'nin hâkim tâyini onun önceki kararlarına, hukûken mevcut olan sıhhatına zarar vermez.

YEDİNCİ BÖLÜM

Fevkalâde Mahkemeler

(MEZÂLİM MAHKEMELERİ)

A — FEVKALÂDE MUHAKEME USÛLÜNÜN TARİHÇESİ

Fevkalâde yetkili hâkim, ihtilâf çıkaranları anlaşmaya, hakları inkâr edeni azametle inkârından vazgeçirmeye, geçimsizleri korku ile yola getirmeye çalışan, kötülükleri önleyen bir şahıstır. Fevkalâde yetkili hâkimde aranan şartlar: Kudretli, emirlerinde tesirli, nüfûz sahibi, azametli, nâmusu bakımından dürüst, tamahkâr olmayan, takvâ sahibi bir kimse olmaktır. O dâima zâbıta kuvvetinin üstün kuvvetine, hâkimlerdeki ilmî üstünlüğe muhtaçtır. Onların bu alandaki sıfatlarını da şahsında bulundurmalıdır. Ancak bu şartlarladır ki emir ve kararları geçerli olur.

Vezirler ve Eyâlet vâlileri gibi işleri genel, yetkileri şumullü olanlar, fevkalâde yetkili mahkeme işlerine bakmaları için ayrıca başkandan bir emir almalarına ihtiyaçları yoktur. Çünkü genel görevi içine bu da girer. Özel işler için görevlendirilmiş bir şahıs ise yukarıda sayılan şartları da taşıyorsa, Fevkalâde muhâkeme işlerine bakması için ayrı bir müsâade, yetki tanınır. Veliahdlerin, Tam yetkili vezirlerin, eyâlet vâlilerinin özel bir izne ihtiyaçları yoktur. Belirtildiği gibi genel yetkileri kapsamı içine muhâkeme yetkisi de girer.

Hâkim verdiği hükmü yerine getirmekte, kararları tasdik ve tatbikte âciz kaldığında rüşvete, tenkide mahal vermeksizin yüksek rütbedeki fevkalâde muhakeme işlerine bakan nâzıra, hâkime bu işleri havâle eder, onlar, bu işleri emirlerindeki zâbıta kuvvetlerine yaptırırlar. Mahkeme kararlarının karşısına dikilenlerin bu hallerini önlerler. Peygamber (S.A.V.) sulama işlerinde halk arasındaki ihtilâflara bakmış, Zübeyr b. Avvam ile Ensardan biri arasında geçen ihtilâfı şöyle çözmüştür: Resûlullah (S.A.V.) Zübeyr'e,

— Ey Zübeyr, önce sen sula sonra da ensar. Bu söz üzerine Ensardan olan şahıs,

— Şüphesiz o, amcanın oğludur Ya Resûlallah (S.A.V.) dedi. Bunun üzerine Resûlullah (S.A.V.) sinirlendiler ve Zübeyr'e,

— Ey Zübeyr, suyu iki topuklarına ulaşıncaya kadar akıt, buyurdu.

Resûlullah (S.A.V.)'in suyu iki topuklarına kadar akıtmasını emretmesi, acaba bir hak olduğundan mı, yoksa mübah olduğundan mıdır? Bu şekilde emredişi her ikisinin itirazını red içindir. Böylece her ikisine de cevap vermiş olmaktadır.

Dört Halîfeden hiçbiri fevkalâde yargı işleri için hiç kimseyi tâyin etmemişlerdir. Zira İslâmın ilk devirlerinde müslümanlar arasında nizâ ve gürültü çıkmamış, kötülükler yayılmamış, hakkâniyet ve nisfet kurallarından ayrılmamışlardır. Daha çok adliye makâmı, genel muhâkeme usulüne tâbî, o hususla ilgili ihtilâflar cereyan etmiştir. İhtilâf çıkaranlar, kötülüğe sapanlar olursa va'z ve irşadla işi büyütmeden, ihtilâfı çözüyorlardı. Genel muhâkeme işlerinde de nizamlara itâat yönü tercih ve tavsiye ediliyordu.

Devlet başkanlığı seçimi gecikince, ihtilâfa düşünce, insanlar arasında da kötüleri ,kabadayıları çoğalınca, hükümlerin tatbikinde ihmalkâr davranılınca Hz. Ali fevkalâde mahkeme işlerine bakmaya, bu işleri yürütmeye memur tâyin etmiştir. Bir gün minberde: İncitici söz söylemeye, dövmeye teşebbüse, elbise yırtmaya 9 dirhem para cezası ile karar vermiştir. Bu arada iki kadının bir çocuğa sahib çıkmaları sonucu ortaya çıkan ihtilâfı halletmiştir. Sonraki zamanlarda Hz. Ali'nin bu tatbikâtı insanlar arasında yayılmış, mütegallibe ve mazlumlar arasındaki ihtilâfları çözme, önleme yolunu tutmuşlardır. Bu konuda genel yargı işlerinin bir yarısı fevkalâde yetkili mahkemelere devredilmiştir. Bunlar için hâkimlik yetkisini taşıyan, belirtilen şart ve sıfatları bulunan şahıslar tâyin edilmiştir.

İlk defa fevkalâde yargı işleri için bir gününü ayırt eden, kendisine getirilen ihtilâfları çözen, Abdu'l-Melik b. Mervan'dır. Bu işi yaparken güçlükle karşılaşırsa, geçerli bir karara lüzum duyarsa, Onu da hâkimi Ebû İdrisi'l-Evdî'ye havâle ederdi. O, halîfeden daha çok tecrübeli, sebebleri, durumları daha iyi bilen olduğundan tesirli hükümler verirdi. Bu durumda Ebû İdris mübâşir, müşâvir, Abdu'l-Melik ise Âmir makamındadır. Sonraları halkın baskı ve tazyikleri arttı. Onları bu durumlardan ancak kuvvetli, emirleri geçerli olan hâkimler uzaklaştırdı, kötülüklerini önlediler.

Ömer b. Abdi'l-Aziz halîfe olunca bizzat kendisi sünnete uygun, âdil bir şekilde fevkalâde yetkili mahkeme işlerine bakmaya, ihtilâfları çözmeye başladı. Emevîlerin zorluk ve sıkıntılarını, halkın kalblerindeki korkuları sindirdi. Çevresindekiler kendisine, hayatından korkuyoruz dedikleri vakit, o cevâben: Şimdi onlardan kendimi korusam, Âhirette beni kim koruyacak? Bilâhare Abbasî oğullarından bir grup da bu işlerle meşgul oldular. İlk uğraşan halîfeler ise: Mehdî, Hâdî, Reşîd, sonra da Me'mun olmuştur. En son meşgul olan halîfe Muhtedî olmuştur. Bundan sonra lâyık olan memurlara, idarecilere bu işler havâle edilmiştir.

Fars İdarecileri, fevkalâde muhâkeme işlerini, kötülükleri önlemeyi zamanlarındaki âdil hükümlere, kurallara uygun hak ve nısfet esaslarına göre çözmüşler, bu yolu tutmuşlardır. Câhiliyyet devrinde Kureyşliler de aralarında ihtilâflar çoğalıp, kabile reisleri artıp, zâlim ve mazlum sınıflar meydana gelince, kötülükler yaygınlaşınca, bu türlü hareketlerde bulunanları önlemek için hakem kabilinden insanlar tâyin etmişlerdir.

Bunun ilk sebebi, Zübeyr b. Bekkâr'ın anlattığına göre:

Yemen'li Zebid oğullarından bir şahıs, bir kısım mallarla Mekke'ye Umre için gelmiş. Sehm oğullarından birisi onun bu mallarından satın almış (muhtemelen Âs b. Vâil), adamın malının bedelini vermemiş. Yemenli malını geriye istemiş, Mekke'li onu da gizlemiş. Bunun üzerine Yemen'li bir taşın üzerine çıkıp yüksek sesle şu şiiri okumuştur:

«Ey Kussay oğulları, Mekke'nin ortasında garib, kimsesiz bir mazlumun malları elinden alınmıştır.

Haceru'l-Esved'i ziyârete gelenin himâye edileceğini sizler belirtir, ilân ederken, ben ihramlı bir şahsın mallarına hürmet gösterilmemiştir.

Sehm oğullarından bu şahsın borçlarını ödeyecek biri var mı? Yoksa hacc için gelenin malını bu şekilde gasbedip üzerine yatacaklar mı?»

Bir başka zaman da Kays b. Şeybeti's-Sülemî, Cumah oğullarından Ubey b. Halef'ten mal satın aldı. Fakat Ubey sattığı malın bir kısmını gizledi, vermedi. Cumah oğullarından Ubey'in yaptığı bu iş için Kays ücret istedi. Fakat vermediler. Bu durum üzerine Kays b. Şeybeti's-Sülemî şu şiiri okudu:

«Ey Kussay oğulları, iyilik yapmak üzere söz verdiğiniz halde, muhterem olan Kâ'be'de bu türlü işler nasıl oluyor?

Bana zulmedilmekte, zulmedenler ise önlenmemekte, hakkım verilmemektedir.»

Onun bu şiirine Abbas b. Meradisi's-Sülemî şöyle cevap vermiştir:

«Şâyet komşun sana borcunu ödememişse bil ki sen zillet bardağından birkaç yudum içmişsindir.

Sen evlere gel, ve bu işleri önleyicilerden ol. Kötülük ve üzüntülü işlerle artık o zaman karşılaşmazsın.

Kim Kabe'nin etrafında yer tutarsa Harp oğullarından, Abbas oğullarından şahıslarla karşılaşır.

Kavmin olan Kureyş'in ahlâkı cömertlikte günlük işlerde, sevk ve idarede mükemmeldir.

Onlar seller gibi akıp gelen hacı kâfilelerini idare ederler. İyilikleri, cömertlikleri çoktur. Hacılar onların mallarına beşte birli, altıda birli ortakdırlar (çünkü hepsini yedirirler, içirirler.)»

Ebû Süfyan ve Abbas b. Abdi'l-Muttalib teker teker harekete geçip 'Abdullah b. Cudaa'nın evinde Kureyşlileri topladılar. Kötülük görenlerin, hakları ihlâl edilenlerin, elinden zorla malları alınanların haklarının verilmesi, kötülüklerin önlenmesi hususlarında sözleştiler. Resûlullah (S.A.V.)'da Peygamber olmadan önce 25 yaşlarında iken Abdullah b. Cudaa'nın evinde Kureyşlilerin ileri gelenlerinin sözleşmesinde (Hılfu'l-Füdûl) hazır bulundu. Peygamber (S.A.V.) bu durumu şöyle anlatır:

«Abdullah b. Cudaa'nın evinde Kureyş'in ileri gelenlerinin yeminini gördüm, onlara yetiştim. Ben öyle bir toplantıya dâvet edilseydim yine giderdim. Hayatımda benim için ondan daha iyi bir şey yoktur.» Zübeyr b. Bekkâr, vak'anın sonunda İslâmın bu işe çok önem verdiğini be-

lirtir. Kureyşlilerin bazıları da Hılfu'l-Füdûl hakkında şu şiiri söyler:

«İbnu Cüdaa'nın evinde Teym, Mürre oğulları, Haşimîler, Zühre oğulları toplandılar,

Bir güvercinin hurma dalında yavaş yavaş ustalıkla ötüşüne kadar her hususta âdil davranacaklarına söz verdiler, and içtiler.»

Bu vak'a her ne kadar Câhiliyyet devrinde olmuşsa da, o zamanın idaresi bunu gerektirmişse de olay Resûlullah'ın (S.A.V.) huzûrunda geçmiş ve Peygamberlik geldikten sonra da olayı takdir etmiş, benimsemiştir. Şer'î bir hüküm, Peygamberin (S.A.V.) fiilî sünneti olmuştur.

B — BU MAHKEMELERİN GÖREVLERİ, FEVKALÂDE YETKİLİ HÂKİMLE GENEL HÂKİM ARASINDAKİ FARK

Topluluğu sevk ve idare ile görevli olan şahıs fevkalâde muhâkeme işlerine bakmak için bir gün tâyin eder. O gün ihtilâflı kimseler, şikâyeti olanlar, hak arayanlar işlerinin çözümünü isterler. Bu idareciler diğer günlerde Devlet işlerini yürütürler. Bir şahıs yalnızca fevkalâde mahkeme işlerine bakmak üzere tâyin edilmişse haftanın her günü görevini yerine getirir. Böylece halkın şikâyetten, kötülükleri aksettirmekten çekinmeleri, yüksek memurları fazla meşgul etmeleri önlenmiş olur.

Fevkalâde yetkili mahkemelerde işlere bakan hâkim bu görevi yerine getirirken 5 grup insana da ihtiyacı vardır. Onlarsız bu işlerini yapamaz.

1 — Yardımcı Polisler, bekçiler: Kuvvetli ve cüretlileri önlemek, onları duruşmaya, dîvana getirmek için.

2 — Hâkimlerin, hakemlerin bulunması: İhtilâflı hususta hakkın tam olarak belirmesi, mes'elenin çözülmesi için.

3 — Hukukçular, bilirkişiler: Müşkil, karışık işlerin, olayların sorulup danışılması için.

4 — Kâtipler: Taraflar arasında cereyân eden, leh ve aleyhlerine olan hususları, mahkeme zabıtlarını tutmak, yazmak için,

5 — Şâhitler: İhtilâflı mes'ele hakkında bildiklerini, gördüklerini söylemek, mahkemenin cereyân tarzını takibetmek, verilen kararı imzâ ettirmek için bulunurlar. Bu beş sınıf kimseler tamam ve hazır olduktan sonra dâvâya bakılır.

Mezâlim Mahkemeleri (Fevkalâde Yetkili Mahkemeler) nin görevleri 10 kısımdır.

a) İdarecilerin, teb'aya (idare edilenlere) zulmetmesi, cebir ve şiddet hareketlerinde bulunması, kötü muâmele etmesi hallerinde bunlara bakar. İdarecilerin bu hareketleri önlenir. Kötülüklerden uzaklaştırılır. İnsaf ve merhameti bırakmıyan memurlar değiştirilir. Anlatıldığına göre:

Ömer b. Abdi'l-Aziz ilk halîfe olduğunda topluluğa şöyle konuşmuştur: «Allah'dan korkmanızı tavsiye ederim. Çünkü o, kendinden korkmayana yüz vermez, müsâade etmez, öylelerinin işlerini kabullenmez. Sü-

hesiz idarecilerin bir kısmı insanları doğruluktan uzaklaştırdılar. Kötülükleri yaydılar, kötülerle işbirliği ettiler. Allah'a şu hususta and içerim ki: İyi bir âdet terk edilmişse onu diriltmeye, kötü bir âdet de yaygınlaşmışsa onu da önlemeye, söndürmeye çalışırım. İsterse bu işler için bir sâniyelik ömrüm olsun. Âhiretinizi düzeltin, imar edin ki dünyânız da düzelsin. Hükümdarlarla insanlar arasında ölümden başka bir şey yoktur. Hepsi de fanîdirler.»

b) Vergi memurlarının vergi toplarken gösterdiği zorlukları önlemek, onların dînî esaslara, halîfelerin emirlerine göre ölçülü hareket etmelerini sağlamak. Alınması gereken vergi miktarı ne ise onu almak. Fazla vergi alınmışsa hazîneden tekrar mükellefe iâde ettirmek, noksan vergi alınmışsa mükelleften noksan kısmı tahsil etmek. Anlatıldığına göre:

Abbasî halîfelerinden Mehdî bir gün malî hususta duruşma yaparken para, sikke konusunda kendisine bir olay anlatıldı, durumu soruldu. Süleyman b. Vehb dedi ki:

— Ömer b. Hattab (R.A.) Irak halkına haraç vergisini koymuştur. O zaman henüz Doğu ve Batıda madenî her çeşit paralar, İran ve Bizans hükümdarı adına ve ora ölçülerine göre darbediliyor, piyasaya sürülüyordu. Halk ellerindeki malı bu paralarla alıp satıyorlardı. Sonra insanlar paralarda hîle yaptılar. Taberiye taraflarındaki vergi mükellefleri 4 daniki (40 arpa tanesini) 1 miskal (6.8 gr.) e eşit saydılar. Ona göre de vergilerini ödüyorlardı. Ziyad Irak'a vâli olunca vergileri para olarak almaya başladı. Emevîlerin diğer vergi memurları da aynı usulü, Abdu'l-Melik b. Mevân zamanına kadar takip ettiler. Abdu'l-Melik paraların durumu ile Taberiye halkının miskâl ölçüsünü karşılaştırmış, parayı ve miskâli kendi ellerinde ölçü olabileceğini, kullanılmalarının bir mahzuru olmadığını belirtmiştir. Sonraları Haccâc yine vergileri para olarak toplamaya başlamıştır. Ömer b. Abdi'l-Aziz Halîfe olunca tekrar para ve miskâli ölçü olarak kabul etmiş, bu durum Mansur zamanına kadar gelmiştir. Mansur devrinde Irak ve İran halkının direnmesi üzerine buraların en çok yetişen hububâtı olan arpa ve çavdar üzerinden para olarak alınan harac vergisini kaldırdı, tekrar arpa ve çavdar olarak harac vergisi almaya başladı. Az yetişen hubûbat ve meyvelerden para ölçülerine göre vergi aldı.

Bu olaylar üzerine Halîfe Mühtedî: «Geçmişte ve hal-i hazırdaki işlerden ötürü insanlara zulmetmekten Allah'a sığınırım, insanlardan bu türlü ağır vergiyi kaldırınız», demiştir. Hasan b. Mahled, halîfe Mühtedî'ye:

— Geçip giden halîfeler bu türlü vergileri kaldırsaydılar her yıl hazînelerinden 12 milyon dirhem kıymetinde mallar çıkmış olurdu. Bu söz üzerine Halîfe Mühtedî,

— Hazînenin malının tamamının gideceğini de bilsem hakkı korumak, zulmü yıkmak için bu ağır harac vergisini kaldırıyorum, demiştir.

c) Devlet mallarının ve mülklerinin kayıtlarını lüzumu ânında kon-

rol etmek. Bu işle görevli memurlar halkın devlet malından yararlanacağı miktarı, kimlere ait olduğunu, ne kadarını tekrar devlete iâde etmesi gerektiğini esaslı bir şekilde yazarlar. Bu memurlar doğruluktan ayrılır, malların kayıtlarını noksan tutarlarsa gerekli hükümlere göre bu yanlış hareketlerin, noksanlıkların önüne geçilir. Anlatıldığına göre:

Mansur Dîvan kâtiplerinin yolsuzluklarını, sahteliklerini işitince onları toplamış, hepsini birden cezalandırmıştır. Bu olay üzerine kâtipler tarafından şu şiir söylenmiştir:

«Ey Halîfemiz, doğruluk ve şeref içinde Allah ömrünü uzun etsin.

Bize kötülük de etseler senin afvınla kurtulmaktayız. Sen halkın canı ve malı için bir koruyucusun.

Biz kâtipler kötülük ettik, aramızda iyi kâtipler kalmamıştı. Artık biz de ıslah-ı nefs ettik.»

Bunun üzerine Mansur onların tahliyelerini emretti. Şiir söyleyen kâtibini de mükâfatlandırdı. Çünkü o, kabahatlerini mertçe açıklamıştır.

Buraya kadar sayılan üç görevde şikâyetçiye, kötü muâmele görmüş bir kimseye lüzum olmadan da doğrudan doğruya bakılmaktadır.

d) Hazîneden kendilerine yiyecek ve içecek yardımı yapılanların bu erzâkının geç ve noksan verilmesi, zarara maruz kalması hâlinde şikâyet üzerine duruma el koymak, şikâyetlere bakmak. Bu konuda hâkim kayıtları kontrol eder, eski verilenlerden daha noksan bir miktarda erzak verilmişse ve bu noksanlık memurun şahsından ileri geliyorsa ona aradaki noksanlık ödettirilir. Kayıtlardan ve hazînenin almış olduğu tedbirden ileri geliyorsa hazîne aleyhine hâkim karar verir. Bazı ordu komutanları, Halîfe Me'mun'a:

«Ordunun aç oluşundan, bu sebeble yağmaya teşebbüs edeceklerinden,» haberler yazmışlar, Me'mun da: «Şayet erzâk âdil dağılırsa aç kalmazlar, karınları doyurulur, takdir edilen hakları verilirse yağmaya teşebbüs etmezler.» diye cevap vermiştir. Erzâkı tam göndermiş, görevlerinde suiistimal edenleri görevlerinden almıştır.

e) Gasbolunan mal ve hakları geri vermek. İki gruptur. aa) İdarecî şahısların, bazı şahıslara âit mal ve mülkü ya rağbetten veya sahiplerine kötülük etmek maksadiyle zorla almalarıdır. Fevkalâde yetkili hâkim durumu açıkça bilirse iâdesini emreder. Durum açık olarak anlaşılmıyorsa duruşma yapar. Mal sahibi malı nereden elde ettiğini, kazandığını isbat ederse mal gâsıptan alınır, sâhibine verilir. Ayrıca bir delil ve şâhine tazminâta hükmedilmesini emretmiştir.

Halîfe Ömer b. Abdi'l-Aziz, bir gün namaza giderken Yemen'den gelen kötülüğe mâruz kalmış, şu şiiri okuyan birine rastlar.

«Sarayımızın kapısında gadre uğrayan, kötülüğe mâruz kalmış, sizlere çok uzaklardan gelmiş birisi dâvâ açmakta, hakkının verilmesini istiyor.» Bunun üzerine, Halîfe,

— Sana kötülük eden kim? Kötülük edilen husus nedir?

— Velid b. Abdi'l-Melik arâzimi alıp, gasbetti.

— Kuyudâtçı, ganîmet mallarına ait defteri getir, dedi. Halîfe def-

tere baktığında, Abdullahu'l-Velid b. Abdi'l-Melik'in, başkasına ait arazîyi gasbettiğini, temellük ettiğini görür. Bu kaydın düşürülerek dâvâcı Yemen'li adına kaydedilmesini, arâzînin ona verilmesini, bir miktar da lehine tazminâta hükmedilmesini emretmiştir.

bb) Bir kısım menkul malların ve hukûkî tasarrufların gasbı. Bu iş de ya idareciler, yahut kuvvetli şahıslar tarafından yapılır. Mal sahibinin şikâyet ve talebi ile 4 yoldan biriyle mal gâsıbın elinden alınır. Ya gâsıbın ikrar ve itirafiyle, ya fevkalâde işlere bakan hâkimin malın kime ait olduğunu bilmesiyle, ya gâsıbın gasbettiğine dair bâzı delillerin bulunmasiyle, yahut da şahsın malı gasbettiğine dair bazı şâhitlerin şehâdeti ve haberlerin ulaşmasıyladır.

f) Vakıf mallarını himâye, koruma: Vakıf mallar iki kısımdır. aa) Genel vakıflar, bb) Özel vakıflar. aa) Genel vakıflardan yararlanmda şahıs, vâkıfın şartına uyuyorsa istifadesine mâni olunmaz. Önlenirse şikâyette bulunabilir. Vakfın genel bir vakıf oluşu da ya bu işle meşgul olan memurların kayıtlarından öğrenilir, ya, devletin bu konudaki izninden tasarruflarından öğrenilir. Yahut da çok önceden bu hususta geçmiş olan kayıtlardan, vakıfnâmelerden öğrenilir. Bu üç yoldan biriyle genel vakıf olduğu öğrenilmezse, o vakfın özel vakıf olduğuna hükmedilir.

bb) Özel vakıflardaki ihtilâflarda ise: Vakıf ehli şahıslar hakkın isbâtı için hâkime mürâceât ederler. İdare makamlarına gitmeye lüzum yoktur. Eski kayıt ve defterlere de bakılmaz. Mütevellî heyetinin özel vakıf olduğunu belirtmesi, kaydettirmesi yeterlidir.

g) Hâkimler vermiş oldukları kararlardan bir kısmının hükmünü infâz edemeyince bunların hükmünü infâz etmek, kararları yerine getirmek. Çünkü fevkalâde yetkili mahkemelere bakan hâkimler kuvvetçe daha üstün, emirleri daha geçirlidir. Hükmün gereği ne ise onu tamı tamına infâz eder.

h) Devlet memurlarının, özellikle mâliyecilerin vazîfelerini yerine getirirlerken karşılaştıkları güçlükleri yenmek. Memurun aczinden yararlanan, vergisini inkâr eden kimselerin bu hallerine mâni olur. Allah'ın hakkına ait konularda yerine getirilmeyen hakları, yapılmayan işleri yerine getirttirir.

ı) İbâdetlerin yerine getirilmesini kontrol eder. Cumaların, bayramların, haccın, harblerin kontrolünü yapar, şartlarını arar, ihlâllerini önler. Çünkü Allah'ın hakkı yerine getirilip yapılma da en üstün bir haktır.

j) İhtilâfa düşmüş olan şahıslar arasında ihtilâf konusu şeye bakar. Hâkimler gibi gerekli duruşmayı yaptıktan sonra adâletin îcâb ettirdiği ne ise ona göre hükmeder. Hükümde şüpheye düşülürse bakılır: İsabet edilen kısımlar alınır, diğerleri bırakılır.

Fevkalâde mahkemeler hâkimi ile genel mahkeme hâkimi arasındaki farklar 10 kadardır.

1 — Fevkalâde mahkemelerin hâkimi heybetli, kuvvetli olmalı

bu suretle mütegallibeden hakkı alabilsin, yaptığı kötülükleri önlesin, husûmetlerin önüne geçsin. Bu şart genel hâkimde aranmaz.

2 — Fevkalâde yetkili mahkemeler hâkimi dar olan hususları imkân nisbetinde genişletir, sözleri açık seçik olur, kısa konuşma, özlü karar verme yerine, geniş anlaşılabilir şekilde konuşur, karar verir.

3 — Anlaşılması güç gelen hususlarda, yanlış ve doğruyu bilmek ve bulmak için hakikatın ortaya çıkmasında durumları, şâhidleri, delilleri, sebebleri araştırmak için, tarafları korkutmak, tazyik altında tutmak için bazı tedbirler kullanabilir.

4 — Hükümlerden kaçınan, dinlemiyenlere karşılıkta bulunur. Kötülüğün önüne geçmek için gerekli tedbiri alır.

5 — Şüpheli, tereddütlü işlerde yavaş hareket etmek, hakikatın aydınlanmasında şüphenin giderilmesinde işi geciktirebilir. Bölgenin en büyük idare makâmına, vâliye gönderebilir. Halbuki genel mahkeme hâkimi böyle bir şey yapamaz, dâvâları yersiz geciktiremez.

6 — Taraflar ihtilâfı karışık bir hâle soktuklarında Fevkalâde yetkili hâkim rızâ ve sulha lüzum olmadan, hal için ihtilâfı hakemlere gönderir. Hâkim ise ancak taraflar anlaşınca hakeme havale eder.

7 — İnkâr alâmetleri gözükürse taraflar ile hiç konuşmaz, arkadaşlık etmez. Kefâlet verilmesi mümkün olan yerlerde kefil ister. Yalan ve inkârdan tarafları uzaklaştırır, kendi de uzak olur.

8 — Yanlış ve karışık şâhitlikte bulunanların yanında diğer şâhitleri de bulundurur, bilirkişilerin fikirlerini dinler.

9 — Şâhitler kasden yeminlerini değiştirirlerse yeniden yemin verir. Şüpheyi gidermek için yemin ve şâhid adetlerini artırır. Hâkim ise böyle bir şey yapamaz.

10 — İhtilâf konusunda, işe önce şâhitleri celbedip, ifâdelerini aldıktan sonra tarafları dinler. Hâkimlerin âdeti ise, dâvâcı ve dâvâlılar delillerini getirip serdettikten sonra şahide mürâceât eder.

Dâvâlara bakma ve muhâkeme usulünde bu 10 farkın dışında fevkalâde yetkili mahkeme hâkimleriyle genel mahkeme hakimlerinin bir farkı yoktur. Diğer hususlar aralarında müşterektir.

C — FEVKALÂDE YETKİLİ MAHKEMEDE YARGILAMA (MUHÂKEME) USÛLÜ

Fevkalâde mahkeme hâkimine getirilen dâvâ üç durumdan birine girer. a) Ya bir hakkı kuvvetlendirmek, isbât etmek için. b) Ya bir hakkı zayıflatmak, düşürmek, iskat için, c) Ya bu iki maksadın dışında dâvâ açılır, duruşma yapılır.

a) Dâvâ bir hakkı kuvvetlendirmek, isbât için açılıyor ve hakkı kuvvetlendirici 6 durum mevcutsa dâvâ konusu hak, kuvvet kazanır, isbât edilmiş olur.

aa) Hâkim yazılı olan hususta ve âdil şâhitler huzurunda duruşma yapar. Burada hâkim iki şeye bakar. 1 — Şâhitlerin ifâdesini alır, ifâdesinin alınmasını dâvâcı hâkimden ister. 2 — İnkâr edenin durumunu tesbit. Dâvâcı inkâr edenin inkârının mahkemede hâkim huzurunda tesbitini hâkimden ister. Bu iki işi dâvâcı, hâkimden ister ve hâkim de istenilen bu hususları bir vazîfe olarak yerine getirir.

Fevkalâde mahkeme işlerine bakan hâkim, vezir veya eyâlet vâlisi ise dâvânın taraflarına, şâhitlerin ifâdesine bakar, duruma göre bir karar verir. İsterse o bölgenin genel hâkimine gönderir, şahitlerin ve tarafların ifâdesi orada alınır, inkâr edenin inkârı orada tesbit edilir. Anlatıldığına göre:

Halîfe Me'mun Pazar günleri mahkeme işlerine bakarmış. Bir gün mahkemesinde yırtık bir elbise içinde bir kadınla karşılaşır. Kadın Me'mun'a şu şiiri okur:

«Ey kendisini adâletten ayırmayan, âdil ve insaflıların en hayırlısı, ülkeleri aydınlığa kavuşturan halîfe,

Bir dul kadın sana vergi memurundan şikâyet ediyor. O, zavallı kadına tecâvüz etti, halbuki kadının koruyucusu nâmına kimsesi yoktu.

Korunmuş arâzîme tecâvüz etti. Halbuki benim ne ehlim ne yavrularım vardır.» Me'mûn ellerini yavaşça oğuşturdu ve şu şiiri okudu:

«Anlattığın doğru ise bende sabır kalmamıştır, fâiline cezâ verilir. Bu olay kalbimi hasta ve üzüntülü yaptı.

Şimdi öğle namazı vaktidir. Git, hasmınla beraber duruşma günü gel.

Duruşma günü Cumartesi günüdür. O gün hüküm verir, neticeye ulaşırsam ne âlâ. Yoksa senin hakkın için Pazar günü de duruşma yaparım.»

Kadın gitti ve Pazar günü mahkemede hazır bulundu. Me'mun kadına,

— Hasmın kimdir? dedi. Kadın:

— Önünde ayakta duran, Emiru'l-Mü'minînin oğlu Abbas, dedi.

Me'mun, hâkimi Yahya b. Eksem'e, bir rivâyete göre de veziri Ahmed b. Ebî Hâlid'e dedi ki:

— Kürsüye otur, aralarındaki ihtilâfa bak. Me'mun kadısıyla kürsüye oturdu. Halîfe huzûrunda hâkim duruşmayı yaptı: Kadının sesi yüksek çıkınca, Me'mun'un adamları mâni olmak istediler. Me'mun:

— Bırakın konuşsun. Hak konuşturur, bâtıl susturur, dedi. Hâkim, dâvâcı kadının sözlerini değerlendirdi. Şikâyetçi kadının bazı mallarını geri vermedi. Bu durum üzerine Me'mun, hâkime:

— Onun malının tamamını ver. Hak en doğru olandır. Kötü düşünceler insanı ihtirâsa sürükler.

Me'mun olayı dinlediği nisbette bu şekilde hareket etti. İki sebepten ötürü de asıl dâvâ içine girmemiştir. Birincisi, dâvâlının oğlu oluşu ve duruma göre onun lehîne hükmetmesinin belirmesi. Çünkü yakın akraba lehine hüküm verilmez, tenkidi gerektirir, ama aleyhlerine hüküm

verilebilir. İkincisi, taraflardan biri kadındır ve aralarında eşitlik yoktur. Hakkının alınmasında yardıma muhtaçtır. Oğlunun esasen mevkii yüksektir. Bu sebeplerledir ki muhâkeme sonucuna müdâhale etmiş, verilen kararı bizzat infâz etmiştir.

bb) Yazılı delîl ile birlikte şâhidin de bulunması. Bu tür dâvâlarda 4 şeye bakılır. 1 — Dâvâlı sıkıştırılır, sıkıştırmanın sonucu yazılı şeyi ikrar ederse o belge dâvânın esası için delîl teşkil eder. 2 — Şâhidlerin yeri biliniyor, mahkemeye dâvetleri de güçlük arzetmiyorsa, mahkemede hazır bulunmaları istenir ve onlar dinlenir. 3 — Dâvâlıya duruma göre üç misli veya daha fazla bir şart-ı cezaî ile dâvâ konusu şeyi ödemesi, istenir, tazminâta mahkûm edilir. 4 — Dâvâya bakılır. Eğer zimmette olan menkûl mal ise, dâvâlıya bir kefil bulması, temînat vermesi emredilir. Böylece mal ödenir hâle konulur. Gayr-ı menkûl, gelir getiren bir mal ise, mal hacredilir, geliri yed-i emîne bırakılır. Yed-i emine hak sahibinin kim olduğu bilinince, tesbit edilince ona vermesi emredilir. El koyma süresi uzarsa, şâhitlerin hazır bulunma ümidi de olmazsa, fevkalâde muhâkeme işlerini yürüten hâkim dâvâlıyı tazyik eder, malı hangi yolla kazandığını sorar, ona göre hüküm verir.

Mâlik b. Enes, bu türlü dâvâlarda dâvâlıya malı hangi yolla elde ettiğini her durumda sorar, der. Şâfiî ve Ebû Hanîfe buna lüzum duymaz. Fevkalâde muhâkeme işlerine bakan hâkim, dâvâ için münâsib ne ise onunla hareket eder. Yalnız bir şeye bağlanıp kalmaz. İhtilâfı halleden kararı imzalar ve o şekilde taraflara verir. Eğer yalnız bir mes'elede durumu aydınlığa kavuşturmaksa dînin gerektirdiği ne ise dâvâlılar arasında ona göre hüküm verir.

cc) İhtilâf konusu yazılı belgeye dayanıyor ve o konuda şâhitler de varsa, hâkim şâhitlerin mahkemede hazır bulunmasını ister. Şâhitlerin durumlarını görür, onları üç halden birine göre değerlendirir. Ya kıymetli, mâsum kimselerdir, iyi bilinirler. Bu durumda şâhitlikleri dinlenir. Ya rezîl, bayağı kimselerdir. Durumlarını kuvvetlendirici bir şey de yoktur. Dâvâcı, hasmını korkutmak için onları şâhitliğe zorlar. Hâkim bu durumda onlardan doğru söylemelerini temine çalışır. Yüzde yüz bir itibar yoktur. Yahut da orta durumlu şahıslardır. Durumlarını araştırdıktan sonra, şâhitlikten önce veya sonra yemin verilmek suretiyle şâhitlikleri muteber sayılır. Son iki grup şâhidin şâhidliğinde üç işlem vardır: 1 — Şâhit ya bizzat olayı görmüş, dinlemiştir. Bu durumda hâkim bu şâhitlikle hükmeder. 2 — Ya o şahsın işittiği hâkime söylenmiştir. O takdirde hâkim şahsı mahkemeye çağırır, ifâdesini alır. Kendince âdil bir şâhit olduğu sabitse şahitliği ile karar verir. Yoksa ifâdesini nazara almaz. Son iki grup şâhidin işittiği âdil şâhitlere ulaşmış, onlar duymuşsa bu takdirde hâkim âdil şâhitlerin işittiği şeyleri araştırır. Hükmün geçerli olması için âdil şâhitlerle diğerlerinin ifâdelerinin sıhhatini inceler, karşılaştırır, araştırmalar yapar.

dd) Dördüncü durumda; dâvâ konusu şey, Müddea bih, hem yazılı ve hem de ölü şâhitlerin şâhitliğine bağlı ise pek tabiî hâkim şâhidlerin

ifâdesine mürâceâttan mahrum, o imkân yoktur. Burada hâkim, yazı mevsuksa üç şeyi ele alır. 1 — Davâlıyı sıkıştırır, hakkı îtirafa zorlar, adaletin gerektirdiği ne ise onu yapar, temine çalışır. 2 — Hakikatin araştırılması, açıklanması bâbında malı hangi yollarla iktisab ettiğini sorar, araştırır. 3 — Mülkün komşularından ve dâvânın taraflarından durumu sorar, hakkın aydınlanmasına, haklının tesbitine çalışır. Bu üç yoldan biri veya hepsi ile neticeye ulaşamazsa: Tarafların kabûl ve hürmet edeceği birinin hakemliğine mürâceât eder, hakem tâyini ile işi ona bırakır. Veya dâvâ konusunda bilirkişi tâyin eder. Onların vereceği karara uymalarını, sulhlaşmalarını sağlar. Bilirkişi ve hakem ikiden biri lehine işi çözer ve hâkimin hükmü gibi ihtilâfı sona erdirir.

ee) Dâvâcıda dâvâlıya âit bir yazı ile yazılmış, bir kısım borçlar ihtiva eden sened bulunur, dâvâcı buna istinaden dâvâ açarsa: Hâkim dâvâlıdan, yazının kendisine âit olup olmadığını sorar. Dâvâlı kendine ait olduğunu îtiraf ederse, yazı muhtevâsının doğru olup olmadığını sorar, dâvâlı onu da kabûl ederse borcu ikrar etmiş olur. İkrarı ile ilzâm edilir. Yazıyı kabulle beraber, yazı muhtevâsını kabul etmezse, hâkim örfe itibar ederek yazı muhtevasının da doğruluğuna hükmeder. Fakat hukukçuların tamâmı yazıyı kabulün, borcu, yazı muhtevâsını kabul anlamına gelmediğini savunurlar. Hâkime düşen görev yazının muhtevâsına bakması, ne şekilde ve sebeple yazıldığını araştırması gerekir. Dâvâlı, «Ben yazıyı bana ödünç para vermesi için yazdım. Halbuki ödünç para vermedi.» veya «Sattığım malın bedelini vermesi için yazdım ama bedeli vermedi...» diyebilir. Duruma göre hâkim dâvâlıyı sıkıştırmak suretiyle ve deliller aramakla neticeye ulaşmaya çalışır. Tarafları sulha dâvet eder, sulhlaşmazlarsa yemin vermek suretiyle ihtilâfı çözer, kararını verir. Dâvâlı yazıyı inkâr ederse, bilirkişi huzurunda dâvâlıya çokça yazı yazdırmak suretiyle yazıları karşılaştırır. Dâvâ konusu yazıya benziyorsa ona ait olduğuna hükmeder, dâvâlının yazıyı itiraf ettiği kabul edilir. Bazı hukukçular istiktâb usulünün aleyhindedirler. Dâvâlı sıkıştırılır, itirafa zorlanır. Sonra yazı yazdırılır. Yazı dâvâlının yazısına benzemiyorsa bu defa dâvâcı sıkıştırılır, tazyik edilir. Her ikisi bir hakeme havâle edilir, sulhlaşmaları istenir. Sulhlaşmazlarsa yemin teklif etmek suretiyle aralarında kesin hüküm verilir.

ff) Dâvânın esası hesâb-ı carîlerin tetkiki, hesapların kontrolü ise: Bu nevi dâvâlar, ticarî alandadır. Hesâbın durumu iki şekilde olur. Ya dâvâlı veya dâvâcının hesabıdır.

1 — Dâvâcının hesâbı söz konusu ise: Şüphe taşıması çok (zordur), zayıftır. Hâkim, dâvâcının hesâbının intizamına, doğruluğuna bakar. Hesapta hîle ve fesat ihtimâli varsa, hesâb-ı cârî nazara alınmaz, dâvânın zayıf oluşunu gösterir. Hesaplar muntazam, doğru ve kuvvetli ise, şâhitlerle birlikte, dâvâlı da tazyik edilerek ifadesi alınır, durumun tetkiki için hesaplar bilirkişiye havâle edilir. Rapora göre kesin hüküm verilir.

2 — Dâvâ konusuna esas olan hesaplar dâvâlıya aitse, bu durumda dâvâ daha kuvvetlidir. Hesapları yazan ya dâvâlıdır, yahut kâtibidir: Ya-

zı davâlıya âitse fevkalâde mahkeme hâkimi, yazının kendine âit olup olmadığını davâlıdan sorar, itiraf ederse, muhtevâsının ne olduğunu bilip bilmediği de sorulur. Ne olduğunu ikrâr ederse, doğruluğunu bilip bilmediği sorulur. Bunu da ikrâr ederse hesâbın doğruluğunu, muhtevâsını kabul ve ikrâr etmiş sayılır. Dâvâ konusu şeye, müddea bihe, hükmedilir. Yazının kendisine ait olduğunu kabullenir, fakat muhtevâsını bilmediğini söyler, doğruluğunu itiraf etmezse, hâkim örfe dayanarak dâvâlı aleyhine hükmeder. Çünkü hesâb-ı cârîler rastgele yazılan hesaplardan daha sıhhatli sayılır. Fakat hukukçulardan bir grup bu görüşün, tatbikatın aleyhindedirler. Daha önce de istiktâba karşı oldukları belirtilmişti. Dâvâlı yazının doğruluğunu itiraf etmedikçe hakkında kesin hüküm verilmez. Bilirkişiye havâle edilir. Rapora dayanan mahkeme kararı ile dâvâ sona erer.

Yazı, dâvâlının kâtibine âitse sual ona yöneltilir. Fakat kâtibe sual sormaya geçmezden önce dâvâlıya dâvâ hakkında sorular sorulur. Dâvâlı yazı muhtevâsını itiraf ederse dâvâ karara bağlanır, işin derinine inmeye lüzum kalmaz. Dâvâlı hesap muhtevâsını itiraf etmezse, kâtibine hesaplar hakkında sorular sorulur. Kâtip de inkâr ederse şüphe zayıflar. Kâtip hakikaten töhmet altında ise sıkıştırılır. Güvenilir birisi ise tazyik edilmez. Bunun üzerine kâtip, yazının doğruluğunu itiraf ederse dâvâlı aleyhine şâhit olmuş olur. Âdil bir kâtipse, şâhitliğiyle dâvâlı aleyhine hükmedilir. Duruma göre şâhitle birlikte dâvâcıya da bir tamamlayıcı yemin teklif edilir. Çünkü muhâkeme anındaki durum fevkalâde yetkili mahkemelerde hükümlerin değişik oluşuna te'sir eder. Her bir duruma göre de sıkıştırmada, tazyikte bir sınır vardır ve hâkim bunu aşamaz. Şahitlerin, tarafların derecesine göre durumları ayırt edilir, tazyik altında bulundurmada bu, esas olur.

D — DELİLLERİN İBRÂZI VE İADE-İ MUHÂKEME USÛLÜ

Şâyet dâvâya zayıflatıcı bir hâl iktiran eder, ortaya yeni deliller çıkarsa yukarıda sözü edilen 6 duruma zıt olarak 6 zayıflatıcı durumla karşılaşılır. Bu durumlarda da bâzan dâvâlı bâzan da dâvâcı tarafı baskı altında bulundurmak, tazyik etmek gerekir. Şöyle ki:

a) Dâvâ yazılı belge ve âdil şâhidlere dayanıyorsa, fakat şâhidler dâvânın bâtıllığı konusunda şâhitlikte bulunmuşlarsa 4 durum ortaya çıkar. 1 — Dâvâcının iddiâ etmiş olduğu şeyi esasında dâvâlıya sattığına dair şâhitlikte bulunurlar. 2 — Dâvâcının iddia etmiş olduğu şeyde hakkı olmadığına şâhitlik ederler. 3 — Dâvâcının babasının, kendisine mal intikal etmiş olanın, malın mülkiyetinin dâvâlıya intikâl ettiği konusundaki ikrarına şâhitlik ederek, dâvâcının müddea bihte hakkı olmadığını belirtirler. 4 — Dâvâlının lehine olarak dâvâ konusu şeyin mâlikinin dâvâlı olduğuna şâhitlik ederler. Bu durumlarda dâvâcının dâvâsı bâtıl olur. Fevkalâde yetkili mahkeme hâkimi, dâvâcıyı durumuna göre te'dib, eder, cezalandırır. Malı satmış olduğu hususundaki beyânında, bir korku ve sıkıntı sonucu malı satmış olduğunu hatırlatırsa, böyle bir hâli insan.

nâdiren yapar. Satış mukâvelesine bakılır. Korku ve zarûret sonucu satmadığı anlaşılırsa, dâvâ hakkında şüphe zayıflar, dâvâcı tarafın iddiası kuvvetini kaybeder. Dâvâlı taraf böyle bir ikrahı hatırlamazsa, ikrah durumu da seziliyorsa şüphe kuvvet kazanır. Korku iki yönde olur. Dâvâ konusu şeyin, muâmelenin yapıldığı andaki durum, deliller, belgeler yapılan muâmelede korkunun olup olmadığını gösterir. Gerekli araştırma yapılır. Komşu ve arkadaşlarından tarafların durumu, işlem hakkında bilgi istenir. Yazının görülen durumunun aksine bir beyânda bulunulursa o beyanla hüküm verilir. Böyle bir açıklamada bulunulmazsa, yazının altındaki imzâ ile şâhitlerin şâhitliği önem taşır. Ve dâvâcı korku ve sıkıntı içerisinde satılmadığı konusunda dâvâlıya yemin teklif eder. İslâm Hukukçuları bu nevi dâvâlarda yemin teklifi konusunda ayrılık göstermişlerdir. Ebû Hanîfe ve bir kısım Şâfiî'lere göre: İhtimâlleri gidermek için dâvâcının böyle bir yemîn teklifine hakkı vardır. Diğer bir kısım Şafiî hukukçuları aksi görüştedirler. Çünkü önceden ikrarı geçen bir şahsın sonradan yemin teklifinde bulunması ikrarını, iddiasını yalanlar. Dâvâyı yürüten hâkim tarafların durumlarına bakarak karar verir. Dâvâ konusu zimmette olan bir borç için de olsa ve dâvâlı zimmetten kurtarıcı bir yazıyı ibraz etse, «Bu yazı, alacağım alınmadan yazılmıştır. Ben alacağımı almadım,» dese, dâvâlıya yemin teklif edilir. Daha önce buna benzer hususun açıklaması geçmiştir.

b) Yazılı belgelere dayanan dâvânın âdil şâhitleri gâib olursa, bu durumda iki hareket tarzı vardır. aa) Dâvâlının inkârını ihtivâ eden «Onun bu malda, parada hakkı yoktur. Çünkü ben onu dâvâcıdan satın aldım ve bedelini de ödedim. Bu vesika benim taahhüdüme şâhittir.» şeklinde beyânda bulunursa, dâvâlı, dâvâcı duruma geçer. Vesika mevcut, fakat şâhitleri ortada yoktur. Mal kendi tasarrufundadır. Vaziyet dâvâlı lehinedir. Durum da bunu göstermektedir. Mülkiyeti sâbit olmazsa her iki taraf durumlarına göre baskı altında tutulur. Mümkünse şâhitlerini mahkemede hazır bulundurmaları istenir. Mümkün değilse hakeme havâle edilirler. Hâkim huzurunda rızâ ile sulhlaşırlarsa esas hakkında hüküm verilir. Şâhit dinlemekten vazgeçilir. Sulhlaşmazlarsa tarafların komşularından, mülkün komşularından şâhitler aranır. Fevkalâde mahkeme hâkimi araştırma ânında üç durumdan birine göre görüşünü açıklar. Ya durumun takdiri ile içtihadda bulunur, ya satışa dâir bir delil mevcutsa malı dâvâlıdan alır, dâvâcıya teslim eder. Yahut da malı yed-i emîne teslim eder, muhafazasını, semeresini, ileride tesbit edilecek hak sâhibine verilmesini emreder. Dördüncü bir durumda, malı dâvâlı da bırakır, fakat mal üzerinde dâvâlının tasarruf yetkisini kısıtlar, semerelerin korunmasını emreder, ileride tesbit edilecek hak sahibine teslim ettirir. Bu şekilde tedbir aldırması, harekette bulunması da: Araştırma sonucu hakkın ortaya çıkması, şâhitlerin şâhitlikte bulunmaları için beklenilmesi sebebiyledir. Şâhitleri dinlemek mümkün olursa dinlenir, ondan sonra kesin hükmünü verir. Dâvâlı dâvâcının yemin etmesini isterse dâvacı yemin eder. Bu da aralarındaki ihtilâfı kesin olarak sona erdirir, sona erdirmeye medâr olur

bb) Dâvâlının inkârı, itiraf sebeblerini ihtivâ etmezse, yâni mücerred inkârda bulunursa, «Bu mal benimdir, dâvâcının bir hakkı yoktur.» derse, o takdirde eldeki vesikanın dâvâcı hakkında şâhitliği, onun aleyhine delil oluşu iki yönden biriyledir. 1 — Bu vesika ya malda dâvâcının bir hakkı olmadığına dairdir. 2 — Yahut da dâvâlının malı olduğuna dairdir. Mal dâvâlının elinde ise artık ondan, geriye bu mal alınmaz. Fakat yetkili hâkim hakikatin tesbitine kadar mal üzerinde dâvâlının tasarruf hakkını kısıtlar, semerelerin korunması, saklanmasını emreder, Araştırma sonucu kesin hükmünü verir.

c) Yazılı belgenin karşısında olan, belgenin aksine şâhitlikte bulunanlar, âdil, dürüst kimseler değillerse, fevkalâde mahkeme hâkimi dâvâcı yönünden şâhitlerin daha önce sözü geçen üç durumunu araştırır. Dâvâlının inkârı mücerred mi, değil mi, bunun üzerinde durur. Daha önce hâkimin bu gibi durumlardaki hareket tarzında belirtildiği gibi, hâkim kendi rey ve ictihâdiyle hükmeder.

d) Yazılı belgenin şâhitleri âdil, fakat vefat etmişlerse, bu halde yazılı belgeye dayanarak incelemeler için gerekli baskı yapılır, bilirkişiye gönderilir. Dâvâlının inkârının mücerred veya mevsuf bir inkâr olup olmadığı, sebebi ihtivâ edip etmediği üzerinde durulur, neticede kesin hüküm verilir.

e) Dâvâlı, dâvâcının yazısıyla yazılmış bir vesika ibrâz etmesi ve dâvâcının dâvâsında yalancı olduğunu savunması. Hâkim bu belgeyi inceler, durumun gerektirdiği şekilde karar verir.

f) Dâvânın bâtıl oluşunu ortaya koyan bir hesap listesinin serdedilmesi. İbrâz edilen bu hesab listeleri üzerinde önce de belirtilen usulde bir inceleme yapılır. Taraflara baskılarda bulunulur, araştırmalar yapılır. Neticede duruma göre kesin hüküm verilir.

E — DELİLLERİN MÜSÂVÎ OLMASI HÂLİNDE HÜKÜM VERME

Dâvâ, kuvvetlilik ve zayıflık sebeplerinde isbât edici veya çürütücü delillerden uzak olur, kuvvetlendiren veya zayıflatan hiçbir sebeb bulunmazsa bu takdirde dâvâya bakan fevkalâde yetkili hâkim, tarafların gâlib zannına dikkat eder. Böyle dâvâlarda dâvâlı ve dâvâcının durumu 3 halden birini taşır. a) Ya dâvâcı tarafta zan, şüphe üstündür, b) Ya dâvâlı tarafta zan üstündür, c) Ya her iki taraf zan ve şüphede müsavidir. Hüküm vermeye medâr olacak üstün bir zan taraflarda yoktur.

a) Büyük bir ihtimalle dâvâcı taraf lehine bir durum varsa şüphe dâvâlı tarafta zan üstündür, c) Ya her iki taraf zan ve şüphede müsavi- Dâvâcının herhangi bir delili olmamasına rağmen, dâvâlının korkulu, kuvvetli birisi, dâvâcınınsa zayıf, yumuşak birisi olmasıdır. Dâvâcı bu durumu serdeder. Meselâ: Evinin veya malının gasbedildiğini iddia edenin kendi vücud ve ahlâkî durumuna, gasbedeninse vücud yapısına, ahlâkî durumuna hâkimin dikkatini çeker. Hâkim bu hallere bakar. bb) Dâvâcının emin, güvenilir olduğu herkesçe bilinir, dâvâlının da yalancı,

emânet verilen şeylere hîle yapan, güvenilmeyen biri olduğu yine herkesçe bilinirse o takdirde, büyük bir ihtimâlle dâvâcının dâvâsında doğru olduğu düşünülür. cc) Yahut da dâvâcı ve dâvâlı bedenî ve ahlâkî bakımdan eşit olurlar, malın ilk mâlikinin dâvâcı olduğu bilinir, dâvâlının eline malın sonradan hangi yolla geçtiği bilinmezse bu üç durumda Mezâlim Hâkimi (Fevkalâde yetkili mahkeme hâkimi) iki şey yapar. 1 — Şüphe taşıdığından dâvâlıyı sıkıştırır, tazyik eder. 2 — Dâvâlının mülkiyetine malın giriş sebebini sorar, hangi yolla iktisap ettiğini araştırır. Çünkü Mâlik b. Enes, bu durumda dâvâlı şüphe taşıyınca aleyhine hüküm vermeyi belirtmiştir.

b) Dâvâlı tarafta zan, onun lehine şüphe üstün olur ve buna rağmen mevkiinin ululuğundan söz ederek duruşmaya gelmezse elindeki mal dâvâcıya verilir. Bu konuda Musa'l-Hâdî'den şu olay nakledilir:

Musal'l-Hadî, fevkalâde mahkemede duruşma yapmak için kürsüye oturur. Huzûrunda şöhret sahibi Ammâre b. Hamza ve halktan dâvâcı olarak da bir adam ayakta durmaktadır. Adam, Ammâre'nin, malını gasbettiğini iddia etmektedir. Halîfe Hadî, her ikisinin de oturmalarını emreder. Ammâre şöyle der:

— Ey Halîfe, şâyet mal onunsa mal hakkında bir şey iddia etmiyorum. Mal benimse ona hîbe ettim. Yine bir şey iddia etmiyorum. Büyük Halîfe'nin huzûrunda içtimaî mevkiimi bir mala satmam.

Fevkalâde mahkeme işlerini yürüten hâkim, dâvâcıya hakkının verilmesi hususunda yumuşaklık gösterir, fakat mal pek büyük ve kıymetli ise, yahut da bir tehlikenin ortaya çıkmasından korkuluyorsa, Avn b. Muhammed'in şu olayda anlattığı gibi hareket eder:

Basra'da mevcut bir nehrin etrafındaki arâzîlerin kendilerine âit olduğu hususunda iddiada bulunan ora halkı Halîfe Mehdî'yi Hâkim Ubeydullah b. Hasanu'l-Anberî'ye dâvâ ederler. Ubeydullah arâzîyi ne Mehdî'ye ve ne de ora halkına verir, teslim eder. Halîfe Harun Reşid zamanında tekrar dâvâ açarlar, Ca'fer b. Yahya dâvâya hâkimlik eder. Arâzîyi yine halka vermez, fakat Harun Reşid'den 20000 dirheme bu arâzîyi satın alır, ora halkına bağışlar. Halka şöyle der:

— Halîfenin hakkı sizin hakkınızdan üstündü, memuru onu satın aldı ve size bağışladı.

Bu olay karşısında Şâir Selma da şu şiiri okumuştur:

«Güneşin yanında ay gibi birisi, elindeki bol parasını emrî altındakilere ve o yer halkına harcadı, bağışladı.

Halk zannetti ki: Bu arâzinin satın alma sonu gidişiyle kendileri helâk olacaktı. Halbuki zaman daha enteresan bir olay gösterdi.

İhtilâflı arâzîyi onların lehine çözdü. Halbuki onlar zamanlarında boyunla göğüs arası daracık bir yerdeydiler.

Başka birisinin ihtilâfı bu tarzda çözeceği umulmazdı. Şüphesiz iyi insanlar her zor işte hazır bulunurlar, imdâda yetişirler.»

Muhtemelen Câfer b. Yahya bu işi şu sebeble yapmıştır: Harun Re-

şid'in şahsını mahkemeden uzak tutmak için. Harun Reşîd'in de bu şekilde yapışı, muhtemelen kendisinin, kardeşinin ve babasının halka kötülük düşünen birer insan olmadıklarını göstermek içindir. Ne türlü bir ihtimal olursa olsun hak, ehline verilmiştir, isterse ihtimâller dâvâlı lehine de olsa. Bu türlü hareket üç sebepten ileri gelir. 1 — Dâvâcının zâlim ve hâin oluşu, dâvâlınınsa nısfet sahibi ve güvenilir bir şahıs olduğu herkesçe bilinirse, 2 — Dâvâcının alçak, bayağı bir insan olması, dâvâlının ise temiz, makâm sahibi biri olması. Bu durumda dâvâcıya bir yemin teklif edilir. 3 — Dâvâlının mülkiyetine malın giriş sebebi bilinir, dâvâcının mülküne giriş sebebi bilinmezse. Sayılan bu durumlarda büyük bir ihtimâlle hak, dâvâlı tarafta, şüphe dâvâcı taraftadır.

Mâlikî mezhebine göre, dâvâ bu şekilde ise hâkim mucib sebebleri dinledikten sonra esasa girişir. Mal zimmet altında ise dâvâcının delîl ikâmesinden, zimmetin kendisiyle dâvâlı arasındaki bir muâmeleden çıktığına taraflar deliller getirdikten sonra dâvâya girişir. Şâfiî ve Ebû Hanîfe bu nevi dâvâlarda verilen kararları kazaî bir hüküm olarak görmezler. Fevkalâde mahkeme işlerine bakmanın asıl hükmü vâcib değil, câizdir. Şüpheler belirdiğinde, kötülükler, inadlar zuhûr ettiğinde ihtilâflara bakılır.

Hakîkatın ortaya çıkmasında hâkim sebebleri genişçe araştırır. Dâvâlıyı hükmün vüs'atına göre korur. İş kesin sonuca bağlanmak için yemin ettirmeyi gerektiriyorsa yemin yaptırılır. Tazyik ve nasîhat yeterli değilse bu şekilde hareket edilir. Her duruşmada kesin sonuca ulaşmak isteniyorsa ve gerektiğinde taraflara yemin verilir. Dâvâcının isteğine göre de bir yemin yeterli sayılır.

c) Tarafların her yönü ile durumları eşitse, herhangi birinin delilleri diğerinin delillerine tercih edilmiyorsa bu takdirde her ikisine de gerekli nasihat yapılır, hâkimler ve fevkalâde mahkeme işlerini yürütenler aynı işi yaparlar. Fevkalâde yetkili hâkim nasihattan sonra her ikisini, eşit olmaları sebebiyle tazyik eder, baskı altında tutar. Sonra dâvânın aslını, mülkiyetin geçiş sebebini araştırır. Araştırma sonucu haklı olan bilinirse onunla amel eder. Araştırma ile ihtilâf yine çözümlenmiyorsa, muhitin tanınmış kimselerinin hakemliğine havâle edilir. Hakem ihtilâfı çözmeye çalışır. O da çözemezse işi geriye hâkime havâle eder, normal muhâkeme usulüne göre istinabe suretiyle o yer genel hâkimi kesin olarak dâvâyı sonuca ulaştırır, kararını verir.

Her ne zaman Mezâlim idarecilerine (Fevkalâde yetkili mahkeme hâkimlerine) zor hükümler, müşkil husûmetler arzedilirse işin uzanmaması için tecrübeli ve âlim kimselerin bu zor işleri açıklamalarını ister. Zübeyr b. Bekkâr'ın İbrahimu'l-Hızamî b. Muhammed b. Ma'ni'l-Gaffarî'den rivâyet ettiğine göre:

Bir kadın, Hz. Ömer'e gelir ve şöyle der:

— Ey Halîfe, şüphesiz kocam gündüzleri oruç tutuyor, geceleri namaz kılıyor, onu şikâyet etmeyi uygun bulmadım. Çünkü o, Allah'a ibadet yapıyor. Hz. Ömer,

— Kocan ne güzel bir kocadır, der.

Kadın olayı tekrar anlatır, Hz. Ömer yine aynı cevabı verir. Hz. Ömer'e Ka'b b. Sevru'l-Esedî şöyle der:

— Ey Halîfe, bu kadın kocasından, kocalık vazîfelerini yapmadığı için şikâyette bulunmaktadır. Bunun üzerine Hz. Ömer:

— Kadının sözlerini anladığın şekilde aralarında karar ver, der. Ka'b, kadına bana kocanla birlikte gel, der. Kadın kocasını getirir.

— Karın senden şikâyet ediyor, dert yanıyor, ne dersin? Koca,

— Yeme ve içme hususunda mı benden şikâyetçi? der. Ka'b,

— Hayır, ikisinden başka bir şeyden. Bunun üzerine kadın şu şiiri okur:

«Ey her şeyi bilen, olgun hâkim. Kocam yatağından ayrılıp namazgâhına gitmekte.

Yatağından ayrılıp, ibâdetine gitmede, gündüz ve gece uyumamaktadır.

Kadınlara mahsus işlerden herhangi birini ondan görmedim ki, ona teşekkür edeyim. Ey Ka'b, tereddüt göstermeden kesin hükmünü ver.»

Kadının kocası da buna karşılık olarak şu şiiri okur:

«Beni, onun yatağından ve gelinlik odasından, gönderilen ilâhî emirler soğuttu, uzaklaştırdı.

Nahl sûresinde ve yedi uzun sûrede ve Allah'ın kitabındaki diğer korkutucu hükümler beni ondan uzaklaştırdı.»

Ka'b da şu şiiri okudu:

«Ey adam, kadının sende hakkı vardır. Düşünen bir insan için dörtte bir hakkı vardır.

Onun hakkını ver, hastalıklarından vaz geç.» Sonra adama dedi ki:

Allah erkeklere ikili, üçlü, dörtlü olarak kadınları helâl etti. Sen üç gün ve gece Rabbına ibâdet edebilirsin, bir gece de kadınına hizmet edeceksin.

Bu açıklama üzerine Hz. Ömer, Ka'b'a dedi ki:

— Allah'a and içerim ki; onların işini anladığından mı, daha önce bildiğinden mi, yoksa aralarında hüküm verdiğinden mi, böyle bir sonuca ulaştın, bilmiyorum? Git, seni Basra'ya hâkim tâyin ettim.

İşte bu hükümde karar Ka'b'dan, tasdik ve imza da Hz. Ömer'dendir. Bu türlü hüküm verme câizdir, vâcib sayılmaz. Çünkü bir koca, karısına günleri taksim edip belirli günlerde bir defa yatağına girmek olmaz. İstediği an girebilir. Olay gösteriyor ki fevkalâde yetkili hâkim câiz olan şeyle hüküm verir. Kesin, bağlayıcı olanla hüküm vermez.

F — FEVKALÂDE YETKİLİ MAHKEMELERİN KARARLARININ TEKEMMÜLÜ

Fevkalâde yargı işlerine bakan hâkimin tarafların anlattıklarına göre hüküm verişi, araştırmada bulunuşu iki şekildedir. a) **Ya bizzat bu işle görevlendirilmiş biridir. b) Yahut değildir.**

a) Görevlendirilmiş bir kimse ise aynen hâkimin taraftarlar ara-

sında ihtilâfa bakıp hüküm verip imza edişi gibidir. Ama fevkalâde yargı işlerine bakanın asıl memurun imzâ edişi ya hüküm vermeye izin verilişinden veya araştırma ve hakemliğe izin verilişindendir. Şâyet hükme izin verilmişse kararı imzâ edişi hukûken muteberdir, ayrıca izin veren şahıs da imzâ ederse bu, o kararı te'kid anlamınadır. Bir kusur karara tesir etmez. Dâvâyı araştırma ve hasımlar arasında vasıta olmaya izin verilmişse hüküm vermesi, imzâ etmesi yasaktır. Hüküm vermiş ve imza etmişse kıymeti yoktur. Özel bir azil durumu mâhiyetini taşır. Yetkisi sınırlı olup yalnız ihtilâf konusu şey hakkında delil toplamaktır. Bununla beraber araştırmaya izin verilmiş, fakat imzâ etmesi, hüküm vermesi yasaklanmamışsa: Bir görüşe göre o hususta bütün yetkileri haizdir. Bu sahada yetki verme diğer hususlarda men, yasaklama anlamını taşımaz. Bir diğer görüşe göre de: Bir husus için yetki verme onun hâricindekilerden men, yasaklama anlamını taşır. Bir başka görüşe göre de: Araştırma ve hakemlik sonucu imzâ taşıyan bir karar vermeden hakem men edilir. Çünkü imzânın anlamı kesin delil ifâde eder. Hakemlik ve aracılıkta imzâ atma, tarafları bağlayıcı değildir. Tedkik ve araştırmada, araştırma sonucunu imzâ etme bağlayıcıdır. Bunu fevkalâde mahkeme işlerini idareye yetkili olan imzâ edince hüküm sayılır.

b) Fevkalâde Mahkeme işlerini idare, yürütme yetkisi olmayan biri imzâ ederse, bir hukukçunun veya şâhidin imza edişi gibidir. Bu takdirde imzâ üç durum arzeder: aa) Dâvânın araştırıldığını, bb) Taraflar arasında vâsıta oluşu, cc) Hüküm anlamını taşır.

aa) İmzâ, ihtilâfın araştırıldığına dâir ise ve bu konuda yetki verilmişse araştırıcı hüküm veremez, Araştırmaya istinâden asıl yetkili hüküm verir, imzâ atar, tarafları baskı altında tutar.

bb) İmzâ yalnız aracı olmak için verilmişse taraflar arasında aracı olur. Hakemlik hususunda her türlü yetkiyi hâizdir. Çünkü aracılık özel bir tâyine, idareciliğe muhtaç değildir. Hasımları dinler, aralarını sulhla neticelendirirse bu hâl fevkalâde yargı işlerine bakan asıl yetkiliyi bağlayıcı değildir. Şâhit varsa şâhitlik için çağırır, dinler. Sulhla bitiremezse her ikisi aleyhine şâhit de varsa taraflar fevkalâde mahkeme hâkimine müracaat edince o şâhit de dinlenir. Kararı hâkim verir ve imzâ eder. Taraflar için kesin hüküm arzeder. Bu durumda imzâ için iki yol vardır. Birincisi: Hasmın isteği üzerine taleb muhtevâsına bakılır. Aracılık ve araştırma istek konusuyla sınırlıdır. İmzâ yetkisi emir anlamını taşır. «Talebine cevap ver» demek olur. Veya isteği hususunda görüş istenir. Bu takdirde imzâ yetkisi emir anlamını taşımaz. Yalnız görüşün açıklanması belirtilir. Hasım söylenmez, dâvâda zikredilmez, belirtilmezse idarecilik sahih sayılmaz. Genel veya özel bir idarecilik söz konusu değildir. Çünkü hasım yok, ihtilâf belli değil. Eğer imzâ yetkisi emir durumunda ise imzâ atar, istenilen hususta cevap verir, taraflar arasında hüküm verme konusundaki yetkisi hukûken muteberdir. Bu türlü imzâ yetkisi örf ve âdetten çıkan bir durumdur. Devlet başkanlığının hu-

kûkî durumlarından çıkmış sayılmaz. Dînî hükümlerde ise, örf ve âdetten çıkan imzâ yetkisine âit âdetler bir kısım hukukçularca muteberdir. İdarecilik de sahihtir. Bir kısım hukukçular da idare makâmından bu konuda bir yetki tanınmasını isterler.

cc) Duruşmayı isteyenler aralarında cereyân eden hususta, taraflar talebe cevap verilmesini istediklerinde imzâ da isterlerse dâvâyı yönetmeye, idareciliğe tâyin edilen şahıs bu konuda imzâ da atar ve bu imzâ hukûken muteberdir. Hakem olarak tâyin edilen şahsın vereceği kararda imzâsının olmasını arzu eden tarafların bu isteğine rağmen tâyin eden mâkâm imzâ yetkisi verememezlik edemez. Çünkü tarafların talebi imzâyı da istemektedir. İkinci bir durum da, dâvâcı imzâ ister, dâvâlı taraf hakemin imzâsını istemezse veya dâvâcının isteğine muhâlif bir hususta karar verilirse, hakem tarafından imzâlı olarak verilen bu cevap muteberdir. Çünkü dâvâcı, hakemin kararının tasdikli, imzâlı olmasını istemiştir. İmzâ konusunda üç durum mevcuttur. 1 — Hâl-i Kemâl, 2 — Hâl-i Cevaz, 3 — İki hâlin dışındaki durumlar.

Hâl-i kemal; imzânın kesin ve tam bir mânâ ifade edişi sıhhat yönünden iki şeyi tazammun eder. Bakmaya tam yetki ve hüküm vermeye tam yetki. Burada yetki veren fevkalâde yetkili hâkim tâyin ettiği hakeme «İki taraf arasındaki ihtilâfa bak ve hüküm ver.» demiştir. Hakem kanûnî hükümlere göre karar verir. İmzâsı verdiği karar için bir vasıf olur, şart sayılmaz. Verilen bu imzâ yetkisi sözü geçen iki şartı ihtiva edince imzâ tam bir imzâdır. Hakem bir başkasını da hakemlik için tâyine yetkili sayılır. Hal-i Kemâl bundan ibârettir.

Hal-i Cevaz, imzânın câiz olduğu yer ise; tam imzâda aranan iki şarttan yalnız hüküm verme yetkisini tanıyan emirlerdir. «Taraflar arasındaki ihtilâfa bir hüküm ver.» demektir. Bu takdirde duruşmayı yönetmeye tâyin edilen hüküm verir ve imzâ eder. Ama hüküm verirken ihtilâfa bakması gerekiyorsa ona da bakabilir.

Kâmil veya câiz olmayan imzâya gelince: «Aralarındaki ihtilâfa bak.» şeklinde bir emirle tâyin edilmişse bu türlü tâyin idareci anlamına gelmez. Çünkü taraflar arasında hakemliğe de, aracı olmaya da ihtimal mevcuttur. Halbuki ihtimâl taşıyan bir tâyin düşünülemez. Bu sebeple de ne tam ve ne de câiz bir imzâ yetkisi, tâyin emrinde belirtilmiştir. Ama «Aralarındaki ihtilâfa dosdoğru bak.» denilmişse bu takdirde tâyin muteberdir, çünkü hak ile hüküm bunun gereğidir. Bir bakışa göre de böyle bir tâyin de olamaz. Çünkü sulh etme ve aracılıkta bulunma da birer haktır. Emir her ikisine de ihtimâllidir. İhtimâl sebebi ile de muteber sayılmaz. Ama her durumda doğruyu ancak Allah bilir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Nüfûs İşleri

A — NÜFÛS İDARECİLİĞİ (NAKÎBLİK) VE ÖZEL NÜFÛS İDARECİSİNİN GÖREVLERİ

Nüfûs idaresi, şerefli olanların soyu ile onlara denk olmayanların soylarını tesbit ve koruma, soylu olanların idare işlerine getirilmesine, bunlar arasında emirlerin geçerli olması maksatları ile ihdâs edilmiştir. Bu konuda Peygamberden (S.A.V.) şu hadîs-i şerîf rivâyet edilmiştir.

«Soylarınızı biliniz ki, ülkelerinizi ziyâret edesiniz. Çünkü insanın doğduğu yerden daha yakın bir yer olamaz. Ülke ne kadar yakın olsa da ziyâreti bırakmayınız. Ülke uzak da olsa ziyâret edilince uzaklık kalkar. Ziyâret edilmezse ondan da uzak bir toprak, ülke olmaz.» buyurmuşlardır.

Nüfûs işlerini koruma ve gözetme 3 şeyden biri iledir. Ya bizzat devlet işlerini yürüten halîfe tarafından, ya tam yetkili vezir veya bir ülkenin Genel Vâlisi tarafından, yahut da tam yetkili vezir veya Genel Vâli (Eyâlet vâlisi) tarafından görevlendirilen şahıslarca yürütülür. Bu iş için idareci tâyin edecek şahıs, tâyin edeceği memurlardan birini Ebû Tâlib soyunun, bir diğerini de Abbasî soyunun sayılması için tâyin eder. Bu şahıslar adı geçen soylardan olur. Bu soylar içerisinde fazîletli, dirâyetli, keskin görüşlü olanlarını tesbit ederler. Bu sebebledir ki bu teşkilâta «Nakîbu'ş-Şürefâ: Soyluları koruma, gözetme teşkilâtı» denilmiştir.

Nüfûs idareciliği iki kısımdır. a) Özel, b) Genel.

a) Özel nüfûs idareciliği: Belirtilen hususları, ölçüyü aşmaksızın yürütür. Böyle bir memur olmak için muteber şartlar aranır. Aranan şartları şahsında bulunduran ve özel nüfûs memuru olarak tâyin edilen, görevlendirilen şahsın yapacağı işler ve hakları 12'dir.

1 — Kabîlenin nesebini, soyunu muhafaza etmek onların soylarına başka soydan karışmaları kendi soylarından dışarıya, başka soylara gidenleri tesbit etmek. Bu şekilde soy içine giren ve çıkanları tesbit o soyun bozulup bozulmadığını göstermeye yarar.

2 — Gelmiş oldukları kolları ayırt etmek, her kolun soylarını bilmek. Bu şekilde ne kadar zamandır soyların ve kollarının yaşadığı belli olur. Bir defter içerisinde soyları ayırt edici özellikler, başka soyların soylarına karışıp karışmadıkları tesbit edilir.

3 — Tâyin edildiği soy veya kabîlede doğan ve ölen kız ve erkekleri, cinsleri kaydeder, kayıttan düşürür. Bunun sonucu olarak doğanın soyu kaybolmayacağı gibi, ölenin soyundan olduğu iddiaları da önlenmiş olur.

4 — Tâyin edilen memur, şerefli insanlara edebli davranmalıdır ki, diğer insanlar da onlara öyle davransın ve böylece Peygamberimizin onlara hürmeti korunmuş olsun.

5 — Bayağı işlerden arıtmak, kötü şeyleri yapmadan alıkoymak. Bu şekilde asîl soy içerisinden fenâ şahısların yetişmesine, halka zulmetmeye heveslenenlerin çıkmamasına gayret gösterir.

6 — Günâha sebeb olan işleri yapmadan alıkoymak, harama yönelenlerin hareketini önlemek. Böylece dinlerine daha fazla yardımda, kötülükleri gidermede en büyük gayrette bulunmuş olurlar. Aralarında herhangi bir insan kötü söz söyleyemez, ileri-geri söz sarfedilemez.

7 — Şan ve şerefleri düşünülerek başkalarına yapacakları veya yapmaları muhtemel kötülükleri önlemek ve başkalarının bunlara yapacağı kötülüğü de asâletleri yüzünden önlemek, muhtemel şahsiyet kırıcı taarruzların önüne geçmek. Onları bu nevi kötü hareketlere karşı cephe almaya, aleyhinde bulunmaya, kin beslemeye çağırmak. Kardeşliğe, kaynaşmaya, insanlığa teşvik etmek. Çünkü her zaman için onların kalbi temiz, onlara başkalarınca duyulan hürmet fazlacadır.

8 — Maddeten ve mânen zayıflamamaları için haklarının alınmasında yardımda bulunmak. İnsaf sahibi olmalarının temini için, başkalarının onlardan alınacak olan haklarının alınmasında aleyhlerinde karşı tarafa yardımda bulunmak. Çünkü onların asâletini koruma ancak onlara insaf etme ve onların da başkalarına insaf etmesiyledir.

9 — Allah'ın emrettiği şekilde taksim edilen harp ganîmetlerinde onlara niyâbeten herhangi bir tercih hakkı gözetmeksizin hisselerini almak.

10 — Kız çocuklarının diğer kadınlara nisbeten şerefli olmaları sebebiyle kendilerine denk olan erkeklerle evlenmelerine dikkat etmek. Sayılarının korunması, üstünlüklerine hürmeten böyle yapılır. Velîsiz, denk olmayanla evlenmelerine mani olur.

11 — Onlardan kötülük yapanlara, had cezâsının dışında kanlarını akıtmayıcı cezâlar uygulamak, iyi olanların da hatâlarına dikkat edilir. Nasihattan sonra hatâları afvedilir.

12 — Büyük ve küçüklere hürmet ve itâatleri, sevgileri sağlamak. Vergi memurları gelmezse taksim ve takdir olunan vergiler mükelleflerden alınır. Müstehak olanlarına verilir. Mükelleflerin durumları, şartları araştırılır. Böylece mükellef olanla olmayan, yardım alacak ve almıyacak ayırt edilir.

B — GENEL NÜFÛS İDARECİLİĞİ, GÖREVLERİ VE NÜFÛS İŞLERİNDE MUÂMELÂT USULÜ

Genel nüfûs idareciliği ise, yukarıdaki vazîfeleri görme yanında beş vazîfesi daha vardır.

1 — Aralarında çıkan kabile ihtilâflarını çözmek.

2 — Yetimlerin mallarını korumak.

3 — İşlemiş oldukları kötü işlere cezâları tatbik etmek.

4 — Velîsi belli olmayan kızları veya velîliği ihtilâflı kızları evlendirmek.

5 — Ateh ve sefeh (Bunaklık ve yaşlılık hâllerinde) olanların ehliyetini sınırlamak, hacr altına almak. Aklı başına gelince hacr, kısıtlılık hâline son vermek.

Bu 5 yetki ve görevi de hâiz olan genel nüfûs idarecisidir. Bu durumda nüfûs idarecisi olacak şahsın hükmünün geçerli, tesirli olması yönünden ictihad sahibi bir âlim olması gerekir, idâreciliği kesinleşince durumu iki yön arzeder. Ya verdiği kararlarda, o yerin hâkiminden müstakil hareket eder, hâkime tâbi değildir. Genel bir nüfûs idarecisi ise mutlak yetkiyi hâizdir. Bununla beraber hâkim ve nüfûs idarecileri o yerin halkının ihtilâflarına bakar. Hâkimin ihtilâflara bakamıyacağı hükmüne varılamaz.

Özel nüfûs idarecisi ise ve hüküm verme yetkisi mevcutsa, hâkimin yetkisi genel ise özel nüfûs idarecisinin göreceği işler onun işleri arasına giriyorsa hangisi ilk defa ihtilâfa el koymuşsa, faraza bir kızı evlendirmeye teşebbüs etmişse yaptığı iş muteberdir. Bozma söz konusu olamaz. Taraflar anlaşamazlar da birisi nüfûs idarecisine, diğeri hâkime gitmek isterse, bir görüşe göre, nüfûs idarecisine gitmek tercih edilir. Çünkü özel bir yetkiyi hâizdir. Bir görüşe göre de, nüfûs idarecisi ve hâkim hüküm vermede eşit hakka sahibtir. Bir ülkedeki iki hâkime gitmek gibidir. Dâvâcının istediğine gidilir. Tarafların her ikisi de müsâvî iseler iki hâl yolu vardır. 1 — Aralarında kur'a çekilir, kime çıkmışsa onun istediğine gidilir. 2 — Aralarında anlaşıncaya kadar ihtilâfa bakılmaz.

Nüfus idarecisi neseb dâvâlarına bakacaksa ve hâkimin bu hususta yetkisi yoksa, hâkime taraflar mürâceât etsin veya etmesin ihtilâfa bakamaz. Yalnız iki ülke halkı arasında bir ihtilâfsa bu durumda karşı taraftan olan hâkime gitmek istemişse, nüfûs işlerine bakamıyacak olan hâkim işbu ihtilâfta dâvâya bakar. Çünkü her hâkimin yetki sınırlaması bulunduğu ülkenin halkı arasında çıkan ihtilâflarda geçerlidir; başka ülke halkının ihtilâfı konusunda yetki sınırlaması bir hüküm ifâde etmez. Nüfûs memurunun yetkisi ise kendi bulunduğu ülke insanları arasında geçerlidir, her türlü icraâtı başka ülke insanları arasında hüküm ifâde etmez. Bir ülke halkından iki şahıs aralarındaki neseb ihtilâfında hâkime gitmeye anlaşsalar yine muteber olmaz, hâkim ihtilâfa bakamaz. Çünkü asıl yetkili nüfûs memurudur. Bu yetkiyi, şahıs anlaşmaları ortadan kaldıramayanlarında ihtilâf olanlar ayrı ayrı soya mensubsalar, sözgelimi Ebû Tâlib soyuna mensub olanla Abbâsî soyuna mensub olan arasında ihtilâf mevcut da her biri kendi nüfûs idarecisine müraceât etmek isterse ikisinin nüfûs idarecisi de bu işe bakamaz. Çünkü taraflardan biri idâresi altında olmayan soya mensuptur. Burada ihtilâfın çözümünde iki yol vardır.

1 — Her ikisi de ülkenin genel vâlisine giderler, hüküm vermesini isterler. Eyâlet vâlisi veya sultanın ya bizzat kendisi veya görevlendireceği biri, ülkesinin bu ayrı soylara mensub insanlarının ihtilâfını çözmesini emreder, böylece nizâ ortadan kalkar.

2 — Her iki tarafın nüfûs idarecileri bir araya gelir, tarafları dinler, sonra dâvâlının nüfûs idarecisi tek başına karar verir, tercih edilen ikinci çözüm tarzıdır. Kendi kabilesinin hakkını gözetir oluşu sebebiyle dâvâcının nüfûs idarecisi kararа iştirak etmez. Şâhid dinlenilecekse, aleyhine şâhidlikte bulunulacak olanın nüfûs idarecisi şâhidin ifâdesini alır. Yemin edenin idarecisi yemin verir. Yemin etmesini isteyenin idarecisi yemin teklif edemez, yemin yaptıramaz. İhtilâfı çözen hâkimin dâvâlının hâkimi olması için bu yol tercih edilir. İki tarafın nüfûs idarecisi bir araya gelmekten kaçınırlarsa, bir düşünüşe göre her ikisine de bir sorumluluk terettüp etmez. İkinci düşünüşe göre her ikisine de sorumluluk terettüp eder. Ama en çok sorumlu olan dâvâlı tarafın idarecisidir. Çünkü ihtilâfta onun hükmü geçerlidir. Tâlibî ve Abbasî olan iki şahıs iki nüfûs idarecisinden birinin hakemliğine razı olmuşlarsa, razı olunan nüfûs idarecisi dâvâya bakar, kararını verir. Râzı olunan dâvâlının idarecisi ise vermiş olduğu karar hukûken muteberdir, hasmı da bağlayıcıdır. Dâvâcının nüfûs idarecisi hakem seçilmişse hükmünün tesiri konusunda iki ihtimâl vardır. İkiden birine, dâvâcıya geçerli, dâvâlı için ise geçersizdir. Bir diğer ihtimâle göre de her ikisi için de geçerlidir. Çünkü anlaşma sonucu dâvâcının nüfûs idarecisinin hakemliğine gitmekte anlaşma yapmışlardır.

İkiden biri hâkime delillerini getirir, dinletir, hâkim bunları nüfûs idarecisine de yazarsa, ihtilâfa bakmaktan çekinmiş olur. Nüfûs idarecisinin haberi olmadan, gıyâbında her ne kadar ihtilâfa bakmakta ise de, nüfûs idarecisi yazışma sonucu ihtilâfı işitince kendi yetkisi sınırları içine giren bu dâvâya artık hâkim bakamaz olur, görevsizlik kararı verir. Çünkü hâkimin hükmü, nüfûs idarecisi de hazırsa, aleyhine delil ikâme olunana geçerli olmaz. Nüfûs idarecisi hazırken yapmış olduğu bu işlem geçerli olmayınca nüfûs idarecisi hazır bulunmayan için hiç geçerli sayılmaz.

Hâkim gâibte olan bir şahıs aleyhine dâvâya bakmak isterse ve işittiği delilleri gâibin asıl hâkimine yazar, istinâbe suretiyle bu delillerin toplanmasını isterse bu muâmele hukûken muteberdir. İdarî işlerle adlî işler arasında bu fark vardır. Nüfûs idarecisinin baktığı dâvâda gâibte olan hakkında vereceği hüküm geçersizdir. Gâibin aleyhine delil de dinleyemez.

Taraflardan biri hâkim önünde hakkı ikrar ederse, hâkim nüfûs memûru huzûrunda şâhit olarak dinlenir. Bununla beraber gâibte olana hükmünü zorla tesirli yapamaz. Aynı şekilde iki tarafın idârecisinin dışında biri önünde hakkı ikrar etse, o şahıs ikrar edenin idarecisi tarafından, şâhit olarak dinlenir. Kendi idarecisi önünde ikrar etse câizdir,

bununla aleyhine hüküm verebilir. Hasmının nüfûs idarecisi önünde ikrar etmişse iki hâl tarzı vardır. Bir ihtimâle göre nüfûs idarecisi şâhit olarak dinlenir. Bir ihtimâle göre de hâkim olarak bu ikrarla hasmın nüfûs idarecisi karar verir. Çünkü dâvâlının nüfûs idarecisi hâkim durumundadır.

Aşîretlerin, kabîlelerin idarecilerinin aşîret ve kabîleleri üzerindeki durumu da buna benzer.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Namazlara İmam Tâyini

NAMAZLARA İMAM TÂYİNİ İŞLERİ VE KISIMLARI
A — İMAMLIĞIN ÇEŞİTLERİ, TÂYİNİNDEKİ USÛL, İMAMLIKTA DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Namazlara imamlık üç kısma ayrılır. a) Beş vakit namaza imamlık, b) Cuma namazına imamlık, c) Mendup namazlara imamlık.

a) Beş vakit namazlara imamlığa, namaz kılınan mescidin durumuna göre tâyin câizdir. Mescidler ikiye ayrılır. aa) Selâtin camileri, mescidleri. bb) Halk câmileri.

XXX aa) Sultan câmileri: Mescidler, camiler ve bayram yerleri ve daha büyük yerlerdir. Cemaatı çokça olup halîfenin de namaz kıldığı câmilerdir. Halîfeden başkasının bu yerlere imam tâyini câiz değildir. Sebebiyse, halkın alâkasını celb etmektir. Sultanın vazîfe mesûliyetini idrak etmiş olduğunu ifade etmesidir. İmam tâyin ettiğinden daha fazîletli birisi olsa da hak halîfenin tâyin ettiğinindir. Bu hak, farziyet ifâde etmez, evleviyyet ifâde eder. Hâkimliğin ve nüfus memurluğunun aksine olarak. Bu hâl iki sebepten doğmaktadır.

1 — İnsanlar bir başkasının imamlığında anlaşsa ve onun arkasında ayrı olarak namaz kılsalar, kıldıkları namaz sahihtir. 2 — Cemaatle beş vakit namaz kılmak bütün İslâm hukukçularınca sünnet-i müekkededir. Dâvûd-ı Zâhirî vâcibtir der, özür hâli hariç. Halîfenin imam tâyini de sünnet sayılır. Halîfe mescidde hazırken tâyin ettiği imamdan başkasının imamlık yapması uygun olmaz. Kendisi olmaz, başkasını nâib tâyin ederse münâsib olanı, nâib tâyin ettiği şahsın imam olmasıdır. Halîfe imam tâyin etmemişse, bir başkası mümkünse imamlığa izin ister. İzin de istenmemişse cemaatle namazın aksamaması için o yer halkı kendilerine bir imam seçerler. Diğer vakit namazı girer ve başkanın tâyin ettiği imam da yine görevde bulunmazsa bir görüşe göre önceki namaz için halkça imam seçilen namazı kıldırır. Bu durum, tâyin olunan imam gelinceye kadar devam eder. Bir başka görüşe göre de birincinin dışında bir imam seçilir. Sebebiyse halk arasından seçilen imamların imamlığının devam etmediğini göstermek, halîfenin tâyin ettiğine benzememek için. Şâyet ilk vakitte hazır olan cemaatten başka kimse yoksa ilk vakit için seçtikleri imam göreve devam eder. Ama ikinci vakitte başkaları da mevcutsa o takdirde yeniden imam seçmek gerekir.

Bir mescidde cemaatla namaz kılınırken yetişemiyenler cemaatle namaz kılamazlar. (1) Teker teker kılarlar. Sebebiyse namaz kıldıran imama ve cemaatına muhâlefet, töhmet olmaması için. Halîfe bir mescide iki imam tâyin eder ve her birine beş vakit namazdan hangilerini kıldıracağını belirtirse bu tâyin işlemi uygundur. Her imam kendi vakitlerini kıldırır. Meselâ biri gündüz namazlarına, diğeri gece namazlarına görevlendirilmişse, her biri görevli olduğu vakti kıldırır, diğerinin vaktine tecâvüz edemez. Bir tahsîs olmaksızın iki imam tâyin eder ve günlerini belirtirse her imam kendi günlerinde imam olmaya hak sahibidir. Genel olarak iki imam tâyin etmişse vakit ve günleri belirtmemişse ilk geçen namazı kıldırır. Diğeri o vakitte başkalarına imam olamaz. Çünkü Selâtin câmilerinde bir vakitte cemaatle namaz birden fazla kılınamaz. İlk geçen imamın namaz kıldırması hakkıdır, mes'elesi ihtilâflıdır. Öne geçmek, imam olmak iki suretle olur. Ya mescidde ilk hazır olanın olması sebebiyle, yahut imamlığa ehliyette üstün oluşu sebebiyledir. Aynı şartları taşıyan iki imam bir vakitte hazır olsa halîfe de hangisinin diğerine üstün olduğunu belirtmese o zaman aralarında anlaşırlar ve hangisinin kıldıracağını kararlaştırırlarsa o, imamlığa daha üstündür, tercih edilir. İhtilâf gösterirlerse bu durumda iki hâl yolu vardır. Ya aralarında kur'a çekilir, kur'ayı çeken kıldırır, yahut o câmi halkının, ikiden birini seçmelerine mürâceât edilir.

Aksi belirtilmemişse tâyin olunan imam müezzinlerini kendi tâyin eder. Çünkü ezan namazın sünnetlerindendir. Namazı kıldırmaya kim tâyin edilmişse, namaza âit hususları onun yerine getirmesi yetkisi içine girer. İmam, vakit ve ezan için lüzum gördüğü kadar müezzin seçer. Başka mezhebte olanlar bu görüşte değilseler de imam, Şafiî mezhebinden ise namazları vakitlerin ilk kısmında kılmada, kıldırmada acele eder, ezanı ağır ağır, ikâmeti de teker teker okutturur. Başka mezheplerin görüşü aksine ise de. İmam, Hanefî mezhebinden ise namazları son vaktine tehir eder, geciktirir. Akşam namazı hâriç ezanı ağır ağır ve geriden alarak okutmaz, ikâmeti de teker teker yaptırmaz. Namazda imam kendi rey ve ictihadına göre hareket eder. Söz gelimi imam, Şafiî mezhebinden ise besmeleyi, sabah namazlarında kunut duâsını açıktan okur. İmam tâyin eden şahıs, halîfe ve cemaat onu bu hareketinden men edemez, yasaklıyamaz. İmam, Hanefî mezhebinden ise besmeleyi açıktan okumaz, sabah namazlarında kunut duâsını terk eder. Kendi mezhebince amel eder, kimse onun bu hareketine karşı çıkamaz.

Namazla ezan arasındaki fark: İmam namazı kendi bildiği şekilde, mezhebte kıldırır. Binâenaleyh, görüşüne karşı çıkılmaz. Müezzin ise başkalarını düşünerek ezan okur. Bu bakımdan cemaat, müezzinin görüşüne karışabilir. Müezzin, kendi mezheb ve görüşüne göre ezan okumak isterse genel izinden sonra kendi şahsı için gizliden kendi mezhebine göre husûsî ezan okuyabilir.

---

(1) Bu görüş Şafiî mezhebine aittir.

B — İMAMLIK ŞARTLARI VE TERCİH SEBEPLERİ

Tâyin edilecek imamda aranılacak vasıflar beştir. 1 — Erkeklik, 2 — Dürüstlük, âdil olmak, 3 — İyi okuyuculuk (karilik), 4 — Fakihlik, 5 — Dilinin kekeme olmaması, sözlerinin anlaşılmasıdır.

Çocuk, fâsık ve köle birisi imam olmuşsa, imamlığı muteber, fakat imam tâyini muteber değildir. Çünkü küçüklük, kölelik, fâsıklık imamlığa engel değil, idareci olarak bir makâma tâyine engeldir. Resûlullah (S.A.V.), çocuk olmasına rağmen Amr b. Mesleme'ye, kabîlesine namaz kıldırmasını emretmiştir. Çünkü onların en iyi okuyanı Amr idi. Yine Peygamber (S.A.V.) kendi kölesinin ardında namaz kılmış ve şöyle buyurmuştur:

«Her iyi ve kötünün ardında namaz kılınız.»

Kadının, erkeklik ve dişiliği belli olmayan birisi (hünsâ) nın, ahrazın ve pepenin imam olması uygun değildir. Eğer kadın veya hünsâ imam olmuşsa onlara uyan erkek ve kadınların namazı bozulur. Ahraz veya pepe imam olmuş ve harfleri başka harflerle değiştiriyorsa onlara uyan cemaatten ahraz ve pepe olanların namazı muteber, diğerlerininki bâtıldır.

İmam olacak şahsın kıraât yönünden bilgisinin en az derecesi Kur'ân'ın Fâtiha sûresini, fıkıh yönünden ise en az namaza ait hükümleri bilmesidir. Ancak böyle bir şahıs imamlığa hak kazanır. Kur'ân'ın tamâmını ezbere bilir, bütün fıkıh hükümlerine vâkıf olursa tercih sebebidir. Daha iyi bir durumdur. Fakih olan fakat kıraâtı çokça bulunmayan biri ile kıraatı olup, fıkhî bilgisi olmayan iki şahsın imamlığı söz konusu olursa, fıkhî bilgisi olan, diğerine tercih edilir. Fâtihâyı biliyorsa bu yeterlidir. Çünkü kıraât nihâyet mahdud miktarda âyet-i kerîmeyi bilmeyi gerektirir. Halbuki namazda karşılaşılacak hâdiseler pek çoktur. Bunları bilme de fıkhî bilgiye bağlıdır. Tâyin olunan imam ve müezzinin gördükleri göreve karşılık hazîneden geçimleri miktarınca ücret almaları münâsiptir. Ebû Hanîfe aksi görüştedir.

Umûmî mescidler: Bir caddede bulunanların, bir kabîlenin cadde kenarlarında, umûma mahsus bölgelerde ve kabîle içinde yapılan mescidlerdir. Halîfenin bu türlü mescid inşa edenlere ve oraya imam tâyinine itirazı olamaz. Mescidi inşâ edenlerin ittifak ettikleri bir şahıs imam tâyin edilir. Tâyin edilen imamdan artık vaz geçemezler. Şâyet imam hâlini değiştirirse o zaman değiştirirler.

Genel mescide imam tâyin edilen bir şahsa, halef olacak birini de nâib olarak tâyin edemezler. Mescidin cemaatı, imam bulunmayınca o an için bir nâib seçerler. Mescidin cemaati imam seçiminde ihtilâf ederlerse ekseriyetin kavli üzere imam seçilir. İhtilâf gösterenler aded bakımından müsavî iseler, halîfe ihtilâfı bitirmek için, dince en dindar, en yaşlı, en iyi okuyan, en fâkih birini imam seçer. Halîfenin imam seçişi, ihtilâf gösterenler için mi? Yoksa o mescide gelen bütün cemaat için mi geçerlidir? Bu hususta iki fikir vardır. 1 — Tâyin işlemi yalnız ihtilâf

gösteren cemaat için geçerlidir. İhtilâf gösterenlerin dışındaki cemaat zaten bir hususta anlaşmış, ayrılık gütmemişlerdir. 2 — Halife, câmi cemaâtinden imamlığa lâyık olanı seçer.

Halife seçim hususunda sınırlandırılmaz. Bir şahıs mescid yaptırır ve kendisi de imamlığa ehil değilse o veya mescidin komşularından biri imamlık ve müezzinlik yapar. Ebû Hanîfe'ye göre, mescidi yaptıran imamlığa ve müezzinliğe en lâyık olanıdır. Bir grup, konakta namaz için hazır bulunsa, orada konak sahibi de olsa, konak sahibi fazîlette, hazır cemaat fertlerinden biraz aşağı da olsa, imamlığa müstehaktır. Halîfe de konakta hazır olsa bir görüşe göre, idareciliği genel olduğundan imamlığa da müstehaktır. İkinci görüşe göre de, mülkünde tasarrufda özel bir yetkiyi hâiz olduğundan ev sahibi imamlığa lâyıktır.

C — CUMA İMAMLIĞI, KILDIRMA USÛLÜ

Cuma namazı imamlığı, cuma namazına imam tâyini hususunda hukukçular ihtilâf göstermişlerdir. a) Ebû Hanîfe ve Iraklı diğer hukukçulara göre: Cuma imamlığı devlet reisinin yapması gereken işlerdendir. Cuma namazı ancak Devlet Reisinin veya Cumaya görevlendireceği, Nâib tâyin edeceği birinin hazır bulunması ile sahih olur. b) Şafiî ve Hicazlı diğer hukukçulara göre de: Cuma namazına imam tâyini sünnettir. Devlet Başkanının hazır bulunması cumanın şartından değildir. Namaz kılanlar Cumanın şartlarına göre namazı edâ ederlerse, namazları muteberdir. Her ne kadar imam tâyini uygun olmazsa da kölenin Cuma imamı olması câizdir. Çocuğun Cuma imamlığı hakkında iki görüş vardır. Bir fikre göre: Köy olsun, şehir olsun, ancak zarurî sebeplerle etrafa gidilebilen bir yer ise ve kış-yaz gidilip gelinmiyorsa o yer sâkinlerine çocuğun imamlığı muteberdir. Ebû Hanîfe'ye göre Cuma yalnız şehirlerde kılınır. Bu bakımdan çocuğun köylerde imamlığı câiz değildir. Burada sözü geçen şehir teriminin hukûkî târifi ise: İdârî ve cezâi kâideleri yürüten bir idarecinin, kazaî hükümleri yerine getiren bir hâkimin bulunduğu yerlerdir. Ebû Hanîfe şehir dışında oturanlara cuma farz değildir, Şafiî ise şehir dışındakilere şehirde okunan ezan sesi duyuluyorsa onlara da cuma farzdır, der.

Cuma namazı kılınacak yerdeki cemaat miktarında da ihtilâf vardır. Şafiî'ye göre: Cuma namazı farz olan topluluktan kadınlar, köleler, misafirler çıktıktan sonra 40 kişinin bulunması gerekir. Şafiî mezhebi hukukçuları imamın bu miktara dâhil olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı imamdan başka 40 kişinin bulunması gerekir, bir kısmı da imamla birlikte 40 kişinin bulunması gerekir, derler. Zührî ve Muhammed b. Hasan'a göre, imamdan başka 12 kişinin bulunması gerekir. Ebû Hanîfe ve Müzenî'ye göre, imamla birlikte 4 kişinin bulunması gerekir. Leys b. Sa'd, Ebû Yusuf'a göre, biri imam olmak üzere 3 kişi ile cuma namazı kılınır. Ebû Sevr'e göre de, diğer namazlar gibi Cuma namazı da bir imam, bir kişi de cemaat olmak üzere 2 kişi ile kılınabilir. İmam Mâlik'e göre, Cumanın kılınabilmesi için adet mü-

him değildir. Muteber olan, çoğu vatan tutan kimselerden olmasıdır. Cemâat olacak şahısların orada uzun süre oturması gerekir. Yolculukta ve şehir dışında cuma farz değildir. Ancak bir beldenin, şehrin evlerine ulaşınca cuma farz olur.

Şehir geniş olur ve köylere evleri bitişirse, halk da kalabalık olursa, şehrin diğer namaz kılınan yerlerinde Cuma namazı kılınır. Binâların bitişik oluşu bu şekil harekete engel teşkil etmez; Bağdad gibi. Bir yerde şehir tekse ve câmisi genişse, halkın tamâmını da alabiliyorsa, Mekke gibi, o zaman yalnız bir yerde namaz kılınır. Şehir bir olur, evleri de bitişikse, câmisi de kalabalık yüzünden cemâatın tamâmını alamıyorsa, Basra gibi, Şafiî'ler halkın kalabalık oluşu zarûretine binâen birden fazla yerde cemâatle namaz kılınıp kılınamıyacağı hususunda fikir ayrılığı göstermişlerdir. Bazıları cuma namazı kılmak da câizdir der, bir kısmı da, yer darsa genişletilsin, dışarılarda, caddelerde cuma kılsınlar, başka bir yerde cuma namazı kılmak olmaz, topluluğu bölmeye, muhtelif yerlerde cuma namazı kılmaya bir mecburiyet yoktur, derler.

Bir şehirde, iki yerde cuma namazı kılınırsa ora halkı namazı vakit yönünden ayırt etmemelidirler. Bir ayrılık olursa bu mes'elede iki görüş vardır. Bir görüşe göre, namazı ilk kılanlarınki yerine gelmiştir. Geç kılanlarınki yerine gelmemiştir. Yeniden öğle namazını iâde etmeleri gerekir. İkinci görüşe göre, câmilerden büyük olanın ve Sultanın hazır bulunmuş olduğu yerde kılınan cuma namazı muteberdir. İsterse burada kılınan namaz önce kılınsın, isterse sonra kılınsın. Küçük namazgâhta, câmide kılınan namaz, yerine gelmemiştir. Ora cemâatı öğle namazını iâde ederler.

Cuma namazına imam tâyin edilen beş vakit namazı kıldıramaz. Beş vakit namaza imam tâyin edilenin Cuma namazını kıldırabilip kıldıramıyacağı hakkında görüş ayrılığı vardır. Yalnız Cuma namazını başlı başına bir ibâdet kabûl edenlere göre, beş vakit namaza imam tâyin edilen, cuma namazına imam olamaz. Cuma namazını o günün öğle namazına sayanlar, beş vakit namaz için tâyin edilen imamın cuma namazına imamlığı câizdir, derler. İmam olan şahıs, Cuma namazının 40 kişiden aşağı cemaat olunca namazın kılınamıyacağı görüşünde ise, ve cemâat de 40 kişiden aşağı ise, cemaatın görüşü de 40 kişiden aşağı da olsa cuma namazının kılınacağı noktasında ise, Cuma imamı onlara imam olamaz. Cemaat arasından, cemâatın görüşünde olan birini kendine halef tâyin eder. O, cumayı kıldırır. İmam, 40 kişiden az cemâat olunca da cuma namazı kılınabileceği görüşünde ise, cemâat de aksi görüşte ise ve cemâat de 40'dan azsa imam ve cemâate cuma namazı kılmak gerekmez. Çünkü cemâat, 40 dan fazla olunca cuma namazının sahih olacağı görüşünde, imam ise cemâat 40'dan az olduğu için cuma namazı kılacak cemâat bulamamaktadır. Cuma imamı tâyin eden halîfe imama, «40'dan az cemâate namaz kıldırma» demişse, imamın mezhebine göre 40'dan az cemâatle cuma namazı kılınacak da olsa namazı kıldıramaz. Çünkü cuma imamlığı 40 kişi için muteber, 40'dan aşağıda ise muteber değildir. Yalnız

40'dan az cemâat olunca kendisi imamlıktan men edilmesine rağmen cemâatten birini halef olarak tâyin eder, o, cumayı kıldırır. Tâyin eden başkan «40'dan az cemaate Cuma namazı kıldırmasını» emretmişse, imamın mezhebi de aksi görüşte ise iki durum vardır. İmamın yönünden cuma namazı kılınamıyacağından, cumayı kıldırması bâtıldır. İkinci görüşe göre, cemâat arasından, cemâat 40 kişiden de az olsa cuma namazı kılınır, görüşünde olan birini imamlığa halef tâyin eder, o cuma namazını kıldırır. Böylece Cuma namazı da muteber olmuş olur.

D — SÜNNET NAMAZLARINA İMAMLIK

Cemaatle kılınan sünnet namazlarına imamlık 5 yerdedir. a) İki bayram namazları, b) Ay ve Güneş tutulması namazları (Salât-ı Husufeyn, c) Yağmur Duası namazı (Salât-ı İstisqa). Bu namazlar cemâatle kılınabileceğinden imam tâyini menduptur. Tek başına da kılınabilir. Sünnet namazlara imamlık hükmünde ihtilâf olmuştur. Bazı Şafii'lere göre, bu namazlara imamlık sünnet-i müekkededir. Bir kısım Şafii'lere göre de, İmamlık, farz-ı kifâyedir. Yalnız 5 vakit namaza, yalnız Cuma namazına imam tayin edilen şahıs sözü geçen sünnet namazlara imam olamaz. Ancak bütün namazları kıldırmaya imam tâyin edilmişse sünnet namazlarına da imam olur.

a) Bayram namazı vakti, güneşin doğuşundan zevâl vaktine (öğle namazı vakti yakınına) kadardır. Kurban bayramı namazını acele, Ramazan bayramı namazını geç kılma tercih edilir. İki bayramın arefesinden güneşin batışı ânından itibâren tekbîr getirilir, bu tekbirler bayram namazına kadar olan namazlardan sonra okunur. Kurban bayramında getirilecek tekbirler birinci bayram günü öğle namazından itibâren dördüncü bayramın ikindi vaktine kadar farzlardan sonra okunur. Bayram namazları hutbeden önce, cuma namazı da hutbeden sonra kılınır. Peygamberin sünneti de böyledir.

Özellikle iki bayram namazında fazla tekbirler alınır. Bunların miktarında hukukçular farklı görüştedirler. İmam Şâfii'ye göre, birinci rekatta iftitah tekbirinden başka 7 tekbir, ikinci rek'atta da ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Tekbirler her iki rek'atta da kıraattan öncedir. İmâm Mâlik'e göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka 6, ikinci rek'atta ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Her iki rekatta da kıraattan öncedir. Ebû Hanîfe'ye göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka ve kıraattan önce 3, ikinci rek'atta kıraattan sonra 4 tekbir alınır. İmam olacak şahıs kendi mezhep ve ictihadına göre, bu görüşlerden biriyle amel eder. Bayram namazına imam tâyin eden şahıs, tâyin ettiği şahsa tekbirler hususunda bir sınırlama koyamaz. Cuma namazında cemaat adedini belirtmesi ve bu adedle sınırlaması idarecilîğinden doğan bir özelliktir. Tekbirleri sınırlama idareciliğine âit bir şey değildir. Bu bakımdan cuma ile bayram namazlarında bu farklılık vardır.

b) Husûf ve Küsûf (Ay ve Güneş tutulması) namazlarına gelince, Sultanın tâyin ettiği veya imamlığa âit yetkisi genel olan ve bu namaz-

lar da yetkisi içerisine giren şahıslar Ay ve Güneş tutulması namazlarını kıldırır. Bu namazlar iki rek'attır. Her iki rek'atta da kıraat uzatılır. Birinci rek'at birinci kıyamda (ayakta durmada) fâtihâdan sonra gizliden Bakara sûresini veya o miktar tutacak âyetleri okur. Rükûa varır, 100 âyet okuyacak miktarca rükûda tesbihte bulunur. Sonra rükûdan kalkar, gizlice fâtihâdan sonra Âl-i İmrân sûresini veya o miktar tutacak kadar başka sûreler okur, rükûa varır, 80 âyet okuyacak kadar bir sûre tesbihte bulunur. Sonra diğer namazlardaki gibi iki secde yapar. İkinci rek'ata kalkar. Birinci rek'atın her bir kıyâmında (ayakta duruşunda) okuduğu âyetlerin, rükûlarda yapmış olduğu tesbihlerin üçte ikisi kadar okur, kıyam ve rükûları tamamlar, sonra secdeye gider, oturur, namazı bitirir. Namazdan sonra hutbe okur. Ebû Hanîfe'ye göre, diğer namazlar gibi iki rek'at kılınır. Ay tutulmasında, güneş tutulmasında olduğu gibi kıraat açıktan yapılır. Çünkü gece namazına benzer. İmam Mâlik'e göre, Ay tutulmasında, güneş tutulmasında kılınan namaz kılınmaz. Güneş tutulmasında kılınan namazda kıraat açıktan yapılmaz.

c) Yağmur duâsı namazı (İstisqa namazı): Yağmur yağmadığında ve kıtlık tehlikesi belirdiğinde kılınır. Namaz kılmadan önce 3 gün oruç tutulur. Kötülüklerden, düşmanlıklardan kaçınılır. Aralarında ayrılık, husûmet, dargınlık olanlar anlaştırılır, barıştırılır. Bayram namazı vaktinde kılınır.

Bir sene bayram namazına imam tâyin edilen kimse her yıl bayram namazına imam olur. Aksine bir emir verilmez, imamlığından vaz geçilmezse. Ay ve güneş tutulması namazları ile yağmur duası namazına bir sene imam tâyin edilen şahıs, her yıl bu namazları kıldırmaya yetkili sayılamaz. Tekraren tâyin edilirse bunda bir mahzur yoktur, muteber sayılır. Çünkü bayram namazları periyodik olarak her yıl gelir. Ay ve güneş tutulmaları namazları ile yağmur duâsı namazları geçicidir, periyodik durum yoktur.

Yağmur duası namazında iken yağmur yağarsa namazı tamamlarlar. Şükre vesile için namazdan sonra hutbe okunur. Namaza durmadan yağmur yağarsa namazı kılmazlar, hutbe de okunmaz. Allah'a bol bol şükredilir. Ay tutulmasında da ay aydınlanınca durum yine böyledir. Namaz kılınmaksızın yağmur duasında bulunulması, duanın namazdan ayrı müstakil oluşundandır.

Ebû Müslim'in Enes b. Mâlik'ten rivâyetine göre, bir Arabî Peygamber'e (S.A.V.) gelir ve,

— Ey Allah'ın Resûlü, biz sana şunun için geldik: Develerimiz süt vermiyor, çocuklarımız olmuyor. Sonra bu şahıs şu şiiri okudu:

«Ya Resûlallah, sana derdimizi anlatıyoruz. Develerimiz kısır, sütlerine kan karışıyor. Çocuklarımızın anneleri çocuksuz kaldı.

Açlıktan korunmak için çocuklarımız ellerini açıyor. Açlıktan gezip bir şeyler de araştıramıyor, takatsız kaldılar.

İnsanın yiyebileceği hiçbir şeyimiz yok. Yalnız yabânî karga kozalağı ve yıkanmış deve tüyleri, kan pıhtıları var.

Derdimizi anlatacağımız, sığınabileceğimiz ancak senin makâmındır. Esasen insanların baş vuracağı yer ancak Peygamberleridir.»

Bunun üzerine Resûlullah (S.A.V.) örtülerinin eteklerini toplayarak ayağa kalktı, minbere çıktı. Allah'a hamd ve senadan sonra şöyle buyurdu:

«Ey Allahım, bize münbit, zarar getirmeyen, nebâtatı bitiren, kıtlığı gideren, ölü toprağı canlandıran ve buna benzer herşeyi bitiren bol, kat kat yağmurlar ver.» Peygamber (S.A.V.) duâsını daha bitirir bitirmez semânın yüzünde bulutlar belirdi, yağmurlar yağmağa başladı. Bıtâne halkı bağırarak,

— Ey Resûlüllah, (S.A.V.) boğulacağız. Bunun üzerine Resûlüllah (S.A.V.),

— Bizim bölgemize, iyiliğimiz için yağıyor. Zararımıza bir şey yok, buyurdular. Bulutlar şehirden dışarıya bol bol yağdı. Resûlullah (S.A.V.) otlar yeşerince ferahladı. Bunun üzerine buyurmuştur ki:

«Ebû Talib'in hazîneleri Allah için olsun, Ebû Tâlib sağ olsaydı yukarıdaki şiiri okuyan Arabînin bu hâline ağlardı.» Hz. Ali ayağa kalktı ve şu şiiri okudu:

«Yetimlerin yakarışı, dul kadınların iffetliliği ve Resûlullah (S.A.V.)ın sâfiyeti yüzünden bulutlar yer yüzünü suladı.

Her türlü nimetler, bolluklar, fazîletler bulunan o Resûle (S.A.V.), Hâşimî sülâlesi bu kuraklıkta sığındı, mürâceâtta bulundu.

Halbuki onu yalanlamıştınız, Beytullah'ın sâhibini. Yemin ederim ki o Resûlü (S.A.V.) biz yalnız bıraktık, döneklik ettik. Ne zaman düşmanla savaşırsak bu hatâmız afvolur.

Oğullarımız, dostlarımızı unutarak onun etrâfında bütün gün savaşıncaya ve ona tam teslim oluncaya kadar günahımız afvolmaz.»

Bu şiirden sonra Kinâne Kabîlesinden bir adam kalktı, Peygamber'e (S.A.V.) şu şiiri okudu:

«Sana teşekkürler olsun, Resûlün (S.A.V.) şükrettiğine, Resûlün (S.A.V.) duâsı sâyesinde bizlere yağmurlar yağdırana şükürler olsun.

O Nebî, yaratanına yağmur için duâ etti, gözleri de onunla birlikte bu duâya iştirak etti.

Henüz örtüsünü tutmuş, toparlamış ve hemen duâya başlamıştı. Ta ki yağmur yağana kadar duâsının devâm ettiğini gördük.

Su kaplarımızın ağzı açıldı, bol yağmurlu bulutlar yağdı da yağdı. Allah (C.C.) bu yağmurla Mudar oğullarının tepelerine kadar olan yerleri suladı.

Resûlullah'ın (S.A.V.) amcası Ebû Tâlib'in dediği gibi, o bir atın alnındaki beyazdan daha beyazdır.

lar da yetkisi içerisine giren şahıslar Ay ve Güneş tutulması namazlarını kıldırır. Bu namazlar iki rek'attır. Her iki rek'atta da kıraat uzatılır. Birinci rek'at birinci kıyamda (ayakta durmada) fâtihâdan sonra gizliden Bakara sûresini veya o miktar tutacak âyetleri okur. Rükûa varır, 100 âyet okuyacak miktarca rükûda tesbihte bulunur. Sonra rükûdan kalkar, gizlice fâtihâdan sonra Âl-i İmrân sûresini veya o miktar tutacak kadar başka sûreler okur, rükûa varır, 80 âyet okuyacak kadar bir sûre tesbihte bulunur. Sonra diğer namazlardaki gibi iki secde yapar. İkinci rek'ata kalkar. Birinci rek'atın her bir kıyâmında (ayakta duruşunda) okuduğu âyetlerin, rükûlarda yapmış olduğu tesbihlerin üçte ikisi kadar okur, kıyam ve rükûları tamamlar, sonra secdeye gider, oturur, namazı bitirir. Namazdan sonra hutbe okur. Ebû Hanîfe'ye göre, diğer namazlar gibi iki rek'at kılınır. Ay tutulmasında, güneş tutulmasında olduğu gibi kıraat açıktan yapılır. Çünkü gece namazına benzer. İmam Mâlik'e göre, Ay tutulmasında, güneş tutulmasında kılınan namaz kılınmaz. Güneş tutulmasında kılınan namazda kıraat açıktan yapılmaz.

c) Yağmur duâsı namazı (İstisqa namazı): Yağmur yağmadığında ve kıtlık tehlikesi belirdiğinde kılınır. Namaz kılmadan önce 3 gün oruç tutulur. Kötülüklerden, düşmanlıklardan kaçınılır. Aralarında ayrılık, husûmet, dargınlık olanlar anlaştırılır, barıştırılır. Bayram namazı vaktinde kılınır.

Bir sene bayram namazına imam tâyin edilen kimse her yıl bayram namazına imam olur. Aksine bir emir verilmez, imamlığından vaz geçilmezse. Ay ve güneş tutulması namazları ile yağmur duası namazına bir sene imam tâyin edilen şahıs, her yıl bu namazları kıldırmaya yetkili sayılamaz. Tekraren tâyin edilirse bunda bir mahzur yoktur, muteber sayılır. Çünkü bayram namazları periyodik olarak her yıl gelir. Ay ve güneş tutulmaları namazları ile yağmur duâsı namazları geçicidir, periyodik durum yoktur.

Yağmur duası namazında iken yağmur yağarsa namazı tamamlarlar. Şükre vesile için namazdan sonra hutbe okunur. Namaza durmadan yağmur yağarsa namazı kılmazlar, hutbe de okunmaz. Allah'a bol bol şükredilir. Ay tutulmasında da ay aydınlanınca durum yine böyledir. Namaz kılınmaksızın yağmur duasında bulunulması, duanın namazdan ayrı müstakil oluşundandır.

Ebû Müslim'in Enes b. Mâlik'ten rivâyetine göre, bir Arabî Peygamber'e (S.A.V.) gelir ve,

— **Ey Allah'ın Resûlü, biz sana şunun için geldik: Develerimiz süt vermiyor, çocuklarımız olmuyor. Sonra bu şahıs şu şiiri okudu:**

«Ya Resûlallah, sana derdimizi anlatıyoruz. Develerimiz kısır, sütlerine kan karışıyor. Çocuklarımızın anneleri çocuksuz kaldı.

Açlıktan korunmak için çocuklarımız ellerini açıyor. Açlıktan gezip bir şeyler de araştıramıyor, takatsız kaldılar.

40'dan az cemâat olunca kendisi imamlıktan men edilmesine rağmen cemâatten birini halef olarak tâyin eder, o, cumayı kıldırır. Tâyin eden başkan «40'dan az cemaate Cuma namazı kıldırmasını» emretmişse, imamın mezhebi de aksi görüşte ise iki durum vardır. İmamın yönünden cuma namazı kılınamıyacağından, cumayı kıldırması bâtıldır. İkinci görüşe göre, cemâat arasından, cemâat 40 kişiden de az olsa cuma namazı kılınır, görüşünde olan birini imamlığa halef tâyin eder, o cuma namazını kıldırır. Böylece Cuma namazı da muteber olmuş olur.

D — SÜNNET NAMAZLARINA İMAMLIK

Cemaatle kılınan sünnet namazlarına imamlık 5 yerdedir. a) İki bayram namazları, b) Ay ve Güneş tutulması namazları (Salât-ı Husufeyn, c) Yağmur Duası namazı (Salât-ı İstisqa). Bu namazlar cemâatle kılınabileceğinden imam tâyini menduptur. Tek başına da kılınabilir. Sünnet namazlara imamlık hükmünde ihtilâf olmuştur. Bazı Şafiî'lere göre, bu namazlara imamlık sünnet-i müekkededir. Bir kısım Şafiî'lere göre de, İmamlık, farz-ı kifâyedir. Yalnız 5 vakit namaza, yalnız Cuma namazına imam tayin edilen şahıs sözü geçen sünnet namazlara imam olamaz. Ancak bütün namazları kıldırmaya imam tâyin edilmişse sünnet namazlarına da imam olur.

a) Bayram namazı vakti, güneşin doğuşundan zevâl vaktine (öğle namazı vakti yakınına) kadardır. Kurban bayramı namazını acele, Ramazan bayramı namazını geç kılma tercih edilir. İki bayramın arefesinden güneşin batışı ânından itibâren tekbîr getirilir, bu tekbirler bayram namazına kadar olan namazlardan sonra okunur. Kurban bayramında getirilecek tekbirler birinci bayram günü öğle namazından itibâren dördüncü bayramın ikindi vaktine kadar farzlardan sonra okunur. Bayram namazları hutbeden önce, cuma namazı da hutbeden sonra kılınır. Peygamberin sünneti de böyledir.

Özellikle iki bayram namazında fazla tekbirler alınır. Bunların miktarında hukukçular farklı görüştedirler. İmam Şâfiî'ye göre, birinci rekatta iftitah tekbirinden başka 7 tekbir, ikinci rek'atta da ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Tekbirler her iki rek'atta da kıraattan öncedir. İmâm Mâlik'e göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka 6, ikinci rek'atta ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Her iki rekatta da kıraattan öncedir. Ebû Hanîfe'ye göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka ve kıraattan önce 3, ikinci rek'atta kıraattan sonra 4 tekbir alınır. İmam olacak şahıs kendi mezhep ve ictihadına göre, bu görüşlerden biriyle amel eder. Bayram namazına imam tâyin eden şahıs, tâyin ettiği şahsa tekbirler hususunda bir sınırlama koyamaz. Cuma namazında cemaat adedini belirtmesi ve bu adedle sınırlaması idarecilliğinden doğan bir özelliktir. Tekbirleri sınırlama idareciliğine âit bir şey değildir. Bu bakımdan cuma ile bayram namazlarında bu farklılık vardır.

b) Husûf ve Küsûf (Ay ve Güneş tutulması) namazlarına gelince, Sultanın tâyin ettiği veya imamlığa âit yetkisi genel olan ve bu namaz-

him değildir. Muteber olan, çoğu vatan tutan kimselerden olmasıdır. Cemâat olacak şahısların orada uzun süre oturması gerekir. Yolculukta ve şehir dışında cuma farz değildir. Ancak bir beldenin, şehrin evlerine ulaşınca cuma farz olur.

Şehir geniş olur ve köylere evleri bitişirse, halk da kalabalık olursa, şehrin diğer namaz kılınan yerlerinde Cuma namazı kılınır. Binâların bitişik oluşu bu şekil harekete engel teşkil etmez; Bağdad gibi. Bir yerde şehir tekse ve câmisi genişse, halkın tamâmını da alabiliyorsa, Mekke gibi, o zaman yalnız bir yerde namaz kılınır. Şehir bir olur, evleri de bitişikse, câmisi de kalabalık yüzünden cemâatın tamâmını alamıyorsa, Basra gibi, Şafiî'ler halkın kalabalık oluşu zarûretine binâen birden fazla yerde cemâatle namaz kılınıp kılınamıyacağı hususunda fikir ayrılığı göstermişlerdir. Bazıları cuma namazı kılmak da câizdir der, bir kısmı da, yer darsa genişletilsin, dışarılarda, caddelerde cuma kılsınlar, başka bir yerde cuma namazı kılmak olmaz, topluluğu bölmeye, muhtelif yerlerde cuma namazı kılmaya bir mecburiyet yoktur, derler.

Bir şehirde, iki yerde cuma namazı kılınırsa ora halkı namazı vakit yönünden ayırt etmemelidirler. Bir ayrılık olursa bu mes'elede iki görüş vardır. Bir görüşe göre, namazı ilk kılanlarınki yerine gelmiştir. Geç kılanlarınki yerine gelmemiştir. Yeniden öğle namazını iâde etmeleri gerekir. İkinci görüşe göre, câmilerden büyük olanın ve Sultanın hazır bulunmuş olduğu yerde kılınan cuma namazı muteberdir. İsterse burada kılınan namaz önce kılınsın, isterse sonra kılınsın. Küçük namazgâhta, câmide kılınan namaz, yerine gelmemiştir. Ora cemâatı öğle namazını iâde ederler.

Cuma namazına imam tâyin edilen beş vakit namazı kıldıramaz. Beş vakit namaza imam tâyin edilenin Cuma namazını kıldırabilip kıldıramıyacağı hakkında görüş ayrılığı vardır. Yalnız Cuma namazını başlı başına bir ibâdet kabûl edenlere göre, beş vakit namaza imam tâyin edilen, cuma namazına imam olamaz. Cuma namazını o günün öğle namazına sayanlar, beş vakit namaz için tâyin edilen imamın cuma namazına imamlığı câizdir, derler. İmam olan şahıs, Cuma namazının 40 kişiden aşağı cemaat olunca namazın kılınamıyacağı görüşünde ise, ve cemâat de 40 kişiden aşağı ise, cemaatın görüşü de 40 kişiden aşağı da olsa cuma namazının kılınacağı noktasında ise, Cuma imamı onlara imam olamaz. Cemaat arasından, cemâatın görüşünde olan birini kendine halef tâyin eder. O, cumayı kıldırır. İmam, 40 kişiden az cemâat olunca da cuma namazı kılınabileceği görüşünde ise, cemâat de aksi görüşte ise ve cemâat de 40'dan azsa imam ve cemâate cuma namazı kılmak gerekmez. Çünkü cemâat, 40 dan fazla olunca cuma namazının sahih olacağı görüşünde, imam ise cemâat 40'dan az olduğu için cuma namazı kılacak cemâat bulamamaktadır. Cuma imamı tâyin eden halîfe imama, «40'dan az cemâate namaz kıldırma» demişse, imamın mezhebine göre 40'dan az cemâatle cuma namazı kılınacak da olsa namazı kıldıramaz. Çünkü cuma imamlığı 40 kişi için muteber, 40'dan aşağıda ise muteber değildir. Yalnız

gösteren cemaat için geçerlidir. İhtilâf gösterenlerin dışındaki cemaat zaten bir hususta anlaşmış, ayrılık gütmemişlerdir. 2 — Halîfe, câmi cemaâtinden imamlığa lâyık olanı seçer.

Halîfe seçim hususunda sınırlandırılmaz. Bir şahıs mescid yaptırır ve kendisi de imamlığa ehil değilse o veya mescidin komşularından biri imamlık ve müezzinlik yapar. Ebû Hanîfe'ye göre, mescidi yaptıran imamlığa ve müezzinliğe en lâyık olanıdır. Bir grup, konakta namaz için hazır bulunsa, orada konak sahibi de olsa, konak sahibi fazîlette, hazır cemaat fertlerinden biraz aşağı da olsa, imamlığa müstehaktır. Halîfe de konakta hazır olsa bir görüşe göre, idareciliği genel olduğundan imamlığa da müstehaktır. İkinci görüşe göre de, mülkünde tasarrufda özel bir yetkiyi hâiz olduğundan ev sahibi imamlığa lâyıktır.

C — CUMA İMAMLIĞI, KILDIRMA USÛLÜ

Cuma namazı imamlığı, cuma namazına imam tâyini hususunda hukukçular ihtilâf göstermişlerdir. a) Ebû Hanîfe ve Iraklı diğer hukukçulara göre: Cuma imamlığı devlet reisinin yapması gereken işlerdendir. Cuma namazı ancak Devlet Reisinin veya Cumaya görevlendireceği, Nâib tâyin edeceği birinin hazır bulunması ile sahih olur. b) Şafiî ve Hicazlı diğer hukukçulara göre de: Cuma namazına imam tâyini sünnettir. Devlet Başkanının hazır bulunması cumanın şartından değildir. Namaz kılanlar Cumanın şartlarına göre namazı edâ ederlerse, namazları muteberdir. Her ne kadar imam tâyini uygun olmazsa da kölenin Cuma imamı olması câizdir. Çocuğun Cuma imamlığı hakkında iki görüş vardır. Bir fikre göre: Köy olsun, şehir olsun, ancak zarurî sebeplerle etrafa gidilebilen bir yer ise ve kış-yaz gidilip gelinmiyorsa o yer sâkinlerine çocuğun imamlığı muteberdir. Ebû Hanîfe'ye göre Cuma yalnız şehirlerde kılınır. Bu bakımdan çocuğun köylerde imamlığı câiz değildir. Burada sözü geçen şehir teriminin hukûkî târifi ise: İdârî ve cezâi kâideleri yürüten bir idarecinin, kazaî hükümleri yerine getiren bir hâkimin bulunduğu yerlerdir. Ebû Hanîfe şehir dışında oturanlara cuma farz değildir, Şafiî ise şehir dışındakilere şehirde okunan ezan sesi duyuluyorsa onlara da cuma farzdır, der.

Cuma namazı kılınacak yerdeki cemaat miktarında da ihtilâf vardır. Şafiî'ye göre: Cuma namazı farz olan topluluktan kadınlar, köleler, misafirler çıktıktan sonra 40 kişinin bulunması gerekir. Şafiî mezhebi hukukçuları imamın bu miktara dâhil olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı imamdan başka 40 kişinin bulunması gerekir, bir kısmı da imamla birlikte 40 kişinin bulunması gerekir, derler. Züfrî ve Muhammed b. Hasan'a göre, imamdan başka 12 kişinin bulunması gerekir. Ebû Hanîfe ve Müzenî'ye göre, imamla birlikte 4 kişinin bulunması gerekir. Leys b. Sa'd, Ebû Yusuf'a göre, biri imam olmak üzere 3 kişi ile cuma namazı kılınır. Ebû Sevr'e göre de, diğer namazlar gibi Cuma namazı da bir imam, bir kişi de cemaat olmak üzere 2 kişi ile kılınabilir. İmam Mâlik'e göre, Cumanın kılınabilmesi için adet mü-

B — İMAMLIK ŞARTLARI VE TERCİH SEBEPLERİ

Tâyin edilecek imamda aranılacak vasıflar beştir. 1 — Erkeklik, 2 — Dürüstlük, âdil olmak, 3 — İyi okuyuculuk (karilik), 4 — Fakihlik, 5 — Dilinin kekeme olmaması, sözlerinin anlaşılmasıdır.

Çocuk, fâsık ve köle birisi imam olmuşsa, imamlığı muteber, fakat imam tâyini muteber değildir. Çünkü küçüklük, kölelik, fâsıklık imamlığa engel değil, idareci olarak bir makâma tâyine engeldir. Resûlullah (S.A.V.), çocuk olmasına rağmen Amr b. Mesleme'ye, kabîlesine namaz kıldırmasını emretmiştir. Çünkü onların en iyi okuyanı Amr idi. Yine Peygamber (S.A.V.) kendi kölesinin ardında namaz kılmış ve şöyle buyurmuştur:

«Her iyi ve kötünün ardında namaz kılınız.»

Kadının, erkeklik ve dişiliği belli olmayan birisi (hünsâ) nın, ahrazın ve pepenin imam olması uygun değildir. Eğer kadın veya hünsâ imam olmuşsa onlara uyan erkek ve kadınların namazı bozulur. Ahraz veya pepe imam olmuş ve harfleri başka harflerle değiştiriyorsa onlara uyan cemaatten ahraz ve pepe olanların namazı muteber, diğerlerininki bâtıldır.

İmam olacak şahsın kırâât yönünden bilgisinin en az derecesi Kur'ân'ın Fâtiha sûresini, fıkıh yönünden ise en az namaza ait hükümleri bilmesidir. Ancak böyle bir şahıs imamlığa hak kazanır. Kur'ân'ın tamâmını ezbere bilir, bütün fıkıh hükümlerine vâkıf olursa tercih sebebidir. Daha iyi bir durumdur. Fakih olan fakat kıraâtı çokça bulunmayan biri ile kıraatı olup, fıkhî bilgisi olmayan iki şahsın imamlığı söz konusu olursa, fıkhî bilgisi olan, diğerine tercih edilir. Fâtihâyı biliyorsa bu yeterlidir. Çünkü kırâat nihâyet mahdud miktarda âyet-i kerîmeyi bilmeyi gerektirir. Halbuki namazda karşılaşılacak hâdiseler pek çoktur. Bunları bilme de fıkhî bilgiye bağlıdır. Tâyin olunan imam ve müezzinin gördükleri göreve karşılık hazîneden geçimleri miktarınca ücret almaları münâsiptir. Ebû Hanîfe aksi görüştedir.

Umûmî mescidler: Bir caddede bulunanların, bir kabîlenin cadde kenarlarında, umûma mahsus bölgelerde ve kabîle içinde yapılan mescidlerdir. Halifenin bu türlü mescid inşa edenlere ve oraya imam tâyinine itirazı olamaz. Mescidi inşâ edenlerin ittifak ettikleri bir şahıs imam tâyin edilir. Tâyin edilen imamdan artık vaz geçemezler. Şâyet imam hâlini değiştirirse o zaman değiştirirler.

Genel mescide imam tâyin edilen bir şahsa, halef olacak birini de nâib olarak tâyin edemezler. Mescidin cemaatı, imam bulunmayınca o an için bir nâib seçerler. Mescidin cemaati imam seçiminde ihtilâf ederlerse ekseriyetin kavli üzere imam seçilir. İhtilâf gösterenler aded bakımından müsavî iseler, halîfe ihtilâfı bitirmek için, dince en dindar, en yaşlı, en iyi okuyan, en fâkih birini imam seçer. Halifenin imam seçişi, ihtilâf gösterenler için mi? Yoksa o mescide gelen bütün cemaat için mi geçerlidir? Bu hususta iki fikir vardır. 1 — Tâyin işlemi yalnız ihtilâf

Bir mescidde cemaatla namaz kılınırken yetişemiyenler cemaatle namaz kılamazlar. (1) Teker teker kılarlar. Sebebiyse namaz kıldıran imama ve cemaatına muhâlefet, töhmet olmaması için. Halîfe bir mescide iki imam tâyin eder ve her birine beş vakit namazdan hangilerini kıldıracağını belirtirse bu tâyin işlemi uygundur. Her imam kendi vakitlerini kıldırır. Meselâ biri gündüz namazlarına, diğeri gece namazlarına görevlendirilmişse, her biri görevli olduğu vakti kıldırır, diğerinin vaktine tecâvüz edemez. Bir tahsîs olmaksızın iki imam tâyin eder ve günlerini belirtirse her imam kendi günlerinde imam olmaya hak sahibidir. Genel olarak iki imam tâyin etmişse vakit ve günleri belirtmemişse ilk geçen namazı kıldırır. Diğeri o vakitte başkalarına imam olamaz. Çünkü Selâtin câmilerinde bir vakitte cemaatle namaz birden fazla kılınamaz. İlk geçen imamın namaz kıldırması hakkıdır, mes'elesi ihtilâflıdır. Öne geçmek, imam olmak iki suretle olur. Ya mescidde ilk hazır olanın olması sebebiyle, yahut imamlığa ehliyette üstün oluşu sebebiyledir. Aynı şartları taşıyan iki imam bir vakitte hazır olsa halîfe de hangisinin diğerine üstün olduğunu belirtmese o zaman aralarında anlaşırlar ve hangisinin kıldıracağını kararlaştırırlarsa o, imamlığa daha üstündür; tercih edilir. İhtilâf gösterirlerse bu durumda iki hâl yolu vardır. Ya aralarında kur'a çekilir, kur'ayı çeken kıldırır, yahut o câmi halkının, ikiden birini seçmelerine mürâceât edilir.

Aksi belirtilmemişse tâyin olunan imam müezzinlerini kendi tâyin eder. Çünkü ezan namazın sünnetlerindendir. Namazı kıldırmaya kim tâyin edilmişse, namaza âit hususları onun yerine getirmesi yetkisi içine girer. İmam, vakit ve ezan için lüzum gördüğü kadar müezzin seçer. Başka mezhebte olanlar bu görüşte değilseler de imam, Şafiî mezhebinden ise namazları vakitlerin ilk kısmında kılmada, kıldırmada acele eder, ezanı ağır ağır, ikâmeti de teker teker okutturur. Başka mezheplerin görüşü aksine ise de. İmam, Hanefî mezhebinden ise namazları son vaktine tehir eder, geciktirir. Akşam namazı hâriç ezanı ağır ağır ve geriden alarak okutmaz, ikâameti de teker teker yaptırmaz. Namazda imam kendi rey ve ictihadına göre hareket eder. Söz gelimi imam, Şafiî mezhebinden ise besmeleyi, sabah namazlarında kunut duâsını açıktan okur. İmam tâyin eden şahıs, halîfe ve cemaat onu bu hareketinden men edemez, yasaklıyamaz. İmam, Hanefî mezhebinden ise besmeleyi açıktan okumaz, sabah namazlarında kunut duâsını terk eder. Kendi mezhebince amel eder, kimse onun bu hareketine karşı çıkamaz.

Namazla ezan arasındaki fark: İmam namazı kendi bildiği şekilde, mezhebte kıldırır. Binâenaleyh, görüşüne karşı çıkılmaz. Müezzin ise başkalarını düşünerek ezan okur. Bu bakımdan cemaat, müezzinin görüşüne karışabilir. Müezzin, kendi mezheb ve görüşüne göre ezan okumak isterse genel izinden sonra kendi şahsı için gizliden kendi mezhebine göre husûsî ezan okuyabilir.

---

(1) Bu görüş Şafiî mezhebine aittir.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Namazlara İmam Tâyini

NAMAZLARA İMAM TÂYİNİ İŞLERİ VE KISIMLARI
A — İMAMLIĞIN ÇEŞİTLERİ, TÂYİNİNDEKİ USÛL, İMAMLIKTA DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Namazlara imamlık üç kısma ayrılır. a) Beş vakit namaza imamlık, b) Cuma namazına imamlık, c) Mendup namazlara imamlık.

a) Beş vakit namazlara imamlığa, namaz kılınan mescidin durumuna göre tâyin câizdir. Meseidler ikiye ayrılır. aa) Selâtin camileri, mescidleri. bb) Halk câmileri.

XXX aa) Sultan câmileri: Mescidler, camiler ve bayram yerleri ve daha büyük yerlerdir. Cemaatı çokça olup halîfenin de namaz kıldığı câmilerdir. Halîfeden başkasının bu yerlere imam tâyini câiz değildir. Sebebiyse, halkın alâkasını celb etmektir. Sultanın vazîfe mesûliyetini idrak etmiş olduğunu ifade etmesidir. İmam tâyin ettiğinden daha fazîletli birisi olsa da hak halîfenin tâyin ettiğinindir. Bu hak, farziyet ifâde etmez, evleviyyet ifâde eder. Hâkimliğin ve nüfus memurluğunun aksine olarak. Bu hâl iki sebepten doğmaktadır.

1 — İnsanlar bir başkasının imamlığında anlaşsa ve onun arkasında ayrı olarak namaz kılsalar, kıldıkları namaz sahihtir. 2 — Cemaatle beş vakit namaz kılmak bütün İslâm hukukçularınca sünnet-i müekkededir. Dâvûd-ı Zâhirî vâcibtir der, özür hâli hariç. Halîfenin imam tâyini de sünnet sayılır. Halîfe mescidde hazırken tâyin ettiği imamdan başkasının imamlık yapması uygun olmaz. Kendisi olmaz, başkasını nâib tâyin ederse münâsib olanı, nâib tâyin ettiği şahsın imam olmasıdır. Halîfe imam tâyin etmemişse, bir başkası mümkünse imamlığa izin ister. İzin de istenmemişse cemaatle namazın aksamaması için o yer halkı kendilerine bir imam seçerler. Diğer vakit namazı girer ve başkanın tâyin ettiği imam da yine görevde bulunmazsa bir görüşe göre önceki namaz için halkça imam seçilen namazı kıldırır. Bu durum, tâyin olunan imam gelinceye kadar devam eder. Bir başka görüşe göre de birincinin dışında bir imam seçilir. Sebebiyse halk arasından seçilen imamların imamlığının devam etmediğini göstermek, halîfenin tâyin ettiğine benzememek için. Şâyet ilk vakitte hazır olan cemaatten başka kimse yoksa ilk vakit için seçtikleri imam göreve devam eder. Ama ikinci vakitte başkaları da mevcutsa o takdirde yeniden imam seçmek gerekir.

bununla aleyhine hüküm verebilir. Hasmının nüfûs idarecisi önünde ikrar etmişse iki hâl tarzı vardır. Bir ihtimâle göre nüfûs idarecisi şâhit olarak dinlenir. Bir ihtimâle göre de hâkim olarak bu ikrarla hasmın nüfûs idarecisi karar verir. Çünkü dâvâlının nüfûs idarecisi hâkim durumundadır.

Aşîretlerin, kabîlelerin idarecilerinin aşîret ve kabîleleri üzerindeki durumu da buna benzer.

1 — Her ikisi de ülkenin genel vâlisine giderler, hüküm vermesini isterler. Eyâlet vâlisi veya sultanın ya bizzat kendisi veya görevlendireceği biri, ülkesinin bu ayrı soylara mensub insanlarının ihtilâfını çözmesini emreder, böylece nizâ ortadan kalkar.

2 — Her iki tarafın nüfûs idarecileri bir araya gelir, tarafları dinler, sonra dâvânın nüfûs idarecisi tek başına karar verir, tercih edilen ikinci çözüm tarzıdır. Kendi kabilesinin hakkını gözetir oluşu sebebiyle dâvâcının nüfûs idarecisi karara iştirak etmez. Şâhid dinlenilecekse, aleyhine şâhidlikte bulunulacak olanın nüfûs idarecisi şâhidin ifâdesini alır. Yemin edenin idarecisi yemin verir. Yemin etmesini isteyenin idarecisi yemin teklif edemez, yemin yaptıramaz. İhtilâfı çözen hâkimin dâvânın hâkimi olması için bu yol tercih edilir. İki tarafın nüfûs idarecisi bir araya gelmekten kaçınırlarsa, bir düşünüşe göre her ikisine de bir sorumluluk terettüp etmez. İkinci düşünüşe göre her ikisine de sorumluluk terettüp eder. Ama en çok sorumlu olan dâvâlı tarafın idarecisidir. Çünkü ihtilâfta onun hükmü geçerlidir. Tâlibî ve Abbasî olan iki şahıs iki nüfûs idarecisinden birinin hakemliğine razı olmuşlarsa, razı olunan nüfûs idarecisi dâvâya bakar, kararını verir. Râzı olunan dâvâlının idarecisi ise vermiş olduğu karar hukûken muteberdir, hasmı da bağlayıcıdır. Dâvâcının nüfûs idarecisi hakem seçilmişse hükmünün tesiri konusunda iki ihtimâl vardır. İkiden birine, dâvâcıya geçerli, dâvâlı için ise geçersizdir. Bir diğer ihtimâle göre de her ikisi için de geçerlidir. Çünkü anlaşma sonucu dâvâcının nüfûs idarecisinin hakemliğine gitmekte anlaşma yapmışlardır.

İkiden biri hâkime delillerini getirir, dinletir, hâkim bunları nüfûs idarecisine de yazarsa, ihtilâfa bakmaktan çekinmiş olur. Nüfûs idarecisinin haberi olmadan, gıyâbında her ne kadar ihtilâfa bakmakta ise de, nüfûs idarecisi yazışma sonucu ihtilâfı işitince kendi yetkisi sınırları içine giren bu dâvâya artık hâkim bakamaz olur, görevsizlik kararı verir. Çünkü hâkimin hükmü, nüfûs idarecisi de hazırsa, aleyhine delil ikâme olunana geçerli olmaz. Nüfûs idarecisi hazırken yapmış olduğu bu işlem geçerli olmayınca nüfûs idarecisi hazır bulunmayan için hiç geçerli sayılmaz.

Hâkim gâibte olan bir şahıs aleyhine dâvâya bakmak isterse ve işittiği delilleri gâibin asıl hâkimine yazar, istinâbe suretiyle bu delillerin toplanmasını isterse bu muâmele hukûken muteberdir. İdarî işlerle adlî işler arasında bu fark vardır. Nüfûs idarecisinin baktığı dâvâda gâibte olan hakkında vereceği hüküm geçersizdir. Gâibin aleyhine delîl de dinleyemez.

Taraflardan biri hâkim önünde hakkı ikrar ederse, hâkim nüfûs memûru huzûrunda şâhit olarak dinlenir. Bununla beraber gâibte olana hükmünü zorla tesirli yapamaz. Aynı şekilde iki tarafın idârecisinin dışında biri önünde hakkı ikrar etse, o şahıs ikrar edenin idarecisi tarafından, şâhit olarak dinlenir. Kendi idarecisi önünde ikrar etse câizdir,

1 — Aralarında çıkan kabîle ihtilâflarını çözmek.
2 — Yetimlerin mallarını korumak.
3 — İşlemiş oldukları kötü işlere cezâları tatbik etmek.
4 — Velisi belli olmayan kızları veya velîliği ihtilâflı kızları evlendirmek.

5 — Ateh ve sefeh (Bunaklık ve yaşlılık hâllerinde) olanların ehliyetini sınırlamak, hacr altına almak. Aklı başına gelince hacr, kısıtlılık hâline son vermek.

Bu 5 yetki ve görevi de hâiz olan genel nüfûs idarecisidir. Bu durumda nüfûs idarecisi olacak şahsın hükmünün geçerli, tesirli olması yönünden ictihad sahibi bir âlim olması gerekir, idâreciliği kesinleşince durumu iki yön arzeder. Ya verdiği kararlarda, o yerin hâkiminden müstakil hareket eder, hâkime tâbi değildir. Genel bir nüfûs idarecisi ise mutlak yetkiyi hâizdir. Bununla beraber hâkim ve nüfûs idarecileri o yerin halkının ihtilâflarına bakar. Hâkimin ihtilâflara bakamıyacağı hükmüne varılamaz.

Özel nüfûs idarecisi ise ve hüküm verme yetkisi mevcutsa, hâkimin yetkisi genel ise özel nüfûs idarecisinin göreceği işler onun işleri arasına giriyorsa hangisi ilk defa ihtilâfa el koymuşsa, faraza bir kızı evlendirmeye teşebbüs etmişse yaptığı iş muteberdir. Bozma söz konusu olamaz. Taraflar anlaşamazlar da birisi nüfûs idarecisine, diğeri hâkime gitmek isterse, bir görüşe göre, nüfûs idarecisine gitmek tercih edilir. Çünkü özel bir yetkiyi hâizdir. Bir görüşe göre de, nüfûs idarecisi ve hâkim hüküm vermede eşit hakka sahibtir. Bir ülkedeki iki hâkime gitmek gibidir. Dâvâcının istediğine gidilir. Tarafların her ikisi de müsâvî iseler iki hâl yolu vardır. 1 — Aralarında kur'a çekilir, kime çıkmışsa onun istediğine gidilir. 2 — Aralarında anlaşıncaya kadar ihtilâfa bakılmaz.

Nüfus idarecisi neseb dâvâlarına bakacaksa ve hâkimin bu hususta yetkisi yoksa, hâkime taraflar mürâceât etsin veya etmesin ihtilâfa bakamaz. Yalnız iki ülke halkı arasında bir ihtilâfsa bu durumda karşı taraftan olan hâkime gitmek istemişse, nüfûs işlerine bakamıyacak olan hâkim işbu ihtilâfta dâvâya bakar. Çünkü her hâkimin yetki sınırlaması bulunduğu ülkenin halkı arasında çıkan ihtilâflarda geçerlidir; başka ülke halkının ihtilâfı konusunda yetki sınırlaması bir hüküm ifâde etmez. Nüfûs memurunun yetkisi ise kendi bulunduğu ülke insanları arasında geçerlidir, her türlü icraâtı başka ülke insanları arasında hüküm ifâde etmez. Bir ülke halkından iki şahıs aralarındaki neseb ihtilâfında hâkime gitmeye anlaşsalar yine muteber olmaz, hâkim ihtilâfa bakamaz. Çünkü asıl yetkili nüfûs memurudur. Bu yetkiyi, şahıs anlaşmaları ortadan kaldıramayanlarında ihtilâf olanlar ayrı ayrı soya mensubsalar, sözgelimi Ebû Tâlib soyuna mensub olanla Abbâsî soyuna mensub olan arasında ihtilâf mevcut da her biri kendi nüfûs idarecisine müraceât etmek isterse ikisinin nüfûs idarecisi de bu işe bakamaz. Çünkü taraflardan biri idâresi altında olmayan soya mensuptur. Burada ihtilâfın çözümünde iki yol vardır.

1 — Her ikisi de ülkenin genel vâlisine giderler, hüküm vermesini isterler. Eyâlet vâlisi veya sultanın ya bizzat kendisi veya görevlendireceği biri, ülkesinin bu ayrı soylara mensub insanlarının ihtilâfını çözmesini emreder, böylece nizâ ortadan kalkar.

2 — Her iki tarafın nüfûs idarecileri bir araya gelir, tarafları dinler, sonra dâvâlının nüfûs idarecisi tek başına karar verir, tercih edilen ikinci çözüm tarzıdır. Kendi kabilesinin hakkını gözetir oluşu sebebiyle dâvâcının nüfûs idarecisi karara iştirak etmez. Şâhid dinlenilecekse, aleyhine şâhidlikte bulunulacak olanın nüfûs idarecisi şâhidin ifâdesini alır. Yemin edenin idarecisi yemin verir. Yemin etmesini isteyenin idarecisi yemin teklif edemez, yemin yaptıramaz. İhtilâfı çözen hâkimin dâvâlının hâkimi olması için bu yol tercih edilir. İki tarafın nüfûs idarecisi bir araya gelmekten kaçınırlarsa, bir düşünüşe göre her ikisine de bir sorumluluk terettüp etmez. İkinci düşünüşe göre her ikisine de sorumluluk terettüp eder. Ama en çok sorumlu olan dâvâlı tarafın idarecisidir. Çünkü ihtilâfta onun hükmü geçerlidir. Tâlibî ve Abbasî olan iki şahıs iki nüfûs idarecisinden birinin hakemliğine razı olmuşlarsa, razı olunan nüfûs idarecisi dâvâya bakar, kararını verir. Râzı olunan dâvâlının idarecisi ise vermiş olduğu karar hukûken muteberdir, hasmı da bağlayıcıdır. Dâvâcının nüfûs idarecisi hakem seçilmişse hükmünün tesiri konusunda iki ihtimâl vardır. İkiden birine, dâvâcıya geçerli, dâvâlı için ise geçersizdir. Bir diğer ihtimâle göre de her ikisi için de geçerlidir. Çünkü anlaşma sonucu dâvâcının nüfûs idarecisinin hakemliğine gitmekte anlaşma yapmışlardır.

İkiden biri hâkime delillerini getirir, dinletir, hâkim bunları nüfûs idarecisine de yazarsa, ihtilâfa bakmaktan çekinmiş olur. Nüfûs idarecisinin haberi olmadan, gıyâbında her ne kadar ihtilâfa bakmakta ise de, nüfûs idarecisi yazışma sonucu ihtilâfı işitince kendi yetkisi sınırları içine giren bu dâvâya artık hâkim bakamaz olur, görevsizlik kararı verir. Çünkü hâkimin hükmü, nüfûs idarecisi de hazırsa, aleyhine delil ikâme olunana geçerli olmaz. Nüfûs idarecisi hazırken yapmış olduğu bu işlem geçerli olmayınca nüfûs idarecisi hazır bulunmayan için hiç geçerli sayılmaz.

Hâkim gâibte olan bir şahıs aleyhine dâvâya bakmak isterse ve işittiği delilleri gâibin asıl hâkimine yazar, istinâbe suretiyle bu delillerin toplanmasını isterse bu muâmele hukûken muteberdir. İdarî işlerle adlî işler arasında bu fark vardır. Nüfûs idarecisinin baktığı dâvâda gâibte olan hakkında vereceği hüküm geçersizdir. Gâibin aleyhine delîl de dinleyemez.

Taraflardan biri hâkim önünde hakkı ikrar ederse, hâkim nüfûs memûru huzûrunda şâhit olarak dinlenir. Bununla beraber gâibte olana hükmünü zorla tesirli yapamaz. Aynı şekilde iki tarafın idârecisinin dışında biri önünde hakkı ikrar etse, o şahıs ikrar edenin idarecisi tarafından, şâhit olarak dinlenir. Kendi idarecisi önünde ikrar etse câizdir,

bununla aleyhine hüküm verebilir. Hasmının nüfûs idarecisi önünde ikrar etmişse iki hâl tarzı vardır. Bir ihtimâle göre nüfûs idarecisi şâhit olarak dinlenir. Bir ihtimâle göre de hâkim olarak bu ikrarla hasmın nüfûs idarecisi karar verir. Çünkü dâvâlının nüfûs idarecisi hâkim durumundadır.

Aşîretlerin, kabîlelerin idarecilerinin aşîret ve kabîleleri üzerindeki durumu da buna benzer.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Namazlara İmam Tâyini

NAMAZLARA İMAM TÂYİNİ İŞLERİ VE KISIMLARI
A — İMAMLIĞIN ÇEŞİTLERİ, TÂYİNİNDEKİ USÛL, İMAMLIKTA DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Namazlara imamlık üç kısma ayrılır. a) Beş vakit namaza imamlık, b) Cuma namazına imamlık, c) Mendup namazlara imamlık.

a) Beş vakit namazlara imamlığa, namaz kılınan mescidin durumuna göre tâyin câizdir. Mescidler ikiye ayrılır. aa) Selâtin camileri, mescidleri. bb) Halk câmileri.

XXX aa) Sultan câmileri: Mescidler, camiler ve bayram yerleri ve daha büyük yerlerdir. Cemaatı çokça olup halîfenin de namaz kıldığı câmilerdir. Halîfeden başkasının bu yerlere imam tâyini câiz değildir. Sebebiyse, halkın alâkasını celb etmektir. Sultanın vazîfe mesûliyetini idrak etmiş olduğunu ifade etmesidir. İmam tâyin ettiğinden daha fazîletli birisi olsa da hak halîfenin tâyin ettiğinindir. Bu hak, farziyet ifâde etmez, evleviyyet ifâde eder. Hâkimliğin ve nüfus memurluğunun aksine olarak. Bu hâl iki sebepten doğmaktadır.

1 — İnsanlar bir başkasının imamlığında anlaşsa ve onun arkasında ayrı olarak namaz kılsalar, kıldıkları namaz sahihtir. 2 — Cemaatle beş vakit namaz kılmak bütün İslâm hukukçularınca sünnet-i müekkededir. Dâvûd-ı Zâhirî vâcibtir der, özür hâli hariç. Halîfenin imam tâyini de sünnet sayılır. Halîfe mescidde hazırken tâyin ettiği imamdan başkasının imamlık yapması uygun olmaz. Kendisi olmaz, başkasını nâib tâyin ederse münâsib olanı, nâib tâyin ettiği şahsın imam olmasıdır. Halîfe imam tâyin etmemişse, bir başkası mümkünse imamlığa izin ister. İzin de istenmemişse cemaatle namazın aksamaması için o yer halkı kendilerine bir imam seçerler. Diğer vakit namazı girer ve başkanın tâyin ettiği imam da yine görevde bulunmazsa bir görüşe göre önceki namaz için halkça imam seçilen namazı kıldırır. Bu durum, tâyin olunan imam gelinceye kadar devam eder. Bir başka görüşe göre de birincinin dışında bir imam seçilir. Sebebiyse halk arasından seçilen imamların imamlığının devam etmediğini göstermek, halîfenin tâyin ettiğine benzememek için. Şâyet ilk vakitte hazır olan cemaatten başka kimse yoksa ilk vakit için seçtikleri imam göreve devam eder. Ama ikinci vakitte başkaları da mevcutsa o takdirde yeniden imam seçmek gerekir.

Bir mescidde cemaatla namaz kılınırken yetişemiyenler cemaatle namaz kılamazlar. (1) Teker teker kılarlar. Sebebiyse namaz kıldıran imama ve cemaatına muhâlefet, töhmet olmaması için. Halîfe bir mescide iki imam tâyin eder ve her birine beş vakit namazdan hangilerini kıldıracağını belirtirse bu tâyin işlemi uygundur. Her imam kendi vakitlerini kıldırır. Meselâ biri gündüz namazlarına, diğeri gece namazlarına görevlendirilmişse, her biri görevli olduğu vakti kıldırır, diğerinin vaktine tecâvüz edemez. Bir tahsîs olmaksızın iki imam tâyin eder ve günlerini belirtirse her imam kendi günlerinde imam olmaya hak sahibidir. Genel olarak iki imam tâyin etmişse vakit ve günleri belirtmemişse ilk geçen namazı kıldırır. Diğeri o vakitte başkalarına imam olamaz. Çünkü Selâtin câmilerinde bir vakitte cemaatle namaz birden fazla kılınamaz. İlk geçen imamın namaz kıldırması hakkıdır, mes'elesi ihtilâflıdır. Öne geçmek, imam olmak iki suretle olur. Ya mescidde ilk hazır olanın olması sebebiyle, yahut imamlığa ehliyette üstün oluşu sebebiyledir. Aynı şartları taşıyan iki imam bir vakitte hazır olsa halîfe de hangisinin diğerine üstün olduğunu belirtmese o zaman aralarında anlaşırlar ve hangisinin kıldıracağını kararlaştırırlarsa o, imamlığa daha üstündür, tercih edilir. İhtilâf gösterirlerse bu durumda iki hâl yolu vardır. Ya aralarında kur'a çekilir, kur'ayı çeken kıldırır, yahut o câmi halkının, ikiden birini seçmelerine mürâceât edilir.

Aksi belirtilmemişse tâyin olunan imam müezzinlerini kendi tâyin eder. Çünkü ezan namazın sünnetlerindendir. Namazı kıldırmaya kim tâyin edilmişse, namaza âit hususları onun yerine getirmesi yetkisi içine girer. İmam, vakit ve ezan için lüzum gördüğü kadar müezzin seçer. Başka mezhebte olanlar bu görüşte değilseler de imam, Şafiî mezhebinden ise namazları vakitlerin ilk kısmında kılmada, kıldırmada acele eder, ezanı ağır ağır, ikâmeti de teker teker okutturur. Başka mezheplerin görüşü aksine ise de. İmam, Hanefî mezhebinden ise namazları son vaktine tehir eder, geciktirir. Akşam namazı hâriç ezanı ağır ağır ve geriden alarak okutmaz, ikâmeti de teker teker yaptırmaz. Namazda imam kendi rey ve ictihadına göre hareket eder. Söz gelimi imam, Şafiî mezhebinden ise besmeleyi, sabah namazlarında kunut duâsını açıktan okur. İmam tâyin eden şahıs, halîfe ve cemaat onu bu hareketinden men edemez, yasaklıyamaz. İmam, Hanefî mezhebinden ise besmeleyi açıktan okumaz, sabah namazlarında kunut duâsını terk eder. Kendi mezhebince amel eder, kimse onun bu hareketine karşı çıkamaz.

Namazla ezan arasındaki fark: İmam namazı kendi bildiği şekilde, mezhebte kıldırır. Binâenaleyh, görüşüne karşı çıkılmaz. Müezzin ise başkalarını düşünerek ezan okur. Bu bakımdan cemaat, müezzinin görüşüne karışabilir. Müezzin, kendi mezheb ve görüşüne göre ezan okumak isterse genel izinden sonra kendi şahsı için gizliden kendi mezhebine göre husûsî ezan okuyabilir.

---

(1) Bu görüş Şafii mezhebine aittir.

8 — İMAMLIK ŞARTLARI VE TERCİH SEBEPLERİ

Tâyin edilecek imamda aranılacak vasıflar beştir. 1 — Erkeklik, 2 — Dürüstlük, âdil olmak, 3 — İyi okuyuculuk (karilik), 4 — Fakihlik, 5 — Dilinin kekeme olmaması, sözlerinin anlaşılmasıdır.

Çocuk, fâsık ve köle birisi imam olmuşsa, imamlığı muteber, fakat imam tâyini muteber değildir. Çünkü küçüklük, kölelik, fâsıklık imamlığa engel değil, idareci olarak bir makâma tâyine engeldir. Resûlullah (S.A.V.), çocuk olmasına rağmen Amr b. Mesleme'ye, kabîlesine namaz kıldırmasını emretmiştir. Çünkü onların en iyi okuyanı Amr idi. Yine Peygamber (S.A.V.) kendi kölesinin ardında namaz kılmış ve şöyle buyurmuştur:

«Her iyi ve kötünün ardında namaz kılınız.»

Kadının, erkeklik ve dişiliği belli olmayan birisi (hünsâ) nın, ahrazın ve pepenin imam olması uygun değildir. Eğer kadın veya hünsâ imam olmuşsa onlara uyan erkek ve kadınların namazı bozulur. Ahraz veya pepe imam olmuş ve harfleri başka harflerle değiştiriyorsa onlara uyan cemaatten ahraz ve pepe olanların namazı muteber, diğerlerininki bâtıldır.

İmam olacak şahsın kıraât yönünden bilgisinin en az derecesi Kur'ân'ın Fâtiha sûresini, fıkıh yönünden ise en az namaza ait hükümleri bilmesidir. Ancak böyle bir şahıs imamlığa hak kazanır. Kur'ân'ın tamâmını ezbere bilir, bütün fıkıh hükümlerine vâkıf olursa tercih sebebidir. Daha iyi bir durumdur. Fakih olan fakat kıraâtı çokça bulunmayan biri ile kıraatı olup, fıkhî bilgisi olmayan iki şahsın imamlığı söz konusu olursa, fıkhî bilgisi olan, diğerine tercih edilir. Fâtihâyı biliyorsa bu yeterlidir. Çünkü kırâat nihâyet mahdud miktarda âyet-i kerîmeyi bilmeyi gerektirir. Halbuki namazda karşılaşılacak hâdiseler pek çoktur. Bunları bilme de fıkhî bilgiye bağlıdır. Tâyin olunan imam ve müezzinin gördükleri göreve karşılık hazîneden geçimleri miktarınca ücret almaları münâsiptir. Ebû Hanîfe aksi görüştedir.

Ümûmî mescidler: Bir caddede bulunanların, bir kabîlenin cadde kenarlarında, umûma mahsus bölgelerde ve kabîle içinde yapılan mescidlerdir. Halîfenin bu türlü mescid inşa edenlere ve oraya imam tâyinine itirazı olamaz. Mescidi inşâ edenlerin ittifak ettikleri bir şahıs imam tâyin edilir. Tâyin edilen imamdan artık vaz geçemezler. Şâyet imam hâlini değiştirirse o zaman değiştirirler.

Genel mescide imam tâyin edilen bir şahsa, halef olacak birini de nâib olarak tâyin edemezler. Mescidin cemaatı, imam bulunmayınca o an için bir nâib seçerler. Mescidin cemaati imam seçiminde ihtilâf ederlerse ekseriyetin kavli üzere imam seçilir. İhtilâf gösterenler aded bakımından müsavî iseler, halîfe ihtilâfı bitirmek için, dince en dindar, en yaşlı, en iyi okuyan, en fâkih birini imam seçer. Halîfenin imam seçişi, ihtilâf gösterenler için mi? Yoksa o mescide gelen bütün cemaat için mi geçerlidir? Bu hususta iki fikir vardır. 1 — Tâyin işlemi yalnız ihtilâf

gösteren cemaat için geçerlidir. İhtilâf gösterenlerin dışındaki cemaat zaten bir hususta anlaşmış, ayrılık gütmemişlerdir. 2 — Halîfe, câmi cemaâtinden imamlığa lâyık olanı seçer.

Halîfe seçim hususunda sınırlandırılmaz. Bir şahıs mescid yaptırır ve kendisi de imamlığa ehil değilse o veya mescidin komşularından biri imamlık ve müezzinlik yapar. Ebû Hanîfe'ye göre, mescidi yaptıran imamlığa ve müezzinliğe en lâyık olanıdır. Bir grup, konakta namaz için hazır bulunsa, orada konak sahibi de olsa, konak sahibi fazîlette, hazır cemaat fertlerinden biraz aşağı da olsa, imamlığa müstehaktır. Halîfe de konakta hazır olsa bir görüşe göre, idareciliği genel olduğundan imamlığa da müstehaktır. İkinci görüşe göre de, mülkünde tasarrufda özel bir yetkiyi hâiz olduğundan ev sahibi imamlığa lâyıktır.

C — CUMA İMAMLIĞI, KILDIRMA USÛLÜ

Cuma namazı imamlığı, cuma namazına imam tâyini hususunda hukukçular ihtilâf göstermişlerdir. a) Ebû Hanîfe ve Iraklı diğer hukukçulara göre: Cuma imamlığı devlet reisinin yapması gereken işlerdendir. Cuma namazı ancak Devlet Reisinin veya Cumaya görevlendireceği, Nâib tâyin edeceği birinin hazır bulunması ile sahih olur. b) Şafiî ve Hicazlı diğer hukukçulara göre de: Cuma namazına imam tâyini sünnettir. Devlet Başkanının hazır bulunması cumanın şartından değildir. Namaz kılanlar Cumanın şartlarına göre namazı edâ ederlerse, namazları muteberdir. Her ne kadar imam tâyini uygun olmazsa da kölenin Cuma imamı olması câizdir. Çocuğun Cuma imamlığı hakkında iki görüş vardır. Bir fikre göre: Köy olsun, şehir olsun, ancak zarurî sebeplerle etrafa gidilebilen bir yer ise ve kış-yaz gidilip gelinmiyorsa o yer sâkinlerine çocuğun imamlığı muteberdir. Ebû Hanîfe'ye göre Cuma yalnız şehirlerde kılınır. Bu bakımdan çocuğun köylerde imamlığı câiz değildir. Burada sözü geçen şehir teriminin hukûkî târifi ise: İdârî ve cezâi kâideleri yürüten bir idarecinin, kazaî hükümleri yerine getiren bir hâkimin bulunduğu yerlerdir. Ebû Hanîfe şehir dışında oturanlara cuma farz değildir, Şafiî ise şehir dışındakilere şehirde okunan ezan sesi duyuluyorsa onlara da cuma farzdır, der.

Cuma namazı kılınacak yerdeki cemaat miktarında da ihtilâf vardır. Şafiî'ye göre: Cuma namazı farz olan topluluktan kadınlar, köleler, misafirler çıktıktan sonra 40 kişinin bulunması gerekir. Şafiî mezhebi hukukçuları imamın bu miktara dâhil olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı imamdan başka 40 kişinin bulunması gerekir, bir kısmı da imamla birlikte 40 kişinin bulunması gerekir, derler. Zührî ve Muhammed b. Hasan'a göre, imamdan başka 12 kişinin bulunması gerekir. Ebû Hanîfe ve Müzenî'ye göre, imamla birlikte 4 kişinin bulunması gerekir. Leys b. Sa'd, Ebû Yusuf'a göre, biri imam olmak üzere 3 kişi ile cuma namazı kılınır. Ebû Sevr'e göre de, diğer namazlar gibi Cuma namazı da bir imam, bir kişi de cemaat olmak üzere 2 kişi ile kılınabilir. İmam Mâlik'e göre, Cumanın kılınabilmesi için adet mü-

him değildir. Muteber olan, çoğu vatan tutan kimselerden olmasıdır. Cemâat olacak şahısların orada uzun süre oturması gerekir. Yolculukta ve şehir dışında cuma farz değildir. Ancak bir beldenin, şehrin evlerine ulaşınca cuma farz olur.

Şehir geniş olur ve köylere evleri bitişirse, halk da kalabalık olursa, şehrin diğer namaz kılınan yerlerinde Cuma namazı kılınır. Binâların bitişik oluşu bu şekil harekete engel teşkil etmez; Bağdad gibi. Bir yerde şehir tekse ve câmisi genişse, halkın tamâmını da alabiliyorsa, Mekke gibi, o zaman yalnız bir yerde namaz kılınır. Şehir bir olur, evleri de bitişikse, câmisi de kalabalık yüzünden cemâatın tamâmını alamıyorsa, Basra gibi, Şafiî'ler halkın kalabalık oluşu zarûretine binâen birden fazla yerde cemâatle namaz kılınıp kılınamıyacağı hususunda fikir ayrılığı göstermişlerdir. Bazıları cuma namazı kılmak da câizdir der, bir kısmı da, yer darsa genişletilsin, dışarılarda, caddelerde cuma kılsınlar, başka bir yerde cuma namazı kılmak olmaz, topluluğu bölmeye, muhtelif yerlerde cuma namazı kılmaya bir mecburiyet yoktur, derler.

Bir şehirde, iki yerde cuma namazı kılınırsa ora halkı namazı vakit yönünden ayırt etmemelidirler. Bir ayrılık olursa bu mes'elede iki görüş vardır. Bir görüşe göre, namazı ilk kılanlarınki yerine gelmiştir. Geç kılanlarınki yerine gelmemiştir. Yeniden öğle namazını iâde etmeleri gerekir. İkinci görüşe göre, câmilerden büyük olanın ve Sultanın hazır bulunmuş olduğu yerde kılınan cuma namazı muteberdir. İsterse burada kılınan namaz önce kılınsın, isterse sonra kılınsın. Küçük namazgâhta, câmide kılınan namaz, yerine gelmemiştir. Ora cemâatı öğle namazını iâde ederler.

Cuma namazına imam tâyin edilen beş vakit namazı kıldıramaz. Beş vakit namaza imam tâyin edilenin Cuma namazını kıldırabilip kıldıramıyacağı hakkında görüş ayrılığı vardır. Yalnız Cuma namazını başlı başına bir ibâdet kabûl edenlere göre, beş vakit namaza imam tâyin edilen, cuma namazına imam olamaz. Cuma namazını o günün öğle namazına sayanlar, beş vakit namaz için tâyin edilen imamın cuma namazına imamlığı câizdir, derler. İmam olan şahıs, Cuma namazının 40 kişiden aşağı cemaat olunca namazın kılınamıyacağı görüşünde ise, ve cemâat de 40 kişiden aşağı ise, cemaatın görüşü de 40 kişiden aşağı da olsa cuma namazının kılınacağı noktasında ise, Cuma imamı onlara imam olamaz. Cemaat arasından, cemâatın görüşünde olan birini kendine halef tâyin eder. O, cumayı kıldırır. İmam, 40 kişiden az cemâat olunca da cuma namazı kılınabileceği görüşünde ise, cemâat de aksi görüşte ise ve cemâat de 40'dan azsa imam ve cemâate cuma namazı kılmak gerekmez. Çünkü cemâat, 40 dan fazla olunca cuma namazının sahih olacağı görüşünde, imam ise cemâat 40'dan az olduğu için cuma namazı kılacak cemâat bulamamaktadır. Cuma imamı tâyin eden halîfe imama, «40'dan az cemâate namaz kıldırma» demişse, imamın mezhebine göre 40'dan az cemâatle cuma namazı kılınacak da olsa namazı kıldıramaz. Çünkü cuma imamlığı 40 kişi için muteber, 40'dan aşağıda ise muteber değildir. Yalnız

40'dan az cemâat olunca kendisi imamlıktan men edilmesine rağmen cemâatten birini halef olarak tâyin eder, o, cumayı kıldırır. Tâyin eden başkan «40'dan az cemaate Cuma namazı kıldırmasını» emretmişse, imamın mezhebi de aksi görüşte ise iki durum vardır. İmamın yönünden cuma namazı kılınamıyacağından, cumayı kıldırması bâtıldır. İkinci görüşe göre, cemâat arasından, cemâat 40 kişiden de az olsa cuma namazı kılınır, görüşünde olan birini imamlığa halef tâyin eder, o cuma namazını kıldırır. Böylece Cuma namazı da muteber olmuş olur.

D — SÜNNET NAMAZLARINA İMAMLIK

Cemaatle kılınan sünnet namazlarına imamlık 5 yerdedir. a) İki bayram namazları, b) Ay ve Güneş tutulması namazları (Salât-ı Husufeyn, c) Yağmur Duası namazı (Salât-ı İstisqa). Bu namazlar cemâatle kılınabileceğinden imam tâyini menduptur. Tek başına da kılınabilir. Sünnet namazlara imamlık hükmünde ihtilâf olmuştur. Bazı Şafiî'lere göre, bu namazlara imamlık sünnet-i müekkededir. Bir kısım Şafiî'lere göre de, İmamlık, farz-ı kifâyedir. Yalnız 5 vakit namaza, yalnız Cuma namazına imam tayin edilen şahıs sözü geçen sünnet namazlara imam olamaz. Ancak bütün namazları kıldırmaya imam tâyin edilmişse sünnet namazlarına da imam olur.

a) Bayram namazı vakti, güneşin doğuşundan zevâl vaktine (öğle namazı vakti yakınına) kadardır. Kurban bayramı namazını acele, Ramazan bayramı namazını geç kılma tercih edilir. İki bayramın arefesinden güneşin batışı ânından itibâren tekbîr getirilir, bu tekbirler bayram namazına kadar olan namazlardan sonra okunur. Kurban bayramında getirilecek tekbirler birinci bayram günü öğle namazından itibâren dördüncü bayramın ikindi vaktine kadar farzlardan sonra okunur. Bayram namazları hutbeden önce, cuma namazı da hutbeden sonra kılınır. Peygamberin sünneti de böyledir.

Özellikle iki bayram namazında fazla tekbirler alınır. Bunların miktarında hukukçular farklı görüştedirler. İmam Şâfiî'ye göre, birinci rekatta iftitah tekbirinden başka 7 tekbir, ikinci rek'atta da ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Tekbirler her iki rek'atta da kıraattan öncedir. İmâm Mâlik'e göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka 6, ikinci rek'atta ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Her iki rekatta da kıraattan öncedir. Ebû Hanîfe'ye göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka ve kıraattan önce 3, ikinci rek'atta kıraattan sonra 4 tekbir alınır. İmam olacak şahıs kendi mezhep ve ictihadına göre, bu görüşlerden biriyle amel eder. Bayram namazına imam tâyin eden şahıs, tâyin ettiği şahsa tekbirler hususunda bir sınırlama koyamaz. Cuma namazında cemaat adedini belirtmesi ve bu adedle sınırlaması idareciliğinden doğan bir özelliktir. Tekbirleri sınırlama idareciliğine âit bir şey değildir. Bu bakımdan cuma ile bayram namazlarında bu farklılık vardır.

b) Husûf ve Küsûf (Ay ve Güneş tutulması) namazlarına gelince, Sultanın tâyin ettiği veya imamlığa âit yetkisi genel olan ve bu namaz-

lar da yetkisi içerisine giren şahıslar Ay ve Güneş tutulması namazlarını kıldırır. Bu namazlar iki rek'attır. Her iki rek'atta da kıraat uzatılır. Birinci rek'at birinci kıyamda (ayakta durmada) fâtihâdan sonra gizliden Bakara sûresini veya o miktar tutacak âyetleri okur. Rükûa varır, 100 âyet okuyacak miktarca rükûda tesbihte bulunur. Sonra rükûdan kalkar, gizlice fâtihâdan sonra Âl-i İmrân sûresini veya o miktar tutacak kadar başka sûreler okur, rükûa varır, 80 âyet okuyacak kadar bir sûre tesbihte bulunur. Sonra diğer namazlardaki gibi iki secde yapar. İkinci rek'ata kalkar. Birinci rek'atın her bir kıyâmında (ayakta duruşunda) okuduğu âyetlerin, rükûlarda yapmış olduğu tesbihlerin üçte ikisi kadar okur, kıyam ve rükûları tamamlar, sonra secdeye gider, oturur, namazı bitirir. Namazdan sonra hutbe okur. Ebû Hanîfe'ye göre, diğer namazlar gibi iki rek'at kılınır. Ay tutulmasında, güneş tutulmasında olduğu gibi kıraat açıktan yapılır. Çünkü gece namazına benzer. İmam Mâlik'e göre, Ay tutulmasında, güneş tutulmasında kılınan namaz kılınmaz. Güneş tutulmasında kılınan namazda kıraat açıktan yapılmaz.

c) Yağmur duâsı namazı (İstisqa namazı): Yağmur yağmadığında ve kıtlık tehlikesi belirdiğinde kılınır. Namaz kılmadan önce 3 gün oruç tutulur. Kötülüklerden, düşmanlıklardan kaçınılır. Aralarında ayrılık, husûmet, dargınlık olanlar anlaştırılır, barıştırılır. Bayram namazı vaktinde kılınır.

Bir sene bayram namazına imam tâyin edilen kimse her yıl bayram namazına imam olur. Aksine bir emir verilmez, imamlığından vaz geçilmezse. Ay ve güneş tutulması namazları ile yağmur duası namazına bir sene imam tâyin edilen şahıs, her yıl bu namazları kıldırmaya yetkili sayılamaz. Tekraren tâyin edilirse bunda bir mahzur yoktur, muteber sayılır. Çünkü bayram namazları periyodik olarak her yıl gelir. Ay ve güneş tutulmaları namazları ile yağmur duâsı namazları geçicidir, periyodik durum yoktur.

Yağmur duası namazında iken yağmur yağarsa namazı tamamlarlar. Şükre vesile için namazdan sonra hutbe okunur. Namaza durmadan yağmur yağarsa namazı kılmazlar, hutbe de okunmaz. Allah'a bol bol şükredilir. Ay tutulmasında da ay aydınlanınca durum yine böyledir. Namaz kılınmaksızın yağmur duasında bulunulması, duanın namazdan ayrı müstakil oluşundandır.

Ebû Müslim'in Enes b. Mâlik'ten rivâyetine göre, bir Arabî Peygamber'e (S.A.V.) gelir ve,

— **Ey Allah'ın Resûlü, biz sana şunun için geldik: Develerimiz süt vermiyor, çocuklarımız olmuyor. Sonra bu şahıs şu şiiri okudu:**

«Ya Resûlallah, sana derdimizi anlatıyoruz. Develerimiz kısır, sütlerine kan karışıyor. Çocuklarımızın anneleri çocuksuz kaldı.

Açlıktan korunmak için çocuklarımız ellerini açıyor. Açlıktan gezip bir şeyler de araştıramıyor, takatsız kaldılar.

İnsanın yiyebileceği hiçbir şeyimiz yok. Yalnız yabânî karga kozalağı ve yıkanmış deve tüyleri, kan pıhtıları var.

Derdimizi anlatacağımız, sığınabileceğimiz ancak senin makâmındır. Esasen insanların baş vuracağı yer ancak Peygamberleridir.»

Bunun üzerine Resûlullah (S.A.V.) örtülerinin eteklerini toplayarak ayağa kalktı, minbere çıktı. Allah'a hamd ve senadan sonra şöyle buyurdu:

«Ey Allahım, bize münbit, zarar getirmeyen, nebâtatı bitiren, kıtlığı gideren, ölü toprağı canlandıran ve buna benzer herşeyi bitiren bol, kat kat yağmurlar ver.» Peygamber (S.A.V.) duâsını daha bitirir bitirmez semânın yüzünde bulutlar belirdi, yağmurlar yağmağa başladı. Bıtâne halkı bağırarak,

— Ey Resûlüllah, (S.A.V.) boğulacağız. Bunun üzerine Resûlüllah (S.A.V.),

— Bizim bölgemize, iyiliğimiz için yağıyor. Zararımıza bir şey yok, buyurdular. Bulutlar şehirden dışarıya bol bol yağdı. Resûlullah (S.A.V.) otlar yeşerince ferahladı. Bunun üzerine buyurmuştur ki:

«Ebû Talib'in hazîneleri Allah için olsun, Ebû Tâlib sağ olsaydı yukarıdaki şiiri okuyan Arabînin bu hâline ağlardı.» Hz. Ali ayağa kalktı ve şu şiiri okudu:

«Yetimlerin yakarışı, dul kadınların iffetliliği ve Resûlullah (S.A.V.)ın sâfiyeti yüzünden bulutlar yer yüzünü suladı.

Her türlü nimetler, bolluklar, fazîletler bulunan o Resûle (S.A.V.), Hâşimî sülâlesi bu kuraklıkta sığındı, mürâceâtta bulundu.

Halbuki onu yalanlamıştınız, Beytullah'ın sâhibini. Yemin ederim ki o Resûlü (S.A.V.) biz yalnız bıraktık, döneklik ettik. Ne zaman düşmanla savaşırsak bu hatâmız afvolur.

Oğullarımız, dostlarımızı unutarak onun etrâfında bütün gün savaşıncaya ve ona tam teslim oluncaya kadar günahımız afvolmaz.»

Bu şiirden sonra Kinâne Kabîlesinden bir adam kalktı, Peygamber'e (S.A.V.) şu şiiri okudu:

«Sana teşekkürler olsun, Resûlün (S.A.V.) şükrettiğine, Resûlün (S.A.V.) duâsı sâyesinde bizlere yağmurlar yağdırana şükürler olsun.

O Nebî, yaratanına yağmur için duâ etti, gözleri de onunla birlikte bu duâya iştirak etti.

Henüz örtüsünü tutmuş, toparlamış ve hemen duâya başlamıştı. Ta ki yağmur yağana kadar duâsının devâm ettiğini gördük.

Su kaplarımızın ağzı açıldı, bol yağmurlu bulutlar yağdı da yağdı. Allah (C.C.) bu yağmurla Mudar oğullarının tepelerine kadar olan yer'leri suladı.

Resûlullah'ın (S.A.V.) amcası Ebû Tâlib'in dediği gibi, o bir atın alnındaki beyazdan daha beyazdır.

Allah, onun sâfiyeti hürmetine güvercin sürülerinin yere inişi gibi, yağmurlar indirdi, Durum açıktır, işâreti de şu olaydır.»

Bu şiir üzerine Resûlullah (S.A.V.) Kinaneli o şahsa,

«Şâir olsaydın güzel söylerdin. Ama şimdi daha güzel söyledin.» buyurmuştur.

5 vakit namazda sultanın arzusuna uyularak siyah giyilir. Muhâlefet etmek mekruhtur. Her ne kadar şerîatte böyle bir şey vârid değil ise de, halîfeye zıtlaşmamak için böyle hareket edilir.

Namaz kılınan, devlet emirleri yerine getirilen, yürütülen köylerde namazlarda muhakkak bir imamın bulunması, cemâatlerle namaz kılma şart değildir. Köylerin işi ve sâire düşünülerek, dinî hükümler uygulanmıyan yerlerde bir muhâlefetin çıkmaması için cemâatle namaz terk edilir. Cemâatle namaz kılmaya engel olmak da mekruhtur. Cemâatle namaz kılmaya engel olanlar çoksa bu bir özür sayılır ve açıktan okunması gereken namazlarda gizliden okunulur. Kötü inancına rağmen, zorba biri namaz kıldırırsa ona uyularak namaz kılınır. Namaza bir değişiklik, bid'at, uydurma şey getirmişse ona uyulmaz.

ONUNCU BÖLÜM

Hacc Emirleri Ve Haccı İdare

HAC İŞLERİNİ YÜRÜTME

Hacc işlerini idare iki kısımdır. a) Hacı kâfilesinin yolculuğunu idare, b) Hacc farîzasının yerine getirilmesini idare.

a) Hacc yolculuğunu idare: Bir tedbir, siyâset ve liderlik işidir. Yolculuğu idare edecekte aranılan şartlar: Kendisine uyulur, keskin görüş, secâat, heybet ve doğruluk sahibi olmalıdır. Bu şart ve vasıfları taşıyan idarecinin işleri yürütmede pek çok hak ve görevleri vardır. Şöyle ki:

1 — Hareket edilecek yere, yolculukta konma mahallerine insanları, hacı adaylarını toplamak, ayrılmalarını önlemek. Mallarının ve kendilerinin helâk ve kaybolmamaları için bu tedbiri almak.

2 — Yürüyüş esnasında ve konma yerlerinde hacıları bir düzene koyma ve bunun için gruplara ayırarak her bir grup için bir kılavuz tâyin eder. Böylece her grup, yürüyüşte ve konma ânında kendi kılavuzunu bilir, kargaşalığa, yanlışlığa maruz kalmazlar, kılavuzlarını kaybetmezler.

3 — Yürüyüş ânında yolculara arkadaşlık eder, yumuşak davranır. Böylece zayıflar yürüyüşten âciz kalmaz, yolda kesilenler, ânî bir hâli zuhur edenler yolculuğu bırakmaz. Peygamber (S.A.V.) de hadîs-i şeriflerinde,

«Zayıf olan yolcular, yolcu kâfilesinin reisidir.» buyurmuşlardır. Bu hadîs-i şeriften maksat binek hayvanı zayıf olan kimsenin yürüyüşü ile yürümek, bütün yolcu kâfilesi için gerekli bir iştir.

4 — Geniş, ot ve suyu bol yollardan gitmek. Etrafı sarp, otsuz ve kurak yollardan gitmekten kaçınmak.

5 — İnsanların ve hayvanların yiyecek ve içecekleri azalınca yiyecek ve içecek aramak.

6 — Konak yerlerinde ve yürüyüş ânında kâfileyi tehlikelere karşı korumak, onları tam mânasiyle emir ve komutası altına almak. Bu suretle de fasık, bozuk yapılı insanların adam kaçırmalarına, hırsızların mal çalmalarına engel olunur.

7 — Hacc kâfilesini yürüyüşten alıkoyan şeyleri önlemek, hactan alıkoyan, mahsur bırakan kimselerle kâfiledeki hacı adayları râzı olu-

yorlarsa ve kâfile başkanı muktedir olduğunu kestiriyorsa, yolculuktan alıkoyanlarla savaşmak veya mal harcamakla tehlikeyi gidermek. Fakat hiç kimseyi bu işlere zorlayamaz. Herkes isteyerek, gönül hoşnudluğuyla bu işlere katılır. Hac yolculuğu ânında kuvvet bulma uğruna mal sarfetme uygun düşmez.

8 — Anlaşmazlığa, ihtilâfa düşmüş olan hacı adaylarının arasını bulmak, anlaştırmak. İhtilâfa düşmüş olanların arasında aracı olmak. Kâfile başkanı bu kimselerin arasında zorla hüküm vermeye kalkışmaz. Eğer kendisine hüküm vermesi için bir yetki verilmişse, yetki veren kimsenin ülkesi halkı arasındaki ihtilâflarda hüküm verir, bu hükümleri hukûken geçerlidir. Hac kâfilesi, hâkimi bulunan bir ülkeye girerse o zaman, o yer hâkiminin de kâfile idarecisinin de ihtilâf hakkında hüküm vermesi câizdir, hukûken ikisi de yetkilidir. Hangisi hüküm vermişse onun hükmü geçerlidir. İhtilâf hac kafilesinde bulunan biriyle o ülke halkından biri arasında cereyan etmişse ihtilâfa ülke hâkimi el kor, bakmaya yetkili odur.

9 — Kâfileden geri dönmek isteyene destek olmak, hıyânette bulunanları cezalandırmak. Fakat verilecek cezâlarda hududu geçemez. Cezâ verme hususunda, kendisine, tâyin eden makamca yetki verilmiş olması gerekir. Kâfile reisi ictihad sahibi bir hukukçu ise kendisinden fetvâ da istenir.

Kâfile bir ülkeye girerse ve orada cezâları infaz edecek bir görevli bulunursa, duruma bakılır. Hac kâfilesi başkanı cezâyı o ülkeye girmeden vermişse verilen cezâyı infaza hac kafilesi başkanı daha yetkilidir. Cezâyı o ülkeye girdikten sonra vermişse, o ülkenin cezâ infâz memuru verilen cezâyı tatbike kâfile başkanından daha yetkilidir. Cezâyı o infaz eder.

10 — Vaktin geniş ve müsâid olmasına dikkat etmeli, geride kalanlar yetişmeli, dar bir zamanda onları sıkı bir yürüyüşe tâbi tutmamalı. Mîkât'a ulaşıldığında, hacı adaylarının ihrâma girebilmeleri, sünnetleri yerine getirmeleri için bir süre müsâade etmeli. Vakit geniş ve müsâid ise Mekke'ye girerler ve Mekke halkı ile birlikte Arafat'a vakfeye çıkarlar. Vakit dar ise Mekke'ye girmeden vaz geçip doğruca vakfe için Arafat'a kâfileyi sevk eder. Arafatta vakfeye yetişemezse kâfileye hac farzını yaptıramamış olur.

Vakfenin günü, Arefe günü öğleden, birinci kurban bayramı günü ikinci fecrine (Şafak vaktine) kadardır. Kim bu vakitler arasında gündüz veya gece vakfeye ulaşırsa hac farzına ulaşmış olur. Bayramın birinci günü ikinci fecrine kadar vakfeye yetişememişse Hacc ibâdetine yetişememiş sayılır. Haccın diğer menâsikini yerine getirir, cezâsı olan kurbanı keser, imkân bulursa müteakip sene, özürle gidememişse daha ileriki seneler hacca gider. Vakfeye yetişememiş olduğundan yaptığı menâsikin hepsi birden Umre sayılır denemez. Yetişememekle haccı ihlâl etmiştir. Bu, meşru hâle getirilemez, dolayısiyle Umre sayılamaz. Ebû

Hanîfe'ye göre, Umre sayılır. Ebû Yusuf'a göre de vakfeye yetişememekle beraber, ihrama girmesi Umre sayılır.

Hacc kâfilesi Mekke'ye ulaşınca, kâfileye katılacak kimse de kalmamışsa, Hacc yolculuğunu idare eden kâfile başkanının görevi bitmiştir. Kâfileye dönmemiş, henüz katılacak kimseler varsa onlar hakkında idareciliği devam eder. Onların itâatleri hakkında vereceği hükümlerden, gelmemiş olanlar sorumludur. Hacı adayları hacc farzının bütün icaplarını yerine getirince, alâkalarını kesmeleri için birkaç gün müddet verir. Şehirden çabukça çıkmalarını isteyemez, sıkıştıramaz, bu hususta kötülük edemez. Aksi halde kâfileye zarar vermiş olur.

Hacılar kâfile idarecisiyle Mekke'den ayrılınca, doğruca Medine'ye Resûlüllah'ın (S.A.V.) kabrini ziyâret için yola çıkarlar. Bu suretle hacıların Beytullahla, Resûlullahın (S.A.V.) kabrini ziyaretlerini sağlamış, Resûlullah'a (S.A.V. hürmet edildiğini, ona itâat hakkının yerine getirildiğini ispatlamış olur. Peygamber'in (S.A.V.) kabrini ziyâret müstehabdır. Hacıların güzel âdetlerindendir. Ziyâret edilmezse hacc farzına bir zarar gelmez. Çünkü haccın farzı değildir.

Nafi', İbni Ömer'den, O da Resûlullah'tan (S.A.V.) şu hadîs-i şerîfi rivâyet etmiştir:

«Kim benim kabrimi ziyâret ederse kıyâmette ona şefaatım vâcibtir.» buyurmuşlardır. Atebî'nin anlattığına göre:

«Resûlüllah'ın (S.A.V.) kabri yanındaydım. O esnada bir Arabî geldi, kabri karşısına aldı, selâm verdi, güzel harekette bulundu ve sonra şöyle dedi:

— Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın şöyle buyurduğunu kitabında buldum. **«Eğer onlar nefislerine kötülük ederlerse sana gelirler. Allah'dan afv dilerler. Resûlü de onlar için afv diler. Onlar Allah'ı çok tevbe kabul edici ve bağışlayıcı bulurlar»** (K.K. 4:64). Şüphesiz ben de günahlarımdan tevbe ederek Rabbım nezdinde bana şefaatçı olmanı istemek için sana geldim.» Sonra Arabî ağladı ve şu şiiri okudu:

«Ey şu düz yere kemikleri defnolunan ve o kemiklerin kokusuyla yüce yerlerin en güzel kokulusu hâline gelen yerde yatan, insanların en hayırlısı,

İçinde yatan sen olan şu kabre canım feda olsun. O kabirde bütün cömertlikler, iyilikler, temizlikler mevcuttur.»

Sonra binek hayvanına bindi ve geçti gitti. Bir an uyuklayıverdim. O anda gördüm ki Resûlullah (S.A.V.) bana şöyle buyuruyor:

«Ey Atebî! Git ona, Allah'ın onu afvettiğini haber ver.»

Sonra, hacc kâfilesi reisi, dönüşte başlangıçtaki gibi bütün yetki ve haklarını kullanır. Yola ilk çıktıkları yere kadar yetkisi devam eder. Oraya gelince Hacc kâfilesi başkanlık görevi sona ermiştir.

b) Hacc emirliği, idareciliği, Hacc ibâdetini ibâdet olarak yerine getirmek içinse, namaz için tâyin olunan imamın durumu gibidir. Namaz için imam olacak kimsede aranılan gerekli şartlar Hacc ibâdetini yaptı-

racak için de aranır, fazla olarak Hacc menâsikine, merasimine, hükümlerine, günlere ve vakitlere tam mânasiyle bilgi sahibi olacak. Bu idarecinin idarecilik süresi 7 gündür. Başlangıç zamanı Zilhicce ayının 7. günü öğle namazı vakti, sonu taş gününe kadar ki bu da Zilhicce ayının 13'üncü günü ikinci yarısına kadardır. Bu günlerden önce ve sonra emrindeki şahıslar üzerine bir yetkisi yoktur. Hacc idareciliği mutlak ise, her yıl hacc mevsiminde, hacc farzını yerine getirmeye yetkilidir. Bu yetki geri alınmadıkça devâm eder. Yalnız bir yıl için özel olarak tâyin edilmişse başka seneler, hacc farzı idareciliği yapamaz.

Özel hacc idarecisi tâyin edilen kimsenin özel surette yürüteceği ve üzerinde birleşilen 5 hüküm vardır. Altıncısı hakkında ihtilâf mevcuttur.

1 — Hacıların ihrâma girecekleri vakti belirtmek, toplu yapılacak işlerde hareket tarzını, fiillerde idareciye uymayı emretmek.

2 — Dince tesbit edilen hacc menasiklerini tesbit edildiği şekilde yerine getirmek. Sonra yapılacak olan önce, önce yapılacak olan sonra yapılamaz. Yapılacak ibâdetlerde tertip müstehab da olsa.

3 — Cemâatle namaz kılanların namazını imamın takdir etmesi gibi, Hacc idarecisi de durulacak yerleri, süreyi oradan hareketi takdir ve tesbit eder.

4 — Dince yapılması belirtilen hacc rükünlerinde idareciye uymak, yapacağı duâlara «Âmin» demek. Söz ve harekette ona uymak. Duâların toplu yapılması, duânın kabûl edilmesi için daha iyi bir hareket tarzıdır.

5 — Hacc hutbeleri okunan günlerde topluluğa namazda imam olmak. Hacıları hutbe ve namaz için toplamak. Hutbe okunan vakitler de 4'dür.

Birincisi, ihrâma girmeden önce okunan hutbedir. Haccın başlangıcından, sünnet ve menduplarından bahsedilir, sonra öğle namazı kılınır. Eğer ihramdan sonra bırakılıyorsa 7 nci Zilhicce günü Mekke'de cemâatle öğle namazı kılınır. Sonra hutbe okunur. İşte bu hutbenin her ikisi de okunacak olan 4 hutbeden ilki sayılır. İhramlı iseler telbiye ile, ihramsız Mekke'de iseler tekbirle hutbeye başlanır. Böylece hacı adayları ertesi günü Mina'da olacaklarını bilirler.

8'inci Zilhicce günü Mina'da Kinâne kabîlesi tarafına konaklanır. Peygamber (S.A.V.) de burada konaklamıştı. Gece orada geçirilir. 9'uncu Zilhicce günü güneşin doğmasiyle birlikte Zabb kabîlesi yolundan Arafat'a gidilir. Peygamber'in (S.A.V.) hareketine uyularak Me'zemîn kabîlesi yoluyla geri dönülür. Peygamber (S.A.V.) başka yollarla da Arafat'a gitmiştir. Arafat'ın orta yerinde konaklanır. Güneş öğle vaktine gelinceye kadar orada kalınır. Sonra Hz. İbrahim'in mescidine gidilir.

Arafat vâdisinde ikinci hacc hutbesi okunur. Tıpkı Cuma hutbesi gibi namazdan önce îrâd edilir. Bütün diğer hutbeler namazdan sonra

okunur, yalnız Arafat'ta okunan bu hutbe ile Cuma hutbesi namazdan önce okunur. Bu hutbede de haccın rükünlerinden, menseklerinden, zararlı ve haram olan işlerden bahsedilir. Hutbeden sonra öğle vaktinde hep beraber öğle namazı kılınır. Yolcu olanlar seferî (kısa) yolcu olmayanlar da tam olarak namazlarını kılarlar. Sonra tekrar farz olan vakfe için Arafat'a gidilir. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur.

«Hacc demek Arafat demektir. Kim Arafat'a vaktinde yetişirse hacca da yetişmiştir. Kim vaktinde Arafat'a yetişememişse hacca da yetişememiş demektir.»

Arafat'ın sınırları: Arna vâdisini geçince Mescid bulunan yerden başlar. Mescid ve Arna vâdisi Arafat'tan sayılmaz, sınırlar içine girmez. Diğer hudutlar ise, her biri Arafat'a karşı Nut'a, Netia ve Taib dağları dahil bu yerlerde vakfede durulur. Peygamber (S.A.V.) de Taib dağında sert ve yüksek bir tepe üzerinde vakfe yaptı, binek hayvanının bineğini de mihrab tarafma koydu. Burası Hacc Emîri için en güzel, sevimli bir vakfe yeridir. Hacc başkanı nerede vakfe ederse etsin vakfesi, kâfilesi tarafına olunca bu iyi bir harekettir. Çünkü etrafa dağılan insanların onu duyması kolay olur. Güneşin batışıyla beraber Müzdelife'ye yürünür. Akşam namazı te'hir edilir ve Müzdelife'de yatsı namazıyla beraber cemaatle kılınır. Gece Müzdelife'de geçirilir.

Müzdelife'nin hududu: Arafat'a giden yollardan başlar, (iki yol hariç) Muhassır mevkii ortasına kadar gelir. Hacılar Müzdelife'de cemreler için küçük çakıl taşları toplar. Sabah namazından sonra yürüyüşe geçilir. Gece yarısından sonra da yürüyüşe geçilebilir. Çünkü Müzdelife'de gecelemek haccın bir rüknü değildir. Müzdelife'de hiç kalınmazsa ceza olarak bir kurban kesmek gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre haccın vâciblerindendir. Sonra Mescid-i Haram'a doğru yürüyüşe geçilir. Kuzah denilen yerde durulur, duâ edilir. Burada duruş haccın farzlarından değildir. Sonra Mina'ya gelinir, öğle namazından önce Cemre-i Akabe'ye dokuz taş atılır, kurban kesilir.

Hacılardan kurban kesenler müteâkiben traş olur veya saçını kısaltır. İsterse ikisini birden yapar. Traş olmak diğerine tercih edilir. Sonra Mekke'ye gidilir. Farz olan tavaf yapılır. Arafattan önce sa'y (Koşu) yapılmamışsa tavaftan sonra sa'y (koşu) yapılır. Hacc idarecisi sa'yı Arafattan önce yaptırabilir. Fakat tavafı vakfeden önce yaptıramaz. Topluca Mina'ya gidilir. Cemâatle öğle namazı kılınır.

Üçüncü hacc hutbesi burada okunur. Hutbede hacı topluluğuna, haccın geri kalan merâsimleri anlatılır, hatırlatılır. Birinci ve ikinci hutbelerde söylenilenlerden ihlâl edilmişler varsa cezâları nelerdir onlar anlatılır. İhramlı iken yapılması sakıncalı olanlar, yapılması serbest, mübah olanlar teker teker söylenir. Hacc idarecisi gerçek bir fakihse soru soracak var mı der? Fakih değilse böyle bir şey sormaz. Gece Mina'da kalınır. Ertesi günü Zilhicce'nin 11'inci günüdür. Üç cemreye de 7'şerden 21 taş atılır. O gece yine Mina'da kalınır, ertesi günü üç cemreye tekrar taş-

lar atılır. Öğle namazından sonra hutbe okunur ki bu 4'üncü ve son hutbedir.

Hacılar hacc merâsiminde ikinci, dönüş yolculuğunun başladığını anlarlar. Allah onları şu âyet-i kerîmesinde hayırla yâd etmiştir:

«Muayyen günlerde Allah'ı anın, kim ki iki günde acele ederse günah yoktur. Teehhur edene Allahdan korkana da vebâl, günâh yoktur.»

Hacc emiri hacılara: O gün güneş batmadan Mina'dan ineceklerin Mina'da gecelemek mecburiyetinin olmadığını, ertesi günü cemreleri taşlamanın gerekmediğini söyler. Güneş batıncaya kadar Mina'da kalanlara da orada gecelemenin ve ertesi günü de cemreleri taşlamanın lüzûmu anlatılır. Hacc idarecisinin görevi Mina'dan ayrılanlar için artık sona ermiştir. Mina'da kalanlarla beraber kalır. Ertesi günü cemreleri taşlama vazifesi yaptırılır. Hacıları tıraş ettirir. O gün Zilhicce'nin 13'üncü günüdür. Bu hacc mensekini de yaptırdıktan sonra Hacc idareciliği (Emirliği) görevi sona ermiştir. Hacc idareciliği görevinin sona ermesinin gereği ne ise onu yapar. İşte sayılan bu 5 esas hacc idarecisinin idarî görevidir.

6 — Bu görev ihtilâflı olup üç konuyu ihtiva eder. Birincisi: Hacılardan birinin işlediği iş ta'zir veya had cezâsını gerektiriyorsa, cezâyı gerektiren iş hacla ilgili ise gereken cezâyı verir. Haccla ilgili değilse hiç bir cezâ vermez. İşlediği fiil had cezâsını gerektiriyorsa iki görüş vardır. Ya hadd cezâsını uygular, çünkü iş hacc hükümlerindendir. Yahut hacc ibâdetinden çıkmış olduğundan hadd cezâsını uygulamaz. İkinci husus: Hacc hükümlerinin dışında hacılar arasındaki anlaşmazlıklara hüküm veremez. Hacc hükümlerinde anlaşmazlığa düşmüşlerse, meselâ: karı-koca münâsebette bulunmanın keffâret gerektirip gerektirmeyeceğinde veya haccın kazasını gerektirip gerektirmeyeceğinde ihtilâfa düşebilirler. Böyle işlerde iki fikir vardır. Ya, ihtilâf edenler arasında hüküm verir, yahut vermez. Üçüncü husus, hacılardan birinin fidye vermesi gerekiyorsa Hacc idarecisi fidyenin verilmesinin lüzumluluğunda hacıyı zorlar. Fidyeyi alacak bir de hasım mevcutsa, hac idarecisi fidye verecek şahsı ödemeye zorlamaya yetkisi mevcut mu, değil mi? Sorusu ihtilâflı olup aynen had cezâsını uygulamadaki görüş burada da geçerlidir.

Hacc idarecisi hukukçu (fakih) ise fetvâ istendiğinde fetvâ da verir. Hacc emîrinin hüküm veremiyeceği bir iş yapılmışsa bu iş yüzünden işleyenleri kötüleyemez. Ancak câhil olanların da fiili yapanlara uymasından, o fiilleri işlemelerinden korkulursa îkazda bulunulur. Hz. Ömer Hacc esnasında, Talha b. Ubeydullah eski bir kaftanı giyince tenkid etti ve «Câhillerin senin bu hareketine uymalarından korkarım.» dedi.

Hacc ibâdetinde hacılara kendi mezhebinin îcaplarından bir şey yüklenemez. Hacc emiri ihrâma girmeden insanlara haccı yaptırırsa kendisinin bu hareketi mekruhtur. Fakat hacıların ibâdeti muteberdir. Bura-

daki durum, namazın aksinedir. Çünkü bir kimse imam olmadan cemaate namaz kıldıramaz. Hacılar kendi rehberlerine uymak, hacc emirinden ayrılmak isterlerse bu istek câizdir. Her ne kadar emîre muhâlif hareket mekruhsa da. Ama namazda imama muhâlefet namazı bozar. Çünkü namaz, imamla sıkı-sıkıya irtibatlıdır. Hacc ise hacc idarecisinden ayrılabilen, irtibatlı olmayan bir ibadettir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Zekât Ve Zekât İdaresi

ZEKÂT VE SADAKA İŞLERİNİ İDARE

A — ZEKÂTA TABİ AÇIK MALLAR, ZEKÂT MEMURLUĞU

Zekât da sadaka anlamınadır. Zekât ve sadaka isim olarak ayrı ayrı kelimelerse de her ikisi aynı şeye isim olarak verilmişlerdir. Her müslümanın malından zekâttan başka bir dînî vergi alınmaz. Hadîs-i şerifte de:

«Malda, zekâttan başka bir hak yoktur.» buyurulmuştur.

Zekât, hakikaten veya hükmen çoğalma kaabiliyeti olan, sahibi tarafından meşru yollardan kazanılan mallardan alınan, lâyık olanlara bir yardım anlamını taşıyan farz ibâdettir. Zekâta tâbi mallar iki kısımdır.

a) Açık mallar (Emvâl-i Zâhire), b) Kapalı mallar (Emvâl-i Bâtına) Açık mallar: Gizlenmesi imkânsız olan mahsuller, meyveler, hayvanlar gibi mallardır. Gizli mallar, kapalı mallar ise: Gizlenmesi mümkün olan altın, gümüş ve ticâret mallarıdır. Zekâtla görevli memurun gizli mallara bakma imkânı yoktur. Mal sahibi bu malların zekâtını hesaplar ve isteyerek zekât memurlarına verir. Memur hesapta onlara yardım eder, yol gösterir. Zekât memurunun açık mallara bakma, kontrol yetkisi vardır. Mal sahibine zekâtı kendisine vermesini emreder.

Zekât isteyen şahıs gerçekten zekât memuru ise zekâtın kendine verilmesini emretmesinde iki görüş vardır. 1 — Emir icâb anlamınadır, bağlayıcı ve yerine getirilmesi gerekir. Mükellefler zekâtın verilmesini geciktirmezler, zekât hazırlanmışsa vermemezlik edemezler. 2 — İtaati gösterme yönünden müstehab bir emirdir. Mükellefler zekâtı vermeden kaçınırlarsa cezâlandırılırlar. Bu görüş içinde de iki ayrı görüş vardır. Bir görüşe göre, zekât vermeden kaçınanlarla Hz. Ebû Bekr'in savaştığı gibi savaşılır. Çünkü zekât vermemekle âmirlere, idarecilere itâat etmemiş olurlar, taşkınlığa fırsat verirler. Diğer görüşe göre de, iki Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Kendi kendilerine zekât vereceklerine söz vermişlerse savaşılmaz.

Zekât memurluğu için aranılan şartlar: Memur olacak şahıs hür, âdil, müslüman, (tam yetkili (Tefvîzî) zekât memuru ise) zekât hükümlerini bilen biri olmalıdır. Muayyen miktarları toplamak üzere işleri tâkip

ve yürütme (Tenfîz) yetkisi verilmişse zekât hükümlerini bilmesi aranmaz. Zekât memuru olacak şahıs, zekât verilmesi gereken fakir kimselerden olmamalıdır. Şu kadar var ki, memurun geçimine yetecek kadar bir miktar mal almasında mahzur yoktur.

Bir kimse zekât memurluğuna tâyin edilince üç görevi söz konusudur.

a) Zekâtı hem toplamak, hem dağıtmak için tâyin edilir. İki işde de yürütme yetkisi mevcuttur. b) Zekâtı toplamaya tâyin edilir. Taksim, dağıtma yetkisi verilmez. Taksimde bulunması yasaktır. Her iki yetkiyi taşıyan memurun da taksimi geciktirmesi günâhtır. Taksim yetkisi başkasına âitse topladığını o şahsa vermesi gerekir. c) Zekât işleri için genel bir tâyin yapılır, taksim işi ile ne emredilir, ne de yasak edilir, (men edilirse) böyle bir tâyin hem toplama ve hem de taksim yetkisini içine alır. Topladığı zekâtları dağıtabilir. a ve b şıkkındaki usûlle tâyin edilenler ileri de açıklanacaktır.

Zekât toplama işinde zekâta tâbi mallar, açık mallar dörttür.

a) HAYVANLAR: Bu sınıf içine Deve, Sığır-Manda, Koyun-Keçi gibi hayvanlar girer. Bunların hepsine birden MÂŞİYE denilmiştir. Çünkü yürüyerek otlarlar.

aa) DEVELERİN ZEKÂTI: Develerin zekâta tâbi en az miktarı 5'dir.

5'den — 9'a kadar 1 yaşında bir koyun veya keçi, zekât verilir.
10'dan — 14'e kadar 2 koyun veya keçi zekât verilir.
15'den — 19'a kadar 3 koyun veya keçi zekât verilir.
20'den — 24'e kadar 4 koyun veya keçi zekât verilir.
25'den — 35'e kadar 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve yavrusu zekât verilir. (Yoksa erkeği).
36'dan — 45'e kadar 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve zekât verilir.
46'dan — 60'a kadar 3 yaşını bitirmiş, üzerine binilebilen, yük taşıyan 1 deve verilir.
61'den — 75'e kadar 4 yaşını tamamlamış 1 dişi deve zekât verilir.
76'dan — 90'a kadar 1 yaşını doldurmuş 2 dişi deve, dişi yoksa erkeği zekât verilir.
91'den — 120'ye kadar 2 yaşını doldurmuş 2 dişi deve zekât verilir.

Nisbetler hususunda hüküm burada bitmektedir. Bu konuda icmâ vâki olmuştur. Deve miktarı 120 yi geçerse zekât miktarında hukukçular ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre, tekrar baştan hesab edilir. İmam Mâlik'e göre, 130 a ulaşınca 2 yaşında 1 dişi deve 1 yaşında 2 dişi deve zekât verilir.

Şafiî'ye göre: 121 den itibâren her 40 devede 1 yaşında 1 dişi deve ve her 50 devede 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve zekât verilir. Bu duruma göre, 121 devede 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve, 130 devede 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş 2 dişi deve 150 devede 2 yaşını bi-

tirmiş 3 dişi deve, 160 devede 1 yaşını bitirmiş 4 dişi deve, 170 devede 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş 3 dişi deve, 180 devede 2 yaşını bitirmiş 2 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş 2 dişi deve, 190 devede 2 yaşını bitirmiş 3 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve, 200 devede muhayyer olarak ya 2 yaşını bitirmiş 4 dişi deve veya 1 yaşını bitirmiş 5 dişi deve zekât verilir. Şayet bu şartlardan birini taşıyan bulunmazsa iki şıktan diğerini muhakkak verir. İki şıktan da verebiliyorsa zekât memuru üstün olan şıkkı tercih eder. Bir görüşe göre 2 yaşını bitirmiş olanları alır. Çünkü faydası çok, sıkıntısı azdır. Bundan sonra aynı kıyas tarzı devâm eder. Her 40 devede 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve, her 50 devede 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve zekât verilir.

bb) **SIĞIR VE MANDALARIN ZEKÂTI:** Bunlarda ilk nisab (ölçü) miktarı 30'dur. 30 sığır veya mandada 6 ayını doldurmuş 1 erkek veya dişi buzağı zekât verilir. 40 sığır veya mandada 1 yaşını doldurmuş 1 dişi buzağı, yoksa erkek buzağı verilir. Bir görüşe göre dişi buzağı olmayınca da erkek buzağı zekât olarak verilmez, kabul olmaz. Sığır ve mandalar 40 ı geçince zekâtları hususunda ihtilâf vardır. Ebû Hanîfe'den bir rivâyete göre, 50 sığırda 1 yaşını doldurmuş 1 dişi buzağı ve bedelinin 1 : 4 ü, Şafiî'ye göre, 40 dan - 60 a kadar zekât gerekmez. 60 sığırda ve mandada 6 aylarını doldurmuş 2 buzağı zekât verilir. 60 dan sonra her 30 sığır için 6 ayını bitirmiş 1 er buzağı, her 40 sığırda ise, 1 yaşını bitirmiş 1 buzağı zekât verilir. Bu durumda, 70 sığırda 1 yaşını bitirmiş 1 dana ve 6 ayını bitirmiş 1 buzağı, 80 sığırda 1 yaşını bitirmiş 2 buzağı, 90 sığırda 6 ayını bitirmiş 3 buzağı, 100 sığırda 6 ayını bitirmiş 2 buzağı ve 1 yaşını bitirmiş 1 buzağı, 110 sığırda 1 yaşını bitirmiş 2 buzağı ve 6 aymı bitirmiş 1 buzağı, 120 sığırda tercih hakkı olup isterse 1 yaşını bitirmiş 3 buzağı, isterse 6 ayını bitirmiş 4 buzağı zekât verir, aynen 200 devenin zekâtı gibi. Bir görüşe göre, zekât memuru şartları taşıyanlardan bulduğunu alır. İki guruptan da varsa yarayışlı olanı alır. Bir görüşe göre de, 1 yaşını bitirmiş buzağılardan zekât alır. Bundan sonra kıyas üzere her 30 sığırda 6 ayını doldurmuş 1 buzağı zekât alır, her 40 sığırda da 1 yaşını bitirmiş 1 buzağı zekât alınır.

cc) **KOYUN VE KEÇİLERİN ZEKÂTI:** İlk zekât miktarı ölçüsü 40 dır, 40 dan — 120 ye kadar 2 yaşında 1 koyun veya keçi zekât verilir. Yalnız hepsi de 2 yaşından küçükse, Şafiî'ye göre, 1 yaşından aşağı olmamak üzere 1 koyun veya keçi zekât alınır. Mâlik'e göre, aneak 2 yaşında 1 koyun veya keçi zekât alınır. 121 den — 200 e kadar 2 yaşında 2 koyun veya keçi, 201 den — 399 a kadar 2 yaşında 3 koyun veya keçi, 400 de 2 yaşında 4 koyun veya keçi zekât verilir. Bundan sonra her 100 koyun veya keçi için 2 yaşında 1 koyun veya keçi zekât verilir.

Koyun keçi ile, Manda (Camız) sığırla, Acem devesi Arab devesiyle aynı işleme tabidir. Çünkü bunlar aynı cinsten sayılırlar. Fakat deve sığırla, sığır koyunla toplanamaz. Cins ayrılığı bu işleme mânidir. İnsanların, zekâta tabi malları ayrı ayrı da olsa kıymetleri toplanıp zekâtları

hesab edilir. Karışma şartları, kâbiliyetleri olan mallar toplanınca gerekli ölçüye ulaşınca hepsine birden verilen zekât muteberdir. Mâlik'e göre, karıştırmanın tesiri olmaz, her bir mal kendi başına gerekli ölçüyü doldurmasıdır. Hadis-i şerif'de: «**Senesini doldurmayan maldan zekât** veların zekâtı insanı borçtan kurtarır. Ebû Hanîfe'ye göre, her bir malın zekâtı ayrı ayrı verilir. Ancak o zaman borçtan kurtulur.

Sözü geçen hayvanların zekâtı için iki müşterek şart vardır.

1 — Hayvanların Sâime olması: Senenin 6 ayından fazlasını otlaklarda geçiren, yavrulayan sahiblerine beslenme bakımından sıkıntı vermiyen hayvan olmalıdır. Koşum hayvanı veya ahırlarda beslenen hayvanlarsa Ebû Hanîfe ve Şâfiî'ye göre zekâtları verilmez. İmam Mâlik ise bunları da Sâime hayvanlar gibi düşünür ve zekâta tâbidir der.

2 — Üzerlerinden 1 senenin geçmesi, ikinci bir nesil yapma zamanını doldurmasıdır. Hadis-i şerifde: «**Senesini doldurmayan maldan zekât verilmez.**» buyurulmuştur. Koyun ve keçi, kuzu ve oğlağının da senesi dolmadan doğmuşlarsa anaları ile birlikte hesâba katılırlar. Anaları gerekli ölçüden noksansa Ebû Hanîfe'ye göre, nisâbı tamamlarlar. Şafii'ye göre yavrular nisâbı tamamladıktan sonra 1 yılın geçmesi beklenir. Ancak o zaman süre işlemeye başlar.

Atlar, katırlar, merkepler zekâta tâbi değildir. Ebû Hanîfe, dişi atlar (Kısraklar) sâime ise her ata 1 dinar zekât verilir, der. Peygamber (S.A.V.) de, «**Köleler ve atların zekâtından sizleri muaf tuttum.**» buyurmuştur.

Zekât memuru mutlak bir yetki ile tâyin edilmişse, o takdirde ihtilâflı malların zekâtını alıp almamakta kendi reyine ve ictihadına göre hareket eder. Her hangi bir hukukçunun, tâyin edenin veya mal sahibinin görüşü ile bağlı değildir. Mükelleflerin verdikleri zekât, memurun belirttiği miktar kadar değilse muteber olmaz, mükelleflerin böyle mallar için kendiliklerinden verdikleri miktar tam yetkili memur için bir ölçü olamaz.

Yalnız belirtilen miktar zekâtları toplamak üzere bu işleri yürütmek için memur tâyin edilmişse, zekâtı ihtilâflı mallarda tâyin eden âmirin, halîfenin ictihâdına göre hareket eder. Mal sahiblerinin görüşünü nazara almaz. Kendisinin ictihadda bulunma yetkisi yoktur. Belirtilen miktarca zekât alır. Tâyin eden bu miktarı belirtmelidir. Bu nevi zekât memuru zekât toplamada bir elçi gibidir. Sultanın görüşlerini yerine getirir. Duruma göre sınırlı yetkisi olan zekât memuru köle veya zımmî de olabilir. Genel olarak zekât toplamak için tâyin edilmişse, o zaman zımmî ve kölenin idareci tâyini uygun değildir. Özel zekâta memur edilecekse duruma bakılır. Zekâtlık malların ve bunlardan alınacak zekâtın miktarı biliniyorsa o takdirde böyle bir zekâtı toplamaya köle veya zımmî de görevlendirilebilir. Çünkü burada zekât memuru olmaktan ziyade bir elçi gibidir. Zekâtlık malların asıl ve miktarı, alınacak zekâtın mik-

tarı belli değilse zekâtı toplamaya zımmî tâyin edilemez. Haberi ile hareket edilemiyen biri, bir mala emîn olarak tâyin edilemez. Kölenin tâyini yapılabilir. Çünkü vereceği haber doğru olarak kabûl ediiir.

Mallara zekât farz olduktan sonra zekât memuru toplamada geç kalmışsa, bu geç kalışı başka yerlerde zekât toplamadan ileri geliyorsa, mükellefler onun gelmesini bekler. Çünkü zekât memuru ancak yetiştirebilmektedir. Şâyet hiçbir mükellefe uğramamış, henüz toplamıya başlamamışsa, örfen zekâtların ödenmesi vakti de geçmişse mükellefler kendileri zekâtlarını hesaplar ve verilecek yerlere verirler. Çünkü zekât memuruna zekâtın verilmesi, memurun imkânına bağlıdır. İmkân olmayınca verme şartı da düşmüştür. Mal sahibi mükellefler ictihatta bulunma yeteneğinde iseler mallarının zekâtlarını kendi ictihâdı ile hesab eder, verirler. Böyle durumda değilseler hukukçulara sorar, fetvâ alırlar, ona göre de zekâtlarını verirler. Başkasına sormaya lüzum yoktur. İki ayrı hukukçuya danışmış birisi zekât vermesi gerektiğini, diğeri ise zekât vermesi gerekmediğini, veya birisi muayyen bir miktarı, diğeri ondan fazla bir miktarı zekât vermesi gerektiğini belirtmiş, fetvâ vermişse, Şafiî mezhebi mensupları bu görüşlerden hangisi ile amel edileceğinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazılarına göre, hükmü ağır olanla hareket edilir. Bazılarına göre de, iki görüşten istediğini alır, onunla amel eder.

Zekât memuru zekât verildikten sonra gelirse, mal sâhibinin görüşü ve buna göre verdiği miktar, zekât memurunun görüşü ile aynı ise veya verilen miktardan daha fazla miktarı ödeme noktasında ise ve zekât toplama hususunda memurun gelmesi yönünden daha vakit varsa memurun görüşü geçerlidir, onun görüşüyle hareket edilir. Vakit tamamen geçtikten sonra mükellef zekâtını vermişse, mal sahibi mükellefin görüşü geçerlidir. Zekât memuru zekâtı kendi görüşü ve ictihadına göre alır, bu şekilde zekâtı tesbit ederse, mükellefler de onun görüşüne göre zekâtlarını verirler. Buna rağmen ödediği miktar âyet ve hadislerde, naslarda, belirtilen miktardan az ise aradaki farkı ödemesi gerekir. Nastaki miktardan fazla ödemişse, zekât alacak kimseler için zekât olduğunu, farzlığını bilmiş, vermiştir. Mütâlebe hakkı yoktur.

B — MEYVELERİN ZEKÂTI :

Zekâta tâbi ikinci gurup açık mallar hurma ve diğer ağaçların meyveleridir. Ebû Hanîfeye göre, bütün ağaçların meyveleri zekâta tabidir. Şafii'ye göre, yalnız hurma ve üzüm zekâta tabidir. Diğer meyveler zekâta tabi değildir.

Meyvelerin zekâtı için iki şart mevcuttur. 1 — Meyvelerin olgunlaşmasıdır. Olgunlaşmadan koparılanlar zekâta tabi değildir. Bu türlü hareketle zekât vermeden kaçınma mekruhtur. Zarûret sebebiyle yapılmışsa bir sorumluluk yoktur. 2 — Beş (5) vesk'a ulaşmasıdır. (Bugünkü ölçülerle 1000 kg. eder.) Şafii'ye göre 5 vesktan az miktara zekât verilmez. 1 vesk 60 Sa'dır. 1 Sa' da 5 batman ve 1 batman üçte iki (2 : 3) kg.dır. Ebû Hanîfe'ye göre, meyvelerin miktarı az olsun çok olsun zekâtlarını vermek

gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre, meyveler birbirine zammedilmez, Şafiî'ye göre, zekâta muhtaçlar düşünülerek meyveler biribirine tahvil edilir. Peygamber (S.A.V.) meyvelerin zekâtını toplamak için memur gönderdiklerinde şöyle buyurmuştur:

«Mallardan zekâtı hafif alınız. Çünkü malda vasiyet etme, hayatta iken duâ celbi için bahşiş verme, yoldan geçenlerin yemeleri için bırakılma ve meyvelere âfetin gelme durumu söz konusudur.»

Basra'nın meyveleri: Üzümcülükte diğer ülkeler gibidir, zekâtları alınır. Zor olması sebebiyle hurmayı az ekerler. Ektikleri şeyden de oradan geçenlerin yemelerini mübah sayarlar, zekât alınmazdı. 1 nci hicrî asırda Cuma günleri toplanılan hurmaların 1:2 veya 2:3 gibi bir miktarı fakirlere dağıtılırdı. Meyvelerin iyisinden 1 : 2 seçilirdi. Ve Basra'nın görevli memuruna gönderilir, verecekleri öşürlerden sayılması istenirdi. Basra'lıların bu hâli başka yerlere uymaz ve bağlayıcı da değildir.

Hurma ve üzümün zekâtı olgunlaşmıya başladığında alınır. Zekât memuru mal sahiblerinden eminse, malı saklamadan zekâtlarını verecek-lerse hurma ve üzümün kurusundan zekât alır; Yoksa yaşından, daha dalından indirilmişken zekâtı alır ve sarf edeceği yerlere sarf eder.

Hurma ve üzümün zekâtı: Arazî kendiliğinden yağmur ve sel sularıyla sulanıyorsa çıkan mahsulün 1:10 (Onda biridir) dur. Kuyularla, dolaplarla sulanıyorsa 1:20 (Yirmi'de bir) dir. Bu miktarlar zekât olarak alınır. Toprak her iki su ile de sulanıyorsa bir görüşe göre, zekâtta yüksek olan miktar üzerinden hesap yapılır. Diğer görüşe göre de her iki miktarın ortalaması üzerinden zekât alınır. Arâzînin sulanması konusunda mal sahibi ile zekât memuru ihtilaf ederlerse, mal sahibinin sözü ile hareket edilir. Amil isterse yemin ettirme hakkına sahiptir. Yemin etmezse de beyan ettiğinden fazlası alınamaz ona göre işlem yapılır. Çünkü zekât memuru sadece bulunduğu zaman ve duruma göre konuşmuştur. Meyveler az ve zayıf olursa mükellefin ifâdesine göre zekât alınır. Hurmalardan bir nevi diğer nevi hurmaya ilâve edilir, üzüm için de durum aynıdır. Çünkü hepsi de bir cins teşkil ederler. Cins ayrılığı sebebiyle hurma üzüme eklenemez. Hurma ve üzümün kurusundan zekât alınacaksa, kurumaları tam sona erince zekât alınır. Yarı yaş bir durumda zekâtları alınmaz. Hurma ve üzümden yaş iken zekât alınacaksa, daldan indilirip satılacak duruma, olgunluğa gelince zekâtı alınır. Zekât alacaklar hurma ve üzümün yaşına muhtaçsa bu şekilde yapılır. Muhtaç durumları yoksa, tercihe değer olanı kurularından zekât almaktır.

Zekâta tâbi meyvelere, daldan henüz indirilmek üzere iken yahut henüz indirilmişken yerden veya gökten bir âfet gelmiş, zekâtını ödemek imkânı kalmadan elden çıkmışsa zekât borcu düşer. Zekâtını verme imkânı varken, ödemeden felâket gelmişse zekâtı, mükelleften alınır.

C — HUBUBÂTIN ZEKÂTI:

Zekâta tâbi üçüncü açık mallar hububâttır. Ebû Hanîfe «Hububâtın

her cinsi zekâta tâbidir.» der. Şafiî'ye göre insanların yemeleri için ekilip toplanan hububât zekâta tâbidir. Yine Şafiî'ye göre yeşillikler, sebzeler zekâta tâbi olmadığı gibi, insanların yemediği pamuk, keten, vâdî ve dağlarda yetiştirilen diğer nebatlardan zekât alınmaz. Şafiî'ye göre zekâtı alınacak mallar: Buğday, arpa, pirinç, darı, bakla, böğürlüce, nohut, mercimek, çavdar, burçaktır. Buğdayın bir nevi olan kabuklu buğday (Ales)ın dış kabuğu çıktıktan sonrası zekâta tâbidir. Bu tür buğdayın kabuklu olarak zekâtı verilirse 2000 kg. dan itibaren zekât verilir, daha az ise zekâta tâbi değildir. Pirincin zekâtı da kabuklu hesab edilir. Arpaya benzeyen Selt de arpa gibidir, onunla birlikte zekâtı verilir. Darıya benziyen Cavers de darı gibi işlem görür, onunla birlikte zekâtı verilir. Bunların hâricindeki hububât biribirine ilâve edilemez. İmam Mâlik arpayı çavdara, pamuklardan bazılarını bir başkasına ilâve eder.

Hububâtın zekâtının alınmasına gelince: Sertleşip dolgunlaşınca zekât vâcib olur. Harmanlanıp sapından temizlenince hasadın yarısı 1000 kg.'ı geçince zekât alınır. Ebû Hanîfe'ye göre hubûbatın tamamı 1000 kg.'ı geçince zekât farzdır. Hububât sahibi ekinler taze iken kesip biçerse zekât vermek gerekmez. Fakat bu hareketi zekâttan kaçınmak anlamını taşıdığından mekruhtur. İhtiyaç sebebiyle biçmişse bir mahzuru yoktur.

Zımmî bir kimse öşre tâbi arâziye sâhipse mahsullerinin tâbi olacağı hükümde hukukçular ihtilâf göstermişlerdir. Şafiî'ye göre öşür ve harac vergileri yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre, arâzînin müslüman elinden çıkması, yeni mâliki, vergiden kurtarmaz. Haraç vergisi verir. Müslüman olsa da haracı yine öder. Ebû Yusuf'a göre, müslümandan alınan zekâtın iki katı vergi alınır. Müslüman olursa vereceği zekât normale döner. İmam Muhammed ve Süfyan-u's-Sevrî'ye göre, müslümandan ne alınıyorsa zımmîden de aynısı alınır, katlanmaz, tamamen vergisiz de bırakılmaz.

Müslüman biri harac arâzîde ziraatcilik yaparsa, Şafiî'ye göre, arâzînin haraç olması önemli değildir. Öşür (Zekât) de alınır, haraç da. Ebû Hanîfe'ye göre, yalnız harac alınır, öşür alınmaz. Bir müslüman harac arâzîyi kiralarsa, haracı arâzî sahibi, öşrü de kiralıyan müslüman verir. Ebû Hanîfe'ye göre, hububâtın öşrü de arâzî sahibine aittir. Hukukçu Ma'mer de aynı görüştedir.

Buraya kadar sayılan üç gurup malların hepsi de emval-i zâhire [(Açık mallar) dir.

D — ALTIN VE GÜMÜŞÜN ZEKÂTI :

Altın ve gümüş dördüncü gurup zekâta tâbi malları teşkil eder. Her ikisi de gizli mal (Emvâl-i Bâtına) dır. Zekâtları da 1 : 40 (Kırkta bir) üzerinden hesab edilir. Hadis-i şerifte,

«Altın ve gümüşte zekât 1 : 40 (Kırkta bir) dir buyurulmuştur.»

Gümüşün zekâta tâbi en az miktarı, İslâmî dirhemle 200 dirhem

(641,5 gr.) dir. Gümüş 200 dirhem olunca 5 dirhem (16 gr.) gümüş zekât verilir. 200 dirhemden aşağı olursa zekât verilmez. Fazla olursa, fazlalık 40 ı bulsun veya bulmasın 1 : 40 üzerinden hesablanır. Ebû Hanîfe'ye göre, 200 dirhemden sonra 200 dirhemin 40 da biri dahil olmak üzere, her 40 dirhem gümüş zekâta tâbidir. İşlenmiş veya işlenmemiş gümüş hepsi aynı derecede olup zekâta tâbidir.

Altının zekât ölçüsü ise : 20 miskal (96,2 gr.) dir. Bu miktarın zekâtı ise, 1 : 40 (kırkta bir) hesâbıyladır. Buna göre 20 miskâl altının zekâtı yarım miskal (1 : 2 miskâl veya yeni ölçü ile 2,4 gr.) altındır. İşlenmiş veya külçe hâlinde işlenmemiş altınlar hepsi aynı işleme tâbidir. Gümüş altınla toplanamaz. Her birinin ölçüsü ayrı ayrıdır. Ebû Hanîfe ve Mâlik az olanı çoğa ilâve etmişler, takvimde bulunmuşlardır. Altın ve gümüş ticâreti yapılıyorsa, bunların kendileri ve kârları senesini doldurunca zekâta tâbidir. Dâvûd-u Zâhirî, ticâret malı zekâta tâbi değildir, der. Hukukçuların pek çoğu bu görüşü kabûl etmez.

Altın ve gümüş mübah zinet eşyası olarak kullanılırsa Şafiî'nin kuvvetli görüşü ve Mâlikî mezhebince zekâtları gerekmez. Ebû Hanîfe'ye göre, zinet eşyası da olsa zekât vâcibtir. Altın ve gümüş mübah olmayan zinet eşyası olarak kullanılırsa, kabkacak, yemek takımları gibi, bütün hukukçularca zekâtları gerekir.

E — MÂDEN VE DEFİNELERİN ZEKÂTI

Madenler açık mallardandır Hukukçular, hangi madenler zekâta tâbidir konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre, kabili izabe olan, altın, gümüş, bakır, demir gibi madenler zekâta tabidir. Kabili izabe olmayan (Eritilemiyen) sıvı ve taş madenler zekâta tabi değildir. Ebû Yusuf'a göre, süs eşyası olarak kullanılan mâdenler, cevherler zekâta tâbidir. Şafiî'ye göre, yalnız altın ve gümüş madenleri zekâta tâbidir. Çıkarılan bu madenler eritilince, tasfiye olunca zekât ölçüsünü dolduruyorlarsa zekâta tâbidir. Böyle çıkarılan altın ve gümüşün alınacak zekât miktarında ise üç görüş var. 1 — Tıpkı saf gümüş ve altından olduğu gibi kırkta bir zekât alınır. 2 — Defineler gibi 1 : 5 (beşte bir) zekât alınır. 3 — Madenin durumuna bakılır. Zorla, büyük masraflarla çıkarılıyorsa kırkta bir, az masrafla, kolaylıkla çıkarılıyorsa beşte bir nisbetinde zekât alınır.

Zekâta tâbi mâdenlerin üzerinden senenin geçmesi istenmez. Bunların zekâtı çıkarıldığında alınır.

Defineler: Câhiliyyet zamanından, eski devirlerden, saklanılıp kalmış olan ve sonraları başkaları tarafından çıkarılan mallardır. Bulan şahıs beşte birini zekât olarak sarf eder. Çünkü hadis-i şerifde,

«Defînelerde zekât beşte birdir.» buyurulmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre, defîneyi bulan onu saklamada ve açığa çıkarmada serbesttir. Açığa çıkarıldığında da halîfenin beşte birini alıp almamada serbestîsi vardır. Defîne başkasına âit bir arâzîde bulunmuşsa, arâzî sahibinindir. Çıkara-

nın hakkı yoktur. Arâzî mâliki çıkarılan malın zekâtını vermişse başka bir şey yapmasına lüzum yoktur. Bulunan defînelerin üzerinde müslümanlara âit bir işaret varsa o define Lükata (Kaybedilmiş mal) hükmündedir. Bulunduğu andan itibaren 1 yıl beklenir. Bu süre içinde malın sahibi çıkagelmişse ne âlâ, yoksa bulanın olur. Zimmetinde tutar, mâliki ortaya çıkarsa iâde eder, çıkmazsa kendinde kalır.

F — ZEKÂTIN ÖDENMESİNDE USÛL :

Zekât memuru, mükellefleri zekât vermeye çağırır, ödemelerini kolayca sağlama, müslümanla zımmî olanı ayırt etmek için böyle davranır. Bu hareket aynı zamanda:

«Habibim servet sahiplerinin mallarından zekât al, zekât onların mallarını temizler ve vicdanlarını arıtır. Onlara duâ et, Hakikat senin duan onlar için bir huzur, emniyet bahşeder.» (K. K. 9: 103) emrine uyma olur.

Bu âyette geçen «Onların mallarını temizler ve vicdanlarını arıtır.» hükmünün bir diğer anlamı, günahlarını temizler, amellerini arıtır, demektir. «Onlara duâ et.» emrinin bir başka anlamı, İbnu Abbas'a göre, «onların afvını iste.» Veya ekseriyete göre, «Onlara duâ et.» demektir. «Hakikat senin duan onlar için huzur bahşeder.» hükmünün İbnu Abbas'a göre mânâsı, «Onlara yakınlıktır.» Talha'ya göre, «Onlara rahmettir.», İbnu Kuteybe'ye göre, «Onlara bir karardır.», dördüncü bir görüşe göre de, «Onlara emniyyettir.» ki bu istenmese de müstehab bir emirdir. Zekâtın istenmesinde de hak olan bir iştir. Buna göre, onlara emniyyet telkini hem müstehab ve hem de müstehak bir iştir.

Bir şahıs doğru , dürüst olmasına rağmen malının zekâtını, zekât memurundan saklarsa sonradan sakladığı şey ortaya çıkınca zekât memuru zekâtını alır, saklama sebeblerini de araştırır. Zekâtı bizzat kendisi vermek için saklamışsa cezâ verilmez, Hakkullah'a mani olmak, zekâtı maldan yararlanmak için vermemişse cezâlandırılır. Bununla beraber zekât miktarı ne ise o alınır, fazla mal alınmaz. İmam Mâlik'e göre şu hadis-i şerife istinâden malının yarısı alınır.

«Kim zekâtta hıyânet ederse ben onun malının yarısını zekât olarak alırım. Bu Allah'a olan yeminlerden bir yemindir. Alınan bu nevi malda Hz. Muhammed'in âileleri için bir hisse de yoktur.» buyurmuştur.

Halbuki Resûlüllah'ın (S.A.V.), **«Mal üzerinde zekâttan başka bir hak yoktur.»** hadis-i şerifine yukarıki hadis-i şerif zıd düşmektedir. Fakat ilk hadis-i şerif zekâttan kaçınan, hıyânette bulunanlar için tatbik edilir. İkinci hadisi şerif genel hükümlü bir hadisi-i şerifdir.

«Kim kölesini öldürürse biz de o köleyi öldüreni öldürürüz.» hadis-i şerifi gibidir. Köleyi öldürmemek için sıkı bir emirdir.

Zekât memuru, zekât alırken halka sıkıntı ediyor, taksiminde doğruluktan ayrılmıyorsa, mükellefler dilerse bu memura zekâtını verir, dilerse kendi zekâtını gizler ve fakire dağıtır. Ama zekât memuru toplar-

ken doğru hareket eder, dağıtırken zulümde, kötülükte bulunursa mükellefler zekâtlarını memurdan muhakkak saklarlar. Vermek doğru olmaz. Mükellefler isteyerek veya zorla zekâtlarını bu memura vermişlerse Allah'a olan zekât borçlarını tekrar bizzat kendileri zekâtlarını hesapla zekât alacaklara dağıtırlar. İmam Mâlik'e göre, zekât memuru tam yetkili veya sınırlı yetkili (tenfizî) zekât memuru olsun, memuriyeti vaktinde zekât mükelleflerinden, zekât almaya görevlendirildiğini belirtince mükellefler, memur nasıl olursa olsun zekâtlarını verirler, bir daha vermeleri gerekmez. Gizlerlerse cezâlandırılırlar.

Zekât memurunun azlolunmasından sonra zekâtı kabul etmesi halinde iki durum vardır. Birincisi, zâhirî malların zekâtı verilmişse yeniden zekâtları verilir. Bu durumun müstehab veya müstehak (Muhakkak ödeme) oluşu şöyledir. Memur azlolunduktan sonra memurum demişse muhâtab da hüsnü niyyetle bu söze itimad etmiş, zekâtını vermişse, muhâtabın yeniden zekâtını vermesi müstehabtır. Bir başka fikre göre de, azlolunan memurun sözü delille kabûl edilir, delil sorulmamışsa, ona verilen zekâtın tekraren mükellef tarafından verilmesi gerekir.

Zekât memuru, âdil kimse de olsa verilen zekâtın alındığı hususunda şâhit olarak dinlenemez. Mal sahibi zekâtını verdiğini iddia ederse, zekâtı verme imkânından sonra memurun geç kalması sebebiyle, sözü kabûl edilir. Memur, bir töhmet altında kalıyorsa mal sahibine yemin ettirilir. Memurun yemin teklifinde bulunması iki sebebtendir.

1 — Mükellef yeminden kaçıyorsa yemin teklif edilir, zekât alınır. 2 — Zekâttan kaçınıyorsa, yemin teklif edilir, kaçındığı açığa çıkarılır. Yemin ederse zekât da alınmaz. Zekât verdiğini memurun önünde söylerse, sözü kabûl edilmez. Bir görüşe göre, memura zekât vermesi bir vecibedir. Bir görüşe göre de, zekât verdiğine ait sözü kabûl edilirse verdiği zekât müstehabtır.

G — ZEKÂTIN DAĞITIM USÛLÜ

Zekât verilecek kimseler âyet-i kerimede şu şekilde tesbit edilmiştir.

«Zekât ancak fakirler, miskinler, zekâtı toplamaya memur olanlar, kâlbleri islâma ısınmış olanlar, köleler, borçlular, yolda iken muhtaç hâle düşenler içindir. Allah'dan, bu bir farîzadır. Allah her şeyi hakkıyla bilici, her şeyde hikmetle hükmedicidir.» (K.K. 9 : 60) buyurulmuştur. Ayetin nuzûlünden önce Peygamber (S.A.V.) kendi rey ve ictihâdıyla zekâtı taksime başlamıştır. Bazı münâfıklar da Peygamberi (S.A.V.) ilzâm (Tenkid) için,

— Ölçülü âdil hareket et Ya Resûlallah, dediler. Peygamber (S.A.V.) de,

— Annen seni kaybetsin, ben ölçülü hareket etmezsem kim bana adâletle hareket ve muamelede bulunacak, kim âdil hareket edecek, buyurdu.

Bu hâdise üzerine yukarıdaki âyet-i kerîme gönderildi ve Peygamber (S.A.V.) buyurdu ki,

«Hakikat, Allah zekât malının en yakın melekleri ve Resûlü (S.A.V.) tarafından taksim edilmesine razı olmadı, zekât taksim işini bizzat kendisi yaptı.»

Bu duruma göre, hayvanların, mahsullerin, meyvelerin, ticâret mallarmm, madenlerin, defînelerin zekâtını ayet-i kerîmede geçen sekiz sınıfın sekizi de varsa ona göre sekize taksim etmek gerekir. Her hangi bir sınıf ihmal edilemez. Ebu Hanife'ye göre, sekiz sınıf da bulunsa sekiz sınıftan bir veya birkaçına zekâtı taksim olabilir, hepsine birden taksim etme ve dağıtma vâcib değildir. Âyet-i kerîmede hepsinin müsavi zikredilişi, bazılarına özel olarak zekât vermeye engel olmaz.

Zekât memuru zekâtı toplama işini bitirince, zekâtı, mevcut olan sekiz sınıfa eşit şekilde taksim eder.

a) Sekizde bir sehmini fakirlere verir. Fakir: Hiçbir şeyi olmayandır.

b) Sekizde bir sehmini miskinlere verir. Miskin: Bir miktar malı olan kimsedir. Fakirin hâli miskinden de aşağıdır. Ebû Hanîfe'ye göre de, miskin, fakirden aşağıdır. Çünkü yokluğun hareketsiz bıraktığı kimseye miskin denir.

Bu iki sınıftan her birine, mevcut zekâttan mümkün olduğu kadar verilir ve fakirlikle miskinlik durumundan kurtarılırlar En aşağı zenginlik seviyesine ulaştırılırlar. En aşağı zenginliğin ölçüsü de, şahsın durumuna göre değişir. Çarşılarda dolaşan birisi ise, bir dînar (Yaklaşık olarak 160 gr. gümüş) kıymeti olan bugünkü rayiçle 184 TL. sı bulunan elinde parası olan biri ticâret yapabilir. Fakir veya miskine ilk hamlede bu kadar zekât verilir. Bir şahıs ki ancak daha fazla malla dilenmekten kurtulabiliyorsa, daha fazla zekât verilir. Şahıs, dericilik yapıyor, fakat elinde, parası yoksa icra-ı sanat edecek kadar kendine zekât verilir. Ebû Hânîfe, fakir ve miskine verilecek zekâtın en fazla miktarını, zekât kendilerine vâcib (Farz) olmaması için 200 dirhem gümüş veya bedeli, altın olarak 20 miskâl altın veya tutarı zekât verilir, der.

c) Bir sehim de zekât memurlar (Âmilleri) ına verilir. Bunlar iki sınıftır. Birincisi, zekâtı toplamaya görevlendirilenler. İkincisi, zekâtı taksim ve ayırt etmeye görevlendirilenler. Bunlara, hazîne emini (Mutemedi), memurları, orada çalışan müstahdemler vesâire de dâhildir. Allah bu memurların mal sahiblerinden başka mal almamaları için zekâttan bir miktar hak tanımıştır. Kendilerine diğer sınıflardaki kadar zekât verilir. Hisseleri diğer sınıflarınkinden fazla olursa fazlası alınır, diğer hisselere verilir. Sehimleri az olursa zekât malından az olan miktar iki şekilde tamamlanır. Ya zekât malından yahut hazînenin diğer mallarından.

d) Dördüncü sekizde bir sehim, kalbi henüz islâma ısınmış olanlara verilir. Bunlar dört sınıf kimselerdir. 1 — Müslümanlara yardımını sağlamak durumunda olanlar. 2 — Müslümanlardan zararını ber taraf etmek ve müslümanlığa alıştırmak durumunda olanlar. 3 — İslâmiyete

rağbetini temin umulan kimseler. 4 — Son olarak kendini, kabîlesini ve kavmini İslâma teşvikleri düşünülenler. İşte bu 4 sınıftan birine mensub kimseler müslüman olunca zekâttan Müellefetu'l-Kulûb kısmından bir miktar zekât vermek câizdir. Bu kimseler müşrik olursa zekâttan mal verilmez. Bunun yerine ganîmetten, harp arâzîlerinden bir miktar verilebilir.

e) Sekizde bir sehim âzâd olacak kölelere verilir. Şafiî ve Ebû Hanîfe'ye göre, yazılı anlaşma yapan kölelere anlaşma miktarınca, âzâdını sağlıyacak kadar zekât verilir. İmam Mâlik'e göre, köle satın almak ve bunları âzâd etmede sarf olunur.

f) Sekizde biri de borçlulara verilir. Bunlar iki sınıf kimselerdir. 1 — Fakir olanların kendi âile ihtiyaclarını karşılamak üzere meşru şekilde borçlanması ve fakirliği sebebiyle de bu borçlarını ödeyememesidir. 2 — Fakir veya zengin olan birisinin müslümanlara hizmet için borçlanması. Sonra da bu borçlarını ödeyememesidir. İşte bu kimselere borçları miktarınca zekât verilir, borçtan kurtarılır.

g) Sekizde bir de Allah yolunda harbedenler içindir. Bunlar gâzîlerdir. Böylelerine harbte ihtiyaçları miktarı kadar zekât hisselerinden mal verilir. Eğer sınır bekçiliği yapıyorlarsa gidiş ve orada kalış ihtiyaçlarına yetecek kadar zekât verilir. Harbe gidenlere ise gidiş ve dönüş ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verilir.

h) Sekizde bir de yolda iken muhtaç hâle düşenler ki yolculuk esnasında yiyecek ve yol masrafları bulunmayanlardır. Yolculukları kötü bir maksadla olmayan bu kimselere yolculuklarına yetecek kadar zekât malı verilir. Bu şahıs ister sefere yeni çıksın, isterse yolculuk ortasında olsun. Ebû Hanîfe'ye göre, yolculuğa yeni çıkacak veya henüz çıkmış olanlara verilmez. Yalnız yolculuk esnasında muhtac olana verilir.

İşte toplanılan zekât yukarıdaki şekilde sınıflara taksim edildikten sonra, bütün sınıflara âit müşterek şartlar 5 dir.

1 — Fazla veya noksan olmaksızın ihtiyaçlarına uygun olarak verilir. Zekât alacak kimseler daha önce bir miktar almışlarsa bu mahsub edilir. Fazla alması haramdır.

2 — Ancak zarûrî ihtiyaçları kadar verilir. Âile fertleri dâhil edilir, başka ihtiyaçları varsa onlar da zekâtın dışındaki yollarla karşılanır.

3 — Bazılarının ihtiyaçları tam karşılanmışsa, onlar zekât alacaklardan ayrı tutulur. Geri kalan zekât, ihtiyacı karşılanmamış olanlara verilir. Zekât, alacaklara hâlleri nisbetinde taksim edilir.

4 — Bir ülkenin bütün muhtaç olanlarına zekât verilir, ihtiyaçları karşılanır. Artan zekât en yakın ülkenin fakirlerine verilmek üzere oraya gönderilir.

5 — İhtiyaç sahiplerinden bir kısmına bütün ihtiyaçlarına yetecek

kadar zekât verilir Artan zekât hiç verilmemişler varsa onlara verilir. İleriki yıllarda bunların durumu da yükseltilmeye çalışılır.

Sekiz sınıf zekât alacaklardan bazısı yoksa, eldeki zekât, olan sınıflara taksim edilir. Olmayan sınıfın zekâtı başka ülkelere nakledilmez. Ancak Allah yolunda savaşanlarınki hariç. Çünkü bu sınıfa mensub olanlar genellikle sınırlarda bulunurlar. Her mıntıkanın zekâtı müstakildir. Zekat alacak hiçbir şahıs ve sınıf bulunmazsa, başka mıntıkalara, ülkelere zekât nakledilir. İhtiyaç sahipleri, zekât alacaklar bulunmasına rağmen zekât başka yere nakledilirse, bir görüşe göre bu hareket uygun olmaz. Ebû Hanîfe mezhebine göre zekâtı nakletmek câizdir. Zekâtı kâfire vermek câiz değildir. Ebû Hanîfe, yalnız sadaka-ı fıtrın zımmîlere verilebileceğini belirtir. Anlaşmalı düşmanlara bu da verilmez.

Zekât, günahlardan (malın kirinden) uzak tutmak için, Hâşim oğulları ile Abd-ul Muttalib oğullarına verilmez. Ebû Hanîfe'ye göre, bunlara vermek de câizdir. Efendisinin ölümünden sonra âzâd olacak kölelere, hür kocasından çocuğu olan câriyelere köle sahibleri zekât veremez. Koca karısına zekât veremez ama kadın kocasına zekât verebilir. Ebû Hanîfe burada da karşı görüştedir. Bir kimse bakmakla mükellef olduğu çocuklarına, babalarına zekât veremez. Çünkü bu gibi kimseler bakmakla mükellef olan şahsın malı ile zengin sayılırlar, şayet bakacağı kimseler borçlu iseler, borçlu kimselere ayrılan zekât sehminden onlara zekât verebilir. Bir kimse yukarıda sayılan akrabaları dışındakilere zekât verebilir. Yakın akrabalara zekât vermek uzaktakilere zekât vermekten üstündür. Aynı şekilde yakın komşuya zekât vermek uzaktaki kimselere zekât vermeden üstündür. Zekât verecek kimse, zekâtını vereceği yakın akrabasını zekât memurunun yanında hazır bulundurur, malının zekâtının ona verilmesini isterse, zekâtı da başka mallara karışmamışsa, zekât memuru zekâtı o şahsa ayırt eder, verir. Başka zekât mallarına karışmışsa veremez. Ama ileride zekât dağıtılırken bu şahsa öncelik tanır.

Mal sahibi, zekâtının dağıtılması hususunda istekte bulunursa memur bu istekle bağlı değildir, istediği an dağıtır. Zekât memuru da mal sahibinden zekâtın taksimi ânında hazır olmasını isterse, mal sahibinin de taksim anında hazır bulunma mecburiyeti yoktur. Çünkü mükellefin, zekâtın dağıtılmasında etkisi yoktur. Verilen zekât memurun elinde zâyi olmuşsa mal sahibi mükellef zekât borcundan kurtulmuştur. Memurun yaptığı taksim işi muteberdir. Memurun kendi yanında yok olan zekât mallarını ödemek mecburiyeti yoktur. Ancak kötü niyyetle malları yok etmişse, yok olan miktar, zekât memuruna ödetilir. Zekât mal sahibinin elinde yok olmuşsa, ayırt etmiş olduğu bu zekât malının memurun eline ulaştığı kabûl edilemez. Yeniden zekât vermesi îcâb eder. Mal sahibinin zekâta tabi malları zekâtını verme imkânından önce yok olmuşsa zekât vermekten kurtulur. Ödeme imkânı varken telef olmuşsa zekât borcundan kurtulmaz. Ödemesi gerekir. Mal sahibi zekâtla mükellef olmadan önce malının telef olduğunu iddia ederse sözleri muteberdir. Ze-

kat memuru durumdan şüphelenirse durumu aydınlığa çıkarmak için mükellefe bir de yemin teklif eder.

Zekât memuru mal sahiplerinden rüşvet ve hediyyeler alamaz. Peygamber (S.A.V.) de şöyle buyurmuştur:

«Memurların hediyye almaları zulüm ve hıyânettir.»

Hediyye ile rüşvet arasındaki fark, rüşvet istenir ve alınır. Hediyye ise, malın fazlasından mal sâhibinin isteği ile harcanılandır. Memurun hıyâneti ortaya çıkarsa, onu tâyin eden halîfe veya diğer yetkili şahıs, hıyâneti gerektirici hususa bakar. Mal sahiplerini sorguya çekmez, müraceat etmez.

Zekâta hak kazanan ihtiyaç sahipleri dâvâya taraf olamaz. Ancak Fevkalâde yetkili mahkemelerde şikâyetci olabilir. Bu sebeble zekât alacaklar şâhit olarak dinlenemez. Mal sâhibi mükelleflerin zekât memuru aleyhindeki şâhitlikleri ise, zekât kendilerinden alınırken şikâyeti gerektirici bir iş olmuşsa şâhitlikleri dinlenmez. Mal sahibinin rızası yokken zekât memuru zekâta el korsa ve bu esnada hıyânette bulunursa mal sâhiplerinin şâhitliği dinlenir. Mal sahipleri, zekâtlarını memura verdiklerini iddia ederler de memur da almadım derse, mal sahipleri iddialarını isbât için yemin ederler bunun üzerine iddiaları kabul olur. Mükelleflerden bir kısmı, diğerleri için zekât verdikleri hususunda şâhitlikte bulunurlarsa, o zaman zekât memuru zekâtı almadığı hususunda yemin eder, bunun üzerine beraat etmiş olur. Dâvânın dinlenmesinden sonra şahit ortaya çıkarsa dinlenmez. Dâvâ henüz bitmeden ortaya çıkmışsa şahitliği dinlenir. Ve duruma göre memurun borçluluğuna hükmedilir. Şâhitleri dinleyip hüküm verdikten sonra, zekâta hak kazanmış olan ihtiyaç sahipleri, zekât memurunun zekâtı dağıttığına dair şâhitlikte bulunurlarsa, onların bu şâhitliği artık dinlenemez. Çünkü muhtaçlar zekât almadıkları halde belki zekât memuru onlara yalan söyletmiş olabilir. Zekât memuru, zekâtı aldığını, ve sehim sahiplerine dağıttığını iddia ederse, sehim sahipleri inkâr da etseler, memurun dağıttığına dair sözleri muteberdir. Çünkü bizzat zekât memurunun kendisi sözüne güvenilir birisidir. Sehim sahiplerinin fakirlik ve ihtiyaç içinde oluşları aynen devam edyorsa, onların zekâtı almadıklarına dair söz ve iddiaları kabûl edilir.

Sehim sahiplerinden biri «Fakirim.» derse bu sözü kabul edilir. «Borçluyum» derse iddiası kabul edilmez. Mal sahibi zekât memurunun yanında zekâtının miktarını ikrar ederse fakat malının esas miktarını, hesâbını bildirmezse, memur mükellefin ikrar ettiği kadar zekât alır. Zorla mükelleften malını ortaya getirmesini isteyemez. Memur zekât taksiminde hata ederse, zekât almaya hakkı olmayan durumu iyi birisi, durumunu gizler ve zekât malına el korsa, aldığı zekâtı ödemez. Kölelerden, akrabalardan, kâfirlerden durumunu saklamıyan birisi zekâtı almışsa, aldıkları şeyi geriye ödeme hususunda iki görüş vardır. Bu gibi

yerlerde hata yapan mükellefse, köle, akraba, kâfir olanların almış olduğu zekâtı mal sâhibi tazmin eder. Hata yapan bu şahısların bizzat kendileri ise aldıkları zekâtı geri verme mecburiyeti yoktur. Zekât alamıyacak zengin kimse, hâlini gizlemişse ödemesi hususunda iki görüş vardır. Zekât memurunun borcun sukûtuna dair hükmü daha uygundur. Çünkü onun meşguliyeti çoktur, hata etmesi özürlüdür. Bu bakımdan hata memurdansa haksız yere zekât alan aldığı şeyi geri ödemek zorundadır. Yoksa borçlu sayılır. Hata şahıstansa zekât aldığı şeyi geri ödemez. Çünkü bir şahıs kendi durumunu tesbitte ve bilmede hata edemez.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Feyy Ve Ganîmetlerin Taksîmi

A — FEYY - GANÎMET - ZEKÂT ARASINDAKİ MÜNÂSEBET, FEYY'İN TOPLANMASINDA USÛL

Feyy ve Ganîmet malları: Müşriklerden sağlanan veya müşriklerden alınmaya sebeb olan mallardır. Feyy ve Ganîmet malları hüküm bakımından birbirinden ayrı oldukları gibi, dört yönden de zekât malından ayrılırlar. Şöyle ki:

1 — Zekât, müslümanları arıtmak için onlardan alınır. Feyy ve ganimetler ise, kâfirlerden intikâm için alınır. 2 — Zekât malının harcanacağı yerler âyetle gösterilmiştir. İctihâd yapılmaz, bu yerlerin dışında bir yere harcanamaz. Feyy ve ganîmetler ise, Devlet başkanının, hukukçuların ictihâdına göre harcanır. 3 — Zekât mallarını mal sahibi mükellef, zekât almaya hakkı olanlara dağıtabilir, taksim eder. Feyy ve ganîmet mallarını elinde bulunduranlar bunların dağıtımını yapamaz. Halifenin veya yetkili bir şahsın görevlendireceği kimse dağıtım yapabilir. 4 — Zekâtla feyy ve ganîmetin sarf olunacağı yerler ayrı ayrıdır.

Feyy ve ganîmet ise bâzı yönlerden birbirine benzerlik arzeder, bazı yönlerden de aralarında ayrılıklar vardır. Şöyle ki:

a) Feyy ve ganîmetin birbirine benzeyen tarafları ikidir. 1 — Her ikisi de kâfirden alınır, elde edilir. 2 — Beşte birinin (Humüsünün) harcanacağı yerler her ikisinde de belli ve aynıdır.

b) Birbirinden ayrıldıkları hususlar ise, yine ikidir. 1 — Feyy malları kâfirlerden savaş yapmaksızın alınan mallardır. Ganîmet malı ise, zorla alınan mallardır. 2 — Feyy malının beşte dördünün harcanacağı yerler ile ganîmet malının 4 : 5'ünün harcanacağı yerler ayrı ayrıdır.

FEYY MALLARI : Harp, hîle, baskın, öldürme suretiyle olmaksızın müşriklerden alınan fazla mallardır. Sulh anlaşmasıyla, müşrik tüccarlarından gümrük vergisi (onda bir) olarak veya cizye suretiyle alınan mallardır. Yahut bizzat müşriklerce verilen harac mallardır. Bu malların beşte biri hak sahiblerine verilir. Ebû Hanîfe'ye göre feyy malının beşte biri söz konusu olamaz. Kur'anda Feyy'in beşte birinin dağıtılacağına dâir şu âyet-i kerîme vardır.

«Allah'ın fethedilen diğer küffâr memleketleri ahâlisinden Peygamberine verdiği Feyy Allah'a, Peygamberine, Peygamberinin hısımlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara âittir.» (K. K. 59 : 7).

Bu hükme göre feyy malının beşte biri 5 eşit sehme bölünür. Bu sehimlerden her biri âyette belirtilen şu yerlere dağıtılır.

1 — **Bir sehim RESÛLULLAH (S.A.V).'e hayâtında verilir.** Kendisinin, âilesinin, ve müslümanların iş ve ihtiyaçları için harcar. Peygamberin (S.A.V.) vefâtından sonra bu 1 sehmin verilebilip verilemiyeceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Enbiyânın mîras bırakacağını kabul eden görüşe göre, bu 1 sehim Resûlullah (S.A.V.)'in mirasçılarına verilir. Ebû Sevr'e göre, halifenin mülküne geçer. O, bu 1 sehmi halkın işlerine harcar. Ebû Hanîfe'ye göre, Resûlullah'ın vefâtıyla bu 1 sehim sâkıt olmuş, düşmüştür. Şafiî'ye göre, Resûlüllah'ın vefatıyla bu 1 sehim ordunun yiyeceği, binek hayvanları, silâh yapımı ve hazırlanması, köprü, kale inşaası için, hâkimlerin, imamların maaşı için müslümanların genel menfaatına ait yerlere, işlere harcanır.

2 — **Bir sehim de Peygamberin (S.A.V.) AKRABALARINA verilir.** Ebû Hanîfe'ye göre: Bunların hakkı da düşmüştür. Şafiî'ye göre: Onların hakkı hâlen mevcuttur. Bunlar Abdu Menaf soyundan olan Hâşim ve Abdu'l-Muttalib oğullarıdır. Bunların dışında kalan Kureyş'lilerin hakkı yoktur. İki kola mensub olan büyük küçük, zengin, fakir hepsi eşit şekilde bu 1 sehmi aralarında paylaşırlar. Erkekler iki kadınlar bir sehim alırlar. Akrabalık sebebiyle böyle hareket edilir. Bu iki kola ait kölelerine ve kızlarının çocuklarına feyy malından verilmez. İki koldan birine mensub bir şahıs mal elde edildikten sonra, henüz taksim edilmeden vefât ederse hissesi mîrasçılarına kalır.

3 — **1 sehim de ihtiyaç sahibi YETİMLERE verilir.** Yetim: Küçük yaşta bulunan birinin babasının ölümüyle babasız kalmasıdır. Kız ve erkek müsâvidir. Bâliğ olup olgunluk çağına gelince yetimlik sıfatı da kalkar. Peygamber (S.A.V.) de hadis-i şeriflerinde: **«Reşid olduktan sonra yetim olunmaz.»** buyurmuştur.

4 — **Bir sehim de MİSKİNLERE verilir:** Buradaki miskinden maksad, feyy'e hak kazananlardan, yeteri kadar malı bulunmayan kimselerdir. Masraf yönü ayrı olması sebebiyle feyy miskinleri zekât miskinlerinden ayrıdır.

5 — **Bir sehim de, YOLDA KALMIŞLAR'a verilir:** Buradaki yolda kalmış olanlar, feyy'e hak kazanan kimselerden olan ve yiyeceği bulunmayan yolculardır. Yolculuklarının başında da olsa ortasında da olsa bu sehim onlara verilir.

Buraya kadar sözü edilen beşte bir (1 : 5) in 5 e taksimi ve verilecek sınıflarla ilgilidir. Feyy'in geri kalan beşte dördü (4 : 5) ne gelince bu konuda iki görüş mevcuttur. 1 — Yalnız ordu içindir. Başka bir şahıs iştirak ettirilemez. Ordunun yiyeceklerine ayırt edilir. 2 — Ordu ile beraber mü'minlerin diğer ihtiyaçlarına da harcanır.

Feyy malı zekât ehline dağıtılamaz. Zekât da feyy ehline dağıtılamaz. Her biri kendi harcama yerlerine harcanır. Zekât alacak olanlar göçüp giden kimselerden olmamalıdır. Müslümanlardan savaştan geri kalmış olanlara, ordu merkezinde bulunanlara zekât verilmez. Feyy ve ganîmet ehli ise, göçüp gidenler, sınırları koruyanlar, savaşanlar, savaş için silâh altında bulunanlardır. Burada söz konusu edilen göçüp gitmeden maksad: Kendi ülkesinden, İslâm dininin esaslarını öğrenmek için kalkıp İslâm ülkelerine gidenlerdir. Her kabîle İslâm dînini öğrenmek için kalkıp İslâm ülkelerine, şehirlerine göçmüşlerdir. Hicret edenler hayırlı ve iyi insan olmuşlardır. Mekke fethinden sonra göç kelimesi içine girenler hakkındaki hüküm kalkmıştır. Müslümanların hepsi Muhâcirler ve Arab olmuşlardır. Zekât alacaklara Peygamber (S.A.V.) zamanında Arab, feyy alacaklara da Muhâcir deniyordu. Bu taksim şekline arap şiirlerinde de rastlanır. Nitekim bir şiirde:

«Gece, rüzgârdan çıkan çok korkulu uğultudan daha şiddetli karanlığını üzerimden kaldırdı, ben Muhâcirim, Arabî değilim.» bu konu ve fark belirtilmiştir.

Mâlî konularda iki gurup arasında bir fark yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre: Mâlî konularda zekât veya feyy iki ayrı gurup olarak kendi müstahakları kimse onlara taksim edilir. Bir şahıs topluluğa namaz kıldırmak ve dînî işlerini öğretmek için gönderilir, görevlendirilirse Feyy malından bu görevlilere de verilir. Resûlüllah (S.A.V.) Huneyn savaşında Müellefetu'l-Kulûb olanlara Feyy hissesi ayırmıştır. Uyeyne b. Hısnı'l-Fezârî'ye 100 deve, Akra' b. Harisi't-Temîmî'ye 100 deve, Abbas b. Mirdası's-Sülemî'ye 50 deve vermiş. Abbas b. Mirdas, Peygamber (S.A.V.) e öfkelenmiş ve şöyle demiştir.

«Kumluk arâzîde, âilemin mihri ile toplayıp kazandığım pek çok malımı, korkutarak yağmalayıp aldı.

Halbuki ben, uyuyan gâfil kavmimi harekete geçirip uyandırmıştım. Gâfil kavmi ancak gâfil olmayan uyandırır.

Benim ve emrimdeki kölelerin kazançları Uyeyne ve Akra'ınkine karıştı, onların yarısı kadar mal verildi.

Halbuki ben harpte kuvveti çok olandım. Bana pek o kadar bir şey de verilmedi.

Ben, bana mal verilsin diye savaştım. Bana verilen mal onlara verilenin dörtte biri kadardır.

Onların kal'aları, hapishâneleri, ordulara taş fırlatacak, mancınıklar kurulacak yüksek yerleri de yoktu.

Onların ikisinden de aşağı değilim. Kim beni, bugün bir daha yükselinmez şekilde aşağı indirdi?»

Bu şiir üzerine Resûlüllah, (S.A.V.) Hz. Ali'ye şöyle buyurdu:

«Git, benim adıma, hakkımda ileri geri konuşan şu adamın dilini kes.» Bu emir üzerine Hz. Ali, Abbas b. Mirdas'a gitti. Abbas,

— Dilimi mi kesmek istiyorsun? dedi. Hz. Ali,

— Hayır. Sana râzı oluncaya kadar mal vereceğim, dedi. Ona bir kısım mallar verdi. Abbas da bunun üzerine Resûlüllah (S.A.V.) hakkında ileri geri konuşmaktan vaz geçti.

Bir topluma gönderilen imam veya öğretmen, müslümanların tahsil ve terbiyesi, ibâdetlerinin icrâsı için orada kalırsa, feyy mallarından yararlanmasına daha çok dikkat edilir, mal dağıtımında gördüğü önemli hizmet nazara alınır. Anlatıldığına göre: Arabî Hz. Ömer'e gelir ve şu şiiri okur:

«Ey hayırları çok seven Ömer, Sen Cennetle mükâfatlandın. Çocuklarımı ve analarını giydirdin.

Zaman boyunca bizlere kalkan, sığınak ol. Allah'a and içerim ki sen bunu yaparsın.» Bunun üzerine Hz. Ömer dedi ki,

— Şâyet ben bunu yapmazsam ne olur? A'rabî cevap olarak,

— O takdirde Ebû Hafs'a giderim.

— Ona da gittiğinde ne olacak?

— Ona gittiğimde elbet hâlimden soracaktır. Onlara bir gün elbet elbise verecektir. Onlar için istediğim bu şeyler yüzünden kıyâmette yerim ya Cehennem, ya da Cennet olacaktır.

Bu sözler üzerine Hz. Ömer sakalları ıslanıncaya kadar ağladı ve oğluna,

— Ey oğlum, şu adama bu gömleğimi şiiri için değil şu günü için ver. Allah'a and ederim ki bundan başka gömleğim yoktur.

Böylece Hz. Ömer kendi malından A'rabî'ye verdi. Müslümanların malına el sürmedi. O fakir şahsın gelişiyle diğerlerinin hakkını ihlâl etmedi. Âmmenin menfaatını gözetti. Çünkü bu nevi A'rabî zekâta ehil olanlardandı, feyy malından hisse almaya hakkı yoktu. Şu kadar var ki Hz. Ömer, A'rabi'ye şiirinden ötürü mal verseydi zekât malından verebilirdi. Ama A'rabi savaş sonu ganîmetinden istemiştir. Ona da hakkı yoktur. Zekât malından vermeyişi de, zekât yakınlara verilir, A'rabi ise yakınlardan değil, uzaklardan gelmiştir.

Hz. Osman zamanında feyde böyle bir ayrılık gütmenin doğru olmayacağı belirtilmiş, iki zümre arasında böyle bir farklılık gözetilmemiştir. Bâzı kimselerin Hz. Osman'a kızma sebeplerinden birisi de budur.

Halîfe, fey malından erkek evlâdına verebilir. Çünkü ganîmete ehildir. Erkek evlâdı küçükse, halîfenin zürriyetinden olduğu için öncelik hakkı vardır, tercihan verilir. Büyükseler, savaşanlara ne veriliyorsa onlara da o miktar mal verilir. İbnu İshak'ın anlattığına göre:

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah büyüyünce, babasına geldi ve feyden hisse ayırmasını istedi. Hz. Ömer de fey malından 2000 dirhem ayırdı. Sonra ensarın çocuklarından bâliğ olan bir erkek çocuğu geldi. O da Hz. Ömer'den hisse istedi. Ona da 3000 dirhem mal verdi. Abdullah,

— Bana 2000, ona 3000 dirhem verdin. Halbuki bunun babası harbe girmedi, dedi. Hz. Ömer de,

— Evet, senin annenin babasını Resûlüllah'a (S.A.V.) karşı savaşırken ve şunun babasını ise Resûlullah'la (S.A.V.) beraber düşmana karşı savaşırken gördüm. Annesi sebebiyle 1000 dirhem fazla mal verdim.

Halîfe kız evlâdına fey malından veremez. Çünkü onlar bizzat kendisinin bakmakla mükellef olduğu kimseler arasındadır. Kendisinin ve başkasının erkek kölelerine gelince: Savaşmamışlarsa nafakaları efendilerinin ve kendilerinin mallarından temîn edilir. Köleler savaşa katılmışlarsa, Hz. Ebû Bekir bunlara da feyden ve ganîmetten hisse vermiştir. Hz. Ömer savaşa katılan kölelere hisse ayırmamıştır. Şafiî bu konuda Hz. Ömer'in görüşüyle hareket eder, kölelere hisse ayırmaz. Şu kadar var ki efendilere, kölelerinin savaşa katılması sebebiyle fazla mal verilir. Köle harp anında âzâd olmuşsa ganîmetten ve feyden kendi hissesi ayrı olarak verilir. Bir yere toplanılan feyyi ve ganîmeti koruyan, bekleyenlere de hisseleri verilir. Feyy'e memur olanlara, dağıtımı için görevlendirilenlere feyden hisse verilmez. Esasen dağıtım için görevlendirilen memurlar hizmetlerinin karşılığını maaş olarak almaktadırlar. Fey memurunun Hâşim oğullarından veya Abdu'l Muttalib oğullarından olması câizdir. Halbuki bunlar zekât memuru olamazlar. Yalnız sünnet olarak, zekât istemeksizin memur olabilirler. Çünkü zekât onlara haram, fey ise helâldir. Fey memuru topladığı ganîmetleri, komutanın, devlet başkanının izni ile dağıtır. Zekât memuru ise dağıtmaktan men edilmemişse, tâyin eden makâmın izni olmadan da topladığı zekâtları dağıtır. Önce de belirtildiği gibi, fey halîfenin ictihâdına, kararına göre dağıtılır. Zekât ise, Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen esaslar dâhilinde dağıtılır.

Fey memurunda bulunması gerekli sıfatlar: Güvenilir, şecâat ve cesâretli kimse olmasıdır. Ayrıca idârî yetkisine göre, başka sıfatlar da aranır. Üç türlü fey memuru vardır.

1 — Fey mallarının miktarını, dağıtılış şeklini gösterip belirtmek üzere görevlendirilen memurlar. Harac ve cizye vergileri koymaları gibi. Bu grup feyy memurunun memur olabilmesi için, hür, müslüman, müçtehid, dinî hükümleri bilen, hesap ve hendeseye vâkıf biri olmalıdır.

2 — Kararlaştırılan feyy mallarını toplamaya yetkili olarak tâyin edilen memurlar: Bu grup memurların da hür, müslüman, hesap ve hendeseye vakıf olması gerekir. Fakih, müctehid olması aranmaz. Çünkü görevi yalnızca başkalarının kararlaştırdığı şeyleri toplamaktır. Genel bir idarecidir.

3 — İdareciliği özel olur. Bir hususiaki feyy mallarına özel olarak memur tâyin edilir. Yetki verilir. Bu grup memurun hukûkî durumu nâiblik gibidir. Hür müslüman, hesap ve hendeseye vâkıf olması aranır. Zımmî ve köle olması câiz değildir. Çünkü bu nevi özel fey memurunun da idareciliği söz konusudur. Eğer nâib olarak düşünülmezse köle olabilir. Aynen bir işle görevlendirilmiş elçi gibidir. Zımmî olması hâlinde ise,

kendine verilen fey malına bakılır, görevi zimmet ehlinden cizye, mallarından harac almaksa memur zımmî olabilir. Topladığı vergiler zımmîlerle beraber müslümanlarla da ilgiliyse, arâzî sahiplerine konulan öşür vergisi gibi, bu durumda zımmîden fey memuru olamaz. Çünkü öşür bir ibadettir. Zımmî böyle bir ibâdetin yerine getirilmesine karışamaz, karışması doğru değildir. Haraç arâzî müslümanın elinde ise, o takdirde memurun zımmî olup olmaması konusunda iki durum vardır. Fey memurunun idareciliği bâtıl olursa, idareciliğinin fesâdı ile beraber feyyi toplar, alır. Veren de borçtan kurtulur. Toplayıp almadan men edilmişse idareciliği fâsid olmakla beraber malı alana bunu almaya müsâade edilmiştir. Elçinin hareketi gibi hareket eder. İdareciliğinin sıhhati ve fesâdı arasındaki fark da, idareciliği sahih, muteberse, toplayacağı şeyin tahsilinde halkı, mükellefleri zorlar, tazyîk eder. İdareciliği fâsidse mükellefleri zorlama, tazyîk hakkı yoktur. Çünkü esasında fey malını kabûlden men edilmiştir. Mükellefler de onu kabûle zorlayamazlar. Kabûlden men edildiğini bildiği hâlde fey malını veren kimse de borçtan kurtulamaz. Nehyedildiğini bilmeden vermişse, vekilin durumu gibidir.

B — GANÎMETLER VE HARB ESİRLERİ

Ganîmet: Kısımları, nevileri çokça olan bir mal nev'idir. Bu bölümün ağırlık merkezini teşkil eden asıl mallar Ganîmet mallarıdır. Fey malları da aslında ganîmet mallarının bir kısmını teşkil eder. Ganîmet terimi, harp esirleri, kadınları, çocukları, toprakları, malları içine alır, genel hükümleri vardır.

Müslümanlarla savaşıp, müslümanlara esir düşen düşman erkeklerine esir denir. Hukûkî bakımdan hükmü hakkında ihtilâf mevcuttur. Şafiîye göre: Halîfe veya harbe görevlendirdiği komutan onlar hakkında serbesttir. Esirler küfürlerinde devâm ederlerse, komutanlar, esirleri ellerinde tutan müslümanlar onlar hakkında 4 şeyden birini yaparlar. Ya öldürürler, ya köle edinirler, ya mal veya esir mübâdelesiyle (Fidye ile) serbest bırakılırlar veya fidyesiz salınırlar. Müslüman olurlarsa öldürülmezler, diğer üç muâmeleden biri yapılır.

Mâlik'e göre: Komutan 3 şeyden birini yapmakta serbesttir. Öldürme, köle edinme, esirlerle mübâdele suretiyle fidyeleşme. Karşılıksız salınmaları diye bir şey olamaz.

Ebû Hanîfe'ye göre, 2 şeyden biri yapılır. Öldürme veya köle edinme. Mal ile veya esirle mübâdele (Fidyeleşme) diye bir şey olamaz. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'de, fidyeleşme ve salıverilme hükümleri mevcuttur. Nitekim âyet-i kerîmede de,

«Ondan sonra ise ya iyilik yapın, yahut fidye alın. Yeter ki harp erbabı ağırlıklarını bıraksın.» (K. K. 47 : 4) buyurulmuştur.

Resûlüllah (S.A.V.), Bedir harbinde Ebû Azzeti'l-Cumahî'yi, bir daha müslümanlarla savaşmaması şartıyla serbest bıraktı. Uhud harbinde tekrar müslümanlara karşı savaştı, esir alındı. Resûlullah (S.A.V.) öldürülmesini emretti. Ebû Azze.

— Beni salıverme yok mu? dedi. Resûlullah (S.A.V.) da,

— «Bir mü'min bir yılan deliğinden iki defa sokulmaz.» buyurdu.

Nadr b. El-Haris, Bedir savaşında esir düştü, tepesi aşağı getirilip sararmış bir vaziyette öldürülünce Katile ismindeki kızı da Mekke fethi günü şu şiiri okudu:

«Ey süvârî, şerefli babam beşinci günü sabahı töhmet altında bırakılmış, sen ise niyyetinde muvaffak olmuşsun.

O ölüye selâmlarımı ilet. Onun ölümü ile süvâriler kederinden yerinde duramaz oldu.

Benden ona akıtılmış kan iletin. Onun hayâli gözümün önüne geldi, diğerleri onu tepesi aşağı boğuvermişti.

Hz. Muhammed, Nadr b. Haris'in kavmi arasında iyi bir hasletle mi olacak? Halbuki onların reisinin kanı onlar tarafından akıtılmış, öldürülmüştür.

Nadr, Peygamber'e (S.A.V.) öldürülenlerden daha yakındı ve âzâd edilseydi yakınlıkta ziyâde hak sahibi idi.

Şiddetli, öfkeli, insan boğan gençler önlenseydi sana onun zararı gelmez, dokunmazdı.» Bu şiir üzerine Resûlullah (S.A.V.),

«Onun şiirini önceden işitseydim babasını öldürmezdim.» buyurdular. Resûlullah (S.A.V.) karşılıksız veya karşılıklı salıverilmeyi doğru görmeseydi bu hadislerini, sözlerini söylemezdiler.

Fidyeleşmeye gelince. Resûlullah (S.A.V.) Bedir ve ondan sonraki savaşlarda aldıkları harp esirlerini, bir müşrik esirini iki müslüman esirle mübâdele etmişti. Bu duruma göre 4 hususta birini yapmakta serbest olan komutan istediği görüşle hareket eder. Esirlerin müslüman olmaları ümîdi yoksa, müslüman esirlerine misilleme yapılma ihtimâli de yoksa salıverildiklerinde kavimleri, milletleri kuvvet bulacaksa öldürülürler. Kötülük ve hâinlik yapmaları ihtimâli yoksa, güç ve kuvvetlerinden faydalar sağlanıyorsa, müslümanlara yardımları olması için esirler köle yapılır. Müslüman olmaları umuluyor veya kavimleri, milletleriyle İslâma girmeleri bekleniyorsa, salıverilmelerini de istiyorlarsa, müslüman olmaları, milletlerini İslâmiyete çekmeleri, hiç olmazsa müslümanlara düşmanlıktan vaz geçirmeleri şartıyla serbest bırakılırlar. Esirin pek çok mal ve mülkü varsa, müslümanların da bunlara ihtiyaçları çoksa fidye alınır, mal veya para karşılığı serbest bırakılırlar.

Esir alınanlar müslümanların bir kısmının akrabası, kabilesinden ise 4 serbest işlemden birini uygulamakta komutan dikkatli hareket eder. Genellikle fidye alır. Alınan fidye malları ve paraları ganîmet olup diğer ganîmetlere karıştırılır. Ganîmetler esir düşmüş olan müslümanları kurtarmak için ayırt edilmez. Ganîmetlerin savaşçılara taksimi hususunda âyet hükmü gelmezden önce, Peygamber (S.A.V.) fidye ve ganîmetleri müslümanların esir düşmüş olanlarını esâretten kurtarmak için tahsis etmiştir. Halîfe veya komutan müşrik esirlerinin eziyet edici olmaları sebebiyle önceden öldürülmesine karar verir sonra da bu kararından-

vaz geçerek afvedip salıvermek isterse bu hareket tarzı câizdir. Peygamber (S.A.V.) Mekke fethinde 6 kişinin öldürülmesini ve Kâ'be'nin duvarına asılmasını emretti. Bu 6 kişi, 1 — Abdullah b. Sa'd b. Ebî Surh: Resûlüllah'ın vahiy kâtibi idi. Resûlüllah (S.A.V.) ona, «Allah afvedici, rahmet sahibidir.» diye yaz dedi. O da «Allah her şeyi bilici, her şeyinde hikmet sahibidir.» yazdı. Sonra da dinden çıkıp Kureyşlilere katıldı. Onlara, «Hz. Muhammed'e karşı istediğimi yaptım, emrini değiştirdim» dedi. Onun bu sözleri üzerine şu âyet-i kerime nâzil oldu:

«Allah'ın indirdiği âyetler gibi ben de indireceğim, diye söylenenden daha zâlim kimdir?»

2 — Abdullah b. Hatal'ın da şarkı söyleyen iki câriyesi vardı. Bunlara Peygamber'e (S.A.V.) karşı hakaretler taşıyan şarkılar okutuyordu. 3 — Huveyris b. Nufeyl: Peygamber'e (S.A.V.) durmadan eziyet ediyordu. 4 — Mukayyes b. Hubabe: Ensardan birisi kardeşini hatâen öldürdü, o da diyetini aldı. Sonra kardeşinin kâtilini aldatıp ıssız bir yere götürüp öldürmüş ve dinden çıkmış olarak Mekke'ye gitmiştir. Şu şiirleri de o söylemiştir:

«Düz bir yere götürüp geceleme ve hîle ile kanını dökme, elbiselerini yırtma nefsime şifa verdi.

Onu öldürmeden önce, nefsimin ateşi beni hasta ediyor, yataklarda rahat edemiyordum.

Herkesten üstün olan ben, Neccar oğlunun köpeğinin aklını çaldım, zorla kardeşimin intikâmını aldım.

İntikâm alışımı gördüm ve rahat yatağıma yattım. Hem de İslâm'dan ilk dönen kişi olarak.»

5 — Abdu'l Muttalib oğullarından bir kısmının câriyeliğini yapmış olan Sâre: Peygamber'e (S.A.V.) söğer, fenâ sözler sarfeder, eziyetlerde bulunurdu. 6 — Akrame b. Ebî Cehil: Babasının intikâmını almak için devamlı Peygamber'e (S.A.V.) kin beslerdi. İşte bu 6 kişiden Abdullah b. Sa'd b. Ebî Surh'a, Hz. Osman, Resûlullah'dan (S.A.V.) müsaade, emân istedi. Resûlullah (S.A.V.) da öldürmekten vaz geçip ikinci defa emân verdi, şöyle buyurdu:

— **«Öldürülmesinden vaz geçtiğim kimseleri öldürmeyin.»** Muharibler de:

— Şunları mı? Aslâ. Gözünüzün önünde bize kötülük ettiler. Onları muhakkak öldürmek isteriz.

— **«Bir Peygamber'in (S.A.V.) göz göre göre kötülükte bulunması câiz değildir, hiçbir zaman uygun düşmez»** buyurdular.

Fakat Abdullah b. Hatal'ı, Sa'd b. El-Harisi'l-Mahzûmî ve Berzetu'l-Eslem'i beraberce öldürmüşlerdir. Mukayyes b. Hubâbe'yi, kendi kabilesinden Numeylâ b. Abdullah öldürdü. Huveyris b. Nufeyl'i de Hz. Alî öldürdü. Bundan sonra Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyurdu:

«Kısas maksadıyla olmaksızın bundan sonra Kureyşliler öldürülmesin.»

Abdullah b. Hatal'ın şarkıcı 2 câriyesinden biri öldürüldü, diğeri kaçtı. Peygamber'den (S.A.V.) emân, müsâade istedi. Peygamber (S.A.V.) de emân verdi. Abdu'l-Muttalib oğullarının câriyesi Sâre ise gözden kayboldu. Resûlullah (S.A.V.) den emân istedi, O da müsâade etti, canını bağışladı. Yine gözden kayboldu. Müslümanlardan biri tarafından Hz. Ömer zamanında atla tepelendi.

İkrime b. Ebî Cehil deniz sahiline doğru geçip gitti, kendi kendine,

— Babamı öldürenle beraber yaşayamam demiştir. Gemiye binip Kızıl Denizi geçerken gemi sahibi İkrime'ye,

— Kurtuldun mu? dedi.

— Hayır.

— Kurtulan, îmâna gelen ve sözlerinde samimî olan denizde de kurtulur. Allah'a and ederim ki karada kurtulamıyan, denizde hiç kurtulamaz.

Bu söz üzerine İkrime oradan geri döndü. Müslüman olan karısı Haris kızı Ümmü Halîm'e vardı. Ve ona,

— Müslüman oldum, dedi.

Bunun üzerine karısı, Resûlullah (S.A.V.) dan ona emân istedi. O da İkrime'nin canını kendine bağışladı. Bir rivâyete göre de İkrime, Kızıl Deniz sahiline doğru giderken kendisi hakkında emân çıkmıştır. Resulullah (S.A.V.), İkrime'yi görünce,

— **Hoş geldiniz, göçüp giden, bizlerden uzaklaşan muhacir,** dediler.

İkrime, Resûlullah'a (S.A.V.) selâm vermiş, Resûlullah (S.A.V.) da:

— **«Benden bugün ne istersen onu sana vereyim.»** buyurmuş, İkrime de,

— **Allah'ın beni afvetmesi için, hakkımda duâ etmeni isterim. Zira Allah yolundan insanları çevirmek için her yerde hazır bulundum, engel oldum.** Peygamber (S.A.V.) de,

— **Ey Allah'ım, onu istediği hususta afvet,** duâsında bulunmuştur. Bunun üzerine İkrime,

— **Ey Allah'ın Resûlü, Allah'a and ederim ki, elimde 1 dirhem olunca bunu şirk uğruna sarf ediyordum. Bir toprağım olursa şirke vakfediyordum. Şimdi ise elime geçecek iki dirhemin ikisini de, iki yerin ikisini de İslâm'a harcayacağım, onun uğruna vakfedeceğim,** demiştir.

İkrime b. Ebî Cehil Yermuk muhârebesinde şehit düşmüştür. Buraya kadar olan vak'alar Resûlullah'ın (S.A.V.) sîretinde anlatılmış, oradan da buraya nakledilmiştir.

C — ESİR ALINAN YAŞLILAR VE DİN ADAMLARI

Zayıfların, ihtiyarların, âciz erkek ve kadınların, din adamlarının öldürülmesi mes'elesine gelince: Şâyet bunlar fikirleri ile ve diğer imkân-

larıyla milletlerini, kavimlerini harbe teşvikte bulunmuşlarsa, bulunuyorlarsa yakalandıkları zaman bunların öldürülmeleri câizdir. Müslümanlarla fiilen savaşmış gibi işlem görürler. Görüşleri, fikirleri ile harbe halkını, milletini teşvik etmişlerse, bir fikre göre öldürülürler, bir fikre göre de öldürülmezler.

D — HARB ESİRİ KADIN VE ÇOCUKLAR

Düşman kadın ve çocukları hakkındaki işlemlere gelince: Ehl-i Kitaptan iseler öldürülmezler. Resûlullah (S.A.V.) öldürülmelerini yasak etmiştir. Köle muâmelesi görürler. Ganîmetlerle birlikte savaşçılara dağıtılırlar. Ehl-i Kitaptan olmayıp, putperest, ateşperest ve saire iseler ve İslâmiyeti kabûlden kaçınıyorlarsa, Şafiî'ye göre: Öldürülürler. Ebû Hanîfe'ye göre: Köle sayılırlar. Köle olan çocuklar annelerinden ayırt edilmezler. Hadîs-i şerîfte de,

«Çocuğa annesinden ayrı olarak sâhib olunmaz.» buyurulmuştur.

Mal karşılığı kadın ve çocukları fidyeleşmek hukûken câizdir. Bu fidyeleşme bir nevi satıştır. Fidye malları ganîmet sayılır, muhâriblere uygun hisseleri verilir. Düşman elindeki müslümanlarla fidyeleşilecekse, esir kadın ve çocuklara mukâbil bir miktar mal, ganîmet özel olarak savaşçılara dağıtılır. Esir kadın ve çocukların salıverilmesi isteniyorsa, savaşçılara ya onların bedeli mal verilir, yahut da savaşçılar mal haklarından vaz geçerler. İşte o zaman esir kadın ve çocuklar salıverilirler.

Kadın ve çocukları bırakmak genel bir menfaât îcâbı ise, muhâriblere toplum için ayrılan maldan bunların mukâbili hisseleri verilir. Yahutda muhâriblerin hisseleri ganîmetten ayırt edilirken bir hisse de serbest bırakılan kadın ve çocuklara karşılık hisse ayrılır. Muhâriblerden hakkından vaz geçmiyenler, hakkından vazgeçmeleri için zorlanamazlar, mal verilerek razı edilmeleri gerekir. Halbuki esir düşmüş olan erkek müşrik savaşçıların salıverilmelerinde muhâriplerin rızâ ve muvâfakatları istenmez. Onlar hakkında yapılacak işlemler âyet-i kerîmede tesbit edilmiştir. Salıverilmeleri de bu hükümlerden, işlemlerden biridir. Buna mukâbil düşmanın kadın ve çocuklarını öldürmek mahzurludur. Bunlar ganîmet mal gibidirler. Binâenaleyh savaşçıların rızâsını temin şarttır.

Resûlullah (S.A.V.), Huneyn savaşında Hevâzin kabîlesinin kadın ve çocuklarını esir alınca onların elçileri Resûlullah'a (S.A.V.) geldiler, ondan afvedilmelerini istediler. Resûlullah (S.A.V.) esir kadın ve çocukları taksim etti. Elçiler, Resûlullah'a (S.A.V.) süt kardeşinin de esirler arasında olduğunu anlattılar. Çünkü Resûlullah'ın (S.A.V.) süt annesi Halîme, Hevâzin kabilesindendi. İbnu İshak'ın anlattığına göre: Huneyn savaşında Hevâzinliler mallarını, çocuklarını, kadınlarını müslümanlara ganîmet bırakınca, Hevâzinlilerin müslüman olan elçileri Peygamber'e geldiler. Ve dediler ki:

— Ey Allah'ın Resûlü (S.A.V.), kabîlemiz ve sülâlemiz vardır. Bize bir felâket geldi. Bu sizce de malûmdur. Bizlere emân ver, sizdeki esir-

lerimizi salıveriniz. Seni de Allah emîn eylesin. Sonra elçilerin arasından Ebû Sard Züheyr b. Sard ayağa kalktı ve dedi ki:

— Ey Allah'ın Resûlü (S.A.V.), esirler arasında teyzelerin, halaların, ninelerin mevcuttur. Bunlar senden meded isterler. Her ne kadar biz Haris b. Ebî Şimr veya Numan b. Münzir'e sahipsek de akrabalarını unutma. Biz öyle bir duruma düştük ki yardım ve afv istiyoruz. Esirlerimizin bedellerini vermek istiyoruz. Halbuki sen yardıma yetişenlerin en hayırlısısın. Sonra şu şiiri okudu:

«Allah'ın Resûlünden (S.A.V.) bize bir iyilik ve emândır. Çünkü sen yardım istenecek, yakarılacak birisin.

Sen kaderin esir ettiği kimselere bir emân vericisin. Onların kaderlerini zamanlarının kiri, tozu, tâlihin cilvesi değiştirdi.

Seni emziren kadının kızına senden bir emân isteriz. Çünkü senin ağzın tertemiz olan, onun annesinin sütü ile dolmuştur.

Sen o zaman çocuktun ve onu emerdin. Seni sana gelen, seni korkutan her şeyden esirgerdi.

Sen, bize nîmetleri verecek şeyleri tükenmiş biri de olmadın. Mallarımız çoğaldı, senden nurlanmış, feyizler almış insanlar olduk.

Biz bulamadığımız nimetleri, o nurlarını saçışınla buluyorduk. Elde ediyorduk. Ey insanların en üstünü olarak haber verilen Allah'ın Resûlü (S.A.V.).

Şüphesiz bizler nîmetlerimiz çoğaldıkça sana şükrederiz. Bundan sonra bizler için artık üzüntüler ve aşağılık durumlar, hâkirlikler vardır.»

Elçinin bu şiirleri üzerine Resûlüllah (S.A.V.) buyurdu ki,

— **«Çocuklarımız ve kadınlarımız mı size daha çok sevimli yoksa mallarımız mı?»** Onlar da,

— Sen bizi mallarımızla soylarımız arasında serbest bıraktın. Şüphesiz sen çocuklarımız ve karılarımızı bize bırakırsın. Çünkü onlar bize daha çok sevimlidirler.

Bunun üzerine Resûlullah (S.A.V.) buyurmuştur ki:

— **Benim ve Abdu'l-Muttalib oğulları için olan hisselere giren kadın ve çocuklarımız sizin olsun.** Kureyşliler de,

— Bizim mallarımız Allah'ın Resûlünündür, dediler. Ensar,

— Bizim mallarımız da Allah'ın Resûlünündür, dediler. Akra' b. Habis ise,

— Benim ve Temim oğullarının malları bizimdir, dedi. Uyeyne b. Hısn da,

— Benim ve Ferâze oğullarının malları da kendilerimizindir, dedi. Abbas b. Mırdası's-Sülemî de,

— Benim ve Süleym kabîlesinin malı da bizimdir, dedi. Süleym oğulları hep birlikte,

— Bize âit mallar Allah'ın Resûlü içindir, dediler. Bunun üzerine

Abbas b. Mırdas da, Süleym oğullarına hitâben,

— Hakikat bana hîle yaptınız, aldattınız, dedi. Resûlullah (S.A.V.) da,

— **Kim bu esir kadın ve çocuklardan hakkını verirse ona yüksek boylu 6 deve, bedel olarak verilecektir.** Bu vaad üzerine haklarından vazgeçmeyenler de haklarına düşen kadın ve çocukları Hevâzinlilere geri verdiler.

Uyeyne ise Hevâzinlilerin yaşlı bir kadınını almış ve şöyle demiştir:

— Ben bu kadının nesebinden sağ kalmış birinin olacağını zannetmem. Bu sözü ile fidyesinin artırılmasını istemiştir. Ebu Sard da ona,

— Bu kadını serbest bırak. Yemîn ederim ki bu kadının ağzı soğuk, göğüsleri büyük değildir. Karnı çocuk yapmaz. Sütü yoktur. Kocası da bir değildir.

Bu sözler üzerine Uyeyne, ihtiyâr kadını, 6 deve karşılığı geri verdi. Bilâhare Akra' ile karşılaştı ve şu şikâyette bulundu,

— Ben onu beyaz bir câriye olarak zannetmiş ve almıştım. Ama insafı ve dişiliği yoktu.

Esir kadınlar arasında bir de Şeymâ binti'l-Haris b. Abdi'l-Uzza vardı. Bu peygamberin (S.A.V.) süt kız kardeşiydi. Resûlullah (S.A.V.) ona öfkelendi. Kendine getirilmesini istedi. O da,

— Ben Resûlullah'ın (S.A.V.) süt kız kardeşiyim, dedi. Resûlullah'a (S.A.V.) gelince dedi ki:

— Ben senin kız kardeşinim. Peygamber (S.A.V.) de,

— Bu iddianın alâmeti, belgesi nedir? diye sordu. Şeymâ da,

— Alâmet olarak, küçükken yanına oturduğum zaman ısırdığın yer vardır. Resûlüllah alâmeti tanıyınca örtüsünü yere serdi, o da oturdu. Bunun üzerine Peygamber (S.A.V.) onu yanında kalması ve kavmine gitmesi konusunda serbest bıraktı. O da kavmine gitmek isteyince, Peygamber (S.A.V.), fidye verilmeden onu serbest bıraktı. Makhul isimli bir erkek köle ile bir câriye verdi. Şeymâ da bunları birbiri ile evlendirdi ki hâlen nesilleri mevcuttur.

Bu olay bir çok hükümler taşıması sebebiyle idarecilere, komutanlara yararlı olması düşünülerek buraya kaydedilmiştir.

Esir kadınlardan evliler varsa, kocaları yanlarında esir bulunsun veya bulunmasın nikâhları bâtıl olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Esir kadınların kocaları, yanlarında iseler nikâhları devâm eder. Esir evli kadınlar müslüman olur, sonra da esir düşerse bunlar hür kadınlar sayılırlar. Bekleme zamanının (İddetin) sona ermesiyle nikâhları da bâtıl olur. Esir kadınlar savaşçılara dağıtılınca, hayız âdetlerinden kesilinceye, hâmile iseler doğum yapıncaya kadar onlarla cinsî münâsebette bulunmak haramdır. Resûlullah (S.A.V.) Hevâzin kabîlesi esirlerine uğrayınca buyurdular ki:

«Dikkat ediniz, hâmile kadınlara doğumlarını yapıncaya kadar, hâmile olmayanlara da hayız adetlerini görüp bitirinceye kadar cinsî münasebet için varılmaz.»

Müşrikler müslümanların mallarına gâlip gelirse, elde ederlerse mâlik olamazlar, mülkiyet yine müslüman sâhiplerine aittir. Tekrar bu mallar müslümanların eline geçince, müslüman sahipleri bu mallarını geri alırlar. Herhangi bir karşılık da vermezler. Ebû Hanîfe'ye göre: Müşrikler gâlip gelmişlerse menkul ve gayrı menkullere ve hattâ câriyelere de sahip olurlar. Câriyenin müslüman efendisi düşman tarafına varıp câriyesi ile cinsî münâsebette bulunması haramdır. Sonradan müslümanlar tekrar bu menkul ve gayrı menkulleri geri alırlarsa asıl mâliklerinden daha üstün bir hakka sahiptirler. İmam Mâlik'e göre: Arazînin sahibi, ganîmet malları taksim olmadan yetişirse önceki malını tekrar o alır, hak onundur. Taksimden sonra yetişirse hissesine düşen muhârip hak sahibi olmada eski mâlikten daha üstün bir hakkı sahiptir. Eski mâlik arâzîsini almak isterse bedelini verir, arâzîsini muhâripten geri alır.

Düşman tarafının kadın ve çocuklarını satın almak câizdir. Anlaşmalı düşmanların çocukları da satın alınabilir. Kadınları satın alınamaz. Zımmîlerin kadın ve çocuklarını satın almak câiz değildir.

Ganîmet malını elde edenler 1 veya 2 kişi de olsa beşte birini (1:5) almalarına hükmedilir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed'e göre: Ganîmet malının 1:5'ini seriyye olmadıkça alamazlar. Seriyyenin miktarı ise: Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre: Yardımlaşmayı sağlıyacak kadar bir miktar insan topluluğudur. Ebû Yusuf'a göre: Seriyye 9 veya daha fazla kimselerden teşekkül eder. Çünkü Abdullah b. Cahş'ın seriyyesi 9 kişilikti. Hukukçularca bu görüş muteber değildir. Çünkü Resûlullah (S.A.V.), Abdullah b. Enîs'i yalnız başına, seriyye hükmünde Halis b. Sufyanı'l-Huzelî'nin öldürülmesine gönderdi ve onu öldürdü. Amr b. Umeyye ed-Demrî'yi de aynı şekilde tek başına Abdullah'ın peşinden bir seriyye olarak gönderdiler.

Anne ve baba müslüman olarak teslim olurlarsa küçük kız ve erkek çocukları da müslüman sayılır. Deli olmayan yetişkin çocuklar müslüman sayılmazlar. İmam Mâlik'e göre: Müslüman olan babanın yetişkin çocukları da müslüman sayılır. Annenin müslüman oluşu yetişkin çocukları müslüman yapmaz, müslüman sayılmazlar. Çocukların kendi kendilerine müslüman oluşları ve dinden çıkışları muteber sayılmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Mümeyyiz çocukların müslüman oluşu da dinden çıkışları da muteberdir. Yalnız dinden çıkarlarsa, bâliğ, yetişkin oluncaya kadar öldürülmezler. Ebû Yusuf'a göre: Mümeyyiz çocuğun müslüman oluşu, muteber, dinden çıkışı muteber değildir. İmam Mâlik'e göre ise: İslâmiyetin ne olduğunu biliyor, faydasına olacağını düşünüyorsa müslümanlığı muteber, düşünemiyorsa muteber değildir.

E — DÜŞMAN ARÂZİLERİNİN HUKÛKÎ DURUMU

Müslümanların bir toprağı elde edişleri 3 yoldan biriyledir. Şöyle ki:

a) Arâzî, düşmanı esir almak, zorla çıkarmak, öldürmek, savaş yolu ile güç ve kuvvet kullanarak elde edilir. Bu şekilde elde edilen arâzîlerin hukûkî hükümleri hakkında ihtilâf vardır. Şafiî, ganîmet kabul etmekte, savaşçılara dağıtılır, demektedir. Savaşçılardan hissesini almayanlar varsa veya hepsi birden hisselerinden vaz geçerlerse müslümanların ihtiyaçlarına vakfedilir. İmam Mâlik'e göre: Bu yolla arâzîler müslümanların vakıf arâzîsi olur, bu bakımdan taksim edilmesi doğru değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Halîfe serbesttir. Dilerse savaşçılara arâzîyi taksim eder, arâzî Öşür Arâzî olur. Dilerse arâzîyi eski müşrik sahiplerine geri verir, fakat arâzîden haraç vergisi alır. Bu durumda arâzî Haraç Arâzî hükmünü alır. Müşrikler de zımmî olurlar. Dilerse müslüman topluluğu için vakfeder. Bu takdirde arazi üzerinde yaşıyan müslüman olsun, müşrik olsun arâzî İslâm ülkesine dahildir. Vakıf haline konulan arâzînin işlenmesi müşriklere verilmez. Bu orasının dâr-ı harb sayılmaması içindir.

b) Düşmanın müslümanlardan korkmaları sebebiyle bırakıp, terk edip gittikleri ve buralarını müslümanların kolayca, savaşmaksızın elde etmeleri. Böyle bir istilâ sonucu elde edilen arâzîler Vakıf arâzî olur. Bir görüşe göre de: Halîfe açıkça vakıf yapmadıkça vakıf arâzî olamaz. Harac vergisi kor. Bu vergiyi arâzîyi işleyen müslüman veya gayr-ı müslimden alır. Müslüman arâzîyi işliyorsa ayrıca mahsulü için öşür de verir. İstilâ zamanı ağaçlarda meyve ve hububât varsa bunlar arâzîye bağlı olarak vakıf olurlar. Öşür alınmaz. Âmmenin işine harcanır. Halîfe arâzîyi vergilendirmede, ağaçlı arâzîleri şahsa vermede serbesttir. Dilerse, harac vergisi kor, dilerse meyvelere ve hububâta belirli nisbetlerle hazînenin ortaklığını şart koşar, dilerse, meyve ve hububâttan öşür vergileri alır, dilerse arâzî için harac vergisi, mahsul için ise öşür vergisi kor. Ebû Hanîfe'ye göre: Öşür ve harac ikisi bir arâzîde birleşmez. Harac vergisi konunca öşür vergisi ortadan kalkar. İstilâ suretiyle elde edilen arâzîler İslâm ülkesinin olmuştur. Dolayısıyla bu toprakları satmak, rehnetmek doğru değildir. Fakat arâzîde yetişen meyve ve hubûbât, ağaçlar satılabilir.

c) Anlaşma yoluyla müslümanların bir arâzîyi elde etmeleri: Burada müslümanlar arâzîyi düşman elinde bırakır, haraç vergisini ödemelerini şart koşarlar. Bu guruba giren arâzîler 2 kısımdır.

aa) Düşman tarafı ile, arâzînin mülkiyetinin müslümanlara kalması şartıyla anlaşma sonucu arâzîyi düşmana bırakmadır. Anlaşma ile düşmanın müslümanlara mülkiyetini bıraktıkları bu arâzîler vakıf arazî statüsüne girer, islâm ülkelerinden sayılır. Arâzînin rehnedilmesi, satılması doğru değildir, hukuken hükümsüzdür. Haraç ücret sayılır. Müslüman olmalarıyla haraç vergisi düşmez. Arâzînin haracı alınır. Arâzî müslümana da intikâl etse haraç yine alınır. Sulh anlaşması sonucu bu yerlerin sahipleri, anlaşmalı kimselerden olurlar. Her ne kadar şahısları için cizye verseler de, anlaşmalı kimselerden olmaları, sayılmaları en uygun olanıdır. Cizyeyi vermezlerse vermeleri için zorlanamazlar. Muayyen bir süre için cizyeyi vermeyi kabul ederlerse, o süre içinde onlardan cizye alınır. Süre

hiç zikredilmemişse en az 4 aydır, 1 seneyi de geçemezler. 4 ay ile 1 sene arasındaki cizye miktarlarında iki durum vardır. Ya 4 aya ya da 1 seneye karar verilir. Bu sürelerin sonunda cizyeleri ödemeleri gerekir.

bb) Arâzî sahipleriyle anlaşılır, haraç vergisi konur, ve bu vergileri öderler. Verilen bu haraç vergisi cizye hükmündedir. Arâzî sahibi gayr-ı müslim, müslüman olunca haraç da kalkar, fakat toprakları İslâm ülkesi olmaz. Anlaşmalı ülke (Dâr-ı Ahd) olur. Arâzîleri satar veya rehnedebilirler. Arâzî bir müslümana geçerse haraç vergisi alınmaz. Anlaşma ile bu topraklarda kalmış olduklarını kabûl etmiş olurlar. Cizye (baş vergisi) de alınmaz. Çünkü İslâm ülkesinde değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Anlaşma ile ülkeler İslâm ülkesi olur. Zımmî sayılırlar, cizye alınır. Haracın alınması hususu iki tarafca kararlaştırıldıktan sonra karşı taraf anlaşmayı bozarsa, haklarında uygulanacak hüküm hakkında ihtilâf mevcuttur. Şafiî'ye göre: Toprakları müslümanların elinde ise anlaşma hükümleri bâkîdir. Topraklarına müslümanlar sahip değilseler ülkeleri düşman ülkesi sayılır, anlaşmayı bozmuş sayılırlar. Ebû Hanîfe'ye göre: Ülkelerinde müslüman varsa, veya anlaşmalı arâzî ile düşman ülkesi arasında bir islâm ülkesi toprağı varsa, anlaşmalıların toprağı da İslâm ülkesi hükmündedir. Haklarında taşkınlık çıkaranlar hakkındaki hükümler uygulanır. Aralarında müslüman bir gurup yoksa veya ülkeleriyle düşman ülkesi arasında bir islâm ülkesi toprağı mevcut değilse o zaman ülkeleri harp ülkesi sayılır. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre: Her iki durumda da ülkeleri düşman ülkesidir.

F — DÜŞMANDAN ELDE EDİLEN MENKÛL MALLAR VE TAKSİM USÛLÜ

Menkul mallara gelince: Bunlar toplanılmış ganîmetlerdir. Menkul malları Peygamber (S.A.V.) kendi görüşüne göre taksim ederdi. Bedir savaşında Muhâcirlerle Ensâr arasında bu yüzden ihtilâf çıktı. Bu olay üzerine Allah Teâlâ Resûlü (S.A.V.) için bu malları mülk mal yaptı. O istediği şekilde tasarrufta bulundu.

Ebû Umameti'l-Bahilî'nin naklettiğine göre: Ebû Umame şöyle der. «Ubâde b. Sâmit'den Enfâl (Harp ganîmetleri) hakkındaki ayet-i kerimeyi sordum. Sorduğum âyet-i kerîme de:

«Habibim sana harp ganîmetlerinin hükmünü sorarlar. De ki: Bu ganîmetler Allah'ın ve Resûlünündür. O halde tam mü'minlerdenseniz Allah'dan korkun, ihtilâfa düşmeyip aranızı düzeltin.» (K. K. 8: 1) dir. Ubade b. Sâmit dedi ki:

— Bedir harbinde idik. Ganîmetler hakkında ihtilâf gösterdik. Ne kötü bir hareket idi. Allah Teâlâ ganîmetleri elimizden aldı, Resûlüne (S.A.V.) 'e verdi. Onu müslümanlar arasında eşit bir şekilde paylaştırdı. Kendi de Bedir savaşı ganîmetlerinden Münebbih b. Haccac'ın kılıcı «Zülfikâr»ı aldı. Ganîmetleri, Bedir savaşından sonra nâzil olan şu âyet-i kerîmenin hükmüne kadar beşe taksim etmediler.

«Bilin ki, ganîmet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri (1:5) Allah'ın, Resûlünün, Resûlünün hısımlarının, yetimlerin, yolcuların, yoksullarındır.» (K. K. 8 : 41) Allah Teâlâ bu hükümleriyle zekât gibi ganîmetlerin de taksim şeklini göstermiştir. Bedir savaşından sonra Benî Kaynuka kabilesi ganîmetini Resûlüllah (S.A.V.) ilk defa bu hükümle taksim etti.

Harp esnasında elde edilen mallar, harp sona erinceye kadar taksim edilmez. Çünkü harbin sona erişi ile zaferin kazanıldığı, mülkiyetin kesinlik kazandığı bilinir. Böylece savaşçıların mal taksimi ile meşgul olmaları önlenir. Aksi hâlde yağmalama sonucu büyük bir düşman baskısına maruz kalınır, yenilgiye sebeb olunur. Harp sona erince komutan nasıl münâsib görürse o şekilde ganîmetleri taksime başlar. Ya hemen harbin bitiminden sonra taksim eder. Ya da İslâm ülkesine gelinceye kadar bekler. Ebû Hanîfe'ye göre: Düşman ülkesinde, savaş meydanında taksim yapılmaz. İslâm ülkesine dönünce taksim edilir.

Dağıtımda usûl: Önce düşman ölülerinin elbîse ve techizatını dağıtmakla işe başlar. Her savaşçıya öldürdüğü düşmanın her şeyini verir. Halîfe bu hususta önceden şart koşsun koşmasın durum bu şekildedir, değişiklik yapılmaz. Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre: Savaşa giderken şart koşulmuşsa, herkese öldürdüğünün techizâtı verilir. Şart koşulmamışsa techizât ganîmet sayılır. Savaşçıların hepsi ortaklaşa iştirak ederler. Peygamberin (S.A.V.) ilâncılarından biri, ganîmetlerin toplanışından sonra şu şekilde seslenmiştir:

«Kim bir şahsı öldürürse techizâtı onundur.» Tabii ki bu ilânı yaptıran Resûlüllah'dır. (S.A.V.)

Ganîmette dikkat edilecek husus, taksim işinin geciktirilmemesi, elde edilen techizâtın başkalarına verilmemesidir. Ebû Katâde'ye öldürmüş olduğu 20 kişinin techizâtı verilmiştir. Metinlerde geçen techizât terimi içine, düşmanın üzerine korunmak için giydiği elbiseler, savaşta kullandığı silâhı, bindiği atı girer. Mallarından harp için hazırlayıp, ayırdığı, yetiştirdiği şeyler techizât terimi içine girmez. Harp meydanında yanında bulunan su kapları, hayvan techizâtı bu terimin içine girer mi, girmez mi hususu ihtilâflıdır. Bir görüşe göre: Girer. Diğer görüşe göre: Girmez. Techizâtın beşte biri (1:5) söz konusu değildir. Mâlik'e göre: Techizâtın beşte biri (1:5) söz konusudur. Bu miktar beşte bire hak sahibi olanlara verilir. Techizât verildikten, gerekli dağıtımı yapıldıktan sonra ne yapılacaktır?

Muteber olan bir görüşe göre: Ganîmetlerin beşte biri (1:5) hak sahiplerine ayırt edildikten sonra geri kalanı savaşanlara dağıtılır. Ayet-i kerîmede de:

«Biliniz ki, ganîmet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri (1:5) Allah'ın, Resûlünün, hısımlarının, yetimlerin yoksulların, yolcularındır.» buyurulmuştur. (K. K. 8 : 41). Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed, İmam Mâlik'e göre: Beşte biri yetimlere, miskinlere, fakirlere,

yolda kalmışlara verilmek üzere 3 çeşit sehme ayrılır. İbnu Abbas'a göre: Beşte bir 6 sehme ayrılır. Allah'ın sehmi Ka'be işlerine, harcanır. Burada sözü edilen beşte birin sâhipleri Fey'de sözü edilen beşte birin (1:5) sâhipleridir. 1:5 in 1 sehmi Resûlullah'a (S.A.V.) âittir. 1:5'in 1 sehmi Hâşim ve Abdu'l-Muttalib oğullarından Resûlullah'ın (S.A.V.) yakın akrabalarına aittir. 1:5'in 1 sehmi yetimlere, 1:5'in dördüncü 1 sehmi miskinlere, 1:5'in 1 sehmi de yolda kalmışlara verilir. Bunlardan sonra harpte hazır bulunan çocuklara, zımmîlere, kölelere ve kadınlara bahşişlerde, atıyyelerde bulunulur. İkinci bir görüşe göre: Bunlar, bahşiş verilme bakımından beşte bir hak sahiplerinin haklarını almalarından öncedir. Fakat zımmîlere ihtiyaçları miktarı kadar mal verilir. Bunların hissesi bir piyâde veya süvârinin hissesini geçemez. Harp esnâsında: Kâfirin müslüman, çocuğun yetişkin, kölenin hür olmasiyle atıyyede, bahşişte bulunulacak kimseler azalırsa da onlara harp bitmeden bu statülere girdiklerinden, hîbe, bahşiş yerine savaşçıların sehminden verilir. Harp bittikten sonra durumlarında sayıldığı gibi değişiklikler olursa, ihsân ve bahşişte bulunulur, ganîmetten savaşçılara verilen sehimler gibi sehim verilmez. İşte ganîmetlerden beşte bir (1:5) ve sayılan kimselere verilmek üzere bahşiş ayrıldıktan sonra geri kalan ganîmet, harbe katılan savaşçılara dağıtılır. Savaşçılar da hür, müslüman, sıhhatli erkeklerden ibârettir. Bunların hepsinin bizzat savaşa girmeleri gerekmez. Harb seferine katılıp, savaş meydanına girmeyenler, geri hizmetlerde bulunmuş olanlar bu hareketleriyle savaşçılara çeşitli şekillerde destekçi olmuşlardır. Bu konuda şu âyet-i kerîmenin hükmünde ihtilâf edilmiştir:

«Berikilere; gelin Allah yolunda muhârebe edin yahut hiç olmazsa düşmanın kendinize ve âilelerinize saldırmalarını önleyin, denildi de...» (K. K. 3: 167). Bu âyet-i kerimeye iki türlü mânâ verilir. Suddî ve İbnu Cüreyc'e göre: Desteği çoğaltmaktır. İbnu Avne göre: At besleyip onunla savaşmak.

Ganîmetler, muhâribleri istihkaklarına uygun olarak taksim edilir. Paylaştırma işini bizzat yapanın veya komutanın seçim ve tercihine bırakılamaz. İmam Mâlik'e göre: Ganîmetlerin taksimi halîfenin görüşüne göre yapılır. İsterse savaşçılara eşit şekilde taksim eder, isterse savaşa katılmıyanları da katar, onlara da ganîmetten pay ayırır. Hadis-i şerifte de:

«Ganîmet, savaşa katılıp ona bizzat şâhit olanlarındır.» Buyurulmuştur. Böylece Mâlik'in sözü geçen görüşü reddedilmektedir.

Savaşa katılanlardan süvârileri gördüğü hizmetlere karşılık piyâdelere üstün tutarsa bu isâbetli bir hareket olur. Üstün tutma ve tercihte miktar nedir? Bu konu hukukçular arasında ihtilâflı olup Ebû Hanîfe'ye göre: Süvâriye iki sehim, piyâdeye bir sehim verilir. Şafiî'ye göre: Süvâriye üç sehim, piyâdeye bir sehim verilir. Süvârilerden maksad da, at üzerinde savaşanlardır. Katır, deve, fil, merkep üzerinde savaşanlar piyâde sayılır. Atın koşu atı olup olmaması önemli değildir. Süleyman b. Rebiâ'ya göre: Ancak koşu atlarıyla savaşanlar süvâri sayılır.

Süvârî savaşa atlı olarak katılıyorsa ona pay verilir. Eğer süvârî harbe katılmamışsa ona hisse verilmez. Bir kimse harbe birden fazla atla katılırsa, kendisine yalnız bir süvâri hissesi verilir. Ebû Hanîfe ve Muhammed'in görüşü de böyledir. Ebû Yusuf'a göre: İki süvâri payı verilir. Evzaî de aynı fikirdedir. İbnu Uyeyne'ye göre: Kendisine muhtaç olunan nisbet ve miktara göre pay verilir. Süvâriye ve ata hiç ihtiyaç yoksa atla savaşa katılanlara süvâri payı verilmez. Savaşa katıldıktan sonra süvârinin atı ölürse, süvâri payı alır. Savaşa katılmadan atı ölmüşse piyâde payı alır, süvâri payı hakkı alamaz. Süvârinin kendisinin ölüm durumu da böyledir. Ebû Hanîfe'ye göre: Düşman toprağına girdikten sonra süvâri veya atı ölürse ona süvâri payı verilir.

Harp sona ermeden bir topluluk müslümanlara yardıma gelirse, elde edilen ganîmetlere iştirak ederler. Savaş bittikten sonra gelirlerse, ganîmetlere iştirak edemezler. Ebû Hanîfe'ye göre: Savaş bitmeden, yardıma gelenler düşman topraklarına girmişlerse ganîmete iştirak ederler. Harbe katılan levâzım, sıhhıye, gibi geri hizmet işi görenler de ganîmetlerin paylaşmasında bizzat savaşanlarla eşit paya sahiptirler. Bir topluluk Sultanın müsâadesi olmadan savaşırsa, ganîmet olarak aldıkları şeyler gerçek harp ganîmeti gibidir.. Beşte biri belirtilen yerlere verilir. Geri kalan aralarında paylaştırılır. Ebû Hanîfe'ye göre: Beşte bir de alınmaz. Tamâmı kendilerine âittir. Hasanu'l-Basrîye göre: İzinsiz savaşanlar ganîmet olarak aldıkları şeylere sâhip olamazlar.

Bir müslüman anlaşma ile veya esaretle düşman ülkesine girer, arkasından müslüman savaşçılar da geliverirse, müslüman savaşçılar bu şekilde düşman ülkesinde bulunan o müslümanları âzâd ederler. Mal ve şahsından yararlanamazlar. Birbirlerinden emîn olurlar. Ebû Dâvûd'a göre: Düşman ülkesinde bulunan müslümanın mal ve şahsından yararlanılır. Ancak emân verilirse, müsâade edilirse yararlanılamaz. Her iki gurup müslümanlar birbirlerinden emîn olur, birbirlerine güvenirlerse afvedilirler, mal ve şahıslarından faydalanmak haramdır.

Savaşlarda sâbit kararlılığı, cesâreti, büyük yardımları görülenler olursa bunlar da diğerleri gibi eşit hakka sahiptir. Âmmeye ayrılan maldan da gördüğü hizmet, gösterdiği kahramanlıklara karşılık fazladan mal verilir. Hiç bir zaman başarı gösterenin hakkı kaybolmaz. Resûlüllah (S.A.V.), Amcası Hamza b. Abdi'l-Muttalibden sonra ikinci hicret yılında Rebiu'l-Evvel ayında, İslâm sancağının taşınması hususunda Ubeyde b. el-Haris'le anlaştı. Onunla beraber Sa'd b. Ebî Vakkas'ı da Hicaz'ın güney taraflarına görevlendirdi. Müşriklerin komutanı Ebû Cehl'i gördüler. Sa'd b. Ebi Vakkas ok attı ve yaraladı. İslâmiyette ilk ok atan Sa'd olmuş oldu. Sa'd şu şiiri okudu:

«Dinleyin bakalım, oklarımı atış sâyesinde dostlarımı koruduğuma dair Resûlüllah'a (S.A.V.) bir haber acabâ geldi mi?

Oklarımla onların komutanını öyle bir uzaklaştırdım ki, korkularımızı giderdim, kolaylıklar göründü.

Ey Allah'ın Resûlü, Düşmana karşı okuyla atış yapan benden önce bir okçu çıktı mı?

Bu gösteriyor ki, senin dinin hak ve doğru dindir. Sen dîn sâyesinde adâlet ve insanlığı getirdin.»

Bu şiir Peygambere (S.A.V.) ulaşınca, Sa'd'ı komutan tâyin etmediğine, sancağı ona vermediğine üzüldüler, Sa'd'ı taltif ettiler, tebrikte bulundular.

ON ÜÇÜN'CÜ BÖLÜM

Cizye Ve Harac

A — CİZYENİN HUKÛKÎ MAHİYETİ, TOPLAMA USÛLÜ

Allah'ın, müşriklerden alıp müslümanların genel menfaatına harcanmak üzere hukûkî kabûl ettiği iki hak vardır. Cizye ve Haraç. Cizye ve haraç üç hususta birlik, üç hususta da ayrılık gösterirler. Bunların her biri sırasıyla etraflı bir şekilde anlatılacaktır.

a) Cizye ve haracın birleştikleri üç husus şunlardır: 1 — Cizye ve haraç müşriklerden, küçüklüklerini, seviyece müslümanlardan aşağı durumda oluşlarını, alçaklıklarını göstermek için alınır. 2 — Her ikisi de feyy sahiplerine harcanan, âmme işlerinde kullanılan mallardır. 3 — Her iki vergi de her yıl gerekli süreyi doldurunca alınır.

b) Ayrıldıkları noktalar: 1 — Cizye vergisi İslâm hukûkunun kaynaklarında tesbit edilmiştir; hakkında dinî hüküm vardır. Haraç ictihadla sâbittir. 2 — Cizyenin en az miktarı dinî hükümle, en fazla miktarı içtihadla sâbittir. Haracın en az ve en çok miktarı ictihadla sabittir. 3 — Cizye vergisi, kâfir kalındığı sürece alınır. Müslümanlıkla cizye vergisi düşer. Haraç vergisi kâfir ve müslüman iken alınır. Müslümanlıkla düşmez. Cizye adam başına alınır. Cezâ kelimesinden türemiştir. Ya kâfir oluşlarına, bu işin kötülüğüne binâen bir cezâdır, ya da müslümanların himâyesinde oluşlarından, onlara iyi muâmele edişe karşılıktır. Cizye hakkında asıl hüküm:

«Kendilerine kitap verilenlerden ne Allah'a ne âhiret gününe inanmıyan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımıyan, hak dinini din olarak kabûl etmeyen kimselerle, hakîr ve zelîl kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar muharebe edin.» (K.K. 9:29) buyurulmuştur. Bu âyet-i kerimedeki, «Allah'a îman etmiyenler..» hükmü karşısında her ne kadar Ehl-i Kitap Allah'ın birliğini kabûl ederse de, şu hüküm onların îmanlarını reddetme anlamınadır. Âyet iki türlü açıklanır. 1 — Allah'ın kitabına Kur'ânı'na îman etmemeleri, 2 — Resûlü Hz. Muhammed'e îman etmemeleri. Çünkü Peygamberi (S.A.V.) kabûl, ona gönderilen kitabı da kabûl sayılır.

«Âhiret gününe îman etmiyenler..» Hükmü de iki türlü açıklanır. 1 — Sevâp ve günâhı kabûl etseler de âhiret gününün cezâsından korkmazlar. 2 — Allah'ın açıkladığı, vasfettiği azabları kabul etmezler.

«Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tammıyan..» hükmü de yine iki şekilde açıklanır. 1 — Onların dininden birçok hükümlerin Allah tarafından kaldırılmasını, neshini kabûl etmezler. 2 — Allah'ın kendilerine helâl ettiğini helâl, haram ettiğini de haram saymazlar.

«Hak dînini dîn olarak kabûl etmeyen kimselerle..» hükmünde de: 1 — Kelbî'ye göre: Tevrat ve İncilde Resûlullah (S.A.V.) e uymayı emreden hükümleri kabûl etmezler. 2 — Ekserî hukukçulara göre de: İslâma girmeyi kabûl etmezler. Şeklinde mânalar verilir.

«Kendilerine kitap verilenlerden...» Hükmünde de iki açıklama vardır. 1 — Kendilerine kitap verilenlerin çocukları, 2 — Aralarında ilâhî kitap olan kimselerdir, ki: O kitaba uymada, kitabın çocuğu sayılırlar, demektir.

«Cizye verecekleri zamana kadar...» hükmünde de, 1 — Cizyeyi bizzat verinceye kadar, 2 — Cizyeyi ödemeyi yükleninceye kadar. Cizyeyi taahhüt etmeleri ile savaşı bırakmak gerekir. Şeklinde iki türlü açıklama yapılır.

«CİZYE» kelimesine gelince: İki türlü açıklaması yapılır. 1 — Tam karşılığı bulunmayan, ancak açıklamasıyla mânâsı anlaşılan, doğrudan doğruya bilinemeyen mânâsı mücmel, kısa ve kapalı bir isimdir. 2 — Kitap ve sünnet delillerinin özel bir mânâya sevk etmediğinde genel anlamına göre tatbik edilebilen bir isimdir.

Âyet-i kerîmede geçen «Elleriyle...» den maksat iki türlüdür. 1 — Kudret ve zenginlik, 2 — Müslümanların kendilerinden her yıl cizyeyi almaya kuvvet ve kudret sâhibi olduklarına, onları inandırmak için, demektir.

«Onlar, hakîr ve zelîl insanlardır.» hükmünde de: 1 — Alçak, bayağı insanlardır. 2 — Onlara İslâmın hükmünü uygulamak gerekir. Bu bakımdan, devlet idarecisi ehl-i kitaptan, müslüman ülkesinde olduklarını göstermek için zimmet ehli olarak adam başına cizyeyi uygulaması vâcibdir. Şeklinde iki açıklama vardır.

Ehli kitabın cizye vermesiyle iki hakları ortaya çıkar. 1 — Onlarla savaşılmaz. 2 — Onları ve haklarını gelecek tehlikelere karşı korumak, himâye etmek. Kendileriyle savaşılmamakla emniyet duyarlar. Himâye ile de korunduklarını anlarlar. Nâfi'in İbnu Ömer'den rivâyetine göre: İbnu Ömer, Resûlüllah (S.A.V.) ın buyurdukları şeyin sonunda şöyle hükmediyordu:

«Benim zimmetimi koruyunuz.» Arab olan gayr-ı müslimler de diğerleri gibidir. Ebû Hanîfe'ye göre: Araplar zelîl olmadıklarından (kendilerinden) cizye alınmaz, der. Mürtedlerden (Dinden çıkanlardan), dehrîlerden, putperestlerden de cizye alınmaz. Ebû Hanîfe, Arapların dışındaki milletlerin puta tapanlarından cizye alınır. putperest araplardan alınmaz, der.

Ehl-i Kitapdan maksat da: Yahudî ve Hıristiyanlardır. Kitapları Tevrat ve İncildir. Her ne kadar kestikleri yenmez, kadınları ile nikâhlanılmazsa da Mecûsiler Ehl-i Kitap muâmelesi görürler ve cizye alınır. Yıl-

dıza tapanlar, Sâmirîler dinlerinin asıllarında, inançlarında Hıristiyanlık ve Yahûdîliğe uyarlarsa, teferruatta ayrılık da olsa cizye alınır. Dinlerin asıllarında benzerlik yoksa cizye alınmaz. Bir şahıs, İslâmiyetin gelişi ile Yahûdîlik ve Hıristiyanlık değişmeden önce, Yahûdîliğe veya Hıristiyanlığa girerse ikrar ettiği dîne göre işlem görür. Yahûdîlik ve Hıristiyanlığa İslâmiyet geldikten sonra girerse bu girişi kabûl olmaz.

Dînî durumu şüpheli olandan cizye alınır. Kestiği yenmez. Yahûdîlikten Hıristiyanlığa geçtiğini ikrar edenin sözü, dîn değiştirmesi, muteber olmaz. Müslüman olması gerekir. Bir kimse önceki bıraktığı dîne dönerse ikrarı hakkında iki görüş vardır. Ya kabûl edilir veya kabûl edilmez. Müslüman olması istenir.

Hayber ve diğer yerlerdeki Yahûdîler, hukukçuların icmâına göre: Cizye hususunda bir sayılırlar, diğer yerlerdeki gibi cizye alınır. Cizye, müşriklerin hür olan erkeklerinden alınır. Kadınlardan, çocuklardan, delillerden, kölelerden alınmaz. Çünkü bunlar erkeklere bağlı, onların zürriyetidirler. Bir kadın tek başına yaşarsa, kocası olmazsa yine cizye alınmaz. Her ne kadar tek başına ve yalnızsa da kavminin erkeklerine tâbidir. Düşmn ülkesinden ayrılıp, ikâmet etmek için İslâm ülkesine gelip cizye veren kadın, verdiği cizye ile ilzâm edilemez, cizye olarak verdiği hîbe sayılır. Kadın cizye vermeden kaçınırsa alınması için zorlanmaz. Gelmiş olduğu müşrik milletine tâbi değilse zımmî olması gerekir.

Erkek ve dişiliği belli olmayan şahıstan cizye alınmaz. Cinsiyyet müşkilliği kalkar, erkek olduğu ortaya çıkarsa geçmiş zamanları için ve müteâkip yıllarında cizye alınır.

Cizye'nin miktârı hususunda hukukçular ayrılık gözetmemiştir. Şöyleki: a) Ebû Hanîfe cizye verecekleri üç guruba ayırmıştır. 1 — Müşriklerin zenginleri: Bunlardan 840 dirhem gümüş (Bugünkü rayiçle 840X4, 8X1,15 Tl. sonu: 4636,80 Tl. sı eder.) cizye alınır. 2 — Orta hâlli müşrikler: Bunlardan 420 dirhem gümüş cizye alınır. 3 — Fakir Müşrikler: Bunlardan da 12 dirhem gümüş alınır. Ebû Hanîfe bu miktarların en az ve en çoğunu göstermiştir. Yânî en çok 840 dirhem gümüş ve en az da 12 dirhem gümüş cizye alınır. Bunun dışında ictihatta bulunmayı idareciler yasaklamıştır.

b) İmâm Mâlik'e göre: Cizyenin en az veya ençok miktarı takdir ve tesbit edilemez. Her iki tarafın idarecilerinin anlaşmasıyla tesbit edilebilir. c) Şafiî'ye göre: En az miktarı 1 Dinar'dır. Bundan aşağı olamaz. En fazla miktarı idarecilerin -ictihadına bağlıdır. Müşriklerin mâlî durumlarına göre hepsine eşit miktarda veya farklı olarak cizye takdir ederler. Müşriklerin idarecilerinin rızâsıyla, idareciler cizyeyi kararlaştırırlarsa bu hüküm bütün cizye mükelleflerini ve sonraki asırlarda gelecekleri de bağlar. Bundan sonra idareciler kararlaştırılan cizyeden az veya fazla bir şeyle müşrik mükellefleri sorumlu tutamazlar. Cizyelerin artırılmasında anlaşılırsa, anlaşmaya göre artırma yapılır. Hz. Ömer Tennuh, Behra ve Tağleb kabîlelerinden alınan cizyeleri iki katlamış, artır-

mıştır. Kadınlardan, çocuklardan cizye alınmaz. Çünkü cizye Feyy ehline harcanır. Kadınlar ve çocuklardan alınan zekât bunun aksinedir. Cizye ile zekât arası birleştirilirse ikisi beraber alınır. Zekât olduğu belirtilmemişse ve 1 dinardan da aşağı değilse cizye sayılır.

Müslümanlardan cizye veren müşriklere uğrayanların misâfir edilmesi hususunda anlaşma yapılırsa 3 gün takdir edilir, bundan fazla olamaz. Hz. Ömer de Şam'lı Hıristiyanlarla, oraya gelen müslümanları 3 gün misafir etmeleri, yiyeceklerini sağlamaları hususunda anlaşma yapmıştır. Koyun, tavuk kesmelerine zorlanamazlar. Arpa vermeksizin hayvanlarını da barındırırlar. Bu nevi misâfir ağırlama köy ve kasabalar içindir. Şehir için böyle bir şart yoktur. Ziyâfet, sadaka ikramı şart koşulmamışsa, meyve ve hubûbâttan sadaka verilmez. Yalnız yemek verilir. Yolcuları, gelip gidenleri ve dilencileri misâfir etmeleri gerekmez.

Müşriklerden cizye alınmasının kararlaştırılması 2 şarta bağlıdır.

a) Müşrikler cizye alınmaya lâyık olmalı. b) Sevilebilmeleri, ölçülü harekette bulunmaları gerekir.

a) Müstahak olmaları, cizye almaya lâyık bulunmaları 6 şart ihtivâ eder. 1 — Kur'ân hakkında kötü söz söylememeleri, tahrif edilmiştir iddiasında bulunmamaları. 2 — Resûlüllah (S.A.V.)'ı yalancılıkla itham etmemeleri, hakârette bulunmamaları, 3 — İslâm Dînini yalan din olarak göstermemeleri, tenkid etmemeleri, 4 — Müslüman kadınlarla zina yapma, evlenme hususuna yönelmemeleri onları bu işler için zorlamamaları. 5 — Müslüman görünüp dinde fitne çıkarmaması, müslümanları dinden caydırmaması, onların mal ve dinlerine, hücûmda ve tecâvüzde bulunmamaları, Düşman tarafına yardımda bulunmaması, zenginlerinin destek olmaması, İşte bunlar zımmîler için riâyeti gerekli, bağlayıcı şartlardır. Şart koşulmasa da uymaları gerekir. Şart koşulursa anlaşmanın ağırlığını kuvvetlendirmek içindir. Şart koşulduktan sonra, anlaşmadaki bu şartlara uymazlarsa, anlaşmayı bozmuş, ihlâl etmiş sayılırlar.

b) Müstehab, yapılmaları arzu edilen işler de 6 dır. 1 — Beyaz elbiseler giymek ve bellere bağlanan (kırmızı) Zünnâr'ı bağlanmak. 2 — Müslümanlardan daha büyük binalar yapmamak. Bir sınırlama yoksa ancak müslümanların evlerine eşit ev yapabilirler. — Çanlarının sesini, kendi din kitaplarını okuyuşlarını, Uzeyr ve Mesîh'in Allah'ın oğlu olduğuna âit sözlerini müslümanların işitmemeleri gerekir. 4 — Haç ve putlarını, domuzlarını içki içişlerini göstermemelidirler. 5 — Ölülerini gizli defnetmeli, ağıtlarını gizli yapmalı, feryâd etmemelidirler. 6 — Koşu ve binek atlarına binmemek, katır ve merkebe binebilirler. İşte bu 6 müstehab durum anlaşma maddelerinde varsa şart hükmünde olup uymaları gerekir. Yoksa zımmîleri bağlayıcı sayılmaz. Şart olarak ileri sürülmüş, fakat uymamışlarsa anlaşma bozulmuş olmaz. Uymaları için zorlanılırlar. Zorla yerine getirtilir, hadleri bildirilir. Şart koşulmamışsa uymayınca cezâlandırılmazlar.

Halife müşriklerle yapılan anlaşmayı Kâtiplere yazdırır, hükümleri tesbit ettirir. Şehirlere dağıtır, hükümlere uyulmadığında hemen mürâ-

ceâtı sağlar. Her kavmin anlaşma hükümleri ayrıdır. Başkaları muhâlefet de etse, her anlaşma taraf olan milleti bağlayıcıdır.

Cizye: Anlaşmanın yapıldığı Kamerî aydan îtibâren 1 kamerî senenin geçmesiyle alınması gerekir. O sene içinde ölenlerin terekesinden cizye alınır. Müslüman olanların ise zımmî olarak geçen senelerinin cizyesi alınır. Ebû Hânîfe'ye göre: Şahsın müslüman oluşu ve ölümü ile cizye borçları düşer. Yetişkin olanlar, deli iken aklı başına gelenler, o andan îtibâren 1 senenin geçişiyle cizye ile mükellef tutulurlar. Fakir zenginleşirse, zengin güç duruma düşerse cizye de ona göre alınır. Yaşlılardan, Pîr-i Fanîlerden cizye düşmez. Bir görüşe göre: Fakirlerden, yaşlılardan cizye düşer.

Zımmîler dinlerinde, îtikadlarında ihtilâfa düşerlerse, onlara karışılmaz. Günlük işler, bir hak konusunda ihtilâf ederlerse, kendi hâkimlerine duruşma için gidebilirler. Buna engel olunmaz. Müslüman hâkimlere baş vurulursa, İslâmî hükümlere göre karar verir. Cezâyı gerektirici bir fiil işlerlerse bunlara da gerekli cezâyı tatbik eder.

Anlaşmasını bozanlar güvendikleri yere giderler. Harbî durumuna düşerler. Anlaşmalı kimseler, İslâm ülkesine girince malları, canları için güven vardır. Cizyesiz 4 ay, cizye vermek şartıyla 1 sene kalabilirler. Bu iki süre arasında ihtilâf vardır. Zımmîler gibi sene dolmadan cizye verirse alınır. Zımmîlerde ise sene dolmayınca cizye vermeleri istenmez.

Müslümanlardan âkil, bâliğ bir yetkili harbî birine emân verir, güven garantisinde bulunursa bütün müslümanlar bu emâna uymak zorundadır. Emân konusunda kadın, erkek gibi, köle, hür şahıs gibi, olup fark yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre: Köleye savaşmak için izin verilmedikçe emân tanınmaz, tanınırsa hukûken muteber olmaz. Çocuklara ve delilere emân verme uygun olmaz. Kendine güven garantisi verildiği halde bu hükmü unutur, riâyet etmezse harp ülkesinden emîn yere ulaşırsa o zaman harbî hükmüne girer.

Anlaşmalı ve zımmî olanlar müslümanlara karşı savaş açarlarsa o anda harbî duruma düşerler, öldürülürler. Savaşa katılmayanlara anlaşma hükümleri geçerlidir. Zımmîler cizyeyi ödemekten kaçınırlarsa ahidlerini bozmuş olurlar Ebû Hanîfe'ye göre: Harp ülkesine gidinceye kadar bozmuş sayılmazlar. Harb ülkesine girmeden önce ahid hükümlerine uymaları için zorlanırlar. Tıpkı borcun edâsı gibi.

İslâm ülkesinde kilise ve manastır, havra yaptıramazlar. Yapacak olurlarsa yıktırılır. Fakat eski, yıkık kilise ve manastırlarını yaptırabilirler. Zımmîler anlaşmalarını bozarlarsa hemence öldürülmelerini, mallarını ganîmet olarak almayı, çocuklarını esir edinmeyi gerektirmez. Savaşa teşebbüs ederlerse, o zaman sözü geçen şeyleri yapmak câizdir. Anlaşmayı bozanlar en yakın bir düşman ülkesine ulaşıncaya kadar, İslâm ülkesinden sürülürler. Kendi isteğiyle çıkmayanlar zorla çıkartılır.

B — HARAC VERGİSİ VE TOPLAMA USÛLÜ

Harac: Arâzînin mülkiyeti üzerine konulan, ödenilen bir vergidir. Ciz-

ye hükmüne zıd olarak harac hakkında da âyet-i kerîme vardır. Bu sebeple iş ictihâda kalmıştır. Allah Teâlâ âyet-i kerîmesinde,

«Yoksa sen onlardan bir harac (Ücret) mi istiyorsun. İşte Rabbinin harcı. O daha hayırlıdır.» (K.K. 23:72) buyurmuştur. Bu âyetteki «Yoksa sen onlardan bir harac mı istersin»« hükmünde iki türlü mânâ veriş vardır. 1 — Ücret, 2 — Menfaat. «İşte Rabbının harcı. O daha hayırlıdır.» hükmünde de iki mânâ vardır. 1 — Rabbinin ızkı dünyâda ondan daha hayırlıdır. Kelbî'nin görüşü budur. 2 — Hasan'a göre: Allah'ın âhiretteki mükâfâtı ondan daha hayırlıdır. Ebû Amr b. Alâ'ya göre: «Harc»la «Harac» arasındaki fark: Harc, kuru mülkiyetten vergi olarak alınır. Harac ise, lügatte, kira ve faydalanma anlamına gelir. Hadîs-i şerifte de: «Harac, ödenmesi gerekendir.» buyurulmuştur. Harac arazîler, mülkiyet ve hüküm bakımından öşür arazîlerden farklıdır. Genel olarak topraklar 4 kısma ayrılır:

a) Müslümanların bizzat kendilerinin gayretleriyle işe yarar hâle getirdikleri topraklar. Öşrî arâzî denilir. Harac vergisi konulamaz. Arâzîyi işe yarar hâle getirme: İhyâ bölümünde açıklanacaktır.

b) Arâzînin sâhiplerinin müslüman olması hâlinde, arâzî öncelikle müslüman olan sahiplerinindir. Bu nevi arâzî Şafii'ye göre: Öşrî Arâzî sayılır. Harac vergisi konamaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Sultan, öşrî veya Haracî arâzî yapmakta serbesttir. Harac arâzî statüsüne korsa bir daha öşrî arâzî statüsüne çevirmek doğru değildir. Önce Öşrî arâzî yaparsa sonra harac arâzîye çevirir.

c) Müşriklerden zorla, kılıç kuvvetiyle alınan arâzîler. Şafii'ye göre: Bu tür arâzî ganîmet sayılır. Savaşçılara dağıtılır, öşür arâzî olur. Harac vergisi konulamaz. Mâlik'e göre: Arâzî vakıf arâzî sayılır. Müslümanlara tahsis edilir. Harac vergisi konur. Ebû Hanîfe'ye göre: Sultan öşür veya harac arâzî yapmakta, vergi koymada serbesttir.

d) Sulh yoluyla, anlaşmayla müşriklerin kendi topraklarında bırakılması. İşte özellikle böyle arâzîlere harac vergisi konur. Bu da iki kısımdır. aa) Arâzînin sâhipleri tarafından boşaltılıp, savaşa mahal kalmadan müslümanların eline geçmesi. Bu arâzî müslümanların işleri uğruna vakfedilir. Harac vergisi konulur. Ücret zamanla sınırlı değilse devamlı olarak kararlaştırılmış sayılır. Zımmî veya müslümanın kullanması önemli değildir. Vakıf arâzî hükmüne benzetildiğinden mülkiyetini satış câiz değildir. bb) Arâzî sahipleri arâzî üzerinde kalır, anlaşmayla harac ödemeyi kabul ederlerse, harac vergisi kararlaştırılır. Bu nevi arâzî de yine 2 kısma ayrılır. Birincisi: Anlaşmayla arâzînin mülkünü müslümanlara devretmiş olurlarsa, sanki sahibi ayrılmış bir vakıf gibi, müslümanlara vakıf olmuş olur. Konulan harac vergisi de ücret sayılır ve müslüman olmalarıyla harac düşmez, devâm eder. Arâzînin mülkiyetini de satamazlar. Anlaşma gereği arâzîde kalmalarında öncelik hakkı var-

dır. Müşrik de olsalar, müslüman da. Arâzî ellerinden çekilip alınmaz. Kiralanmış arâzînin kiracıdan alınamaması gibi. Vatan edinmiş zımmî de olsalar bu harac baş vergisi olan cizyeye dönüşemez. Harac düşürülüp cizye alınması yoluna gidilemez. Zimmet ehli olmaz, anlaşmalı olarak kalırlarsa, harac vergisi senesini kararlaştırmaya lüzum yoktur. Sene kaydına bağlı olmayan ikrar muteberdir. İkincisi: Arâzîyi mülk olarak ellerinde bulundurmaları. Mülkiyetini muhafaza etmeleri, konulan harac vergisi hususunda anlaşmaları. Bu nevi harac cizye sayılır. Müşrik oldukça devamlı öderler. Müslüman olurlarsa düşer. Dolayısıyla mülkiyetlerine âit olan cizyenin alınmaması uygundur. Arâzîlerini istedikleri kimselere (kendilerinden, müslümanlardan veya zımmî başka insanlara) satabilirler. Şâyet kendilerinden birine satarlarsa hükmü haractaki hükme benzer, değişiklik olmaz, haracı ödemeye devâm eder. Müslümana satarlarsa harac vergisi düşer. Kendilerinden olmayan bir zımmîye satarlarsa, kâfir kaldıkça harac de devam eder. Arâzî hakkındaki anlaşmadan vazgeçip zımmîlikten çıkarlarsa harac büyük bir ihtimâl düşer.

Harac, Ceribli arâzîlere vaz olunmuşsa her cerib (2025 metre kare)deki meyve ve hubûbâtın miktarına göre alınır. Bâzı arâzîlerin sahipleri müslüman olmuşsa onların üzerinden harac düşer. Diğerlerinin harac ödemesi devâm eder. Müslüman olanların ödemediği harac miktârı, müslüman olmayanlara yüklenemez, ilâve edilemez. Sulhla alınan harac arâzîdeki mal miktarına göre konulmuş olması hâlinde ceribli arâzînin kendisinden harac düşmüş olmaz. Şafiî mezhebine göre: Anlaşma ile arâzîsinde harac verecek olanlar müslüman olunca anlaşma ile verecekleri mal sâkıt olmaz, vergileri düşmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Müslüman olmakla beraber ödeyecekleri belirtilen malları öderler. Böyle bir belirtme yoksa müslüman olduklarında ödeyeceklerini ödemezler, vergileri düşer.

Haracın miktarına gelince, arâzînin tahammülü nisbetinde tâyin edilir. Hz. Ömer Irak taraflarında bazı toprakları alınca bazı yerlerin her bir (2025 metre karesine) Ceribine 2 ölçek (Kafiz) ve 1 dirhem harac koşmuştur. Bu görüş Kisra b. Kubad'e zamanından beri uygulanıp gelmekteydi. Hz. Ömer de bundan faydalanmıştır. Arâzîleri ilk defa ölçtüren, harac koyan da Kisra b. Kubad'dir. Arâzî kâtiplerine, her arâzînin hudûdunu ve haracını ayrı ayrı kaydettirmiştir. Arâzî sâhibine sıkıntı, zirâatçilere zorluk vermemek için arâzînin verimli olup olmayışına dikkat edilmiş, buna göre de her bir ceribden 1 ölçek, 1 dirhem takdir edilen harac da olmuştur. 1 ölçek: 8 batman ve 1 batman: 480 dirhemdir, Ve 1 dirhem de 4,8 gr. olması hesâbiyle 1 ölçek: 18,432 kg. tekâbül etmektedir. Ölçek hesâbiyle ya bu miktar alınır, ya da bedeli olan 3 dirhem gümüş para alınırdı.

Bu miktarların Araplar arasında yayılması sebebiyle de câhiliyet devri şâirlerinden Züheyr b. Ebî Selma şöyle demiştir:

«Kendi ülkesi olan Irak halkını ölçek ve dirhemle kandıramayınca bu vergiye sizleri kandırdı.»

Başka topraklara da Hz. Ömer değişik miktarda harac vergisi koy-

muştur. Osman b. Ebî Haneyf'e arâzîleri ölçmesini, duruma göre de haracını belirtmesini emretmiştir. O da ölçümleri yapmış. Üzümlüklerden her bir ceribe 48 gr. gümüş para tutarı (10 dirhem), hurmalıklara 8 dirhem gümüş tutarı, şeker kamışlıklarının her bir ceribine 6 dirhem tutarı, hurmalıklardan her bir ceribe 5 dirhem tutarı, buğday tarlalarının her bir ceribine 4 dirhem gümüş para tutarı, arpalıklara 2 dirhem tutarı mahsulü harac vergisi yazmıştır. Neticeyi Hz. Ömer'e bildirmiş, o da bunu tasdîk etmiş, Irak topraklarında bununla amel edilmiştir. Şam taraflarında da başka bir ölçüyle hareket edilmiştir. Bilinen husus: Her toprağın durumuna dikkat edilmesidir. Harac vergisi koyan her yetkili, arâzînin durumuna dikkat etmek zorundadır. Arâzînin durumuna tesir eden âmiller de üçtür ki bunlar haracı artırır veya azaltır.

1 — Bir kısım topraklar münbit olur, hubûbât çok çıkar, bir kısmı da çorak ,verimsiz olur, hubûbât az çıkar. Harac buna göre takdir edilir. 2 — Arâzîye ekilip dikilen şeylerin cinsi de değişik olur. Meyvelikler, hubûbât yerleri ve bir de bunların semerelerinin, tahıllarının az veya çok oluşuna göre harac alınır. 3 — Arâzînin sulanış tarzı: Bâzı arâzîler yağmur ve sel sularıyla kolayca sulanır. Bazıları da zorla, masrafla, kuyulardan su çıkarmak, uzaklardan su getirmek suretiyle sulanır. Harac takdîr edilirken bu da nazara alınır.

Ağaçların ve mahsullerin sulanışları da 4'e ayrılır. 1 — İnsanlar, vasıtasız, sel, pınar, nehir sularından arâzîlerini istedikleri zaman sularlar. İstediklerinde suyu kesebilirler. En uygun yararlı sulama tarzı budur. 2 — Kuyulardan, kovalar ve dolaplar ve diğer âletler yardımıyla su çıkarıp bununla arâzî sulamak. En zor sulama şekli budur. 3 — Yağmur, kar, çiğ gibi gökten yağan sularla sulanan, başka türlü sulama imkânı olmayan arâzîler. Bu nevi arâzîye «Izî» denir. 4 — Rutûbetle, nemle, ortasına biriken sularla ekinleri ve ağaçları sulanabilen, kanallar açmak suretiyle biriken su götürülüp sulanabilen arâzîlerdir ki bunlara da «Bi'l» denir. Şâyet ağaçlar kanallar açmak suretiyle, sel, nehir suyundan sulanıyorsa 1 inci grup arâzîye girer. Sulanamıyorsa, su kanallarla akıtılamıyorsa 2 nci grup arâzîye girer. «Kezaim» denilen arâzîler kuyu suyu ile sulanan arâzîlerdir. Kuyulardan kova ile su çıkartılıp sulanıyorsa 2 nci sınıf arâzîye girer. Kuyuların önüne kanal açmak suretiyle su akıtılabiliyor ve arâzî sulanabiliyorsa o zaman 1 inci sınıf arâzîye girer.

İşte arâzîlerin durumu ilk 3 şart yanında, sulama yönünden de bu şekilde tesbit edildikten sonra harac takdir edecek şahıs bunları göz önünde tutar, haracı tâyin ve tesbit eder. Bu işinde adâletten ayrılmaz. Fazla harac tesbit etmekle mükelleflere ezâ ve cefâ veremez. Az harac vergisi kararlaştırmak suretiyle de hazîne ve fey ehlini zarara sokamaz, haklarının azalmasına yol açamaz. İki grubun hak ve vazîfelerine îtina eder.

Yukarıdaki üç şartın yanında bir dördüncü (d) şart ileri sürenler vardır ki o da, arâzînin şehir ve yollara, caddelere yakın veya uzak olması, arâzînin kıymetinin düşük veya yüksek oluşudur. Bu durumda arâzînin kıymeti fazla ise harac vergisi gümüş dirhem olarak alınır. Hubû-

bat veya meyve olarak alınması cihetine gidilmez. Önce kaydedilen ilk 3 şarta göre harac vergisi para olarak da alınsa, mahsul olarak da alınsa bir sakınca yoktur. Mükelleflerin durumuna göre tesbit edilir. Buraya kadar sayılan asıl ve tâli şartlar her yerde ayrı ayrı karşıya çıkacağından harac vergisi de ona göre her yerde farklılık gösterecektir. Bunun sonucu olarak da haracı her yerde ayrı ayrı tanzîm maksadı daha iyi anlaşılmış olacaktır. Arâzî sahipleri de ellerinde kalan muhsûl, meyve ve paralarla kendi ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayacak, ödemekle mükellef oldukları harac vergilerini de kolaylıkla ödeyeceklerdir.

Anlatıldığına göre, Haccâc, Abdu'l-Melik b. Mervân'a bir mektup yazarak, şehir ve köylülerin fazla mallarını almak için izin ister. Abdu'l-Melik onu bu hususta men eder, cevap olarak da şunu yazar: «Topladığın maldan çok, toplamadığın mallara harîs olma. Onları etli bırak ki yağ tutsunlar, semin, semiz olsunlar.» Harac, sözü geçen şart ve durumlara göre kesinleşince 3 noktada en iyi harekette bulunmaya dikkat edilir.

1 — Arâzînin mesâhâsına göre harac koymak, 2 — Ekili yerlerin alanına göre harac koymak, 3 — Arâzî ve ekin durumunu nazara alarak, çıkacak mahsûle belirli bir nisbette mukâseme haracı kararlaştırmak. Arâzînin alanına göre harac konulursa kamerî seneye göre harac alınır. Hubûbâta harac konulursa güneş senesine göre harac alınır. Bu zaman ölçülerine dikkat edilir. Mukâseme haracı konmuşsa ekinlerin olgunlaşıp hasad zamanı beklenir. Uygun şartlara göre harac vergisi takdîr ve tesbit edilmiş, toplanmaya başlanmışsa devamlı olarak bu ölçüler içerisinde vergi alınır. Azaltmak ve artırmak olamaz. Arâzî sulama ve işçiliğinde aynı durumu muhafaza ediyorsa o şekilde devâm eder.

Ziyâde ve noksanlık yönünde, arâzînin sulanması ve işçiliğinde değişiklik olursa iki ayrı durum ortaya çıkar.

1 — Arâzînin noksanlık ve fazlalığı arâzî sahibi tarafından ise, onlar bu işe sebep olmuşsa, meselâ, nehir yatağının arâzîye karışması, ilâvesi veya arâzîden su çıkarılması gibi. Yahut arâzîyi îmâr ederken bir kusur sonucu noksanlıklar meydana gelmesi, arâzînin durumunun ve veriminin azalması veya artması gibi. Bu türlü arâzîlerde harac önceden nasıl tesbit edilmişse öylece devâm eder. Fazlalık veya noksanlık harac miktarı üzerine tesir etmez. Yalnız, arâzîde bir îmâr işine girişilmişse, arâzînin harap hâlinin devâmını önlemek ve ıslahını sağlamak için teşebbüste bulunulmuşsa, arâzî sahibinin harac vergisini ödemesinde kolaylıklar gösterilir. Bu şekilde şahıs mâlî yönden biraz daha imkâna kavuşmuş olur.

2 — Arâzî üzerinde bir takım artma ve azalmalara arâzî sahipleri sebep olmamışlarsa, meselâ, bir nehrin, arâzîsini basması, yarıp geçmesi arâzîyi işe yarar halden çıkarmasında nehrin meydana getirdiği bu zararı önlemek, arâzîyi eski duruma getirmek mümkünse, Sultan hazînenin âmme işleri faslından yapacağı masrafla meydana gelen zararı önle-

mek, arâzîyi ıslah etmek, eski hâle getirmek vazîfesidir. Islah işi yapılamıyor, arâzî işe yaramıyorsa sahibinden harac alınmaz. Aradan zaman geçtikten sonra yeniden arâzîden yararlanmak imkânı ortaya çıkmışsa, harac vergisi de yeniden alınmaya başlar. Arâzîde ziraatçilik yapılamıyor, fakat avcılık yapılıyor, otlak olarak istifâde ediliyorsa, bu durumlarına göre, yeniden bir harac vergisi takdir edilir. Avına ve otlağına harac konulamıyan elden çıkmış olan bu arâzîler ölü arâzî (Arâzî-i Mevat) sayılmaz. Çünkü harac vergisinde sözü edilen arâzî, mâliki bulunan arâzîlerdir. Avcılık yapılan, otlak olan bu arâzîlerin, her ne kadar haracı alınamıyorsa da, mâliki vardır. Ölü arâzîler ise, mâliki bulunmayan, herkesin müşterek malı olan arâzîlerdir.

Arâzîdeki ziyâde Allah tarafından gelirse, kendiliğinden olursa, meselâ, arâzîyi kazarken nehir çıkmışsa ve bundan sonra hiç bir masrafa lüzum kalmaksızın bu su ile sulanıyorsa arâzinin kıymet ve veriminde bir değer artışı olmuştur. Şâyet bu durum geçici ise, devâmına dâir pek bir garanti yoksa arâzînin haracı artırılmaz. Devâmına dâir belirti, garanti varsa sultan veya harac takdir memuru arâzî sahibinin ve fey ehlinin menfaatlerini nazara alarak, haracı artırıp artırmamada âdil bir karar verir. Yeniden harac takdîr eder.

Harac arâzîlerin harac vergisi toprak ekilirse alınır. Ekilmezse durum değişiktir. Mâlik'e göre: Arâzî sahibi isteyerek veya istemiyerek ekmezse, terk ederse harac vergisi alınmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: İsteyerek ekmemiş, terk etmişse harac vergisi yine alınır. Bir özür sebebiyle ekmemiş, terk etmişse harac vergisi alınmaz. Bir mahsûlün ekimi ile harac azalacaksa yine ekilen mahsûle göre harac alınır. Yânî bir bakıma ekilen mahsûle göre harac da değişir. Eken şahıstan, ektiği mahsûle göre harac alınır. Tek bir mahsûle göre harac tesbit edilir, ekilen mahsûlün değişmesine göre haracın değişeceği kabûl edilmezse, bu durumda tek bir mahsûl ekmek zarûreti ortaya çıkar ki bu da uygun bir hareket tarzı değildir.

Harac arâzî her yıl ekilmezse, 1 yıl dinlenip, 1 yıl ekiliyorsa, harac îlk defa konulurken bu duruma dikkat edilir. Arâzî sahipleri ile feyy ehlinin, haractan yararlanacakların menfaatları şu noktalarda göz önünde tutulur. Ya ektiği şeyin yarısının her yıl haracı alınır, böylece ekilen ve ekilmeyen yılların haracı alınmış olur, iki taraf da korunur. Ya da 2 ceribin 1 ceribi 1 sene, diğer ceribi öbür sene ekilir, ekilen yerlerin mahsûlüne göre de haracı alınır. Hubûbatın ve meyvelerin haracı ayrı ayrı olunca ekilen ve dikilen hubûbât ve meyveler hakkında önceden geçmiş bir hüküm ve tatbikât yoksa, menfaat ve benzeyiş bakımından haracı belli olanın ki kadar harac alınır.

Harac arâzîye öşrü gerektirici bir durum olur, bir müslüman ekerse, arâzînin haracı sebebiyle öşrünün düştüğü sonucuna varılmaz. Şafiî mezhebine göre: İki hak bir arada olabilir. Ebû Hanîfe'ye göre: İki hak bir arada bulunmaz, harac alınır, öşür terk edilir. Harac arâzî öşür arâzîye, öşür arâzî de harac arâzîye dönüşürse, statüleri değişemez. Ebû Hanîfe,

arâzîlerin statülerinin değişebileceği fikrinde olup, harac arâzî öşür arâzi, öşür arâzî de harac arâzî olabilir fikrindedir. Harac arâzî öşür suyu ile sulanırsa yine arâzîden harac alınır. Öşür arâzî de harac suyu ile sulanırsa, arâzîden yine öşür alınır. Çünkü îtibar edilen arâzînin kendi statüsüdür. suyunun durumu arâzîden alınacak öşür veya haracın cinsini tesbite etkili değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Suyun cinsine dikkat edilir. Şâyet öşür arâzî harac suyu ile sulanırsa harac, harac arâzî öşür suyu ile sulanırsa öşür alınır ki arâzînin statüsüne dikkat ve îtibâr etmek, suyun durumuna, statüsüne dikkat ve îtibâr etmeden daha iyidir, tercih edilir. Çünkü harac, arâzînin bizzat kendisinden, öşür ise, arâzîye ekilip dikilen şeylerden alınır, arâzînin aynı ile alâkası yoktur. Suya bakarak öşür veya harac alınması cihetine gidilemez. Bu ihtilâfa binâen Ebû Hanîfe, harac arâzî sâhibini öşür suyu ile arâzî sulamaktan, öşür arâzî sâhibini de harac suyu ile sulamaktan men etmiştir. Şafiî ise men etmemiş, onları tamâmen serbest bırakmıştır, çünkü görüldüğü gibi, o arâzînin bizzat kendine îtibâr eder. Su, arâzînin statüsüne etkili olamaz.

Harac arâzîye evler ve dükkânlar inşa edilirse harac yine alınır. Çünkü arâzî sâhibi arâzîsinden istediği gibi yararlanır. Ebû Hanîfe'ye göre: Ziraatcilik ve meyvecilik yapılırsa harac alınır, yoksa alınmaz. Müellife göre: Bir kimse kendi ikâmeti için değil de ziraatçiliğinin îcâbı bir takım binâlar yaptırmak zorunda ise o takdirde bu binâlardan ve yerinden harac alınmaz. Çünkü bu binâlardan yararlanmak suretiyle ziraatçilik yapabilmektedir. İnşaat ve binalar ihtiyaç miktarını aşarsa, fazla miktarın haracı alınır. Harac arâzî kira veya âriyet verilirse haracını vermek yine mâlikine âittir, kiracı ve âriyet alanlar harac vermezler. Ebû Hanîfe'ye göre: Harac vergisi, kiralamada arâzî sâhibine, âriyette ise âriyet alana aittir.

Arâzî sahibi ile harac memuru, arâzînin harac veya öşür arâzî olduğu hususunda ihtilâf ederlerse, memur arâzînin harac arâzî olduğunu, arâzî sahibi de öşür arâzî olduğunu iddia ederlerse, her iki söze de ihtimâl vermek, îtibâr etmek mümkünse, arâzî sâhibinin iddiâsı kabûl edilir, memurunki terk edilir. Arâzî sâhibi itham, zan altında ise, zannı, şüpheyi gidermek için kendisine bir de yemin teklif edilir. Bu ihtilâflar kolayca çözümlenemiyorsa Devletin arşivindeki arâzî kayıtlarından yararlanılır. Kayıtlar doğru ise onlara îtibar edilir. Kayıtlar yoksa veya şüphe taşıyorsa, arâzînin komşularına göre durumu tâyin ve tesbit edilir, ona göre işlem yapılır. Arâzî sâhibi haracı verdiğini iddiâ ederse sözü kabul edilmez. Öşrü verdiğini iddiâ ederse bu iddiâsı kabûl edilir. Harac verme işinde ve miktarında devlet kayıtlarına istinâd edilir, onlara göre işlem yapılır.

Bir kimse takdîr edilen haracın ağır olduğunu iddiâ ederse, duruma bakılır. Ödenmesi kolay bir harac miktarına imkânı varsa o haracı öder. Ebû Hanîfe'ye göre: Ödemesi kolay olan haracı mükellefin ödemesi vâciptir. Zor olanı düşer. Kolaylık gösterilmesine rağmen haracı ödemede yine ağır hareket ederse hapisle tazyîk olunur. Satılması mümkün olan malı varsa, ödemediği haracı tahsil etmek için o malı satılır. Aynen borçla

kimsenin malını satmak gibi. Ama şahsın harac arâzîden başka satılacak bir şeyi bulunmazsa, sultan müsâade ederse, harac borcunu ödeyecek kadar bir miktar arâzîsi satılır. Müsâade etmezse, o zaman harac arâziyi kirâlıyandan harac vergisi alınır. Kirâ ücreti fazla ise, fazlasıyla birlikte, kirâ ücreti haractan az ise noksanını da kirâcı tamamlamak üzere kirâcıdan alınır. Arâzî sahibi arâzîyi işlemekten âciz kalırsa, kendisine arâzîyi kirâya vermesi, yoksa arâziden elini çekmesi söylenir. Bunun sonucu da arâzî işleyecek birine verilir. Harab olmasına göz yumulmaz. Vergi, gelir kaybına sebeb olması önlenir. İsterse arâzînin haracını arâzînin harap ve ölü olmamasını temin için versin, bu veriş kabûl edilmez. Çünkü vergi vermekle arâzî ölü arâzî olmaktan kurtulmamaktadır, birinci plânda arâzîyi işlemek esastır.

Harac memurunun memuriyeti için gerekli sıhhat şartları: Hür, emin, güvenilir kimse olmak,, yeterli bilgiye, vücud sahhatine sâhip bulunmak. Bu asıl şartlardan sonra harac koyma işlerine bakacaksa ictihât sahibi bir hukukçu olması gerekir. Harac toplama işine bakacaksa memuriyeti için başka şarta, müctehid hukukçu olmasına lüzûm yoktur. Harac memurunun maâşı harac mallardan verilir. Arâzîleri ölçenler de maâşını harac mallardan alır. Aynen zekât memurlarının zekâttan maâş alışı gibi. Haracı taksim eden, paylaştıranların ücreti hakkında hukukçular farklı fikirdedirler. Şafiî'ye göre: Harac ve öşür paylaştıranların ücretini Sultan ikisinden verebilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Öşür ve harac malları taksim edeceklerin toplayacakların ücretini orta durumdaki ölçekle ihtiyâcına göre, taksim ettiği mallardan alırlar. Sufyânu's-Sevri'ye göre: Harac taksim edenin ücreti Sultana, öşrü taksim edenin ücreti arâzî sahiplerine âittir. İmam Mâlik'e göre: Öşrü taksim edenin ücreti arâzî sahiplerine âit, haracı taksim edeninki de ortadan verilir.

C — MUHTELİF ÖLÇÜ BİRİMLERİ

Harac: Ölçüsü bilinen belli arâzîlerden alınan bir Devlet hakkıdır. Harac husûsunda a) Zira' (Kol) ile ölçülen ceribin, b) Dirhemin, c) Ölçeğin miktârını bilmek şarttır.

a) CERİB: 10X10 kasbe karedir. 1 Kafiz: 10X1 kasbe karedir. 1 Aşir: 1X1 kasbe karedir. 1 kasbe ise: 6 zira' (Kol) dır. 1 zira': 1 mîmâr arşınına tekâbül eder ki bu da bugünkü ölçü ile 75 cm. dir. Buna göre, 1 Cerib: 60X60... 3600 mîmâr arşın karesidir. (Şimdiki ölçü ile 1 Cerib 45X 45 m.. 2025 metre karedir.) 1 Kafiz: 60X6 arşın.. 360 mîmâr arşın kare, (o da 45X4,5 m... 202,5 metre kare eder.) 1 Ceribin onda birine tekâbül eder. Aşir ise, 6X6 arşın 36 mîmâr arşın kare (4,5X4,5 m... 20, 25 metre kare)dir ki 1 Kafizin 1 : 10'udur. Zira'ın esas tâyini, her bölge ve kabîle için ayrı ayrı yapılmıştır. (Burada son ölçülerle de karşılaştırılarak tek bir rakkam verilmiştir). Yusufiyye, Sevdaî, küçük Hâşimî (Bilâlî), Büyük Hâşimî (Ziyâdiyye), Ömerî, Mizânî zira'ları gibidir. En küçük zira' da Zira'-ı Kadıyye'dir.

1 — Zira-ı Kadıyye'yi ilk koyan Kadı Ebî Leylâ'dır. Halk arasında

çokça kullanılmıştır. Sevdaî Ziraından 1 tam 1 : 3 parmak daha noksandır. Zira-ı Devr de denir.

2 — Zira-ı Yusuffî: Ebû Yusuf tarafından kabûl edilmiştir. Medine hâkimleri kullanmıştır. Zira-ı Sevdâî'den 1 : 3 parmak küçüktür.

3 — Zira-ı Sevdâî: Zira-ı Devr (Zira-ı Kadıyye) den 1 tam 1 : 3 parmak daha uzundur. İlk kabûl eden Hârun Reşîd'dir. Hizmeteisi Esved'in kol uzunluğuna göre takdîr etmiştir. Ölçüyü baş ucuna asmış, insanlar da bu ölçü ile işlerini görmüşler, kumaşçılar, inşaatçılar, Nil nehrinin ölçümünde bu ölçüyü kullanmışlardır.

4 — Küçük Hâşimî Zirâı: Buna Zira-ı Bilâlî de denir. Zira-ı Sevdâîden 2 tam 2 : 3 parmak daha uzun. Bunu ilk koyan, kullanan Bilâl b. Ebî Bürde'dir. Dedesi Ebû Musa'l-Eşarî'nin zirâı olduğunu söyler. Ziyâdiyye Ziraından 2 : 15 parmak daha küçüktür. Basra ve Kûfe'liler bu ölçüyü kullanmıştır.

5 — Büyük Hâşimî Zirâı: Arazî ziraıdır. İlk defa Hâşimî Zirâı diye söyleyen Halîfe Mansur'dur. Zira-ı Sevdâîden 5 tam 2 : 3 parmak daha uzundur. Sevdâî Zirâı ile 1 tam 8 : 10 zira' eder. Küçük Hâşimî Zirâı büyüğünden 3 tam 4 : 10 parmak küçüktür. Bu zira'a Zirâı Ziyâdiyye de denir. Çünkü Ziyâd, Ehvaz kabilesinin köy ve şehir arâzîlerini bununla ölçmüştür.

6 — Zirâı Ömeriyye: Hz. Ömer'in kullandığı Zira'dır. Bununla köy ve şehir arâzîlerini ölçmüştür. Mûsâ b. Talha'nın dediğine göre:

«Hz. Ömer'in Ziramı gördüm. Onunla köy-şehir arâzîlerini ölçüyordu. Uzunluğu: 1 zira, 1 tutam (avuç) ve 1 dik parmakdı.» Hakem b. Uyeyne'nin dediğine göre de: «Hz. Ömer en uzun, orta ve en kısa zira' (kol) ölçülerini topladı 3'e taksim etti. Sonuca 1 tutam, 1 dik parmak uzunluğu ilâve etti. İki ucunu iyice tesbit etti. Bunu Huzeyfe'ye, Osman b. Huneyf'e gönderdi. Bununla köy ve şehir arâzîlerini ölçtüler. Hz. Ömer'den sonra bu zira' ile ilk ölçü yapan Ömer b. Hubeyre'dir.

7 — Zira-ı Mizâniyye: Zira-ı Sevdâî'ye nisbet edilince 2 tam 2 : 3 zira ve 2 : 3 parmak eden bir zira'dır. Bunu ilk kullanan Halîfe Me'mun'dur. İnsanlar bu Zira ile yol uzunluklarını, meskenleri, sokak ve caddeleri, nehir yataklarını, kuyuları ve derinlikleri ölçmüşlerdir.

b) DİRHEME gelince: Ağırlığını bilmek gerekir. Ağırlığı İslâmiyette kararlaştırıldığına göre: 1 dirhem 6 denk, 1 denk: 0,801 gr. dır. (1 dirhem 4,801 gr. dır) Her 100 dirhemin ağırlığı da 7 miskâl (48,06 gr) dır.

Dirhemin bu şekilde kararlaştırılış sebebinde ihtilâf vardır. Bir anlatışa göre: Dirhemler İran'lılar zamanında mevcuttu. Ve üç ağırlığa göre, darb olunmuş, ortalıkta dolaşmıştır. 1 ncisi, 1 miskâl ağırlığında olan dirhemler ki 20 kırat eder (4,008 gr.), 2 ncisi de: 12 kırat (12X0,2004..2, 4048 gr.) ağırlığındaki dirhemler. 3 ncüsü de: 10 kırat (2,004 gr.) ağırlığındaki dirhemler. İşte zekâtta dirhem lâzım olunca Müslümanlar bu 3 türlü dirhem ağırlıklarını toplamış, üçe taksimle orta bir dirhemi bulmuş-

lar ki bu da 14 kırat (2,805 gr.) eder. Böylece müslümanlıkta 1 dirhem sağlanmıştır. 10 dirhem de 7 miskal (28,05 gr.) eder. Bunun sonucu miskâlde de bir birlik sağlanmıştır.

Diğer bir anlatışa göre de: Sebeb şudur, Hz. Ömer dirhemler arasında ihtilâfları görünce Buğlâ dirhemi (8 denk.. 6,408 gr.), Taberî Dirhemi: 4 denk (3,204 gr.), Mağribî dirhemi: 3 denk (2,403 gr.), Yemenî Dirhemi: 1 denk (0,801 gr.) bu şekilde çok farklılığı önlemek için:

«— **En çok kullanılanlardan en fazla ağırlığı olan dirhemle en az ağırlığı olan dirhemi alıp ortasını bulunuz»** demiştir. Bu emre uyarak Taberî dirhemi: 4 denk ile Buğlâ Dirhemi: 8 denk alınıp toplanmış, 12 denkin ortası olan 6 denk (4,806 gr.) bulunmuştur. Ve 1 dirhem kabûl edilmiştir. 1 tam 3 : 7 dirhem de 1 miskal (6,8658 gr.) kabul edilmiştir. 1 miskâlden 3 : 10 miskal çıkarsa tam bir dirhem olur. Buna göre: 1 dirhem: 7 : 10 miskaldir. Her 10 dirhem (48,06 gr.) 7 miskâl olmuş olur. Her 10 miskal 14 tam 2 : 7 dirhem eder.

Karışık olan gümüş, hâlis gümüş gibi olamaz, aynı hükme tâbi değildir. İranlılar işlerinin düzenini kaçırınca paralarını da bozmuşlar, müslümanlara da bu dînar ve dirhem olan paraları aynen bozuk şekliyle gelmiştir. Muâmelelerde hâlis para yerini tutmuş, müslümanlar kalitesini biraz yükseltip İslâmî şekilde, tipte dirhemler çıkarmışlar, karışık (Mağguş) ile Hâlis parayı ayırt etme imkânı bulmuşlardır.

Müslümanlıkta ilk İslâmî paranın kimin tarafından çıkartıldığında ihtilâf vardır. Said b. El-Müseyyeb'e göre: İlk İslâmî dirhemi çıkartan, Abdu'l-Melik b. Mervan'dır. O zamana kadar dînarlar Rumların, dirhemler İranlıların ve bir miktar da Himyerî'lerindi. Ebû Zenâd'ın dediğine göre de: Abdu'l-Melik b. Mervan, Haccâc'a Irakta dirhem bastırmasını emretmiştir. Haccâc da 74 hicrî yılında dirhem bastırmış, piyasaya çıkartmıştır. Medâinî'nin dediğine göre de: Haccâc 75 hicrî yılı sonlarına doğru dirhemi bastırmış, sonra Abdu'l-Melik 76 hicrî yılında bütün vilâyetlerde basılmasını emretmiştir. Söylenildiğine göre: Haccâc saf gümüş mâdeninden dirhem bastırmış ve üzerine de **«Allahu Ahad, Allahu's-Samed: Allah birdir, benzeri yoktur.»** (K. K. 112 : 1-2) âyet-i kerîmelerini yazdırmıştır, bir mahzur da görmemiştir.

Bu şekil Kur'andan bir âyet-i kerîmenin yazılması mekruhtur denilmiş. Yine de paraya böyle bir âyet-i kerîmenin yazılışında ihtilâf mevcuttur. Bir guruba göre İslâm Hukukçuları para üzerinde Kur'andan bir âyet-i kerîmenin bulunmasını mekruh saymışlardır. Çünkü parayı cünüb ve pis olanlar da taşıyacaktır. Bir diğer gurup İranlılar dirhemin noksan oluşunu, kime âit olduğunun bilinmeyişini iyi karşılamadılar, bu sebeble Haccâc da müslüman olanlara âit oluşunu göstermek için yukarıdaki âyetleri yazdırdı. İranlıların iyi karşılamayışı sanki üzerindeki âyettenmiş gibi, âyete mekruh denilmiştir.

Haccâc'tan sonra: Yezîd b. Abdi'l-Melik zamanında, Ömer b. Hubeyre para işlerini yürüttü. Haccâc'ın dirhemlerinden daha büyük dirhem-

ler bastırdı. Ömer b. Hubeyre'den sonra Halîd b. Abdillahi'l-Qusrâ, Irak vâli oldu, para bastırma işlerine baktı. Önceki dirhemlerden daha ağır, geniş dirhem bastırdı. Hâlid'den sonra Yusuf b. Ömer para bastırma işine baktı. Öncekilerden çok daha geniş ve ağır paralar çıkardı. Bütün bu işlemlerin sonucu piyasadaki dirhemlere çıkaranların isimlerine bağlı olarak Hubeyriyye, Hâlidiyye, Yusufiyye denilmiştir. Emevîlerin en çok paraları da bunlardı. Abbasî Halîfesi Mansur, haraç vergisi olarak, Emevîlerin çıkardığı paralardan başka paraları kabûl etmezdi.

Yahya b. Nu'manı'l-Gaffarî'nin babasından anlattığına göre: İlk dirhemi bastıran 70 hicret yılında Abdullah b. Zübeyr'in emriyle kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'dir. İranlıların parası gibi bastırmış, bir tarafına «Bereket» bir tarafmada «Allah» lâfsını yazdırmıştır. Haccâc bu parayı birkaç sene sonra değiştirmiş, bir tarafına «Bismillâh» bir tarafına da «Haccâc» yazdırmıştır.

Karışık olmayan hâlis dirhem ve dînar, Me'mun tarafından bastırılan Sikke-i Sultânî ile değiştirilebilir. Piyasada onun gibi geçerlidir. Gümüş parçaları ve kalıplara dökülmüş altınlar sikke-i Sultânî ile değiştirilemez. Çünkü bunların sıhhati ancak izâbe ve tasfiye ile tesvik edilebilir. Bu sebeble ancak alış-verişte semen olarak kullanılır. Yeter ki câri olan paraların, dirhemlerin saflığı isbâtlansın. Ağırlık ve büyüklüğün aynı, kıymetinin farklı oluşu para olarak kullanılışına mâni değildir. Haraç memuru kıymeti en yüksek olan paradan haraç vergisi alır. Zamanın idarecisi para basımında tamâmen ayrı bir yol takibeder, halîfeden izin almazsa bu ona itâatsizliği ifâde eder. İdarecilerin dışında birisi para basarsa duruma bakılır. Önceden haraç vergisi olarak bu para alınmışsa, geçmiş muâmele sâyesinde müstehab olarak kabûl edilir. Önceden hiçbir muâmelede kullanılmamışsa bu para ile bir şey isteme, gabni gerektirir, para değersiz, kalp sayılır.

Dirhem ve dînarın küçültülmüşlerini kullanmak uygun değildir. Çünkü karışıklığa, sağlam olan ve piyasada dolaşan dirhem ve dînardan şüphe etmeye, kıymet noksanlaşmasına yol açar. Hukukçular da bu para birimlerinin küsürlerinin kullanılmasını doğru saymazlar. Mâlik ve Medine'li pek çok hukukçular, bu para birimlerinin kesilmiş parçalarının, küsürlerinin, değişik tipte olmalarını ve bunların kullanılmalarının mekruh oluşunu, yer yüzünde bozukluğa, karışıklığa sebeb oluşuna bağlarlar. Bunlar, Resûlüllah (S.A.V.) ın, insanlar arasında câri olan sikkenin kesirlerinin kullanılmasını yasakladığını delîl gösterirler, bu olayı naklederler.

Sikke: Demir madeninden yapılan, üzerine dirhem değeri yazılan mâdeni paradır. Bu sebeble de basılmış dirheme de sikke denir. Bu para nevini Emevî idarecileri iyi karşılamamışlar, ortadan tamâmıyla kaldırmışlardır. Anlatıldığına göre:

Mervân b. Hakem, İran paraları, demir dirhemleri bulunan birini yakalamış ve hemen elini kesmiştir. Mervânın o şahsa karşı bu hareketi sırf

düşmanlığından ileri gelmektedir. Olayın başka türlü açıklaması yapılamaz.

Vâkıdî'nin anlattığına göre: Eban b. Osman, Medine'de idareci iken, dirhem basan, piyasaya para süren birine 30 değnek sopa atmış, şehir dışına sürgün etmiştir. Bu davranış bize göre sahte para basan, zayıf akçe çıkaran, yanlış iş yapan şahıslar içindir. Olay ve durum Vâkıdî'nin dediği gibi kabul edilirse, Eban b. Osman bu hareketi düşmanlıkla yapmamış, zayıf, hîleli para çıkarana hak ettiği cezâyı vermiştir. Had cezâsından aşağı olan bir cezâ uygulamış, hîlesi sebebiyle de sürgün etmiştir. Mervan b. Hakem'in yaptığı ise zulümdür, yabancı paraya duyduğu düşmanlık sebebiyledir.

Ebû Hanîfe ve Irak'lı hukukçular, dirhem ve dinarın kesirlerinin de kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Sâlih b. Hafs'ın Ubey b. Ka'b'dan şu âyet-i kerîme hakkında:

«Yahut mallarınızdan ne dilersek onu yapmanızdan vaz geçmenizi..» (K. K. 11 : 87) yaptığı rivâyette Ubey b. Ka'b, dirhemlerin kesirleri demiştir. Şafiî mezhebine göre de: Dirhemin kesirlerini kullanmak ihtiyaçtan mütevellid ise mekruh sayılmaz. İhtiyaç olmadan tesbit edilen para biriminin kesirleri kullanılırsa mekruhtur. Çünkü mala ihtiyaç duyulmaksızın, parçalamak, kesirler hâline getirmek insanları aldatmadır. Ahmed b. Hanbel'e göre de: Üzerinde Allah'ın ismi varsa, dirhem ve dînarın kesirlerini, parçalarını kullanmak mekruhtur. Allah'ın ismi yoksa kesirleri, parçaları kullanmak mekruh değildir.

Sikkenin kesrinin kullanılmasının yasak olduğunu gösteren haber ise:

Basra kadısı Muhammed b. Abdullahi'l-Ensârî, sikkenin parçalanmış olarak kesirlerinin kullanılmasını yasaklamıştır. Sebebi ise bütünden ayrılan parçaların resmî bir mâhiyet taşımayışı, sikkesiz oluşu, piyasada halkın zorluklarla karşılaşmasına yol açmış, zararlara sebeb olmuştur. Diğer bir kısım insanlar da sikkeyi paralamak sûretiyle süs ve ziynet eşyası ile kab yapımında kullanmışlardır. Bir başka görüşte de sikkenin kesirlerinin kullanılmasının yasaklanmasının sebebi:

Dört halîfe zamanında ödünç para alma işinde, ödünç miktarına göre paradan bir miktar kesiliyordu. Kesik şekilde borç para isteyene istediği miktar para veriliyordu. Bu kesilen parçalar ile ödünç para isteyen şahsa ne sikke verdiğini ileride isbatlama imkânına sahip oluyordu. Bu şekilde para olarak kullanılan sikkenin, ödünç alıp vermede tam sikke ödünç verilmiş gibi gösterilip aslında noksan sikke verilmesine, borç ödenirken de tam sikke ödenmesine yol açıyordu. Bu aksaklığı gidermek için sikkenin kesrini kullanmak yasak edilmiştir.

c) Keyl'e gelince: Haraç arâzîden 1 : 10 dan 1 : 2 ye kadar haraç alınıyorsa, bir diğer ifâde ile alınan haraç haraç-ı Muhâseme (Arâzî-

den çıkan mahsûle belirli bir nisbette vergi koyma) ise kaç kafiz ne kadar ölçek eder?

Kasımın anlattığına göre: Şehir ve köy arâzîlerine Osman b. Huneyf'in vergi olarak vaz' edib de Hz. Ömer'in tasdîk ettiği Kafiz, 1 Keyl'e denktir. Yahya b. Âdem'in anlattığına göre de: Mühürlenip kesinleşen Haccâc'ın Kilesi (Key'i) dir ki ağırlığı 30 Rıtl (1 Rıtl 12 vikye, 1 vikye 40 dirhem, 1 dirhem 4,806 gr. hesabıyla): 69,2064 Kg. olduğu söylenir. Haraç vergisi koymada mamur, takdîr serbestisine sâhipse o zaman vazîfe mahallinde kullanılan kileyi (Keyl'i), o bölgenin haraç vergisine esas alır, onunla amel ve hareket eder.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Şartları Değişik Bölgeler

A — BÖLGELERİN TASNİFİ VE BİRİNCİ DERECEDE ÖNEMLİ OLAN YASAK BÖLGE (HİCAZ ÜLKESİ)

İslâm ülkesi toprakları statü bakımından 3 kısma ayrılır. a) Haram: Mescid-i Haram ve çevresi. (Tam yasak bölge), b) Hicaz Bölgesi, c) Diğer İslâm ülkesi bölgeleri.

a) **HARAM (MUHTEREM) BÖLGE:** Mekke ve etrafını çevreliyen yerlerdir. Allah Teâlâ da bu yeri Kur'an-ı kerimde iki isimle anmıştır.

1 — MEKKE ve 2 — BEKKE

1 — MEKKE ismi ile andığı âyet-i kerîme:

«O, Sizi Mekke'nin karnında onlara karşı sizi muzaffer kıldıktan sonra onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi...» (K. K. 48: 24) buyurmuştur. Mekke kelimesi, arapların «Kemik iliğinin kemikten sorulup massedilmesi» sözündeki Temekkede (Massetmek, noksanlaştırıp yok etmek) kelimesinden alınmıştır. Çünkü günâhkâr olan oradan çıkarılır, uzaklaştırılır. Usmuî de şiirinde:

«Ey Mekke, günâhları öyle helâk et ki onun günâhı artık kalmasın. Fakat helâk ederken de şiddetli ve üzücü olma.» demiştir.

2 — BEKKE: Âyet-i kerîmelerde Bekke ismi de geçmiştir. Bu hususta ki âyet-i kerîme şöyledir:

«Şüphesiz âlemler için, çok feyizli ve hayırlı ve ayn-ı hidâyet olmak üzere konulan ilk ev (mâbet) elbette Bekke'de olandır.» (K. K. 3: 96) buyurulmuştur. Usmuî'ye göre Bekke denilişinin sebebi de: Orada insanların bâzısının, diğer bâzılarını kovmaları, def etmeleri, bunun sonucu olarak da izdihâmın meydana gelişidir. Bu hususta da:

«Başkasıyla içki içen kimseyi bir anda şiddet tuttu. Bu sebeble arkadaşımı uzaklaştırıverdim.» şiirini okumuştur.

İnsanlar bu iki isimde ihtilâf etmişlerdir. Mücâhid'e göre: Her ikisi de aynı yere verilmiş birer isimdirler. Çünkü araplar telâffuz yakınlığı sebebiyle «Mim» harfini «Be» harfine değiştirerek konuşurlar. «Dövmek gerektir» sözünün arabçasını söylerlerken «Lâzım» kelimesini «Lâzib» şeklinde telâffuz ederler. Bir diğer gurûba göre de: Her iki isim de iki ayrı şeye birer isim olarak verilmiştir. İsimlerin değişik oluşu, isim veri-

len şeylerin de değişik oluşunu gerektirir. İsim verilen şeylerin ayrı oluşunu savunan bu görüş sahibleri de ikiye ayrılır. Birincilere göre: Mekke, ismi bir mıntıkanın tamâmına verilen bir isimdir. Bekke ismi ise, Beytullah'ın (Kâ'be'nin) ismidir. Bu görüşü savunanlar, İbrahim Nahâî, Yahyâ b. Ebî Eyyûb'dur. Zührî ve Zeyd b. Eslem'in savundukları ikinci görüşe göre: Mekke muhterem olan (Yasak bölgenin) yerin tamâmının ismi, Bekke ise, Mescid-i İbrahim'dir.

Mus'ab b. Abdullahı'z-Zübeyrî'nin anlattığına göre: Câhiliyyet devrinde emniyetli olduğundan, halk için tehlikelerden kurtuluş yeri, Mekke idi. Ebû Süfyân b. Harb b. Umeyye'nin İbnu Hadrâmî'ye olan sözünü de şu şekilde şiir hâline getirmiştir.

«Ey Eba Matar, Kurtuluşa gel, Kureyş'ten özür dilemen sana yeterlidir.

Dâima azîz olan ülkeye inersen, ordu komutanının seni aramasından, yakalamasından emîn olur, kurtulursun.»

Mücâhid'in anlattığına göre: Mekke'nin isimleri arasında «Zahmet Annesi: Ümmü Zahm», «Sürgün Annesi: Ümmü'l-Base» vardır. Zahmetler annesi denilmesinin sebebi, İnsanlar Beyti ziyârete geldiklerinde izdiham kalabalık bir şekilde bir arada bulunmaları ve ziyârette güçlük çekmeleridir. Sürgün Annesi denilmesinin sebebi de, Mekke'de kötülük, sapıklık çıkaran şehirden dışarı çıkarılır, bir nevi sürgün edilir. Hatta cezâsı ölüm de olabilir. Âyet-i kerîmede de:

«Dağlar didik didik parçalanmıştır.» (K. K. 56 : 5) buyurulmuştur ki, söküp atmak demektir.

Bâzan da «Sürgün annesi: Ümmü Nase» derken «Nun» harfi ile de söylendiği olur. Mânâsı yine aynı olup insanları sapıtanların tard edildiği yer demektir.

Mekke'nin aslı ve muhterem oluşu, Allah'ın Beytini muhterem yapışındandır. Âyet-i kerîmede de işâret buyurduğu üzere evin temellerini atmayı, o yeri bütün köşe, bucaklardaki kulları için kıble yapışı sebebiyle ülkelerin annesi olmuştur.

«Bir de şehirlerin anası olan Mekke ile bütün çevresindeki insanları azâb ile korkutmak için...» (K.K. 6 : 92) âyet-i kerîmesinde de bu husus belirtilmiştir.

Ca'fer b. Muhammed'in babası Muhammed b. Ali'den anlattığına göre: Beyti inşâa etmenin ve tavafta bulunmanın sebebi, Allah'ın Meleklerine şu şekilde hitap buyurmasıdır:

«Şüphesiz ben yer yüzünde bir halife yaratacağım demişti de, Melekler de, biz seni hamd ile tesbîh ve seni takdîs edip dururken orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? demişlerdi. Allah (C.C.) da, «Sizin bilemiyeceğinizi her halde ben bilirim.» demişti.» (K. K. 2 : 30) Allah Teâlâ, Meleklerinin bu cevâbına kızdı. Onlar da arşa sığınarak 7 defa tavâf ettiler. Rablerinin rızâsını istediler. Allah da onlardan râzı oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onlara,

— Benim için yer yüzünde bir ev inşâ edin ve insan oğullarından günâh işleyenler, ona sığınsın, onun etrafında, sizin arş etrafında tavâf ettiğiniz gibi, tavâf etsinler.

Melekler de Allah rızâsı için Beyti: Kâ'be'yi yer yüzünde kurdular. Böylece insanlık için yer yüzünde ilk yapılan ev oldu. Allah Teâlâ bu hususu âyette de açıklamıştır:

«Şüphesiz âlemler için, çok feyizli, ve ayn-ı hidâyet olmak üzere konulan ilk ev (ma'bed) elbette Mekke'de olandır.» (K. K. 3 : 96) buyurmuştur.

Âlimler, ibâdet için ilk yapılan binânın Ka'be olduğunda aynı fikirdedirler. Ancak başka maksadlarla Kâ'be'den önce yapılan binâ var mıdır? Sorusunda aralarında fikir ayrılıkları vardır. Hasan b. Sâlih ve bir gurup kimselere göre: Kâ'be'den önce yer yüzünde pek çok binâ vardı. Mücâhid ve Katâde'ye göre: Kâ'be'den önce yer yüzünde bir binâ yoktu. Âyet-i kerîmede geçen «Mübârek» teriminde iki mânâ vardır. 1 — Sevâb kasdı ile hareket edip, bol sevâb kazandırmasıdır. 2 — Kâ'be'ye giren emîn olur, kötülük görmez, vahşi, kurt, ceylân da olsa hayâtı emniyyettedir. «Âlemler için ayn-ı hidâyet olması..» hükmünde de, 1 — İnsanları tevhîde, birliğe götürür. 2 — Hacc ve namazda doğruya ulaştırır. Şeklinde iki türlü açıklama vardır.

«Orada apaçık âyetler, alâmetler, İbrâhîm'in makâmı vardır. Kim oraya girerse emîn olur.» (K. K. 3 : 97) buyurulan bu âyet-i kerîmede, İbrahim makâmındaki âyet, alâmet, sert taş üzerindeki Hz. İbrahim'in ayak izlerinin belirtisidir. Hz. İbrahim'in makâmı dışındaki alâmetler ise, korkanlar, korkudan kurtulur. Bakar bakmaz insanın büyük bir heybet içinde binâyı görmesi, kuşların, binâ üzerinden uçmayışı, orada suç işliyenin, haddi aşanın derhal cezâlandırılması, Câhiliyyet devrinde Ashab-ı Fiyl (Ebrehe orduları) e olduğu gibi. Beytin azametinden ötürü Câhiliyyet devri araplarının kalbi derhal yumuşardı. Ehl-i Kitap veya her hangi bir dinle bağlı olmayan biri bir suç işler, adam öldürür, Kâ'be'ye sığınırsa, öldürdüğü şahsın kardeşi, kâtili Kâ'be'de yakalıyamaz. Orada kâtilden intikam alamaz. İşte bütün bunlar Allah'ın birer alâmetidir. Kullarının kalbine bunları iyice yerleştirmiştir.

İslâm'dan sonra emîn bir yer oluşuna dâir.

«Kim oraya girerse tasarruzdan emîn olur.» (K. K. 3 : 97) buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîme hükmüne iki türlü mânâ verilir. 1 — Yahyâ b. Ca'de'ye göre: Ateşten emîn olur, kurtulur. 2 — Öldürülmekten emîn olur, kurtulur. Çünkü Allah Teâlâ, oraya girecek olanın ihramlı olmasını emretmiş, ihramlı durumu ihlâl etmeyi, bozmayı da yasaklamıştır. Resûlüllah (S.A.V.) da, Fetih günü Mekke'ye girdiğinde şöyle buyurmuştur:

«Bana bir ân verildi, helâl edildi ki: Benden öncekilere hiç helâl edilmediği gibi, benden sonrakilerine de helâl olmaz.» Burada Mekke'ye ihramlı girmenin şart olduğunu belirtmişler, ancak fetih günü böyle bir is-

tisnâ olarak ihramsız girmeye izin verildiğine işâret buyurmuşlardır.

«Ona bir yol bulabilenlerin, gücü yetenlerin, Beyti hacc ve ziyâret etmesi, Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır.» (K.K. 3:97) âyet-i kerîmesi ile, namaz için Beyt'in kıble oluşundan sonra orayı ziyâretin farz olduğuna hükmetmiştir. Çünkü kıble olan Kâ'be'ye dönüş 2 nci hicret yılında, Hacc farzı ise 6 ncı hicret yılında kesinleşmiştir. Kâ'be sâyesinde Mekke ile alâkalı iki esaslı, büyük ibâdet emredilmiştir. Bunlar da namazda Kıbleye yönelmek, Hacc için Kâ'be'yi ziyâret. Mekke muhteremliği ile diğer bölgelerden ayrılmıştır.

Kâ'be'nin inşâsına gelince: Tûfandan sonra Kâ'be'nin idarecileri, İbrahîm ve İsmâil (A.S.) dir. Âyet-i kerîmede de:

«Hani İbrahîm o beytin temellerini İsmâil ile yükseltiyordu da ikisi de şöyle duâ etmişlerdi: Ey Rabbimiz, bizden şu hizmeti kabul buyur. Şüphesiz hakkıyla işiten, kemâliyle bilen sensin sen.» (K.K. 2:127) buyurulmuştur. Âyet-i kerîmede her ikisinin binânın kabûl olunmasını isteyişleri, inşâatıyla görevlendirilmiş olmalarıdır. Ululuğu sebebiyle de «Kâ'be» denmiştir. Ve arabların «Kadın büyüdü» sözünde, göğüslerinin büyüdüğünü belirtmek için «Kâ'be» fiilini kullanırlar. Kâ'be kelimesi de büyümek, yücelmek mânâsına olan sözü geçen fiilden alınmıştır.

Hz. İbrahim'den sonra, Kâ'be Cürhüm ve Amaliqa kabîleleri elinde yıkılıncaya kadar kalmıştır. Âmir b. Hâris, bu durum için şu şiiri okumuştur.

«Safâ ile Hacûn dağları arasından bir dost çıkmadı ve bir hikâyeci Mekke'nin hâlini anlatıp dile getirmedi.

Evet, bizler, o şehrin yerlileriyiz. Fakat gecelerin durmadan geçişi, Yemenlilerin baskısı bizleri usandırdı.»

Cürhüm ve Amaliqa'lılardan sonra, Kureyş'liler çoğalınca, zilletten sonra yükselince idareyi ele geçirdiler, peygamberliğin aralarından fışkırıp çıkması uğruna evi yeniden inşâ ettiler. İbrâhim Peygamberden sonra, Kâ'be binâsını ilk yenileyen Kureyş'li Kusay b. Kilâb'dır. Çatısını da hurma lifleri ve başka şeylerle örtmüştür. Bu konuda A'şa da şu şiiri okumuştur:

«Şam Râhibinin elbiselerine, Ceddi Cürhüm oğullarından olan Kusay'ın inşâ ettiği binâya yemin ettim.

Aramızda düşmanlık ateşleri büyüseydi, doğrudan doğruya bizlerden bir kısmı oklu kirpi sırtına düşüverirdi.»

Kusay'dan sonra Kureyş'liler, Kâ'beyi yeniden binâ etmişlerdir. Peygamberimiz (S.A.V.) o zaman 25 yaşlarındaydı. Binânın inşâ edilişini gördü. Kâbe'nin kapıları küçüktü. Ebû Huzeyfe b. Muğiyre,

— Ey kabîlem, Kâ'benin kapılarını yükseltin, girecekler rahat girsin. Bu durumda ancak istediklerinizi girebilecektir. Şâyet istemediğiniz biri gelirse ona atışa başlarsınız, o da düşüverir, yaralarsınız, dedi.

Kureyşliler de onun dediği gibi kapıyı büyülttüler. Kureyşlilerin, Kâ'be'yi yeniden binâ etmelerinin sebebi: Kâ'be yıkılmış, temellerinden biraz

yükseklikte duvar kalmıştı. Duvarları yükseltmek istediler. Cidde taraflarında Rum tüccarlarına âit bir gemiyi deniz kayalara bindirmiş, kenara atmış. Bunun tahtalarını aldılar. Kâ'be'de bir yılan mevcuttu, insanlar korktuklarından yanaşamadılar. Yılan duvarın üstüne çıktı. O sırada bir kuş gelip yılanı kapıp kaçtı. Bu durum üzerine Kureyş'liler,

— Allah'ın düşüncemizden memnun kaldığını ümîd ederiz, dediler, Kâ'be'yi yıktılar. Geminin tahtalarını iskele yapıp duvarları ördüler. Bu bina Abdullah b. Zübeyr'in, Husayn b. Numeyr ve Şam askeriyle 64 hicrî yılında Yezîd b. Muâviye zamanında yapılan harbe kadar devâm etti. Harp esnasında Şam ordusundan bir asker, ok ucunda Kâ'be'ye ateş attı. Esen şiddetli rüzgâr yüzünden alev her tarafı sardı çatının ve duvarların örtüleri yandı duvarları karardı, taşları da yanma sonucu çürüdü. Yezîd b. Muaviye öldükten sonra, Husayn b. Numeyr, Abdullah b. Zübeyr ve adamlarıyla harp etmeden vazgeçti. Abdullah b. Zübeyr, Kâ'be'nin yıkılıp yeniden yapılması için teşebbüse geçti. Arkadaşlarıyla istişârede bulundu. Onlar da binânın yıkılıp yeniden yapılması fikrindeydiler. O esnada Abdullah b. Abbas gelerek,

— Allah'ın evini yıkma, dedi. Abdullah b. Zübeyr de,

— Görmüyor musun? Güvercinler duvarları üzerine konmada, taşları çürümüş. Herhalde biriniz Beytullah'ı yapmadan, kendine bir ev yapmaya kalkışamaz. Dikkat edin, yarından tezi yok evin yıkıcısı ben olacağım. Resûlullah'tan (S.A.V.) bana geldiğine göre:

«Şâyet imkânım olsaydı, Kâ'be'yi Hz. İbrahim'in esası üzerine yeniden binâ ederdim. Doğu ve Batısında birer kapı yapardım.» buyurmuşlardır. Hadîs-i şerîf üzerine Esved, İbnu Zübeyr'e,

— Sen Kâ'be hususunda Hz. Âişe'den bir şey işittin mi? diye sormuş. O da,

— Evet. O, bana Resûlullah'ın kendisine şu hadîs-i şerîfi söylediğini, haber verdi. **«İmkân darlığı kavminin Kâ'be'yi yeniden inşâ etmesine engel oldu. Onlar küfürden yeni uzaklaşmış olmasalardı Kâ'be'yi yıkar, onu eski, Hz. İbrahim temelleri üzerine inşâ ederdim.»** buyurmuştur.

Abdullah b. Zübeyr'in Kâ'be'nin yıkılması husûsundaki fikri kesinleşti. Sabahleyin Ubeyd b. Âmir'e gitti. Rivâyete göre Ubeyd uykudaymış. Zübeyr ona,

— Resûlullah'ın (S.A.V.) bu hususta**ki** şu hadîs-i şerîfini işitmedin mi? **«Yer yüzü kuşluk vaktinde uyuyan âlimlerin uykusundan dolayı Allah'a karşı feryâd eder, şikâyette bulunur.»** Abdullah b. Zübeyr Kâ'be'yi yıktı. İbnu Abbas gelerek,

— Mâdemki Kâ'be'yi yıktın, insanları Kıbleye dönmeleri için çağıramazsın. Kâ'be yıkılınca insanlar da,

— Kıblesiz nasıl namaz kılacağız? diye mürâceâtta bulunmuşlardır. Câbir ve Zeyd,

— Kâ'be'nin inşâat yerine, arsasına dönün, namaz kılın. İşte kıble orasıdır, dediler. İbnu Zübeyr, Haceru'l-Esved'in örtülmesini emretti. İpekli bir hırka içine sarılıp olduğu yere kondu. İkrime,

— Haceru'l-Esved 1 zira' veya daha fazla büyüklükte, ortasında gümüş gibi beyazlık bulunan bir taştı, der.

Kâ'be'nin süslerini, kıymetli mallarını, yıkma ânında Kâ'be'nin hazîneleri arasına koydular. İnşâata başlandığında hatim yönü, Hz İbrahîm'in temelleri çıkıncaya kadar kazıldı. İnsanlar toplandı. İbnu'z-Zübeyr,

— Buranın İbrâhim'in temeli olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Onlar da,

— Evet, dediler.

Bu cevap üzerine, binayı Hz. İbrahîm'in temeli üzerine kurdu. Temellere 6'şar zira' daha ilâveler yapılmış oldu. Bir diğer rivâyete göre de 7 zira' genişlemiş oldu. Yer hizâsında olmak üzere Doğu ve Batısında birer kapı yapmıştır. Birinden girilir, diğerinden çıkılır. Her kapının üstünü altın levhalarla yapmıştır. Anahtarları da altındandı.

Kâ'be'nin inşaatında Kureyşlilerden Ebû'l-Cehm b. Huzeyfeti'l-Adevî de hazır bulunmuştur. O şöyle demiştir:

— Kâ'be inşaatında iki defa çalıştım. Birincisinde câhiliyyet devrinde çocukken, az bir güçle, diğerinde müslümanlıkta ihtiyâr, fanî bir şahsın gücü ve kuvvetiyle.

Zübeyr b. Bekkâr'ın anlattığına göre: Abdullah b. Zübeyr taşlar arasında yeşil renkli bir taş buldu. Bir mezarın kapak taşı idi. O sırada Abdullah b. Safvan,

— Bu Allah'ın Resûlü İsmail (A.S.) ın kabridir, dedi. Abdullah b. Zübeyr de taşın oynatılmasını yasakladı.

Abdullah b. Zübeyr'den Haccac'ın harab edişine kadar Kâ'be böyle kaldı. Haccâc, Abdullah b. Zübeyr'le savaştı. Kâ'be etrafına İbnu Zübeyr'i sıkıştırdı. Haccâc mancınıklarla Kâ'be tarafına taşlar attırdı. Harbi kazanana kadar bu işe devâm ettirdi. Kâ'be de mancınıklarla atılan taşlarla yıkıldı. Abdul-Melik b. Mervan'ın emriyle Haccâc Kâ'beyi yeniden yaptı. Temellerinden taşları çıkartarak, Kureyşlilerin temelleri üzerine kurdu. Bu güne kadar da bu temel üzerine kurulmuş şekliyle geldi Abdu'l-Melik b. Mervan şöyle der:

— «Abdullah b. Zübeyr ile Kâ'be'nin inşâatı için savaş ettim. Maksadım, binayı Kureyşinki gibi yaptırmaktı.»

Kâ'be'nin örtüsüne gelince: Ebû Hureyre'nin Resûlüllah (S.A.V.)'den yaptığı rivayete göre:

«Beytullahı ilk giydiren şahıs, Sâdu'l-Yemânî'dir.» Bundan sonra Resûlüllah (S.A.V.) Yemen'den getirtilen örtü ile Kâ'be'yi örtmüştür. Sonra da sırasıyla Hz. Ömer ve Osman kendi zamanlarında Kıbâtî (Mısır kumaşından yapılmış) örtü ile örtmüşlerdir. Daha sonra Yezîd b. Muâviye İran ipeklisiyle örtmüştür.

Muhârib b. Disar'ın anlattığına göre: Kâ'be'yi ilk defa ipek örtü ile örten, Hâlid b. Ca'fer b. Kilab'dır. Eline Câhiliyyet devrinde Nemt kabî-

lesi ipeklilerinden renkli bir ipekli geçmiş ve bunu Kâ'be üzerine asmıştır. Ondan sonra İbnu Zübeyr ve Haccâc, ipeklilerle Kâ'be'yi örtmüşlerdir. Daha sonra Emevîler bâzı yıllar ve Necranlılarla harplerinde elde ettikleri ipeklerle Kâ'be örtüsünü yenilediler. Abbâsîler zamanında Mütevekkil (halîfe) Kâ'be örtüsünü gümüş ve diğer kıymetli ipliklerle işleterek süsledi, tâzeledi. Duvarları üstüne altın koydu. Böylece ipekli örtü Abbâsîler devrinde devâm etti, gitti.

MESCİD-İ HARAM : Tavâf edecekler için ayrılan Kâ'be etrafındaki boşluktur. Resûlüllah (S.A.V.) ve Hz. Ebû Bekir zamanında bir duvarla Mescid-i Haram'ın etrafı çevrilmemişti. Hz. Ömer, ziyâretçilerin çoğalması sebebiyle, Kâ'be etrafındaki evleri satın aldı, yıktı ve Mescid-i Haram'ı genişletti. Satmadan kaçınanların evlerinin bedelini ödedi, bağışlayanlarınkini karşılıksız istimlâk etti. Etrafını 1 adam boyundan biraz engin olmak üzere bir duvarla çevirdi. Duvarlar üzerine lâmbalar koydurdu. Böylece Hz. Ömer, Kâ'be'nin etrafını duvarla çeviren, Mescidi duvar içine alan ilk Halîfe oldu. Hz. Osman Halîfe olunca, yeniden istimlâke girişti. Civardaki evleri satın aldı, yıktırdı, mescidi genişletti. Ev sahiplerinden feryâd edenler, itirazda bulunanlar oldu. Bunun üzerine Hz. Osman,

— Herhalde Hz. Ömer'in yaptığı işi ben yaparken yumuşaklılığım size biraz cür'et, cesâret verdi. Bu hepinizin kararlaştırdığı, râzı olduğu bir iştir dedi. Evlerini vermekten kaçınanları hapsettirdi. Bunlardan, Abdullah b. Hâlid b. Esed satmaya râzı olanları hapisten çıkardı. Hz. Osman, Mescidi genişletince, gölgelikler (Revaklar) yaptırdı. Mescidin etrafına ilk revak yaptıran Hz. Osman'dır. Daha sonra Velîd b. Abdi'l-Melik, Mescidi genişletti. Taş ve mermerden sütunlar, direkler yaptırdı. Ondan sonra Halîfe Mansur ve Mehdî kendi zamanlarında mescidi daha da genişlettiler, yeniden yaptırdılar. Bu şekliyle de zamanımıza kadar gelmiştir.

MEKKE'ye gelince: Bir konak yeri değildi. Cürhüm ve Amaliqalılardan sonra, Kureyşliler yüklerini ve eşyâlarını Mekkeye getirmişler, göçebelikten ayrılıp bu yere yerleşmişler, bir daha da çıkmamışlardır. Kâ'beye iyice yaklaşmışlar, istilâlara uğramaktan Kâ'beye sığınmışlardır, Bu şekilde hareket etmekle tehlikelerden korunacaklarını ummuşlar. Zamanla adedleri çoğalınca aralarından bir kabîle reisi çıkmış, işlerini yürütmüştür. Diğer araplardan üstün, tecrübeli, görgülü kimseler olduklarını iddiâ etmişlerdir. Kâ'be'nin reisi kendileri olunca, gelmesi beklenen Peygamberin (S.A.V.) ve onun dininin de kendi aralarından çıkacağını savunmuşlardır. Bunun için de Kâ'be'ye hizmette büyük îtinâ göstermişlerdir. Bu düşünceleri ilk savunan Kâ'b b. Lüeyy b. Gâlib'dir. Kureyşliler her Cum'a onun etrafında toplanırlardı. Araplar, Cum'aya daha önce «Arûbe» derlerdi. Kâ'b bu güne «Cuma» demiştir. Kâ'b bu gün araplara hutbeler okur, hitâbede bulunurdu. Zübeyr b. Bekkâr'ın anlattığına göre: Kâ'b şöyle bir konuşmada bulunmuştur.

— Bundan sonra... Dinleyin belleyin, anlayın. Biliniz ki, geceler ge-

çip gidici, gündüzler azâb vericidir. Toprak bir beşiktir, dağlar kazıklarıdır. Gök yüzü bir binadır, yıldızlar da çıraları. Önde gidenlerimiz, arkadan gidenler gibidir. Kadın ve erkekler çifttirler, birbiriyle hoşlananlar evlenirler. Ailelerinize, annelerinize acıyınız. Babalarınızı koruyunuz. Mallarınızı çoğaltınız. Helâk olanlardan, ölüp gidenlerden dönüp gelenler gördünüz mü? Gerçek ev işte şu önünüzdeki evdir. Şübhe ve tereddüdünüz olmasın. Sözlerinizde şüpheler olmasın. Bu ev size muhterem yapıldı. Onu süsleyiniz, büyültünüz, sımsıkı sarılınız. Yakında bu eve büyük haber gelecek, ondan bir büyük Kerîm Peygamber (S.A.V.) çıkacak. Sonra şu şiiri okudu:

«Gündüzler ve geceler her gün bir yeni haber getirmekte. Haberin gündüz veya gece gelmesi bizim için aynı kıymettedir.

Bir kısım haberler, olaylar tekrar dönüp gelmekte. Misâfirlerin yatması da yeme ve içme de gizlenmesi de bizlere aittir.

Rüzgârlar ve verilen haberler ehlini aramakta, ona dönmekte, o rüzgâr ve haberlerde çözülmesi güç, uğrayacağı yer düşünülemiyen, kestirilemiyen düğümler vardır.

Gaflet üzereyken Resûl Muhammed (S.A.V.) gelir. Bir takım haberler verir ki bu haberlerin habercisi en çok dürüst olan insandır.» Bu şiirden sonra,

«Allah'a and ederim ki eğer o gün bulunur da kulağım, gözüm, elim, ayağım olursa develer üstünde dolaşır her tarafa öğünürüm, iftihâr ederim.» dedi. Müteâkiben şu şiiri de okudu:

«Kabîlem hakka, doğruluğa girmeyi zül telâkki ederken, O Peygamberin (S.A.V.) yüce da'vetine no'la şâhid olsam, yetişsem.»

Bu hitap Kâ'b bin Lüeyy'in zekâsından, ilhâmlarından, aklî hayâllerinden, nefsî düşüncelerinden çıkmıştır. Ondan sonra kabîle reisliği Kusay b. Kilâb'e geçti. Mekke'de Dâr'un Nedve (Danışma Meclisi, Ulular Meclisi) diye bir bina yaptırdı. Kureyşliler arasındaki ihtilâfları burada çözdü. Sonraları bu bina Kureyşlilerin Danışma Meclisi oldu. Harp işleri, kabîlenin önemli mes'eleleri burada görüşülür, konuşulur, karara bağlanırdı.

Kelbî'nin dediğine göre: Daru'n-Nedve Mekke'de kurulan ilk binadır. Sonra insanlar evler yapmaya, yerleşmeye başladılar. İslâmın ortaya çıkmasının yaklaştığı her an, kuvvetleri, adetleri artıyordu. Araplar onlara itâat ettiler. Araplara reisliklerini kabûl ettirdiler. Daha sonra Allah Teâlâ Resûlünü (S.A.V.) gönderdi. İkinci defa olarak da onun Peygamberliğini (S.A.V.) araplar kabûl ettiler, îmanda bulunanlar, doğru yola ulaştı, inâd eden de küfrü içinde kaldı.

Resûlüllah (S.A.V.) a eziyet edişleri fazlalaşınca, Resûlullah (S.A.V.) hicret etti. Hicretten 8 yıl sonra da zaferle tekrar Mekke'liler üzerine döndü. İnsanlar Fetih senesi, Resûlüllah'ın Mekke'ye giriş tarzı hakkında ihtilâf etmişlerdir. Acaba Mekke'ye zorla mı, yoksa sulh yolu ile mi girdi? Bu sorunun cevâbını iki şekilde verenler vardır.

Hukukçuların üzerinde birleştikleri husus, Resûlüllah (S.A.V.) Mekke'ye girdiğinde ganîmet almamış, çocuk ve kadınları esir olarak toplamamıştır. Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre: Resûlüllah (S.A.V.) Mekke'ye zorla, kuvvet kullanarak girmiş, savaşçılara ganîmetleri almayı, kadın ve çocukları esir etmeyi yasaklamıştır. Harp komutanının, Halîfenin, bir ülkeye silâh zoruyla girerken ganîmetlerin, esirlerin alınması husûsunda yasak koyma, yasaklama yetkisi vardır. Şafiî'ye göre: Resûlüllah (S.A.V.) Mekke'ye sulh yoluyla girmiştir. Ebû Süfyân ile sulh anlaşması yapmıştır. Sulh anlaşması şartı olarak da:

1 — Kim kapısını kapatır, dışarı çıkmazsa emîndir. Mal ve canı kurtulmuştur.

2 — Kim Kâ'benin örtüsüne sarılır, Kâ'beye sığınırsa yine kurtulmuştur.

3 — Kim Ebû Süfyân'ın evine girmişse yine kurtulmuştur.

Yalnız 6 kişi bu şartların dışında tutulmuştur. Onlar nerede olsalar öldürülecekti ki adları daha önce geçmiştir. Sulh anlaşması sebebiyle de ganîmet ve esir alınmamıştır. Halîfe veya komutan için, bir ülkeye silâh zoruyla girerken ganîmetleri ve esirleri almama hususunu yasaklama yetkisi yoktur. Çünkü bu, Allah'ın ve savaşanların hakkıdır.

Mekke ve civârı ganîmet olarak alınmayınca, öşür arâzî olmuştur. Şâyet zirâatcilik yapılırsa, statüsü budur. Haraç vergisi koymak câiz değildir. Hukukçular Mekke evlerinin satılması ve kiralanması konusunda ihtilâf göstermişlerdir. Ebû Hanîfe, Hacc mevsiminin dışında satışı yasaklar, kiraya müsâade eder. Hacc mevsiminde ise: Hem satışı hem de kirayı yasaklar. Delîli ise, A'meş'in Mücâhid'den, Onun da Resûlüllah (S.A.V.) den rivâyet ettiği:

«Mekke haram (muhterem) yerdir. Evlerini satmak, evleri ücretle kiraya vermek helâl değildir.» buyurmuşlardır.

Şafiî ise: Satışa da kiralamaya da müsâade etmiştir. Çünkü Resûlüllah, (S.A.V.) İslâm'dan sonra, İslâmdan önceki muâmeleler husûsunda onlarla karara vardı, ganîmet almadı. Bu hususta aralarında ihtilâf da çıkmadı. Araplar, İslâmdan önce evlerini, mülklerini satardılar. İslâm'dan sonra da aynı hâl devam etti. Numûnesi Daru'n-Nedve'dir. Mekke'de ilk yapılan bu bina Kusay'dan sonra Abdu'd-Dâr b. Kusay'ın oldu. İslâmiyet zamanında İkrime b. Amr b. Haşem b. Abdi'd-Dar b. Kusay'dan Muâviye satın aldı. Bu evi hükûmet konağı yaptı. İşte satışı yapılan, herkesce tanınıp bilinen bu evin satışını sahâbeden hiç kimse kötü karşılamadı. Hz. Ömer ve Osman, Mescidi genişletirlerken civardaki evleri satın aldılar. İstimlâk ettiler, bedellerini ev sahiplerine verdiler. Şâyet haram olsaydı, satın alınıp bedelini hazîneden ödemezdiler. Zamanımıza kadar da bu şekilde muâmeleler sürüp gelmiştir. İcmâ vâki olmuştur. Mücâhid'in rivâyet ettiği hâdis-i şerif, mürseldir. Mânâsı da şu şekilde yorumlanır: Evler ganîmet malı olmadığından satılmamasını, kiraya veril-

memesini ihtar içindir. Ganîmet malı düşünülecek olursa, hemen satabilirler, düşüncelerini gidermek içindir.

B — HARAM ÜLKE (MUKADDES BÖLGE) STATÜSÜ

Haram (Muhterem) olan yerlere gelince, muhtelif yönleriyle Mekke'yi kuşatan bölgedir. Sınırları: a) Medîne tarafına doğru, Ten'îm denilen aşağıda Nifar oğulları evlerinin yanından itibaren 3 mil (5556 m.) dir. b) Irak yolundan: Sinye Tepesinden itibâren 7 mil (12964 m.) dir. c) Ca'ran yolundan: Abdullah b. Hâlid Âile Mahallesi, bölümünden îtibâren 9 mil (16668 m.) dir. d) Tâif yolundan: Arafat'dan îtibâren Nemire vâdisinde doğru 7 mil (12964 m.) dir. e) Cidde yolunda: Aşîretlerin bulunduğu yerden îtibâren 10 mil (18520 m.) dir. İşte bu sınırlarla çevrili yerleri Allah muhterem topraklar saymış, hüküm ve statü bakımından da diğer bölgelerden ayırmıştır. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede:

«Hani İbrahim «Ya Rabb, burasını emniyetli bir şehir yap.» demişti.» (K. K. 2 : 126) buyurmuştur. Mekke'ye ve etrafını (Haremini) kasdetmiştir.

«Ve ahâlisinden, Allah'a ve âhiret gününe inananları (yemiş, hubûbât gibi) **mahsullerle rızıklandır.»** (K. K. 2 : 126) diye duâ etmiştir. Hz. İbrahîm Allah Teâlâ'dan emniyyet ve yeteri kadar rızık istemiştir. Ancak bu ikisiyle müsâid bir yaşama mümkündür. Allah da istediğine cevab vermiş, muhterem bir belde, emin bir ülke yapmıştır. Etrâfından halk koşar gelir, Mekke için meyveler ve diğer yiyecekler getirirler.

İnsanlar Mekke ve civarının Hz. İbrâhîm'in duâsından önce mi, yoksa duâdan sonra mı muhterem oldu? konusunda ayrı fikirdedirler. İlk görüş mevcuttur.

1 — Mekke, Hz. İbrahîm'in duâsıyla Ceberût, musallat olan düşmandan, zelzeleler ve ay güneş tutulmalarından kurtuldu. Hz. İbrahîm Allah'dan kuraklık ve kıtlıktan kurtarmasını, meyvelerle sahiplerinin, sâkinlerinin rızıklanmasın istedi. Allah da isteğine olumlu cevap verdi. Onun duâsından önce de haram bir ülke idi. Bu görüşün delîli, Saîd b. Ebî Saîdin rivâyetine göre: Ebû Şurayhı'l-Huzâî'nin Resûlüllah (S.A.V.)in, Mekke fetholunduktan sonra şöyle hitâb ettiğini, naklettiğini işittim.

«Ey insanlar. Allah Teâlâ, Mekke'yi yer ve gökler yaratıldığında muhterem bir yer olarak yarattı. Bu ülke haram bir yerdir. Allah'a ve âhirete inanan kimseye bir başkasının kanını dökmesi, öldürmesi, ağaç kesmesi, kıyâmete kadar haramdır. Benden sonra da her hangi bir kimseye, adam öldürme helâl olmaz, bana da helâl değildir. Ancak bu gün hariçtir. Çünkü bu gün onlar üzerine öfkeli ve sinirliyiz. Dikkat edin, Mekke'nin muhteremliği dünkü gibi aynen mevcuttur. Yine dikkat edin, burada olan olmayanınıza bu hükümleri ulaştırsın. Bir kimse, Allah'ın Resûlü (S.A.V.) bu yerde birini öldürdü derse, deyiniz ki,

— Allah Teâlâ, Resûlüne (S.A.V.) burada adam öldürmeyi helâl etti, fakat sana helâl etmedi.»

2 — Bu görüşe göre, Hz. İbrahîm'in duâsından önce Mekke da

diğer ülkeler, beldeler gibi, helâl bir bölge idi. Hz. İbrahîm'in duâsıyla emîn ve haram bir ülke oldu. Medîne'nin Resûlüllah (S.A.V.) ın haram etmesiyle haram bir şehir oluşu gibi. Daha önceden herkes için serbest, helâl bir yerdi. Bu görüşün delîli: Eş'as'ın Nâfi' den, onun da Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği hadis-i şerîftir:

Ebû Hüreyre Resûlüllah (S.A.V.) 'in şöyle dediğini nakletmiştir:

«Hakikat Hz. İbrahîm, Allah'ın kulu ve dostu idi. Ben ise Allah'ın kulu ve Resûlüyüm. Hz. İbrahim Mekke'yi haram etti, ben ise Medîne'yi haram ettim. Dikenli ağaçları kesilemez, avları avlanamaz, adam öldürme için silâh taşınamaz, bir ağaç dalı koparılamaz, hayvana yem yapmak için olursa, bu hüküm dışındadır.»

Diğer ülkelerden hüküm bakımından haram yer 5 bakımdan ayrılır.

a) Uzaktan gelenler, Hacc ve Umre maksadıyla haram yere girerler, ihrâma girmesiyle haram yere girmesi helâl olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Dışarıdan gelen, Hacc ve Umre için de olmasa ihramsız girebilir. Fetih günü Mekke'ye girdiğinde helâl olduğu husûsundaki hadîs-i şerifleri **«Gündüzün bir an bana helâl oldu. Fakat benden başka kimseye helâl olmadı.»** hükmünü taşır. Buna göre, Mekke'ye girenin, ihrâm giymesi vâcibtir. Ancak Mekke'li halkın yararı için girip çıkması çok olanlar, oduncular, sucular, sabah gidip akşam dönenler bu hükümlerden hâriçtir. İhramsız girebilirler. Meşakkati gidermek için bu şekilde hareket edilir. Mekke Âlimleri böyle kararlaştırmışlardır. Sayılan özellikleri, husûsiyetleri taşımıyanlar, Mekke'ye muhakkak ihramlı girerler. Dışardan gelen ihramsız girerse günahkâr olur, kazası ve kurban kesmesi gerekmez. Kaza yapmak imkânı kalmamış, özürlenmiştir. Çünkü kaza için geriye dışarı çıksa ihramı yalnız şehre girmek için giymek gerekmiş olur, hükmü çıkar. Halbuki ihram o bölgenin muhteremliğine binâen kabûl edilmiş, girmek maksadı için değil. Onun için kaza yapılmaz, kurban kesmek de gerekmez. Çünkü kurban ibâdetin eksiğini tamamlamak anlamını ifâde eder. Aslını tamamlayıcı değildir.

b) Haram mıntıkası halkıyla o yerde savaşılmaz. Resûlüllah (S.A.V.) onlarla savaşı haram etmiştir. Doğruluktan ayrılır, isyân çıkarırlarsa bâzı hukukçular bu durumda da öldürülmelerinin haram olduğunu belirtmişlerdir. Yalnız isyândan vaz geçip âdil, doğru kimseler oluncaya kadar baskı altında tutulurlar Hukukçuların ekserisi ise, isyândan dönmeleri, döndürülmeleri imkânı yoksa savaşılıp öldürülebilir. Çünkü âsî ve azgınlarla savaş Allah hükümlerinden, haklarındandır. Vazgeçmek uygun olmaz. Onların öldürülmesinin haram oluşu hükmüne sarılmadan, isyânkârlarla savaş hükmünü uygulamak daha çok tercih edilir.

Cezâların haram olan ülkede infâz edilişi ise, Şâfiî'ye göre: Haram dâhilinde veya haram bölge hâricinde suç işleyip haram bölgeye gelen suçluya cezası verilir ve infâz edilir. Bölgenin haram bölge oluşu, cezânın tatbik edilmesine engel olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Haram bölge içinde suç işlemişse cezâsı infâz edilir. Haram bölge dışında suç işlemiş de

haram ülkeye sığınmışsa cezâ tatbik edilmez. Çıkışı beklenir. Haram ülkeden çıkınca, cezâ da uygulanır.

c) Dışarıdan gelen veya haram ülkenin halkından olanlar ihrâma girince veya ihramsız avlanamazlar. Avı yakalamışsa bırakması vâcibtir. Şâyet öldürmüşse cezâsını vermek gerekir. Aynı şekilde bir kimse haram mıntıkadan bir ava ateş açsa, av hayvanı haram bölge toprağı dışında da olsa avcının cezâsını ödemesi gerekir. Çünkü, kendisi haram bölgededir. Bir şahıs haram ülke dışından, haram bölgedeki av hayvanına ateş açsa ve öldürse, yine cezâsını ödemesi gerekir. Çünkü öldürülen hayvan, haram bölge toprağında vurulmuş ve ölmüştür. Bir şahıs haram bölge dışında, serbest topraklarda avlanırken yaralı hayvan haram bölge toprağına girse, Şâfiî'ye göre: Av hayvanı avcıya helâldir. Ebû Hanîfe'ye göre: Haramdır. Bununla beraber haram bölgedeki mala, cana, sıhhate zarar veren yırtıcı hayvanları, haşerâtı ve sâireyi öldürmek yasak değildir.

d) Kendiliğinden büyüyüp, yetişen (Hüdâî Nâbit) ağaçları kesmek yasaktır. İnsanların ekip yetiştirdikleri ağaçları kesmek yasak değildir. Ehlî hayvanları, otlaklarda otlayan hayvanları kesmek yasak değildir. Kesilmesi yasak olan ağaçları keserse cezâsı gerekir. Büyük ağaç kesmişse bir sığır, küçük ağaç kesmişse bir koyun ceza öder. Dallar kesilmişse durum, cezâ asıllarına bakılarak tâyin edilir. Büyük ağaç dalı ise 1 sığır, küçük ağaç dalıysa 1 koyun vermek gerekir. Aslın cezası verilince ayrıca dalların cezasını vermek gerekmez.

e) Şâfiî ve ekserî hukukçulara göre: İslâma muhâlif dinlere mensub olanlar, zımmî, anlaşmalı kim olursa olsun, ikâmet için veya seyahat sebebiyle de olsa muhterem ülkeye, yasak bölgeye, giremezler. Ebû Hanîfe'ye göre: Yerleşmek kasdı olmaksızın girebilirler. Bu hususta âyet-i kerîmede,

«Müşrikler ancak bir necistir. Onun için bu yıllarından sonra onlar mescid-i harama yaklaşmasınlar.» (K. K. 9 : 28) buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîme hükmü müslümanların dışındakileri önlemektedir. Şâyet müşrik izinsiz girerse ta'zir cezâsı verilir, öldürülemez. İzinle girerse ta'zir cezâsı da verilmez. Ona izin veren iyi harekette bulunmamış olur. Giren müşrikin durumu ta'zir cezâsını gerektiriyorsa, ta'zir cezâsı verilir. Hemen yasak bölgeden çıkarılır. Bir müşrik müslüman olmak için muhterem bölgeye girmek isterse izin verilmez. Müslüman olduktan sonra girebilir. İzinle giren müşrik yasak bölgede ölürse, yasak bölgenin dışına serbest topraklara defnedilir. Şâyet defnolunmuşsa serbest bölge- Câhiliyyet devri ölüleri gibi. Mescitleri dolaşanlar olursa, haram bölgeye çıkarılır oraya taşınır. Ama kokmuş, çürümüşse yerinde bırakılır. ye girmelerine izin verilir. Girişleri alış-veriş, yatıp kalkmak içinse izin verilmez, uzaklaştırılır. Mâlik'e göre: Mescidleri gezmek maksadıyla da olsa izin verilmez.

C — HİCAZ BÖLGESİ, PEYGAMBERİN (S.A.V.) ÖZEL GELİRLERİ :

Hicaz bölgesine gelince: Usmuî'ye göre: Hicaz denilmesinin sebebi, Necd ile Tihame arasında kalışındandır. İbnu Kelbî'ye göre de: Hicaz denilmesinin sebebi, Etrafının dağlarla çevrili oluşundandır. Bu bölge içine giren Muhterem (Yasak) bölge hariç geri kalan toprakları, serbest bölge topraklarından 4 bakımdan ayrılır. Statüsü 4 yönden farklılık arz eder.

a) Müşrikler veya anlaşmalı olan gayr-ı müslimler yerleşemezler. Ebû Hanîfe yerleşebilecekleri fikrindedir. Usey b. Abdillah b. Utbe b. Mes'ud'un Hz. Âişe'den rivâyetine göre: Hz. Âişe şöyle demiştir: Resûlüllah (S.A.V.) yaptığı anlaşmanın sonunda şöyle buyurmuştur.

«Arap Yarımadasında iki dîn bir arada bulunmaz.»

Hz. Ömer zımmîleri Hicaz toprağından çıkarmıştır. Tâcir ve san'atkâr olarak gelenlere 3 gün kalabilecekleri hükmünü koymuştur. 3 günün sonunda çıkarılmışlardır. Hz. Ömer'in bu tatbikâtı sonraları da aynen uygulanmış, kabûl edilmiştir. Zımmîlerin Hicaz bölgesinde yerleşmelerine, ev bark sâhibi olmalarına izin verilmemiştir. 3 gününü dolduran bulunduğu yeri terk eder. Bir başka yerde 3 gün daha kalabilir. Mâzereti olmaksızın Hicaz bölgesinin bir yerinde 3 günden fazla kalırsa ta'zir cezâsı verilir.

b) Müşrik, zımmî ve anlaşmalıların ölüleri Hicaz bölgesine defnedilemez. Defnedilmişse Hicaz bölgesi dışına çıkarılır, taşınır. Ölülerin bölgeye defnedilmesine göz yummak orada devamlılığı, sanki orada yerleşmeyi ifâde eder. Taşınacak mesâfe uzak, cesed de bozulacaksa, mezardan çıktığında zarar da meydana gelecekse bu zarûretlerden ötürü Hicaz bölgesi toprağına defnedilirler.

c) Hicaz Toprağı içinde bulunan Resûlüllah (S.A.V.) 'ın şehri Medîne muhterem bir şehirdir. Bitkilerini koparmak, avlarını avlamak, ağaçlarını kesmek ve cezâları aynen Mekke'deki gibi, haramdır. Ebû Hanîfe bu nevi hareketleri Medîne'de mübah sayar, cezâ vermez, Medîne'yi diğer serbest şehirler hükmünde tutar. Halbuki daha önce sözü geçen, hükmü açıklanan Ebû Hureyre hadîsi, Medîne'nin de muhterem (yasak) bölge, şehir oluşuna, sözü edilen işlerin yapılamıyacağma delâlet eder. Bir kimse Medîne'nin ağaçlarını keser, avını öldürürse bir görüşe göre, elbiseleri çıkartılır, alınır. Bir görüşe göre de; ta'zir cezâsı uygulanır.

d) Hicâz toprakları, Resûlüllah (S.A.V.) in bu yerleri fethedişine göre 2 ye ayrılır

aa) Resûlüllah (S.A.V.) ın iki hakkından biri olan, kendisine hibe edilenleri alışı.

bb) Feyy ve ganîmetlerden yirmi beşte birini (1 : 25) aldığı yerler. Feyyin beşte dördünü (4 : 5) savaşçılara dağıtır cimrilik etmezdi. İşte sayılan bu iki hak Resûlüllah (S.A.V.) için bir mal iktisap yolu olmuştur.

Bâzan ashâbına elde edilen malların beşte dördünü vermiş, bazan bu miktardan az, bâzan da çok vermiştir. Arta kalanı da müslümanların yemeleri, ihtiyaçları için ihtiyâten elde tutmuşlardır. Vefât ettiklerinde, müslümanlar Resûlüllah (S.A.V.) ın feyy ve ganîmet malından ayırt etmiş olduğu ve geride bıraktığı bu malların hükmünde ihtilâf göstermişlerdir. Bir kısmı mîras malı sayarak mîrasçılarına taksimini istemişlerdir. Bir kısmı ise Onun halifesi olacak kimseye bırakılması ve onun bu malları âmme işlerine ve cihad için harcamasını istemişler, İslâm Devletinin Hazîne malı olduğunu belirtmişlerdir. Hukukçuların ekseriyeti ise, zekât ve diğer gelirler âmme işlerine genel menfaatlere harcanır. Resûlüllah (S.A.V.) in hazînesinde bulunan gelirler öşür gelirleriyle zekâtlardır. Haraç arâzî olmadığından haraç malı da malları arasında yoktur. Çünkü bir kısım Hicaz arâzîsi alındığında geriye halkına verildi. Bir kısmı da üzerinde müslüman olanlara bırakıldı. Her iki durumda da öşür arâzî işlemi yapıldı. Bu bakımdan geride kalan bu malları dağıtmak gerekir, demişlerdir.

aa) Resûlüllah (S.A.V.) in özel gelirleri mâhiyetinde olan, kendisine bağışlanan mallar sınırlıdır. Çünkü özel mâhiyette birer gelir olan bu malları almış ve belli yerlere dağıtmışlardır. Bu yerler de 8 kısımdır.

1 — Resûlüllah (S.A.V.) ın ilk mâliki bulunduğu arâzî ki bu da: Benî Nadır mallarından, Yahûdî Muhayrıq'ın vasiyyet ettiği arâzîdir. Vaqıdî'nin anlattığına göre:

Yahûdî Muhayrıq, Uhud muhârebesinde îman eden, Nadır oğullarının tecrübeli bilgin adamlarındandır. Uhud harbinde müslüman olmuş, Peygamber (S.A.V.) le birlikte savaşmıştır. Savaş esnasında şehîd düşmüştür. Bu esnada 7 ev dolusu malını Resûlüllah (S.A.V.) 'a vasıyyet etmiştir, bunlar: Her cins yiyecek maddelerinin bulunduğu 1 anbar. 1 anbar un, 1 ev, kadın hizmetçi, 1 sarnıç su, 1 ev dolusu kuzu, 1 sürü at, 1 sürü koyun, sığır ve deve.

2 — Allah'ın Feyy malı olarak Resûlüllah (S.A.V.) 'e nasîb ettiği Nadır oğullarının Medîne'deki arâzîleri. Onları bu topraklardan çıkardı, mallarını, canlarını kendilerine bağışladı. Yalnız silâhlarına müsâade etmediler. Develerinin götürebileceği kadar mallarını alıp Hayber ve Şam taraflarına gittiler. Toprakları tamâmen Resûlüllah (S.A.V.) e kaldı. Yalnız onlardan Yamin b. Umeyr, Ebû Sa'd b. Veheb zaferden önce müslüman oldular. İslâmlıkları kabûl edildi. Mallarının hepsi kendilerine bırakıldı. Sonra Resûlüllah, (S.A.V.) diğer mal ve arâzîlerle Nadır oğullarının arâzîsini ilk muhâcirlere dağıttı. Ensâr'a vermedi. Ensârdan Sehl b. Huneyf ve Ebû Dücâne Simak b. Harşe fakir olduklarını söylediler. Resûlüllah (S.A.V.) da arâzînin mülkü kendine âit olmak üzere onlara da toprak verdi. İşte kendi nasîbine düşen, hîbe edilen malları, O istediği şekilde tasarruf ederdi. Âilelerine infakta bulunurdu. Sonra Hz. Ömer bu arâzîleri Abbas ve Hz. Ali'ye teslim etti. Maksadı, Resûlüllah (S.A.V.) ın ailelerinin masraflarını görmelerini sağlamakdı.

3, 4, 5 nci gurup özel malları, (Sadaka malları): Hayber'deki üç ka-

ledir. Hayberde 8 kale vardı. Naim, Kamus, Şıkk, Natat, Ketiybe, Vetiyh, Selâlüm ve Sa'b b. Muaz kaleleridir. 8 kaleden ilk fetholunanı Naîm kalesidir. Burada Muhammed b. Mesleme'nin kardeşi Mahmud b. Mesleme öldürülmüştür. İkinci fetholunan İbnu Ebi'l-Hukeyk'in kalesidir. Onun kalesi Kamus ismini taşıyan kaledir. Bu kaleyi aldığında, Hayy b. Rebi' b. Ebi'l-Hukeyk'in yanında bulunup büyüyen Safiyye binti Hayy b. Ahtab'ı câriye olarak alması sonra da âzâd edip onunla evlenmesidir. Âzâd etmeyi de Safiyye'nin mihri saymıştır. Sonra Sa'b b. Muâz'ın kalesini aldılar. En büyüğü, içinde yiyecek ve malları, hayvanları en çok olanıydı. Bu kaleyi tâkîben de Şıkk, Natat ve Ketîybe kalelerini aldılar. İşte sayılan şu 6 kale silah zoruyla alınmıştır. Bunlardan sonra Vetiyh ve Selâlüm kaleleri alındı. Her iki kale 10 gün kadar kuşatıldı. Sonunda canlarının bağışlanıp, serbest bırakılıp gitmeleri için sulh teklifinde bulundular. Teklifleri kabûl edildi. Anlaşma yoluyla kaleler alındı. Resulûllah (S.A.V.) 8 kaleden 3 üne, Ketiybe, Selâlüm, ve Vetiyh kalelerine mâlik oldu. Bu kalelerden Ketiybe'yi ganîmet malının beşte biri (1 : 5) olarak aldılar. Vetiyh ve Selâlüm kalelerini ise Allah ona Feyy olarak nasîb etmiştir. Çünkü bu 2 kaleyi de sulh yoluyla almışlardır. Her 3 kale de feyy ve beşte bir mal olarak Resûlüllah (S.A.V.) ın öz malı olmuştur. Sonra yine bu malları müslümanlara dağıtmıştır. Hayber'de elde edilen ve geriye kalan beşte dört (4 :5) malı da müslümanlar arasında paylaştırmıştır. Bu cümleden olarak Hayber vâdisi, Serir vâdileri ve Hadır vâdisi de ganîmetler arasındaydı. Peygamber (S.A.V.) vâdileri 13 sehme ayırdı. Hudeybiye anlaşmasına katılıp da bu harpte bulunmayan, bu harpte bulunup da Hudeybiye anlaşmasında bulunmayan 1400 kişiye (Cabir b. Abdillah her ikisinde de olmadığı halde, hazır kabul edilmiş, hisse verilmiştir) şu şekilde taksim ettiler. 1400 kişinin 200 ü süvâri idi. Bunlara 600 sehim ayrıldı. Geri kalan 1200 kişi piyâde idi. Bunlara da 1200 sehim verdiler. Her 100 kişiye 1 sehim, her 100 süvâriye 3 sehim vermek sûretiyle vâdileri 18 ana sehme paylaştırmışlardır.

6 — Fedek arâzîsinin yarısı. Hayber fetholununca Fedek halkı elçi Muhayyisa b. Mes'ud ile Resûlüllah (S.A.V.) e gelerek anlaşma teklif ettiler. Resûlüllah (S.A.V.) da kabûl buyurdular. Anlaşmaya göre: Fedek arâzîsinin yarısı hurma ağaçlarıyla birlikte Resûlüllah (S.A.V.) e verildi. Diğer yarısı da Fedek halkına kaldı. Böylece Fedek arâzîsinin yarısı Resûlüllah (S.A.V.) ın şahsına âit, dağıtabileceği malı oldu. Hz. Ömer Fedeklileri Hicaz bölgesinden çıkarıncaya kadar arâzînin diğer yarısı onlarda kaldı. Resûlüllah (S.A.V.) hissesine düşen Fedek arâzîsini kıymetlendirdi. Kıymetlendirenler Mâlik b. et-Teyyihan, Sehl b. Ebî Hayseme, Zeyd b. Sâbittir. Yekûn kıymetin yarısı olan 60 bin dirheme geriye Fedeklilere bırakmıştır. Bu kadar dirhemin yarısını Resûlüllah (S.A.V.) kendi ev ihtiyaçları için bırakmış, diğer yarısını da bütün müslümanların işlerine harcamıştır. Her iki yarı da bugün bütün müslümanların elindedir. Onların menfaatına işletilmektedir.

7 — Özel gelirlerinden yedincisi de Vâdi'l-Kura'nın üçte biri (1:3) dir. Çünkü bu arâzînin üçte biri Uzre oğullarının, üçte ikisi (2:3) de Yahû-

dîlerindi. Yahûdîler ellerindeki arâzînin yarısını Resûlullah'a (S.A.V.) vermek suretiyle anlaşma yaptılar. Dolayısiyle Vâdi'l-Kura'nın üçte biri (1:3) Resûlullah'ın (S.A.V.) olmuş oldu. Diğer üçte bir Yâhûdîlerin, bir üçüncü üçte, bir de Uzre oğullarının olmuştur. Hz. Ömer müslüman olmayan Uzre oğullarını ve Yahûdîleri Hicaz'dan sürünceye kadar arâzîleri ellerinde kalmıştır. Resûlullah (S.A.V.), hisselerine düşen arâzîyi kıymetlendirdi. O zamanın para birimi ile 90 bin dînar tutmuştur. Resûlullah (S.A.V.), Uzre oğullarına,

— «İsterseniz bu paraya arâzînizi bize satın, isterseniz yarı fiyatı olan 45 bin dînar paraya geriye size verelim», teklifinde bulundular. Onlar da 45 bin dînara geriye bu arâzîyi satın almışlardır. Bunun sonucu olarak Vâdi'l-Kura'nın üçte ikisi (2:3) Uzre oğullarının eline geçmiştir. Resûlullah da (S.A.V.) paranın yarısını kendi masraflarına, diğer yarısını da âmme işlerine ayırt etmişlerdir. Arâzînin tamâmı Hz. Ömer zamanından itibaren bütün müslümanlara tahsis edilmiştir.

8 — Resûlullah'ın (S.A.V.) sekizinci özel geliri, şahsına âit malı, «Mehruz» diye isimlendirilen pazar yeridir. Bu yeri Mervan, Hz. Osman'dan mukâtaa sûretiyle satın almış, bunun üzerine halk Mervan'a kızmıştır. Muhtemel olan husus, mülkiyeti hazîneye âit olmak üzere Mervan'ın kira ödeyerek intifa sahibi olmasıdır ki bu da câizdir. İşte buraya kadar sayılan özel gelirleri, şahsî malları Siyer ve Megazî kitaplarından nakledilmiştir.

Resûlüllah'ın (S.A.V.) mallarından şu sekiz grubun dışındaki mallarına gelince: Vâkıdî'nin anlattığına göre:

Resûlullah'a (S.A.V.) babasından (Abdullah'tan) Habeşli, Bereke nâmiyle anılan, Ümmü Eymen isimli câriye, 5 deve, bir miktar koyun, bir rivâyete göre, kölesi Şukran ve Bedir'de Şukran'ın şehîd olan oğlu Sâlih mîras olarak kalmıştır. Annesinden de: Benî Ali Mahallesinde, dünyaya geldikleri 1 ev mîras kalmıştır. Karısı Hz. Hatîce'den: Mekke'de Safâ ile Merve arasında Attar'lar (Koku satanlar) çarşısı ardında 1 ev ve bir miktâr menkûl mal kalmıştır. Hakîm b. Hizâm, Hz. Hatîce için Ukaz panayırında Zeyd b. Harîse'yi 400 dirheme köle satın aldı, sonra Resûlüllah (S.A.V.), Hz. Hatîce'den bu köleyi hîbe olarak aldı, âzâd etti. Ve Ümmü Eymen ile de evlendirdi.

Resûlullah'ın Peygamberlik vazîfesini yüklendiği yıllardan sonraki senelerde Ümmü Eymen, Üsâme'yi dünyaya getirdi. Resûlüllah'ın (S.A.V.) hicretinden sonra, her iki evini de Akıyl b. Ebî Tâlib satmıştır. Resûlüllah (S.A.V.) vedâ haccında Mekke'ye gelince, kendilerine:

— Hangi evinize ineceksiniz? diye sorulmuştur. O da,

— Akıyl, bana bir ev veya oda bıraktı mı ki? buyurmuşlar, Akıyl'in satışını iptâl etmemişler, satıştan rücu' etmemişlerdir.

Çünkü Mekke'liler ilk zamanda Resûlullah'a (S.A.V.) kuvvetçe üstündü ve Mekke, harp ülkesiydi. Oradaki mallarına, bu meyanda iki ev-

lerine de helâk olmuş, elden çıkmış mal olarak bakılmıştır. Dolayısiyle iki ev sahsî mallarından hâriç tutulmuştur.

Resûlullah'ın (S.A.V.) âilelerinin evlerine gelince, her âilesine oturabilecekleri birer ev vermiş ve onlara evleri vasiyyet etmiştir. Bu evler, Resûlullah'tan (S.A.V.) âilelerine mülkiyet geçiren birer bağışlama (Temlikî tasarruf) dır (1). Şahsî gelirlerinden hâriçtir. Evlerin bağışlanması da âilelerinin oturmaları içindir. Oturma işlemi sona erince, oturanlar kalmayınca Resûlullah'ın (S.A.V') sadakaları arasında düşünülmüştür. Ve şimdi bu evler Mescid-i Nebî'ye dâhil edilmiştir.

Resûlullah'ın (S.A.V.) binek hayvanları ile âletlerinin durumu ise: Hişâmu'l-Kelbî'nin Avana b. el-Hakem'den rivâyet ettiğine göre, Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın (S.A.V.) âletlerini, develerini ve diğer hayvanlarını ve ayakkabılarını Hz. Ali'ye verdi ve,

— Bunlardan başka malları sadakadır, dediler.

Esvedî'nin de Hz. Âişe'den rivâyetine göre, Hz. Âişe demiştir ki:

— «Resûlullah (S.A.V.) vefât ettiğinde zırhı bir yahûdîye 30 sa' arpaya karşılık rehin bırakılmıştır.»

Peygamber'in (S.A.V.) zırhı ise «El-Betra» diye bilinen zırhıdır. Anlatıldığına göre, Hüseyn b. Ali (Resûlullah'ın torunu) şehîd edildiğinde üzerindeydi. Ondan da Ubeydullah b. Ziyâd çıkarıp aldı. Muhtaru's-Sakafî de Ubeydullah b. Ziyâd'ı öldürünce zırhı Ubad b. el-Hanzalî aldı. Bilâhare Basra emîri, Halîd b. Abdillah b. Hâlid b. Esid zırhı Ubad'dan istedi. O da zırhı inkâr etti. Hâlid ona 100 deynek sopa attı. Abdu'l-Melik b. Mervan, Hâlid'e şu mektubu yazdı:

«Ubad gibiler döğülmez. Münâsib olanı ya öldürmek, yahut afvedip vaz geçmektir.» İşte bundan sonra zırh hakkında bir bilgi yoktur.

Resûlullah'ın (S.A.V.) hırkasına gelince: Bu konuda çeşitli fikirler vardır. Eban b. Sa'leb'in anlattığına göre: Resûlullah (S.A.V.) hırkasını Ka'b b. Züheyr'e bağışlamıştır. Ondan da Muâviye satın almış, Halîfeler bu hırka-i şerîfi giymişlerdir. Zamra b. Rebîa'nın anlattığına göre de: Resûlullah'ın (S.A.V.) söz konusu hırkasını İylet halkı kendilerine emân verilmesi için Resûlullah'a (S.A.V.) vermişlerdir. Sonra İylet halkına Mervan b. Muhammed tarafından mâliye memuru gönderilen Said b. Hâlid b. Ebi Evfâ hırkayı almış, Mervan'a göndermiştir. Mervan b. Muhammed'in öldürülmesinden sonra hazinesinden hırka alınmıştır. Bir fikre göre de: Mervan'dan Ebul'l-Abbas Seffah 360 dînara satın almıştır.

Kılıçları da terekesinden olup sadakadır. Hırka ile kılıç beraberce Hilâfetin alâmetidir.

Yüzüğünü vefâtlarından sonra Hz. Ebû Bekir, ondan sonra Hz. Ömer, sonra da Hz. Osman sırasıyla takınmışlardır. Hz. Osman kuyuya düşürmüş, bir daha bulunamamıştır. Bu duruma göre yüzüğü terekesinden olan bir sadakadır.

---

(1) Âilelerine verdiği evler temliki tasarrufsa sadakanın dışındadır. Sadece oturmak için verilmişse sadakadır.

D — SERBEST BÖLGELER VE IRAK TOPRAĞI

Yasak bölge (Haram arâzîler) ile Hicaz mıntıkasının dışındaki ülkelere gelince: Daha önce 4 kısma ayrıldığından söz edilmiştir.

a) Bir kısmı üzerindeki halkı müslüman olan ülkeler ki öşür topraklarıdır. b) Bir kısmı müslümanlarca işe yarar duruma getirilen topraklardır ki yine öşür arâzîlerdir. c) Bir kısmı da savaşçılarca zorla alınan topraklar ki, bu da öşür topraklardan olur. d) Son bir kısım da toprak üzerindekilerle anlaşma yapılır, arâzî fey arâzî olur, harac vergisi konulur. Bu harac arâzîler iki kısma ayrılır.

aa) Arâzîlerinin mülkiyetinin kendilerinden çıkması sûretiyle anlaşma yaparlar. Böyle bir harac arâzîyi satamazlar, harac da ücret sayılır. Müslüman olsalar da haracı öderler. Ücret zımmî ve müslümandan alınır. bb) Arâzîlerinin mülkiyetinin kendilerinde kalması sûretiyle anlaşma yapılması. Bu durumda arâzîyi satabilirler. Harac da cizye durumundadır. Müslüman olurlarsa, harac da düşer. Bu tür harac zımmîden alınır, müslümandan alınmaz.

Ülkeler arâzîleri şu kısımlara ayrıldıktan sonra Irak topraklarının hükümlerini açıklamak îcâb edecektir. Çünkü arâzî hakkında hukukçular için burada yapılan tatbikât bir asıl, emsâl olmuştur. Hz. Ömer zamanında alınan İran İmparatorluğuna âit Irak topraklarıdır. Sevad denilmesinin sebebi, ziraatçiliğe elverişli ve ağaçlarla kapalı arâzî oluşundandır. Bitki ve ağacın olmadığı Arap yarımadasından çıkıp, orasını çeşitli bitki ve ağaçlarla kaplı olarak buldukları için Sevad dediler. Çünkü Araplar yeşil ile sevadı (siyahı) bâzan aynı mânâda kullanırlar. Fazl b. el-Abbas b. Utbe b. Ebî Leheb, «siyah yüzlü idi» şiirinde şöyle demiştir:

«Beni anlayanlar bilirler ki ben siyahım, siyah tenlilik Arap nesline mensub olmaktandır.» Bu sebeple yeşil Irak'a Siyah Irak denilmiştir. Arâzîye Irak denilmesinin sebebi: Dağı ve vâdileri olmaksızın, düpe düz oluşudur. Arap sözünde Irak, müsâvîlik, düzlük anlamına gelir. Şâir de,

«Siz dosdoğru suladınız. Onlar ise düz bir arâzîsi olmayan gibi suladılar.» Yani onların arâzîsi düz değildi, demek istemektedir.

Sevad denilen arâzînin sınırı ise: Uzunlamasına, yânî Musul'dan Abadan'a kadar, genişliğine ise, Kadisiye suyundan Hılvan'a kadardır. Buna göre uzunluğu 160 fersahtır. Genişliği de 80 fersahtır. Irak toprakları ise, örfen Sevad topraklarının içine giren hudutları örfen tâyin edilen yerlerdir. Doğusu Dicle nehrinin kollarının birleştiği yerdir. Batısı ise, Harbî denilen yerdir. Bu hattan îtibâren güneye, Abadan şehirlerinden Basra'ya kadar uzanır. Bu duruma göre, uzunluğu 125 fersah olup Sevad arâzîsinden 35 fersah kısadır. Genişliği 80 fersah olup Sevad arâzîsiyle aynı genişliktedir. Kudame b. Ca'fer'in dediğine göre: 100 fersaha kadar uzatılabilir. Bugünkü hesâba göre, Sevad toprakları, tepeler, dağlar, çorak yerler, sazlıklar, harman yerleri, geniş caddeler, nehir yatakları, şehir ve köylerin iskân yerleri, nâhiyelerin iskân yerleri, sayfiye yerleri, alanları hariç tutulduktan sonra tahmînen 225 000 000 cerib (455,625 kilometre kare) dir. Bu arâzînin de 75 000 000 ceribi çıkarsa

150 000 000 cerib de Irak toprağını teşkil eder. Bu arâzînin yarısı hubûbât ekilir, yarısı da hurmalık, üzümlük ve ağaçlıktır. Kudame b. Ca'fer'in söyleyişine göre, zirâate elverişli topraklar daha geniştir. Fakat bir takım engeller sebebiyle hepsi ekilememiş, değerlendirilememiştir. İranlılar zamanında en az ekildiğinde 150 000 000 cerib, en fazla ekildiğinde de 277 000 000 ceribdir. Her bir cerib için de 3 dirhem vergi alınırdı. Hz. Ömer zamanında Sevad arâzîsinin ekilen kısmı 230 000 000 cerib ile 236 000 000 cerib arasında değişirdi.

Buraya kadar Sevad arâzîsinin hudûdu, alanı, ekilen miktarı tesbit edildi. Bu toprakların alınışı ve hükmü hakkında âlimler, hukukçular fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Iraklı hukukçulara göre, Irak zorla fethedilmiştir. Fakat Hz. Ömer arâzîyi savaşçılara dağıtmamış, yine ora halkına bırakmış, buna karşılık arâzîye harac vergisi koymuştur. Şâfiî mezhebinde açık olan görüşe göre: Sevad arâzîsi zorla alınmıştır. Savaşçılara mülk olarak taksim edilmiştir. Sonra Hz. Ömer, onları geriye aldı, askerler de Sevad arâzîsinden ayrıldılar. Ancak bir grup ellerindeki arâzîyi para karşılığı sattılar ve geri döndüler. Müslümanları arâzîden geri çektikten sona Hz. Ömer arâzîye harac vergisi koydu. Şâfiî mezhebine mensup bir kısım hukukçular da Sevad arâzîsinde farklı görüştedirler. Ebû Saîdi'l-İstahrî'ye ve bir kısmına göre, Hz. Ömer bu arâzîyi bütün müslümanlara vakfetmiştir. Her yıl ücret olarak ödenmek üzere de arâzî sâhiplerine, işletenlere, haraç vergisini kararlaştırmış, arâzîlerini ellerinde bırakmıştır. Vakfın müddetini de kararlaştırmayışının sebebi, Âmme yararını düşündüğündendir. Hz. Ömer'in bu şekil vakıf bırakması, arâzîyi fey olarak kabûlü Resûlullah'ın (S.A.V.) Hayber, Avâlî ve Nadr oğulları mallarını Allah'ın birer feyy'i olarak kabul edişindendir. Haraç olarak alınan paralar da âmme işlerine harcanır. 1:5 ini özel zümrelere dağıtmak da söz konusu değildir. Sırf orduya da harcanamaz. Çünkü âmme menfaatına vakfedilmişitr. Genel menfaat ve işlere sarfedilir. Bu cümleden olarak ordunun yiyeceği, içeceği, kale ve hisarlar yaptırma, câmi, köprü ve su yolları yaptırma âmme işleri gören hâkimlerin, şâhitlerin, hukukçuların, kurraların, imamların, müezzinlerin ihtiyaçlarına harcanır. Bu sebepledir ki arâzînin mülkiyetinin satışı yasaktır. Yararlanma hakkı, zilyedlik birinden diğerine geçebilir. Ayrıca üzerinde yapılan şeyler, ağaçlar, evler satılabilir. Bu muâmeleler mülkiyete tesir edemez.

Bir fikre göre de: Hz. Ömer, Sevad arâzisini, Hz. Ali ve Muaz'ın görüşlerine de dayanarak vakfetmiştir. Şâfiî mezhebinden Ebu'l-Abbas b. Süreyc'e göre, Hz. Ömer orduyu Sevad arâzîsinden geri çekince, elde ettiği arâzîyi, sahiplerine, köylülere harac olarak koyduğu mal karşılığında sattı. Onlar da her yıl bu bedeli ödediler. Böylece haraç bir bedel, semen olmuş oldu. Bu şekilde hareket etme, âmme yararına uygundur. Kiraya vermede de durum buna benzer. Binâenaleyh Sevad arâzîsinin mülkiyetini satın alanlar, başkalarına bunu satabilirler.

Sevad arâzîsine konulan haracın miktarına gelince, Amr b. Meymun'un anlattığına göre: Hz. Ömer, Sevad arâzîsini düşmandan alınca,

Huzeyfe'yi Dicle ötelerine, Osman b. Huneyf'i de Dicle'nin batı tarafına aşağı Irak'a gönderdi. Şa'bî'nin dediğine göre, Osman b. Huneyf kendi mıntıkasını ölçmüş, 36 000 000 cerib bulmuş ve her ceribe 1 dirhem, 1 kafiz vergi koymuştur. Kâsım'a göre de, Kafiz bir ölçü vasıtası olup hubûbât ölçmede kullanılır. Şaburqan da denir. Yahya b. Âdem'e göre de, Haccâc tarafından kararlaştırılan bir hubûbât ölçeğidir. Katâde'nin İbnu Mahled'den rivâyetine göre, Osman b. Huneyf, üzüm bağlarının her 1 ceribine 10 dirhem, hurmalıkların her 1 ceribine 8 dirhem, şeker kamışlıklarının her 1 ceribine 6 dirhem, yaş hurmalıkların, çayırlıkların, sebzeliklerin her 1 ceribine 5 dirhem, buğdayın her 1 ceribine 4 dirhem, arpalıkların her 1 ceribine 2 dirhem vergi koymuştu. Bu rivâyete göre arpa ve buğdayın harac vergileri, başka rivâyetlerdekine muhâlif düşecek miktardadır. Bu fark da muhtelif yerlerde arâzînin veriminin farklı oluşundandı. Huzeyfe'nin ve Osman b. Huneyf'in arâzî ölçümünde kullandıkları zira' normal zira'dan 1 tutam, 1 parmak daha uzundur.

Sevad arâzîsi İranlıların ilk zamanlarında, Harac-ı Mukâseme (Mahsûlün durumuna göre onda birden (1:10), yarıya (1:2) kadar) vergisi alınırdı. Bunu ilk koyan İran Hükümdarı Kubaz b. Firuz'dur. Alanlardan alınan haraçlardan daha çok haraç almıştır. Harac-ı Mukâseme ile top ladığı vergi miktarı 150 000 000 dirhemi bulmuştur. Harac miktarları arasındaki bu farklılıklar, arâzînin alanlarının ölçümlerinin şahıstan şahsa farklı oluşu, vergi takdîr edenlerin takdîr yetkilerini kullanarak haracı az veya çok koyuşlarındandır. Şöyle ki, anlatıldığına göre, İran hükümdarı bir gün avlanırken sık ağaçlı bir yere geldi. Av ağaçlığa daldı. Kendi de avı görmek için yüksek bir yerdeki ağaca çıktı. O anda bir bahçe içinde çukur kazan bir kadın gördü. Bahçe içinde hurma, nar gibi meyveli ağaçlar vardı. Yanındaki çocuğu nardan koparmak istiyor, kadın önlüyordu. Hükümdar duruma hayret etti. Kadına bir haberci göndererek, çocuğu nar meyvesi almaktan niçin önlediğini sordurdu. Kadın da,

— Mülkümde devletin hakkı vardır. Mahsûl ve meyveleri vergilendirecek memur (kâsim) gelmedi ve devlet hakkını almadı. Devlet hakkını almadan, meyvelerden birisinin koparılmasından korkarım. Devlet hakkını alsın, ondan sonra.

Hükümdar kadının bu sözü üzerine oradan ayrıldı. Tebâsına şefkatle muâmele yapılması hususunda, arâzînin ölçülmesini vezirlerine emretti. Âdil, doğru bir şekilde ölçülüp vergilerin de âdil bir şekilde konulmasını, takdîr edilmesini, halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kendilerine imkân tanınmasını tenbihledi. İranlılar bundan sonra bu şekilde arâzî üzerinden vergi aldılar. İslâm geldikten sonra Hz. Ömer halîfe olunca arâzîlerin ölçüsünü aynen kabûl etti. Zamanında arâzîlerin haracı en yüksek seviyeye ulaşmış, 120 000 000 dirhem haraç toplanmıştır. Aynı yerden Ubeydullah b. Ziyâd biraz baskı ve zorlukla 135 000 000 dirhem harac toplamıştır. Haccâc ise aynı arâzîlerden, zulüm ve tahriple 118 milyon dirhem toplamıştır. Ömer b. Abdilaziz, güzel muâmele ve adâlet-

le bu vergiyi 120 000 000 dirheme çıkarmıştır. İbnu Hubeyre, askerin yiyeceği ve harp ihtiyâtı hariç 100 000 000 dirhem olarak harac almıştır. Yusuf b. Ömer ise, Sevad arâzîsinden her yıl 60 000 000 dirhemle 70 milyon dirhem vergiler almıştır. Buna ek olarak Şam tarafı halkından 16 000 000 dirhem, toprak sulama işlerinden 4 milyon dirhem, yol vergilerinden 1 000 000 dirhem, **yeni inşâatlardan ve eski evlerden ruhsat vergisi ve iskân vergisi olarak 10 000 000 dirhem ki toplam olarak 101 milyon dirhem vergi toplamıştır.**

Buraya kadar sözü edilen vergiler her yıl toplanan harac vergisi mâhiyetindeki ve genellikle yalnız Sevad arâzîsine âit vergilerdir. Abdurrahman b. Ca'fer b. Süleyman'a göre, Sevad arâzîsinin en çok vergi götürebilme kâbiliyeti 1 milyar dirhemdir. Hükümdarın malı artınca halkın malı azalmakta, hükümdarın malı azalınca halkın malı artmaktadır. Abbâsîler zamanında, Halîfe Mansur, Sevad arâzîsini haraç arâzîlikten çıkarıp şahsî mülkiyete konu olan arâzî hâline getirinceye kadar, Sevad arâzîsinin alan miktarı ve haracı aynen devâm etmiştir. Halîfe Mansur'un arâzîyi şahsî arâzîler hâline getirişinin sebebi: Halkın sıkıntı ve meşakkati, ihtiyaçları artmış, devletin vergisini ödememişler, arâzîyi bakımsız hâle getirmişlerdir. Bunun üzerine Mansur, arâzîyi şahsî mülk hâline getirmiş, çıkan mahsûlün onda bir (1:10) ile yarı (1:2) sine kadar vergi alınabilmesini sağlamıştır. Ebû Ubeydullah Halîfe Mehdî'ye, harac toprakları şahıslara dağıtılmış topraklar hâline getirmesini teklif etmiş, şâyet kolay sulanıyorsa mahsûlün yarısını, kovayla sulanıyorsa mahsulün üçte birini (1:3), dolaplarla sulanıyorsa mahsulün dörtte birini (1:4) vergi almasını teklif etmiştir. Başka türlü vergi almaya teşebbüs edilmemesini telkin etmiştir. Bu şekilde gerek Mehdî'ye telkin edilen ve gerekse Mansûr'un yaptığı vergilendirme bir harac-ı mukâseme olmaktadır. Ayrıca hurmalıklar ve üzüm bağlarından, meyvalıklardan haraç vergisi için esas olan alana göre, çarşı ve pazar yerlerine uzaklık ve yakınlıklarını nazara alarak vergilendirme yapılmasını teklif etmiştir. Şayet çıkan mahsûl ancak iki harac miktarı kadarsa, tam olarak haracı ne ise o alınır. İki harac miktarından az ise hiç harac alınmaz. Çıkan mahsûlü taksimde de buna yakın işlem tâkib edilir. Vergi mükellefinin bizzat kendi eliyle kendi hissesini seçmesi istenir veya vergi olarak vereceği malı kendi eliyle seçmesi istenir.

Bütün buraya kadar anlatılanlar Sevad toprakları için geçerli olan hükümlerdir. Haracı konulmuş veya konulmamış arâzîlerin hükmü ile harac arâzînin yeni bir statüye konulması gerektiğinde Hukukçu halîfenin ictihâdı gerekir. Sebep bulunduğu sürece ictihadla alınan arâzîlerde bu nevi haracın alınmasını gerektirici sebepler bulunduğu müddetçe harac-ı Mukâseme alınır. Harac-ı Mukâsemeyi gerektirici sebepler ortadan kalkınca eski statüsü ne ise ona çevrilir. Söz gelimi arâzîden alan hesâbiyle harac alınıyor idiyse yine o vergi alınmaya başlanır. Çünkü halîfe, kendinden önce o arâzîde belirli sebeplere göre ictihatta bulunmuş, bir hüküm vermiş olan halîfenin ictihadını bozamaz.

Öşür ve harac memurlarının, kaybettikleri malları ödemeleri hukûken gerekmez. Çünkü bu memurlar kendilerine güvenilen kimselerdir. Toplanması gerekli olanı toplar ve teslim edilecek yere götürür teslim eder. Aynen vekil gibi durumları vardır. Noksanı ödemezler, fazlaya da sahip çıkamazlar. Muayyen bir miktar malı toplamakla görevlendirilmişlerse o miktar kadar almaları gerekir. Fazlalık varsa kendinin olur, noksanlık varsa ödemesi gerekir. Fakat böyle bir çözüm tarzı güven esasına memuriyet görevinin yerine getirilmesine zıd düşmektedir. Bu hâl tarzının hukûken bâtıl olması icabeder.

Anlatıldığına göre: Bir şahıs İbnu Abbas'a gelir, 100 000 dirhem vergiye karşılık, İbnu Abbas'dan 1 deve kabûl eder. Bunun üzerine o memura 100 sopa atılır. Edeblenmesi ve cezâ için diri olarak askıda tutulur, asılır. Hz. Ömer Halîfe olunca, insanları topladı ve halkın vazîfefesi, kendinin onlara karşı vazîfeleri, idareciliği, doğru olan yolda malların idare ve harcama usûlü konularında bir konuşmada bulundu ve dedi ki,

— **Ey insanlar, Kur'ân'ı okuyunuz ve ondakileri iyi öğreniniz, içindekilerle de amel ediniz. Ancak bu şekilde Kur'ân ehli olabilirsiniz. Allah'a isyân ettiği sürece hak sahibine hakkı verilmez. Dikkat edin, kişi doğruyu söyleyince rızkına mâni olunmaz ve bir cezâ ile cezâlandırılmaz. Yine dikkat ediniz. Allah'ın beni idareci tâyin eylediği şeylerde doğruyu, kurtuluşu 3 yolda buluyorum. Emâneti yerine getirmek, kuvvetliden hakkı almak, Allahın indirdiğiyle de hükmetmek. Bir malın helâlliğini, temizliğini de 3 şeyde bulurum. Hakkı yoldan kazanmak, haklıya verilmek, kötülüklerini önlemek. Dikkat buyurun, sizlerin mallarını harcamada tıpkı yetîmin malını idare eden gibiyim. Zengin olursam elimi sürmem, fakir olursam, haklı olarak bir ölçü dâhilinde, bedevî'nin çölde hayvanını yemlediği gibi, yerim. Vergiler alırım.**

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Arâzîyi İhyâ Ve Sular Çıkarma

A — ÖLÜ (İŞLENMEMİŞ) TOPRAĞI İŞLEME ŞARTLARI, IRAK TOPRAKLARININ DURUMU

Bir kimse ölü, kullanılmayan, işe yaramıyan, sâhipsiz arâzîyi işler, işe yarar hâle getirirse, ihyâ ederse, halîfenin izni olsun olmasın o toprağın mülkiyetine sâhip olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Ancak sultanın izniyle arâzîye mâlik olunur, işe yarar hâle getirilebilir. Yoksa mâliki olamaz. Delîli de Resûlullah'ın (S.A.V.),

«Sultanın, imamın, olumlu karşıladığı, temiz ve meşru gördüğü şey ancak bir kimsenin olabilir.» hadîs-i şerîfidir. Halbuki Resûlullah (S.A.V.), bir başka hadîs-i şerîflerinde,

«Kim ölü toprağı işe yarar hâle getirir, ihyâ ederse, o arâzî, onundur.» buyurmuşlardır. Buna göre, Sultanın izni olmadan arâzîyi işe yarar hâle getirmek ve o toprağa mâlik olmak mümkündür. Ölü arâzîden maksad, Şafiî'ye göre: Îmâr edilmemiş, etrafı çevrilmemiş, sınırlanmamış arâzîlerdir. İsterse bu arâzî işlenmiş arâzîye yakın bitişik olsun, farketmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Îmâr edilmiş arâzîlerden sonra suyun gitmediği, ulaşmadığı arâzî ölü arâzîdir. Ebû Yusuf'a göre: Ölü arâzî, işlenmiş, îmâr edilmiş arâzîlerin en son ucuna durup yüksek sesle seslenen bir şahsın sesinin işitilmediği yerden îtibaren başlayan arâzîlerdir. Bu son iki târife göre: İşlenmiş arâzîye bitişik işlenmemiş, ölü arâzîler ölü-arâzî sayılmamaktadır. Âmme malı olarak kabûl edilmekte, herkesin eşit şekilde istifade edebileceği ileri sürülmektedir. Mâlik'e göre: İşlenmiş arâzîlerin sahipleri komşu ölü arâzîyi işe yarar hâle getirmeye uzaktakilere nisbetle rüçhan hakkına sahiptirler.

İhyâ ve işe yarar hâle getirme işlemi de: O bölgedeki örf ve âdete göre tâyin edilir. İhyâ için gerekli işlemler ne ise onları yapınca ihyâ maksadı anlaşılır. Çünkü Resûlullah da (S.A.V.) hükmü genel buyurmuşlar, diğer hususların tâyinini örfe havâle etmişlerdir. Meselâ arâzîyi işe yarar hâle getirme, o yere oturmak için bir ev yapmakla oluyorsa, evi yapmakla ihyâ işi için niyyet edildiği anlaşılır. Sebebi de, o bölgede örfün ev yapmanın ihyâ maksadını ihtivâ edişidir. Şâyet ekin ekmek, ağaç dikmekle işe yarar arâzî hâline getirmek isteniyorsa 3 şarta uyulur. 1 — Arâzînin etrafını çevreliyen toprak yığmak, taş veya ağaçlar dikmek su-

retiyle diğer topraklardan ayırmak, sınırlamak. 2 — Arâzî sulanacaksa suyunu vermiş olmak, bataklıksa kurutmak, suların o yere gelişini önlemek. Çünkü ancak bu işleri yapınca ziraat yapmak mümkündür. 3 — Arâzîyi sürmek, sürmekten maksad da orta şekilde toprağı kabartmak, yüksek yerleri tesviye, çukur yerleri doldurma işlemleridir. İşte sayılan bu 3 şart bulununca ihyâ, işe yarar hâle getirmek maksadı hasıl olmuş, tamamlanmış, yapan şahıs da o toprağın sâhibi olmuş olur. Şâfiî mezhebi hukukçularının bir kısmı arâzîyi ekip dikmedikçe sâhip olamaz demekle hatâya düşmüşler, yanılmışlardır. Çünkü 3 şartı yerine getirmek ev yapmak gibidir. Nasıl eve ayrıca mülkiyet hususunda bir işlem yapmazsa burada da 3 şarttan başka bir şey yapmaz.

Arâzî bu şekilde işe yarar hâle getirilince, birisi ekip dikerse, ekip diken arâzîyi îmar işine, arâziyi işe yarar hale getiren arâzîye sahip olmuş olur. Arâzî sahibi arâzîyi satabilir. Fakat ekip diken satmak isterse durum ihtilâflıdır. Ebû Hanife'ye göre: Arâzîyi sürmüşse satabilir, sürmemişse satamaz. Mâlik'e göre: Ekip diken her durumda arâzîyi satabilir. Çünkü ziraatçi ekip dikmek suretiyle arâzîyi işe yarar hâle getirmede ortak olmuş oluyor. Şafii'ye göre: Ekip diken bir durum haric genel olarak arâzîyi satamaz. O istisnâî hâl de şayet arâzî üzerinde gözle görülür, belirli şeyler yapmış, dikmiş, ekin ekmiş ise bu türlü şeyleri satar, sürme işlemini, işçiliğini satamaz.

Bir kimse ölü arâzînin etrafını çevrelerse o arâziyi işlemede başkalarına nisbetle rüçhan hakkına sâhiptir. Bir başkası etrafı çevrili fakat işlenmemiş olan bu arâzîyi işlemiş, işe yarar hâle getirmişse, bu durumda arâzîye sahip olmada üstün hakka işleyen sahiptir. Arâzînin sahibi olur, çevreleyenin bir hakkı yoktur. Araziyi işlemeden, çevreliyen kimse satmak isterse, Şafiî mezhebinin zâhirine göre: Uygun bir iş sayılmaz. Ama bir çok Şafiî hukukçuları arazinin bu şekilde işlenmeden satılabileceğini doğru karşılamışlardır. Çünkü o araziyi çevirmekle arazi üzerinde üstün durumu vardır, buna göre de satabilir. Böylece araziyi satsa, müşterinin elinde iken bir başkası ihya etse, işlerse durum ne olacaktır? Şâfiî'nin görüşünü benimseyenlerden Ebû Hüreyrenin oğluna (İbnu Ebî Hüreyre)| ye göre, müşteri arazinin bedelini, araziyi çevreliyen ve satan şahsa ödemek zorundadır. Çünkü araziyi teslim aldıktan sonra telef etmiştir. Diğerlerine göre, etrafı çevrili ölü arâziyi satmak caizdir. Fakat satıştan sonra telef olursa, müşteri de ücreti ödemez. Çünkü araziyi müşterinin kabzettiği, teslim aldığı kesin olarak belli değildir.

Bir arazinin etrafı çevrilir, sulanırsa, fakat sürülmezse suyun aktığı o çevrili yere mâlik olunur. Suyun gitmediği yerlere mâlik olunmaz. İsterse ihyâ etme bakımından rüchan hakkı da olsa. Suyu akmış olduğu yeri satmak câizdir. Çevrili yer içinde bulunan fakat su gitmemiş yeri satmak hususundaki görüşler, yukarıda etrafı çevrili ve başka işlem yapılmamış araziyi satmak gibidir.

İşe yarar hâle getirilen, ihyâ edilen araziler öşür arazi sayılır, Haraç vergisi konulamaz. Yelevki arazi öşür veya haraç suyu ile sulansın.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre: İşe yarar hâle getirilen arazi, öşür suyu ile sulanıyorsa öşür arazi, haraç suyu ile sulanıyorsa haraç arazidir. Muhammed b. Hasan'a göre: İhyâ edilen arâzî müslüman olmayan kimselerin açtığı, akıttığı bir ırmak kenarında ise ve onunla sulanıyorsa haraç arazi sayılır. Allah'ın yarattığı, akıttığı, insanlarca herhangi bir müdâhale olmamış, bir ırmak kenarında ve onunla sulanıyorsa, Dicle ve Fırat nehirleri gibi, öşür arazi sayılır. Irak'lılar ve başkaları, Basra'nın ölü arazileriyle çorak yerlerde işe yarar hale getirilen arazilerin öşür olduğuna icmâ etmişlerdir. Fakat Muhammed b. Hasan'ın görüşüne göre: Acaba Basra taraflarında, müslümanların Dicle üzerinden kanal açıp sular akıtıp suladığı, ihyâ ettiği arazinin hükmü nasıldır?

Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre; acaba bu icmâ nasıl çözümlenebilir? Hanefi hukukçuları bu görüşler için illet aramakta iki guruba ayrılmışlardır. Bâzılarına göre: Basra Diclesini coşturan, taşıran deniz suyunun kabarmasıdır. Deniz, med zamanı Basra toprağını sulamakta, cezr zamanı (çekilme hâlinde) araziyi terk etmektir. Suların kabarmasına, taşmasına sebeb olan denizdir. Dicle ve Fırat değildir. Bu tür bir sebeb ve îzah tarzı fâsiddir. Çünkü med halinde denizden tatlı suyun gelmesi gerekir. Deniz suyu ile de tatlı su bağdaşmaz. Deniz suyu ile arazi sulanmaz. Basra arazisini sulayan Dicle ve Fırat sularıdır. Ebû Hanîfe'nin görüşünde olanlardan Talha b. Âdem'e göre: Dicle ve Fırat suları Sevad arazisinin bir kesiminde bataklıklara girer, bu esnada kendilerinden yararlanılmaz. Sonra Basra Diclesi olan Şattularab'a geçer. Şattularab ise haraç suyu değildir. Bataklık suları haraç suları, nehirler sayılmaz. Talha b. Âdem'in bu açıklaması da iknâ edici değil, fâsiddir. Zira Iraktaki bataklıklar İslâmiyetten önce meydana gelmiştir. Arazinin hükmü değişmiş, ölü arazi olmuştur. Suyun hükmüne îtibar edilmemiştir. Siyer sâhibinin (İmam Muhammed'in) anlattığına göre: Bunun sebebi, Basra Diclesinin suyu, yukarı Dicle ve Fırat sularının şehirlerdeki tonozlardan, etrafı muhkem kanallardan, geçerek gelen sulardır. Bugünkü bataklıklar, o zaman ekilebilen yerlerdi. Bir takım köyler meskenler mevcuttu. Kubaz b. Firuz, İran hükümdarı olunca, nehrin kanalları önüne bir sed çekti. Bu işini mümkün olduğu kadar düşmanlarından gizledi. Seddin önünde biriken sular, nehrin yukarı tarafındaki arazileri bastı, evler ve tarlalar sular altında kaldı. Zamanla oğlu Nûşirevan İran hükümdarı olunca, bir emirle yeni su yolları açtırarak birikmiş olan suları tahliye ettirdi. Su altında kalan arazilerin bir kısmı eski elverişli hâline döndü. Anlatılan bu olay hicrî 6. senede olmuştur. Bu senede Resûlüllah, (S.A.V.) Abdullah b. Huzâfeti's-Sehmî'yi İran'a elçi olarak göndermişti. O sırada İran hükümdarı Ebrûz idi. Dicle ve Fırat görülmemiş derecede artmıştı. Ebrûz büyük kanallar yardırmış, nehir yatağı kenarına sedler çektirmeye çalışmıştı. Her gün 70 kadar sed çektirmiştir. Tonozlar yaptırmış, üzerine kapaklar kapatmış, yine de suyun kuvvetli akışına, zararlarına engel olamamıştır. Sonraları müslümanlar Irak taraflarına geldiğinde İranlılar iç savaşla meşgul oluyorlardı. Yapılan kanallar yarılıyor, yıkılıyordu. Yapımına çalışılmıyordu. Köylüler de nehrin sularının taşmasını önleyemiyorlardı.

Böylece bataklıklar büyümüş, genişlemiştir. Muâviye idareyi ele alınca kölesi Abdullah b. Derrâc'ı Irak'a haraç işlerini idare için tâyin etti. Batak araziler işe yarar hale gelince 5 000 000 dirhem haraç almıştır. Velîd b. Abdi'l-Melik halife olunca Abdullah b. Derrac'tan sonra Hasanu'n-Nebti'yi haraç işleri için idareci tâyin etti. Hişam'ın halifeliği zamanında batak arazîlerin çoğu ekilir hale getirilmiştir. O zamandan beri insanlar bataklıkları kurutmaya çalışmışsa da çöl ve batak olan yerleri ekilen yerlerden daha çoktur.

İşte buraya kadar anlatılan, Ebû Hanife ashâbının açıklamaları, gösterdikleri sebebler özürlü sakattır. Sahâbenin bu hususdaki icmâını kabûl etmeleri zorunludur. Sahâbenin İcmâda bulunduğu husus da, Basra arazisinin ölü topraklarının işe yarar hale getirilenleri öşür arazidir. Bu yerleri ihyâdan başka öşrî hale getiren bir sebeb yoktur.

Ekmek ve mesken için işe yarar hale getirilen, ihya edilen arazinin sınırı, Şâfiî'ye göre: Arazi için lâzım olan yol, sınırları (hudut çizgileri) sulamak veya biriken suyunu akıtmak için gerekli su yollarıdır. Bunlar arazinin kapsamı içine girer. Ebû Hanîfe'ye göre: İşe yarar hale getirilen arazinin sınırı, şumûlü; kendisine su ulaşamıyan, gidemiyen yere kadar olan yerleri içine alır. Ebû Yusuf'a göre: Yüksek sesle seslenildiğinde sesin işitildiği yere kadar olan arâzîler işlenilen arazînin şumûlü içine girer. Şayet bu iki görüş doğru olsaydı, îmâr edilmiş arâzîlerin ve evlerin birbirine bitişmemesi gerekirdi. Halbuki Hz. Ömer zamanında sahâbe Basra şehrini kurdular. Her sahâbe kendi kabîlesi için sınırlar, mahalleler yaptılar. Şehrin ana caddelerini 60 zira' genişliğinde tuttular. Ara caddeleri 20 zira', sokakları da 7 zira' genişlikte tuttular. Ayrıca kabîleleri ayıran sınırların ortasında, ölülerine mezar yapmak, hayvanlarını bağlamak için geniş alanlar bırakmışlardır. Evlerini biribirlerine bitiştirmemişlerdir. Bütün bunları yaparken hep birlikte aldıkları kararla ve nasla hareket etmişlerdir. Bu konudaki nas (dînî hüküm), Resûlüllah (S.A.V.) ın,

«Bir yol boyunca insanlar ev yaparsa, yolu 7 zira' geniş tutsunlar.» hadîs-i şerifidir.

B — SULARIN KISIMLARI VE AKARSULARIN HUKÛKÎ DURUMU :

Yer yüzünde mevcut olan sular 3 kısma ayrılır. a) Nehir suları, b) Kuyu suları, c) Pınar suları.

a) Nehir suları kendi içinde üç kısma ayrılır. aa) Allah tarafından akar bir şekilde yaratılmış olan büyük nehir sularıdır. Dicle ve Fırat nehirleri gibi. İnsanlar bu sular için her hangi bir kazı işlemi yapmamışlardır. Dicle ve Fırat'a «Rafideyn» de denir. Suları arazi sulamaya ve içmeye müsâittir. Halkın, sularından istifâdede nizâ ve ihtilâf çıkarmaları düşünülemez. Herkes ihtiyâcına yetecek kadar faydalanabilir, sürülerini

mallarını sulamak için su alabilir. Mallarını sulamak için ırmak kenarına getirebilir. Sulama işlemine ve nehirden su almaya kimse engel olamaz. Sarnıçlarını doldurabilirler, arazilerine su biriktirebilirler.

bb) Allah tarafından akar şekilde yaratılmış küçük sular, ırmaklardır ki kendi içinde iki kısma ayılır. Birincisi: Suyundan tam olarak istifâde edilemiyorsa da, önüne setler yapıp suyunu yükseltmek suretiyle, o nehir suyundan bölgede bulunan halkın noksansız yararlanabilmesidir. Bu durumda her toprak sahibi ihtiyacı zamanında toprağını sulaması hakkıdır, sulayabilir. Biribiriyle ihtilâfa düşmezler. Başka bölgenin arazi sahipleri, bir kanal açmak suretiyle bu nehir suyundan su götürmek isterlerse veya başka yerde akan suyu çok bir nehrin suyunun fazlasını bir kanalla bu akar suya akıtmak isterlerse duruma bakılır. Bu küçük nehirden faydalananlara zarar veriyorsa yapılan işleme izin verilmez. Zarar vermiyorsa su götürmelerine veya su katmalarına müsaâde edilir.

İkincisi: Nehrin suyunun az olması, taşırılamaması ve ancak bir yerde biriktirilmek suretiyle istifâde edilebilmesidir. Bu durumda nehirden ilk faydalananlar topraklarını sulamak için suyu arazilerine tutarlar, işlerini bitirip, yetindikten sonra onlardan aşağıdaki arazi halkı arta kalan sudan yararlanırlar. Daha sonra da daha aşağıda olanlar... yararlanabilir. Ubâde b. Sâmit de bu konuda şu hadîs-i şerifi rivâyet etmiştir.

«Resûlüllah (S.A.V.) hurmalıkların sel suyundan sulanmasında önce yukarıdakilerin sonra aşağıdakilerin sulayabileceği, yukarıdakilerin işi bitince aşağıdakilere suyu bırakmaları îcâb ettiğini belirtmiş, bu suretle bütün toprak sahiplerinin topraklarını sulamalarına hükmetmiştir.» Yukarıda bulunan toprak sahiplerinin tutabilecekleri su miktarı: Muhammed b. İshak'ın Ebû Mâlik b. Sa'lebe'den, Onun da babasından rivâyet ettiği hadîs-i şerifte:

«Resûlüllah, Mahruz vâdisinin sulama işinde suyun toprakta iki topuğa kadar akmasına, birikmesine, iki topuğa kadar çıkınca diğer sulanacak arazilere suyun bırakılmasına hükmetmiştir.» Mâlik'e göre: Bathan selinden de arazinin sulanma işinde Resûlüllah (S.A.V.) aynı esâsı uygulamış, iki topuğa kadar suyun akmasına müsâade etmiştir. Resûlüllah (S.A.V.) in bu hükmü ve tatbikâtı her zaman ve her yerde tatbik edilen genel bir kâide değildir. Akacak suyun miktarı ihtiyâca göre kararlaştırılır.

İkinci gurup sulardan sulama işinde 5 bakımdan ihtilâf gösterilmiştir. 1 — **Toprakların değişik yapıda oluşu.** Bâzı toprak az su ile bazısı da çok su ile suya kanması. 2 — **Arazide olan ekin ve ağaçların değişik oluşu.** Ekinler ve hubûbât için lüzumlu su miktarı ayrı, hurma ve ağaçlar için yine ayrıdır. 3 — **Mevsimin kış ve yaz oluşu.** Mevsime göre suya duyulan ihtiyaç az veya çoktur. 4 — **Ekin ekilme vaktinde ve ekilmeden önce ihtiyaç duyulan su miktarı ayrıdır.** Ekinler ekilip yeşermiye başlayınca yine ihtiyaç duyulan su miktarı ayrıdır. 5 — **Suyun devamlı akması veya kesilmesine göre de, ihtiyaç ayrı ayrıdır.** Kesilecek sudan biriktire-

bildiği kadar biriktirir. Devamlı akar sudan kullanılacak kadar bir miktar kullanılır, biriktirmeye lüzum duyulmaz. Şüphesiz ki bu 5 duruma göre Resûlüllah (S.A.V.) ın genel hükmü bir tahdîd sayılmaz. Örf ve âdete göre ihtiyaç miktarı su takdîr ve tesbit edilecektir.

Bir kimse toprağını sulasa, sulama esnasında aşağıdaki araziye de normal olarak sular aksa bu durumda aşağıdaki arazi sahibi yukarıdakine bir tazminât ödemez. Çünkü herkes mülküne mübah olan şeyi kullanmakta serbesttir. Aşağıdaki araziye akan suya balıklar toplanmışsa, aşağıdaki arazi sahibinin balıkları avlamada, suyun gelmiş olduğu yukarıdaki arazi sahibinden daha kuvvetli bir avlanma hakkı vardır.

cc) İnsanların, bir araziyi işe yarar hâle getirmek için kazı yapmak suretiyle ortaya çıkardıkları akar sular, nehirlerdir. Böyle sular aynen evler arasındaki sokaklar gibi insanlar arasında müşterek maldır. Herhangi birinin toprağından çıkması ona bu suyun mülkiyetini bahşetmez, mülkiyet ona tahsis edilmez. Böyle bir su Basra taraflarında bulunmuş ve denizin med hâlinde nehirden su akıyorsa o civardaki bütün arazi sahiplerinin müşterek suyudur. İhtilâf çıkaramazlar, suyu bir yerde tutup önleyemezler. Önüne sed çekip, baraj yapıp, suyu taşırıp bütün arazilerin sulanması işine engel olunmaz. Araziler sulandıktan sonra cezr (deniz suyunun çekilmesi) hâlinde su arazide tutulup alıkonur. Med ve cezir olmayan ülkelerde ise, suyu kazıp çıkaran arazi sahiplerinin müşterek malıdır. Başkalarının buradan arazi sulamalarında, suyu biriktirip arazisine götürmesinde bir hakkı yoktur. Suya ortak olanlardan birisi tek başına nehir üzerine dolap kuramaz, suyun önüne set çekip yükseltemez, değirmen kuramaz. Müşterek mülk olan sokaklarda, caddelerde nasıl herkes istediğini yapamazsa, müşterek sularda da diğer ortakların rızası olmadan tek başına bir tasarrufta bulunamaz. Aynı şekilde suya yeni kollar katamaz ve suyu kollara ayıramaz. Ortakların hepsinin rızâsıyla böyle işler yapılabilir. Sonra bu sudan faydalanma 3 özellik arzeder:

1 — Ortaklar az ise günlere göre münâvebeli faydalanırlar. Çoklarsa saat hesâbma göre arazilerini sularlar. İhtilâf çıkar, anlaşamazlarsa aralarında kur'a çekerler. Buna göre bir sıra belirir, tesbit edilirse artık devamlı ona uyulur. Herkes nöbetine dikkat eder, başkasının sırasında arazisini sulayamaz, suyunu kesemez.

2 — Nehrin ağzında, taksim yerinde geniş tahtalarla suyu taksim etmek, küçük ağızlıklar açarak suyu parçalamak, her ağızlıktan o nehirden faydalanacakların hakları nisbetinde beşte bir (1 : 5) veya onda bir (1 : 10) gibi suyu taksim etmek ve belirli devirlere göre arazileri sulamak.

3 — Arazisinin alanına göre veya ortakların ittifâkıyla tesbit edecekleri kadar bir deliği arazisinin başına açıp o kadar su ile devamlı olarak araziyi sulamak. Bu durumda da her ortağın hakkına eşit şekilde uyulur, rîâyet edilir. Kimse kararlaştırılan bu suyu azaltıp artıramaz. Ancak müşterek bir kararla hareket edilir. Sokaklardan istifâde gibi

Sulama hakkı sonra olan bu hakkını öne alamaz, sonradan bir sulama hakkı daha isteyemez. Fakat sokağa sonradan bir kapı daha açılabilir. Çünkü sonradan kapı açma bazı sınırlamalarla mümkündür. Halbuki sulama hakkını öne alma, istifâde hakkına diğer ortaklara nisbetle bir ziyadelik katar, hakkın artırılışı sayılır, imtiyaz sağlar. Bu nevi akar suların etrafındaki topraklar ölü toprak ise, Şafiî'ye göre: Benzer topraklardaki örf ve âdete göre işlem yapılır. Birinci nevi nehirlerden kanadlar, arklar, kanallar açıp su akıtmada ve bu sudan yararlanmada hüküm 3 ncü nevi nehirlerdeki gibidir. Çünkü kanadlar ve kanallarla akıtılan sular da gizli nehir sayılır. İnsanlar tarafından ortaya çıkarılan üçüncü nevi nehirlerin işlemi cârî olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Nehrin kenarları, akar suyun sızıp çamurlarının meydana geldiği yere kadar olan kısımdır. Daha geniş bir kenar düşünülemez. Ebû Yusuf'a göre: Kanadın, kanalın çevresi, toprak üzerinde suyun akamadığı yerlere kadar olan kısımdır. Ancak bu çevre suyu toplar akmasını sağlar. Ebû Yusuf'un bu görüşü tercihe değer.

b) Kuyular ve hukûkî durumu:

Kuyuları kazma sûretiyle ortaya çıkaranın 3 durumu hukûken söz konusudur.

a) Birinci durum: Suyunu yolcuların içmesi maksadıyla açılan kuyular. Bu nevi kuyuların suyundan istifâdede kazan ve diğer şahıslar eşit ve müşterek hakka sahiptir. Hz. Osman Rume kuyusunu, kovasını da koymak üzere insanların istifâdesine vakfetmiştir. Suyun az veya çok oluşuna göre insanın içmesinde, hayvanın sulanmasında, arazinin sulanmasında herkes müşterek hakka sahiptir. Kuyu suyu az ise, hayvan sulama, tarla sulamadan öncedir. Hayvan terimi içine insanlar da girmektedir. İnsan ve hayvana birden yetmiyorsa, insanların içmesi hayvanlardan öncedir.

b) İkinci durum: Çöllerde su bulup ihtiyaç gidermek için açılan kuyular. Susuz yerlerde bu şekilde kuyu açan ve bulan kimseler, kendileri ve hayvanları içerler. Suyu bulmaları ve orada oturmaları sebebiyle istifâdede başkalarından önce gelirler. Kuyunun suyu fazla ise, orada oturmayan başka yerlerden gelenlere de sudan istifâde ettirirler. O yerden göçüp giderlerse kuyu sebil olur. Gelip geçen herkes istifâde eder. Önce bir kabileye âitken, sonra umuma ait kuyu durumunu kazanır. Göç ettikten sonra tekrar o yere dönerlerse onlarla diğerleri eşit hakka sahiptir. Daha önce gelip yerleşen olmuşsa, istifâde hakları daha kuvvetlidir.

c) Üçüncü durum: Bir şahsın kendisi için olmak üzere kazdığı kuyular. Suyu çıkarmadıkça kuyunun mülkiyeti kesinleşmez. Kuyudan su çıkarmışsa mülkiyeti kesinleşir. Şâyet suyunu dışarı çıkarmıya muhtaçsa suyun alınması, çıkarılmasıyla tam bir ihyâ olur. Mülkiyet kesinlik kazanır. Bilâhare de şahıs, kuyu ve çevresinin mâliki olur.

Kuyunun çevresinin miktârı hususunda hukukçular farklı görüştedirler. Şâfiî'ye göre: Bu konudaki örfe göre tâyin edilir. Ebû Hanîfe'ye

göre: Kazılan ve su çıkarılan kuyunun çevresi her taraftan 50 zira' (37,5 m.) olan bir alandır. Ebû Yusuf'a göre ise: Her taraftan çevresi 60 zira' (45 m.) olan bir alandır. Ancak kuyunun dolabı bu ölçüden daha büyükse dolabın sonuna kadar olan yer kuyunun çevresi sayılır. Yine Ebû Yusuf'a göre: Hayvan sulamak ve dinlendirmek için açılan kuyuların çevresi her taraftan 40 zira' (30 m. lik) olan bir yerdir. Ebû Hanîfe'nin ve Ebû Yusuf'un verdikleri bu rakamlar nassa dayanmamaktadır. Şâyet nas varsa, bağlayıcıdır. Yoksa kesin değildir, uyulması gerekmez. Onun için görüşleri tenkidden vâreste değildir. Su dolabına göre tâyin etmesi uygundur. Buna göre, örf ve âdetle hareket daha muteberdir.

Kuyunun ve etrafının mülkiyeti kesinleşince suyundan faydalanmada da hak sahibidir. Şafiî mezhebi hukukçuları araziyi sulamadan, etrafını çevirmeden malik olup olamıyacağı hususunda ihtilâflıdırlar. Bâzılarına göre, mülkiyet edinme kararıyla araziye de mâlik olur. İsterse etrafını çevirmesin ve işlemesin. Mâden bulunan araziye mâlik olunca madeni çıkarmasa da mâdenin mülküne de sahip oluşu gibi. Binâenaleyh, kuyu etrafını sulamadan önce de satabilir. Bir şahıs gelip kuyu etrafını sulasa kuyu sahibi ondan bu yeri (kuyu etrafını) geri alır. Diğer bir guruba göre de: Kuyu etrafını sulamak, çevirmek suretiyle mâlik olur. Böyle bir iş yapmamışsa asıl olan o kuyu etrafının mübah oluşudur. Herkes eşit hakka sahiptir. Bir başkası gelip sularsa, sürerse, kuyu sahibi geriye alamaz.

Kuyunun husûsî mülkiyeti suyundan istifâde hakkı kesinleşince kuyu sahibi hayvanlarını, ekinlerini, ağaçlarını sular. Kendi ihtiyacından fazla değilse başkalarının işlerine su vermek mecburiyeti yoktur. Ancak, suya çok daralmış hayvan ve insanlara kuyusundan su vermek zorundadır. Hasan'ın rivâyetine göre: Bir şahıs suyu bulunan bir kabîleye gelir. Su ister, vermezler adam da ölür. Hz. Ömer, o kabîlenin hepsini ölenin diyetine mahkûm eder. Şahsa âit kuyunun suyu, şahsın ihtiyacından fazla ise, Şafiî mezhebine göre: Ekin ve ağaç sulama hâriç hayvan ve sürü sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için fazla suyu vermesi gerekir. Şâfiinin görüşünü paylaşanlardan Ebû Ubeyde b. Cersune'ye göre: Fazla olan suyunu hayvanlar ve bitkiler için vermek mecburiyeti yoktur. Şafiîlerden diğer hukukçulara göre: Ekinler hâriç, hayvanlara vermek mecburiyetindedir. Bu mecburiyeti hukukîdir.

Ebû Zenâd'ın A'rec'den, onun Ebû Hüreyre'den rivâyetine göre, Resûlüllah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«Kim suyun fazlasını başkalarının ihtiyaçlarını gidermek için vermezse, önlerse, Allah da kıyâmet gününde rahmetinin fazlasını esirger.»

Kuyu suyunun fazlasını harcamada 4 muteber şart aranır. 1 — Kuyunun bulunmuş olduğu yerde, su isteyen şahıs olacak ve kuyu suyundan başka bir su ile sulanamıyacak. 2 — Kuyunun civârında ona bitişik arâzî olması. Şâyet sulanacak arâzî yakında değilse su vermek gerekmez. 3 — Hayvanlar içecek başka su bulamıyacak. Mübah, herkesin istifâde etti-

ği su mevcutsa, hayvanlar o sudan sulanır. Bir bölgede kuyu sahibi birden fazla kimseler varsa her kuyu sahibi suyunun fazlasını kuyusuna gelene vermesi, harcaması gerekir. Hayvanlar için bir kuyunun fazla suyu yeterli ise, diğer kuyu sahiplerinden, hayvanlara su verme farzı, mecburiyeti düşer, sakıt olur. 4 — Hayvanların su için kuyu başına gelmesi, kuyu sahibinin ekinlerine ve hayvanlarına zarar vermemelidir. Zarar veriyorsa hayvanlar önlenir, çobanlar fazla olan suyu alır, hayvanlarına götürebilirler.

İşte bu 4 şart tam anlamıyla mevcutsa, fazla suyu olan kuyu sahibi bedelsiz olarak bu suyu harcar, ücret alması haramdır. Şartlardan biri veya birkaçı yoksa, ihlâl ediliyorsa, bir ölçüye göre ücret alması câizdir. Ölçüsüz, tartısız, takdîrî olarak satamaz. Ayrıca hayvan doyasıya, ekin kanasıya kadar su verip para almak câiz değildir.

Bir şahıs kuyu kazar veya satın alır, etrafına da sahip olursa sonra o kuyudan biraz uzak, çevresi dışında bir kuyu kazar, birinci kuyunun suyunu ikinci kuyuya akıtır, doldurursa ikinci kuyuya da mâlik olur. Yaptığı işe kimse engel olamaz. Aynı şekilde bir kimse kuyusunu temizlemek için ikinci kuyuyu kazarsa ve birinci kuyunun suyu da değişirse ikisine de sahip olur. Mâlik'e göre: Birinci kuyunun suyu çekilir, kurur, değişirse onun mülkiyetini kaybeder, kuyuyu kapatır.

c) Pınarlar ve hukûkî durumları :

Pınarlar da 3 e ayrılır.

a) **Allah'ın kaynattığı, çıkardığı, insan oğlunun müdâhalesinin olmadığı pınarlar.** Bu nevi pınarların hükmü, kendi kendine akan nehirlerin hükmü gibidir. Pınar suyu ile bir toprağı işe yarar hâle getiren pınar suyundan ihtiyâcı kadar alabilir. Suyun azlığı sebebiyle arâzî sahipleri ihtilâf ederlerse pınar suyundan toprağı işe yarar hâle getirenlerin durumuna bakılır. Bir kısmı diğerinden önce toprağı işe yarar hâle getirmişse pınar suyundan istifâde hakkı araziyi ilk işe yarar hâle getirene âit sonra ondan sonrakine ve böylece bir sıra tâkip eder. İlk gelenin, işleyenin rüchan hakkı vardır. Bâzılarının hakkı çok az ise, diğerlerinin sulama hakkından tamamlanır. Hepsi aynı zamanda arazilerini işe yarar hâle getirmişlerse öncelik ve sonralık yoksa suyu ya taksim suretiyle veya bir sıralaşma suretiyle kullanırlar.

b) **İnsanlar kendi gayretleriyle pınarları çıkarmışlar, akıtmışlarsa çıkaranların mülkü olur.** Pınarın etrafındaki toprağa da sahip olurlar. Şâfiî mezhebinin görüşü budur. Pınarın etrafındaki arazinin miktarı da örfle, ihtiyaçlarla, zarûretlerle tâyin ve tesbit edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Pınarın çevresi, suyun aktığı yöne doğru olmak üzere 500 zira' (375 m.) lik bir arâzîdir. Suyu sevk edebileceği her yönde bu kadar uzaklıktaki bir mesafe, pınarın çevresi sayılır. Ve pınar sahiplerinin mülküdür.

c) **Bir şahsın kendi toprağından pınar çıkarması:** Pınardan arazi sahibi, arazisini sulamakta herkesten önce gelir. Su ancak kendi toprağına yeterli ise başkasına vermez. Başkasının da isteme hakkı yoktur. Su sı-

kıntısı içinde olan hâriç. Şâyet ihtiyacından fazlaysa ve bununla ölü toprağı işe yarar hâle getirecekse bu hakkıdır. Arâzîsini de sular. Böyle bir toprak işlemiyecekse fazla olan pınar suyunu insan ve hayvanlarının ihtiyâcı için harcaması zorunludur. Ekinlere vermeyebilir. Aynen kuyu suyu gibi. Ekin sahipleri, para ile su isterlerse, ücret karşılığı su vermesi câizdir. Hayvan sahipleri ücretle su isterse, ücret alması uygun değildir. Çöllerde kuyu kazan veya pınar çıkaran kimse bunun mâlikidir. Suyunu parayla satabilir. Aldığı para haram olmaz. Saîd b. el-Müseyyeb ve İbnu Ebî Ziyb'e göre: Satamaz. Satmışsa aldığı para haramdır. Ömer b. Abdilaziz ve Ebû Zenad'a göre: Şâyet müşteri çekmek, celbetmek için satmışsa câizdir. Issızlıktan istifâdeyle satmışsa câiz değildir. Kuyu veya pınar sahibinin akrabaları ücretsiz sudan istifâdeye hakları vardır. Çöllerde açılan pınar ve kuyunun sahibi civârına da sahip olur.

ON ALTINCI BÖLÜM
Otlak Yerleri Ve İrtifak Hakları

MER'ALAR (OTLAKLAR) VE İRTİFAKLAR, HUKÛKÎ DURUMLARI

A — MER'ALAR (OTLAKLAR KORULUKLAR)

Çayırlık ölü araziler: Hayvanların otlaması için çayır ve benzeri otların bitmesi maksadıyla, herkese âit olmak üzere ayırt edilen, mülkiyet edinilmesi, işe yarar hâle getirilmesi, yasaklanan arazilerdir. Bir hadîs-i şerifte:

Resûlüllah (S.A.V.) El-Bakı' denilen bir arâzîyi, Medine'de otlak edinmiş olduğu» rivâyet edilir. Ebû Ubeyde rivâyetinde de «Nakı'» diye geçmektedir. Resûlüllah (S.A.V.) bu yer için şöyle buyurmuştur:

«Elleriyle Ka' tarafına işaretle işte şurası benim mer'amdır.» Bu yerin alanı 6 mil kare kadardır. Eni 1 mil, uzunluğu da 6 mildir. Ensar ve Muhâcirûnun atları ve hayvanlarının otlaması için ayırt etmişlerdir. Ondan sonra her halîfe, halkı için otlaklar tahsîs etmişlerdir. Arâzînin tamâmını veya büyük bir kısmını otlak için ayırt etmek doğru olmaz. Az bir araziyi de halkın belirli bir zümresinin hayvanları için otlak olarak ayırt ve tahsis etmek de uygun değildir. Mer'ayı bütün müslümanlara veya yalnız fakir ve miskinlere ayırt etmenin doğru olabilmesinde iki görüş vardır.

Birinci görüşe göre: Böyle bir tahsîs işlemi câiz değildir. Mer'alar yalnızca Allah Resûlü (S.A.V.) için tahsîs edilir. Bu konuda Sa'b b. Cessâme de Resûlüllah (S.A.V.) ın, Bakı' otlağını, mer'a yaparlarken şöyle buyurduğunu rivâyet eder:

«Mer'alar ancak Allah ve Resûlü içindir.»

İkinci görüşe göre: Halifelerin şahısları adına mer'a yapmaları hukûken doğru kabûl edilmiştir. Çünkü onlar mer'a seçerlerken kendi şahısları için değil, bütün müslümanların faydalanması için bu otlakları tahsîs etmişlerdir. Âmmenin yararlanması için kim bu şekilde namlarına mer'a yaparsa yapsın hukûken muteberdir. Hz. Ebû Bekir, Rebeze mevkiinde sadaka ehline mer'a ayırt etmiştir. Kölesi Ebû Selâmeyi de başına vazîfeli tâyin etmiştir. Hz. Ömer de Serif mevkiinde Hz. Ebû Bekir gibi mer'a ayırmış, Huneyy isimli kölesini de bu yere idareci tâyin etmiştir. Huneyy'e şöyle demiştir:

— Ey Huneyy, kanatlarını insanlardan çek. Mazlûmun duâsından kork. Çünkü onun duâsı kabûl olunur. Otlağa ekin ve tarla sahiplerini de girdir. İbnu Affa'nın, İbnu Avf'ın sürülerini de gözet. Çünkü onların

sürüleri aç kalırsa, ekinlere ve hurmalıklara sokarlar. Halbuki ekin tarlaları sahipleri çoluk çocuklarıyla gelerek,

— Ey Halîfe, onları bizlerle mi imtihan ediyorsunuz? diye şikâyet ederler. Hakka uymazsan sana önem vermem. Çünkü ekin tarlaları benim için para ve puldan daha kıymetlidir. Allah'a yemîn ederim ki, Allah yolunda mal bırakma diye bir şey olmasaydı ben de ülkelerde mer'a diye bir yer bırakmazdım. Halbuki Resûlullah (S.A.V.),

«Mer'alar, koruluklar Allah ve Resûlü içindir.» buyurmuştur.

Bu hadîs-i şerifin mânâsı: Mer'alar Allah'ın ve Resûlünün (S.A.V.) fakirler, miskinler ve bütün müslümanların işleri içindir. Yoksa câhiliyyet devrinde olduğu gibi, şahıslar, büyük insanlar, özel zümreler için otlak yapılamaz. Câhiliyyet devrinde Kuleyb b. Vâil, her yönden gözün erişebileceği yerlere kadar uzanan bir arâzîyi şahsı için mer'a olarak ayırt etmiş, köpeklerle de korunmasını sağlamıştır. Bu mer'anın hâricindeki arâzîler de diğer insanlara kalmış, onun bu hareketi öldürülmesine sebep olmuştur. Bu konuda Abbas b. Mirdas şu şiiri okumuştur:

«Onun büyüklenmeden ileri gelen kötülüğü sebebiyle köpekleri dahi ölümünü istiyordu.

Çünkü Vâil mer'asına azıcık giren birine azgın, havlayan köpekler salıyor, girişlerini engelliyordu.»

Topraklar ölü durumunu muhafaza için mer'a hükmüne sokulursa o zaman şahıslar tarafından ihyâ ve işletme cihetine girişilemez. Müsâade de edilmez. Zengin, fakir, müslüman, zımmî herkes hayvanlarını, sürülerini otlatmada eşit hakka sahiptirler. Yalnız müslümanlara tahsîs edilirse zımmîler istifâde edemez. Müslümanların zengin ve fakir hepsi de faydalanırlar. Miskinlere, fakirlere mer'a ayırt ve tahsîs edilmişse zengin müslümanlarla zımmîler istifâde edemez. Otlakları yalnız zengin müslümanlara veya yalnız zımmîlere ayırt etmek hukûken câiz değildir.

Mer'alar, zekât olarak toplanan mallara ve savaşçıların atları için ayırt edilmişse bu otlaklardan başkaları yararlanamaz. Buraya kadar belirtilen şekilde tahsîs ve ayırt edilen otlaklar şartlarına uygun olarak kullanılır. Özel olarak ayırd edilen otlaklar yetecek durumda ise bütün insanların yararlanabilmesi için tahsîs maksadı genişletilir, özel mer'a statüsü genelleştirilir. Ancak o zaman herkes ortaklaşa, eşit bir şekilde yararlanabilir. Çünkü özel maksatlarla tahsîs ve ayırd edilen otlaklardan herkes eşit bir şekilde yararlanamaz. Genel mer'anın özel mer'a durumuna sokulmasındaki durum şudur: Fakirler ve miskinlerle savaşçılar için olursa değiştirilebilir. Başka bir şekilde özel durumlara sokulamaz. Yalnız zenginler için, yalnız zımmîler için genel mer'a özel mer'a hâline getirilemez. Genel mer'a küçültülüp fakirlere tahsis edilecekse yukarıda zikredilen iki durum geçerlidir. Mer'alığı kesinleşmişse, küçültülüp bir kısmını ölü arâzîlikten kurtarmak, mer'alıktan çıkarmak doğru değildir.

Çünkü mer'a hükmünü arâzîyi ihyâ ve işleme muâmelesi bozamaz, statüsünü değiştiremez. Resûlullah'ın (S.A.V.) mer'a bıraktığı arâzî ise mer'a hükmü sâbit, ihyâ etme bâtıldır. İhyâ etmek, işe yarar hâle getirmek isteyenin isteği reddedilir, cezâlandırılır. Mer'a oluş sebebi hiçbir zaman değiştirilemez. Zira Allah Resûlünün hükmünü kimse bozamaz, değiştiremez. Eğer Resûlüllahtan (S.A.V.) sonra gelen halîfelerin mer'aları ise, ihyâ kararları hakkında iki fikir vardır.

Bir fikre göre: Halîfelerin mer'a olarak belirttikleri yerleri sonradan kimse mer'alıktan çıkaramaz, çıkarılamaz. Aynen Resûlullah'ın (S.A.V.) mer'aları gibi. Geçerli olan ilk karardır, ki o da mer'a oluşuna dâir olanıdır.

İkinci fikre göre: İhyâ etmek, işlemek mümkündür. Mer'a oluş hükmü kaldırılır veya mer'a miktarı azaltılır. Resûlullah'ın (S.A.V.) hadîs-i şeriflerinden olan,

«Kim ölü toprağı işler, ihyâ eder, işe yarar hâle sokarsa, o toprak, o şahsa âittir.» hükmü bunu açıklamaktadır.

Herhangi bir idareci mer'alardan, koruluklardan yararlanan hayvan sahiplerinden para alamaz. Çünkü Resûlüllah (S.A.V.) hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

«Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: Su, ateş ve mer'alar.»

B — İRTİFAKLAR VE HUKÛKÎ DURUMU

İnsanların, oturdukları evlerin yollarından, caddelerden, şehirlerin çevresinden, mesîre yerlerinden, sayfiyeliklerinden, konak yerlerinden faydalanmasına irtifak denir. İrtifaklar 3 kısma ayrılır. a) Ova ve sahralardaki irtifaklar. b) Mülklerin çevresindeki irtifaklar, c) Cadde ve yollara mahsus irtifaklar.

a) Ova ve sahralara âit irtifak hakları: Ovalarda, sahralarda yolculuk esnasında konaklanılacak yerlerde, akan sularda ve su yollarındaki irtifak haklarıdır. Bu da kendi içinde iki kısma ayrılır.

1 — Yolcuların ve misâfirlerin istirahati, konaklaması için ayırt edilen yerler. Hükümdar veya idarecileri bu yerleri ayırt ederken yalnızca mesâfelerin uzak oluşu ve yolcuların ihtiyâcı için değil, kötülükleri önlemek, suları korumak saklamak, oraya gelenlerle oradakiler arasını kaynaştırmak için tahsîs eder. Bu yere ilk gelenin oturma ve konaklama hakkı sonradan gelenlerden öncedir. İlk gelen gitmedikçe sonraki yer yoksa giremez. Hadîs-i şerifte de,

«Bir yere ilk gelenin niyyeti geçerli, hak onundur.» buyurulmuştur.

İki şahıs aynı zamanda bir yere gelirlerse ve istifâdede ihtilâf gösterirlerse, ihtilâfı gidermek için en âdil çözüm yolu ne ise o araştırılır, mes'ele âdil bir şekilde çözümlenir. Arazilerde de durum aynıdır. Bir yerden diğer yere geçmek, âmme malına, mer'aya ulaşabilmek için yol gere-

kiyorsa bu durumda geçip gitmek için herkese âit olmak üzere tarlasından bir yol verir, îtiraz edemez, kaçınamaz.

2 — Bir kısım insanlar oturmak ve vatan edinmek için bir yere inerlerse, halîfe bunların o yere iniş sebebine bakar. Bunlar o yere, yolculara, ora sakinlerine zarar vermek için inmişlerse inmelerine, o yere yerleşmelerine mâni olunur. Yolculara ve o civardaki oturanlara zarar vermiyorlarsa genel menfaat neyi gerektiriyorsa onu yapar, yerleşmelerini yasaklar veya müsâade eder. Hz. Ömer de Basra ve Kûfe şehirlerini kurdurunca her iki şehre de bir takım insanlar yerleştirdi. Fitne ve fesâdın çıkmaması, kan akıtılmaması için âmme menfaatını göz önünde tuttu. Misâfir gelenleri kabûl ettirmedi. Aynen ölü arazinin münâsib görülen kısmını ayırıp işe yarar hâle getirmedeki gibi hareket etti. Başkalarına hak tanımadı. Bir kâfile Halife'den izin almadan yerleşmişlerse mâni olunmazlar. Ölü araziyi izinsiz ihyâ edenler, işleyenler gibi. Çocukların da o yere onlarla yerleşmeleri uygunsa o yere yerleştirilir. Kendilerinden sonra gelenler yerleşmek isterlerse ancak izinle yerleşebilirler.

Kesir b. Abdillah'ın babasından, onun da dedesinden anlattığına göre: Hz. Ömer'le 17. hicret yılında beraberce Umrede idik. Yol boyunca suyu bulunan kimselere (Ehlu'l-Miyaha) Mekke ile Medîne arasındaki bu yerlerine evler yapmalarını söylediler. Daha önce böyle evler yoktu. Onlara yol boyunca evler yapmalarına müsaâde etti. Şu şartı da ileri sürdü. Gelip geçen yolcular su içme ve gölgelenme, istirahat hakkına sahiptirler.

b) Evlerin, mülklerin etrafındaki irtifak hakları: Ev ve mülke zarar veriliyorsa irtifak hakkı tanınmaz. Ancak verilen zarara iştirak edilirse irtifak hakkı tanınır. Zarar verilmiyorsa irtifak hakkının mübahlığı hususunda ev ve arazî sahiplerinin izni de olmasa irtifak hakkı doğar mı, doğmaz mı? hususunda iki görüş vardır. 1 — Mülk sahipleri izin de vermese irtifak hakkı doğar, ferde bu hak tanınır. Çünkü mülklerin çevresi, hudûdu irtifak sayılır. Oradan geçmek zorunda kalanlarla mülk sahibi çevreden istifâdede eşit hakka sahiptirler. 2 — Mülklerin sınırı o mülke dâhildir. Çevresinden irtifak tesîs edilemez. Ama mülk sahibi izin verirse mülkünün çevresinde irtifak hakkı tanınır. Çünkü mülk sahibi mülkünün sınırlarında özel tasarrufa sahiptir.

Câmi ve mescidlerin çevresine gelince: İrtifak hakkı tesis etmek isteyen, cemââtın geliş gidişine engel oluyorsa bu hak kendine tanınmaz. Halîfe dahi irtifak hakkı tesis etmek isteyen bu şahsa böyle bir hakkı tanıyamaz. Çünkü o câminin cemâatı, câmi çevresinde daha üstün bir hakka sahiptir. İrtifak hakkı tesisi cemâatın geliş-gidişine zarar vermiyorsa câmi ve mescid çevresinden irtifak hakkı tanınır. Acaba halîfenin bu hususta ayrıca iznine lüzum var mıdır? Hususî mülklerden irtifak hakları nasıl tesiş ediliyorsa onun gibi câmi ve mescidlerin kenarından da irtifak hakları tesîs edilir. İzne lüzûm hissedilirse halîfeden veya görevli şahıstan izin istenir.

c) Cadde ve yol kenarlarına mahsus irtifaklara gelince: Halîfenin

iznine bağlı bir şeydir. Halîfenin izninin hükmünde de iki anlam vardır. 1 — Halîfe'nin görüşü: Tecâvüzü önlemek, zararları engellemek, halk arasında ihtilâf çıkmışsa bunları sulh etmek gâyeleriyle sınırlıdır. Devamlı durmak veya sonradan gelene hak tanımak maksadlarıyla irtifak hakkı tanıyamaz. O yerlere önce gelen sonra gelenden daha kuvvetli hak sahibidir. 2 — Halîfenin irtifaklar hakkındaki görüşü ve izni bir nevi ictihad gibidir. Oturup işgâl etmesinde mahzur görmediği kimseye izin verir, zarar gördüğünü de men eder. Zarar görülen kimseye karşılık sonra gelene hak tanınır. Öncekine tanımayabilir. Hazîneden para -vermede, ölü arâzîyi işe yarar hâle getirmede şahıslar arasında seçme hakkı olduğu gibi, önceden o yere gelmek irtifak hakkı tanımaya öncelikle hak bahşetmez. Bu ikinci görüşe göre, halîfe seçim ve tercih hakkına sahiptir. Her iki fikre göre irtifak hakkı tanınan kimselerden ücret alınmaz. Mürâceatçıları halîfe kendi aralarında anlaşmaya bırakmışsa, o zaman önce gelen bu yere oturma hakkına sahiptir. O yer işgal edence terk edilmişse ertesi günü bir gün önce işgal edenle diğer şahıslar istifade ve irtifak bakımından eşit hakka sahiptir. O gün önce gelene irtifak hakkı tanınır. İmam Mâlik'e göre: Şahıslardan birinin o yerde oturduğu biliniyor, meşhur hâle gelmişse, ihtilâfları, düşmanlıkları gidermek için oturduğu meşhur olana hak tanınır, hakkına îtibar edilir. Bununla beraber, genel menfaat mübah bir irtifaktan tam bir mülkiyete çevirmeyi gerektiriyorsa, yani âmme menfaatı irtifak hakkının mülkiyet hakkına çevrilmesini îcâb ettiriyorsa irtifak hakkı kaldırılır, bu hak şahsî mülkiyete çevrilir.

C — CÂMİLERDEN FAYDALANMA :

Âlimlerin, hukukçuların câmilerde, mescidlerde oturmaları, ders okutmaları, fetvâ verme işlerine gelince: Rekâbet için böyle bir işe girişmişlerse, her bir âlim hukukçu ehil olmadığı konulardan uzak kalır, birbirleriyle münakâşalardan kaçınırlar. Bunları yapmazlar, talebeleri, doğru yolu bulmak ve bilmek isteyenleri sapıtırlarsa sonunda kendileri aşağı durumda, zelîl olurlar. Hadîs-i şerifte de,

«Fetvâlarda en cüretli hareket edeniniz, sizi Cehennemin tuzaklarına cür'etle hazırlayanlardır.» buyurulmuştur.

Halîfe, kabûl veya reddetme bakımından hürriyetlerin, âmme menfaatlerinin gerektirdikleri ne ise ona göre durumlara bakar, kontroller yapar, kararını verir. Ders okutmaya ehil olan biri bir mescidde ders okutmak ve fetvâ vermek isterse, mescidin durumuna bakılır. Mahalle mescidiyse, imamı halîfe tarafından tâyin edilmemişse, ders okutmak ve fetvâ vermek için, Devletin ve halîfenin iznine lüzûm yoktur. Mescidin imamı olmak için izne ihtiyaç olmadığı gibi. Ders ve fetvâlar vermede de izne ihtiyaç yoktur. Câmiler veya büyük mescidlerse ve imamının tâyini halîfe tarafından yapılmışsa, yapılması gerekiyorsa, o zaman ülkenin örf ve âdetine, emsallerinin ne tarz hareket ettiğine uyulur. İmamı halîfe tâyin etmişse, ders verme ve fetvâlarda bulunma hususunda da halîfeden izin almak gerekir. Tâyinle imamlık yapan şahıs bu noktaya dikkat eder.

Kendini tâyin eden makâmdan ders ve fetvâ için izin ister. Ancak o zaman bu işleri yürütebilir. Halîfe aleyhinde dedikodu olmaması için izin alınması, yetkili makamlara haber verilmesi gerekir. Ders okutma ve fetvâlar verme konularında Halîfe'nin görüşü, siyâseti belirmemiş, aydınlığa kavuşmamışsa, diğer küçük mescidlerdeki gibi, izin istenmeden de ders okutulur, fetvalar verilir. Câmi ve mescidlerde ders ve fetvâ vermek için bir yer tâyin edilmişse, Mâlik'e göre: Bu yer de başkanca biliniyorsa, orada izinsiz dersler okutulur, fetvâlar verilir. Hukukçuların pek çoğu bu fikrin aleyhindedir. Devletten izin almaksızın bu tür bir hareket istihsana dayanan bir örftür, yoksa tam bir meşrû hak sayılmaz. İzin almayı gerektirir. Ders okutulan yerden kalkıp ayrılınırsa, başka bir zaman önce gelen kimse hak sahibidir. Âyet-i kerîmede:

«Yerli ve misâfirler mescidde müsâvidir.» (K. K. 22 : 25) buyurulmuştur.

Halkın câmi ve mescidlerde hukukçuların ve kurraların halkalarına oturmalarına müsâade edilmez. Bu konuda Resûlüllah (S.A.V.) ın şöyle buyurduğu rivâyet edilir:

«Ancak 3 şeyde sınırlama vardır. Kuyunun etrafındaki arazinin hududu. At bağlanıldığında kullanılan ip, bir olay hakkında yapılan toplantı.»

İctihad câiz olan konuda muhtelif mezheb mensublarının ihtilâflarına bir şey denilmez. Ancak aralarında bir nefretleşme, kötü söz ve hareketler çıkarsa men edilirler. İçtihad yapılması câiz olmayan konularda münâzara yapmak yasaktır, yasak edilmemişse, bile yasaklanır. Buna rağmen bir kimse kendi tarafına adam çekmek için kandırıcı işler yaparsa, halîfe men etme yetkisini kullanarak işe son verir. Devlet içinde, tebası arasında kötü işlerin çıkmasını önler, Şer'î delillerle o şahsın söz ve fikirlerinin bâtıl oluşunu isbatlar, halka ilmî bir şekilde açıklama yapar. Çünkü her uydurma şeyi dinleyen, her bâtıl şeye kapılan insanlar bulunur. Bâtınî kapalı konularda münâzara çıkarmak isteyen tamâmen bu işten men edilir, halkın onu terketmesi söylenir, uzaklaşmaları sağlanır. İlmî yönden yanlış yolu tutmuş olup da doğru yola çekilmesi gerekenleri ilmî yoldan iknâ etmek îcâb eder. Çünkü ilmî yoldan iknânın saptırıcı bir tarafı olamaz. Her yönü ile karşı tarafı dinleyen ve okuyan halkı doyurucu olur.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Arâzînin Mülkiyetini Bir Şahsa Verme

A — DEVLET ARAZİSİNDEN FERDE MÜLKİYET HAKKI TANIMA :

Devlet Arâzîleri (diğer isimleriyle Hazîne veya Mîrî araziler): Halîfenin her türlü tasarrufta bulunabildiği, emirlerinin geçerli olduğu arazîlerdir. Bu arazilerin mâlikini ve hak sahibini tâyin ve tesbit mümkün değildir. **Halife arazileri iki kısımdır. a) Mülk edinilebilen araziler, b) Yalnızca faydalanılabilen araziler.**

a) Mülk edinilebilen araziler: Bu arazilere Arz-ı Mukâtaa (mülkiyeti devlet tarafından şahsa verilen araziler) da denir. Kendi içinde 3 kısma ayrılır. aa) Ölü Hazîne arâzîleri, bb) Mamur araziler cc) Mâdenler.

aa) Hazîneye âit ölü araziler de kendi içinde iki kısma ayrılır. aaa) Bütün yıllar boyu ölü olan, daha önceleri üzerinde îmâr işlemleri yapılmamış olan arazîlerdir. İşte bu tip araziyi, işleyene, ihyâ edene, halife verebilir. Mülkiyet hakkını tanır. Hanefi mezhebine göre (Ebû Hanîfe'ye göre:) Böyle toprakları işleyebilmek için halifenin izninin olması, izin alınması şarttır. Çünkü ölü toprağı işe yarar hâle getirme halîfe'nin izniyle mümkündür. Şâfii mezhebine göre: Şahsî mülkiyete konu olacak arazinin (Iktaı verilen) işe yarar hale getirilmesinde halîfenin iznine lüzûm yoktur. Her iki görüşe göre de, Mirî arazilerin bir parçasını işe yarar hâle getiren başkalarından daha üstün bir hakka sahiptir.

«Resûlüllah, (S.A.V.) Zübeyr b. el-Avvam'a Nakı' mıntıkasında ölü araziden at tâlimi yapmak için bir parça arazi verdi. Zübeyr artırmak için de okunu iyice çekip attı. Bunun üzerine Resûlüllah, (S.A.V.)

— **Sana okunun son vardığı yere kadar olan araziyi verdim.**» buyurmuştur.

bbb) Önce imar olunmuş arazi iken sonradan harab olup, âtıl hâle gelen topraklardır. Bu da 1 — Ya Câhiliyyet devirlerinden kalan arazilerdir. Âd ve Semûd kavmi arazileri gibi. Esâsen önce işlenmiş iken sonradan harap olan, mâliki bilinemiyen böyle arazilere Âd isminden türetilen «Adî arâzî» denilir. Böyle arazilerin îmâr edenleri belli olma-

dığından ölü araziler hükmündedir. İşe yarar hâle getirene, ihyâ edene vermek câizdir. Resûlüllah (S.A.V.) da:

«Âd'lıların arazileri Allah ve Resûlü içindir. Sonra da o araziler benden size kalmıştır.» buyurmuşlardır. Maksad da Âd kavmi topraklarıdır.

2 — Veyahut müslümanların arazileriyken harap olup ölü hâle, âtıl duruma gelen arazilerdir. Hukukçular böyle arazilerin işe yarar hâle getirilmesinde 3 fikir açıklamasında bulunmuşlardır. Şâfiî'ye göre: Sahipleri bilinsin, bilinmesin işe yarar hâle getirmekle mâlik olunamaz. İmam Mâlik'e göre: Sahipleri bilinsin, bilinmesin işe yarar hâle getirmekle araziye mâlik olunur. Ebû Hanîfe'ye göre: Sahipleri biliniyorsa ihyâ etmekle mâlik olunmaz. Sahipleri bilinmiyorsa ihyâ ile mâlik olunur. Hanefî mezhebine göre: Arâzîyi tahsîs edilmeksizin işe yarar hâle getirmek câiz değilse de, ölü hâle gelmiş toprakların sahipleri biliniyorsa, bu toprakları satmak, işe yarar hâle getirmek onların hakkıdır. Bilinmiyorsa ferdî mülkiyete tahsîs etmek câizdir. Şartı da işe yarar hâle getirmek için halîfeden izin almak gerekir.

Yukarıda açıklanan şekilde ölü araziler işe yarar hâle getirilmiş, mülkiyete konu olmuşsa, halîfenin tahsis ettiği kimsenin mülkü olur. Ama ihyâ etmedikçe mülkiyet hakkı kesinleşmez. İşe yarar hâle getirilmesine izin verilmişse, tam anlamıylâ ihyâ edince o arazîye mâlik olunur. İşe yarar hâle getirmesi önlenmişse, Devlet işlemesini yasaklamışsa fakat şahıs da bu esnada ihyâ etmiş, işlemişse, zilyed olarak araziden yararlanır. Mâliki olamaz. Sonradan işlemesine engel olan duruma bakılır. Açık bir engel, özür sebebiyle işe yarar hâle getirememişse, özür, mâni kalkınca mâlik olur. Mâni devam ettiği sürece zilyedliğine riâyet edilir. Özürsüz olarak ihyâ etmiyorsa, Ebû Hanîfe'ye göre: 3 sene geçinceye kadar zilyedliğine bir şey denmez. 3 sene içinde işlerse mâliki olur. 3 sene geçtiği hâlde işlemezse zilyed olamaz, işlemek için üstün olan hakkını kaybeder. Delili de, Hz. Ömer'in, araziyi ihyâ için verdiği şahsa 3 yıllık bir işleme zamanı tanıyışıdır. Şafiî mezhebine göre: Böyle bir süreye bağlamak gerekmez. Muteber olanı, işe yarar hâle getirme, ihyâ edebilme imkânını bulabilmesidir. İmkân olduğu hâlde ihyâ etmiyorsa, kendisine,

— İşe yarar hale getir, ihyâ et, arazinin mülkiyeti senin için kesinleşsin, yoksa elini çek, zilyedliği bırak, önceki gibi mîrî arâzî durumunu kazansın. denilir. Hz. Ömer'in bir vâdeye bağlayışı, özel sebeblerin gerektirdiği bir durumdur. Bu özel sebebi genelleştirmek olmaz. Bu bakımdan Ebû Hanîfe'nin delîli, göstermiş olduğu sebeb özel olup her arâzîye uygulanamaz.

Bir kimseye işe yarar hâle getirmesi için verilen araziyi, daha kuvvetli bir şahıs işe yarar hâle getirirse, durum ne olacaktır? Âlimler bunun hükmünde 3'e ayrılmışlardır. Şâfiî mezhebine göre bu mes'elenin çözüm tarzı: İşe yarar hâle getiren, o arazi parçası kendisine ölü olarak verilenden mâlik olma bakımından üstün hakka sahiptir. Ebû Hanîfe'nin

çözümü: 3 sene geçmeden bir başkası araziyi ihyâ etmişse arazi mukâtın (İhyâ etmek üzere mülkiyeti kendisine verilenin) dır. 3 sene geçtikten sonra bir başkası işlemişse, arâzî muhyîin (arâzîyi işe yarar hâle getiren, işleyenin) dir. İmam Mâlik'e göre mes'elenin çözümü: İhyâ eden o arazinin birisine ihyâ edilmek üzere verildiğini bilerek ihyâ işlemi yapmışsa olamaz, mülkiyet, arazinin ihya edilmek üzere ıktâının (mülkiyetinin) verildiği kimsenindir. İşleyenin olamaz. Bilmeden işlemiş, işe yarar hâle getirmişse, mülk hakkı (Mukâtaa) sahibi serbesttir. İsterse ihyâ edene bu işi için yaptığı masrafı verir, mülkiyeti kendinde kalır. İsterse mukâtaa arâzinin ihyâ edilmeden önceki durumuna göre kıymetini alır, mülkiyet de işleyenin olur.

B — İŞLENMİŞ ARAZİLERİN ŞAHSÎ MÜLKİYETE ÇEVRİLMESİ :

İmâr görmüş araziler 2 kısımdır:

a) Mâliki belli olan, fakat halifenin hazîne malı olarak kabûl ettiği, devletleştirdiği araziler. Bu nevi araziler kendi içinde de şu kısımlara ayrılır: aa) İslâm ülkesinde ise sahibi ister müslüman olsun, ister zımmî olsun durum değişmez. bb) Harp ülkesinde ise, müslümanların da o yer üzerinde mâlik olduğu bilinmiyorsa, halîfe zaferden sonra, mülkiyeti, işlemesi mümkün olsun diye parçalamak istiyorsa bu câizdir. Önceden **«Temîmu'd-Darî, fetholunmadan önce şam tarafında bulunan bir bölgenin arazisinin kendisine verilmesini Resûlüllah (S.A.V.) den istemiş, o da o yeri Temîm'e vermiştir.»**

«Ebu Sa'lebet'il-Huşenî de Resûlüllah (S.A.V.) den Rumların elinde bulunan bir arazinin kendisine tahsis edilmesini istemiş, Resûlüllah (S.A.V.) de ona hayret etmiş ve:

— Dikkat et ne söylediğini işitmiyor musun? buyurmuş. O da,

— Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, Rum ülkesini fethedeceksin, demiştir. Bunun üzerine Resûlüllah (S.A.V.) de o yerin Ebû Sa'lebe'ye verilmesini bir yazıyla tesbit etmiştir.»

Bu vak'alarda olduğu gibi, bir kimse halîfeden harp ülkesindeki bir araziyi, esirleri, zürriyetlerinin, çocuklarının, kendisine verilmesini isterse o ülke fetholunduğunda bağışlanan için o yer ve esirler üzerinde tercih ve takdîm hakkı vardır. Her ne kadar bağışlama işi meçhul, henüz elde bulunmayan bir şey üzerinde yapılıyorsa da âmme işlerine taalluk etmesi sebebiyle câizdir. Şa'bî'den rivâyet edildiğine göre:

Hureyme b. Evs b. Hâriseti't-Tâî, Resûlüllah (S.A.V.) e, «Şayet Hire'nin fethini Allah sana kısmet ederse Nufeyle kızını bana ver.» demiştir. Zamanla Hire'lilerle, Hâlid sulh anlaşması yapmak isteyince, Hureyme, Hâlid'e:

— Resûlüllah, (S.A.V.) Nufeyle kızını bana verecekti. Onun için anlaşma yapma veya Nufeyle kızını anlaşma hükmüne dâhil etme, dedi. Mes'ele için de Beşir b. Sa'd ve Muhammed b. Meslemeyi şâhit gösterdi.

Bunun üzerine anlaşmadan Nufeyle kızı çıkartıldı, Hureyme'ye verildi. Tekrar 1000 dirheme Hureyme'den satın alındı. Nufeyle kızı yaşlı, çocuk yapmadan kesilmiş bir kadındı. Bir rivâyete göre de, Hureyme'ye denilmiştir ki:

— Yazıklar olsun sana. Sen, onu kabilesine hemen bırakmasaydın onlar aldığın şeyin iki mislini vereceklerdi. Hureyme de,

— Zannetmiyordum ki verecekleri şey 1000 dirhemden fazla olsun, demiştir.

Harbten önce, Mukâtaa suretiyle bir arazinin mülkiyet hakkını ferde vermek temlikte bulunmak böylece sahih, hukûken muteber olduktan sonra, fethin mâhiyetine bakılır, sulh yoluyla arâzîler alınmışsa o zaman arazi şahsa ait olur. Sulh anlaşmasından hariç tutmak gerekir. Fetih, silâh zoruyla olmuşsa, arazi verilen kimse verilen araziye, mal bağışlanan, bağışlanan mala hak sahibi olurlar. Diğer savaşçılardan üstün hakları vardır.

Savaşçıların durumuna gelince: Fetihten önce, arazinin bir parçasının bir şahsa verileceğini, malın birine bağışlandığını biliyorlarsa, verilen arazi, bağışlanan mal için bedel isteyemezler. Bilmiyorlarsa, halîfe veya komutan diğer savaşçıların memnun kalıp kabûl edecekleri bir kısım ganîmetleri de onlara verir. Ebû Hanîfe'ye göre: Halîfe hibede ve arazi verilmesinde, temlikinde, genel bir menfaat görüyorsa diğer savaşçılara bu durumda hoşlanacakları ganîmetleri vermesi gerekmez.

b) Mâmur yerlerden ikinci kısım: Mâliki ve hak sahipleri bilinmeyen yerlerdir ki 3 kısma ayrılır. aa) Fetholunan ülkelerde halîfenin hazîne için ayırdığı mülkler. Ya 1 : 5 hak olarak alır, kendine ve ora ehline daha uygun olduğundan bu şekilde hareket eder. Yahut savaşçıların şahıslarını temiz tutmak için o malları tamamen hazîneye alır. Hz. Ömer Irak arâzîsini alınca, İran hükümdarının mallarını, saray adamlarının mallarını, kaçan mal sahiplerinin mülklerini veya harap olmuş mülkleri hazîneye mal etmiştir ki, para olarak değeri 9 000 000 dirhemdir. Bütün bu kıymetleri müslümanların işine harcamış, her hangi bir şahsa bir arâzî parçası vermemiştir. Sonra Hz. Osman bu mülkleri şahıslara dağıtmıştır. Zira malların gelirinden parçalara ayırıp, şahıslara vermenin ve buna karşılık fey hakkı olarak ücret almanın faydalı olacağını görmüştür. Bu şekilde mülk vermek Iktâı îcâre: Kira ile verilen arazi olup iktâı temlik: Mülkiyeti devredilen bir arazi değildir. Böylece îcâr bedeli söylenilene göre: 50 000 000 dirheme ulaşmıştır. Bu paradan yardımlarda, bağışlarda bulunmuştur. Hz. Osman'ın tatbikatı 82 hicrî yılında Eş'as oğlunun fitnesi zamanına, Cemâcim senesine kadar devâm etmiştir. İsyânda arazi kayıtlarını ihtivâ eden defterler yanmış, her kavim kendine ait arazileri almışlardır.

Mâmur arazilerin bu gurubunda mülkiyet şahıslara verilmiyor. Hazîneye bırakılıyor. Bütün müslümanların mülkü oluyor. Arâzînin mülkiyeti daimî bir vakıf hükmünde olarak sürüp gidiyor. Faydalanmak ise, haklarına riâyet edilerek kullanılan bir mal oluyor. Halîfe bu tür arâzîler-

de muhayyerdir. Dilerse arazinin gelirini hazîneye aktarır. Hz. Ömer'in yaptığı gibi. Dilerse araziyi işleyip îmar edeceklere, gelire göre, haraç karşılığı kiraya verir. Hz. Osman'ın yaptığı gibi. Böyle durumlarda haraç ücreti topluma harcanır. 1 : 5 (beşte bir) olarak ganîmet maksadıyla almıyorsa ganîmete hak kazananlara harcanır. Şahsî mülkiyet hakkının haracı meyveler ve ekinler üzerine konulursa, Resûlüllah (S.A.V.) in Hayberlilerden hurmaların yarısını aldığı gibi haraç alınır. Ekinlerden alınması ise, yetkililerin mütâlaâsına göre olur. Ekinlerden alınacağını belirtirse haraç alınır. Şahsî mülkiyet hakkı (Mukâtaa) vergisi alınmaz derse, haraç da alınmaz. Bir görüşe göre de: Şahsî mülk (Mukâtaa) vergisi alınmazsa da haraç alınır. Bilirkişiler genel menfaate dayanarak haracı reddederse o zaman ekinlerden öşür alınır. Meyvelerden alınmaz. Çünkü ekin yalnız ekenin mülküdür. Meyveler ise, daha önce arazi üzerinde bulunması sebebiyle bütün müslümanların müşterek malıdır. Onların menfaatına harcanır.

bb) Haraç araziler: Bu arazilerin mülkiyeti de temlik edilemez. Kendi içinde 2'ye ayrılır. aaa) Bir kısmının mülkiyeti vakıftır, haracı da ücrettir. Vakıfların temliki, mülkiyetinin aktarılması doğru değildir. Satılıp bağışlanamaz da. bbb) Bir kısmının da mülkiyeti, rakabesi, şahsa aittir. Haracı da cizyedir. Mâliki belli olan bir malın iktâı: Mülkiyetinin bir başkasına verilmesi sahih olmaz. Haracının devri, verilmesi ise mahsulünün verilmesi bahsinde anlatılacaktır.

cc) Sahipleri ölüp de, mirasçıları, hak sahipleri bulunmayan mâmur yerler: Bütün müslümanlar için mîras olarak hazîneye kalır. Müslümanların işlerine harcanır. Ebû Hanîfe'ye göre: Mîrasçısı olmayan kimsenin malları, ölenden bir sadaka olarak yalnızca fakirlere harcanır. Şâfiî'ye göre: Bu malların toplum işlerine harcanması daha geneldir. Her ne kadar, husûsî bir mal ise de hazîneye geçtikten sonra genel mallardan, âmme emlâkinden olur. Şafii'nin taraftarları, Hazîneye geçen malın rakabesi: kuru mülkiyetinin hazîneye intikâl ile vakıf olup olamıyacağında ihtilâf göstermişlerdir. İki görüş vardır. Bir görüşe göre: Masrafı umuma (genel) olduğundan malların kendisi de vakıf olur. Her hangi bir özel duruma, statüye konulamaz. Bu görüşe göre: O malların satışı, birisine devri muteber olmaz. Diğer görüşe göre: Halîfe vakfetmedikçe arâzî vakıf olamaz. Buna göre, malın hazîneye geçmesindense, satılmasını uygun görürse, satar. Bedelini amme işlerine fey ve zekât ehline mensub ihtiyaç sahiplerine harcar. Yine bu görüşe göre, malı birine vermek câizdir. Madem ki bedeli ihtiyaç sahiplerine münasip görülen işlere harcanmaktadır, birine malın aynının verilmesi, mülkiyetini devretmesi de câizdir. Bedelini temlik mümkün olunca, mülkiyetinin temliki de mümkündür. Bir fikre göre de, malın mülkiyetinin birine verilmesi câiz değildir. Her ne kadar ücret karşılığı satmak câizse de bedelsiz tahsîs, birine verme, temlikte bulunma câiz değildir. Her iki görüş arasında fark oldukça zayıftır. Arâzînin ve malların, mülkiyetin şahsî mülkiyete çevrilmesi hakkındaki söz bu kadardır.

C — ÖŞÜR VE HARACIN ŞAHSA HAVÂLE EDİLMESİ (MÜLTEZİM İŞLERİ)

Gelirlerin toplanılmasının şahıslara devrine gelince, bu 2 kısımdır. a) Öşür ve b) Haraç.

a) Öşür: Mülkiyetinin devri câiz değildir. Çünkü belirli şartlar taşıyan, insanlara verilmesi gereken bir zekâttır. Hak kazanma zamanında zekat ehlinden olmayan kimseye de öşür verilebilir. Çünkü şart bulunmasa da verilmesi câizdir. Şart bulunursa vâcibtir. Kendisine öşür verme vâcib ise, öşür mevsiminde öşrü toplamak kendisine havâle edilir. Öşür verecek olanın o şahsa öşrünü vermesi sahihtir. Mal sahibinin öşrünü almaya müsâade edilene vermesi gerekir. Bu, borç anlamını taşımaz. Öşrü alınca almaya yetkili olanın mülkü olur. Çünkü zekâtta da mülkiyet kabz iledir. Öşür toplamıya müsâade edilen şahsa öşür verilmezse vermeyen kimse o alacak şahsın hasmı olamaz. Çünkü esas öşür isteme hakkı öşür memuruna âittir. O dâvâ edebilir. Öşür alacak fakir dâvâ açamaz. Taraf olamaz.

b) Haracın intikâline gelince: Bu, şahsın durumuna göre değişir. 3 durum vardır. aa) Zekât ehlinden, alacaklardan, biri olmamalıdır. Haraç malın mülkiyetini devretmek câiz değildir. Çünkü haraç bir ganîmettir (Feydir). Zekât alacaklar, ganîmete hak kazanamazlar. Ganîmet alacakların zekât alamadığı gibi. Ebû Hanîfe, zekât alabilecek durumda olanların haraç da alabileceğini belirtmiştir. Zira feyy'in zekât alacak kimselere harcandığı görülmüştür, câizdir, demektedir. bb) Muayyen bir miktar maaşı olmayan, âmme işleri gören biri olmalıdır. Genel olarak âmme işlerini görenlere haraç verilmez. Haraç verilmesi nâfile cinsinden bir iştir. Ganîmet ehlinin farz hakkı gibi bir hakkı yoktur. Haraç verilen kimseler, âmme işleri gören, ve benzeri işleri yapanlardır. Bunlara haraç malından bir şey almaları, yetkisi verilmişse bu havâle sayılır. Tam bir mülkiyetin devri (Mukâtaa hükmü) söz konusu değildir. Havâlenin olabilmesi için de iki şart aranır, 1 — Muayyen bir miktar toplanılması gerekli bir mal olmalı. 2 — Bu mal haraç malından olmalı ve toplanılması da şahsa havâle edilmelidir. İşte bu iki şartla mukâtaa, mülkiyetin devri hükmünden çıkmaktadır. cc) Ganîmet alacak kimselerden biri olması. Bunun tesbiti de ordu kayıt defterlerinden anlaşılır. Bu gurup kimseler haracın kendilerine devri gerekli olan, özel kimselerdir. Çünkü onların muayyen miktar asker beslemeleri, rızıkları maaşları, masrafları mevcuttur. Bunlara karşılık da kendilerine bir miktar haraç vergisi toplama yetkisi, mülkiyetinin havâlesi (iltizâmı) yapılır. Ancak bu şekilde, düşman tehlikesi önlenir. Medeniyetler korunur. Bunları yapanlar da haraçla görevlendirilen, belirli bir miktar haracı toplama yetkisi verilen askerlerdir.

Böylece haracın mülkiyetinin kendilerine havâle edileceği kimseler belli olduktan sonra harac malın durumuna bakılır. Haracın iki durumu vardır. Birinci durumu, haracın cizye mâhiyetinde oluşu, ikincisi de ücret oluşu. Cizye mâhiyetinde bir haracsa devamlılığı şüphelidir. Çünkü

bu nevi harac, arâzî sahibi kâfir durdukça verilen, müslüman olunca verilmeyen bir vergidir. Bu haracın mülkiyetinin havâlesi bir yıl için yapılır. Müteâkip yıllar için hak sahibi olup olmayacağı şüphelidir. Senesi dolmuş olan cizye mâhiyetindeki haracın mülkiyetinin havâlesini yapmak da sahihtir. Çünkü senesi dolduğundan mütâlebe, isteme hakkı doğmuştur. Sene içinde henüz isteme hakkı doğmamıştır. Senesi dolmamış böyle bir haracın mülkiyetini, istenmesini havâlenin câiz olup olmıyacağı konusu ihtilâflıdır. İki ayrı fikir mevcuttur. Câiz olur diyenlere göre: Cizyenin senesi ödeme zamanına göre hesap edilir, denilirse bu tür haracın da havâlesi câiz olur. Câiz değildir diyenlere göre ise: Cizyenin ödenmesi senesi dolduktan sonra söz konusudur. Bu bakımdan cizye mâhiyetindeki haracın da senesi dolmadan istenmesi veya mülkiyetinin havâlesi câiz değildir. Zira asıl hesabı senenin dolmasından sonra yapılır. Ücret olan bir harac ise o takdirde bir devamlılık söz konusudur. Bu nevi haraç şahısla ilgili olmayıp arâzî ile ilgilidir. Arâzî elde bulunduğu sürece haracı verilir, sahibinin müslüman olması haracı düşürmez. Bu sebeple de devamlılık ifâde eder. Mülkiyetinin, isteme hakkının 1 veya birkaç seneliğine havâlesi câizdir. Yalnız 1 yıllığına sınırlama gerekmez. Cizye mâhiyetindeki haracın aksinedir.

Harac, ücret mâhiyetinde bir harac olunca mülkiyetinin havâlesi 3 kısma ayrılır. aaa) Senesi belirtilerek haracın mülkiyetinin havâlesi: Bu durumda açıkça senenin belirtilmesi gerekir. Meselâ, 10 yıllığına devrediyorum, havâle ediyorum, gibi. Zaman bu şekilde belirtilince iki şarta dikkat edilir. 1 — Mülkiyet havâle ve devredilince, devredilen, toplanılacak olan haracın miktarı belli olmalıdır. Bu belli olma veya diğer bir ifâde ile bilinme daha çok devreden şahıs, makâm tarafından bilinmelidir. 2 — Haraç olarak alınacak malın miktarı devralan tarafından da bilinmelidir. Her ikisi veya birisi bilmiyorsa devir işlemi muteber değildir. Bu iki şartın yanında ayrıca harac da ya mahsul üzerinden ya da alan üzerinden alınan bir harac olmalıdır. Mahsul üzerinden alınan bir harac ise, bir kısım hukukçular, belli bir miktar mahsul üzerinden hesâbın yapılarak devri mümkün olur derler. Aksi fikirde olanlar ise: Bilinmeyen bir şey üzerinden harac kararlaştırılıp mülkiyeti devir ve havâle edilemez, derler. Alan üzerinden toplanılacak harac ise: Bu da ikiye ayrılır. 1 — Ekilen yerlerin, alanların miktarının değişik olmaması. Belli yerlerin belirli miktar haracı olunca mülkiyetini devir câizdir. 2 — Ekilen yerlerin miktarı değişikse, haracın havâlesi yapılan mültezimin toplayacağı mal miktarına bakılır. Eğer devir işleminde belirtilen haraç miktarı, en yüksek olması gereken harac miktarı ise haracın mülkiyetinin, istenmesinin havâlesi câizdir. Çünkü haracın mülkiyeti kendisine ihsan edilecek şahıs noksana râzı sayılır. En az harac miktarına göre havâle yapılmışsa böyle bir havâle ve ihsan işlemi muteber sayılmaz. Çünkü şahsın toplamaya hakkı olmadığı bir fazlalık bulunabilir.

İhsan ve havâle işleminin sağlam bir şekilde kararlaşmasından son, ra, ihsanda bulunulan zaman içerisinde şahsın durumuna bakılır. Şahsın

hâl ve vaziyeti 3 durumdan birini muhafaza eder; 1 — Müddetin sonuna kadar doğruluğunu korursa, bu takdirde süre sonuna kadar ihsan edilen haracı toplamaya hakkı vardır. 2 — Müddet dolmadan ihsanda bulunulan şahıs vefat ederse, geri kalan müddet hükümsüz sayılır. Malı toplama hakkı Beytü'l-Mâle döner. Şâyet çocukları varsa ve şahsî gelirlerinden ev ihtiyaçları karşılanıyorsa, besledikleri askerlerin ihtiyaçlarını, yiyeceklerini temîn edemiyorlarsa, âmme menfaatı îcâbı geri kalan müddet içinde haracı toplama işi onlara verilir. Bu bir ihsan değil, bir sebeptir. Ölenin çocuğu olması sebebiyledir. 3 — İhsanda bulunulan, haracın havâlesi yapılan şahsın vücûduna bir hastalık, felç gelmişse, mütebâkî hayatı sıhhatini kaybetmiş sayılır. Hastalandıktan sonraki zaman içinde ihsanda bulunulan haracın toplanabilmesi hususunda ihtilâf mevcuttur. Bir fikre göre: Müddet dolana kadar ihsan ve toplama işlemi uhdesinde kalır. Diğer bir fikre göre de: O şahsın asker beslemesi mükellefiyeti kötürüm olunca kalkar. Şâyet askeri besliyebiliyorsa, ihsana muktedirse müddetin sonuna kadar yapılan muâmeleye riayet edilir.

bbb) Kaydı hayat şartıyla, şahsın hayatı süresince, harac toplama işi ona ihsan edilir. Ölümünden sonra bu işi mîrasçıları devâm ettireceği kaydı konursa böyle bir ihsan işlemi bâtıl olur. Çünkü mîrasçıya intikâl etmekle, harac toplama işi Hazînenin hakkı olmaktan çıkıyor, mîrasçıların malı gibi bir duruma giriyor. Bu şekilde ihsan bâtıl olunca, fâsit bir akde dayanarak, ihsanda bulunulan şahıs izinli sayılır, topladıkları miktarca harac veren şahıslar haractan kurtulur. Beslediği askere göre gerekli hesaplama yapılır. Fazla toplamışsa fazla haracı iâde eder. İhtiyâcı miktarından az toplamışsa, geri kalan miktarı devletten ister. Halîfe ihsan işinin fâsid olduğunu, ihsanda bulunulan şahsa bildirir. İhsan edilen haracları almaktan men eder, harac verecek olan mükellefleri de o şahsa harac vermekten men eder. Durum açıklandıktan sonra mükellefler haracı o şahsa verseler de harac borçlarından kurtulamazlar.

ccc) Bir şahsa hayatı boyunca (kaydı hayat şartıyla) mülkiyetin ihsan edilmesi, harac isteme hakkının tanınması: (Bu kısımda mirasçıların devâm edeceği şartı söz konusu edilmemektedir). Bu işlemin sıhhati, hukûkîliği hakkında iki görüş vardır. Bir görüşe göre: Kaydı hayat şartıyla bir şahsa ihsanda bulunma muteberdir. Kendisine ihsanda bulunulurken; «Vücuduna felc gelse de askeri besliyeceksin» denmişse ölümüne kadar harac toplama ve asker besleme işine devam eder. İkinci görüşe göre: Böyle bir işlem bâtıldır. Ama anlaşma yapılırken, «Vücûduna felç geldiğinde asker beslemiyeceksin, yaptığımız işlem sona ermiş olacaktır.» denilmişse yapılan işlem hukûken muteberdir.

Bu şekilde haracın toplanması işlemi, mülkiyetinin havâlesi sahîh olunca, halifenin irâdesi, emirnâmesiyle müteâkip seneden itibaren o şahıstan asker ister. İhsan Defterine de besliyeceği asker miktarı ve bunların ihtiyaçları yazılır. İçinde bulunduğu seneye gelince: Harac senesi geçmeden önce asker alma ve besleme senesi geçmişse o sene için asker

istenemez. Askerin rızkı ve ihtiyâcı olan haraca hak kazandı diye asker temîni istenemez. Asker besleme, toplama süresinden önce haraç senesi geçmişse asker vermesi için kendisine müraceât edilir. Çünkü toplanılacak haracın karşılığında yapması gerekli işin vâdesi önce gelmiştir. Ama yine de asker vermesi, temîni için zorlanamaz. Câiz olarak istenir.

Devlet için beslenecek askerlerin dışındaki şahısların durumu 3'e ayrılır.

a) **Devamlı olmayan devlet işlerinde kullanılan şahıslar, bunların beslenmesi:** Bunlar âmme işlerinde çalışan işçiler, haraç toplama memurları gibi kimselerdir. Bunlar için ayrıca önceden bir ihsanda bulunulmaz. İşleri gördükten sonra, haracın senesi dolunca, gördüğü işlere karşılık kendilerine toplanılan haraç malından hakları verilir. Daha önceden bunlar için bir hisse, miktar ayırt edilemez.

b) **Devamlı olarak bir devlet işi yapmaya görevli olan kimseler: Bunların maâşı, gördüğü hizmete karşılık olarak verilir.** Böyleleri sünnet cinsinden olan iyi işleri yapan, yaptıran kimselerdir. İmamlar, müezzinler gibi. Onlara vazifeleri karşılığı kadar harac almaları havâle edilir. Görevleri sebebiyle de olsa temlikî mâhiyette harac verilmez.

c) **Devamlı olarak bir işte çalıştırılan kimselerdir:** Böylelerinin geçimi için verilen maâş ücret mâhiyetindedir. O işleri görebilmeleri yetkili makamca yapılacak tâyin işlemiyle mümkündür. Kadılar, hâkimler, Dîvan kâtipleri gibi. Bunların maâşları karşılığı, 1 yıl için bir miktar haracı almaları temlik edilir. Bir yıldan fazla olarak verilmesi hakkında iki görüş vardır. 1 — Askermiş gibi, 1 yıldan fazla vermek câizdir. 2 — Azletmek, yer değiştirmek söz konusu olduğundan 1 yıldan fazla ihsanda bulunmak câiz değildir.

D — MÂDENLER VE İŞLETİLMESİ

Mâdenler: Maden bölgeleri, Allah'ın toprak cevherlerini bıraktığı yerlerdir. **Bırakılan bu toprak cevherine mâden denir. Mâdenler de 2'ye ayrılır. a) Açıkta olanlar, b) Kapalı olanlar.**

a) **Açıkta olan mâdenler:** Allah'ın yarattığı toprak cevherlerinin satıhta, toprağın yüzünde olmasıdır. Kömür, tuz, zift, petrol... gibi mâdenlerdir. Bu nevi mâdenler, bir şahsa mülkiyeti verilemeyen, ihsan edilemeyen sular gibi olup o hükme tâbidir. Oraya gelen herkes eşit hakka sahip olup, mâdenden alabilir. Sâbit b. Sa'd'ın babasından, onun da dedesinden anlattığına göre:

«Ebyaz b. Hammal, Resûlüllah'dan (S.A.V.) Ma'reb tuzluğunun mülkiyetinin kendisine verilmesini istemiş, Resûlullah da (S.A.V.) ihsanda bulunmuş, mülkiyeti ona vermiştir. Bunun üzerine Akra' b. Hâbisi't-Temîmî,

— Ey Allah'ın Resûlü (S.A.V.), ben câhiliyyet devrinde o tuzluğa uğradım. Oranın hiç sahibi yoktu, kim uğrarsa tuz alırdı. Aynen kendi-

liğinden akıp duran bir pınar gibiydi. Şimdi ise tuzluğun mülkiyeti Ebyâz'a verildi, dedi. Ebyâz da:

— Ya Resûlallah, ben hakkımdan vazgeçtim, onu benim için sadaka kıl, dedi.

— O tuzluk senden bir sadakadır. Orası bir pınar gibidir. Kim uğrarsa alabilir, buyurdular.»

Ebû Ubeyd'e göre, bu hadîs-i şerîfde geçen «El-I'dd» kelimesi kuyu ve pınarlar gibi devamlı akan, suyu olan yerdir. Başkalarına göre, «bir yere biriken su» demektir.

Açık mâdenler şahıslara ihsan edilirse, mülkiyeti verilirse bu işlem hüküm taşımaz. İhsan edilen şahısla başkaları istifâde etmede eşit hakka sahiptir. Her uğrayan bu mâdenlerden alabilir. Mülkiyeti kendisine ihsan edilen şahıs, diğer şahısları bu mâdenlerden istifâde etmeden men eder, önlerse, bu hareketiyle mâlik olarak hareket ettiğini gösterdiğinden gerekli olan hükümleri çiğnemiştir. Böyle hareketlerden vaz geçmesi emredilir. Yoksa tanınan işletme hakkının geri alınacağı ihtârında bulunulur. Onun bu hareketine engel olunmazsa mâdenin mülkiyetinin onun hakkında kesinleşmiş olduğu hükmüne varılır.

b) Gizli mâdenlere gelince: Bir takım ameliyeler, işlemlerle kendilerine ulaşılabilen, bir kısım masrafların yapılmasını gerektiren mâdenlerdir. Altın, gümüş, demir, bakır gibi mâdenlerdir. İşte sayılan bu mâdenler ve benzerleri, çıkarıldıklarında izabe ve tasfiyeye lüzum göstersin göstermesin hepsi gizli madenlerdir. Gizli madenlerin mülkiyetinin şahıslara verilmesinin doğruluğu, hukûkîliği konusunda iki fikir vardır.

Bir fikre göre: Açıkta bulunan mâdenler gibi, bunların da mülkiyeti şahıslara verilemez. Herkes, kadın - erkek eşit hakka sahiptir. İkinci fikre göre: Mülkiyeti şahıslara verilebilir. Bu hususta delil ise: Kesir b. Abdillah b. Amr b. Avfi'l-Müzenî'nin babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Resûlullah'dan (S.A.V.) rivâyet ettiği şu hadîs-i şeriftir:

«Resûlullah (S.A.V.), Bilâl b. el-Harîs'e mâden bulunan bir yerin en üstünden en aşağısına kadar (Necid tarafındaki Celsî toprağından, Tihame tarafından Gavrî toprağına kadar) olan yerin mülkiyetini verdi. Halbuki buralarda işlenince ziraatçilik yapılabilirdi. Herhangi bir müslümana o yerden bir hak vermedi.» Abdullah b. Vehb'e göre: Hadîs-i şerifteki «Celsî» kelimesi en üst, «Gavrî» kelimesi de en aşağı anlamınadır. Ebû Ubeyde'ye göre: Celsî, Necid taraflarında bir köy adı, Gavrî ise Tihame tarafında bir köy adıdır. Ebû Ubeyde fikrine delîl olarak, Semah isimli şâirin şu şiirini ileri sürer:

«Celsî taşlarının Gavrî mıntıkasına kaydığı gibi, Benî Temim Kabîlesinin Ozeyb suyuna, pınarına gözleri kaydı.»

Buna göre, gizli mâdenleri işlemek; ihsan edilen, bu hak kendisine verilene âittir. Diğer kimseleri mâdenden uzaklaştırabilir. Gizli mâdenlerin mülkiyetinin mâhiyeti hakkında iki görüş vardır. Bir fikre göre: Temlikî bir hak tanıma, ihsan sayılır. Bu durumda mâdenin kendisine ve

arâzîsine mâlik olur. Ocakları işletsin, işletmesin mülkü sayılır, hayatında satabilir. Ölümünden sonra mîrasçılarına geçer. Diğer bir fikre göre de, irtifak hakkı tanıyan bir ihsandır. Mâdenin bulunduğu arâzînin mülkiyetine mâlik olamaz. Mâden ocağında işine devâm ettiği sürece irtifak hakkı vardır, devâm eder. Herhangi bir şahıs gelip mâden ocağında hak iddiasında bulunamaz. Şâyet ocakta iş yapmayı, işletmeyi bırakmışsa, irtifak hakkı veren ihsan, ikta' işlemi geri alınır. Ocak eski mübah hâline döner. Âmme malı olur. Mülkiyeti devlete geçer. Bir kimse ölü toprağı işe yarar hâle getirirken arâzîde açık veya gizli mâden ortaya çıkarsa, arâzîyi ihyâ eden, ihsan ve işletme müsâadesi verilsin, verilmesin o mâdenin ebedî mâliki olur. Çıkardığı pınarlara ve kazdığı kuyulara sahip olduğu gibi.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Divânlar Tesisi Ve Hükümleri

A — DİVANIN TARİHÇESİ VE İSLÂMİYETTE İDARE SİSTEMİ İÇİNDE KURULUŞU

DİVAN: Devlet idaresine âit mallara, yapılan işlere, bu işlerde çalıştırılan asker ve diğer memurlara âit kayıtları tutmak, saklamak için kurulan yerdir. Dîvan denilmesinin sebepleri hakkında iki rivâyet vardır. 1 — İran hükümdarı bir gün delilerin kayıtlarını tutan kâtiplerine uğrar. Oradaki kâtiplerin, kendilerini deli olarak düşündüklerini görür ve onlara «DİVÂNE» (Deliler) der. Bundan sonra da onların bulunduğu yere, büroya DİVÂNE ismi verilir. Verilen bu ismin çok kullanılması sebebiyle kelime sonundaki «e» harfini bırakırlar. Böylece «DİVAN» olarak kalır. 2 — Dîvan kelimesi Farsçada şeytanlara verilen isimdir. Devlet kâtipleri de devlet işlerini iyi anlayıp mütehassıs olduklarından, gizli açık her türlü devlet işlerine vâkıf bulunduklarından, iyi ve kötüyü ayırt ettiklerinden onlara da «DİVAN» ismi verilmiştir. Sonra bu ismi çalıştıkları yer için de kullanmışlardır.

Müslümanlıkta Dîvanı ilk tesîs eden Halîfe Hz. Ömer olmuştur. İnsanlar onun dîvan tesisi sebebinde ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım kimselere göre: Ebû Hureyre, Bahreyn taraflarından pek çok mallarla birlikte, Medîne'ye Hz. Ömer'e gelir. Hz. Ömer, Ebû Hureyre'ye,

— Ne kadar mal getirdin?

— 500 000 dirhem. Hz. Ömer bu malları çok bulur ve Ebû Hureyre'ye,

— Ne söylediğini biliyor musun? diye tekrar sorar. O da,

— Evet, 500 000 dirhem, der. Hz. Ömer,

— O mallar helâl kaynaklardan mıdır? der. O da,

— Bilmiyorum, ancak şu gördüklerini biliyorum, der. Bu konuşma üzerine Hz. Ömer minbere çıkar, Allah'a hamd ü senadan sonra, topluluğa,

— Ey insanlar, biliniz ki bana pek çok mal geldi. İsterseniz bu malları sizlere ölçekle, ölçerek, isterseniz sayarak dağıtayım. Bu konuşma üzerine cemaatten biri ayağa kalkar ve şöyle der:

— Ey mü'minlerin Emiri, ben İranlıları gördüm. Onlar bir dîvan kurarlar. Dağıtım işlerini o dîvan görür, malları bir deftere kaydeder. Sen de bir dîvan kur, mal dağıtım işini onlar görsün, herkes deftere göre alsın, kimin ne aldığı oraya yazılsın.

Bu söz üzerine Hz. Ömer, teklifi uygun bulur. Defter ihdas eder, malları ona göre taksim ettirir. Bir başka görüşe göre: Hz. Ömer'in dîvan kuruşunun sebebi, Hz. Ömer bir gün haberci gönderirken yanında Hürmüzân vardı. Hz. Ömer'e dedi ki:

— Sen bu habercinin eline mallar verdin, içlerinden biri çıkar da muhalefet ederse elçinin gittiği yerde (habercinin) yerine bir başkası geçerse, haberci olduğunu iddia ederse bunun haberci olduğunu nereden bilecekler? Sen ona kayıtları da içine alan bir defter ve eline bir dîvan ver. Dîvanında verdiğin malların kayıtları bulunsun. Habercinden, vardığı zaman dîvan isterler ki bununla kendilerine gelen habercinin, senin habercin olduğunu anlarlar.

Âbid b. Yahya'nın Hâris b. Nufeyl'den anlattığına göre: Hz. Ömer, dîvan kurulması, kayıtların tutulması konusunda müslümanlarla istişârede bulunur. Hz. Ali, Hz. Ömer'e der ki:

— Her yıl toplanılan malları taksim eder, dağıtırsın. Yanında dağıttığına dâir hiç bir kayıt bırakmazsın. Hz. Osman da:

— Birçok malların insanlara verildiğini, dağıtıldığını görüyor ve biliyorum. Fakat bu mallar sayılmazsa, kayıtları tutulmazsa senden mal alanlar ve almayanlar belli olmaz. Bunun sonucu olarak da yanlış bir işin çıkmasına, dedikodunun yayılmasına sebep olursun. Bu kötü işin yayılmasından çok korkarım. Hâlid b. Velid de,

— Ben bir ara Şam'da bulundum. Oranın idarecilerinin, devlet işlerine dâir bir takım defterler tuttuğunu, askerler ve ihtiyaçlarını yazdıklarını gördüm. Sen de dîvanlar tut, kayıtlar yazdır. Askerler edin ve onları bu defterlere yaz dedi.

Bu sözlerden sonra, Hz. Ömer, Kureyş'in delikanlılarından Akîl b. Ebî Tâlib'i, Mahreme b. Nevfel'i, Cubeyr b. Mut'ım'ı çağırdı. Ve onlara,

— İnsanları evlerine göre yazınız, dedi.

Onlar da önce Hâşim oğullarından başladılar. Sonra Ebû Bekir kavmini, Hz. Ömer ve kavmini ve diğer kabîleleri sırasıyla yazdılar. Sonra da bazı ihtilâfları halledip neticeyi Hz. Ömer'e arzettiler. Hz. Ömer bu kayıtlara baktı ve,

— Bu kayıt işlemi olmamış. Ben böyle istememiştim. İnsanları Resûlullah'a (S.A.V.) en yakın olanlarından başlayıp sonra biraz uzak olanları ve daha sonra da daha uzak olanları yazmak üzere bir yol tâkib edersiniz. Böylece Hz. Ömer (R.A.), Allah'ın yolundan gitmiş olsun. Kâtipler de böyle yaptı ve neticeyi tekrar halîfeye verdiler. Hz. Abbas, Ömer'in bu işine teşekkür etti.

Zeyd b. Eslem'in babasından rivâyetine göre: Adiy oğulları Hz. Ömer'e gelerek,

— Sen, Hz. Ebû Bekr'in ve Resûlullah'ın (S.A.V.) halîfesisin. Ebû Bekir ise yalnız Resûlullah'ın (S.A.V.) halîfesidir. Sen şahsını, Allah'ın seni ulaştırdığı makamda iyi koru. Halbuki şu kâtipler seni başka şekilde yazıyor, başka türlü gösteriyor, dediler. Hz. Ömer,

— Yazık yazık, ey Adiyy oğulları, günâhımı almak istiyorsunuz. Halbuki ben bütün iyiliklerimi size vermek isterim. Benim hakkımda dediğiniz doğru değil, fakat siz defterdeki kendi kayıtlarınıza itiraz ediyorsunuz, son taraflarda yazılmış olduğunuzu söylemek istiyorsunuz. Doğru yolda yürüyen, âdil hareket eden iki dostum vardır. Onlara karşı çıkarsam bana da karşı çıkılır, muhâlif hareket edilir. Fakat, Allah'a yemin ederim ki, Dünyada fazîletleri, üstünlükleri bilemeyiz. Yaptığımız işler için Allah'dan sevap da ummayız. Ancak bildiğimiz üstün ve hayırlı kimse varsa o da Resûlüllah'dır (S.A.V.). O, bizim şerefimizdir. Kabîlesi ve kavmi de bizlerin en şereflileridirler. Sonra onlara yakın olanlar, sonra daha az yakın olanlardır. Ve yine Allah'a yemin ederim ki, Acemler bir iş, bizler de onlardan ayrı bir iş yapsak. kıyâmet gününde yaptıkları işleri sebebiyle onlar bizlerden daha çok Resûlullah'a (S.A.V.) sevimli olurlar, hoş gelirler. Resûlullah'a (S.A.V.) yakınlık sebebiyle «**İşlerini azaltanlara, meskenete düşenlere nesebleri bir şey yapamaz, demiştir.**»

Âmir'in anlattığına göre: Hz. Ömer Dîvana nüfûs işlerini yazdırmaya başlamış. Bu işe başlayınca etrafındakilere,

— Kiminle başlayayım? diye sormuştur. Abdurrahman b. Avf da,

— Önce kendi âilenle başla, demiştir. Hz. Ömer de,

— Resûlullah (S.A.V.) ile hazır bulunduğumu biliyorum, ondan nasıl öne geçerim, demiştir. Önce Hâşim oğullarını, Abdul-Muttalib oğullarını, sonra kendi âilesini, daha sonra da batın batın Kureyşlileri bitinceye kadar yazdırmıştır. Ensâr'ın yazılmasına gelince, Ömer, kâtiplere,

— Önce Evs kabilesinden Sa'd b. Muaz oymağını yazmakla işe başlayın, sonra sırasıyla Sa'd'a yakınlık derecesine göre, diğer oymakları yazın, demiştir.

Zührî'nin Saîd b. el-Müseyyeb'den anlattığına göre: Hz. Ömer'in Dîvan tesisi ve nüfus kayıtlarını yaptırması hicrî 20 nci senenin Muharrem ayıdır. Bu şekilde insanların Resûlullah'a (S.A.V.) ulaşan neseblerinin derecesi kâtiplerce tesbit edilmiş, sıraya konulmuştur. Bundan sonra da insanlara mal vermede, Peygambere (S.A.V.) yakınlık derecelerine ve gördükleri hizmetlere göre farklı mal verilmeye başlanmıştır.

Hz. Ebû Bekir, Peygamberin (S.A.V.) akrabalarına eşit muâmele eder, farklılık gözetmezdi. Hz. Ali de eşit muâmele ederdi. Şâfiî ve Mâlik, Ebû Bekir ve Ali'nin tatbikâtını esas almışlardır. Hz. Ömer ise, İslâmiyetteki hizmetlerini, üstünlüklerini nazara almış, farklı muâmelede bulunmuştur. Hz. Osman da Hz. Ömer gibi hareket etmiştir. Irak hukukçuları ve Ebû Hanîfe de bu tatbikâtı esas almışlardır. Ömer, Hz. Ebû Bekr'in insanlar arasında eşit muâmele yaptığını görünce, Ebû Bekr'e,

— Sen iki defa hicrette bulunanlar, iki kıbleye karşı namaz kılanlarla Mekke fethi günü kılıç korkusuyla müslüman olanlar arasında nasıl eşit muâmele yaparsın? demiş, O da:

— Onlar Allah için bu işleri yaptılar, mükâfatları da Allah yanında,

âhirettedir. O, bu kimselerin mükâfatını verecektir. Dünyâ ise bir tebligât yeridir, dedi. Hz. Ömer:

— Ben, Allah'ın Resûlüne (S.A.V.) karşı savaşanlarla, onunla birlikte düşmana karşı savaşanları bir ve eşit sayamam, demiştir. Ömer Halîfe olunca Dîvan kurmuş, İslâma hizmeti çokça geçen ilk müslüman olanları farklı muâmeleye tâbi tutmuştur. Bedir savaşında bulunan muhâcirlerin her birine her yıl 500 dirhem vermiştir. Hz. Ali, Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf... gibi hepsi bunlardandı. Kendisine de 5000 dirhem yıllık bağlamıştır. Abbas b. Abdu'l-Muttalib'i, Hz. Hasan ve Hüseyin'i de Resûlullah'a (S.A.V.) yakın olmaları sebebiyle bu gruba dâhil etmiştir. Bir görüşe göre de Abbas'ı herkesten üstün tutmuş, ona senede 7000 dirhem maaş vermiştir. Hz. Ömer Bedir savaşına katılanlara başkalarını tercih ve takdîm edip, öne geçirmemiştir. Yalnız Resûlullah'ın (S.A.V.) âilelerinin her birine senede 10 000 dirhem maaş vermiştir. Hz. Âişe vâlidemize 12 000 dirhem vermiştir. Cüverriye binti'l-Hâris ve Safiyye binti Huyeyy'i de Resûlullah'ın (S.A.V.) âileleri arasına dâhil etmiş, onlara da yılda 10 000 dirhem vermiştir. Bir rivâyete göre de: Âilelerinin her birine yılda 6000 dirhem tahsîs etmiştir. Mekke'nin fethinden önce hicret eden her şahsa senede 3000 dirhem, Mekke'nin fethinden sonra müslüman olan her erkeğe 2000 dirhem, Muhâcir ve Ensârın genç erkek çocuklarına 2000 dirhem, Ömer b. Ebî Selemti'l-Mahzumî'ye 4000 dirhem hisse vermiştir. Bunun sebebi, annesi Ümmü Seleme'nin Resûlullah'ın (S.A.V.) âilesi oluşudur. Muhammed b. Abdillah b. Cahş, Hz. Ömer'e,

— **Niçin Ömer'i bizden üstün tuttun? Halbuki babalarımız hicret etmiş, Bedir'de şehîd olmuştur, dedi. Hz. Ömer de,**

— **Onun mevkii Resûlullah (S.A.V.) yanında yücedir. Sen de Ümmü Seleme gibi bir anne getir de sana da fazla mal vereyim, demiştir.**

Üsâme b. Zeyd'e de 4000 dirhem hisse vermiş, bunun üzerine Abdullah b. Ömer, babasına,

— Sen bana 3000 dirhem, Üsâme'ye ise 4000 dirhem hisse verdin. Halbuki ben Üsame'nin bulunmadığı vak'alarda, savaşlarda bulundum. Benim de onun kadar üstünlüğüm yok mudur? Bunun üzerine Hz. Ömer,

— Üsâme'nin babası senin babandan, Üsâme de senden daha çok Resûlullah'a (S.A.V.) sevgiliydi, demiştir.

Bu özel durumlardan sonra, diğer insanların Kur'ân okuyuşuna, savaşmalarına, mevkilerine göre hisseler vermiştir. Yemen'li, Şam'lı, Irak'lı her bir erkeğe 2000 - 1000 - 500 - 300 dirhem hisseler vermiş, hiçbir kimseyi mahrum ve mağdur etmemiştir. Ve sonunda şöyle demiştir:

— Eğer fazla mal olsa, her erkek için 4000 dirhem hisse veririm, bunun 1000 dirhemi atı, 1000 dirhemi savaşlara gelmesi, bin dirhemi geride bıraktığı çocukları, âilesi, 1000 dirhemi de silâhı içindir.

Ayrıca küçük çocuğa 100 dirhem, oynamıya başlayan çocuğa 200 dirhem, bülûğa erince daha fazla hisse ayırmıştır. Şu olaydan sonra ye-

ni doğan, sütten kesilmemiş çocuğa da hisse ayırmıştır. Hz. Ömer bir gece, çocuğunu sütten kesmek istemiyen bir kadının ağıdını işitir.

— Niçin ağlıyorsun? diye sorar. Kadın da,

— Ömer, çocuklar sütten kesilene kadar onlara bir hisse vermiyor. Halbuki ben çocuğumu sütten kesmek istemiyorum. Ne zaman süt emen çocuğa hisse tanırsa, o zamana kadar emzireceğim, der. Bunun üzerine Hz. Ömer:

— Bu kusurdan dolayı yazık olmuş Ömer'e. Bilmeden ne çok günâh işlemiş, der. Sonra Ömer, ilâncısını (münâdî) çağırır, şu sözleri halka duyurmasını emreder.

— Kadınlar çocuklarını sütten çabukça kesmesinler. Süt emen müslüman çocuklara da hisseler verdik.

Sonra bu durumu, yiyecek dağıtan hazîne memurlarına yazmıştır. Emirden sonra yiyecekler verilmeye başlanmış, yapılan tecrübelerle, önce un, sonra ekmek, sonra da ıslanmış, yemek hâline getirilmiş aşlar vermiştir.. Bunların 30 günlük bir denemesinden sonra bir erkeğin her ay 2 cerib ekmek (1 cerib, 8 batman, 1 batman: 480 dirhem, 1 dirhem: 4,8 gr. hesâbiyle 36,864 kg.) yediğini tesbit etmiş, 1 erkeğe, 1 kadına, 1 köleye aynı miktar ekmek verilmiştir. Nitekim bir köle efendisine beddua etmek isterse, ona «Allah ceribini kessin: Ekmeğini elinden alsın» sözünü söylerdi. Bu söz Araplar arasında darb-ı mesel hâline gelmiştir.

İnsanların bir tertib ve sıraya konmasında, neseblerinin tesbitinde, İslâmiyete ilk girenler arasında muteber bir sıraya göre, dindeki hizmetleri nazara alınarak, ücretlerinin farklılığını anlamak için divân kurulmuş, kayıtlar yapılmıştır. Daha sonra üstünlüğün tesbitinde ilk müslümanların bulunması zor olduğundan seçâate, harplerdeki sebat ve sabra göre hareket edilmiştir. Bunları tesbitte pek tabiîdir ki ordu dîvanlarının işi olmuştur. Dînî esaslar nazara alınarak hareket edilmiştir. Vergilerin ödenmesi, malların toplanması için kurulan dîvan İslâmiyetten önce Şam, Irak taraflarında bulunan idareler tarafından kurulmuştu. Şam dîvanı Roma İmparatorluğuna bağlı, Roma kanunlarını tatbîk ediyordu. Çünkü bu topraklar Roma İmparatorluğunundu. Fars krallığının bir eyâleti olan Irak ülkesi dîvanı da Fars İmparatorluğunun kanunlarını uyguluyordu. Her iki Dîvan da Abdu'l-Melik b. Mervân zamanına kadar devâm etti. 81 hicrî yılında Şam dîvanı Arap kâtiplerine geçti, Arapça kayıtlar tutulmaya başlandı. Arapların eline geçişini El-Medâinî şöyle anlatır: «Şam dîvanında Rum kâtipler vardı. Bazı Rum kâtipler kalemleri için mürekkep isterler. Bir kâtip, mürekkep şişesi içine işer, bevleder. Bu hareketi üzerine cezâlandırılır ve Süleymân b. Sa'd, kâtiplerin Araplardan olmasını emreder. Ayrıca Ürdün topraklarına harac konmasını halîfeden ister. Kendisi de o sene Ürdün topraklarının harac memurluğuna tâyin edilir. Buralardan alınan harac miktarı 180 000 dinardır. Süleyman b. Sa'd hemen dîvandan ayrılır, harac görevine başlar. Bu arada Abdu'l-Melik b. Mervan'a gelir, Rum kâtip Sercûn'u çağırttırmasını ister. Yap-

tığı bevl işini halîfenin huzûrunda yüzüne anlatır. Halîfe bu işe kızar, kötü hareketinden ötürü Sercûn'u dîvandan çıkartır. Diğer Rum kâtiplerini de çağırtır ve onlara,

— Kâtiplikten başka bir geçim yolu arayınız. Şüphesiz Allah sizden kâtiplik san'atını kesti, der.

si de Haccâc'ın emirlerini arapça ve farsça yazarlardı. Zâdân Ferruh Irak'taki Fars dîvanının Araplara geçirilmesi sebeplerine gelince: Haccâc'ın kâtipleri Zâdân Ferruh ve Sâlih b. Abdirrahmân idi. Her ikisi bir gün Haccâc'ın huzurunda yazı yazarken, kâlbine korku girer. Sâlih, Zâdân Ferruh'a der ki:

— Haccâc bana yaklaştı ve dediğine göre, beni sana tercih ve takdim etmek istedi. Zâdân da,

— Böyle düşünme, Haccâc benden başka hesâbı iyi bilir birini bulamıyacağından, bu hususta yetkili birini bulamıyacağından bana muhtaçtır, o bakımdan size böyle söylemiştir, der. Sâlih de,

— İstersen hesaplarını arapçaya çevireyim. Zâdân,

— Hesaplardan ve yazılardan birkaç varak çevir de göreyim, der.

Sâlih de arapçaya çevirir.

Abdurrahmân b. Eşas isyânında Zâdân Ferruh öldürülmüştür. Ondan sonra Haccâc, Sâlih'i Zâdân'ın görevine getirmiştir. Haccac, Zâdân Ferruh ile aralarında geçen vak'aları Sâlih'e anlatır. Salih'e kayıtların arapçaya geçirilmesini emreder: Sâlih'de bu emri olumlu karşılar. Haccâc kayıtların Arapçaya geçirilebilmesi için Sâlih'e bir mühlet verir. Bir ara Merdân Şah b. Zâdân Ferruh'u işitir. Merdân Şah, Sâlih'e, sana 100 000 dirhem vereyim, Haccâc'a bu işi yapamıyacağını söyle, dedi. Salih bunu kabûl etmedi. Bunun üzerine Merdân Şah:

— Allah, Fars saltanatının kökünü kazıttığı gibi, senin de kökünü, soyunu, kolunu, kanadını bu dünyâda kessin diye bedduâ eder. Abdu'l-Hamid b. Yahya, Mervân'ın kâtibi olunca,

— Sâlih'in iyilikleri Allah içindir. Dîvan kâtiplerine karşı ne büyük yardımları, dîvanda ne çok işleri olmuştur, demiştir.

B — HARB DİVANI VE İŞLERİ :

Devlet teşkilâtında bulunan dîvanlar 4 tanedir. a) **Orduya âit işleri, askerleri ve malları tesbit ile ihsanlarda bulunma işlerini yürüten dîvan ki Harb dîvanı denir. b) Bir takım gümrük işleri ve ticârî hakları yürüten Dîvan.** Bu dîvan öşür ve haraç gibi malî işlere de bakar. **c) Devlet memurlarının tâyin ve azli ile meşgul olan dîvan. d) Hazîneye giren ve ça-**

kan mallara âit işleri yürüten Dîvan. Bu 4 ana dîvanların dînî hükümleri açıklanıp îzah edilince bunlardan aşağı seviyede olan devlet kâtiplikleri de dolayısıyla anlatılmış olacaktır.

a) **ORDU DİVANI :** Asker tesbiti ve askerlere ücret verilmesi işlerini yürüten dîvandır. Dîvanın asker tesbiti işinde şahısların buraya yazıla bilmesi için 3 şart aranır. aa) Asker olabileceklerde bulunması gerekli vasıflar. bb) Askerliğe alınabilmesi için sebeb, cc) Asker olmaları sebebiyle kendilerine verilecek parayı, maaşı takdir için gerekli şart.

aa) Ordu dîvanına asker tesbiti için dikkât edilecek şartlar 5 dir. 1 — Baliğ olmak: Çocuklar soy bakımından babalarına, velîlerine bağlı kimseler sayılırlar. Ordu dîvânı, küçük çocukları bu bakımdan askere yazmaz. Bir askerin zürriyetleri için ihsanda bulunabilir.Ama ihsanda bulunulan bu çocuklar askere yazılamaz, tesbit edilemez. 2 — Hür olmak: Köleler efendilerine tâbidir. Efendilerine ihsanda bulunulurken köleleri de dâhil edilir. Ebû Hanîfe hürriyeti esas aldığından köle için efendiye ihsanda bulunulamıyacağını belirtir. Savaş dîvanında köleye şahıs olarak ihsanda bulunulabileceğini kabûl eder. Bu görüş Ebû Bekrin görüşüdür. Hz. Ömer aksi görüştedir. İhsan için hürriyeti şart koşar. Şâfiî de Hz. Ömer'in bu görüşünü benimser. 3 — Müslüman olmak: Düşmanlarla inancıyla savaşacağından, nasîhatı, ictihâdıyla düşmanla mücâdele edeceğinden, i'lâyı kelimetul'llah için asker dîvanına yazılacak ve ihsanda bulunulabilecek şahısların müslüman olması istenir. Zımmîler askere yazılsa da fiilen askere alınmaz. Müslüman biri dinden çıkarsa askerlikten de düşer. 4 — Savaşa mâni sakatlıklardan, hastalıklardan sâlim, kurtulmuş olmak. Kötürüm, âmâ, sakat olan kimseler asker olamaz. Ahras ve sağırlar asker olabilir. Topal kimse süvârî ise asker olur, piyâde ise olamaz.

5 — Savaşmayı bilmeli, harbedebilecek güç ve kuvvette olmalıdır. Savaş meydanına gidecek kadar kudreti yoksa, zayıfsa, savaşma tekniğini çok az biliyorsa böyle kimseler asker olamaz. Çünkü harbetmekten âciz olan savaş meydanında kaçmayı, kurtulmayı düşünür. İşte bu 5 şartın birî veya bir kaçı bulunmazsa o şahıs asker olamaz, ihsandan istifâde edemez. Ama zamanla bu noksan şartlar tamamlanırsa, ortadan kalkarsa, ordu dîvanına asker yazılmaları, tesbitleri kendilerinin isteğine ve devletin de kabulüne bağlıdır. Bütün şartları taşıyorsa şahıs istekte bulunur. İdare makâmında bulunan da askere ihtiyâcı varsa isteğini kabûl eder. İsmen meşhur, kıymetli birisiyle kaydedilir. Yine böyle ismi meşhur, kıymetli birisi ise, askere de kaydolmuşsa dîvandan çıkarılması iyi olmaz.

Bir şahıs cemiyet için hayırlı işler görüyor, çeşitli iyi teşebbüslerde bulunuyorsa o kimse ordu dîvanı kayıtlarından silinir. Kayıttan silinme sebebi de dîvan defterine işlenir. Askere yazılanın yaşı, boyu, rengi, yüz durumu, cephe vaziyeti, diğer şahıslara benziyorsa ayırıcı vasıfları yazılır. Bu şekilde hareketle isimlerin aynı olması, ana vasıfların tutması se-

bebiyle ihsan vaktinde karşılaşılacak olan güçlüklerin, bir şahsa mükerrer ihsanda bulunmaların önüne geçilir. Bir şahıs böyle bir hâlden, yararlanarak mükerrer ihsan alırsa geriye alınır, tazmîn ettirilir. Kendisine ihsanda bulunmak icâb ettiğinde onu tanıyan bir şahıs da çağırılır, bu da işi sağlama almak içindir.

C — ASKERE ALINACAKLARIN KAYIT İŞLEMLERİ :

Askerlerin isimlerinin ordu dîvanına, defterlerine yazılma sırasına gelince: Burada iki sıralama usûlü vardır. a) **Genel bir sıralama, b) Özel bir sıralama.**

a) Genel sıralamada kabilelere, ırklara göre tertiplenir. Her kabîle diğer kabîleden, her ırk diğer ırklardan ayrılır. Ayrı kabîle ve ırktan olanlar birleştirilemez. Aynı kabîle ve ırktan olanlar da ayırt edilemez. Dîvanın bu şekilde bir tertip ve düzende olması, nesebleri bildirmesi ihtilâfları, münakaşaları önler. Askerlerin arap olanlarıyla, arap olmayanları belli olur.

aa) Askerler arap iseler, neseblere göre toplanır. Nesebler de Resûlüllah (S.A.V.) e yakınlık derecesine göre, kabîlelere ayrılır. Hz. Ömer'in nüfus sayım ve tesbîtinde tâkip ettiği usul aynen uygulanır. Sıralamaya nesebin aslı ile başlanır. Sonra o asıldan gelen şahıslar sıralanır. Araplar, Adnân ve Kahtân soyundandırlar. Adnân soyu Kahtân soyuna tercih edilir. Çünkü Nübüvvet bu soydan gelmiştir. Adnân soyu Rebia ve Mudar kollarını içine alır. Mudar kolu Rebia koluna tercih edilir. Çünkü Nübüvvet bu koldan gelmiştir. Mudar kolu da Kureyş ve Kureyş'in dışındakileri içine alır. Kureyş de, Nebî (S.A.V.) aralarından geldiği için diğerlerine tercih edilir. Kureyş de Hâşim oğullarını ve başkalarını içine alır. Nebî (S.A.V.) aralarından geldiğinden Hâşim oğulları diğerlerine tercih edilir. Böylece Hâşim oğulları sıralamanın başı olur. Sonra bunlara nesebce yakın olanlar derecelerine göre sıralanır. Neticede Kureyş kabîlesinin tamâmını içine almış olur. Sonra soyca Kureyş'den gelenler sıralanır ve neticede bütün Mudar oğullarını içine alan bir kayıt elde edilir. Mudar oğullarına nesebce mensub olanların hepsi kaydedilir ki bunun sonucu Adnân oğullarının tamâmını içine alan bir kayıt elde edilir.

Arap soyu 6 derecede sıralanmıştır. Nesebleri ve tabakaları bu dereceler içine konulmuştur. Bunlar da: Sırasıyla Şu'be-Kâbîle -Kol (Reislik): İmara veya Ammâre- Batın -Fahz (En yakın akraba) - Fasile (Aşîret) sırasına uyularak yazılır. ŞÛ'BE: En uzak nesebtir. Adnân ve Kahtan gibi. Şû'be denilmesi «Kabîlelerin soylardan, nesebten, çıkması» anlamına geldiğindendir. KABÎLE: Şû'belerin soylara ayrılmasından meydana gelir. Rebia ve Mudar gibi. Kabîle denilmesinin sebebi, soyların bu derecede biribiriyle karşılaşmaları, tekâbülüdür. AMMÂRE (Kol): Kabîle soylarının kısımlara ayrılmasıdır. Kureyş ve Kinâne gibi. BATIN: Ammâre'nin soylarının kısımlara ayrıldığı derecedir. Abdu Menaf ve Mahzûm oğulları gibi. FAHZ (En yakın akraba): Batın soylarının kısımlara ayrıldığı derecedir. Hâşim ve Ümeyye oğulları gibi. FASİLE (Aşîret):

Fahzın soylarının kısımlara ayrıldığı derecedir. Ebû Tâlib ve Abbas oğulları gibi. Bu sıralamaya göre, Fahz (En yakın akrabalar) Fasileleri, Batın Fahzları, Ammâre (Kol başı) batınları, Kabîle Ammâreleri, Şû'be bütün kabîleleri içine alır. Soylar uzaklaştıkça, aşağıdan yukarı çıktıkça kabîleler Şû'beler, Ammâreler kabîleler olmaktadır.

bb) Arabın dışındakiler soylara göre yazılmazlar. Nesebe göre de yazılmayınca bunlar için iki şey uygulanır. aaa) Ya ırklara (cinslere) bbb) Ya da memleketlere göre yazım işi yapılır. Irklardan bilinenler, tanınanlar: Türkler, Hindler gibi. Sonra Türkler çeşitli cinslere, Hindler de yine çeşitli cinslere ayrılırlar. Memleketlere göre ayırmak da ovalılar, dağlılar şeklindedir. Ovalılar da yine bölgelere, dağlılar da bölgelere ayrılırlar. Irklara veya memleketlere göre ayırım yapılınca bunlardan İslâmiyete önce veya sonra girenlere göre bir sıralama yapılır. Defterlere bu sıralamaya göre kayıtlar yapılır. İslâmiyete giriş zamanı bilinmiyorsa, buna göre bir tertip ve düzen yapılamıyorsa Devlet merkezine yakınlık derecelerine göre sıralamaları yapılır. Bu noktada da bir eşitlik söz konusu ise o zaman halîfeye önce veya sonra itaat ediş sırasına göre yazılırlar.

b) Özel sıralamaya gelince: İslâmiyete girişteki öncelik ve sonralığa göre teker teker şahısların sıraya konmasıdır. Dîne girmekte müsâvî iseler, aynı anda girmişlerse dindeki durumlarına göre, aynı durumda iseler cesâret ve şecâatlerine göre, aynı cesâret ve şecâatte iseler, o zaman bu işleri yürüten kâtip onları sıralamakta muhayyerdir. İsterse kur'a ile sıraya kor. İsterse kendi rey ve ictihâdına, görüşüne göre sıralama yapar.

Ç — ASKERLERİN İHSAN VE ÜCRETLERİ :

Askerlere ihsan ve ücret verilmesine gelince: İhtiyaç miktarı göz önünde tutulur. Huzuru temin, ihtilâfı önlemek için iltimastan uzak kalarak tesbit işlemi yapılır. İhtiyaç miktarı: **Yeterlilik üç şarta göre tesbit edilir. a) Zürriyetleri, köleleri nazara alınır. b) Beslediği at ve harp hazırlığı için lüzumlu şeyler göz önünde tutulur. c) Bulunduğu yerin pahalılığı ve ucuzluğu nazara alınır.** Bunlara göre yiyeceği, elbisesi, âile fertleri düşünülür. Yetecek miktar tesbit edilir. Bu miktar iâşe için esas olur. Sonra her yıl durum yeniden tetkik edilir. İhtiyaçları fazlayı gerektiriyorsa iâşesi artar. İhtiyâcını gerektirici şeyler azalmışsa azaltılır.

Hukukçular, bir defa yeterlilik tesbit edildikten sonra bunun artırılabilip artırılamıyacağının câiz olup olmayacağında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Şâfiî'ye göre: Hazîne malı çok da olsa ihtiyaç miktarı artırılamaz. Çünkü hazînenin malı diğer lüzumlu âmme işleri için saklanır. Ebû Hanîfe'ye göre: Hazînenin malı müsâidse ihtiyaç miktarı artırılabilir.

Askere maaş verme zamanı belli olur. Ordu da hak kazanma ânını, maaş vaktini bekler. Maaş için tesbit edilecek bu ödeme zamanı, hazînenin vergilerinin ödendiği zamandan sonra olmalıdır. Her yıl bir defa ödeme yapılıyorsa, o yılın vergilerinin ödendiği, toplandığı zamanın sonunda

bir zamanda ödenmeli, söz gelimi, mâlî yıl başında ödeme gibi. Senede iki defa vergi veriliyorsa, sene iki eşit parçaya bölünür (Zaman bakımından), ödeme ona göre yapılır. Ay ay ödeniyorsa her ayın başında maaş verilir. Sebebi de o ay içinde ortaya çıkacak masraf ve ihtiyaçlarını karşılasınlar için. Hazîne gelirleri toplandığında ödemeler geciktirilmez. Hazîne malları henüz toplanmadığı zaman da asker ödenmesini isteyemez. Hak kazandıklarında hazînede mal varsa, sanki gecikmiş borcu ödeme ve isteme gibi, geciken atıyye ve maaşı askerler ister, devlet de böyle bir atıyyeyi mal bulunca hemen öder. Hazîneye mâlî bakımdan bir sakatlık gelir, ödeme imkânını kaybederse askerlerin isteme hakkı geri bırakılır veya iptâl bile edilir. Zarûrî ihtiyaçları karşılığı verilen para hazîneden alacak hâline gelir. Halîfeden isteme hakları yoktur. Aynen borçlunun güç durumunda alacaklının isteme hakkının olmaması gibi.

Ordu komutanı veya halîfe bir özür veya haklı bir sebeble ordunun miktarını azaltmak isterse câizdir. Sebebsiz yere azaltma olamaz. Çünkü onlar müslümanların ordusudur, ve onları düşman tehlikelerinden korumaktadırlar. Askerlerin bir kısmı ordudan ayrılmak, kayıttan silinmek isterse, devletin ihtiyacı yoksa silinebilirler. İhtiyaç varsa çıkamaz, silinemez. Bir özre mebni çıkmak istiyorsa, ihtiyaç zamanı da olsa silinebilir, ordudan çıkar. Ordu, düşmanla denk olduğunda savaşmaktan kaçınıyorlarsa, devletten aldıkları maaşları kesilir. Düşmandan zayıflarsa ve savaşmaktan da kaçınırsa, maaşları kesilmez. Harp esnâsında askerin hayvanının yiyecek bedeli verilir. Harp dışında bir bedel verilmez. Silâhı harpte elden çıkmışsa, kaybolmuşsa, eğer iâşe takdirinde, ihtiyaç tesbitinde silâh kaydı yoksa bedeli verilir. Verilen iâşenin içinde silâhının bedeli dâhilse, kaybolan silâhın bedeli verilmez. Harp yolculuğu için seferinin, yolculuğunun ücreti verildiği hâlde sefere gitmezse maaşı kesilir. İâşesi içinde sefer ücreti dâhil değilse, sefer ücreti verilir, ondan sonra maaşının kesilmesi cihetine gidilir. Sefer ücreti maaşının içinde ise ayrıca bir yolculuk ücreti isteyemez. Askerlerden biri ölürse veya öldürülürse verilecek mal mîras olarak mîrasçılarına geçer. Beytu'l-Mâlden alacakları olarak mîrasçıları maaşa hak kazanırlar. Hukukçular, ölenin çocuklarının nafakalarının ordunun iâşe defterinde devâm edip edemiyeceği husûsunda ihtilâfa düşmüşler. Bir görüşe göre, Ordunun defterinden çocuklarının nafakaları silinir. Çünkü asıl hak sahibi mevcut değildir. Bununla beraber zürriyeti öşür ve zekât mallarından istifâde için ora defterine kaydedilir. Diğer görüşe göre, ölen askerin mîrasçıları için ordu defterinde maaş kaydı onlara bir nafaka olarak aynen devâm eder. Bu şekilde davranmakla çocuklarını askerliğe teşvik ve onların bu işe hazırlanmasına sebeb olunur.

Askere bir felç, sakatlık geldiğinde iâşenin düşüp düşmeyeceği konusunda hukukçular farklı görüştedirler. Bir fikre göre iâşe hakkı düşer. Çünkü maaş bir iş karşılığıdır. İş olmayınca iâşe de olmaz. Diğer görüşe göre: Askerliğe teşvik, asker yetiştirmeye rağbet maksadıyla hastalanan veya sakatlanan kimsenin iâşesi Ordu Defterinde devâm eder.

D — DEVLET GELİRLERİNE BAKAN DİVAN :

Bir kısım Devlet haklarını, vergi işlerini yürüten ikinci Dîvan, Vergiler dîvanıdır. Vergi işlerine bakan bu dîvanın görevleri ve hakları 6 kısımdır.

a) Yapılacak devlet işlerini belirtmek, sınırlamak, hükümleri ayrı olan bölgeleri açıklamaktır. Her bölge için bir sınır koymak suretiyle diğerlerine karışmasını önler. Bölgeler içindeki nâhiyelerin hükümleri değişikse bunları açıklar. Ayrıca nâhiyeler içinde hükümleri ayrı köyler, karyeler yoksa açıklama en son nâhiyelerde kalır. Ayrı köyler, karyeler varsa bunları da açıklar.

b) Bölgenin harple mi, sulh yoluyla mı alındığını ve toprağının haraç mı, öşür mü olduğunu tesbit etmek. Nâhiyelerin hükmü değişir mi, yoksa içinde bulunduğu bölge ile aynı hükme mi tâbidir? Bu sorunun cevâbı 3 ihtimâllidir. aa) Ya bölgenin bütün arazisi öşür arazi, bb) Ya bütün toprak haraç arazi, cc) Yahut da bir kısmı haraç bir kısmı öşür arazî olur.

aa) Bütün bölge arazisi öşür arazi ise, arazinin alanını ölçmek gerekmez. Çünkü öşür, mahsulden alınır, araziden alınmaz. Araziyi ekmekten vaz geçenler öşür defterine durumu yazdırır, onun haraç dîvanı, defteriyle işi yoktur. Haraç vermesi de gerekmez. Dîvan memurları toprağı ekmeyenin ismini deftere yazar ki kendisinden öşür istenmesin. Arazi sahibi mahsûlü kaldırmışsa kendi ismini, mahsulün cinsini, miktarını, araziyi ne ile nasıl suladığını öşür dîvanına yazdırır, anlatır, ona göre de kendisinden öşür alınır.

bb) Bölgenin arazisinin tamamı haraç arazî ise: Arazinin tamâmının ölçülmesi gerekir. Çünkü haraç, alan üzerinden alınır. Alınacak haraç ücret hükmündeyse arazi sahiplerini kaydetmeye lüzûm yoktur. Çünkü müslüman, kâfir bu nevi haracı vermekte aynı hükme tâbidir. Alınan haraç cizye hükmünde ise, arazinin sahibinin, mâlikinin vasfını (müslüman veya kâfir oluşunu) kaydetmek gerekir. Çünkü arazi mâlikinin bu durumuna göre haraç alınacak veya alınmayacaktır. Müslüman olmuşsa cizye mâhiyetindeki bu haracı vermez. Yalnız kâfirden alınır.

cc) Arazilerin bir kısmı haraç, bir kısmı öşür ise, Haraç dîvanı haraç araziyi, öşür dîvanı da öşür araziyi ayırt eder, durumunu açıklar, gösterir. Çünkü her birinin tâbi olduğu mâlî hükümler ayrı ayrıdır. Belirtilip tesbit edildikten sonra haraç arazide haraç hükümleri, öşür arazide öşür hükümleri uygulanır.

c) Haraç hükümlerine tâbi araziler: Bu arazilerden alınacak haracın alan üzerinden mi, yoksa çıkacak mahsul üzerinden mi alınacağı hususları belirtilir. aa) Mahsuller üzerinden haraç alınacağı, hesaplanacağı kararlaştırılmışsa, arazi sahipleri, haraç dîvanından alınacak haraç nisbetlerinin belirtilmesini isterler. Dörtte bir (1 : 4) mi, üçte bir (1:3) mi, yarı (1:2) mı haraç verecek, bu belirtilir. Çıkan mahsulden ölçek hesâbıyla belirtilen miktar haraç alınır. bb) Haraç para olarak alan üz-

rinden alınacaksa, mahsulün cinsinin, miktarının değişik oluşu eşit miktarda haraç almaya tesir etmez. Mahsul değişik olmakla beraber eşit şekilde haraç alınırken haraç arazi ölçüleri çıkarılır, ona göre tahakkuk edecek haraç öğrenilir, hesapları yapılır. Mahsulün toplanması, kaldırılması gerekmez. Ücret mâhiyetindeki haraç hem alan hem içindeki mahsule göre hesaplanıyorsa, bu durumda arazinin hem alanını hem de içindeki mahsulün cinsini, miktarını belirtmek gerekir. Bunlara göre de haracı hesaplanır ve alınır.

d) Her bölgedeki zımmîlerin miktarı ve bunların verecekleri cizye miktarları kaydedilir. Zengin veya fakir oldukları dîvan defterlerinde isim ve miktarlarıyla beraber belirtilir, kayıtları yapılır. Bu şekilde aralarındaki zengin ve fakir miktarı bilinir. Fakir ve zengin ayırımı yok, herkes eşit miktarlarda cizye verebilme şartını taşıyorlarsa o zaman dîvanda yalnız adetleri belirtilir. Her yıl cizye veren zımmîlerin durumları gözden geçirilir. Bulûğa erenlerine cizye vergisi konur, ölenlerinden cizye mükellefiyeti düşürülür. Müslüman olanları varsa cizye ödemekten kurtulur. Böylece kayıtlar yalnız cizye ödeyecek kimselere âit olmuş olur.

e) Bölgelerde mâdenler varsa, bunların cinsleri, her cinsin miktarı kaydedilir. Buna göre de devlet mâden hakkını alır. Mâden hakkının hesâbında çıkarılan mâden miktarı mühimdir. Arâzinin miktarı, arazinin öşür veya haraç arazi oluşu önemli değildir. Mâdenin çıkarılışına, çalışanların, işletenlerin hak ve masraflarına göre mâden hakkı tesbit edilir. Mâdenlerin cinsi ve alınacak miktarlar konusunda hukukçuların görüşleri daha önce geçmiştir. Eğer çıkarılan mâden hakkında daha önce bir tatbikat geçmemiş, bir hüküm uygulanmamışsa, halîfe, zamanın idârecisi, mâdenin cinsine, çıkarılışına, miktarına göre ictihâd eder. İki şekilde hareket edebilir. İctihâd ehli ise, ictihadda bulunur. Yahut da daha önce bu cinse benzeyen bir mâden hakkında bir tatbikât geçmişse, ictihadda bulunulmuşsa vergi alınacak yeni mâden hakkında da, aynı şartlar varsa, önceki ictihad ve tatbikâtı karar altına alır ve uygular. Tatbikatta mâdenin cinsi esas alınır, mâden hakkı ona göre hesap edilir, kesinleşir. Yoksa ocaktan çıkarılan miktar mâden hakkında esas olamaz. Cinsle hükmetme mevcut mâdenlerde muteberdir. Miktar olursa yalnızca mâdenin ağırlığına îtibar edilmiş olur. Halbuki cinsle hükümde hem ağırlık, hem de kıymet göz önünde tutulmuş olur. Bu nevi hareket daha çok tercih edilir. Miktarla hüküm verme ortada olmayan mâdenler için muteber, tatbik edilen bir vergileme metodudur.

f) Bölgeler düşmanla sınır bir yer ise, mallar düşman tehlikesinden uzak, emniyetli bir yere getirilir. Sulh yapılıncaya kadar getirilen bu mallar dîvanca tesbit edilir, korunur. Buna karşılık onda bir (1:10) veya beşte bir (1:5) gibi vergilendirme yapılır, vergi alınır. Malların değişmesi ile ilgili ihtilâflar çıkarsa dîvan kayıt ve tariflerine göre ihtilâf çözülür. Dîvân malların özelliklerini, miktarlarını tesbit eder ki geriye iâdesi kolay olsun, karşılık çıkmasın. İslâm ülkesinde hiçbir sebeb yokken öşür arâzî-

lerden alınan vergilerin zorla bir yerden bir başka yere taşınması haramdır. Din buna müsâade etmez, aksine içtihad da yapılamaz. Devlet idaresi, âdil kararlarla da taşınmasını meşru hâle getiremez. Böyle bir duruma müslüman olmıyan ülkelerde bile az rastlanır. Resûlüllah (S.A.V.) den de bu konuda şu hâdis-i şerîf rivâyet edilmiştir.

«İnsanların en şerlisi, zararlısı haksız vergi alanlar ve mal toplayanlardır.»

Bölge, eyâlet vâlileri, idarecileri bölgenin hükümlerini, tesbit edilmiş olan vergi miktarlarını değiştirirlerse yaptıkları bu işlemlere bakılır. Zarûret îcâbı ve ictihad yapmanın câiz olduğu bir alansa din buna engel olmaz. Çünkü ortaya çıkan zarûrî bir sebeble Devletin haklarını dînin müsâade ettiği bir alanda artırıyor veya azaltıyor. Bu durumlarda son değişikliğe göre vergiler toplanır, istenir. Vergi Dîvânının işlerini, düzenini değiştirmişse, Dîvan da bu değişikliğe göre hareket eder, geçmişteki usulleri nazara almaz. Bu nevi değişiklikleri yapan makam sahibinin ihtiyatlı hareket etmesi gerekirse ve kendisi de ihtiyâtı elden bırakmak istemezse, değişiklik yapmayı gerektirici sebeblerin ortadan kalkmasıyla tekrar eski duruma döner. İdareciler dînî hükümlerin ictihada müsâade etmediği yerde, dînin meşru karşılamadığı konularda, haklarda değişiklik yapar, ictihadda bulunurlarsa haklar ilk şekli ile kalır. Yapılan değişiklikler reddedilir. Yapılan değişikiikler hakları azaltsın veya artırsın farketmez. Çünkü devletin vergilerini artırma halka zulümdür, vergileri azaltma da Hazîneye, âmme işlerine bir zulümdür. İdarecilerin bu tarz hareketleri vergi Defterlerindeki kayıtlardan ileri geliyorsa, Kâtiplerinden değişiklikleri yapmayı gerektiren şeylerin, sebeblerin çıkarılıp tesbit edilmesini ister. Daha önce konu hakkında yeteri kadar bilgisi yoksa bu şekilde hareket eder. Durumu yakînen biliyorsa, devletin toplanılan vergilerinde, haklarında değişikliği gerektirici sebebler varsa ikinci hâlde, değişik şekline göre vergi alımına devâm eder. Sebebler kalkmışsa ilk hâle döner. Hakların ve vecîbelerin tatbikini ancak bu şekilde sağlar.

E — PERSONEL İŞLERİ MEMURLARI TÂYİN VE AZİL DİVANI

Bu Dîvan incelenirken, görevleri ve yetkileri 6 kısım içinde ele alınacaktır.

a) Memur (Ummâl) tâyin edecek şahısların tâyin işleminin hukûkî olabilmesi için memur tâyin edilecek işi bilmesi, gerekir. Böylelerinin tâyin işlemi muteberdir.

Memur (Ummâl) tâyini de üç yetkili makamca yapılır. 1 — Ya her şeye yetkili olan halife tarafından yapılır. 2 — Ya Tam yetkili vezir tarafından yapılır. 3 — Ya da Eyâlet vâlisi veya bir büyük şehir vâlisi tarafından yapılır. Bunlar husûsî işlere memur tâyin ederler. Yürütme, İcra vezirinin memurları tâyini, ancak kendini tâyin eden makâmın bilgisiyle veya ondan emir aldıktan sonra sahihtir.

b) Memur tâyin edilecek kimsenin şahsında aranılacak vasıflar: 1 — Müstakil hareket edebilecek kadar işlerinde bilgili ve şahsiyyet sahibi

olmak. 2 — Devlet işlerinde güvenilir birisi olduğu tevsik ve tesbit edilmelidir. 3 — Mutlak ve genel yetkili (Tefvîzî yetkiyi) hâiz memursa ictihadda bulunma yeteneğini, kudretini hâiz, hür ve müslüman biri olmalıdır. 4 — Özel yetkiyi hâiz, belirtilen işleri yapan (Tenfîzî) memur ise ictihadda bulunabilme kudreti, hür ve müslüman olması aranmaz.

c) Tâyin olunacak memurun görev yeri hakkında da 3 şart aranır. 1 — İş yapacağı bölge tesbit edilmeli. Başka bölgelerden ayırt edilmelidir. 2 — Yapacağı işler sınırlandırılmalıdır. Görevinin, haraç öşür veya diğer vergilerden hangileri olduğunun belirtilmesi gerekir. 3 — Câhilliğini bertaraf edecek, göstermiyecek derecede işlerin esasını, şeklini, ameliyâtını, Devletin ve teb'anın birbirlerine karşı olan hak ve vazîfelerinin ne olduğunu etraflıca bilmelidir. İşte bu üç şart tamam olunca tâyin eden ve edilen bilinir, tâyini muteber sayılır. O andan îtibâren tâyin işlemi hüküm ifâde eder.

d) Tâyini yapılan memurun (Âmilin) görev süresi de 3 durumdan birini ihtivâ eder.

aa) Sene veya ay gibi bir zamanla sınırlanır. Bu süre içinde görev yapar, sürenin dolmasından îtibâren görevi sona erer. Yalnız tâyin eden cihetinden bu sınırlı süre bağlayıcı değildir. Memurun göreve devâmını uygun görürse, görev süresini uzatır, zaman sınırlamasını kaldırır. Görevin zamanla sınırlanması, göreve âit durumların devâmı müddetince memuru bağlar. Gördüğü işe karşılık ücret veriliyorsa belirtilen müddet boyunca işi görmesi gerekir. Süreye uyması şarttır. Çünkü bu nevi memurluk sırf îcar (ücretle adam çalıştırmaya, hizmet akdine) benzer. Mecburen süre sonuna kadar görevine devâm edecektir.

Tâyin edenin serbest, tâyin olunanın ise süre boyunca akidle bağlı durumda olmasının farkı şuradan ileri gelmektedir. Tâyin eden makam âmmenin hepsine nâib (vekil) olarak genel bir akid yapmaktadır. Âmme menfaatı söz konusu olduğundan onun anlaşmada serbest olması gerekir, bu şekilde kabûl edilir. Tâyin olunan yönünden akid husûsî, özel bir akiddir. Kendi şahsı için böyle bir görevi kabûl etmiştir. Onun yönünden akdin lüzûm (bağlayıcılık) ifâde ettiği kabûl edilir. Şâyet bir ücret takdir edilmemişse, belirtilen süre ile bağlı sayılmaz. İşi bırakacağını tâyin eden makâma bildirdikten sonra isterse işten ayrılabilir. Bu şekilde hareketle gördüğü işte meydana gelecek olan aksamayı önlemiş olur. Görevinde suistimal etmediğini gösterir.

bb) Görevle birlikte zamanın belirtilmiş olması: Meselâ, «Seni bu sene şu bölgenin haraç memurluğuna tâyin ettim» veya «şu sene için seni bu yerin zekât memurluğuna tâyin ettim.» gibi. Bu durumda görevi için tanınan süre görevle uygun olmalıdır. İşi bitirdikten sonra görevden azledilir. İşi bitirmeden de tâyin eden makam, önceki durumda belirtildiği gibi o esaslara göre azledebilir. Memur kendisinin azl edilmesini istediğinde, bu isteğin yerinde olup olmadığı araştırılır.

cc) Tâyin işlemi genel olur, zamanla sınırlama söz konusu edilmez. Meselâ, «Seni Kûfe'nin Haraç memurluğuna tâyin ettim.» veya «Seni

Basra'nın öşür işleri memurluğuna tâyin ettim.» yahut «Seni, Bağdadı koruma görevine tâyin ettim.» gibi. Her ne kadar görev süresi belli değilse de tâyin işlemi muteberdir. Esas olan işi yapabilmesi için yetkili makamca izin verilmiş olmasıdır. Îcâr akidlerindeki kadar Hizmet akdinde zaman mefhumu pek o kadar mühim değildir. Akdin esaslı şartı olmadığından mutlaka belirtilmesi gerekmez.

Memurun tâyini muteber, görevi yapacağına dâir izin tam olduktan sonra, memurun iki şartı dâima göz önünde tutması gerekir. aaa) Ya devamlı olarak görevi başında bulunur. bbb) Yahut geçici, kesik kesik vazîfe başında bulunur. aaa) Devamlı olarak görevi başında bulunma: Vergileri toplama, hâkimlik yapma, mâden haklarını yürütme memurluğu gibi. Bu durumda memur azlolunmadıkça görevi seneden seneyedir. Yani her sene başında görevi yenilenir. Veya yenilenmiş sayılır. Bu yenileme veya yenilenmiş sayılma ile ertesi sene başına kadar işine devâm eder. bbb) Geçici, muvakkat memurlukta ise, iki kısım göze çarpar.

1 — Bir daha görevin ne zaman yapılacağı belli olmayan memurluklar. Ganîmetlerin taksim edilmesi için tâyin olunma gibi. Ganîmetler taksim olup dağıtılınca görevi biter, memur da azlolunur. Sonradan elde edilen ganîmetlerin taksimi işine bakamaz. 2 — Her yıl periyodik olarak yapılan görevler: Haraç memurluğu gibi. Bir yılın haraç toplama işi bitince memurun görevi de biter. Ertesi yıl tekrar haraç toplama işi çıkar. Hukukçular, senenin muayyen zamanında yapılan görev olmasına rağmen tâyin genelmidir? Yoksa azlolunmadığı sürece her yıl yeniden görev kendisine verilir mi, sorularına cevapta fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bir fikre göre tâyini özeldir, yalnızca tâyin olunduğu senenin görevini yapar, haracı, öşrü toplayınca işi biter, azlolunmuş olur. Müteâkip senenin öşür veya haracını toplayamaz, aynı işe devâm edemez. Ancak kesinlik ifâde eden yeni bir tâyinle ikinci sene de aynı işi görür. Diğer bir görüşe göre de: Azlolunmadığı sürece, örf ve âdete îtibar edilerek her yıl aynı göreve devâm edebileceği, yapabileceği kabûl edilir.

e) Memurun görevine âit yapacağı işler, hareketler ve tâkip edeceği usûl başlıca 3 durum arzeder. aa) Ya yapacağı işler belirlidir. bb) Ya belirsizdir. cc) Ne belirli ne de belirsizdir. aa) Yapacağı işler belirli ise, o işleri yapmak hakkıdır. Memurluğunun gereğidir. Bu işlerde bir kusur yapmışsa, kusuruna bakılır: Belirli olan işlerden bazılarını terk etmiş, yapmamışsa, yetkisi içine giriyorsa yapması emredilir. Belirli olan işlerden bir kısmının yapılması yasak edilmişse, onları yapmaya hakkı yoktur. Memur işi yaparken bir sûistimâli, vazîfede hıyâneti varsa böyle yaptığı işler düzeltilir, tamamlanır. Sûistimâlinden ötürü meydana gelen zarar kendisine ödettirilir. Çünkü genel bir kusurdan, idârî kusurdan, değil şahsî kusurundan ileri gelen bir zarardır. İşlerde bir fazlalık yapmış, fazla işlemlerde bulunmuşsa bu fazlalıklara bakılır: Yaptığı bu fazla işler görevi ile açıkça ilgili değilse, ilgili olmadığı anlaşılıyorsa kabûl edilmez, hüküm de ifâde etmez. Görevine giren işlerle aynı hükümde ise o zaman bu fazla iş hakkında iki durum vardır. Ya o işi haklı olarak yap-

mıştır, yahut kötü düşünce ile, sûiniyetle yapmıştır. Haklı olarak hüsniniyetin ifâdesi olarak yapmış, bir kısım mallar almışsa yaptığı iş, aldığı mal için kendinin bir hakkı yoktur. Sûiniyetle bir iş yapmış, mal almışsa mağdur olanların hakkı geri verilir, malı iâde edilir, zararı tazmîn edilir. Memur bir düşmanlığın ifâdesi olarak şahsa böyle bir iş yapmış haksız malını almışsa düşmanlığının, cürmünün cezâsını da görür.

bb) Memurun yapacağı işler bilinmiyorsa, belirtilmemişse; aynı görevde istihdam edilen memurların yaptığı işleri yapmaya hakkı vardır. Devletin dîvanında yapılacak işler tesbit edilmiş, memurlardan bir kısmı da bu işleri yapıyorlarsa, o zaman bu görevler onun için de bir emsâl teşkil eder. Dîvânca tesbit edilen işleri yalnız bir memur yapıyorsa, belirtilen görevler yalnız bir memur içinse, o zaman bu durum bir emsâl teşkil edemez. Belirtilmesini ister.

cc) Yapacağı işler ne belirli ne de tam belirsiz ise: Memur görevini yaparken ne gibi yetkiye sahiptir? Neye istinâden işlerini yürütebilecektir? Bu soruların cevabında 4 ayrı görüş vardır. Şafiî ve talebelerine göre: Memurun yürüteceği, yapacağı işler ne belirli ne de belirsiz ise hiçbir iş yapmaz. Tâyin emrine itâat etmiş olur, o kadar. Görevi bir takım işleri yapmayı gerektirdiğinde kendisine neler yapacağı belirtilmelidir. Müzenî'ye göre: Emsâli gibi işler yapar, kendisine iş yapmak için izin verilmesi bu şekilde hareket etmeyi gerektirir. Belirtilmese de emsâli devlet memurları ne gibi işler yapıyorsa o da aynı işleri yapar. Ebu'l-Abbas b. Süreyc'e göre: İşlerinde tâkib edeceği usûl meşhur ise, tâyin olunduğu iş meşhur işlerden ise, emslâli gibi hareket eder, meşhur iş değilse emsâl alınamaz, görevini yürütmez. Şâfiî'nin talebelerinden Ebû İshak Mervîzî'ye göre: Başlangıçta işi yapmak için göreve çağrılmışsa veya işi yapması emredilmişse emsâli ne gibi iş görüyorsa ona göre iş görür. Kendisi memuriyet için istekte bulunmuş, iş için izin verilmiş fakat ne yapacağı belirtilmemişse iş yapmaz, icrâ etmez. Yapacağı görev mal toplamak ise, bunları yapabilir. Mal toplamak değilse âmmeye âit işleri yapmakta hazîne ve üst makamlar hak sahibidir. Kendisinin iş yapmaya vetkisi yoktur.

f) **Sözle veya yazıyla memur tayini işlemi:** Sözlü olarak memur tâyin eden yetkili makam, bir şahsı memur tâyin ettiğini söylemişse, diğer akitleri gibi bu tâyini de muteber olur. Sözle değil de yazıyla memur tâyin ederse, duruma bakılır. Yazının altı tâyin eden yetkili makamca imzalı ve hakîkatten memur tâyinini de gerektirici bir hâl varsa, tâyin işlemi sahih olur, tâyin edilen şahsa göreviyle ilgili yetkiler de verilmiş sayılır. Her ne kadar husûsî akitler câri örf ve âdetle sahih olursa da memur tâyininde, o andaki durumun ifâde ettiği anlam yazılı tâyini muteber hâle getirir, örf ve âdete bakılmaz. Böyle yazılı bir tâyin bir işe yalnız bir adamın tâyini söz konusu ise muteberdir. Başka birisinin nâib tâyini dahi imkânsız olan bir iş hakkında bu nevi bir tâyin yapılabilir. Tâyin genel olur ve birden fazla kimsenin aynı işe tâyini yapılırsa yalnızca imzalı yazılı tâyin muteber değildir. İsim isim, görev yeri de belirtilerek tâyin yapılması gerekir.

Aranılan şartlara uygun olarak yapılan tâyin sahih olunca, tâyin işleminden önce bu işlere bakan bir memur yoksa, yeni tâyin olunan memur görevi sahasına giren geçmiş işlere bakamaz. Geçmiş işlere bakmak tâyin eden makâma âittir. Memur tâyininden önce o işlere bir memur bakıyor idiyse geçmişteki işlere yine o memur bakar. Yeni tâyin olunan göreve başladığı andan itibaren işleri yürütür. Aynı işi birden fazla kimsenin yapması mümkün değilse, önceki memur azledilmiş olur. Aynı işte iştirak mümkünse câri olan örf ve âdete uyulur. Örf ve âdet ortaklaşa aynı işi yapmaya müsâade etmiyorsa birinci memur azledilmiş sayılır. Örf ve âdet ortaklaşa aynı işi yapmaya müsâade ediyorsa, müsâidse ikinci memurun tâyini birincinin azlini gerektirmez. Her ikisi de aynı işte memurdurlar, nezâret ederler. Aynı işe bir de tâli memur, yardımcı gönderilmişse asıl memur işe henüz yeni başlamış, yardımcı memur da aynı işi yerine getirmek istemişse, yardımcı memurun o işi yerine getirmesine asıl memur müsâade eder. Yalnız yapılacak olan işlerde yardımcı memurun, işlerde fazlalık veya noksanlık yapmasına, ayrı yol tâkîb etmesine engel olur. Yardımcı memurun hükmü, 3 bakımdan ayrılık gösterir.

aa) Asıl memur işlerini yaparken yardımcı memurdan ayrı yapamaz. Onunla istişârede bulunur, birlikte işleri yürütürler. Fakat asıl memur (Müdür) kâtiplerden ayrı olarak, onlara danışmadan işler yapabilir.

bb) Yardımcı memur (kontrolör), kötü gördüğü işte asıl memuru (müdürü) men eder, îkazda bulunur, engeller. Kâtipler için böyle bir imkân yoktur.

cc) Yardımcı memur (kontrolör) doğru veya yanlış, işi bitirene kadar müdüre durumu bildirmesi gerekmez. Kâtipler ise, yaptıkları işi her zaman her durumda doğru veya yanlış müdüre haber vermek zorundadırlar. Kontrolör mâhiyetinde olan yardımcı memurun haber vermesi, yapmış olduğu işte müdürden bir yardım isteği, isti'dâ, mâhiyetinde, kâtibin haber vermesi ise bir teklif, inha, mâhiyetindedir. İsti'da ile inhâ arasındaki hukûkî fark da iki noktada belirir. 1 — İnhâyı haber vermek (teklifte bulunma) doğru veya yanlış bütün işleri içine alır. İsti'da (yardım isteği) ise yanlış olan işlerde söz konusudur. Doğru, yapılabilen işler için isti'da, yardım isteği olmaz. 2 — İnhâyı haber verme, müdürün dönebileceği veya dönemiyeceği hususlarda olur. İsti'da ise, yardımcı memur dönmedikçe müdürün dönemiyeceği vazgeçemiyeceği işlerdedir. Müdür, yardımcısının yardım isteğini veya kâtibinin inhâsını, teklifini, beğenmezse her ikisinin isteğine olumlu cevap vermez, kabûl etmez. Ancak kuvvetli delillerle müdürü iknâ ederlerse isteklerine uyulur. Müdürle kâtibi inhâ işinde, müdürle yardımcısı isti'da, yardım isteğinde, aynı fikirde birleşirlerse her ikisi de o işe şâhid olmuş olurlar, beraberce sorumluluğu paylaşırlar. O konuda güvenilir kimseler sayılırlar, sözleri de kabûl edilir.

Vergi memuru (âmili) görevlendirildiği işlere âit hesapları kendisinden istenirse ve görevi de haraç işleri ise, istenilen hesapları ibraz etme-

si gerekir. Öşür memuru ise istenilen hesapları ibraz etme mecburiyeti yoktur. Çünkü haracın harcanacağı yerler âmme işleridir. Öşürün harcama yeri ise, zekât alacak kimseler, şahıslardır. Ebû Hanîfe'ye göre: her iki mal da aynı gâyeye harcandığından, her ikisine âit hesapları vergi memurlarının (ummâlin) ibraz etmeleri gerekir. Öşür memuru topladığı öşürleri hak sahiplerine dağıttığını iddiâ ederse iddiâsı kabûl edilir. Haraç memuru, haracı hak eden yere verdiğini iddiâ ederse, iddiâsı ancak üst makamca tasdikle veya delillerle kabûl edilir.

Memur kendi görevine birini halef tâyin etmek isterse iki ayrılık ortaya çıkar.

aa) İşe tam yetkili birini tâyin etme, bırakma. Bu nevi tâyin bir çeşit görevlinin değişmesi olup câiz değildir. Tâyin olunmuş memur böyle bir tâyinle birini kendisine halef bırakmak isterse görevinden azledilir.

bb) Yardımcı olarak birini halef bırakırsa, tâyin ederse, tâyin sebebine bakılır. Sebeb de 3'e ayrılır. Birinci duruma göre: Memur tâyin edilirken kendisine yardımcı ve halef tâyin edebileceğine dâir bir izin verilmişse o takdirde halef tâyin edebilir. Halef tâyin edilen onun nâibi sayılır. Verilen izinde belirtilmese de asıl memurun azli ile nâib de azlolunur. Nâib tâyin edeceği kimse, halef bırakabileceği şahıs kendisine önceden belirtilmişse memurun azli ile nâib de azlolunmuş olur mu, sorusuna cevap vermede hukukçular iki ayrı görüş belirtmişlerdir. Bir gruba göre azlolur, diğer fikre göre azlolunmaz.

İkinci durum: Tâyin işlemi yapılırken kendisine nâib tâyin etmesi, halef bırakması yasaklanırsa, bu durumda halef tâyin edemez, nâib bırakamaz. Eğer muktedirse tâyin edildiği işi yapar, değilse tâyin işlemi, fâsid olur, hükümsüz sayılır. Tâyin işleminin fâsid olmasına rağmen görev yapmış ise, verilen izne dayanarak yaptığı işler muteberdir. Tâyin ve azil gibi idârecilik tasarrufuna âit işleri, idâreci olarak yaptığı muâmeleler muteber olmaz.

Üçüncü durum: Memur tâyini muteber olup kendisi için halef ve nâib tâyin etme veya etmeme konusunda izin veya yasak edici bir şart konmamış, belirtilmemişse, işin durumuna göre hareket edilir. Tek başına işi yapabiliyorsa nâib veya yardımcı tâyini muteber değildir. Tek başına görevini yapamıyorsa yardımcı ve halef tâyini câizdir. İşi tek başına yapmaya imkân bulunca halef ve yardımcı tâyin edemez. Etmişse görevini sona erdirir.

F — DEVLET HİZMETLERİNİ —YATIRIMLARINI— YÜRÜTME DİVANI

Müslümanların hak sahibi olduğu, fakat mâliki bilinmeyen her mal Hazînenin hakkıdır. Alındığı (kabzedildiği) anda Beytu'l-Mâlin haklarına girer, malın hazîne depolarına, kasalarına girip girmemesi önemli değildir. Çünkü Beytu'l-Mâl, bir bakıma makamdan ibârettir. Fakat yalnızca bir makâmdan ibâret değildir, bütün müslümanların işleri için gereken harcamalar hazînenin vazîfeleri arasındadır. Masraf gerektiği yere

harcanır. Hazîne bu masraflarını haraç vergilerinden karşılar. Yapılan masrafın hazîne depolarından, kasalardan çıkması veya çıkmaması önemli değildir. Vergi âmillerinin ellerindeki mallardan da müslümanların ellerindeki hazîneye verecekleri vergilerden de karşılanabilir. Hepsi de hazîneden çıkmış sayılır. Durum böyle olunca müslümanlara dağıtılması gerekli mallar, devletçe yapılacak yardımlar 3 kısma ayrılır. Fey, ganîmet, zekât.

a) **FEY:** Hazînenin bir bakıma hakkı bir bakıma da görevleri arasındadır. Bu malların sarfı halîfenin rey ve ictihâdına göredir.

b) **GANÎMET:** Bunlar hazînenin hakkı sayılmaz. O, savaşta hazır bulunan savaşçıların hakkıdır. Dağıtımında da halîfenin, komutanın görüşü, ictihadı geçerli değildir. Hazînenin hakları yok sayılır. Bununla beraber fey ve ganîmetin 1:5'i (beşte biri) 3'e taksim edilir.

aa) Bir kısmı, Resûlullah'ın (S.A.V.) hakkı olarak hazîneye geçen ve müslümanların işine harcanan mallardır. Bu kısım halîfenin görüşüne göre harcanır. bb) Bir kısmı, Beytu'l-Mâlin (Hazînenin) haklarına girmez.. Resûlullah'ın (S.A.V.) akrabalarının sehmidir. Alacak kimseler, mâlikleri bellidir. Halîfenin görüşüne göre taksim edilmez. cc) Bir kısmı da yetimlerin, fakirlerin, yolda kalmışların sehmi olarak hazînede korunur. Bu sınıftan kimseler varsa onlara harcanır. Yoksa o sınıflar adına hazînede tutulur.

c) **ZEKÂT:** İki kısımdır. aa) Bâtın (gizli) malların zekâtıdır ki mal sahibi kendisi, bu malların zekâtını ehil olanlara tek başına verir. Hazînenin hakkı yoktur. bb) Açık malların zekâtı. Mahsul ve meyvelerin öşrü, hayvanların zekâtı gibi. Ebû Hanîfe'ye göre: Açık malların zekâtı hazînenin hakkıdır. Halîfenin rey ve ictihâdına göre harcanır. Sehim sahipleri belirli değildir. Şâfiî mezhebine göre: Açık malların zekâtı da hazînenin hakkı değildir. Çünkü sarf olunacak yerler belirlidir. Başka yerlere sarfedilemez. Fakat sarf yerleri şüphe taşıdığında, bu zekâtların toplanma yeri, hazîne midir, değil midir, sorusuna Şâfiî farklı cevaplar vermiştir. Eski görüşüne göre (Mezheb-i kadîm) zekâtın sarf yerleri bulunmazsa bulununcaya kadar hazînede toplanır. Sarf yerleri bulununca halîfenin lüzûm gördüğü şekilde harcanır. Sonraki görüşünde (Mezheb-i Cedîd) bu görüşten vazgeçmiş, hak sahibi olarak hazîne zekâtın toplanacağı yer olamaz. Halîfenin zekâtın harcanmasında bir müdâhalesi yoktur. Hazîneye bırakmak gerektiğinde de zekât malın hazînede tutulmasına, saklanmasına halîfenin bir hakkı, yetkisi varsa da kendi re'yine göre sarf etme yetkisi yoktur, demiştir.

Hazînenin vecîbelerinin, yerine getirmesi gerekli hususların, doğması iki suretledir. a) Hazînenin depo veya kasalarında mal bulunuyorsa malın olmasıyla vecîbesi de doğar. Bu durumda malı sarfedilecek yere sarfetmesi de vazîfesidir. Bulunması gerekli mal, bulunmazsa vazîfesi de doğmaz. b) Hazînenin muhakkak yapması gerektiği hususlar: Bunlar da iki kısımdır. aa) Bir bedel karşılığı yapması gerekli işler. Askerin yiyeceğini sağlama, at ve silâh ücretlerini ödeme gibi. Elinde parası olsun

olmasın bu gibi işleri yapması gereklidir. Parası, göreceği işlerin bedeli mevcutsa hemen öder. İmkân olunca borcu ödeme gibi. Ödeme imkânı yoksa borçlanır, darlık zamanındaki borçlanma gibi. bb) Bir karşılık olmaksızın genel menfaat uğruna yapacağı işler, masraflardır. Bu nevi vazîfeleri imkân olunca yapar. Hazînede para varsa yapması gerekir, işin yapılmasıyla müslümanlar da borçtan, sıkıntıdan kurtulur. Devletin elinde imkân yoksa o işi yapmaz. İşin yapılmamasından doğan zarar genel ise bütün müslümanlar için onu yapmaları bir farz-ı kifâyedir. İçlerinden yapma imkânı olanlar yapıncaya kadar bütün müslümanlar borç altındadır. Düşmanla savaşmak gibi. Yapılmayınca zararı genel değilse, yakın yolun bozulması, suyun kesilmesi gibi, bunların yerine gidilecek uzak bir yol, içilecek bir başka su bulunabilir. Hazîne yaptırmaya imkân bulamayınca yapma borcu sâkıt olur. İnsanlar da bu şeylerin yerini tutacak bir bedel bulmaları ile hepsi de borçtan kurtulur.

Hazînenin yapması gerekli iki iş olur, her ikisini de birden yapmaya imkânı yoksa ikiden birini yapar. Yapılması kolay, önemsiz iş olursa onu da geri bırakır. Yapması gerekli iki işin ikisini de yapmaya imkânı yoksa yapamadığından bir tehlike de zuhûr edecekse hazîne nâmına ödünç para alması, istikrazda bulunması câizdir. Ödünç topladığı şeyler irtifak hakkı şeklinde olmayıp borçlandırıcı şekilde olmalıdır. Sonra halîfe vâlilerden bir kararla aldığı mallar ile hazînenin imkânını genişletir, borçlarını öder.

Hazînenin hakları vecîbelerinden üstün olduğunda hukukçular üstünlük husûsunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre: Müslümanların beklenmedik bir anda ortaya çıkacak önemli işlerini karşılayacak kadar elinde mal tutar. Şâfiî'ye göre: Müslümanların menfaatlarının hepsine yetecek kadar hazînede mal tutar. Mal biriktirmesi saklaması uygun olmaz. Çünkü olay çıktığında ona yetecek kadar para, elde tutulan miktardan ayrılır. Önceden böyle bir ihtiyat tedbiri, biriktirme yapılamaz.

İşte bu 4 kısımda anlatılanların hepsi kurulan 4 büyük dîvanın kâidelerini teşkil eder.

G — DİVAN KÂTİPLERİNİN (SEKRETERLERİNİN) GÖREVLERİ

Dîvan kâtipleri zimmet sâhibi (akid ve emân sahibi)dir. İdareciliğinin hukûken muteber olması için iki şart aranır. 1 — Adâlet, 2 — Yeterlilik (kifâyet). 1 — Adâlet: Hazînenin,, tebanın hakları konusunda kendine güvenilen biri olmalıdır. Doğru ve güvenilir kimse olma, kendisine güvenilen insanlarda bulunması gerekli sıfatlardır. 2 — Yeterlilik: Tek başına işi yapmaya teşebbüs ettiğinde o işi başarabilenlerin yeterliliği kadar bir imkâna sahip bulunmalıdır. İşinin îcaplarını tek başına hâlledebilmelidir. Bu şartlarla tâyini muteber olduktan sonra 6 şeyi yapması kendisi için bir vazîfedir.

a) Kanunları koruma, b) Yapılması gereken işleri yapma, c) Bâzı ihtilâfları ispat ve halletme, d) Memurların hesaplarını yapma, toplama ve ibra, e) Yapılacak iş ve durumları tesbit, f) Kötülükleri, düşmanlıkları gidermedir.

a) Kanunları koruma: Âdil bir şekilde vergiler sahasında çıkarılan kanunları, vatandaşların devlete olan vecîbelerini, görevlerini belirten esasları vatandaşı korkutacak derecede sert, hazînenin hakkını zedeleyecek derecede yumuşak bir şekilde tatbik etmemektir.

Vazîfesi: aa) Zamanında fetholunmuş, işi bitmiş olan bölgeleri, ölü bir arâzînin işe yarar hâle getirilmeye, ihyâya başlandığını, o bölge defterine ve her hususiaki kararları taşıyan Hazîne defterine yazar, tesbit eder. bb) Bu hususlarda bir kanun çıkınca kâtiplerin güvenilir adamları bu kanunu da âit olduğu yere işlerler. Kayıtları kanunlarla da kuvvetlenince altlarında imzâlariyle emîn adamlarına bunu teslim edince o muâmele tamamlanmıştır. Kayıtlar bu iknâ edici şartları taşıyorsa onunla amel ve hükmedilir. Vergiler toplanır, devletin haklarının neler olduğu bilinir. Kayıtlar şartlarına uygun değilse mahkeme kararından, şâhitlerin ifâdesinden, bu konudaki örf ve âdetten istifâde edilir. Meselâ: Bir kimse işittiği şeyi yazıyla da tesbit edilmiş bulursa şahsın sözü kabûl edilir. Ebû Hanîfe'ye göre de: Dîvan kâtiplerinin yalnız kayıtla yetinmesi doğru olmaz. Kendi dilinden de yazılan hususları işitmesi, okuması, bilmesi gerekir. Hadîs rivâyetlerinde olduğu gibi, karar ve şâhitlerin ifâdesine de îtibar etmelidir, der. Onun bu görüşü tatbikten uzak ve zordur. İki görüş arasındaki fark, mahkeme kararları, şâhitler, husûsî hukûka âit şeyler olup kendilerine o sahada çokça mürâceât edilir. Kalbde muhafaza etmek mümkündür. Bu sebeple de yalnız yazıyla yetinilmez, sözlü deliller, belgeler de aranır. Halbuki dîvan kanunları âmme hukûkuna âit kâidelerdir. Kendilerine az mürâceât edilir. Fakat miktârı çok, tatbikâtı da dağınıktır, Bu sebeple kalben ezbere bilinmesi, hıfzı güçtür. Yalnız yazıyla isbâtı yetinilmesi câizdir. Hadîs-i şerif rivâyetinde de benzer durum vardır.

b) Bir takım vazîfeleri yapma: Hakların îfâsını sağlama. İki kısma ayrılır. aa) Vergi memurlarının ve diğer görevlilerin kendine karşı yapacakları işleri kabûl etme, yapma. bb) Vergi memurlarının verdikleri şeyleri kabzetme görevi.

aa) Vergi memurlarından kabûl edeceği işlerde memurun, malları aldığına dâir ikrarıyla amel eder. Dîvan kâtipleri ile diğer memurlar arasındaki işlerde memurların yazısı söz konusu olursa ve bunları dîvan kâtipleri alırsa o işe âit işlemleri kâtipler kabzetmiş, devr almıştır. Sonradan memurlar yazının kendisine âit olmadığını söylerse yazı karşılaştırması yapılır. İtiraf ederse zâten bir şey yoktur. Yazı, muhtevâsı için kabza bir delildir. Hukukçulara göre, memur yazının kendisine âit olmadığını söyler ve inkâr ederse memur yazıyla ilzâm edilemez. Kâtibin kabzedişine dâir bir delil sayılmaz. Memuru ilzâm etmek, sorumlu tutmak için zorla karşılaştırma yapılmaz. Sırf korkutmak ve kendiliğinden îtirafta bulunması için karşılaştırma yapılır. Memur yazıyı kabûl eder, muhtevâsının alınmadığını söylerse, Şâfiî mezhebine göre: Devlet işlerine âit hususlarda bu hareket memurlar lehine yazılı bir delildir. Örfe îtibarla da almadıkları, kabzetmedikleri kabûl edilir. Hanefî mezhebine göre: Dî-

van kâtipleri ve memurlar için kâtipler aleyhine ve memurlar lehine bir delil sayılamaz. Ne zaman husûsî borçlardaki gibi, sözle isbât edilirse o takdirde iki taraftan biri lehine diğeri aleyhine karar verilir.

Bu konu önce de geçmişti. Bilinen husus şu ki iki görüşten ikincisinde iknâ edici söz aranmaktadır.

bb) Vergi memûrlarından aldıkları bâzı görevlere gelinecek olursa: Hazîneye gelen mal harac ise yetkili makâmın imzasına lüzum olmadan teslim alır. Hazine memurunun haraç aldığına dâir îtirafı memurun berâeti için yeterlidir. Ama yazı ile söz arasında mübâyenet varsa, yânî vergi memurunun yazısıyla hazîne memurunun ikrârı arasında zıdlık varsa, Şâfiî mezhebine göre: Zâhirî duruma göre hükmedilir. Hanefî mezhebine göre: Zâhirî durum delil olarak yetmez. Araştırmak, yazıyı sözle de isbât gerekir.

Harac mal hazîneden çıkıyorsa o takdirde hazîne memurunun, yetkili makâmın, halîfenin veya î'tâ âmirinin imzasını alması gerekir. Tasdîkin sağlam olduğu anlaşılır, hîle sezilmezse, belirtilen miktar haracın verilmesi için tam bir delildir.

Hesaplama işi ise iki şekilde olabilir. 1 — Kendisine mal verilmesi gereken şahsın ne kadar aldığına dâir îtirafıyla hesaplanır. Çünkü tasdîk, müsâade malın o şahsa verilmesi içindir. Şahsın alması, kabzetmesi için bir delil olamaz. 2 — Hazînenin hakları düşünülerek, hazîne memuru hesap yapar, ona göre mal verir. Müsâade eden îtâ âmiri verilmesini iyi görmezse, hazîne memuru da parayı vermez. Kabze müsâade etmediğine dâir yazı da hazîne memuru için i'tâ makâmı aleyhine bir delil olur. Böyle bir delil olmadan hazîneden mal verilmişse, müsâade etmediğine dâir i'tâ âmirine yemîn teklif edilir. Yemîn edince hazîne memuru, veznedar hazîneden verdiği şeyi öder, borçlanır. İkinci durum dîvanın usûlüne, örfüne göredir. Birinci durum ise hukûkî yönden araştırmaya daha kolaydır, daha hukûkîdir.

Dîvan kâtibi (i'tâ âmiri) malın verilmesine dâir emirden şüphe ederse hazîne memuru: veznedara da hesap yaptırmaz, verdirmez. İmzayı gerektirici sebep kendisine bildirilinceye kadar i'tâ emrini bekletir. İ'tâ âmirine durumu arzeder. İ'tâ âmiri de verilmesini kendisinin imza ettiğini söylerse önceki iki şekilden biriyle hesap yapar ve malı, parayı verir. İ'tâ âmiri, emrin kendisince tasdik edilmediğini söylerse hazîne (veznedar) da hesaplamaz, vermez. Yalnız emrin çıkış yönüne bakar, eğer özel i'tâ âmirlerinden biri imza etmişse o zaman veznedar o emirle hareket eder. Bu da mümkün değilse asıl i'tâ âmirine gidip durumu sorar, emrin çıkış sebebini bilmiyorsa kendisi de imzâ etmediğini söylüyorsa idarî yönden olsun, adlî yönden olsun i'tâ âmiri, veznedarı sorguya çekip yemin verdiremez, o emir hakkında soru soramaz. Özel i'tâ emrinin sağlamlığı biliniyorsa devlet idâresinin âdetlerindense, onlara uyuyorsa i'tâ âmirinin muhâlefetine rağmen ödenir. Adlî bir soruşturma söz konusu olursa özel i'tâ âmiri aleyhine hükmedilir.

c) İhtilâfları (mürâfaalı işleri) çözme işine gelince: Bu nevi ihtilâf-

lar belli başlı 3 kısımdır. Alanlara ve bir takım devlet işlerine âit ihtilâflar, malın ödendiğine dâir ihtilâflar, harac ve nafaka işlerine dâir ihtilâflar.

aa) Arâzîlerin alanlarına ve bu konudaki işlemlere âit ihtilâfların aslı dîvanda tesbit edilmişse, asılla karşılaştırılarak ihtilâflı konunun sıhhatine îtibar edilir. Ve tarafların ihtilâfı dîvandaki kayıtlara göre uyunca karar verilir, ihtilâf da bu şekilde sona erer. Dîvan defterlerinde bir kayıt yoksa o takdirde ihtilâfın çözüm ve isbâtı mes'eleyi dîvana getirenin sözüne göredir.

bb) Malın alınıp, ödendiğine âit ihtilâflar ise, yalnızca bu ihtilâfı dîvana getirenin sözlerine göre çözmek, isbât etmek mümkündür. İhtilâfı dîvana getiren, esâsen mes'ele aleyhine olduğu için dîvana getirmiştir, mürâfaa istemiştir. Sözleri de daha çok aleyhinedir.

cc) Harac ve nafaka mürâfaaları ise: Bu ihtilâfları dîvana getiren dâvacı ise, dâvası ancak kesin delillerle kabûl olunur. İ'tâ âmirlerinin i'tâ emirlerini delil olarak ileri sürüyorsa i'tâ emirleri i'tâ âmirlerine arzedilir. Onun beyânına göre karar verilir.

d) Vergi memurlarının (âmillerin) hesâbına bakma: Vergi memurlarının tâyin durumlarına göre hüküm değişiktir. Bunların tâyin işlemleri daha önce geçmişti. aa) Vergi memurları harac işlerine bakanlardan iseler, hesaplarını dîvana verirler. Dîvan kâtiplerinin de bu hesapları kontrol etmeleri gerekir. bb) Öşür memuru iseler: Şâfiî mezhebine göre: Hesaplarını dîvana vermeleri gerekmez. Dîvanın da hesapları kontrol mecburiyeti yoktur. Çünkü öşür zekâttandır. Sarfedileceği yerler konusunda da idarecilerin görüşü geçersizdir. Hanefî mezhebine göre: Öşür memuru tek ise öşrün sarfı konusunda da yine tek olarak dağıtma yetkisi varsa, hesaplarını dîvana vermesi, dîvanın da bu hesapları kontrol etmesi gerekir. Hanefî mezhebine göre: Harac ve öşrün sarfı müşterek hükümlere tâbidir. Hesapların kontrolü yapılır, memurun aleyhine olan bir hesap sonucuna ulaşılırsa duruma bakılır.

Vergi memuru ile Dîvan kâtipleri arasında bir muhâlefet, açıklık yoksa hesapların sonucu hakkında dîvan kâtibinin hesâbı kabûl edilir. Halîfe veya yetkili âmir durumdan şüphelenirse, vergi memuruna şahitlerini hazır bulundurmasını emreder. Şüpheleri şâhitleri dinlemekle giderse memura, âmile, yemin teklifinde bulunmaz. Şâhitleri dinlemesine rağmen vergi memurundan (âmilden) şüphesi varsa, hesaplar konusunda yemin teklif etmek isterse yalnız vergi memuruna yemin teklif eder, dîvan kâtibine yemin teklif etmez. Çünkü hesap farkı vergi memurundan istenir, kâtipten istenmez. Dîvan kâtibiyle vergi memuru hesaplamada ihtilâfa düşerlerse, duruma bakılır, ihtilâf bir ilâveden ileri geliyorsa vergi memurunun sözüne i'tibâr edilir. Çünkü inkâr eden odur. İhtilâf hesap çıkarmasından doğuyorsa dîvan kâtibinin sözüne bakılır, çünkü inkâr eden odur. Hesap ihtilâfı arâzî alanlarından ileri geliyorsa, alanların aslını bulmak mümkünse doğrusu bulunur, ona göre hesap yapılır ve îtibar yeni hesâba olur.

e) Devlet memurunun yapacağı işleri, durumları, kânûnen yapması gerekli görevleri tesbit: Dîvan kâtipleri kanun ve hukuktan istifâdeyle onlarla tesbit edilenleri şâhit göstererek işleri düzenlerler. Kânun ve hukuk onlar için devlet işlerinde bir mesned ve delildir. Burada iki şart aranır. Birincisi: Kânûnen, işin sıhhatini bilmedikçe mal çıkarmaması, vermemesi. Araştırıp tahkik ettikten sonra bilir ki kanuna uygun, o zaman mal ve para verir. İkincisi: Kendisinden istenmedikçe boş yere bir iş yapmaması; şâhitliği istenmedikçe, yetkili makamca izin verilmedikçe şâhitlikte bulunmaması gibi. Yapılacak işlerin esasının, durumlarının tesbiti, tasdikleri geçerli olan makamdan, âmirden istenir. Tıpkı önünde şâhitlikte bulunulan şahsın, vereceği hükümler geçerli olan birisi olması gibi. Durumlar tesbit edilir, doğru olanlar gösterilince tasdik eden makâm, âmir, bunların hazîneden çıkması, işlerin yapılması konularında vazîfesi ne ise onu yapar. Hâkimlerin, şâhitlerin şâhitlikte bulundukları konularda hüküm vermeleri gibi. Yetkili makâm, tesbit edilen konulardan şüphelenirse, bunların ne suretle, nereden geldiği, yapılmasının neden îcâb ettiği hususlarında bu görevleri veren makâma sorular sorması, dîvanda bu husûsa âit kayıtlar, örnekler, belgeler varsa araştırması, hazırlanıp istenmesi câizdir. Hâkim ise, şâhitten şâhitlik sebebini soramaz.

Belgeler getirilir, sebepler açıklanır, şüphe giderse işlerin yapılmasına muvâfakat eder, şüphesi gitmezse, geçmiş muâmeleler hakkında bilgisi mevcutsa, sözleri tasdîk anlamına kabûl edilemez. Yetkili âmir de bu işi kabûl veya reddetmede serbesttir. O işin dışında da bir iş yapma yetkisi, aksi bir iş buyurma hakkı yoktur. Çünkü işin plânlandığı yer, makâm ayrı yerdir.

f) Halk ile dîvan memurları arasındaki ihtilâflarla halk ile diğer devlet memurları arasındaki ihtilâfları çözmek, gidermek: İhtilâf sebeplerine göre hakların çiğnenmesini önler. Hakkı çiğnenen ya vatandaş, ya da memurdur. Vatandaş ise: Devlet memurunun kötü muâmele edeceğinden korkuyorsa, dîvan âmiri o mes'elede vatandaşla memur arasında hâkimlik görevi görür. Haksızlık vaki olsun olmasın, haksızlığın giderilmesine, yapılmamasına karar verir. Çünkü dîvan âmirinin ve kâtiplerinin görevi, kânunların tatbikini sağlamak, haklara riâyet etmek, devletin ve vatandaşın işlerini yerine getirmede adâlete riâyet etmesi esastır. Dîvan Âmirliğine tâyin işlemi de esasen devlet dairelerinde vatandaşla memur arasında meydana gelecek kötülükleri önleme görevini de ihtivâ eder. Kararına rağmen memur karara uymazsa görevinden azledilir, yetkileri sınırlanır. Hakları çiğnenen, hesaplarında, vazîfelerinde yanlışlığı, hatâsı bulunmuş bir devlet memuru ise, bu durumda dîvan âmiri (başkanı) dâvâlı tarafı teşkil eder. O zaman haksızlığı çözecek, halledecek makâm en üst makâm olan halîfedir. Veya onun bu işlere bakmaya yetki verdiği bir üst makâmdır.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Suçlar Ve Hükümleri

A — SUÇLA İTHAM VE GENEL MUHÂKEME USÛLÜ

SUÇLAR: Allah'ın had veya ta'zir cezâlariyle işlenmesini yasakladığı fiillerdir. Bir şahıs sırf suçla itham edildiğinde dînî siyâset îcabı suçsuzluk asıldır. Diğer bir ifâde ile berâeti zimmet asıldır. Suçun işlendiği ispat edilince, yapılan itham doğrulanınca dînî hükümlerin hangisinin tatbiki gerekiyorsa onun tatbiki suçluluk hâlini ifâde eder. Suç isbat edilmiş, maznun mücrim olmuş olur.

Suçla itham edilme hâlinde, o andaki duruma göre, hâkim varsa, suçla itham edilen hâkime çıkarılır. Maznunun hırsızlıkla, zina ile ithamının hâkim üzerinde bir tesiri olamaz. İşi araştırmak için maznunu hapsedemez, hemence berâet de ettiremez. Zorla suçu ikrar ettirme sebeplerine de girişemez. Hırsızlıkla itham edilme hâllerinde böyle bir dâvâya hâkim, ancak bir dâvâcının, hasmın ithamıyla başlar, işe el kor. Hasımsız dâvâyı dinlemez. Hâkim, itham edilen maznunun ikrarından veya inkârından bir şeyler arar, deliller çıkarır. Maznun zina suçuyla itham edilirse, zina ettiği kadının adını, kim olduğunu söyledikten sonra maznun aleyhine dâvâyı dinler. Sonra da cezâyı gerektirici bir zina suçu olup olmadığını tavsif eder. Yâni suç tavsifinde bulunur. Maznûn suçunu ikrar ederse, ikrarı gereği hâkim cezâsını verir. Zina suçunu inkâr eder de dinlenilen deliller aleyhine ise, hâkim her ne kadar insan haklarıyla ilgili suçlarda yemin teklif edemezse de Allah'a âit haklarda yemin teklif edebileceğinden, hasım taraf yemin etmesini isterse, hâkim bir de yemin teklif eder. Kararını verir.

Suçla itham edilen şahıs, komutan, vâli veya bunların yardımcılarına teslim edilirse, bunların da hâdiseyi araştırmak, suçlu olup olmadığını tesbit etmek yetkileri vardır. Araştırmaları da memuriyet yetkilerine göre 9 yöndedir.

1 — Vâli veya emir (komutan) maznun hakkında yardımcılarının, memurlarının ithamlarını dâvâyı araştırmadan, tesbit etmeden dinlemez. Sanığın durumunu anladıktan sonra kendi yardımcılarının, görevli şahıslarının sözünü dinler. Sanık hakikaten şüpheli şahıslardan mıdır? İtham edilen suçu yapıp, yapmıyan bir şahıs olarak biliniyor mu? Bunlara benzer soruların cevâbını araştırır. Neticede suç sâbit olmazsa berâet eder, itham zayıflar, sanığa fena muâmele yapılmadan hemen salıverilir. Yu-

karıdaki sorular aleyhine sonuçlanır, cevaplanır, benzeri suçları işlediği bilinirse, şüpheli takımından biri olduğu anlaşılırsa itham kesinlik kazanır. Suçu isbat yoluna, esasa girilir. İşte bu tarz bir yetki genel yetkili hâkim için yoktur.

2 — İtham ve isnâdın kuvvet veya zayıflığında sanığın o andaki durumuna, vasıflarına da riâyet edilir. Sanığın o andaki durumu (psikolojik hâli), vasıfları isnâd edilen suçla tezad teşkil ediyorsa yapılan itham zayıftır. Meselâ, isnâd edilen suç hırsızlık da sanık harsızlık yapan, bu işlerle tanınmış birisiyse veya vücudunda önceden bir başka suçtan verilmiş ve tatbik edilmiş dövme cezâsının izleri henüz gitmemişse, veya malı çalarken kendisiyle beraber bir de gözcü bulunmuşsa hakkında yapılan suç isnâdı (hırsızlık suçu) kuvvet kazanır. Söylenilenlerin tam aksi mevcutsa suç isnadı zayıflar. Bu nevi geniş bir araştırmayı da yine hâkim yapamaz.

3— Vâli veya komutan (emir), işin araştırılması, fiilin aslının olup olmadığını öğrenmek için sanığı hapsedebilir. Hapsetme (tutuklama) süresi hakkında ihtilâf vardır. Şâfiî'nin talebelerinden Abdullahu'z-Zübeyrî'ye göre: İsnâd edilen suçun isbâtı, araştırılması için tutuklama süresi 1 aydır. Daha fazla olamaz. Diğer Şâfiî hukukçularına göre: Hapis (tutuklama) için belirli bir süre yoktur. Halîfenin rey ve ictihâdına bağlıdır. Bu görüş akla daha yatkındır. Hâkimler, zarûrî bir sebeple ancak bir kimseyi tutuklayabilirler, yoksa hiçbir kimseyi hemen hapsetme (tutuklama) yetkisi yoktur.

4 — Suç isnâdının kuvvetine göre Vâli, sanığı ta'zir cezâsiyle döver (had cezâsı kadar dövemez.) Dövme sebebiyse, isnâd edilen suç hakkında doğruyu bulabilmek içindir. Dayaktan sonra ikrarda bulunmuşsa dövme sebebine bakılır. Sırf ikrar etmek için dövmüşse ve dayak esnasında ikrar etmişse bu ikrarının hukûken hükmü yoktur. Durumunu düzeltmesi için dövülür ve dövme ânında suçu ikrar ederse dövmeden vaz geçilir. İkrarını yeniden söylemesi istenir. Tekrar ikrar ederse bu ikrârı muteber sayılır. İlk ikrarı hüküm ifâde etmez. İlk ikrâriyle yetinilir, ikinci bir defa daha ikrarı istenmezse sanığın aleyhine ilk ikrarı ile amel için baskıda bulunulamaz. Buna rağmen bizce bu bir ve ikinci ikrarlar iyi sayılmaz.

5 — Bütün cezâlara rağmen suç işlemekten vaz geçmiyen, devamlı suç işleyenleri vâli hapseder. İnsanlar suçlunun cürmünden zarar görüyorlarsa ölünceye kadar hapiste tutulur. İnsanlara vereceği zararı önlemek için yiyeceği, giyeceği hazîneden verilir. Ve devamlı hapis tutulur. Hâkimlerin böyle bir yetkisi yoktur.

6 — Sanığın durumunu berâete götürmek veya ithâmı, isnâdı kuvvetlendirmek için Allah (C.C.) ve kul hakkına giren her suçta sanığa vâli veya komutan yemin verir. Sanığı karı boşamak, köle âzâd etmek, sadaka vermek, halîfeye biatta Allah'a yemin ettirmek gibi bir sözle baskı

altında tutamaz. Hâkimler ise herhangi bir şahsa haksız yere yemin veremez, talak, köle âzâdı gibi konularda yemin ettiremez.

7 — Vâli zorla suçlunun tevbe etmesini ister, işledikleri suçların cezâlarını açıklar, öldürülmesi gerekmiyen bir suçta ölüm cezâsı verilecek şekilde söyleyerek baskıda bulunamaz. Korkutucu olan sözler yalan, asılsız olmamalı. Te'dib cinsinden bir ceza ile korkutmak gerekir. Öldürülmesi vâcib olmayan bir suçta ölüm cezâsını araştırmak ve öldürmek aslâ doğru olmaz.

8 — Vâli veya komutan, halkın hepsinin şâhitliklerini dinleyemez. Şâhitliği dinlenmiyecek kimsenin ifâdesini almaz. Hâkimler ise, şâhit miktarı çok da olsa hepsini dinler.

9 — Vâli ve komutan, aralarında bir münâsebet olsun, olmasın kul veya Allah hakkı olan suçları cem edebilir. İki suçtan biri hakkında dâvâcı taraftan bir şikâyet bulunsa, fakat bir iz, belirti olmasa, diğeri hakkında bir şikâyet bulunsa, eser ve belirti de olsa. Bâzı hukukçulara göre: Hakkında eser bulunana bakar, diğerine bakmaz. İsterse ilk suç ikinciden önce işlensin. Pek çok hukukçular, karşı fikirde olup ilk dâvâcının dâvâsına önce bakar. Suçları beraberce inceler, dâvâları tevhîd ederken iki suçtan cezâsı ağır olanı önce ele alır. Her iki suçun cezâsı iki yönden ayrı olabilir. Birincisi, isnadda ve işleyişte, mâhiyette ayrı oluşları, ikincisi korkutuculukta ve korunmada farklı olmalarıdır. Yânî suçlar ağır veya hafif oluşlarına göre tavsif bakımından birbiri içine girememesidir. Vâli, âdî insanın suç işlemeden men edilmesi konusunda aleyhine olan bütün suçları toplamayı, cezâlarını vermeyi ve cemiyet içinde teşhir edilmesini uygun bulursa bunları yapma yetkisi vardır.

İşte bu 9 yönden suçlara bakmada komutanlar (emirler) veya vâlilerle hâkimler arasında sanığın suçu olmadığı, suçun isbâtından önceki zamanda bir farklılık mevcuttur. Sebebi de: Komutan veya vâli siyasî veya idarî işlerde mütehassıs, hâkim ise hükümlerde, hukuk alanında mütehassıs olduğundandır.

B — CEZÂLAR VE İNFAZ ŞEKİLLERİ

Suçların isbâtından sonra cezâsını infazda vâlilerin ve hâkimlerin durumu eşittir. Sanığın suçluluğunun isbâtı da iki şekildedir. İkrar ve deliller. İkisinden her biri kendi konularında etraflıca açıklanır.

Allah'ın emrettiğini yapmamak ve yasak ettiğini yapmak hususlarından uzaklaştırıcı cezâlar, bir anlık bir lezzet uğruna azdırıcı nefsî arzular sebebiyle âhiret hayatının azâbına maruz kalmamak için Allah tarafından vaz' edilmiştir. Allah teâlâ önleyici, korkutucu cezâlar koymuştur ki fert bunları görünce cezânın acısından kaçınır, bayağı işlerin rüsvaylığından, azâbından kaçınır. Allah, bu cezâları insanların, yapılması sakıncalı işleri, haramları yapmaması, yapılmasını emrettiği farzlarını yapmalarını sağlamak için koymuştur. Şahıs menfaatleri daha çok, teklifler ise tam ve mükemmeldir. Allah Teâlâ âyet-i kerîmesinde,

«Biz, seni (Habîbim) âlemlere (başka bir şey için değil) ancak rahmet olarak gönderdik.» (K. K. 21:107) buyurmuştur.

Âyet-i kerîmede belirtilen husus, insanları cehâletten kurtarmak, sapıklıklardan doğru yola getirmek, Allah'a karşı gelme gibi işlerden önlemek, Allah'a itâate, ibâdete sevk etmek için seni gönderdik, demektir. **Önleyici cezâlar ikidir. a) Asıl cezalar, b) Ta'zir cezâları.**

a) CÜRÜMLER VE ASIL CEZÂLAR: Asıl cezâlar (Hudûd) da iki kısımdır. aa) Allah'ın haklarından mütevellit cezâlar. bb) İnsanların haklarından mütevellit cezâlar.

aa) Allah'ın haklarını ihlâlden doğan cezâlar da kendi içinde iki kısımdır. aaa) Farzları terk etmenin sonucu tatbîki gereken cezâlar. bbb) Haram olan şeyleri işlemekle tatbîki gereken cezâlar .

aaa) Farzları terk sonucu tatbîki gerekli cezâlar: 1 — Vakti çıkana kadar farz namazı kılmayanın cezâsı gibi. Bu durumda olandan niçin terk ettiği sorulur? Unuttuğundan terk etmişse kazası kendisine emredilir. Hemen hatırladığında kılar. Aynı namazın müteâkip vaktini beklemez. Hadîs-i şerifte de,

«Kim namaz vaktinde uyur veya namazını unutursa o geçirdiği namazı hatırladığında hemen kılsın, hatırladığı an kılması, kaza etmesi gerekli namazın vaktidir. Bundan başka namaz için hal yolu, keffâreti yoktur» buyurulmuştur. Bir hastalık sebebiyle terk etmişse o namazı gücü nasıl yetiyorsa, oturarak veya yaslanarak kılar. Çünkü Allah (C.C.) herkese,

«Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.» (K. K. 2:286) buyurmuştur. Farz olduğunu inkâr ederek terk etmişse kâfir olur. Hükmü, dinden çıkanın hükmü gibidir. Tevbe etmezse öldürülür. Farz olduğunu kabûl etmekle beraber, yapılışını ağır, hakîr görürse ve terk ederse hükmü hakkında hukukçular farklı görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre: Her namaz vaktinde dövülür, öldürülmez. Ahmed b. Hanbel ve bir grup hadîs taraftarı hukukçulara göre de namazı terkle kâfir olur, bu sebeple de öldürülür. Şâfiî'ye göre: Terk ile kâfir olmaz, öldürülmez, dayak da atılmaz, mürted de olmaz. Tevbe etmesi istenir. Tevbe ederse, yapacağına söz verirse terk edilir ve kılması emredilir. «Evimde kılacağım» derse kendisine havâle edilir. İnsanların huzûrunda kılmaya zorlanamaz. Tevbe etmez, kılacağını da söylemezse o zaman Şâfiî'nin bir görüşüne göre: Terk sebebiyle öldürülür. Bir görüşüne göre de 3 gün sonra öldürülür. Kılıçla öldürülmesi belirtilir. Ebu'l-Abbas b. Süreyc'e göre ölünceye kadar odunla dövülür. Kılıçla öldürülmez. Sebebiyse, sopa esnâsında belki tevbe eder de namazı kılacağını söyler.

Şâfiî mezhebi fakihleri farz namazları kaçıranların kazasından kaçındıktan sonra öldürülmesi gerekip gerekmiyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmına göre: farz olan namazı terk edenler öldürülür. Bir kısmına göre de kaçırdığı namazlar artık borç hânesine yazılır, öldürülmez derler. Namazı terk sebebiyle öldürülenlerin cenâze namazı kılınır, müs-

lüman mezarlığına gömülür. Çünkü müslümandır. Malları da mîrasçılarına kalır.

2 — Orucu terk edenler ise: Hukukçuların ittifâkına (icmâına) göre öldürülmezler. Ramazan boyunca yeme ve içmeden alıkonulur, hapsedilir. Ta'zir cezâsı uygulanır. Oruç tutacağını söylerse hapisten çıkarılır, kendi îmânına, dînî vicdanına havâle edilir. Yediğine rastlanırsa ta'zir cezâsı verilir.

3 — Zekât vermez, terk ederse malından zorla zekât alınır. Vermeyen öldürülmez. Şüphesiz gizlediği anlaşılırsa ta'zîr cezâsı verilir. Zekâttan kaçınmaları sebebiyle alınamıyorsa savaş açılır. Zekât alıncaya kadar savaşılır. Hz. Ebû Bekr'in, zekâttan kaçınanlara savaş açtığı gibi.

4 — Hacca gelince: Şâfiî'ye göre farziyyeti gecikme kabûl eder, farz oluşu ânından itibaren ölüme kadar geçen bir zaman içinde yapılır. Diğer Şâfiî hukukçularına göre ise, farz olan haccı geriye bırakmak olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Farz olunca hemen yerine getirilmelidir. Hanefî mezhebine göre ise: Tehir edilebilir. Binâenaleyh vaktinden sonraya bırakmakla öldürülmez ve ta'zir cezâsı verilmez. Çünkü vaktinden sonra da edâ edebilmektedir. Kaza sayılmaz. Yerine getirmeden ölürse terekesinden hacca gidilir.

5 — İnsanlara âit hakları yerine getirmekten kaçınanlar ise, borcunu ödememe ve benzeri gibi. İmkânı varsa zorla alınır, özrü varsa hapsedilir. Şâyet güç durumda ise imkân bulma zamanına kadar beklenir. İşte farzları terk etmenin cezâsı bunlardır.

bbb) Haram olan şeyleri yapmaya gelince: Bu 2 kısımdır. Birincisi: Allah Teâlânın haklarından olan yasaklar ki, dörttür. 1 — Zina cezâsı, 2 — Hırsızlık cezası, 3 — İçki içme cezâsı, 4 — Yol kesme cezâsıdır. İkinci kısım insanların haklarından olan yasaklar ki iki tanedir. 1 — Zina iftirası cezâsı, 2 — Şahıs aleyhine işlenen cürümler, cinâyetlerden doğan cezalardır. Bütün bu sayılan cürüm ve cezalar sırasıyla anlatılacaktır.

ZİNA CEZÂSI

Zina: Aralarında aynı cinslik ve helâliyet bulunmayan, bir kadının ön veya ardından, âkil, bâliğ erkeğin erkeklik uzvunu içeri sokmasıdır. Ebû Hanîfe'ye göre: Yalnız önden yapılan fiil zinadır. Arkadan yapılan fiil zina sayılmaz. Zina suçunda kadın, erkek cezâî yönden aynı hükme tâbidir. Her ikisi için de iki durum vardır. a) Bekârlık, b) Evlilik.

a) **BEKÂRLIK:** Nikâh akdi ile hanımla münâsebette bulunmamadır. Zina yapan hür, bekâr erkek ise, yüzü ve vücûdunun hayatî noktaları hariç her tarafına 100 değnek vurulur. Bütün organları hakkını alması için her âzâya vurulur. Sopa, öldürücü demir cinsinden veya acıtmayıcı olmayan yumuşak şeyden olmamalıdır.

Dövmekle beraber sürgün edilmesi konusunda hukukçular arasında fikir ayrılığı vardır. Ebû Hanîfe'ye göre: Yalnız dövme vardır, sürgün

edilmez. İmâm Mâlik: Erkek sürgün edilir, kadın sürgün edilmez, der. Şâfiî ise: Zina suçu işleyen memleketinden en az 24 saat uzakta (1 gece, 1 gündüz) bir yere 1 seneliğine sürgün edilmesi vâciptir. Delîli de şu hadîs-i şerîftir:

«Şu hususu benden alın: Hakîkat Allah, o kadınlar için hükmünü koymuştur. Bekâr erkekle bekâr kadın zina ederse 100 değnek dövülür ve 1 yıl sürgün edilir. Evli erkekle evli kadın zina ederse 100 değnek dövülür ve taşlanır.» buyurulmuştur. Şâfiî'ye göre: Dövme ve sürgünde kâfirle müslümanın cezâsı aynıdır. Kölelerin zinâdaki cezâları 50 değnektir. Kölelik sebebiyle hür kimselere uygulanan cezânın yarısı uygulanır, çünkün noksan sayılırlar. Bunların sürgün edilmesi konusunda farklı görüş vardır. İmam Mâlik'e göre: Kölenin sürgün edilmesi efendisine zarar vereceğinden sürgün edilmez. Şâfiî mezhebinin genel hükmüne göre, hürler gibi 1 yıl sürgün edilirler. Hürlerin sürgün cezâsının yarısının verilmesi düşünülemez. Eğer bir ihtimâl düşünülürse o takdirde 6 ay sürgün edilir.

b) EVLİLİK: Meşrû, sahih nikâh akdiyle bir erkeğin karısıyla karı-koca münâsebetinde bulunmasıdır. Zina yapan böyle evli bir kimse ise, cezâsı taşla veya benzeri şeylerle öldürmektir. Ölümünden vaz geçilemez. Çünkü âyet-i kerîmede geçen recmden maksad, taşla öldürmektir. Recmetmekle beraber suçlu dövülmez. Dâvûd-u Zâhirî'ye göre: 100 değnek vurulur, sonra öldürülür. Halbuki evlileri dövme hükmü âyet-i kerîme ile kaldırılmıştır. Hadîs-i şerîfte «Resûlullah (S.A.V.) Maiz'i taşlatmış, dövdürmemiştir.» hükmü nakledilir. Evlilik (muhsin olma) de müslüman olma şart değildir. Kâfir de müslüman gibi taşlanır. Ebû Hanîfe'ye göre: Evlilikte müslüman olma şarttır. Kâfir evliler zina ederlerse dövülürler, taşlanmazlar. Halbuki hadîs-i şerifte:

«Şüphesiz Resûlullah (S.A.V.) zina eden iki Yahûdiyi taşlatmıştır.» hükmü nakledilir. Evli (muhsin) olmayan kimse taşlanmaz. Hürriyet de ihsanın, iffetli evliliğin şartıdır. Evli köle zina ederse taşlanmaz. 50 değnek dövülür. Dâvûd-u Zâhirî, kölenin de hür gibi taşlanacağını söyler.

Livâta yapanlar, hayvanlarla temasta bulunanlar da zina yapmış sayılır. Bekârsa dövülür, evli ise taşlanır. Bir fikre göre de evli de olsa, bekâr da olsa öldürülmesi gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre: Bu suçlara ceza yoktur. Halbuki Resûlüllah (S.A.V.) den şu hadîs-i şerif rivâyet olunmuştur:

«Hayvanı ve hayvanla temasta bulunanı öldürünüz.»

Bekâr erkek evli kadınla, evli erkek bekâr kadınla zina ederse evliler taşlanır, bekârları dövülür. Dövüldükten sonra tekrar zina yaparsa yine dövme cezâsı verilir. Zina cezâsı verilmeden mükerreren zina suçu işlemişse hepsi için yalnız bir tek zina cezâsı verilir.

Zina suçu iki şeyden biriyle sâbit olur. a) İkrarla, b) Delillerle. a) âkil, bâliğ bir kimse isteyerek irâdesi dâhilinde zina yaptığını 1 defa ikrar ederse kendisine ceza tatbik edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Dört defa

ikrar etmedikçe yalnızca bir ikrarıyla amel edilmez. İkrarıyla hakkında hüküm verilecekler sonradan, ceza henüz uygulanmadan ikrarından dönerse ceza da düşer. Ebû Hanîfe'ye göre: İkrarından dönmekle ceza düşmez. b) Deliller ise: Bir şahsın zina fiilini işlediğine dâir, doğru bilinen erkeklerden 4 kişinin şâhitlik etmesidir. Kadınlar zina suçunda şâhit olamaz. Erkek şâhitler de, çöpün göze girdiğini görme gibi, erkeğin uzvunun kadınınkine girdiğini görmüş olduklarını söylemelidirler. Böyle bir durumda görmemişlerse şâhitlikleri muteber değildir. Zira maznun hakkında toplu olarak veya ayrı ayrı tam olarak fiili gördüklerine âit şâhitlikleri gerekir. Ebû Hanife ve Mâlik'e göre: Hepsinin birden şâhitlikte bulunmaları gerekir. Ayrı ayrı şâhitlikleri kabûl olunmaz, iftirâ etmiş sayılırlar. 1 sene veya daha fazla bir zaman geçtikten sonra şâhitlikte bulunurlarsa, bu şâhitlikleri kabûl olunur. Ebû Hanîfe'ye göre: 1 seneden sonraki şâhitlikleri kabûl olmaz. İftirâ etmiş olurlar. Zina suçu şâhitlerinin adedi kesinlikle 4 olmalıdır. Daha az olurlarsa iftirâ etmiş sayılırlar, bir fikre göre dövülmezler, bir fikre göre de dövülürler. Zina suçu işlendiğine dâir deliller kuvvetli ve sanığın kendi de zinâyı ikrar ediyorsa bir fikre göre 2 şâhit de yeterlidir, diğer fikre göre 4'ten az olmaz.

Zina yapan taşlanacaksa, bir yere çukur kazılır, vücûdunun yarısına kadar indirilir, bu şekilde kaçmasına engel olunur. Kaçarsa peşi tâkip edilir, ölünceye kadar taşlanır. Kendi ikrarı üzerine taşlanırsa, çukura gömülmez, taşlanırken kaçarsa peşi tâkip edilmez. Taşlama cezâsına karar veren makam, cezânın infâzı esnâsında hazır bulunur, isterse hazır da bulunmaz, muhayyerdir. Ebû Hanîfe'ye göre: Taşlama cezası ancak buna karar veren makâmın, hâkimin huzurunda infaz edilir. Resûlüllah (S.A.V.) de,

«Ey Uneys, şu kadının durumunu araştır, muhâkemesini yap, suçunu itiraf ederse taşla.» buyurmuşlardır. Şâhitlerin taşlama cezâsının infâzı ânında bulunmaları gerekmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Şâhitlerin cezânın infâzı anında hazır bulunması ve ilk taşlıyanların onlar olması gerekir. Hâmile kadın doğum yapıp çocuğuna süt annesi bulana kadar taşlanmaz.

Zinada, fâsid bir nikâh, kocası veya karısı olması şüphesi gibi muhtemel bir şüphe mevcutsa veya kendisi yeni müslüman olmuş da zinânın haram olduğunu bilmiyorsa, zinâ cezâsı tatbik edilmez. Resûlüllah (S.A.V.) de,

«Şüpheli durumlarda cezâları kaldırınız» buyurmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre: Yabancı kadını kendi hanımı sanıp zina etmesinde bu şüphe muteber değildir. Zinayı yapan cezâlandırılır. Nikâhı haram olanlar birbirleriyle evlenirlerse yine zina cezâsı uygulanır. Çünkü âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfle evlenmenin haram olduğu belirtilmiş nikâh akdinde şüphelenme cezâyı kaldırmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Böyle bir nikâhta şüphe zina cezâsını düşürür. Zina yapan kimse, zina yapmaya yeniden muktedir olduğunda işlemekten vaz geçip tevbe etse cezâyı düşürmez. Zina yapmaya imkân bulmadan tevbe ederse ceza düşer. Âyet-i kerimede de:

«Bundan sonra şunu bil ki: Senin Rabbın bir cehâlet yüzünden kötü-

lük yapıp da sonra bunun ardından tevbe ve ıslah-ı nefs edenlerin hiç şüphesiz lehinedir. Hakîkat senin Rabbin bu hâllerin arkasından elbette çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» (K. K. 16 : 119) buyurulmuştur. Âyet-i kerîmede geçen «cehâlet yüzünden» ifâdesinde iki türlü anlam veriş vardır. 1 — Kötü bir câhillik, 2 — Kötü olduğunu bilmesine rağmen şehvetinin üstün gelmesi demektir. İkinci mânâ veriş daha çok tercih edilir. Bir kimse işlediği şeyin kötü olduğunu bilmezse günâh sayılmaz. Suç işleyenden cezânın düşürülmesi hususunda hiç kimse şefâatçi olamaz. Kendisinden şefâat etmesi istenilen şahsın da suçlu hakkında şefaati hal değildir. Âyet-i kerîmede:

«Kim güzel bir şefâatle şefâatte bulunursa ondan kendisine bir hisse sevab vardır. Kim de kötü bir şefâatle şefâatte bulunursa ondan kendisine bir günâh payı vardır.» (K. K. : 85) buyurulmuştur: Âyet-i kerîmede geçen «Güzel bir şefâat» ve «Kötü bir şefâat» mânâsına gelen kelimelerde üç türlü mânâ veriş vardır. 1 — İyi şefâat, şefaât edilen kimseye hayrın gelmesini istemektir. Kötü şefâat ise, kötülüğün kendisine gelmesini istemektir. Hasan ve Mücâhid'in görüşü budur. 2 — İyilik, mü'min kadın ve erkekler için duâdır, kötülükler ise, onların zararına olan bir duâdır. 3 — İyilik, şahsın kötülükten kurtulmasına, kötülük ise haktan uzaklaşmasına bir sebebtir. Âyet-i kerîmede geçen «Pay: Kifl» kelimesinde de iki türlü mânâ veriş vardır. 1 — Hasan'a göre: Günâh demektir. 2 — Süddî'ye göre: Nasib demektir.

HIRSIZLIK VE CEZÂSI (MAL ALEYHİNE CÜRÜM)

Hırsızlık: «Etrâfı çevrili olan bir yerden, belirli miktarı kıymeti bulan, başkasına âit bir malı, âkil, bâliğ bir şahsın almasıdır. Alan kimsenin malın başkasına âit olduğu, bulunduğu yerin malın korunması için yapıldığı, etrafı çevrili olduğu husûsunda şüphesi de yoksa işlediği fiil hırsızlıktır.» **Alan kimsenin sağ eli bileğinden kesilir.** Eli kesildikten sonra yine aynı veya bir başka malı çalarsa sol ayağı ayak bileğinden kesilir. Üçüncü defa yine hırsızlık ederse Ebû Hanîfe'ye göre, artık herhangi bir uzvu kesilmez. Şafiî'ye göre: 3 'üncü defa sol eli bileğinden kesilir, 4 ncü defada sağ ayağı bileğinden kesilir. Beşinci defa hırsızlık ederse ta'zir cezâsı verilir, öldürülmez. Hırsızlık cezâsı uygulanmadan mükerreren hırsızlık etmiş, aynı suçu işlemişse hepsi için bir tek ceza verilir, tek bir defa eli veya ayağı kesilir.

El kesmeyi gerektiren çalınan malın miktarı konusunda hukukçular ayrı ayrı görüştedirler. Şâfiî'ye göre: Piyasada geçerli olan dinarlardan 4 dinar veya daha çok kıymette bir mal ise eli kesilir. Ebû Hanîfe'ye göre 10 dirhem veya 10 dinar kıymetinde olan malı çalmak el kesmeyi gerektirir. Bu kıymetten az olursa el kesilmez. İbrahim Nahaî'ye göre 40 dirhem veya 4 dinar kıymetinde olan bir malı çalmak el kesmeyi gerektirir. İbnu Ebî Leylâ'ya göre, 5 dirhem miktârı, Mâlik'e göre, 3 dirhem miktârı (kıymeti) olan malı çalmak el kesmeyi gerektirir. Dâvûdu Zâhirî'ye göre, çalınan malın kıymeti ne olursa olsun, az çok önemli değildir, çalan kimsenin eli kesilir.

Hukukçular el kesmeyi gerektirici malların vasfı konusunda da ihtilâf etmişlerdir. Şâfiî'ye göre: Hırsıza haram olan her malı çalmak el kesmeyi gerektirir. Ebû Hanîfe'ye göre: Aslı mübah olan av, odun, ot gibi malları almak el kesmeyi gerektirmez. Şâfiî'ye göre: Bu gibi mübah mallar temellük edildikten sonra çalındığında el kesilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Yaş yiyeceklerde el kesilmez, Şâfiî kesilir der. Ebû Hanîfe'ye göre, kitap çalanın eli kesilmez, Şâfiî'ye göre, kesilir. Yine Ebû Hanîfe'ye göre mescidin kandillerini, Kâ'benin örtüsünü çalanın eli kesilmez. Âkil olmayan küçük bir köleyi veya konuşmasını bilmeyen bir yabancıyı çalarsa Şâfiî'ye göre, çalanın eli kesilir. Ebû Hanîfe'ye göre kesilmez. Küçük hür çocuğu çalarsa el kesilmez. Mâlik'e göre, kesilir.

Hukukçular «etrafı çevrili yer» anlamında ihtilâf etmişlerdir. Dâvûdu Zâhirî'ye göre: Mal nerede olursa olsun alanın eli kesilir. Büyük bir hukukçu gurubu da: Elin kesilebilmesi için malın, etrafı çevrilir, korunmuş olmasını aramışlardır. Etrâfı çevrili olmayan bir yerden mal almak el kesmeyi gerektirmez. Resûlüllah (S.A.V.) den rivâyet olunduğuna göre:

«At çobanının eli, at ahırına (Tavlasına) **girinceye kadar kesilmez. Atı tavladan çalmışsa eli kesilir.»** buyurmuşlardır. Bunun gibi, âriyet mal alan inkâr etse el kesme cezâsı tatbik edilmez. Ahmed b. Hanbel'e göre, uygulanır.

Hırsızlığın tam teşekkülünde, meydana gelişinde etrafı çevrili olmanın derece ve miktarının ne olduğu konusunda hukukçular farklı görüştedirler. Ebû Hanîfe'ye göre: Etrâfı çevrili olan malın kıymetinin az veya çok oluşu sınıra tesir etmez. Bütün malların sınırı aynıdır. Şâfiî'ye göre: Malın kıymetine göre malın etrâfının çevrili olma şekli değişiktir, örfle çevre tesbit edilir. Odun, tahta gibi kıymeti az olan şeylerde etrafı çevrili olma gâyet hafiftir. Pek muhkem olması istenmez. Altın, gümüş gibi kıymetli olan şeyler ise çok muhkem, çivili şeyler içinde saklanır. Odunun saklandığı yer ile altın ve gümüşün saklanıldığı yer bir olamaz. Tahtanın bulunduğu yerden alınması el kesmeyi gerektirir ama aynı yerden altın veya gümüş alma el kesmeyi gerektirmez. Kefen soyucuların eli de kesilir. Çünkü ölüler için muhâfaza yeri örfe göre, mezarlardır. Her ne kadar mezar ölülerden başka şeylerin korunacağı bir yer değilse de. Ebû Hanîfe'ye göre: Mezar kefenden başka şeyler için koruma yeri olmadığından kefen soyucunun eli kesilmez. Bir kimse âdet üzre malını yürüyen bir hayvan üzerine bağlasa, hırsız da kıymeti 4 dinar veya daha fazla olan bu malı hayvan üzerinden alsa eli kesilir. Sebebiyse: Âdet üzere bir yere konulan eşyayı çalmıştır. Hayvan sırtı, o mal için koruma yeridir. Hayvanı eşya ile beraber çalarsa eli kesilmez; zira eşyayı ve konduğu yeri beraberce çalmıştır. Altın ve gümüşten olan kapları kullanmak her ne kadar yasaksa da mülkiyete konu olduklarından çalınmaları hâlinde hırsızın eli kesilir. İçinde yemek yenilsin, yenilmesin, yemek olsun, olmasın önemli değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Bu tip kaplar içinde yemek veya içilecek su var iken çalınmışsa hırsızın eli kesilmez. Eğer içinde ye-

mek ve su yok iken çalınmışsa eli kesilir. İki şahıs hırsızlık işinde ortaklık etse de biri gözcülük yapıp diğeri de malı çalsa, malı alanın eli kesilir, gözcününki kesilmez. Yine iki şahıs hırsızlık yapmak için anlaşsalar da biri gözcü olsa mal almasa, diğeri de kollanıp gözetilmediği hâlde malı almasa o ikiden herhangi birinin eli kesilmez.

Şahıs malın bulunduğu yere girse, orada malı harap etse, malın bedelini öder, eli kesilmez. Hırsız cezâlandırılınca elde bulunan mal ne kadar ise o mal geriye sahibine verilir. Hırsız cezâlandırıldıktan sonra, gider aynı malı konduğu yerden ikinci defa yine alırsa yine cezâlandırılır. Ebû Hanîfe'ye göre: Aynı malı ikinci defa çalmada hırsız cezâlandırılmaz. Hırsız çaldığı malı yok etse cezâlandırılır ve çaldığı mal kadar borçlandırılır. Ebû Hanîfe'ye göre: Cezâlandırılırsa malı ödemez, mal ödetilirse cezalandırılmaz. Malı çalınan kimse, çalınan malını hırsıza bağışlarsa hırsız yine cezâlandırılır. Hîbe cezâyı düşürmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Mal sahibi malı bağışlayınca hırsızdan ceza düşer, eli kesilmez.

Mal sahibi elinin kesilmesinden afvederse afiv ile ceza düşmez. Safvan b. Umeys, ridâ (palto) sını çalan birini afvetti. Bunun üzerine Relûllah (S.A.V.) şöyle buyurdu:

«Allah benden afvetmedi ben de afvedemem dedi ve elinin kesilmesini emretti.»

Anlatıldığına göre, Hz. Muâviye'ye bir gurup hırsızlar getirilmiş, hepsini cezâlandırmış, son biri kalmış, o da cezâlandırılmak üzere huzûra getirilince şu şiiri okumuştur.

«Ey Emira'l-Mü'minîn! Göz önünde tatbik edilen cezâdan sağ elimin kurtulması için afvına sığınıyorum.

Elim kesilip örtüldüğünde evet güzel olacak ama sen böyle kesilip güzel olan eli kötülükler yapan bu ele tercih etme.

Sağı ayrılan sol el ile dünyânın hayrı yoktur. Ve artık kötü gelir.»

Bunun üzerine Muâviye,

— Arkadaşlarının elini kesmişken seni nasıl afvedebilirim, der. Hırsızın annesi:

— Onun bu günâhını da Allah'a tevbe edecekleri günahları arasına bırak, der. Muâviye, de onu cezâlandırmaz. İşte İslâmiyette ilk terk edilen ceza bu hâdisedeki cezâdır.

El kesme cezâsı tatbikinde erkek, kadın, hür, köle, müslüman. kâfir hepsi müsâvîdir. Çocuğun, aklı kaçan kimselerin o anda hırsızlık yapmalarında elleri kesilmez. Efendisinin malını çalan kölenin ve babasının malını çalan oğulun elleri kesilmez. Dâvûd-u Zâhirî'ye göre: Bunların da eli kesilir.

İÇKİ İÇME VE CEZÂSI :

Her sarhoşluk veren şarap, ekşitilmiş hurma suyu gibi şeylerin azı da çoğu da haramdır. İçen sarhoş olsun olmasın cezâlandırılır. Ebû Hanî-

fe'ye göre: Şarap içen sarhoş olmasa da cezâlandırılır. Ama sarhoş etmeyen, hurma suyunu içen sarhoş olmadıkça cezâlandırılmaz.

İçki içmenin cezâsı ise: El ile elbisesi üzerinden vücuduna vurulur. Bu konuda Resûlüllah (S.A.V.) den gelen hadîs-i şerifler gereği kendisini bu işten vaz geçirici sözler söylenir, nasîhat edilir. Bir görüşe göre de, diğer cezâlar gibi sopa ile dövülür. Bu ceza ve nasîhata rağmen vaz geçmiyorsa 40 tan 80 sopaya kadar dövülür. Halk içki içenin cezâsı hakkında ihtilâf edince Hz. Ömer en az 40 sopa vurmuş ve bu konuda sahâbe ile müşâverede (danışmada) bulunmuş ve şöyle demiştir:

— Görüyorum ki, insanlar, içki içenin cezâsı hakkında farklı fikirdedirler. Bu hususta sizlerin fikirleri nedir?

Bu soru üzerine Hz. Ali,

— İçki içenin 80 değnek dövülmesi fikrindeyim. Çünkü içki içen sarhoş olur, sarhoş olunca da ne söylediğini bilmez. Ne söylediğini bilmeyen iftirâda da bulunur. Binâenaleyh içki içenin cezâsı iftirâ edenin cezâsı gibi, 80 değnektir.

Bu fikirden sonra Hz. Ömer içki içene 80 değnek vurmuştur. Bundan sonra da halifeler 80 değnek cezâsını tatbik etmişlerdir. Hz. Ali de şöyle demiştir.

— 80 değnek ceza tatbik edilen insanların öldüğünü gördüm. Kendimde bu kadar ağır cezâyı uygun bulamıyorum. Zâten Resûlüllah (S.A.V.) den sonra böyle ceza uygulanmaya başlanmıştır. O zaman 40 değnek ceza veriliyordu. Ve esâsen içki içen insan nefsini yok etmiş demektir. Eğer ona 80 değnek vurulur, bunun sonucu ölürse diyeti gerekir. Diyet miktarında ise iki görüş var, 1 — Bütün diyeti verilir. Çünkü cezâlandırılmakta ileri gidilmiş. 2 — Yarı diyeti verilir. Yarı cezâsı kat'îdir, yarı cezâsı ise (40 değneği) fazladır. Onun diyeti de tam diyetinin yarısıdır.

Bir şahıs şarap (içki) içmeye zorlansa veya haram olduğunu bilmiyerek içse cezâlandırılmaz. Susuzluğu gidermek için içki içerse cezâlandırılır. Çünkü içki susuzluğu gidermez. İlâç maksadıyla içerse cezâlandırılmaz. Belki onu içmekle hastalığından kurtulabilir. Sarhoş etmiyen hurma suyunu mübah diye inanır ve içerse cezâlandırılır.

Yargılama usûlü ise, sarhoş kimse sarhoşluk veren şeyi içtiğini ikrar veya irâdesi ile içki içtiğine dâir iki şâhit şâhitlikte bulunursa, sarhoş olduğu bilinmese de cezâlandırılır. Ebû Abdillah'ız-Zübeyrî'ye göre içki içen sarhoş olduğu zaman dövülür. Sarhoş olmazsa dövülmez. Bu görüş yanlıştır. Çünkü esas olan sarhoşluk veren şeyin içilmemesidir. İçilince ceza gerekir. Hükümlerin uygulanmasında sarhoşun hükmü sarhoşluğu ile taşkınlık ediyorsa aklı başında sayılır. Zorla içki içirilen veya sarhoşluk vereceğini bilmediği bir içkiyi içen kimse hakkında aklı başından giden düşünme kaabiliyeti kalmıyan kimse hakkındaki muâmele yapılır.

Sarhoşluğun târifi konusunda ihtilâf mevcuttur. Ebû Hanîfe'nin fikrine göre: Aklî kaabiliyeti gideren, kişiyi gök ile yeri annesiyle karısını

ayırt edemiyecek bir hâle getiren miktarca içme, sarhoşluktur. Şâfiîlerin târifine göre: Sarhoşluk: Sarhoşu kötü şekilde, intizamsızca konuşturan, kötü hareketler yaptıran, sallana sallana yürüten, yaptığı kötü hareketler toplanırsa bu durumlar sarhoşun târifini verir. Bundan daha fazla ileri giderse o da artık sarhoşluğun ileri derecesidir.

ZİNA İFTİRÂSI VE LA'NETLEŞME CEZÂLARI :

Zina iftirâsının cezâsı 80 değnektir. Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifte bu konuda hüküm vardır, icma'da da bulunulmuştur. 80 değnekten az veya çok olamaz. İnsanların hakkını ihlâlin sonucu uygulanır. İftirâya uğrayan isterse zina iftirâsı edene bu ceza tatbik edilir, afvederse ceza düşer. Zina iftirâsı edilen şahısta 5 şart, zina iftirâsı edende 3 şart bulunursa cezânın tatbiki vâcib olur.

Zina iftirâsı edilendeki 5 şart: Âkil, bâliğ, müslüman, hür, nâmuslu bir kimse olmasıdır. Zina iftirâsı yapılan çocuk, deli, köle, zina cezâsına çarptırılmış nâmusu iyi olmayan biri ise böylelerine iftirâ eden cezâlandırılmaz. Fakat insanlara ezâ, sıkıntı verdiğinden ve dilini kötü sözlere, iftirâlara alıştırdığından ta'zir edilir.

Zina iftirâsında bulunan kimsedeki 3 şart: Âkil, baliğ, hür olmasıdır. Küçük veya deli ise cezâlandırılmaz, azarlanmaz. İftirâ eden köle ise hür kimsenin cezâsının yarısı olan 40 değnek sopa atılır. Kâfir iftirâcı müslüman gibi ceza görür. Kadın ve erkek iftirâcı da aynı cezâya (80 değneye) çarptılır. Zina iftirâsı eden şahıs fâsık sayılır, şâhitliği kabûl edilmez. Tevbe ederse ceza verilmeden önce ve sonra şâhitliği kabûl edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Cezâlandırılmadan önce tevbe ederse şâhitliği kabul edilir. Cezalandırıldıktan sonra tevbe ederse şahitliği kabul edilmez.

Livâta, hayvanla temasta bulunma iftirâları yapanlar da zina iftirâsı yapanlar gibidirler. Onlar gibi cezâlandırılmaları şarttır. Küfür, hırsızlık gibi iftirâları yapanlar cezalandırılmazlar, ama insanlara sözle sıkıntı verdiklerinden, îtibarlarını sarstıklarından ta'zir cezâsı verilir.

Zina iftirâsı açık ifâdelerle olur: «Ey zinakâr», «Sen zina yaptın», «Seni zina yaparken gördüm.» gibi sözlerle olur. Eğer «Ey fâcir», «Ey fâsık», «Ey Lûtî» sözlerini söylemişse bu sözlerde birden fazla mânâya ihtimâl olduğundan kinâyeli sözlerden sayılır. Zina iftirâsını kasdetmişse de cezâlandırılması gerekmez. Bir şahıs «Ey Ahır (Zina ve fisk u fucûr edici)» demişse, bâzı Şâfiîlere göre kinâyeli söz sayılır. Çünkü görüldüğü gibi birkaç mânâya ihtimâli vardır. Bâzı Şâfiîlere göre de açık ifâde olup söyleyenin cezâlandırılması gerekir. Hadîs-i şerifte de,

«Çocuk, yatakta bulunana âittir. Zinâ yapan da (Ahır) taşlanır, cezalandırılır.» buyurulmuştur.

İmam Mâlik, zina iftirâsı konusundaki kinâyeli sözleri de açık sözler gibi kabûl eder, cezânın tatbîki gerekeceğini belirtmiştir. Öfke veya sükûnet hâlinde bir kimsenin,

— Sen zina yaptın, sözüne karşı

— Ben zina yapmadım, şeklinde verilen cevâba ta'riz denilir. Şâfiî

ve Ebû Hanîfe'ye göre: Bu sözleri söyleyen (Ta'riz) de bulunan zina iftirâsında bulunmak istememişse cezâlandırılmaz.

— Ey zinâkar çocuğu, demişse o şahsın kendisine değil de baba ve annesine zina iftirâsında bulunmuştur. Baba ve annesinin her ikisi veya biri cezâlandırılmasını isterse iftirâ eden cezâlandırılır. Her ikisi de ölü iseler, onlardan mîrasçılarına dâvâ hakkı mîras olarak geçer. Cezâlandırılmasını mîrasçılar ister. Ebû Hanîfe'ye göre: İftira cezâsını isteme hakkı mîras olarak geçmez. Zina iftirâsına uğrayan mal karşılığında sulh olmak iftirâ edenin cezâlandırılmasından vaz geçmek isterse bu câiz değildir. Bir kimse babasına iftirâ ederse cezâlandırılır. Oğluna iftirâ ederse cezâlandırılmaz. Zina iftirâsı yapan cezâlandırılmadan zina iftirâsı yapılan zina etse de iftirânın cezâsı düşmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Düşer. Bir erkek karısına zina isnâd ederse, La'netleştikten sonra erkek cezâlandırılır.

Lİ'AN (LA'NETLEŞME)

Cuma mescidinde minber üstünde veya yanında hazır bulunan Hâkim ve en az 4 şâhit önünde bir erkeğin:

— Allah'ı şâhit tutarım ki «Karım falan kimse ile zina etmiştir.» dediğim sözde muhakkak ben doğru söyleyenlerdenim. Çocuğunun da babası olmadığını da belirtmek istiyorsa,

— Ve şüphesiz şu çocuk da benden değil, zina mahsûlüdür, dese ve bu sözleri dört defa tekrar etse, beşinci de,

— Şâyet karıma yaptığım bu isnatta yalancı isem Allah'ın la'neti üzerime olsun ve şüphesiz bu çocuk da benden değil, zina mahsûlüdür, der. Koca böyle söyleme sonucu la'netleşme işi tamamlanır. Kocadan iftirâ cezâsı düşer. Ve karısına bu sözler sonucu zina cezâsı tatbik edilir. Ancak kadın da kocasına karşı la'netleşirse ve

— Allah şâhidimdir ki kocam olan şu şahıs benim falanla zina yaptığım husûsundaki isnâdında yalancıdır. Ve şu çocuk zina mahsulü değil, kendi çocuğudur, der aynı sözü dört defa tekrar eder, beşincide,

— Şâyet kocam bana isnâd ettiği hususta doğru söyleyicilerden ise Allah'ın gazâbı üzerime olsun derse zina cezâsı kadından da düşer. Çocuk babasından alınır. Karı ile koca arası da ebedî olarak ayrılmış olur. Hukukçular ayrılık husûsunda ihtilâflıdırlar. Şâfiî'ye göre: Yalnız kocanın la'neleşmesiyle ayrılık meydana gelir. Mâlik'e göre: Karı ve kocanın her ikisinin birden la'netleşmesiyle ayrılık meydana gelir. Ebû Hanîfe'ye göre: Hâkim ayrılık kararı verene kadar karı ve kocanın la'netleşmeleri ayrılıklarını meydana getirmez. Kadın, kocasına zina iftirâsında bulunursa iftira cezâsı tatbik edilir. La'netleşmez. Koca la'netleşmeden sonra yalan söylediğini belirtirse çocuk kendinin olur ve iftirâ cezâsına çarptırılır. Şâfiî'ye göre: Karısı helâl olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Helâl olur.

CÜRÜMLERDE (ŞAHIS ALEYHİNE İŞLENEN SUÇLARDA) KISAS VE DİYET (BEDEL) CEZÂLARI

Şahıslara karşı işlenen cürümler üçtür. a) Kasden adam öldürme,

b) Hatâen adam öldürme, c) Hataya benzer kasıtla adam öldürme.

a) KASDEN ADAM ÖLDÜRME : Bir insanı boğazlıyarak, demirle bir uzvunu keserek, vücûduna bir cisim sokarak, ağır, künt bir cisimle vurarak öldürmeye kasten adam öldürme denir. Fâilinin cezâlandırılmasını gerektirir. Ebû Hanîfe'ye göre: Kısası gerektiren adam öldürme, yaralayıcı âletler ile boyun kesmek veya uzvunun herhangi bir yerine sokarak kasten adam öldürmedir. Taş ve odun gibi künt bir cisimle adam öldürme kasten adam öldürme sayılmaz. Kısası gerektirmez. Şâfiî'ye göre: Kasten adam öldürmenin hükmü: Ölenin sâhibi kısas ve diyetten birini seçmeye ehil, hür bir kimse olmalıdır. Ebû Hanîfe'ye göre: Ölünün sahibinin tek başına kâtilin kısasını isteme, kâtil ile anlaştıktan sonra bedel isteme hakkı vardır. Ölü sâhipleri ise mala mîrasçı olma hakkına sahip farz hissesi ve asabesi olan erkek ve kadınlardır. Mâlike göre: Ölünün sâhipleri, mîrasçılarından yalnız erkek olanlardır. Ölünün sâhiplerinin hepsi kâtilin kısas edilmesi husûsunda birleşirlerse o zaman kâtil kısas edilir. İçlerinden biri kısasını istemezse kısas cezâsı düşer, bedel verilmesi gerekir. İmam Mâlik'e göre: Düşmez. Ölünün mîrasçıları arasında küçük veya akıl hastası varsa âkil, bâliğ olanların tek başlarına kısas istemeleri mümkün olamaz. Bu yetkileri yoktur. Şâfiî'ye göre: Ölen ve öldürenin müsâvî olmaları, öldürenin ölenden hürriyet ve müslümanlık yönünden üstün olmaması gerekir. Kâtil hürriyet ve müslüman olma yönlerinden biri ile öldürdüğünden üstün ise, meselâ hür kimse müslüman veya kâfir bir köleyi kasden öldürmüşse bu durumlarda kâtil kısas edilmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Öldürülen ve öldüren arasında böyle bir eşitlik aranmaz. Köleyi kasden öldüren hür, kâfiri kasden öldüren müslüman öldürülür. Hür kimseyi öldüren kölenin, müslümanı öldüren kâfirin öldürülüşü gibi. Böylece nefisleri birbirine tercih ve himâye etmemiş, bu işten kaçınmış olan Hanefî hukukçuları tatbîkatta bu kâidelerine uymamışlardır. Anlatıldığına göre; Kadı Ebû Yusuf'a kâfir öldüren bir müslümanın dâvâsı iletilir. Müslüman aleyhine kısasla hükmeder. Elinde kâğıt olan bir adam gelir, Ebû Yusuf'a uzatır. Kâğıtta şu şiir yazılıdır:

«Ey kâfire karşı müslümana ölüm kararı veren, bu hareketinle sen kötülükte bulundun. Halbuki Âdil olan hâkim bu kötülüğü yapmazdı. Ey Bağdat ve etrafında bulunan âlimler, şâirler! Dönünüz, dininiz ne hâle geldi görünüz, ağlayınız. Kötülüklere sabredin. Mükâfâat sabredenlerindir.

Kâfire karşı mü'mini öldürme kararı veren Yusuf, dinine karşı kötülükte bulundu.»

Ebû Yusuf, Hârun Reşîd'e bu şiiri haber verir, şiiri ona da okur. Hârun Reşîd, fitnenin çıkmaması için bu işi iyice araştırmasını emreder. Ebû Yusuf da öldürülen kâfirin mîrasçılarından zımmîliklerinin sıhhatli olup olmadıklarının isbâtını ister. Onlar da zımmî olduklarını isbât edemezler. Böylece kâfiri öldüren müslümana kısas cezâsı tatbik etmez. Buna benzer olaylarda âmme menfaatı için bir suçlu hakkında mevcut iki cezâdan hafifini vermeye cevâz tanınmıştır.

Bir köle diğer bir köleyi öldürürse, öldürülenin kıymeti öldürenden veya öldürenin kıymeti öldürülenden fazla da olsa öldüren de öldürülür. Ebû Hanîfe'ye göre: Kâtil kölenin kıymeti öldürülen kölenin kıymetinden fazla ise öldürülmez, kısas yapılmaz. Kâfirlerin dinleri ayrı ayrı da olsa biri diğerini öldürünce kısas edilirler. Kadını öldüren erkek, erkeği öldüren kadın, küçüğü öldüren büyük, deliyi öldüren akıllı kısasla öldürülür. Kâtil çocuk veya deli ise kısas yapılmaz. Çocuğunu öldüren baba da kısas edilmez. Ama babasını veya kardeşini öldüren kimse (baba veya kardeş kâtili) kısas edilir.

b) **HATÂEN ADAM ÖLDÜRME:** Bir kasda mukârin olmaksızın bir şahsın ölümüne sebeb olmadır. Hatâen adam öldürene kısas cezâsı verilmez. Meselâ: Bir hedefe atış yapan insanın, avcının bir şahsı öldürüvermesi, kuyu kazıp kazılan kuyuya bir şahıs düşerek ölüvermesi. Bir evin dışarı sarkıtılmış saçağının düşerek bir şahsı öldürmesi, bindiği hayvana bıçak saplarken yandaki adama saplanıverip öldürmesi, yokuş bir yere konulan taşın yuvarlanarak şahıs üzerine varıp onu öldürmesi durumlarında fiil sonucu insan ölürse hatâen adam öldürme söz konusudur. Sebeb olanlara bedel gerekir, kısas yapılmaz.

Hatâen adam öldürenin mîrasçılarından (öldürenin malından olmaksızın) ölümün vukûundan îtibâren üç yıl içinde üç eşit taksidle ölenin bedeli alınır. Ebû Hanîfe'ye göre: Hâkim diyete karar verdikten sonra üç yıl içinde diyet alınır. İslâm Cezâ Hukûkunda bu bahiste geçen «Âkile: Hatâ ile öldürenin diyetini çeken, ödeyen akrabalar» terimi içine babalar ve oğullar girmez. Hatâen kâtil olan diyeti ödeyecek akrabaların bu külfetine dâhil olmaz. Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre; kâtil de diyeti ödeyecek fertlerden biri gibi olup, ödemeye iştirak eder. Durumu iyi olanlar her yıl hissesine düşen dinarın (para cezâsının) yarısını veya deveden hissesine düşenin yarısını verir. Orta durumda olanlar her yıl hissesinin dörtte birini (1 : 4) veya deveden hissesine düşenin dörtte birini verir. Fakir durumlulara bir ceza yüklenemez. Durumu fena iken sonradan ödeme kâbiliyeti kazanandan hissesine düşen diyet alınır. Durumu iyi iken fena duruma düşenlerden diyet alınmaz.

Hür olan müslüman bir erkeğin, carî olan altın dinar üzerinden 1000 dinar diyeti vardır. Gümüşten ise, 12 000 dirhem'dir. Ebû Hanîfe'ye göre, gümüşten 10 000 dirhemdir. Diyet deveden verilecekse 100 devedir. Bunun 20 si 1 yaşını tamamlamış, 20 si iki yaşını tamamlamış olan, 20 si dört yaşını tamamlamış bulunan, 20 si beş yaşında olan develerden olacaktır. Bedelin (diyetin) aslı devedir. Diğer şeylerin ve bu arada paranın verilmesi ise, deveden bedel sayılır. Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. Yahûdî ve Hıristiyan olanların diyet miktarında ihtilâf vardır. Ebû Hanîfe'ye göre: Müslümanların diyeti gibidir. Mâlik'e göre: Müslümanın diyetinin yarısı kadardır. Şâfiî'ye göre Müslümanın diyetinin üçte biri kadardır. Mecûsînin diyeti müslümanın diyetinin on ikide biri (1:12) olan 800 dirhemdir. Kölenin diyeti, kölenin bedelidir. Kölenin bedeli hür kimsenin diyetini geçerse, Şâfiî'ye göre: Yine kölenin kıymeti kadar di-

yet verilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Hür müslüman erkeğin 10 000 dirhemlik bedelini geçerse 10 000 dirhem bedel verilir. Fazlası verilmez.

c) HATÂYA BENZER KASITLA ADAM ÖLDÜRME : Bir şahsın öldürmeyi kasdetmeksizin, fiili kasden yapması fakat fiili sonucu şahsın ölmesidir. Meselâ, bir şahsın odunla, öldürme kasdı olmaksızın, adama vurması, taş atması ve bunların (kasdın aşılması) sonucu adamın ölüvermesi. Yahut bir öğretmenin normal ölçüde talebesine vurması, işlediği kötü fiile karşılık sultanın bir şahsa ta'zir cezâsı vermesi sonuçları şahıs ölse böyle ölümlerde de kısas yoktur. Ancak bedel ödeyecek akrabaların, âkilelerin, bu diyetleri ağırlaştırılmış diyettir. Ağırlaştırmada altın ve gümüşte belirtilen miktarlara üçte bir mislisi (1 : 3) ilâve edilerek diyet artırılır. Deveden diyetin artırılması ise, 100 devenin 30 u dört yaşını doldurmuş, 30 u beş yaşını doldurmuş, 40 ı da karnında yavrusu olan deve olmalıdır. Resûlüllah (S.A.V.) den rivâyet edildiğine göre,

«Âkile olanlara, kölenin azâdı, kasden adam öldürmenin diyeti, sulh olma, itirafta bulunma işleri yüklenemez.» buyurmuştur.

Sırf hatâen adam öldürme haram ülkede, haram aylar içinde olursa veya yakın akrabalardan biri hatâen öldürülürse diyet cezâsı artırılır. Kasden adam öldürmede kısastan afvedilirse ödenecek bedel artırılmış bedel olup kâtilin malından bir defada alınır.

Birden fazla şahıslar bir katil fiilinin fâili iseler, müştereken öldürmüşlerse hepsinin de kısas edilmeleri gerekir. Kısastan afvedilirlerse hepsi birlikte bir diyet cezası verirler. Öldürülenin mîrasçıları birden fazla kâtilden istediklerini kısastan afvederler. Afvedilmeyenler öldürülür.

Hepsini afvederlerse hepsi bir tek diyet bedeli öderler. Aralarında ölünün diyeti taksim edilir. Ona göre cezâlarını öderler. Kâtillerden bâzısı öldürülenin boğazını keser, bâzısı yaralar veya ezâ cefâ verirse, kısas cezâsı boğazlıyan kimseye verilir. Yaralıyan ve ezâ cefâ verene bedel cezâsı verilmez. Yaralamada müessir fiil hükmü uygulanır (yâni yaralamanın diyeti ne ise o cezâ verilir.)

Bir şahıs, bir topluluğu, birden fazla şahsı öldürürse; ilk öldürdüğü şahsa karşılık kısas cezâsına, diğerlerinin de bedellerini ödemeye mahkûm edilir. Ebû Hanîfe'ye göre; hepsi için kısas edilir. Diyet cezâsı verilmez. Birden fazla şahsı bir anda öldürmüşse ölülerin sahipleri aralarında kur'a çekerler, kur'ayı çeken kimselerin ölüsüne karşılık kısas cezâsı verilir. Ölülerin sahipleri aralarında birine kısas hakkını teslîme razı olursa o şahsın ölüsüne karşılık kâtil kısas cezâsına, diğerleri için de malından diyet, bedel, cezâsı alınmasına hükmedilir.

Bir şahıs, emri altındakine adam öldürmeyi emretse, kısas cezâsı emir veren ve emir alanın her ikisine de uygulanır. Emir veren (âmir) kendisine itâat edilmesi gereken şahıs değilse kısas cezâsı yalnız emir alana verilir. Emir veren kısas cezâsına çarptırılmaz.

Bir kimse adam öldürmeye zorlanılsa kısas cezâsı zorlayana verilir,

Zorlanana kısas cezâsının gerekip gerekmediğinde iki görüş vardır. Bir görüşe göre: Ona da kısas cezâsı verilir. Diğer görüşe göre; verilmez.

ŞAHISLARA KARŞI İŞLENEN MÜESSİR FİİLLER VE CEZALARI

a) Organların kısasına gelince: Her âzâ eklem yerinden kesilir. Ele karşı el, ayağa karşı ayak, parmağa karşı parmak, parmak uçlarına karşı parmak uçları, dişe karşı diş ve benzeri şekilde organ kısası yapılır. Sağa karşılık sol organ, yüksek olan düşük olanla, azı diş ön dişe karşılık, ön ikinci diş ön dördüncü dişe karşılık, dişi olan dişi olmayana karşılık, sağlam el sakat ele karşılık, konuşan dil konuşmayan dile karşılık kısas edilemez. San'atkâr ve kâtibin eli san'atkâr ve kâtip olmayanınkine karşılık kısas edilir. Göze karşı gözde sağlam göz şaşı göze ve gece görmeyen göze karşılık kısas edilir. Gören göz veya sakat el ancak benzeri göz ve elle kısas edilir. Koku alan burun koku almayan buruna, duyan kulak duymayan kulağa karşı kısas edilir. İmam Mâlik aksi fikirdedir. Arap olan Arap olmayana, şerefli asil kimse bayağı kimseye karşı kısas edilir. Bu sayılan cezâların kısasından vaz geçilir, afvedilirse ceza bedele dönüşür. İki elin bedeli tam diyettir (100 deve). Bir elin bedeli yarı diyet, her bir parmağa 10 deve bedeli verilir. Bir parmak ucuna karşılık üç deve ve bir devenin üçte biri, yalnız baş parmağın ucuna karşılık beş deve, iki elin bedeli iki ayağın bedeli gibidir. Yalnız ayak parmak uçlarının diyeti elinkinden ayrı olup her parmak ucu için beş deve diyet gerekir. İki göze birden tam diyet (100 deve) bir göze ise yarı diyet cezâsı vardır. Şaşı olanla olmayanın üstünlüğü, farkı yoktur. Mâlik'e göre; bir şaşı göze tam diyet vermek gerekir. Dört göz kapağına tam diyet, her birine ise dörtte bir diyet cezâsı vardır. Buruna karşı tam diyet, iki kulağa karşı tam, bir kulağa karşı yarım diyet, dile karşı tam, iki dudağa karşı dörtte bir, her bir dişe karşı beş deve diyet cezâları vardır. Ağızdaki dişlerden hiçbiri diyetçe diğerinden farklı değildir. İşitme kâbiliyetini giderme tam diyeti, iki kulağı kesmek ve işitme kâbiliyetini gidermek iki iki tam diyeti, burnu kesmek ve koku alma kâbiliyetini gidermek iki tam diyeti, konuşma kâbiliyetini gidermek bir tam diyet, dili kesip konuşma kâbiliyetini giderme bir tam diyet, aklı kaybettirmek bir tam diyet, erkeklik uzvunu koparma bir tam diyet cezâlarını gerektirir. Husyeler, zeker hepsi birdir. Ebû Hanîfe'ye göre: Erkeğin organlarının diyeti karara bağlıdır. Kadının, kadınlık uzvunu tam kesme bir tam diyet, bir tarafını kesme yarı diyet, kadının göğüslerinin ikisini kesme tam, birini kesme yarı diyet cezâlarını gerektirir. Erkeğin göğüslerini kesme karara bağlı, bir fikre göre de bir tam diyet cezâsını gerektirir. (Buralardaki söz konusu bir tam diyet: 100 deveden ibârettir.)

b) YARALAMA: 1 — Yaralamanın ilki basit yaralama ki deri çizilip de kan çıkmamasıdır. Kısas ve diyeti yoktur. Karara bağlıdır. Bu nevi yaralamaya Harisa denir.

2 — Damiye denilen yaralamadır. Derinin çizilip, kan çıkıp akması hâli. Bu nevi yaralama da kısası gerektirmez, ceza karara bağlıdır.

3 — Damiğa denilen yaralama: Derinin çizilip, kan çıkıp akmamasıdır. Cezâsı karara bağlıdır, kısas ve diyet gerekmez.

4 — Mütelâhime denilen yaralama: Deri ile birlikte biraz da etten kesmedir. Cezâsı karara bağlıdır.

5 — Bâziğa: Derinin ete kadar soyulması. Cezâsı karara bağlıdır.

6 — Sumhâk denilen yaralama: Etin kemiğe kadar kesilip kemik yüzünde yalnız bir ince zarın kalmasıdır. Cezası karara bağlıdır. Karar veren hâkim yaranın derecesine göre kıymet takdir eder.

7 — MUDÎHA (Muvazzaha): Derinin, etin ve kemik üzerindeki zarın tamâmen kesilmesi ve kemiğin de yarılmasıdır. Bu nevi yaralamanın cezâsı kısastır. Afvederse beş deve diyet cezâsı vermek gerekir.

8 — Heşime: Kemik dahil, üzerindekilerin hep kesilmesidir. 10 deve diyet cezâsı vardır. Bu derecede yara alan, yaralıyanın kısasını isteyemez. Eğer yaranın muvazzaha yarası olarak kabûlünü, dolayısiyle suçlunun kısas ile cezâlandırılmasını isterse, bu isteği kabûl edilmez. Kendisine beş deve fazla verildiği belirtilir. Mâlik'e göre; Heşim yarasının cezâsı da karara bağlıdır.

9 — Münakkile: Kemiğin tamâmen kesilip yerinden ayrılması, yaranın tedâvisi, kemiğin nakline, yerine getirilmesine bağlıdır. Bu tip yaralamanın diyeti 15 devedir. Yaralı, yaranın Muvazzaha yarası kabûl edilip kısas isterse, kendisine 10 deve fazla diyet verildiğinden isteği kabûl edilmez.

10 — Me'mume: Damiğa: Kafanın derisini, kemiğini ve beyin zarını yarıp dimağa, beyne kadar ulaşan yaradır. Diyeti üçte bir diyettir.

Vücuttaki yaralar ise; bunlarda bir ceza verilmez. Ancak karın boşluğuna ulaşan bir yaralama ise üçte bir tam diyet cezâsı vardır. Vücutta yapılan yaralamalardan yalnız yedinci dereceden yaralama olan Muvazzahada kısas uygulanır. Burada da yine kısası tatbîk hâkime âittir.

Bir kimse bir şahsın âzâlarının birçoğunu keserse, yaralar meydana getirirse her organın, iyi olursa ayrı ayrı diyeti gerekir. Vücûdunun yarısını kesmişse tam diyet cezâsı verilir. Organların kesilmesi sonucu iyi olmadan ölürse tam diyet gerekir. Organların cezâsı düşer. Yaralardan bir kısmı iyi olduktan sonra ölürse iyi olmayan yaralar yüzünden öldüğü için yine tam diyet cezâsı gerekir. Ayrıca her yaranın, organın da diyeti alınır. Ahrasın dilini, sakat olanın elini, fazla parmağın, görmeyen gözün yaralanmasında ceza, hâkimin kararına bağlıdır. Yaralanan köle ise yaralanmadan önceki kıymeti ile yaralandıktan sonraki kıymeti arasındaki fark onun diyetidir. Yaralandıktan sonra köle olmuşsa yaralanmadan ne kadar eder? Yaralandıktan sonra ne kadar ederse? Bu iki fiyat farkı diyetini teşkil eder.

Bir şahıs, kadının karnına vurmak suretiyle ölü olarak cenini düşürürse, düşüren kadın hür kadın ise çocuk düşürtenin âkileleri (akrabaları) bir erkek veya kadın köle bedeli vermek zorundadır. Çocuk düşü-

ren köle ise annesinin kıymetinin onda biri (1:10) diyet bedeli olarak verilir. Çocuğun dişi veya erkek olması farketmez. Düşen cenin ses çıkarıyor, ağlıyorsa tam diyet cezâsı gerekir. Dişi ve erkek oluşuna göre de diyet ayırt edilir.

c) Buraya kadar sözü edilen kasden veya hatâen adam öldüren her şahsın diyet cezâsından başka bir de keffâreti katil cezâları vardır. Ebû Hanîfe'ye göre, yalnız hatâen adam öldüren için keffâreti katil gerekir, kasden adam öldüren için keffâret gerekmez.

Keffâret: İş görmeye engel ayıplardan uzak olan, müslüman bir kadın veya erkek köle âzâd etmektir. Buna imkânı olmazsa peşi sıra 60 gün oruç tutmak, buna da imkânı yoksa Şâfiî'nin bir görüşüne göre 60 fakirin iki vakit karnını doyurur, diğer görüşüne göre: Bir şey gerekmez.

Bir topluluk diğer topluluk hakkında adam öldürme dâvâsında bulunurlarsa ve dâvâlarına yarayıcı deliller, emâreler de varsa dâvâcıların dâvâsı kabûl edilir. Dâvâcıların sözleri esas alınır. Dâvâcı topluluğuna 50 yemin ettirilir. Kısas cezâsı olmaksızın ölenin diyet cezâsının dâvâcılara verilmesine hükmedilir. Dâvâcı topluluğunun tamâmı veya bir kısmı yeminden kaçarlarsa, karşı dâvâlı tarafa 50 yemin yaptırılır ve berâetlerine karar verilir.

Bir şahsın veya organın kısası gerekince bu cezânın yerine getirilmesinde yalnız ölünün veya yaralının velileri ve kendileri istekte bulunmazlar. Halîfe de cezânın yerine getirilmesine izin verecektir. Organların kısasında halîfenin izni mutlaka istenmez. Başkasını da görevlendirebilir. Kısas masrafları, kime kısas cezâsı tatbîk ediliyorsa onun malından alınır. Kim için kısas yapılıyorsa ondan alınmaz. Ebû Hanîfe'ye göre; kim için kısas yapılıyorsa onun malından alınır. Kısas yapılanın malından kısas masrafı alınmaz. Bir insan kısas ediliyorsa bizzat halîfenin kendisi kısası tatbik eder. Öldürülecek şahıs o anda hazır değilse halîfe imzalı bir emri kendine âit bir kılıçla yollar, öldürülmesini ister.

Kısas işleriyle görevli olan kimse can veya organ diyetinde tek başına kalır ve halîfeye kararlarının kuvvetli oluşu sebebiyle durumu arzetmezse tek başına kısas işlerini yürütür ve herhangi bir sorumluluğu da yoktur.

C — DİĞER SUÇLAR -KABAHATLER- VE TA'ZİR CEZÂLARI

Hakkında cezâlar konulmamış kötü işlerin yapılması hâlinde yapanı edeblendirmek için konulan cezâlardır. Ta'zir fiilin ve fâilin durumlarına göre değişir. Ta'zir cezâları bir bakıma fâili ıslah, doğru yola getirmeye, kötü işlerden uzaklaştırmaya yarıyan, kabahate göre takdir edilen bir cezâdır. Ta'zir cezâları üç yönden asıl cezâlardan ayrılır.

a) Heybetli olan temiz ruhlu insanları yola getirme, kötü ruhlu, hezeyanda bulunan sefih insanları yola getirmekten daha kolaydır. Hadîs-i şerifte de,

«Azametlilik yapan kimselere hatâlarını, düşüklüklerini söyleyiniz.» buyurulmuştur. İnsanların içtimâî, insanî durumları farklıdır. Takdîr edi-

len asıl cezâlar hepsi için aynı derecede eşit şekilde uygulanırsa da ta'zir cezâlarıyla cezâlandırmada eşitlik yoktur. İçtimâî durumu yüksek olanın cezâlandırılması, yaptığı işten kaçınması içindir. Ondan aşağı seviyede olanın ta'zir cezâsına çarptırılması durumunu düzeltmesi, hâlini düzeltmesi için biraz daha ağırdır. Ondan da aşağıda olanın ta'zir cezâsına çarptırılması; kötü sözlerinin kazif ve sövme mâhiyetinde olmayan, alay maksadıyla sarfettiği sözlerin önüne geçmek için daha ağırdır. Bundan da aşağı seviyede olan kimse, ta'zir cezâsı yerine yapmış olduğu kötü işe göre; bir süre hapse atılır. Bir kısmı 1 gün bir kısmı daha çok hapsedilir. Şâfiî'nin talebelerinden Ebû Abdillah Zübeyrî'ye göre: Durumunu tedkik, suçunu araştırmak için 1 ay hapsedilir. Kötülükten vaz geçirilmesi, uslanması için 6 ay hapsedilir, der. Bundan da uslanmıyorsa, kötü işleri çoksa, insanları bu kötülüklere çekiyorsa veya kötü işlerle insanlara zarar veriyorsa sürgün edilir. Sürgün etmenin müddeti konusunda ihtilâf vardır. Şâfiî mezhebinin esaslarından anlaşılana göre, zinâdaki sürgün cezâsına eşit olmaması için 1 yıldan az bir süre sürgün edilir. 1 günlük sürgün de olabilir. Mâliki mezhebine göre; kötülüklerden önleme sebeblerine göre 1 yıldan fazla da sürgün edilir. Sürgünle de yola gelmemişse, daha aşağı seviyede birisi ise kötü işlerine göre dövülür. Halkı korumak, kendine sıkıntı vermek ve yola getirmek bakımından ne kadar dövmek gerekiyorsa o kadar dövülür. En fazla miktârının ne olduğu konusunda hukukçular farklı görüştedir. Şâfiî mezhebine göre ta'zir cezâsı ile dövmenin en fazla sınırı, hür kimseler için 39 değnektir. İçki cezâsının en azından daha az olması için. Hür kimse 40 değnek, köle olan 20 değnek dövülmez. Ebû Hanîfeye göre, hür ve köle için ta'zir cezâsının son haddi 39 değnektir. Ebû Yusuf'a göre, en son miktar 75 değnektir. Mâlik'e göre âzamisi için bir sınırlama olmaz, en çok had cezâsını dahi geçebilir. Ebû Abdullah ez-Zübeyri'ye göre, bu mevzuda her günah, cezâsı belli olan suçlara göre ayarlanır ve cezâsı ona göre verilir. Ama en son haddi 75 değnektir. Zina iftirâsı cezâsından 5 değnek daha azdır. Ta'zire esas olan günâh zinâya götürücü bir fiil ise, kadın - erkek münâsebeti henüz tesis etmemişlerse ta'zir cezâsının en fazlası olan 75 değnek dövülürler. Kadın erkek arasında bir örtü var, kalın bir engel yoksa, henüz teşebbüs hâlinde olup zinâ için bir işlem yapmamışlarsa 60 değnek vurulur. Kadın - erkek zinâya teşebbüs etmemişlerse 40 değnek, kadın - erkek bir evde üzerlerinde elbiseleri olduğu halde bulunurlarsa 30 değnek, kadın - erkek bir yolda birbiri ile konuşur bulunurlarsa 20 değnek, erkeğin kadını tâkip ettiğini bulurlarsa bir ceza verilmez. Kadın erkeğe, erkek kadına konuşmadan bir takım işâretler yaparlarsa bu şekilde yakalanırlarsa 10 değnek vurulur. Ebû Abdillah, zinâya götürücü fiillerde böyle düşündüğü gibi, el kesmeyi gerektirmeyen hırsızlık ve hırsızlığa teşebbüslerde de şöyle der:

Etrafı çevrili olmayan bir yerden hırsızlığa esas olan miktardan başka bir mal alırsa en yüksek ta'zir cezâsı olan 75 değnek vurulur. Etrâfı çevrili yerden muayyen miktardan az mal alırsa 60 değnek, etrâfı çevrili olmayan yerden muayyen miktardan az mal çalmışsa 50 değnek vuru-

lur. Malı etrafı çevrili yerde toplamış da götürmeden orada geri alınmışsa 40 değnek vurulur. Etrafı çevrili yeri gözetler, içeri girer hiçbir mal almazsa 30 değnek; evi, etrâfı çevrili yeri gözetler, içeri girmezse 20 değnek vurulur. Gözetlerken, kapıyı açarken yakalanırsa 10 değnek vurulur.

Hırsızla beraber bir de gözcü veya malı bekleyen biri bulunursa durumu araştırılır, ve fiili bu sıra içerisindeki fiillerden birine uyan hâli varsa ona göre, yoksa başka şekilde cezâlandırılır. Ta'zîr cezâsına çarptırılması uygun görülüyorsa, delil de olmasa gerekli ceza düşünülür ve tatbik edilir.

İşte buraya kadar olan ve asıl cezâlardan ta'zir cezâsını ayıran birinci fark budur.

b) Asıl cezaları (Nasslarla sâbit olan cezâları) afvetmek, şefâatci olmak câiz değilse de ta'zir cezâlarında afvetme ve şefâatci olma câizdir.

1 — Ta'zir cezâsı Devletin hakkı, idarenin varlığını kuvvetlendirmenin, kabûl ettirmenin bir hükmüdür. İnsanların hakkına âit ceza değildir. İdare makâmını işgal eden, işleri yürüten şahıslar, afvetme ve ta'zir cezâsı vermeden hangisini uygun görürse onu uygular. Allah'dan günahların afvını isteyen kimse bu hususta şefâatçi de olabilir. Resûlüllah (S.-A.V.) den şu hadîs-i şerif rivâyet edilmiştir:

«Benden şefâatçi olmamı isteyin. Allah Teâlâ, Resûlünün dilinden çıkan kulundan istediğini afvedeceğine dâir hüküm verdi.»

2 — Ta'zîr cezâsı insanın hakkı ile ilgisi varsa, sövme, kötü söz söyleme suçlarının cezâsında olduğu gibi. Hakkı ihlâl edilen, sövülen veya dövülenin, suçlunun cezâlandırılmasını istemek hakkıdır. Devletin hakkı ise, hatalı şahsı düzeltmek, güzel ahlâklı yapmaktır. Bu durumda ta'zir cezâsını vermeye yetkili makâm dövülen veya sövülenin hakkını, suçluyu afvederek düşüremez. O takdirde dövenden ve sövenden hakkını almak, suçluyu cezâlandırmak bu işlere bakan yetkilinin mecbûrî görevidir. Dövülen veya sövülen afvederse yetkili makâm, mağdurun suçluyu afvetmesinden sonra, suçluyu cezâlandırmayı uygun görüyorsa cezâlandırır, afvetmeyi uygun görüyorsa afveder. Dövülen döveni, sövülen söveni yetkili makâm önüne gitmeden afvederse insan haklarını ihlâle âit konulan ta'zir cezâsı düşmüş olur. Devletin hakkının düşüp düşmediğinde ihtilâf mevcut olup bu konuda iki görüş vardır. Ebû Abdillahı'z-Zübeyrî'ye göre: Devletin hakkı düşer, yetkili makâm o suçluyu cezâlandıramaz. Çünkü daha ağır olan zina iftirâsı cezâsı afvile düşünce, halîfenin koyduğu ta'zir cezâsı hâliyle afvile düşer. Meşhur olan görüşe göre: Duruşmadan önce hakârete maruz kalanın afvetmesi Devlet hakkını düşürmez. Duruşmadan sonraki afvını düşürmediği gibi. Kazif cezâsını afta da iki noktada ayrılık vardır. Birincisi: Çünkü kötü yolda olan şahsı düzeltme âmmenin yararı içindir. Söz gelişi, baba ile oğul birbirini dövse ve birbirine sövse oğlu olması sebebiyle baba ta'zir cezâsına mâruz kalmaz. Ana-Babasını döven ve ona söven oğul ta'zîr cezâsına mâruz kalır. Aynen oğlunu öldüren babanın öldürülmemesi gibi. Halbuki babasını öldüren öldürülür. Ba-

banın ta'zîr cezâsıyla cezâlandırılması Devletin siyâsetine âittir. Oğlu hakkında kötü muâmele yapan babayı da doğru yola getirmek için ta'zir cezâsı verilir. Bu ârızî bir cezâlandırma olup, asıl evlâdını haklı yere dövmenin, sövmenin sonucu değildir. İkincisi, yetkili olan idare âmiri suçluyu afvetme ile mağdur kalandan ayrılabilir. Çocuğun ta'zir cezâsına çarptırılışı baba hakkıyla Devlet hakkı arasında müşterektir. Müştereklik arzeden ta'zir cezâlarında Devlet tek başına suçluyu afvedemez. Hakkı olanın da afv husûsunda muvâfakat etmesi gerekir. Babanın muvâfakatını almadan babayı döven veya söven oğlun ta'zir cezâsını Devlet afvedemez. Asıl cezâlarla ta'zir cezâları arasındaki ikinci fark budur.

c) Cezâları infaz ederken ceza gören ölür veya bâzı ârızalar meydana gelirse diyet ve kısası olamaz. Ta'zir cezâları infaz edilirken suçluda bir takım ârazlar, ölüm ve sâire zuhûr ederse onun tazmîni gerekir. Hz. Ömer bir kadını ta'zir cezâsıyla korkuttu, cezâlandırdı, karnı yaralandı ve çocuğunu ölü olarak düşürdü. Hz. Ali'ye durumu danıştı, Hz. Ali de ölü çocuğun diyetini ödemesini belirtti.

Ta'zir cezâsından doğacak diyet cezâlarının kimin tarafından ödeneceğinde ihtilâf vardır. Bir fikre göre, cezâyı tatbik eden vazifeli memurun akrabaları tazmin eder. Bir fikre göre de hazîne öder. Keffâret gerekiyorsa birinci fikir kabûl edilirse akrabaları verir. İkinci görüş kabûl edilirse iki fikir ortaya çıkar. Keffâret görevlnin malından verilir. İkingörüşe göre: Keffâret de hazîneden verilir. Söz gelimi, bir öğretmen, terbiyelensin için normal ölçülerle talebesini döver, dövme de ölüme sebeb olursa diyeti öğretmenin akrabaları, keffâreti ise kendi malından ödenir. Kocasından kaçınan kadını dövmek kocanın hakkıdır. Kocanın dövmesiyle kadın ölürse diyetini kocanın akrabaları verir. Şâyet kadının ölümünü kasdetmişse o zaman koca kısas cezâsı görür. Ta'zir cezâsında dövmenin şekli ve ne ile dövüleceği husûsu ise: Değnekle, düğümsüz kamçıyla, köşesiz değneğe benzer şeylerle dövülür. Düğümlü kamçıyla dövülmesi konusunda fikir ayrılığı vardır. Zübeyrî dövülebilir, der. Vurulacak miktar cezâlardaki miktardan fazla ise kan akıncaya kadar vurulur. Şâfii'nin talebelerinin pek çoğu düğümlü kamçıyla dövmeyi mahzurlu görürler. Çünkü ta'zir cezâlarından daha ağır olan asıl cezâlarda düğümlü kamçı ile dövme sakıncalı olunca, ta'zir cezâsının infâzında evleviyetle sakıncalıdır. Kan akıtıncaya kadar dövmek doğru değildir. Her organın cezâdan hissesini alması bakımından ölüme götürücü hassas bölgeler hariç vücûdun her tarafına dövme cezâsı tatbik edilir. Vücûdun yalnız bir yerine bütün ceza tatbik edilmez. Şâfiî mezhebi hukukçularının çoğu vurma cezâsının vücûda taksimi fikrindedirler. Hepsi bir yere vurulmaz derler. Zübeyrî aksi görüştedir. Bir bölgeye de bütün ceza uygulanabilir. Çünkü vücûdun bütün yerlerinden ta'zir cezâsı düşürülürse bâzı organlarından da ceza düşürülebilir der.

Asıl cezâlar bunun aksinedir. Ta'zir cezâsı olarak bir kimse diri olarak asılabilir. Resûlüllah (S.A.V.) da Ebû Nâb isimli birini diri olarak ceza için asmıştır. Asılma cezâsında yemesine, içmesine, ibâdetine devâm

eder, engel olunmaz. Böyle bir cezânın süresi 3 günü geçemez. Ta'zir cezâsının infâzında avret mahallini örten elbise hariç suçlu soyulabilir, mükerreren suç işlemişse vazgeçmemiş, tevbe etmemişse suçu, kabahati halka ilân edilir, kendisi de halk içinde dolaştırılır. Saçı kesilebilir, sakalı kesilemez. Yüzünün karaya boyanmasına bir çok hukukçu taraftardır. Bâzıları ise boyanması doğru değildir derler.

YİRMİNCİ BÖLÜM

Belediye İşleri - İyikleri Emir Ve Kötülüklerden Nehiy

A — MUHTESİB (BELEDİYE GÖREVLİSİ) VE FAHRÎ MEMUR (MÜTETAVVİ) NEDİR?

Hisbe: İyilikler yapılmaz olduğunda iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülükler yapılır olduğunda yapılmasını önlemek, nehyetmektir. Âyet-i kerîmede de,

«Sizden öyle bir cemâat bulunmalıdır ki onlar herkesi hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vaz geçirmeye çalışsınlar.» (K.K. 3 : 104) buyurulmuştur. Bu işi yaptırana da Muhtesip denir. Nâfile işleri yaptırana da Mütetavvi (Fahrî memur) denir. İkisi arasında 9 fark vardır.

1 — İdareci, resmî memur olması sebebiyle farz işleri yaptırma Muhtesibin (Belediye görevlisinin) görevidir. Farz-ı kifâyeler dâhil nâfile işleri yaptırma da Fahrî memurun görevidir.

2 — Muhtesibin (Belediye işleri görevlisinin) farz olan işleri yaptırması resmî görevidir. Bu işlerde tasarruf hakkı vardır. Görevini bırakmaz, başka şeylerle uğraşamaz. Fahrî memur ise işleri nâfilelerden olduğundan onun yerine başka işlerle de uğraşabilir.

3 — Muhtesib duyulan zarûret üzerine tâyin olunmuştur. Mütetavvi (Fahrî memur) ise böyle bir istek ve zarûret üzerine tâyin olunmamıştır.

4 — Muhtesib kendisini tâyin edene cevab vermek, emirlerini yerine getirmek zorundadır. Fahrî memur ise cevab vermek, emirlere uymak zorunda değildir.

5 — Muhtesib, açık kötülüklerden, terk edilen iyiliklerden bahseder ki kötülüklerin kalkmasını, iyiliklerin yapılmasını ve yayılmasını sağlıyabilsin. Fahrî memur ise bu türlü kötülükler ve iyiliklerden bahisle yapılmamasını veya yapılmasını başkasına emredemez.

6 — Muhtesib, kötülüklerin yapılması, iyiliklerin yapılmaması hâlinde yardımcılar kullanabilir. Kötülükleri yenmede, iyilikleri yapmada resmî görev yaptığından yardımcılar alma yetkisi vardır. Fahrî memurun görevine giren işleri yaptırması için yardımcı alması doğru değildir.

7 — Muhtesib, açık görünen kötülükleri yapanı, suçlar için belirtilen

cezâları geçmemek üzere ta'zîr cezâsiyle cezâlandırır. Sevab, nâfile işler yaptıran Fahrî memur ise kötülüğe benzer işleri yapana ta'zir cezâsı veremez.

8 — Muhtesib, gördüğü iş karşılığı hazîneden maaş alır. Fahrî memurlar kötülükleri önlese, iyi işler yaptırsa da maaş alamaz, çünkü yaptığı işleri karşılıksız, fahrî olarak yapar.

9 — Muhtesib, dînî hükümler dışında örfe âit hususlarda içtihâdıyla hareket edebilir. İnsiyatifini kullanır. Sokaklarda oturma, sokaklara saçaklar, balkonlar çıkartmak gibi hususlarda görüşü ne ise onu uygular. Bu yetki nâfile işleri yaptıran Fahrî memurda yoktur.

Muhtesible Fahrî memur arasındaki fark belli başlı olarak bu 9 tanesidir. Durum böyle olunca Muhtesibin şartları: Hür, âdil, dînî konularda görgü, cesâret ve sertlik sâhibi, açık kötülükleri bilen biri olmalıdır. Şâfiî'nin hukukçu talebeleri, Muhtesibin, hukukçuların hakkında ihtilâf ettiği kötülüğü insanlara yaptırıp yaptırmamada kendi re'y ve içtihâdıyla hareket edebilir mi, edemez mi, konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda iki fikir vardır. Ebû Saîd'il-İstahrî'ye göre: Muhtesib bu gibi işlerde kendi görüşüyle hareket eder. Bu sebebledir ki muhtesib, din işlerinden ihtilâflı olanlarda ictihad yapabilecek derecede dînî bilgisi olan biri olmalıdır. Diğer bir fikre göre de: Hakkında ihtilâf edilen işleri kendi re'y ve içtihâdına veya mezhebinin görüşüne göre emir veya yasak edemez. Böyle olursa ihtilâflı olan bir hususdaki ictihad herkese şumullendirilmiş olur. Halbuki bu doğru değildir. İşbu sebepledir ki Muhtesib olacak şahsın, hakkında ittifak edilen kötülükleri bilmesi yeterlidir. İçtihad ehli olması aranmaz.

B — HİSBE İŞLERİ (BELEDİYE İŞLERİ) NDE MUHÂKEME

Hisbe işlerindeki yargılama ile ilgili hükümler, genel yargılama ile fevkalâde yargılama hükümleri arasında orta bir yer işgal eder. a) Hisbe ile genel yargılama işleri arasındaki müşterek husus 2 yöndedir. 2 yönden genel yargılama işlerinden ayrılır. 2 yönden de genel yargı işlerinden fazlalık gösterir.

Hisbe teşkilâtıyla genel yargılama işleri arasındaki müşterek hükümler şunlardır:

aa) Dâvâ için Muhtesibe mürâceât etme dâvâcının insan haklarını ihlâle âit olan dâvâsını dinlemek hakkı vardır. Bu yetki bütün dâvâları içine almaz. Muhtesib üç gurup dâvâya bakar. 1 — Ölçü ve tartı konusundaki eksik tartma, yanlış ölçme, fazla alıp az verme konularındaki şikâyetler, dâvâlar. 2 — Mal ve ücretteki hîleli, karışık durumlara âit dâvâlar. 3 — İmkân olmasına rağmen hak edilmiş bir borcu geciktirmek, edâsında ihmalkâr davranmak hususundaki dâvâlar. Muhtesib yalnız bu üç gurup dâvâya bakabilir. Çünkü bunlar alenî kötülükler, kötü hareketlerdir. Kendisi de iyilikler sahasında bilgi, ihtisas sahibi olup görevi de budur. Hisbenin konusu da vâzifelerin yapılması, hakların yerine getirilmesi, yerine getirtmede gerekli yardımı sağlamadır. Muhtesib,

hazırla gâib arasında olan veya yukarıdakilerin dışında bir dâvâya bakamaz. Birinci benzerlik budur.

bb) Dâvâlıyı yerine getirmediği hakkın yerine getirilmesi için zorlar. Karar verir. Bu durum her dâvâda söz konusu olmaz. Ancak muhtesibin dinleyebileceği dâvâlarda, şikâyetlerde olur. Borçlunun durumu müsâid, imkânları olduğu zaman borcu da ikrar ve îtiraf etmesi üzerine borcunu alacaklısına vermesi için zorlanır. Çünkü imkân varken geciktirme kötü iştir. Muhtesib de işte bunu gidermek için tâyin olmuştur.

Umumî muhâkeme usullerinden daha özel, ayrı 2 durum ise:

aa) Alacaklar, borçlar, bir takım haklar akidler ve muâmeleler konusundaki açıkça kötülüğü anlaşılamıyan bütün dâvâları dinleyememesidir. Sözü geçen dâvâlara bakması doğru olmadığı gibi, haklar konusundaki (kıymeti 1 dirhemden az veya çok olan) dâvâlara bakamaz. Şayet açıkça bu konularda bâzı dâvâlara bakma yetkisi verilmişse bu ek göreve hâkim sıfatıyla bakar. İşin mâhiyeti genel yargı ve hisbe konularını ihtivâ etmelidir. Bu durumda Muhtesibin ictihad yapacak biri olması gerekir. Mutlak hisbe işlerine bakabilecekse hâkimler daha geniş yetkili olmaktadır.

bb) Muhtesib, îtiraf edilen haklara âit dâvâlara bakar, inkâr ve kaçınmayı ihtivâ eden dâvâlara bakamaz. Hâkim, inkâr edilen yerlerde deliller dinler, yemin verir. Muhtesib ise delil dinleyemez, yemin de veremez. Hâkimler, deliller dinleme ve yemîn ettirmede tam yetkilidirler.

Yargı hükümlerinden farklı ve fazla olan 2 husus ise:

aa) Muhtesib: Baktığı dâvâlarda dâvâlı hazırda olmasa gıyâbında iyiliği yapmasını, kötü işlerden kaçınmasını emredebilir. Emretmesi için kendisine, dâvâlı hazır da olmasa, dâvâ arzedilir. Hâkim böyle yapamaz, hasmın hazır bulunmasından sonra dâvâya bakar. Hasmı hazır olmayan bir dâvâya bakma, yetkisi dışıdır. Görevine âit kuralları çiğnemiş olur.

bb) Hisbe işlerine bakan memur, Devletin kötülükler konusundaki hususlarda himâye ve üstünlüğünü bahşettiği yetkiyi hâizdir. Hâkimlerde bu yetki yoktur. Hisbe teşkilâtı halkı korku içinde murâkabe için kurulmuştur. Muhtesib Devletin kendisine vermiş olduğu yetkiyi daha ileri götürüp zulüm ve kahretmeye yeltenemez, dehşet saçamaz. Hâkimlik ise insaf ve mülâyemet, vakar için kurulmuş bir kuruldur. Hisbe işleri sebebiyle Muhtesib yumuşak davranamaz ama haklara da tecâvüz edemez. Hâkimlik ile muhtesiblik ayrı ayrı şeylerdir. Her biri kendi yetkisini kötüye kullanırsa hadde tecâvüz etmiş olurlar.

b) Hisbe ile Fevkalâde Muhâkeme işleri arasında bir kısım benzerlik ve ayrılıklar vardır. Hisbe ile fevkalâde yargılama arasındaki benzer hususlar 2 dir.

1 — Her iki teşkilâtın mevzûu kesin, secâate, iktidârın üstünlüğüne dayanan konuları yürütür

2 — Âmme menfaatı sahasındaki ihtilâfları, münâkaşaları, işittikleri

açık düşmanlıkları, kötülükleri önlerler.

Hisbe ile fevkalâde yargılama arasındaki farklar da 2 yöndedir:

1 — Fevkalâde yargı memurluğu (görevi) hâkimlerin âciz kaldığı yerlerde o işleri görmek için kurulmuştur. Hisbe görevi ise, hâkimlerin işlerini hafifletmek için kurulmuştur. Bu sebeble fevkalâde yargı hâkiminin rütbesi en üst, hisbeninki (Muhtesibinki) ise en aşağıdır.

2 — Fevkalâde yargılama görevlisi, hâkimlerin ve muhtesiblerin görevini yapabilir, hâkimler, fevkalâde yargılama görevlisinin işine bakamaz. Kendi işine ve muhtesibin işine bakar. Muhtesib ise yalnız kendi işine bakar, fevkalâde yetkili hâkimin baktığı işe ayrıca muhtesib el koyamaz.

C — HİSBE TEŞKİLÂTININ VAZİFELERİ :

ALLAH'IN HAKKI OLAN EMİRLERE TEŞVİK

Hisbe teşkilâtının görevi, genel ve fevkalâde yargılama teşkilâtları ile olan farkları bu şekilde tesbit edildikten sonra hisbe teşkilatının kendi görevlerini etraflıca anlatmak gerekirse: a) İyiliği emretme: Emri bi'l-Ma'ruf, b) Kötülükten men etme: Nehyi ani'l-Münkerdir.

a) Emri bi'l-Ma'ruf (iyiliği emretme) üçe ayrılır. aa) Allah'ın haklarına âit olanlar. bb) İnsanların haklarına âit olanlar. cc) Allah ve kul hakları arasında müşterek durum arzedenler.

aa) Allah'ın haklarına âit olan emirler ikidir. aaa) Topluca yapılması gerekli olan emirlerdir. Cuma namazının kılınabileceği yerlerde, Cuma namazını topluluğun terk etmesi gibi. Cumanın kılınması için belirtilen aded söz gelimi 40 kişi veya daha fazla olursa o topluluğun Cuma kılması farzdır. Muhtesib, namazı kılmaları için topluluğa emreder, kaçınırlarsa te'dib eder, cezâlandırır. **Eğer cuma için cumanın şartından adedde ihtilâf olur, istenilen miktardan az kimse bulunursa muhtesib ve cemâat için dört durum vardır. Birinci durum:** Muhtesible oradaki topluluğun görüşü bu adedle Cuma namazının kılınabileceğinde birleşmesidir. Bu durumda namazı kılmaları husûsunu emreder. Terk edenleri de cezâlandırır. Çünkü ittifakla kararlaştırılan durumu terk etmektedirler. **İkinci durum:** Toplulukla Muhtesib mevcut adedle cuma namazının kılınamıyacağında aynı fikirde olmaları. O zaman kılmalarını emretme câiz olmaz. Ama kılarlarsa bundan da nehyedilemezler. **Üçüncü durum:** Topluluğun fikri; mevcut adedle cumanın kılınabileceği, muhtesibin fikri; kılınamıyacağı ise, muhtesib onlara karşı çıkamaz. Kılmamalarını emredemez. Çünkü kendi kılınması fikrinde değil, onları kılmadan da men edemez. **Dördüncü durum:** Muhtesib, cuma namazının kılınabileceği, topluluk da kılınamıyacağı fikrinde iseler, topluluğun fikri bu şekilde devâm ettikçe, aded artmadıkça cuma namazı ta'til edilir. Muhtesib, acaba topluluğa namazın kılınmasını emredebilir mi, emredemez mi? Şâfiî'lere göre iki fikir vardır. Ebû Saîdi'l-İstahrî'ye göre: Âmmenin iyiliğini düşünerek o topluluğa cumanın kılınmasını emreder. Çocukların, Cuma namazı kılınmıyacağı fikriyle yetişmemeleri, insan adedi artsa da cumanın farz olmadığı fikrine sahip olmamaları için Cuma namazının kılınmasının cemâatın az veya çok

oluşuna göre kılınabileceğini idrâk edememesi sebebiyle cuma kılınır. Ziyad, Kûfe ve Basra câmilerinde bu görüşle hareket etmiştir. Ziyad ve bulunduğu topluluk mescidin ortasında namaz kılarlarken, secdeden kalkınca, cemâat alınlarındaki toprak tanelerini elleriyle silerlerdi. Sonra Ziyâd, cemâate mescidin içindeki çakılları toplamalarını emretti ve şöyle dedi:

— Uzun zamandan beri edindiğim tecrübe; küçükler büyüdüğünde secdeden kalkınca alnın elle silineceğini, secdenin eseri, namazın sünneti zannetmektedirler. Binâenaleyh çakılları toplayıp atın. Bir daha da secdeden kalkınca alınlarınızı silmeyin.

Diğer görüşe göre de: Muhtesib cemâatın görüşüne karşı çıkamaz. İnsanlara inançlarına zıd düşen şeyi yükleyemez. İçtihadın câiz olduğu (cevaz verdiği) bir hususta kendi reyini kabûle zorlayamaz. Onların düşüncesi, adedin azlığı cumanın kılınmasına mâni olmaktadır. Ama bayram namazında, muhtesib topluluğa namaz kılmayı emredebilir. Bu emretmesi halk için vâcib midir? Tutmak gerekir mi? Yoksa câiz midir? Şâfiîler iki görüştedir. Emredilen ibâdet sünnet mi, yoksa farz-ı kifâye mi? Sünnet ise muhtesibin emri de sünnettir. Farz-ı kifâye ise, muhtesibin emri kesinlik ifâde eder, yapılması gerekir.

Cemâatle câmilerde namaz kılma, ezan okuma İslâmın şiârı, İslâm ülkesiyle harp ülkesini ayırt eden, Resûlüllah (S.A.V.) tarafından tatbik edilen bir alâmettir. Bir bölgenin, mahallenin halkı câmilerde cemâatle namaz kılmayı, namaz vakitlerinde ezan okumayı toptan terk ederlerse muhtesib o topluluğun ezan okumasını, cemâatle namaz kılmalarını, sünnet mâhiyetinde olan emriyle emreder. Muhtesibin bu emretme görevi kendisi yönünden vâcib bir görev midir, terk edince günahkâr mı olur? Yoksa müstehab bir görev midir ki yapınca sevab kazanır, terk edince bir şey gerekmez? Bu durumlarda Şâfiî hukukçuları iki görüş belirtirler. Bir kısmı vâcib, bir kısmı ise sünnettir der. Halîfenin bu şekilde hareket eden topluma savaşa çıkması gerekir mi, gerekmez mi?

İnsanlardan bir kısmı cemâatle namazı, ezanı, ikaameti terk ederse muhtesib bunlara bir itirazda bulunamaz. Şâyet o şahıslar bu nevi hareketi âdet hâline getirmemişlerse. Çünkü bu ibâdetler sünnettir, özürle düşerler. Terk edenlerin terkinde bir şüphe varsa, âdet ve alışkanlık hâline getirmişlerse bu âdetin başkalarına geçmesinden, başkalarının o insanlara uymasından korkuluyorsa, o takdirde muhtesib, âmmenin yararı bu hareketlerde bulunanları men etmekte ise onları men ve ikaz eder. Cemâati terk edenleri tehdîd ve cezâlandırması onların zâhirî durumlarına göredir. Resûlüllah (S.A.V.) den da şu hadîs-i şerif rivâyet edilmiştir.

«Ashabımın toplu halde odun toplamalarını, toplu halde namaz kılmalarını emretmeyi arzu ettim. Namaz için ezan okunur, kaamet getirilir, namaz kılınır, sonra bir kısım insanların namaz vakti evlerinde kalmalarına da karşı çıkmayı isterim. Onlar namazda hazır bulunmazlar. Hep beraber topladığımız odunları da böylelerinin üzerlerinde yakmak isterim.» buyurmuşlardır.

Muhtesibin, namazı terkedenlere karşı tutumu, vakti çıkıncaya kadar namazı bırakanlar, kılmayanlar hakkındaki durum gibidir ki daha önce sözü geçmiştir. Terk edene kılmasını emreder. Niçin kılmadığını sorar; cevâbını ister.

— Unuttuğumdan terk ettim, derse, muhtesib hatırlar hatırlamaz kılmasını teşvik eder, cezâlandırmaz.

— Zor geldiğinden, muktedir olamadığımdan kılamıyorum, derse, cezâlandırılır, zorla kıldırılır. Henüz vakit varken geciktirene bir şey denmez. Çünkü namazın te'hirinin fazîleti hususunda hukukçular farklı görüştedirler. Bir ülkedeki topluluk, namazı son vaktinde kılacaklarında anlaşırlarsa, muhtesib de ilk vaktinde kılınmasının sevab olduğu fikrinde ise, muhtesib ilk vaktinde namazın kılınmasını emredebilir mi? İki ihtimâl vardır. Cemâatın görüşü, tehir edileceğinde olduğundan bu fikre karşı çıkılmaz. Ama yeni yetişen çocuklar, vaktin son kısmını namaz vakti sanmaları, ondan önceki vakti, namazın vakti saymamaları gibi, yanlış bir fikirde yetişeceklerdir. Bu bakımdan önce kılınması için emredebilir. Topluluğun bir kısmı namazı ilk vaktinde, bir kısmı da son vaktinde kılarsa muhtesib bir müdahalede bulunamaz. Kendi görüşü, namazın son vaktinde kılınması ise, cemâat de ilk vaktinde kılıyorsa yine bir müdâhalesi olmaz.

Ezan ve kunut okumaya gelince: Muhtesibin görüşü topluluğunkine zıd ise, topluluğa emir veya yasak şeklinde bir îtirazda bulunamaz. İctihâdın câiz gördüğü bir yerde görüşünü kabûle zorlaması, vazîfesiyle bağdaşmaz. Temizlikler, abdest almalar konusunda da farklı görüşlerin, ictihâdın bulunduğu yerlerde kendi görüşünü kabûl ettiremez, emredemez. Hurmanın henüz sarhoş etmiyen suyu ile abdest almada iki şekilde îtiraz hakkı vardır. Zarûrî durumlarda kullanmak mübah olduğundan abdest için su bulunmayınca kullanılır. Her ne kadar içilince insana sarhoşluk verirse de. Diğer bir durum da Allah'ın haklarını yerine getirmede emir verirken, iyiliği emrederken emri ölçülü olmalı, münâsib buluyorsa hurma suyu ile abdest almaya müsââde eder, görmüyorsa îtiraz eder.

D — İNSANLARIN HAKLARINA ÂİT İYİLİKLER

İnsanların haklarıyla ilgili iyilikler umûmî ve husûsî olmak üzere ikidir.

a) Umûmî İyilikler: Bir bölgenin içecek suyunun bulunmaması, surlarının yıkılması, ihtiyaç sahibi yolcuların o bölge halkının yardımını sağlayamaması, yolculara yardım edememeleri gibi. Şâyet hazînede mal varsa ve ora halkına bir zarar da gelmiyecekse suları ıslah edilir, surları yeniden inşa edilir, oraya gelen yolculara da münâsib bir şekilde yardım edilir. Hazîneden yapılan yardımla birlikte ora halkına bu işlerin yapılmasını muhtesip emreder. Esasında bu görevler hazînenin işidir. Ama halktan da bu işlere yardım etmeleri istenebilir. Aynı şekilde mescid ve

câmileri yıkılsa, hazîne de yardım edemese, Devletin yardım imkânı bulunmasa, sularını ıslah, surlarını inşa, mescid ve câmileri tâmir, gelen yolculara yardım etme o topluluğun hepsinin vazîfesidir. İmkân sahibi herkes bu işlere katılır. Bir veya birkaç kişiye yapılması yüklenemez. Ama imkân sahipleri bu işlere girişmiş, yaptırmaya başlamışlarsa muhtesib artık herkese bu işlerin yapılması için emir veremez. İşlerin yapımında, yolculara yardımda bu işleri yapanlar izin de istemezler. Fakat çürük veya yıkılmaya meyyâl yerlerin yıkılıp yeniden inşâsında imkân sahipleri tek başlarına hareket edemezler. Çünkü sur, câmi, mescid gibi olan bu yerler o bölge halkının malıdır. Bölgenin idare âmirinden izin aldıktan (muhtesibin iznine lüzûm yoktur) ve îmâr için ne kadar para gerekiyorsa bunu da bir yere depo ettikten sonra binayı yıkar ve tâmir edebilirler. Aşîret ve kabîle mescidleri gibi özel mescidlerin tâmirinde o kabîle veya aşîret, yetkili en büyük idare âmirinden izin istemeyebilirler.

Muhtesibe düşen görev, yıkmış oldukları binaların inşaatına başlatmaktır. Tamamlanması konusunda icbar yetkisi yoktur. İmkân sahipleri çürük ve yıkık yerleri yapmadan kaçınırlarsa, bölgede de sığınacak başka yer, içilecek başka su varsa, imkânlar mevcutsa muhtesib, imkân sahiplerini ve halkı kendi hâlleri üzerine terk eder. Bir bölgenin suyunun bozulması, surlarının yıkılması sebebiyle istifâde edilecek başka imkânlar da yoksa tâmir edemiyorlarsa ve sınır bölgesiyse, yapılmayınca İslâm ülkesine zarar gelecekse o yerin yetkili âmiri yıkılan yerleri tâmir edememezlik yapamaz. Ortaya çıkan bu işler fevkalâde olaylardan olduğundan o yerin imkân sahibi bütün halkını bu genel hayır işlerinin yapılmasına seferber eder. Muhtesibin görevi ise, durumu halîfeye bildirmek, imkân sahibi halkı da bu işleri yapmaya teşvik etmektir. Bölge bir sınırda değil, yapılmayınca İslâm ülkesinin tamamına bir zarar vermiyorsa o yerin idarecisi biraz daha yumuşak hareket eder. İşlerin yapılabilmesinin kolay tarafını seçer. Muhtesib de zorla halktan tâmirini isteyemez. Çünkü bu işleri yaptırmak Devletin görevidir. Devlet yardım edecek durumda değilse, imkân bulmasını muhtesibe bildirir. Bu durumda muhtesib, Devletin aczi devâm ettiği sürece halka şöyle der:

— Buradan ayrılıp gitmede veya kalmada serbestsiniz. Ama burayı yurt tutacaksanız âmmenin yararına olan işleri yapacaksınız.

Halk muhtesibin bu sözüne karşı yaptıracakları husûsunda cevap verirlerse, topluluğun fertlerinin durumlarına göre yükümlülükler kor. Herkesten eşit şekilde, zorla, şahısların durumunu gözetmeksizin aynı şeyleri almaya kalkışamaz. Halka,

— Herkes kendi imkânınca yapacağı yardımları söylesin, getirsin, mal bulamıyanlarınız da bedenen yardım edecektir, der.

Böylece kimin ne verdiği ve vereceği, kimlerin bedenen çalışacağı bir yere tesbit edilir. Sonra bu âmme işine başlanır. Herkes de önceden yaptığı taahhüdü yerine getirir. Bu nevi taahhütler özel işlerde yapıldığında, taahhütte bulunan şahıs taahhüdünü ödemeye zorlanamaz. Am-

me işleri, âmme menfaatı ise herşeyin üstündedir. Onun için taahhüdde bulunanın menfaatı düşünülemez. Taahhüdünü ödemeye zorlanır. Âmme menfaatı çok genel olursa halîfeden izin almadıkça bu işleri yaptırmaya girişemez. Çünkü tek başına hareket ettiğinde güçlüklerin meydana gelmemesi, güçlük çekmemesi içindir. Bu nevi genel menfaatlar normal bilinen hisbe görevinin çok daha üstündedir. Yapılacak iş az, o hususta halîfe iznini temin zorsa veya iznin gelmesi geciktiğinde zarar artacaksa o takdirde muhtesib izin almaksızın işlere başlar, yaptırır.

b) **Husûsî iyilikler ise:** İhmâl edilen hizmetler, geç ödenen borçlar gibi, muhtesib vazîfeyi yapacak, borcu ödeyecek olan şahsın imkân ve kâbiliyetini düşünerek yapmalarını emreder. Ama bu vazîfeleri yapmıyanları hapsedemez. Çünkü hapis bir hükümdür. Muhtesib, insanların birbiri üzerindeki haklarının yerine getirilmesine çalışması görevidir. Akrabalardan muhtaç olanına, diğerlerinden nafaka alıp veremez. Ancak hâkim, fakir düşene akrabalarının ödemeleri gerekli olan nafakaya karar vermişse bu miktarın ödenmesini, alınmasını emreder. Küçüklerin kefillerinde de durum budur. Hâkim, küçüğün kefilinin ne miktar ödeyeceğine karar vermişse, muhtesib o karardaki miktar ve şartlara göre, tesbit edilen hakkı alıp hak sahibine verir.

Vasiyetleri, vedîaları yapmaya, kabûle gelince: Muhtesib, insanların tanınmışlarına veya herhangi birine bu hususta emir veremez. Ama iyilik ve takvâda yardımlaşmaya teşvik için genel olarak bu işlerin yapılmasını emir ve tavsiye edebilir. İşte bu genel ve özel görevler insanların biribirine olan haklarıyla ilgilidir.

E — ALLAH HAKKIYLA KUL HAKKI ARASINDA MÜŞTEREK İYİLİKLER (EMİRLER)

Kadınların, eşit olan bir erkekle nikâhlanmalarını istediklerinde, velilerin müsâade etmelerini temin, kocasından ayrılan kadına iddete riâyet etmesini sağlamak gibi. Muhtesib, süreye uymayan kadını cezâlandırır, Fakat velilerden nikâha izin vermiyenleri cezâlandıramaz. Nesebi sahih çocuğunu kovan babadan, zorla babalığını yapmasını sağlar, çocuğunu kovması sebebiyle gerekli cezâyı verir. Efendilerden kölelerine iyi muâmele etmelerini, güçlerinin yetmiyeceği işleri yaptırmamalarını emreder. Hayvan sahiplerinin, hayvanlarının yemine, tımarına dikkat etmelerini, güçlerinin yetmiyeceği işlere koşmamalarını emreder. Yemi kısılan hayvanın yemini zorla verdirir. Bir kimse sâhipsiz mal bulsa ve kendi nezdinde noksanlık yapsa kefâletindeki kusurdan doğan noksanı ödemesini emreder. Veya yetkili makâma bulduğu malı teslim etmesini bildirir. Yitik malı bulan da bulduğunda noksanlık yaparsa, muhtesib o şahsa noksanı tamamlattırır. Fakat bu masrafı yitik malın sahibine ödettirir. Sâhipsiz mal (Lukâta)daki masraf ödettirilmez. Kayıp mal, sahibinden başkasına teslim edilirse bulan o malı öder. Lukâtayı bulan başkasına teslim ederse bedelini ödemez. İşte bütün bu gibi durumlarda ilâhî ve insânî haklar söz konusudur.

F — KÖTÜLÜKLERDEN UZAKLAŞTIRMAK

Üç kısma ayrılır. a) Allah'ın haklarından olanlar. b) İnsanların haklarından olanlar. c) İki hak arasında müşterek olanlar.

a) Allah'ın haklarından olan yasaklar da üç kısımdır. aa) İbadetlere âit olan yasaklar, bb) Haramlara, mahzurlara âit olan yasaklar, cc) Muâmelelere âit olan yasaklar.

aa) İbâdetlere âit yasaklar: İbâdetin belirtilen şeklini, vasıflarını değiştirmeyi, gizli okunan namazlarda açık, açık okunan namazlarda gizli okumayı istemek, namaz ve ezanda sünnet dışı bazı şeyler yapmak... Muhtesib bu gizli işleri yapmak isteyenleri önler, yeter ki bunları tâyin olunan imam demesin, yapmasın. Şâyet imam bu gibi işleri yaparsa o zaman imamı bu işlerden men eder, durumunu üst mercilere bildirir. Temizlikte, namaz yerinde kötü davrananların da bu durumu anlaşılınca onların hareketlerini yasaklar. Muhtesib zanla, ithamla hareket edemez. Bazı muhtesib memurlarından bu hususlarda hikâyeler anlatılır.

Bir muhtesib, nalınlarıyla mescide giren şahsa,

— Temizlik hânene (abdesthâne) bunlarla girer misin, der. Adam da inkâr edince, muhtesib bu hususta yemin ettirmek ister. Böyle hareket muhtesibin görevini bilmediğini gösterir. Hakkında kötü düşünceye yol açar. Bunun gibi, bir şahsı cünüb iken gusletmiyen namazı terk eden, oruç tutmayan biri zannederse onu töhmet altında tutamaz, inkâr ettiğinde fenâ muâmele edemez. Ama zan taşıyan bu tip kimselere nasîhat edebilir. Allahın azâbından kaçınmasını telkinde bulunur. Allah'ın haklarını yerine getirmesini tavsiye eder. Ramazanda bir şahsı yemek yerken görürse, yemek yemesinin sebeblerini araştırır, yolcu, hasta vesâire olup olmadığını sorar, şüphesini giderir. Ondan sonra cezâlandırılması gerekiyorsa cezâlandırır. Özür sahibi ise gizli yemesini emreder. Şahsın cevâbından şüpheleniyorsa yemin veremez. Çünkü herkes kendi şahsının bir emînidir. Belirttiği sebebler doğru değilse, asılsızsa yine cezâlandırılır, oruç yemeden men edilir. Nefsini ithamdan kurtarması, câhil insanların rastgele sebebleri oruç yeme sebebi saymaması için oruç yiyenlerin gizli yemesi genel menfaat îcâbıdır.

Zekâtı vermekten kaçınanlar ise: Açık, bilinen maldan zekât vermiyorsa, zekât memuru zorla zekâtı alma konusunda özel yetkiyi hâizdir. Haklı bir sebeb yoksa zekâtından kaçınanı ta'zir cezâsına çarptırır. Gizli mallarının zekâtını vermiyorsa, muhtesib bu hususta zekât memurundan daha yetkilidir. Çünkü zekât memurunun gizli malların zekâtı konusunda bir îtiraz hakkı yoktur. Gizli malların zekâtını inkâr edeni, durumundan vermediği anlaşılanı cezâlandırma yetkisi yine zekât memurunundur. Ama zekâtını vermişse zekât memurunun yapacağı bir şey yoktur. Gizli olarak zekâtı verdiğini söylerse kendi vicdanına havâle edilir.

Bir şahıs insanlardan zekât, sadaka istiyor, dileniyorsa durumunun, sıhhatinin iyi olduğu, mallarının bulunduğu biliniyorsa, bu hareketi kötü kabûl edilir ve cezâlandırılır. Muhtesib, bu tip şahısları men etmede ze-

kât memurundan daha özel bir yetkisi vardır. Hz. Ömer buna benzer zekât alacak bir topluluğu insanlardan zekât istemekten men etmiştir. Muhtesib, dilenen şahsın dış görünüşünde zenginlik belirtileri görürse, bu hâliyle de dileniyorsa, muhtesib durumu müsâit iken dilenmenin haram olduğunu bildirir, fakat men edemez. Çünkü bilinmiyen yönüyle belki fakirdir. Güç, kuvvet sahibi biri dilenirse, çalışmazsa dilenmeden men edilir. San'atla, işle meşgul olması emredilir. Hâlâ dilenmeye devâm ederse huyunu terk edene kadar cezâlandırılır. Dilenmesi yasak edilen birine mal ve iş bakımından yardım etmek gerektiğinde mal sahiplerinin dilenir durumda olanlara zorla infak etmeleri, çalıştırıldığında ücretini vermeleri emredilir. Bu işi, muhtesibin bizzat kendisi yapamaz. Çünkü böyle bir yardım mecbûriyeti karara bağlıdır. Hâkimler ise karara yetkili makamdır. Durumu hâkimlere anlatır, işi halletmesini veya bu hususta kendisine izin verilmesini ister.

Dînî ilimlerde fakih, vâiz olmayan biri haddini bilmezlik eder, yanlış fikirler söyler ve insanların da bu şahısların yanlış fikirlerine kapılmaları, aldanmaları umulursa, onların din ilimleri alanındaki bu hareketleri önlenir. Halkın aldanmaması için sapıklıkları açıklanır. Durumu şüpheli olanlar varsa hemen önlenmezler, araştırılır, öğrenildikten sonra yasaklanırlar, veya yasaklanmazlar. Hz. Ali, Hasan-ı Basrî'ye halk ile konuşurken varır. Konuştuğu hususta Hz. Ali, Hasan'a soru sorar ve,

— Dinin esası nedir, der. Buna cevâben Hasan,

— Allah'dan korkmadır. Hz. Ali,

— Dinin âfeti nedir?

— Tamahkârlık, hırstır.

— Şimdi artık insanlarla istediğin husûsu konuş, der.

Bazı ilim adamları; icmâı zedeleyici, naslara muhâlif düşen bir bid'at ortaya atarsa, bu da zamanın âlimlerine ulaşırsa o şahsı bu işten men ederler, kötülerler. Âlim huyundan vaz geçer, tevbe ederse ne âlâ, yoksa durum halîfeye bildirilir. Çünkü dîni, bid'atlardan korumaya en büyük yetkili odur. Bazı müfessirler, Allah'ın kitâbını tefsirde zâhirini bırakır, bâtına saparsa bu bid'attır. Mânâların zor olanına kendini zorlar, kendisince bir takım anlamlar verirse, bâzı râvilerin münker hadîslerini alır, tefsirde kullanırsa ve bu hareketleriyle insanları tefsirlerden soğutur, kaçırır, Kur'anın te'villerini bozarsa, muhtesib böylelerini tefsirden men eder. Bu men işlemine karar verilirken muhtesib açıkça sahîh olanı bozuk olandan, doğruyu yanlıştan ayırt edebiliyorsa ve neticede tefsirin hatalı oluşuna ulaşmışsa o şahsı kötü hareketten men eder. Muhtesib hatalı olan bu neticeye; ya bizzat kendi ilmiyle varır, ona göre men eder, ya da; zamanın âlimleri o nevi hareketin kötülüğünde birleşirler, bid'at olduğunu söylerler, faâliyetin yasaklanmasını isterler. Muhtesib de âlimlerin ittifak hâlindeki bu fikirlerine karşılık o bid'atçı tefsirciyi tefsirden men eder.

G — HARAM VE ŞÜPHELİ İŞLERDEN MEN ETME

İnsanları, şüpheli, töhmetli gerektirici işlerden sakındırmaktır. Hadîs-i şerîfte de,

«Sana şüpheli gelen şeyi bırak, şüpheli olmayana mürâceât et» buyurulmuştur.

Bu nevi işlerin de önce kötülüğü belirtilir, sakınılması emredilir. Bundan sonra yapan cezâlandırılır. İbrahim Nehâî'nin anlattığına göre: Hz. Ömer, erkeklerin kadınlarla birlikte tavâfını yasaklamıştır. Kadınlarla birlikte namaz kılan birini görür, değnekle adamı döver. Bunun üzerine adam,

— Allah'a and ederim ki, eğer hareketim güzelse, sen bana zulmettin. Eğer hareketim kötü ise niçin bana öğretmedin? Buna cevâben Hz. Ömer,

— Bu hususta kararımı duymadın mı?

— Hayır. Senin kararını işitmedim, der.

Bu sözler üzerine Hz. Ömer, elindeki sopayı adama verir ve :

— Kısas et, hakkını al, der.

— Bugün kısas etmem, hakkımı almam.

— Öyleyse beni afvet.

— Afvetmem.

O gün birbirinden ayrılırlar, ertesi gün tekrar karşılaşırlar, Hz. Ömer'in rengi değişir ve adam Hz. Ömer'e:

— Ey mü'minlerin Emîrî, benden olacak bir hususta senden daha gayretliyim, der.

— Evet.

— Allah şâhidim olsun ki ben senden olan hakkımı afvettim, der.

Herkesin geçip gittiği bir yolda bir erkekle bir kadının beraberce duruşunu görürse, bunlar hakkında şüphe çekici bir belge olamaz, cezâlandırılmalarına gidilmez. İnsanlar böyle harekette mahzur görmemişlerdir. İssız, tenha bir yolda veya yerde kadın erkek beraberce bulunurlarsa hareketleri şüphe çeker, iyi karşılanmaz. Belki yanındaki kadın nikâhı haram olan bir kadın olabileceğinden her ikisi de hemen cezâlandırılmazlar. Yanındaki haram olan bir kadın ise şüphe çekici yerlerde yalnızca bulunmaları yasaklanır. Yabancı bir kadınsa Allah'tan korkması, kötülüğe sevk edici işten kaçınması emredilir. Duruma göre de men ve zecredilir, cezâlandırılır.

Ebu'l-Ezherî'nin anlattığına göre: İbnu A'şa, bir yolda kadınla konuşan erkek görür. İbnu A'şa, adama:

— Kadın haramın ise insanlar arasında bu şekilde onunla konuşman kötüdür. Kadın haramın değilse o daha kötüdür. Sonra adamın yanından ayrılır. İnsanlara bir toplulukta bu olayı haber verir. O esnâda evinin penceresinden bir kâğıt atılır. İçinden şu şiir çıkar:

«Şüphesiz beni meczub bir şekilde gördüğün o kadınla bir takım haberler konuşuyordum. Bana bir söz söyledi ki, nefsim sanki ona doğru akıveriyordu. Zamanların geçip gitmesiyle ağır bir meyelân kalbimi çekiyordu. Kirpiklerinin uçlarıyla oklar atıyordu. Halbuki karşısındakinin cevab verecek, atacak okları yoktu.

Keşki kulağın aramızda olsaydı da ne konuştuklarımızı bir duysaydın. Benim yaptığım işten kötü gördükleriniz var ya. İşte o, güzel cidden güzel hem de çok güzeldi.»

İbnu A'şa bu şiiri okuyunca mektubun başına Ebû Nuvas yazılmış olduğunu görür ve bunun üzerine:

— No'laydı Ebû Nuvas'ın bu hareketine dokunmasaydım, önceden bir araştırma yapsaydım. İşte bu ve benzeri hareketlerde araştırmadan sonra İbnu A'şa'nın yasakladığını belirtir. Muhtesiblerin kötü kabûl ettiği şeyi meşru, yapılması câizdir şeklinde saymak, kabullenmek doğru değildir. Yukarıda Ebû Nuvas'ın belirttiği husus bir günâh, kötü bir harekettir. Ama Ebû Nuvas, uyanık, dikkâtli birisidir. Esasında konuştuğu kadının haram bir kadın olduğunu belirtmek ister ve mes'eleyi ters yönden, biraz da alay olarak, ele alır. Muhtesib, kötü bir iş görürse önce duruma göre o âmı değerlendirir. Hemen kötülemeye, yasaklamaya geçmez, başlamaz. Fiilin sebebini iyice öğrenir. Bu hususta İbnu Ebî Zenâd'ın Hişam b. Urve'den naklettiği şu hikâye anlatılır:

Hz. Ömer'le Kâ'beyi tavâf ediyorduk. O esnâda ensesinde (boynunda) ay kadar güzel bir kadın bulunan bir adam gördü. Adam şöyle diyordu:

«Şu kadın için sahil boyunca bir deve üzerinde inişli, çıkışlı yollardan kalkıp geldim. Onun bu şekilde taşınması yasaklanırsa, kaybolmasından, düşüp ezilmesinden korkarım. Onu böyle taşımakla da bol sevâba ulaşmak isterim.»

Hz. Ömer bu adama:

— Ey Allah'ın kulu, Haccını bağışladığın bu kadın kimdir?

— Ey Halîfe, hanımımdır. O aklı kıt, düşük huylu, obur, boyu uzun, takatsız birisidir.

Bu sözler üzerine Hz. Ömer o adama:

— Pekiyi, niçin onu boşamıyorsun?

— O, güzel bir kadındır, düşmanlık edemem, çocukları vardır, terk de edemem, der. Hz. Ömer de:

— Hayatın dâima onunla beraber olsun, Allah sizleri mes'ud etsin, der.

Ebû Zeyd der ki: Muhtelif bayağı işler araştırıldıktan sonra şüphe gidiyorsa yasaklamaz. Ama şüphe taşıyor, kötülükler mevcutsa yasaklanır. Bir kimse yanında veya dükkanında alenen içki bulundurursa ve kendisi de müslümansa içkileri dökülür, kendisi de cezalandırılır. Zımmî ise, içkiyi açıkta bulundurduğundan ötürü cezâlandırılır. Hukukçular içkilerin dökülmesi konusunda farklı görüştedirler. Ebû Hanîfe'ye göre

İçkiler dökülmez, içkiden olan bu mallarda kâfirlerin hakları vardır. Dökülürlerse tazmîni gerekir. Şâfiî'ye göre: Açıkta bulunan içkiler dökülür, onlarda müslüman, kâfir hiç kimsenin hakkı yoktur. Tazmîn edilmesi de gerekmez. Hurmanın sarhoşluk vermiyen suyunun açıkta bulundurulması, Ebû Hanîfe'ye göre: Müslümanların o suyun içilebileceğini kararlaştırmaları sebebiyle dökülmesi ve açıkta bulundurulması cezâyı gerektirmez. Şâfiî'ye göre: Hurmanın sarhoş etmiyen suyu şarap gibi değildir, dökülmesi gerekmez. Hisbe işleri görevlisi duruma göre açıkta bulundurulmasını yasaklar, açıkta satıldığında cezâlandıracağını bildirir. Fakat dökemez. Ancak hâkim dökülmesine karar verirse o zaman döker. Karara dayanarak dökmek sonunda tazmînat da gerekmez. Bâzı aklı giderici, sarhoşluk verici maddelerin bu durumları anlaşılırsa açıkta bulundurulması yasak edilir. Aklı giderici, hezeyanda bulundurucu maddelerin, ilâçların içilmesi hâlinde bu maddeleri kullanan kimseler ta'zir cezâsıyla cezâlandırılır. İçki içme cezâsı verilmez. Çünkü bu nevi ilaç ve maddelerin günlük hayatta kontrolü zor veya çok az, kullanan şahsın da aklının nisbeten bulunuşu, akıllı görünüşü söz konusudur. Şüpheli ilâçlar hakkında kat'î hüküm de bulunamamaktadır.

Haram olan oyun âletleriyle alenen oyun oynama işini Muhtesib araştırır. Bir zarar, yaramazlık mevcutsa o oyunu yasaklar, oynayanları cezâlandırır. Oyun âletleri yasak oyundan başka işler için kullanılabilirse ıslah edilir, kullanılır. Yoksa imhâ edilir. Eğlencelere gelince, bir kötülük yoksa, çocukların alışması, terbiyesi için yapılıyorsa tedbirli hareket edilir. Bâzı ihtimâller düşünülür. Eğer çocuklar, erkeklerle kadınların putlarını yaparlarsa böyle hareketleri kötülüğe yol açıcıdır, tedbirler bunun yasaklanması yönünde ise yasaklanır. Duruma göre, oyunlar ve san'atlar yasaklanır. Eğer bir sakınca görülmezse müsâade edilir. Resûlüllah (S.A.V.), Hz. Aişe'nin yanına girdi. Onu bir takım kızlarla oynaşır görünce, kendi hallerine bıraktı. Bu hareketi kötü görüp tenkid etmediler. Şâfiî'nin dostlarından Ebû Saîdi'l-Istahrî'nin anlattığına göre: Ebû Saîd, Halîfe Muktedir zamanında Bağdad Hisbe memurluğuna tâyin edilir. Sûku Dadî (İçki ve zararlı şeyler bulunan çarşı) yı tamâmen kaldırır, hurma suyunun satışını yasaklar. Oyunlar yapılan pazar yerini kaldırmaz. Ve şöyle der:

— Şüphesiz Resûlullah (S.A.V.) ın gördüğü bir zamanda Hz. Aişe, kızlarla oynamış, Resûlüllah (S.A.V.) de bu hareketi kötü karşılamamıştır. Buradaki oyundan maksad tavsible karşılanan, meşrû, içtihada uygun bir oyundur.

Dadî çarşısını kapatışı ise, burada çoğunlukla hurma suyunun satılışıdır. Ebû Saîd bunu satmayı ve içmeyi kötü görmüş ve satışını yapan çarşıları kapatmıştır. Bâzan ilâç, devâ için kullanılacağına cevaz vermişse de bu çok uzak bir ihtimâl ve isnaddır. Mahzur görmeyen muhtesiblerce de sarhoş etmiyen hurma suyunu satmak serbesttir. Ebû Saîd'in yasak edişi bu suyun haram oluşundan değil, âmme için faydasının olmayışı, zararlı oluşunun ihtimâl dahilinde bulunuşudur. Bu nevi hurma

suyunu haram kabûl eden muhtesib de olsa satışı câizdir. Çünkü kullanılabileceği hususunda görüşler vardır. Genel duruma göre de satışı mekruhtur. Bâzı mübah işlerin açıkça yapılması kötü karşılanabilir. Meselâ kocaların câriyeleriyle alenen şakalaşması yasaklanabilir.

Mahzurlu şeylerin açıklanmıyanları konusunda muhtesib araştırma yapamaz. Kapalı şeyin kapalılığını açmakla, perdesini yırtmakla belki bir daha bu kötü olan şeyin önüne geçemez, örtemez. Resûlüllah (S.A.V.)] da şöyle buyurmuştur.

«Şu pislikleri kim görür, karşılaşırsa Allah'ın örtüsünden münâsib bir örtü örtsün. Kim o pisliklerin, pis işlerin yüzünü açarsa, perdeyi aralarsa Allah'ın cezâsını onun hakkında tatbik ederiz.»

Bir topluluk yaptığı işlerde emâre ve belirtileri gizlemek isterse, yapılan bu gizleme gayreti iki ihtimâl taşır.

1 — Bu gizleme haram olan bir şeyin yayılmaması, öğrenilmemesi içinse, söz gelimi, kendisine doğruluğu ile güvenilir birisi «Bir adam zina yapmak için birisiyle baş başa kaldı», «Bir adam birisini öldürmek için tenha bir yere gitti.» sözlerini söylemesi için o hususları araştırması, aslını öğrenmesi gerekir. Çünkü sözüne güvenilir birisi olması sebebiyle araştırmadan sözleri söylerse bir takım yanlış işlerin yapılmasına, sözlerin söylenmesine, dedi-kodulara yol açar. Bunun gibi, bir topluluk dinî bir mes'elede haber işitirlerse bu haberi, işi araştırdıktan sonra iyilik veya kötülüğüne karar vermesi gerekir. Hemen kabullenmek veya reddetmek olmaz. Muğire b. Şu'be'nin yaptığı iş gibi:

Anlatıldığına göre, Ümmü Cemil binti'l-Mihcem b. il-Efkâm isimli Hilâl oğullarından bir kadın, Basra'da Muğire b. Şu'be'ye kaçar. Kadının, Sakîf kabîlesinden Haccac b. Ubeyd isimli kocası vardır. Bu durum Ebû Bekir b. Mesruh'a, Sehl b. Ma'bed'e, Nâfi b. Haris'e, Ziyâd b. Ubeyd'e ulaşır. Kadını gözetirler. Muğire'nin evine girince baskın yaparlar. Esas maksatları, bu iş için Hz. Ömer'e şâhitlik etmektir. Fakat Hz. Ömer, onların şâhitlikte kusurlu çıkmaları sebebiyle zina iftirâsı cezâsına çarptırdıysa da hareketlerini kötülemedi.

2 — İşin görünen durumu ne ise ona göre ceza vermek, daha fazla derinleştirip kapalı hususları araştırmamaktır. Anlatıldığına göre: Hz. Ömer sokaklarda gezerken sazlıktan yapılmış bir evin içinde ateş yakıp içki içen topluluğa rastlar ve onlara:

— İçki içmek yasak olduğu halde sizler içki içiyorsunuz. Sazlık evlerde ateş yakmayı yasakladım, sizler ateş yakıyorsunuz, der. Adamlar da:

— Ey Halîfe, Allah sana araştırmayı, tecessüsü yasakladığı ve sen de evlere izinsiz girmeyi yasak ettiğin hâlde niçin tecessüste bulundun? İzinsiz olarak eve girdin? derler.

— İşte bu iki şey cidden birer bühtandır. Kötü huydur, diyen Hz. Ömer oradan ayrılır. Daha fazla üzerlerine varmaz ve şöyle der:

— Bir evde kötü sesler işitilir, evdekiler yüksek sesle evin dışındakileri rahatsız ederlerse, onların evlerine baskın yapılmaz. Kötülük olanı ile ortadadır, ne ise ona göre cezâları verilir. Ayrıca sebeblerini araştırmaya mahal yoktur.

H — HARAMA GÖTÜRÜCÜ HİLELİ İŞLERİ KONROL VE YASAKLAMA

Zina, haram satışlar tarafların rızâsıyla da olsa dînî hükümlerin yasakladığı bir kısım hukukî işlerdir. Bu kötü muâmelelerin yasaklığı kesinse muhtesib, yasak hükümleri aynen uygular, yürütür, yapılmasını önler. Duruma, yasaklığın şiddet derecesine göre fâillerini cezâlandırmayı emreder. Yasak olup olmadığı ihtilâflı işlerse, muhtesib hemence şüpheli olan bu işlerin yasaklığına hükmedemez. İhtilâflı işlerin yapılması kötülüklere yol açacaksa, hakkında kesin yasaklık bulunan bir sonuca, işe götürüyorsa o zaman şüpheli ve ihtilâflı işlerin yapılmasını yasaklar. Az para verip çok para almak gibi. Bu hareket kesin yasak, haram olan va'deli borçlardaki fâize benzer, netice ona varır. Dolayısiyle yasaklanır. Muhtesibin bu nevi işleri yasaklaması idareciliğinden mi ileri geliyor, yoksa başka sebepten mi? Bu hususun cevabı önceden geçmiştir.

Hukûkî muâmelelerden nikâhla ilgili olarak kesin yasak edilmeyen işler varsa, âlimler kötülüğü konusunda birleşmişlerse muhtesib de bu hareketleri yasaklar. Âlimlerin bâzı konularda az da olsa ihtilâfa düşmeleri hâlinde, o mes'ele kesin yasak olan bir şeye yol açıyorsa muhtesip yasaklar. Mut'a nikâhı gibi. Meşruluğu kabûl edilir, yasaklanmazsa zinanın mübahlığına yol açar. Yasak edilince meşru olan nikâha teşvik artar, zinâyı da önler. Hukûkî muâmelelerden karışık, mağşuş, mal satma, bedellerinde hîle yapma kötü hareketlerdir. Muhtesib bu işleri yasaklar, yapanları o andaki duruma göre cezâlandırır. Resûlüllah (S.A.V.) de:

«Sattığı malı karıştıranlar, tağşiş edenler, bizden değildir.» buyurmuşlardır.

Malın sağlamına çürüğünü karıştırıp müşteriye karşı bu aybı gizlemek, karışık mal satmanın en çirkinidir, haramdır. Günâhı oldukça büyüktür, bu durumu inkâr büyük suç, cezâsı da o nisbette ağırdır. Sağlama çürüğü karıştırma ameliyesi müşteriye söylenirse, malın ayıbı müşteriden gizlenmezse günâhı az, kötülüğü hafiftir. Müşterinin durumuna bakılır. Müşteri bu malı başkasına satmak için almışsa kötülük durumu, kabahate iştirak, satıcı ve alıcıya teşmil edilir. Satıcı, malı karıştırdığından, müşteri de bu karışık malı, karışık ve ayıplı olduğunu bilmeyen bir başkasına satacağından sorumludurlar. Hareketleri iyi sayılmaz. Karıştırandan bu ayıplı mal yalnız kullanmak için alınmışsa, hareketin kötülüğü satıcıya âittir. Müşteriye bir kusur yüklenemez. Malların bedellerinde (semenlerinde) de hîle bu şekilde olup yapılması yasaktır.

Hayvanların satılacağı zaman sütünü sağmamak suretiyle memesini dolgun göstermek yasaktır. Muhtesibin yasaklıyacağı ana konulardan biri de ölçülerde, tartılarda mevcut hîleleri, noksanlıkları kontroldür Al-

lah Teâlâ bu konuda kesin hükümler koymuştur. Bu bakımdan ölçü ve tartıda hîle yapan, eksik ölçüp, yanlış tartanları muhtesib cezâlandırır. Çarşıların ölçü ve tartı âletlerinden şüphelenirse, araştırma ve kontroller yapar. Ölçü ve tartı âletlerini ayarlar, herkesce bilinen bir işâretle de mühürler. Mühürsüz olarak kullanılan ölçü ve tartı aletleri sâhipleri ağır cezâlarla cezâlandırılırlar. Mühürsüz kullanılan âletler noksansa yasaklama ve kullananı cezalandırma iki sebebten ortaya çıkar. 1 — Devletin idaresine, haklarına karşı çıkmak, mühürlü âletleri kullanmamak, Devletin otoritesini, kontrol hakkını tanımamak demektir. 2 — Şer'î hakları inkâr, hak ve hukûku dinlememek, gözetmemek sûretiyle noksanlıklar, fazla alıp az vermelerde bulunmak kötü harekettir. Ölçü ve tartı âletinde bir eksiklik, noksanlık yoksa, yalnızca mühürsüzse, mühürsüz kullanma sûretiyle Devlet emrini dinlememeden ötürü ceza görür. Bir topluluk sahte mühür kullanır, onunla ölçü ve tartı aletlerini mühürlerse, sahte mühür yapan, yalan işlerde bulunan bu kimseler sanki piyasaya sahte para (dirhem ve dinar) süren kalpazanlar gibidirler. Sahte olarak yapılan iş, halk arasında karışıklığa sebeb olmuyorsa, yalnız Devletin yetkisini dinlememekten ceza görür. Çünkü âletlerini kontrol ettirmemek Devletin otoritesini dinlememek sayılır, cezâlandırılır.

Memleket geniş olur, halkı birden fazla para, ölçü ve tartı âletleri kullanmak zorunda olurlarsa, muhtesib o kimseleri ya tamâmen serbest bırakır. Yahut da topluluğun ileri gelen, kendilerine güvenilen kimseleriyle anlaşarak bir para, ölçü ve tartı biriminde anlaşır, karar verirler. Bundan sonra muhtesib kararlaştırılan ölçü birimlerinin dışındaki birimlerin kullanılmasını yasaklar. Ülkenin büyük olması, halkın ileri gelen güvenilir kimselerinin bu işlerde istihdâmı, bilirkişi olarak kullanılmaları hâlinde ücretleri hazîneden verilir. Memleket dar ise, muhtesib Devletçe kararlaştırılan paranın, ölçü ve tartı âletlerinin aynen kullanılmasını belirtir. Bunlardan eksik veya fazla olan paraların, ölçü ve tartı âletlerinin kullanılmasını, karışıklık çıkmaması için, yasaklar.

Halifeler, eyâlet vâlileri kendi adlarına ölçü tartı âletleri tesbit etmişler, paralar çıkarmışlar, bunları başkalarıyla karıştırmamışlar, Devletin bu işle meşgul olan dîvânına kayıtlarını yaptırmışlardır. Seçilip kararlaştırılan ölçü birimlerinin dışındaki para birimlerini, ölçü ve tartı âletlerinin kullanılmasını yasaklamışlardır. Şâyet idareciler böyle bir iş yapmamışlarsa, muhtesib o muhitin bilirkişileriyle beraber kullanılan ölçülerin ortalamasını alıp kullanmışlardır.

Mal ve mîras taksimi işleriyle meşgul olanları, alan ölçüleri ile meşgul olan bilirkişileri seçmek muhtesibin görevi içine girmez. Bunlarla meşgul olacak bilirkişileri seçmek oranın hâkimine âittir. Çünkü bu işleri yapacak olanlar, yetimlerin, gâiblerin mallarında nâib olarak vazîfe görmekte, onların haklarını gözetmede hâkime nâib olarak işleri yürütmektedirler. Mahallelerin, çarşı ve pazarların, koruluk ve mer'aların bekçilerini seçmek o yerin baş âmirine veya yardımcılarına âittir.

Yalan ve inkâra dayanmıyan çok alıp az verme gibi ihtilâflarda ta-

rafların işlerine muhtesib bakar. Ama inkâr ve yalan mevcutsa, hâkimler böyle ihtilâflarda karar verme işinde muhtesibten daha yetkilidirler. Muhtesib de bu karara göre onları cezâlandırır. Muhtesibi bölgenin hâkimi tâyin etmişse, hâkimlerin vermiş olduğu hükümleri uygulamak muhtesibin görevidir.

Muhtesib, halkın hepsi için yasak ettiği bazı hususları özel şahıslar için yasak etmiyebilir. Söz gelimi, bulunduğu yer halkının alışmadığı para, ölçü ve tartı aletleriyle alış verişte bulunmada iki taraf rıza ile anlaşırsa onların bu işlemine muhtesib itiraz edip kötü görüp engel olamaz. Özel şahıslar yaptıkları bu işleri genelleştirmezler. Çünkü halkın alışmadığı, bilmediği para ve ölçü vâsıtaları olduğundan halk aldanabilir.

İ — YALNIZ İNSANLARIN HAKLARINDAN DOĞAN YASAKLAR

Bir kimsenin, komşusunun evine tecâvüz etmesi, komşu duvarına ağaçlar koyması, sınırı geçmesi gibi. Komşu bu hususlarda muhtesibe şikâyette bulunmazsa, muhtesibin re'sen olaya el koyma yetkisi yoktur. Çünkü komşu olan kimse bu hakkı tanıyabilir, şikâyet etmiyebilir, karşılığında para alabilir. Komşu, muhtesibe şikâyet ederse, aralarında ihtilâf, zorbalık olmasa bile olaya el kor, tecâvüz edenin tecâvüzünü önler, ceza verir. Aralarında anlaşmazlık, zorbalık varsa durumu mahkemeye bildirirler, muhtesib olaya el koyamaz. Hâkim ihtilâfı çözmeye yetkilidir. Komşu ücret istemeden sınıra tecâvüz hakkı, duvara ağaç koyma hakkı tanımış, yapılan şeyleri yıktırmıyacağını bildirmişse sonradan da ücret isterim demişse, komşunun bunu istemeye hakkı vardır. Kendisine sayılan haklar tanınan kimse de isterse istenilen ücreti verir, isterse yaptığı şeyleri yıkar, bedel vermez. Komşunun îtimad telkin eden sözlerine dayanarak yapmış olduğu şeylerin yıkım masraflarını ister. Komşunun izni üzerine inşaata başlamış, duvarlarına ağaçlar konulmuş ise, sonra da komşu verdiği izinden vazgeçmişse inşaat yaptıran yaptığı şeylerin yıkım masrafını komşusundan isteyemez.

Bir kimsenin ağaçlarının dalları komşusunun evine sarkarsa muhtesibe gidip bunların kesilmesini isteyebilir. Muhtesib de ağaçların sâhibine, dalların kesilmesini emreder. Ayrıca ceza veremez. Çünkü ağaçların büyüyüp komşunun bahçesine, evine sarkması kendi kusurundan doğmamaktadır. Ağaçların kökleri komşusunun toprağına geçmişse, komşu, ağacın köklerinin sökülmesini isteyemez ve sökemez, toprağının altında bu nevi bir işe engel olamaz. Şâyet kesmişse duruma göre kendisine ceza verilir.

Bir kimse evinde ocak yakıp bunun dumanından komşusu rahatsız olsa, rahatsız olan komşu ocağın yakılmasını önleyemez, itiraz edemez. Bunun gibi evine su dolabı kurar, demir parmaklıklı kapılan, pencereler yaparsa komşu bunlara da engel olamaz. Çünkü herkes mülkünde istediği tasarrufu yapmakta serbesttir. Bu tip yapılar, işler herkes tarafından normal karşılanmıştır.

Ücretle adam çalıştıran bir şahıs, çalıştırdığı adamların ücretini noksan verirse, kararlaştırılan ücrete karşılık daha fazla çalıştırırsa bu nevi hakka tecâvüzlerine mani olunur. Duruma göre yasaklar konulur, işi tenkid edilir. Çalışan kimse de çalıştığı şahsın hakkını kısar, gerekli şekilde iş yapmazsa, haksız olarak ücretinin artırılmasının isterse onun bu hareketlerine engel olunur. İyi bir hareket tarzı olmadığı bildirilir. Muhtesibe bu durumlar bildirilince, gerekli tedbiri alır, olay hakkında hükmünü verir. İşçi ile işveren, çalışanla çalıştıran, iş ve ücret konusunda anlaşamazlar, inkâr mevcutsa bu durumda ihtilâfa hâkim bakar.

Muhtesiblerin çarşı ve pazarlarda kontrol edebileceği san'atkârlar üç gurupdur. a) Çalışmaların tam ve noksan olduğunu kontrol ve tesbit. b) San'atkârların güvenilir kimseler olup olmadığını tesbit. c) Bir kısım san'atkârların işlerinin iyi olup olmadığını kontrol.

a) Çalışmaların tam ve noksan olduğunu tesbit: Doktorlar ve öğretmenler gibi. Çünkü doktorlar hatâları sonucu insanların ölümüne, sakat kalmasına yol açabilir. Öğretmenler de belli bir usulde büyüyen yavruları büyüdüklerinde onları terbiye ederler, onlara bilgiler öğretirler, yavruların olgun insan olmasını sağlarlar, yetiştirirler. İnsan şahsiyetinin bozulmaması, cemiyet âdâbının kirlenmemesi, unutulmaması için kusurlu olan, ahlâksız işlerde bulunan öğretmenlere mâni olur.

b) San'atkârların güvenilir kimseler olup olmadığını tesbit: Kuyumcular, kumaş dokuyucular, demirciler, boyacılık yapanlar gibi. Çünkü bunlar her an insanların mallarını çalabilirler, kaçırırlar. İşte muhtesib bu türlü san'at sâhiplerinin güvenilir kimseler olup olmadığını tesbit eder, gerekli kontrolleri yapar. İyi kimseler işine devam eder, hîlekâr, hâin olanlar işten men edilir. Yaptığı işler, hâinlikler muhtesib tarafından herkese duyurulur. Onu tanımayan kimselerin zarar görmesinin önüne geçer ki bu da yapılacak olan ilânla mümkündür. Bir görüşe göre de o yerin bekçileri, polisleri ve idarecilerin yardımcıları bu işleri yapmaya, kontrollerde bulunmaya muhtesibten daha çok yetkilidir. Kuvvetli olan da bu görüştür. Çünkü hâinlik hırsızlığın bir nev'i sayılır. Onun hükmüne tâbidir.

c) Bir kısım san'atkârların işlerinin iyi olup olmadığını kontrol: Hisbe idarecileri bizzat bu kontrolleri yapar. Her hangi bir şikâyet olmasa da âmmeyi ilgilendirdiğinden bozuk, çürük işleri tesbit eder, bunları yapanları yasaklar. Özel işlerde ise, san'atkâr bu işlerde hîleyi ve fesâdı âdet hâline getirmişse durumu, sahteliğe mâruz kalan hasım, muhtesibe bildirmiş, şikâyet etmişse, muhtesib san'atkârın hareketinin kötülüğüne işten men edilmesine karar verir. Eğer yapılan hainlik, fesâd ve zarara yol açıyorsa duruma bakılır, zarârın, borcun tesbiti gerekiyorsa o zaman bu işe muhtesib bakamaz, Hâkimin kararına muhtaçtır. İşe hâkim el kor, ihtilâfı o çözer. Böyle bir tesbit ve hâkimin kararına ihtiyaç yoksa, taraflar arasında uzun boylu bir ihtilâf mevcut değilse muhtesib işe el kor, san'atkâra yapmış olduğu zararı ödettirir. Yapmış olduğu haksızlıktan ötürü meslek cezâsı verir, sırasına göre icrai san'attan men eder.

İnsanların yiyecekleri ve diğer ihtiyaç maddeleri için ucuzlatma ve pahalılaştırma yönlerinde narh koyamaz, fiat tesbiti yapamaz. İmam Mâlik'e göre: Yiyeceklerin pahalı olması hâlinde muhtesib narh koyabilir.

J — ALLAH HAKLARI İLE KUL HAKLARI ARASINDA MÜŞTEREK OLAN KÖTÜ HAREKETLER

Topluluğun ileri gelenlerini, insanların evlerinden farklı, yüksek ev yapmadan, gösterişli binalar inşa etmeden men eder. Zımmîlerin, müslümanların evlerinden yüksek ev yapmalarını men etmesi gibi. Şâyet yüksek binalar yapmışlar ve içinde oturmakta iseler, o binalardan daha yüksek binalar yapmalarını müslümanlara yasaklar. Zımmîlerin, zımmîliklerinin alâmeti olan şeyleri giymelerini, alâmetlerin takılmasını, belirtilen, tesbit edilen şekilden başka bir şekilde gezmemelerini emreder. Aksine hareket edenleri önler, cezâlandırır. Hz. Uzeyr ve Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddialarını açıklamamalarını, alenen söylememelerini, sözle ve hareketle müslümanlara hakârette bulunmamalarını emreder. Bunlara uymayanları cezâlandırır

Yolcuların uğrayıp namaz kıldığı, iş muhitlerinin bulunduğu yerlerdeki câmilerin imamları namazları uzatıyorlarsa, halkın âcizleri, zayıfları âcizleniyor, yolcular, iş sâhipleri fazla tutuluyorsa muhtesib bu hareketleri iyi karşılamaz, böyle hareket eden imamları men eder. Resûlullah (S.A.V.) de Muaz b. Cebel'in bir topluluğa namazı uzatarak kıldırması sonucu, onu bu hareketten men etti, şöyle buyurdu:

«Halkı dinden soğutan, uzaklaştıran sen misin Ya Muâz?»

İmam namazı uzun kıldırmaya devâm ediyor, huyundan vaz geçirilemiyorsa muhtesib, imamı cezalandıramaz. Ancak kısa namaz kıldıran birisiyle değiştirir.

Hâkimin, dâvâya bakmasına bir engel çıkarsa, hâkime mürâceât edildiğinde taraflardan biri zarar görecekse o ihtilâfa muhtesib bakar. İsterse taraflardan biri veya her ikisi hâkim olsun. İhtilâflı olan şahısların rütbesi muhtesibin ihtilâfa bakmasına engel teşkil etmez. Bağdad taraflarının hisbe memuru İbrahim b. Batha, zamanın baş kadısı Ebû Amr b. Hammad'ın evine uğrar. Dâvâcıların, kapısı önünde bekleştiklerini, aralarındaki ihtilâfa bakmasını gözettiklerini görür. Gün hayli ilerlemiş, güneş de öğle vaktine yaklaşmış. Hemen orada durur ve Ebû Amr'in kapıcısını ister. Ona der ki:

— Baş kadıya söyle, dâvâcı ve dâvâlılar kapıda bekleşmekte, güneş hayli ilerlemiş, beklemekten sıkıntıya düşmüşlerdir. Ya makâmına oturur, ya da özrünü bildirir, bekleşen halk da döner gider.

Hizmetçi bulunduranlar, onlara güçlerinin yetmiyeceği işleri emredemezler. Muhtesib bunları hizmetçinin, kölenin bildirmesi üzerine yasaklar, nasîhatlar eder. Tekrar aynı işlere mâruz kalırlarsa o zaman efendileri men eder, cezâlandırır. Hayvan sâhipleri de iş yapamıyacak hayvanları işlerinde kullanırlarsa bu hareketleri yasaklanır. Muhtesib, hayvan sâhibini bu davranıştan men eder. Hayvan sahibi, hayvanın daha ça-

lışabileceğini iddiâ ederse, duruma bakılır, örfen bu iddiâ uygun bulunursa müsâade edilir, örfen münâsib bir hüküm bulunmazsa hayvanı işte çalıştırması yasaklanır. Dinî bir hüküm aranmaz. Köle, efendisinin elbise ve yiyecek vermediğini iddia ederse, şikâyette bulunursa, muhtesib elbise ve yiyecek vermesini emreder, vermezse zorla alır. Efendisinin, yiyecek ve giyeceği noksan verdiğini iddiâ' ve şikâyet ederse muhtesib o zaman bu işe bakamaz. Efendiyi köleye karşı borçlu duruma düşüremez. Çünkü bunların takdiri hukukî bir esâsa, karâra ihtiyaç gösterir. Ona da muhtesib salâhiyetli değildir. Ama asılda bunlar hiç verilmezse, verilmesini temin içtihâda lüzum göstermez. Bir içtihad ve hüküm olmasa da aklen kölenin yiyecek ve giyeceğini vermek efendinin borcudur. Ne kadar verileceğinin tesbiti ise içtihâda bağlıdır.

Muhtesibler, gemi sahiplerinin, gemilerini belirli miktar yükten, tonajdan fazla yüklemelerine engel olur. Batmamaları için gerekli tedbirler almalarını emreder. Rüzgârlı ve fırtınalı havalarda seferden alıkor. Kadın ve erkek yolcular bindiriliyorsa kadın ve erkekleri ayrı yerlere oturtturmayı, aralarını kapatmayı emreder. Geminin müsâid oluşuna göre kadın ve erkekler için ayrı ayrı abdesthaneler yapılmasını, kadınlar için yapılan abdesthâneye mümkünse bir vazîfeli bırakılmasını emreder.

Kadınların günlük alış-verişleri için en münâsib pazarlardan, çarşılardan biri tahsis edildiğinde muhtesip buranın gidişâtını, emniyetini kontrol eder. Bir huzursuzluk çıkmadığı sürece kadınlar o yerden günlük alış-verişlerini yaparlar. Şâyet bir şüphe hasıl olur, kötülük ortaya çıkarsa kadınların alış-verişini yasaklar. Kadınlara bu yerlerde kötü muamele yapanları cezalandırır. Bir görüşe göre: Bekçiler, bölgenin idârecisinin yardımcıları kadınlara mahsus çarşı ve pazarlarda bu işleri önlemede özel yetkiyi hâizdirler. Çünkü bu nevi hareketler zinânın başlangıcı, tâbileri sayılır. Bu bakımdan muhtesibin görevi içine girmez.

Muhtesib, sokak ve caddelerde oturma işlerine bakar, nezâret eder. Gelip geçene zarar verilmiyorsa oturmaya müsâade eder, zarar veriliyorsa yasaklar. Bunun için herhangi bir mürâceât va şikâyete lüzum yoktur. İstediği an yetkisini kullanır. Ebû Hanîfe'ye göre: Bir mürâceat, şikâyet olmadıkça yasaklayamaz. Bir topluluk, gelip geçilen yere inşaat yaparsa muhtesip bunları yasaklar. Yol genişçe de olsa yapılan binâyı yıkar. İsterse bina mescid olsun. Çünkü yollardan yararlanma, yolların geniş tutulması gelip-geçenler içindir. Yoksa bina yapmak için değildir. İnsanlar caddelerin kenarına, gelip geçilen yerlere, çarşılara, irtifak ve istifade hakkından mütevellid, bir yerden bir yere taşımak maksadıyla mallar, inşaat malzemeleri korlarsa ve gelip geçene zarar vermiyorsa müsâade edilir, zarar veriyorsa yasaklar, kaldırtır. Yollara evlerin saçaklarını çıkarma, çöplük yapma, su yolları, kanallar açma (septik çukurlar yapma)da muhtesib durumları inceler, halka zarar vermiyorsa müsâade eder, zarar veriyorsa önler. Bu işlerin zararlı olup olmadığını örften faydalanarak vardığı sonuçla fikir ve ictihadiyle anlar. Bunların dînî esaslarla bir ilgisi yoktur. Dinden faydalanılması gerekli bir ictihad da bu-

lunmaz. Araştırma yetkisi de yoktur. Muhtesib, bir mezarlığa, sahipsiz arâzîye defnolunmuş cenâzenin naklini yasaklar. Ancak gasbolunmuş bir arâzîye cenâze gömülmüşse arâzînin sahibi cenâzeyi çıkarıp nakledebilir, naklini ister. Sel yataklarından, bataklık hâle gelen yerlerden kabirlerin taşınması konusunda ihtilâf vardır. Zübeyrî, babası ve başkaları, bu durumlarda nakledilebilir derler.

İnsanların ve hayvanların kısırlaştırılmasını yasaklar. Şâyet kısas veya diyet olarak hak sâhibi tarafından hasyelerinin kısası istenirse bu takdirde muhtesib yasaklıyamaz. Allah yolunda savaşma arzusu hâriç, ihtiyarlığın beyazlığının siyaha boyanmasını erkeklere ve kadınlara yasak eder. Yapanı cezâlandırır. Kına ve Ketm otlarından elde edilen boyalarla boyanmayı, kına yakmayı yasaklayamaz. Kâhinlikle, eğlencelerle, fala bakmalarla para kazanma yollarını yasaklar, yapan ve yaptıranı cezâlandırır.

İşte buraya kadar sayılan bütün kötü hareketler birer örnektir, saymakla bitirilemez. Sayılan kötü fiiller daha temas edilmeyen nice kötü fiillerin, hareketlerin bulunduğunun bir şâhididir. Hisbe: Dînî işlerin esaslarındandır. Halkın hepsinin iyi olması, bu nevi işlerle meşgul olmanın sevâbının bol oluşu sebebiyle ilk asır halîfeleri, şehirlerde imamlar bu işi bizzat deruhte etmişlerdir. Zamanla halîfe bu işlerle meşgul olmadı, basit meşguliyet telâkki edip hafife aldı, terk etti. Devlet başındakiler rüşvetler aldı. Neticede insanlar pek çok zararlarını gördü. Hisbe görevi ihlâl edildiğinde bu görevi sona erdirici, düşürücü bir kâide yoktur. İslâm hukukçuları belirtilen işlerin, görevlerin ihlâl edileceğini düşünmediklerinden, uygun bulmadıklarından, hisbe teşkilâtının teknik yönünün açıklanmasını yapmamışlardır.

Bizim bu kitapta temas ettiğimiz konular, diğer hukukçuların hiç temas etmediği veya çok kısa temas ettikleri konulardır. Onların hiç temas etmediklerini veya çok kısa temas ettiklerini ele aldık, anlatmaya çalıştık, kısa olarak geçiştirdiklerini açıkladık.

Allah'dan, kasdettiğimiz işlerde muvaffakiyet... Niyyetlerimizde yardımını, minnet ve irâdesiyle nasib eylesin. O, bana yeter, ne güzel bir vekîldir.

SON

İSİMLER İNDEKSİ

İNDEKS

(İsimler için)

A

Abadan : 193
Abbâsî : 16, 27, 86, 104, 106, 173, 196
Abbas oğulları : 87, 233
Abbas b. Abdi'l-Muttalib : 7, 11, 54, 88, 190, 226, 228
Abbas b. Me'mûn : 93
Abbas b. Merâdisi's-Sülemî (Mirdas) : 87, 142, 143, 151, 209
Abdullah b. Avnillah : 45
Abdullah b. Mes'ûd : 23
Abdu'l-Hamîd b. Yahya : 230
Abdu Menâf : 141, 232
Abdu'd-Dâr b. Kusay : 186
Abdullah b. Abbâs : 14, 15, 23, 55, 56, 70, 71, 133, 156, 180, 181, 196
Abdullah b. Abdi'lMuttalib : 191
Abdullah b. Cahş : 152
Abdullah b. Cudaân : 88
Abdullah b. Enîs : 152
Abdullah b. Hatal : 147, 148
Abdullah b. Ömer : 15, 71, 119, 143, 160, 228
Abdullah b. Revâha : 16, 45
Abdullah b. Huzâfeti's-Sehmî : 200
Abdullah b. Said b. Ebî Surh : 147
Abdullah b.Derrac : 200
Abdullah b. Hâlid b. Esed (Esîd) : 182, 185,
Abdullah b. Safvân : 181
Abdullah b. Ubey b. Selûl : 44
Ebul-Abbas b. Süreyc : 195
Abdullah b. Vehb : 224
Ebu Abdillahi'z-Zübeyrî : 81, 250 260, 267, 268, 269, 270, 271, 292
Abdullah b. Zübeyr : 174, 180, 181, 182
Abdurrahmân b. Ebî Leylâ : 171, 257
Abdurrahman b. Avf : 15, 208, 227, 228
Abdurrahmân b. Ca'fer b. Süleyman : 197
Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as : 186, 230
Abdurrahmân b. Zeydî : 83
Abdu'l-Melik b. Mervân : 86, 89, 167, 172, 173, 181, 192, 229
Abdu'l-Muttalib oğulları : 46, 137, 143, 147, 148, 151, 156, 227
Ebu'l-Abbas Seffah : 193
Âbid b. Yahya : 226
Âd : 214
Adiy oğulları : 226, 227
Adnân : 43, 232
Afrâ : 45
Ahnef : 60
El-Afuhu'l-Evdî : 3
Ahmed b. Ebî Hâlid : 93
Ahmed b. Hanbel : 175, 252, 257
Âişe : 190, 189, 194, 228, 284
Akabe : 123
Akra' b. Hâbisi't-Temîmî : 143, 151, 223
Âkile : 263, 264, 266
Âkil b. Ebî Tâlib : 54, 192, 226
Ali b. Ebî Tâlib : 7, 11, 14, 15, 16, 46, 47, 56, 63, 66, 69, 71, 75, 86, 116, 137, 147, 190, 193, 195, 226, 227, 228, 258, 260, 270, 282
Benî Ali : 191
Âmaliqa : 179, 182
A'meş : 43
Âmir b. eş-Şa'bî : 71, 216, 227
Ebû Amr b. A'lâ : 43, 164
Amr b. Abdi Wudd : 46, 47
Ammâre : 232, 233

Ebû Amr b. Hammad : 291
Ammâre b. Hamza : 99
Amr b. Haris : 181
Amr b. Meymûn : 195
Amr b. Mesleme : 111
Amr b. Umeyyeti'd-Demrî : 152
Amr b. Şuayb : 57
A'rab : 142
Arafat : 119, 122, 123, 185
El-A'rec : 205
Arube : 182
Ashab-ı Fiyl : 178
Âs b. Vâil : 87
A'şa : 179
İbnu A'şa (Abdullah b. Muhammed) : 283, 284
Aşir : 170
Ata b. Ebî Rebah : 56, 70
Atebî (Utbî) : 119
Avâne b. el-Hakem : 192
El-Avalî : 195
İbnu Avn : 157
Avn b. Muhammed : 99
Avf b. Afra : 45
Ay : 114
Ebû Azzeti'l-Cumahî : 145

— B —

Bâğî : 70, 73
Bağdad : 113, 239, 262, 291
El-Bâkî : 14, 208
Bahreyn : 225
Basra : 7, 99, 102, 113, 129, 130, 171, 175, 192, 194, 200, 201, 202, 203, 211, 239, 276, 285
Ümmü Bâse : 177
Bathan : 202
Batın : 232, 233
Baziğa : 266
Bedir : 45, 48, 53, 54, 55, 56, 59, 145, 146, 154, 155, 191, 228
Behrâ : 72
Ebû Bekir Abdillah : 7, 8, 11, 19, 53, 61, 65, 66, 125, 143 181, 192, 193, 208, 226, 227, 228, 231, 252
Bekr : 46
Ebû Bekir b. Mesruh : 285
Ebu Berzetu'l-Eslemî : 148
Beşir b. Sa'd : 7, 217
Betra : 192
Bı'l : 166
Bilâl b. Ebî Bürde : 171
Bilâl b. el-Hâris : 223
Bizans : 89
Bitâne : 116
Buğlâ : 172

— C —

Câbir b. Abdillah : 56, 179, 190
Ca'fer b. Muhammed : 177
Ca'fer b. Ebî Tâlib : 16, 49
Ca'fer b. Yahya : 99, 100
Câhiliyyet : 86, 88, 132, 177, 178, 181, 188, 209, 214, 223
Câhiz : 9
Ca'rân (Cirân) : 185
Ebû Cehl : 158
Ebû Cehm b. Huzeyfeti'l-Adevî : 181
Celsî : 223 224
Cemâcim senesi : 217
Ümmü Cemiyl binti'l-Mihcen b. il-Efkâm : 285
Cerîb : 165, 166, 168, 170, 194, 195, 229
İbnu Cerîri't-Taberî : 74
Cezâlar : 249 - 271
Cidde : 180, 185
Cizye : 159 - 163
Cumah oğulları : 87
Cübeyr b. Mutî : 226
İbnu Cüreyc : 157
Cürhüm : 179, 180, 183
Cürümler : 249 - 271
Cüveyriye binti Hâris : 228

— D —

Dahhâk : 51
Damiğa : 266
Dâmiye : 266
Dâru'n-Nedve : 183, 184
Dânik : 89, 172
Dâvûd : 19, 78
Ebû Dâvud : 152
Dâvûdu'z-Zâhirî : 109, 132, 254, 257, 258
Defîne : 132, 133
Ebû Derdâ : 141

Dicle : 194, 195, 196, 200, 201, 202
Dinâr : 134, 143, 161, 172, 174, 175, 191, 193, 229, 256, 257, 258, 263, 287
Dirhem : 89, 99, 131, 135, 147, 148, 161, 165, 166, 170, 172, 173, 174, 175, 191, 194, 196, 197, 198, 217, 228, 229, 230, 257, 263, 274, 287
Dîvan : 225 - 248
Dîvan Âmiri : 247, 248
Dîvâne 225
Dureyd b. is-Summa : 48
Ebû Ducâne Simak b. Huraşe : 47, 190

— E —

Eban b. Sa'lebe : 193
Ebrehe : 178
Ebrûz (Kisra Perviz) : 200
El-Ebyâz b. Hammal : 223
Ehvaz : 171
Emevî : 16, 86, 89, 173, 174, 181
Emîn b. Harûn : 16
Enes b. Mâlik : 84, 115
Enfâl : 154
Eban b. Osman : 51, 174
Ensâr : 7, 45, 85, 143, 151, 154, 190, 208, 227, 228
Esîd b. Şu'be : 58
Esved b. Yezîd : 171, 192
El-Eswed (b. Yezid) : 180
İbnu'l-Eş'as : 218
Evs : 43, 227
Ewzaî : 157
Eyle : 193
Ümmü'l-Eymen : 191
Ebu'l-Ezherî : 283

— F —

Fahz : 232, 233
Farz : 86, 229, 230
Fars İmparatoru : 229
Fasile (Aşiret) : 232, 233
Fazl b. el-Abbas b. Utbe b. Ebî Leheb : 194
Fedek : 190, 191
El-Ferrâ : 43
Fersah : 194
Fey' : 140, 158, 243
Fezâre oğulları : 151
Fırat : 199, 200, 201
Fir'avn : 84
Ganîmet : 140, 158, 243
Gavrî : 223, 224
GiderlerDîvanı : 242 - 244
Güneş : 114

— H —

Hac Emîri : 118 - 124
Haccac b. Ubeyd : 285
Haccac b. Yusuf : 68, 89, 167, 172, 173, 175, 181, 196, 197, 229 230
Haceru'l-Esved : 87, 180
Hacûn : 183
El-Hâdî : 86, 99
Hadîce binti Huveylid : 191, 192
İbnu Hadramî : 177
Hadır : 190
Hakem b. Uyeyne : 71, 171
Hakim b. Hizam : 192
Hâlid b. Abdillah b. Hâlid b. Esîd : 192
Hâlid b. Abdillah'il-Kusra : 173
Hâlid b. Ca'fer b. Kilab : 181
Hâlid b. Velid : 16, 64, 216, 226
Halîfe : 19
Ümmü Halîme (binti Haris) : 147
Halîme : 150
Hâris b. Süfyân'il-Huzelî : 152, 184, 190
Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit (Hanefîler) : 38, 43, 45, 47, 53, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 74, 75, 77, 78, 82, 94, 97, 100, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 119, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 145, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 169, 170, 174, 186, 187, 188, 189, 198, 199, 200, 201, 204, 205, 207, 214, 215, 217, 218, 219, 228, 231, 234, 241, 243,

244, 245, 246, 247, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 284, 292
Hamza b. Abdi'l-Muttalib : 46, 158
Hanzala b. er-Rahib (veya Hanzala b. Ebî Âmir) : 48, 49
Harac : 164 v.d. 175, 193, 195, 197, 219, 220, 221, 240
Harac Arazî : 152 v.d. 154, 190, 218, 235, 236
Harac Divanı : 236
Harac-ı Mukaseme : 167, 175, 196, 197, 198
Harkî : 194
Harb oğulları : 87
Haris b. Nebhan : 51
Hâricî : 66
Harisa : 266
Harisa b. Süraka : 65
Haris b. Ebî Şimr : 149
Hârûn : 26, 29
Harûnu'r-Reşîd : 16, 86, 99, 100, 171, 262
Hasan b. Ali b. Ebî Talib : 228
Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb'il-Maverdî : 1
Hasanu'l-Basrî : 43, 51, 55, 152, 282
Hasan b. Mahled : 89
Hasanu'n-Nebtî : 200
Hassan b. Sâbit : 60
Hasan b. Sâlih : 56, 57, 70, 71, 164, 178, 205, 256
Haşime : 266
Hâşimî (Bilâlî) : 171
Hâşimî (Ziyâdiyye) : 171
Hâşim oğulları : 46, 88, 116, 137, 141, 143, 156, 226, 227, 232
Hatîb b. Ebî Belta : 55, 56
Hayber : 161, 195, 200, 201, 218
Hazrec : 43
Hendek : 46
Hesâb-ı Cârî : 97
Hevâzin : 48, 150, 151, 152
Hilâl oğulları : 285
Hicaz : 112, 158, 176, 188, 189, 190, 191, 192, 193
Hilfu'l-Fudûl : 88
Hılvan : 194
Himyerî : 172
Hind binti Utbe : 46
Hindû : 233
Hiyre (Hire) : 216
Hırsızlık : 256 - 258
Hisbe : 272 - 292
Hişam b. Abdi'l-Melik : 200
Hişam b. Kelbî : 192
Hişam b. Urve : 5, 284
İbnu Hubeyre : 197
Hudeybiye : 59, 190
İbnu Ebi'l-Hukeyk : 190
Huneyn : 48, 57, 142, 150
Huneyy : 208
Hürmüzan : 226
Hüreyme b. Evs b. Hariseti't-Tâî : 216
Ebû Hureyre : 5, 56, 181, 186, 189, 205, 225
İbnu Ebî Hureyre : 199
Hüseyn b. Ali b. Ebî Talib : 192, 228
Ebû Huzeyfe : 7
Hutbe : 120, 121, 122
Huveyris b. Nufeyl : 147, 148, 226
Ebû Huzeyfe b. el-Mugiyre : 180
Huzeyfetu'l-Yemân : 171, 195, 196
Hristiyan : 161, 162, 263

— İ —

İbrahim : 54, 121, 178, 179, 180, 181, 185, 186
İbrahim b. Batha : 291
İbrahîmu'l-Hızamî : 100
İbrahîm Nahâî : 70, 176, 257, 282
İçki ve cezâsı : 258 - 259
Ebû İdrisi'l-Evdî : 86
İhsan Defteri : 221
İhyâu'l-Mevât : 198 - 201
İkrime b. Amr (Âmir) b. Haşem : 184,
İkrime : 43, 180
İkrıme b. Ebî Cehl : 147, 148, 149
İmâmet : 5, 7
İmamlık : 109 - 117
İncil : 160, 161
İnha : 241
Irak : 9, 89, 90, 112, 165, 166, 172,

173, 174, 180, 193, 194, 195, 200, 201, 217, 228, 229, 230
İran : 89, 90, 172, 173, 174, 181, 194, 196, 200, 217, 225
İsa : 54, 162, 290
İsa b. Musa (Abbasî) : 17
Ebû İshak : 45
Ebû İshak Mervizî : 240
İshak b. Süfyan : 84
İsmail : 179, 181
İsti'dâ : 241
İzi : 166

— K —

El-Ka' : 208
Kabahatlar : 267 - 291
Ka'b b. Lüey b. Galib : 182, 183
Ka'b b. Mâlik : 46
Ka'b b. Sevri'l-Esedî : 100, 101
Ka'b b. Züheyr : 232, 233
Kâdıyu'l-Mescid : 81
Kadisiyye : 53, 194
Kafîz : 170, 175, 196
Kahtân : 43, 232
Kâmus : 190
Kasbe : 170
El-Kâsım b. Sellam : 175, 196
Katâde : 51, 55, 67, 70, 71, 178, 196
Ebû Katâde : 155
Katarî b. el-Fücae : 68
Katil : 261 - 265
Benî Kaynuka : 155
Kays b. Şeybeti's-Sülemî : 87
Ka'be (Mescid-i Haram) : 87, 119, 123, 146, 156, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 257, 284
Keffâret : 266
Kelbî (Muhammed b. es-Sa'leb) : 45, 160, 164, 183
İbnu'l-Kelbî : 188
Kesîr b. Abdillah : 211, 223
Ketîbe : 190
Ketm : 292
Keyl : 175
Kezâim : 165
Kıbatî : 181
Kına : 292
Kinâne : 116, 117, 121, 232
Kinâne b. Rebî' b. Ebi'l-Hukeyk : 190
Kırat : 172
Kisrâ b. Kubâd : 164
Kızıl Deniz : 147
Komutan(lık) : 42 - 62
Kubâd b. Firûz : 196, 200
Kudame b. Ca'fer : 194
Kûfe : 7, 171, 211, 239, 276
Kuleyb b. Vâil : 209
Kur'ân-ı Kerîm : 19, 45, 60, 111, 140, 144, 145, 159, 161, 173, 197, 228, 282
Kureyş : 7, 45, 46, 53, 59, 86, 87, 88, 141, 147, 148, 150, 177, 179, 180, 182, 183, 184, 226, 227, 232
Benî Kureyza : 58
Kusay oğulları : 87
Kusay b. Kilâb : 179, 180, 184, 185
İbnu Kuteybe : 133
Kuzah : 122

— L —

Leys b. Sa'd : 113
Lukata : 133
Benî Lüey : 60
Ebî Lü'lü' : 14

— M —

Mağribî : 172
İbnu Mahled : 196
Mahmud b. Mesleme : 190
Mahreme b. Nevfel : 226
Mahzûm oğulları : 232
Makhûl : 151
Maiz b. Mâlik Eslemî : 254
Mâlik b. Enes (Malikîler) : 63, 70, 71, 72, 75, 79, 94, 99, 113, 114, 115, 126, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 145, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 161, 164, 168, 170, 174, 184, 188, 198, 199, 202, 206, 211, 212, 215, 216, 227, 253. 254, 260, 261, 263, 265, 266, 268, 290
Ebû Mâlik b. Sa'lebe : 202
Mâlik b. et-Teyyihân : 191
Ma'mer : 131
Mansûr : 17, 171, 173, 182, 197

Ma'reb : 223
Mâşiye : 126
Mecûsî : 161, 263
Medâinî : 173, 229
Medîne : 46, 53, 54, 119, 171, 174, 185, 186, 187, 189, 190, 208, 211, 225
Mehdî : 17, 86, 89, 99, 182, 196
Mehrûz : 191, 202
Mekke (Bekke) : 55, 56, 59, 87, 113, 119, 120, 121, 122, 123, 142, 145, 147, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 191, 192, 211 228
Me'mûme : 266
Me'mûn b. Harûn : 16, 20, 26, 31, 86, 90, 92, 93, 94, 171
Memurlar Dîvanı : 237 - 242
Mer'a : 208, 210
Merdân Şah b. Zâdân Ferruh : 230
Mervan b. Hakem : 174, 191
Mervan b. Muhammed : 193
Merve : 191
Mescid-i İbrahim : 177
Mes'ud b. Afra' : 45
Mevât Arâzî : 168
Mezâlim : 85 - 103
Me'zemin (Ma'zin) : 121
Mihser (Muhassır) : 122
Mikat : 119
Mîna : 121, 122
Mısır : 181
Miskâl : 132, 135, 172
Misvar b. Mahreme : 15
Mîzânî : 171
Muhayrıq : 189
Muâviye b. Ebî Sufyân : 59, 184, 193, 200, 258
İbnu Ebi Muayt : 14
Muaz b. Cebel : 76, 194, 290
Mudar oğulları : 117, 232
Muğiyre b. Şu'be : 285
Muhâcir : 43, 142, 154, 189, 208, 228
Muhammed b. Abdillah (S.A.V.) : 1, 17, 42, 46, 47, 134, 146, 147, 159, 183
Muhammed b. Abdillah b. Cahş : 228
Muhammed b. Abdillah'il-Ensârî : 175
Muhammed b. Ali : 177
Muhammed b. Hasan : 113, 131, 152, 154, 156, 157, 200
Muhammed b. İdrîsi'ş-Şâfiî (Şafiîler) : 17, 30, 38, 45, 47, 53, 59, 64, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 94, 97, 100, 110, 112, 113, 114, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 141, 143, 145, 149, 152, 154, 161, 164, 165, 168, 169, 170, 175, 184, 187, 188, 195, 198, 199, 200, 204, 205, 207, 214, 215, 218, 227, 231, 234, 240, 241, 243, 244, 245, 247, 250, 252, 253, 256, 257, 260, 261, 263, 268, 271, 272, 273, 276, 284
Muhammed b. İshak : 14, 15, 47, 48, 55, 143, 150, 202
Muhammed b. Ka'b : 58
Muhammed b. Mesleme : 190, 217
Muhammed b. Yezdâd : 20, 31
Muhârib b. Disâr : 181
Muharrem : 227
Muhtâru's-Sakafî : 192
Muhtesib (Hisbe) : 272 - 292
Musul : 194
Mukâtaalı Arâzî : 214 - 219
Mukâtil b. Süleyman : 59, 61
Mukayyes (Mikyas) b. Hubâbe : 147, 148
El-Muktedir : 284
Mûsâ (A.S.) 22, 26, 29, 53, 60, 84
Ebû Mûsa'l-Eş'arî : 80, 171
Ebû Müslim Havlânî : 115
Mûsa b. Talha : 171
Musab b. Zübeyr : 173, 177
Mürted 63 - 66
Mute : 16, 17, 49
Mu'temen b. Hârûn : 16
Muvazzaha (Mudıha) : 266
Mücâhid b Cübeyr : 43, 55, 70, 71, 176, 177, 178, 184, 256
Mühtedî : 86, 89
Münakkile : 266

Münebbih b. Haccac : 155
Müstevridü'l-İclî : 63
Mürre oğulları : 88
Mürteşî : 84
Mütelâhime : 266
Mütetâvi' : 272
Mütevekkil : 181
Müzdelife : 121
Müzenî : 113, 240
— N —
Ebû Nâb : 271
Benî Nadır : 60, 61, 190, 195
Nâfi' b. Haris : 285
Nâfi' b. Hürmüz : 119, 160, 186
Nâim : 190
En-Nakı' : 208, 214
Nakîb : 104 - 108
Nasr b. el-Haris : 145, 146
Natat : 190
Neccâr oğulları : 147
Necd : 188, 223, 224
Nehrevân : 66
Necrân : 181
Nemiyre : 185
Benî Nemt : 181
Netia (Nebia') : 121
Nevfel b. el-Haris : 54
Nifâr oğulları : 185
Nil : 171
Nufeyle : 216, 217
Nuh (A.S.) : 53
Numan b. Münzir : 149
Numeylâ b. Abdillah : 147
Nûşirevân b. Kubâd Fîrûz : 200
Nut'a (Neb'a) : 121
Ebû Nuwas : 284
— O —
Ordu Dîvanı : 230 - 235
Osman b. Affan : 14, 15, 69, 143, 146, 181, 182, 184, 191, 193, 204, 208, 217, 218, 226, 228
Osman b. Huneyf : 166, 171, 175, 196
Ozeyb : 224
— Ö —
Ömerî : 171
Ömer b. Abdi'l-Azîz : 16, 70, 86, 89, 99, 100, 197, 207
Ömer b. el-Hattâb : 7, 11, 14, 15, 16, 47, 53, 55, 65, 66, 69, 76, 80, 89, 100, 101, 124, 143, 148, 161, 165, 166, 171, 172, 175, 181, 182, 184, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 200, 205, 208, 211, 215, 217, 218, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 258, 259, 270, 281, 282, 283, 284, 286
Ömer b. Hubeyre : 171, 173
Ömer b Ebî Selemeti'l-Mahzûmî : 227
Öşür Arâzî : 152, 154, 164, 168, 184, 190, 193, 194, 200, 201, 219, 235, 236, 240
Öşür Dîvanı : 236
— R —
Ramazan : 252, 280
Râşî : 84
Râyiş : 84
Rebeze : 208
Rebîa : 71, 232
Rebîu'l-Evvel : 158
Remle : 93
Revak : 182
Rıtl : 175
Roma İmparatorluğu : 229
Rum : 45, 59, 172, 180, 216, 229
Rûme : 204
— S —
Sa' : 129
Sa'b b. Cüssame : 208
Sa'b b. Muaz : 190, 227
Sâbit b. Eslem : 84
Sabit b. Sa'd : 222
Ebû Sa'd b. Veheb : 190
Sa'd b. Ebî Vakkas : 14, 15, 158
Sa'd b. el-Haris el-Mahzumî : 147
Sa'd b. Ubade : 7
Sadık (Es'ad)u'l-Yemânî : 181
Safa : 183, 191
Safiye binti Hay (Huyeyy) b. Ahtab : 190, 228
Saffan b. Umeyye : 257
Safra : 46
Saîd b. Cübeyr : 67, 70
Saîd b. Hâlid b. Ebî Evfa : 193
Ebû Saîdi'l-İstahrî : 195, 273, 276, 284, 285

Saîd b. el-Müseyyeb : 23, 57, 70, 172, 208, 227
Saîd b. Ebî Said : 185
Sâime : 128
Sakîf oğulları : 285
Sa'lebe b. Şu'be : 58
Ebû Sa'lebeti'l-Huşenî : 216
Sâlih : 191
Ebû Sâlih : 5, 43, 56
Salih b. Abdirrahmân : 229, 230
Sâlih b. Hafs : 174
Sâlim : 7
Sâmirî : 161
Sâra : 55, 56, 146, 147
Ebû Sard Züheyr b. Sard : 149, 150
Es-Sefaah Abdullah : 17
Sehl b. Ebî Hayseme : 191
Sehl b. Huneyf : 190
Sehl b. Ma'bed : 285
Sehm oğulları : 87
Selâlüm : 190
Ebû Selâme : 208
Ümmü Seleme : 228
Selmâ : 100
Semâme b. Es'ad : 58
Semah b. Dirar : 224
Semmâk : 60
Semûd : 214
Sercûn : 229
Serif : 208
Serîn : 190
Seriyye : 152
Sevâd (Sivâd) : 194, 195, 197, 199, 200
Sevdâî : 171
Ebû Sevr : 113, 141
Sikke : 173, 174, 175
Sinye : 185
Suçlar : 249 - 271
Süddî : 70, 157, 256
Süfyân : 51, 61
Ebû Süfyân b. Harb : 48, 49, 88, 177, 184
Süfyânü's-Sevrî : 131, 170
Süleyman b. Rebîa : 157
Süleym oğulları : 151
Süleyman b. Abdi'l-Melik : 16
Süleyman b. Cerîr : 18
Süleyman b. Sa'd : 229
Süleyman b. Vehb : 89
Sumhak : 266
İbnu Süreyc : 64, 195, 240, 252

— Ş —

Şam : 162, 166, 179, 189, 196, 216, 226, 228, 229
Şattu'l-Arab : 200
Ebû Şecere b. Abdi'l-Uzza : 65
Şeybe b. Rebia : 45, 46
Şeymâ binti'l-Hâris : 151
Şıkk : 190
Şukrân : 191
Şu'be : 58, 232, 233
Şuburqan : 195
İbnu Şuub : 48, 49
Ebû Şurayhi'l-Huzaî (Huzelî) : 185

— T —

Taberiye : 90, 172
Tağleb : 161
Taib (Naib) : 121
Tâif : 60, 185
Talha b. Âdem : 200
Talha b. Ubeydullah : 14, 15, 124, 133, 228
Ebû Tâlib : 104, 106, 116, 117
Ebû Tâlib oğulları : 233
Ta'zir : 267 - 271
Temîm oğulları : 151, 224
Temîmu'd-Dârî : 216
Ten'im : 179
Tenuh : 162
Tevrat : 160, 161
Teym oğulları : 88
Tihame : 57, 60, 188, 223, 224
Tuleyha b. Huveylid : 65
Türk : 44, 233

— U —

Ubad b. el-Hanzalî : 192, 193
Ubâde b. Sâmit : 154, 155, 202
Ebû Ubeyde b. Cerrâh : 7
Ebû Ubeyde b. Cersune : 205
Ubeyd b. Âmir (Umeyr) : 180
Ebû Ubeydullah : 196
Ubeydullah b. Hasanı'l-Anberî : 99
Ubeydullah b. Ziyâd : 192, 196
Ebû Ubeyd (Kasım b. Sellâm) :

44, 208, 223, 224
Ubey b. Halef : 44, 45, 8.
Ubeyde b. el-Haris : 158
Ubey b. Ka'b : 174, 175
Uhud : 44, 45, 46, 61, 145, 190
Ûkiye (Okka) : 54
Ukkaz : 192
Ebû Umâmeti'l-Bâhilî : 154
Ummâl : 237, 241
Umeyr b. el-Humam : 48
Umeyr b. İshâk : 45
Umre : 119, 120, 186, 211
Uneys : 255
Urve b. Zübeyr : 43, 71
Usâme b. Zeyd : 192, 228
Usmuî (Asmaî) : 176, 188
Usey b. Abdillah b. Utbe b. Mes'ûd : 189
Useyd b. Hudeyr : 7
Utbe b. Amr : 54
Utbe b. Rebîa : 45, 46
Uyeyne b. Hısnı'l-Fezârî : 142, 151
İbnu Uyeyne (Sufyân) : 157
Uzeyr : 17, 290
Uzre oğulları : 191

— Ü —

Ümeyye oğulları : 233
Ürdün : 229

— V —

Vâdiyu'l-Kura : 191
Vahşî b. Harb : 46, 47
Vâkıdî : 174, 189, 191
Vakıf : 80, 91, 153, 164, 195, 204, 218, 219
Vâli : 35 - 42
Velid b. Abdi'l-Melik : 90, 182, 200, 225
Velid b. Utbe : 45, 46
Vergi Divanı : 235 - 237
Vesk : 129
Vetiyh : 190
Vezâret : 29
Vikye : 175
Vizr : 29

— Y —

Yahûdî : 58, 161, 191, 254, 263
Yahya b. Âdem : 175, 205
Yahya b. Ca'd : 178
Yahya b. Eksem : 93
Yahya b. Ebî Eyyûb : 176
Yahya b. Nu'mâni'l-Gaffarî : 173
Yahya b. Zekeriyya : 23
Yamin b. Umeyr : 190
Yaralama : 266 - 267
Yemen : 75, 87, 90, 172, 179, 183, 228
Yermuk : 149
Yezîd b. Abdi'l-Melik : 16, 73
Yezîd b. Muâviye : 180, 181
Yusuf (A.S.) : 83
Ebû Yusuf : 64, 69, 113, 119, 131, 132, 152, 154, 156 157, 171, 198, 200, 204, 205, 262, 268
Yusufiyye : 171
Yusuf b. Ömer : 173, 196
Ebu'l-Yüsr (Yeser) : 54

— Z —

Zabb : 121
Zâdân Ferruh : 229, 230
Ümmü Zahm : 177
Zamra b. Rebia : 193
Zebîd oğulları : 87
Zekât (sadaka) : 125, 139, 243, 252, 281
Ebu Zenâd (Zinâd) : 172, 205, 207, 284
Zeyd b. Eslem : 58, 176, 180, 226
Zeyd b. Hârise : 16, 191
Zeyd b. Sâbit : 190
Ebû Zeyd Said b. Evsi'l-Ensarî : 284
İbnu Ebî Zi'b : 207
Zinâ : 256
Zi'l-Hicce : 120, 121, 122
Zira' : 170, 171, 182, 195, 201, 205, 207
Zirai Kâdiyye (Zirai Devr) : 171
Ziyâd b. Ebîhî : 89, 171, 276
Ziyâd b. Ubeyd : 285
Zübeyr b. el-Avvâm : 14, 15, 47, 56, 85, 214, 228
Zübeyr b. Bekkâr : 87, 88, 100, 183, 184
Züheyr b. Ebî Selmâ : 165
Zühre oğulları : 88
Ez-Zührî : 14, 70, 113, 176, 227
Zü'l-Fikâr : 154

BEDİR YAYINEVİ SUNAR

Muazzam Eser - Dev Hizmet

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DİN

Tercümesi

Hüccetü'l-İslâm
İmam Gazâlî'nin
Şaheseri

Aslı gibi 4 cilt halinde

Çeviren : Üstad Ahmed Serdaroğlu

Binlerce sahifelik şahâne eser

Binlerce kitaba bedel...

İslâm dinini en güzel anlatan kitap

4 ciltlik takımı 320 TL.

BEDİR YAYINEVİ, P.K. 1060 - İSTANBUL
(Ödemeli yollanır)

İslâm - Türk kültürünün hizmetinde olan
BEDİR YAYINEVİ'nin kitap kataloğunu isteyiniz